

**Київський національний торговельно-економічний
університет**

С. М. Миронець

**ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ
МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Київ 2020

**Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу КНТЕУ
заборонено**

УДК 159.923.33:355.48 “XX” 0.3
М 64

Автор С. М. Миронець, канд. психол. наук, доц.

Рецензенти: О. М. Кокун, д-р психол. наук, професор, заступник начальника Інституту психології імені Г. С. Костюка, член-кореспондент НАПН України;
В. І. Осьодло, д-р психол. наук, професор, начальник Гуманітарного інституту Національної академії оборони України імені Івана Черняхівського, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки;
М. С. Корольчук, д-р психол. наук, професор, завідувач кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету

*Рекомендовано до друку вченою радою
Київського національного торговельно-економічного університету
(протокол № 6 від 27 лютого 2020 р.)*

Миронець С. М.

М 64 Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / С. М. Миронець. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. – 712 с.
ISBN 978-966-629-985-0
DOI: <http://doi.org/10.31617/m.knute.2020-279>

У монографії наведено ретроспективний аналіз утворення та розвитку міжнародного гуманітарного руху, розглянуто основні етапи становлення теорії та практики психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій зведених рятувальних загонів ДСНС України. Визначено механізми злагодження та психологічного супроводу діяльності під час виконання завдань з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій транскордонного характеру та залучення до участі в них медиків Державної служби медицини катастроф. Проаналізовано міжнародний досвід місій країн Західної Європи та США, нормативно-правові аспекти їх діяльності відповідно до норм міжнародного права.

Призначено для науково-педагогічних та наукових працівників у галузі психології, міжнародного права та європейської інтеграції; фахівців, діяльність яких проходить в екстремальних умовах, різноманітних етнокультурних та кроскультурних соціальних середовищах, ДСНС України, Збройних Сил України, Міністерства охорони здоров'я України; студентів, ад'юнктів, слухачів закладів вищої освіти.

УДК 159.923.33:355.48 “XX” 0.3

ISBN 978-966-629-985-0

© Миронець С. М., 2020

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2020

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	6
Передмова	8
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ	14
1.1. Діяльність як психологічна категорія.....	14
1.2. Психологічна структура професійної діяльності.....	46
1.3. Особливості професійної діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності	69
Висновки до розділу	90
Додатки до розділу.....	92
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ	133
2.1. Системний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності	133
2.2. Професіографічний підхід до моделювання психологічного аналізу професійної діяльності	155
2.3. Інтегративний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.....	174
Висновки до розділу	187
Додатки до розділу.....	190
РОЗДІЛ 3. ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ	201
3.1. Основні принципи і стратегії дослідження суб'єктно- суб'єктних та суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій	201
3.2. Характеристика груп досліджуваних	203
3.3. Характеристика методів дослідження.....	214
Висновки до розділу	220

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНІ ГУМАНІТАРНІ МІСІЇ ТА РЯТУВАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	222
4.1. Генеза міжнародного гуманітарного руху	222
4.2. Участь України у міжнародних гуманітарних місіях та рятувальних операціях.....	248
4.3. Нормативно-правове регулювання залучення корпусу рятувальників ДСНС України до міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій.....	287
Висновки до розділу	315
РОЗДІЛ 5. УТВОРЕННЯ, АТЕСТАЦІЯ ТА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА АВАРІЙНО- РЯТУВАЛЬНИХ СЛУЖБ ТА РЯТУВАЛЬНИКІВ МІЖНАРОДНОГО КЛАСУ	317
5.1. Психологічні особливості утворення та атестації категорій аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу	317
5.2. Професійна підготовка команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України	330
5.3. Крос-культуральні особливості та їх урахування при підготовці команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста до діяльності в умовах міжнародної гуманітарної місії	353
Висновки до розділу	365
Додатки до розділу.....	368
РОЗДІЛ 6. ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ОПИС ОБ'ЄКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ ТА ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ	463
6.1. Аналіз надзвичайних ситуацій, при яких найбільш доречне залучення пошуково-рятувальної команди важкого класу.....	464

6.2. Методологія проведення пошуково-рятувальних робіт для країни, яка потерпає від стихійного лиха, а також іноземних пошуково-рятувальних загонів, які мають прийти на допомогу.....	488
6.3. Розподіл праці фахівців пошуково-рятувального загону важкого класу ДП МРЦ ДСНС України в умовах міжнародної гуманітарної місії	502
6.4. Стрес-фактори міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій	529
Висновки до розділу	558
Додатки до розділу	560

РОЗДІЛ 7. ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ОПИС СУБ'ЄКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ ТА ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ.....586

7.1. Аналіз уявлень рятувальників міжнародного класу про умови їх індивідуальної та спільної діяльності, а також їх суб'єктивного ставлення до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій	587
7.2. Аналіз професійно важливих якостей як функціональних утворень рятувальників міжнародного класу	596
7.3. Виснаження функціональних резервів організму та розвиток негативних психічних станів у рятувальників міжнародного класу у період їх участі в міжнародних гуманітарних місіях та/або пошуково-рятувальних операціях.....	622
7.4. Оцінка якості професійної взаємодії серед рятувальників міжнародного класу ДП МРЦ ДСНС України.....	632
7.5. Визначення індивідуально-психологічних особливостей поведінки рятувальників міжнародного класу в типових ситуаціях міжнародних гуманітарних місій	636
Висновки до розділу	660
Висновки	664
Список бібліографічних посилань	671

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ (СКОРОЧЕНЬ)

ПСД	Психологічна система діяльності
ІОД	Індивідуальна основа діяльності
ПР	Прийняття рішення
ЦНС	Центральна нервова система
ПТСР	Посттравматичний стресовий розлад
ПАД	Психологічний аналіз діяльності
ПВЯ	Професійно важливі якості
РЄАП	Рада євроатлантичного партнерства
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МКЧХ	Міжнародний Комітет Червоного Хреста
КПНС НАТО	Комітет НАТО з планування на випадок надзвичайних ситуацій
ЄАКЦРК	Євроатлантичний координаційний центр реагування на катастрофи
СРГ	Спільна робоча група
ГКП НАТО	Група консультативної підтримки НАТО
ДСНС	Державна служба з надзвичайних ситуацій України
МНС	Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій
МГМ	Міжнародні гуманітарні місії
ПРО	Пошуково-рятувальна операція
ПРР	Пошуково-рятувальні роботи
ЦКНД	Центр координації надзвичайної допомоги
ІНСАРАГ	Міжнародна консультативна група з пошуку та порятунку (International Search and Rescue Advisory Group, INSARAG)
НОРК	Національні органи реагування на катастрофу
ЛЕМА	Місцеві органи реагування на катастрофу
МОП	Міжнародна організація праці
МАІ	Міжнародна атестація в системі ІНСАРАГ
МАП	Міжнародна переатестація в системі ІНСАРАГ
ООН	Організація Об'єднаних Націй

Перелік умовних позначень

НАТО	Організація Північноатлантичного договору
ПРООН	Програма розвитку ООН
УКГП	Управління з координації гуманітарних питань
УКГС	Управління Організації Об'єднаних Націй з координації гуманітарних справ
ЮНДАК	Група ООН з оцінки надзвичайного стану і координації діяльності
UNDTM	Група ООН для боротьби зі стихійними лихами (United Nations Disaster Management Team, UNDTM)
ALNAP	Система активного вивчення оцінки збитків та практичних дій у гуманітарній сфері (Active Learning Network for Accountability and Performance)
ГСОК	Глобальна система оповіщення та координації
ОБСЕ	Організація з безпеки і співпраці в Європі
USAR	Служба з пошуку та порятунку у містах (The urban search and rescue)
КЛП	Координаційна ланка з проведення пошуково-рятувальних робіт
ПРЗ	Пошуково-рятувальний загін
СУНС	Система управління із запобігання надзвичайних ситуацій
СМШВ	Система маркування швидкого визначення
Р та ІНР	Рятувальні та інші невідкладні роботи
ПП	Пошук та порятунок
ПКЦ/OSOCC	Польовий координаційний центр
РДС	Пункт прийому і відправки міжнародних рятувальних та медичних команд
ПРК	Пошуково-рятувальна команда
МРЦ ШР	Мобільний рятувальний центр швидкого реагування

ПЕРЕДМОВА

У монографії вперше здійснено спробу у вітчизняній психологічній науці розв'язати наукову проблему особливостей формування та психології діяльності зведених рятувальних підрозділів Міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

За часів виходу у світ у 1862 р. книги відомого швейцарського бізнесмена Анрі Дюнона (ініціатора і співзасновника Міжнародного Комітету Червоного Хреста) «Спогади про Сольферіно» основна увага приділялася захисту та допомозі жертвам військових конфліктів відповідно до норм і правил Женевських конвенцій.

Тільки наприкінці ХХ ст. світова спільнота почала проявляти ініціативу та порушувати питання зміни тенденцій у розумінні питань колективної безпеки світу. Переломним етапом стала X міжнародна конференція з цивільного захисту, що відбулася в Аммані (Йорданія) у квітні 1994 року, де держави-учасниці ухвалили Декларацію з цивільного захисту, в якій закликали уряди країн світу переглянути концептуальні питання безпеки у бік колективної відповідальності держав за попередження виникнення глобальних катастроф та консолідацію зусиль щодо спільного захисту від їх наслідків.

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 27 лютого 2003 р. «Підвищення ефективності й зміцнення координації міжнародної допомоги при проведенні пошуково-рятувальних операцій у містах» практично було започатковано нове консолідоване реагування країн світу на надзвичайні ситуації транскордонного та міжнародного масштабу, а ООН взяла на себе місію координатора та організатора такої діяльності.

За роки набуття Україною незалежності проблема психології діяльності фахівців, яким доводиться виконувати завдання за межами території України, досліджувалася лише у військовій сфері, в питаннях участі українських вояків у Міжнародних миротворчих місіях. Цій проблематиці присвятили свої наукові праці такі науковці, як В. Алещенко,

О. Блінов, С. Лебедева, В. Осьодло, І. Приходько, В. Садковий, В. Стасюк, О. Теличкін, О. Тімченко, О. Хміляр, Ю. Широбоков та ін.

Водночас питання психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій на теренах незалежної України досліджується вперше, оскільки лише з утворенням у 1996 році Центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту населення Україна стала активно брати участь у Міжнародних гуманітарних місіях та пошуково-рятувальних операціях.

За останні десятиліття фахівці зведених аварійно-рятувальних загонів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) здійснили майже 40 міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій в інших країнах земної кулі. Найбільш масштабними серед них були місії, пов'язані з катастрофічними землетрусами в центрально-азійському регіоні (Туреччина, 1999 р.; Індія, 2001 р.; Іран, 2003–2004 рр.; Пакистан, 2005 р.); ліквідацією катастрофічних повеней в Угорщині (1999 р., 2001 р.) та Польщі (1997 р., 2001 р.); ліквідацією лісових пожеж в Республіках Ізраїль (2016 р.) та Чорногорії (2017 р.) та ін.

За весь період роботи у складі мобільного госпіталю МНС України в осередках потужних землетрусів медиками-рятувальниками було надано медичну допомогу понад 24 тис. постраждалих, з яких понад 3 тис. лікувались стаціонарно. Більше 20% від загальної кількості постраждалих були діти до 14 років.

Перший розділ монографії *«Загальна характеристика психологічного аналізу діяльності»* присвячений розгляду психологічних підходів до розуміння категорії «діяльність» у площині суб'єктно-діяльнісної парадигми, викладеній у класичних наукових працях: Б. Ананьєва, К. Абульханової-Славської, П. Анохіна, А. Брушлинського, М. Басова, Л. Виготського, Г. Костюка, В. Клименка, П. Гальперіна, О. Потєбні, Г. Челпанова, А. Лазурського, О. Лурія, О. Леонтєва, Н. Ланге, С. Максименка, С. Рубінштейна, В. Роменця, Д. Узнадзе та ін.

У другому розділі *«Основні моделі психологічного аналізу діяльності»* проаналізовано та запропоновано способи застосування методу моделювання як дієвого засобу перевірки істинності та повноти теоретичних уявлень у різних галузях наукового знання, зокрема в психології діяльності в особливих умовах.

З'ясовано, що моделі у сучасній психологічній науці, зокрема у царині формування ефективних інструментів діяльності фахівців екстремальних професій, належать до основних і найбільш ефективних інструментів науки і практики.

У дослідженні психологічне моделювання розглядається як створення моделі психічного феномена, тобто формалізованої абстракції цього феномена, що відтворює його деякі ключові моменти.

Третій розділ *«Дизайн дослідження»* присвячений обґрунтуванню методологічних основ дослідження з урахуванням його інтегративного характеру. Розділ складається з опису організації експериментального дослідження та обґрунтування логіки відбору методик, що використано у роботі. Спираючись на методологію системного підходу дослідження суб'єктно-суб'єктних та суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, з'ясовано загальні принципи стратегії дослідження, які ґрунтувалися на розумінні того, що діяльність міжнародної гуманітарної місії є організаційно складною, полімодальною системою, а її вивчення має багатоаспектну спрямованість.

У четвертому розділі *«Міжнародні гуманітарні місії та пошуково-рятувальні операції: історія та перспективи»* здійснено ретроспективний аналіз зародження та розвитку міжнародного гуманітарного руху. Проведено порівняльний аналіз міжнародної нормативної та вітчизняної бази, що регламентує діяльність зведених рятувальних підрозділів у складі міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій та умови їх залучення до виконання завдань за призначенням у складі таких місій.

У п'ятому розділі «*Утворення, атестація та професійна підготовка аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу*» розглянуто та здійснено аналіз психологічних особливостей процедури утворення та атестації рятувальних підрозділів (команд) на спроможність виконувати завдання у складі пошуково-рятувальної команди важкого класу під керівництвом Управління з координації гуманітарних питань міжнародної консультативної групи з пошуку та порятунку ІНСАРАГ під егідою ООН.

У шостому розділі «*Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій*» узагальнено досвід реагування на надзвичайні ситуації у складі міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, що дало можливість визначити психологічні особливості індивідуальної та групової діяльності рятувальників, проаналізувати розподіл праці та його особливості під час залучення пошуково-рятувальної команди до ліквідації НС на території інших країн світу. Виділено та проаналізовано ситуаційно-середовищні, соціальні, етнокультуральні та супутні стрес-фактори міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій; виявлено найбільш значущі з них за ступенем впливу на функціональний стан і працездатність рятувальників.

У сьомому розділі «*Психологічне вивчення та опис суб'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій*» проаналізовано уявлення самих рятувальників міжнародного класу про умови їх індивідуальної та спільної діяльності, а також їх суб'єктивне ставлення до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

За результатами наукового пошуку:

✓ *визначено та обґрунтовано* роль і місце психологічної складової в діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій на трьох рівнях: нормативно-параметричному, морфологічному та функціональному;

✓ *запропоновано* інтегративний підхід до розгляду психології діяльності міжнародних гуманітарних місій, методологічну основу якого становить системний принцип у поєднанні з антропоцентричною, науковою та культурно-історичною парадигмами, що дозволяють поєднувати гуманітарні цінності з кількісно-якісними моделями та алгоритмічними технологіями;

✓ *удосконалено* шляхи оптимізації законодавчого та нормативно-правового регулювання кваліфікації «Рятувальник вищої категорії» («майстер міжнародного класу») в Україні; систему професійно-психологічної підготовки команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста;

✓ *розроблено* концепцію психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій;

✓ *отримали подальшого розвитку* наукові погляди щодо співпраці України з ООН у сфері міжнародної гуманітарної діяльності.

Отже, пропонуємо вашій увазі монографію, що відкриває нову сторінку у науковому просторі психології діяльності в особливих умовах.

Сподіваємося, що робота насамперед буде сприйнята багатотисячною спільнотою представників рятувального корпусу, науковцями у сфері безпеки та транскордонного співробітництва, а також викладачами та студентами, які спеціалізуються у сферах психології праці, екстремальної та кризової психології, сфери державного управління та реагування на надзвичайні ситуацій.

Розраховуємо на ваше прихильне ставлення, конструктивну критику, поради і пропозиції, що будуть враховані у наших подальших наукових пошуках.

Варто зауважити, що це дослідження не відбулося б без науково-методичного супроводу та всебічної допомоги мого вчителя, наукового консультанта й талановитого вченого, одного із засновників в Україні напряму 19.00.09 – «Психологія

діяльності в особливих умовах», доктора психологічних наук, професора Олександра Володимировича Тімченка, який упродовж усього творчого шляху був поряд, надавав слушні поради та настанови щодо реалізації поставленої мети.

Висловлюємо вдячність безпосереднім учасникам міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, які виступили як експерти та протягом багатьох років наукового пошуку ділилися своїм досвідом участі у міжнародних гуманітарних місіях та пошуково-рятувальних операціях: доктору медичних наук, професору, заслуженому лікарю України, лауреату Державної премії в галузі науки і техніки Сергію Омеляновичу Гур'єву; доктору наук з державного управління, професору, заслуженому лікарю України Петру Борисовичу Волянському; рятувальникам вищої категорії – начальнику ДП МРЦ ДСНС України Сергію Борисовичу Лавриненку, його заступнику Віктору Робертовичу Гензе та багатьом іншим колегам.

Щиро вдячний своїй родині – дружині, сину, брату, батькам – за терпіння, розуміння і підтримку під час роботи над дослідженням.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасна епоха не є епохою психології як провідної науки. Час такої психології ще не настав. Включення її в усі аспекти людської культури, психологізація останньої покликані привести не до зникнення психології, а до її консолідації як своєрідної дисципліни.

Б. Ананьєв

1.1. Діяльність як психологічна категорія

Категорія діяльності у психології належить до таких, які називають базовими (є методологічною основою сукупності пояснювальних психологічних принципів). Діяльність – одна з найважливіших форм активності, що визначає активне ставлення людини до світу, спрямоване на його пізнання і цілеспрямоване перетворення.

Проблема діяльності як наукова категорія на межі ХІХ–ХХ століть активно почала цікавити майже усі світові наукові спільноти, що було обумовлено стрімким розвитком цивілізації. Серед вітчизняних вчених значний внесок у розвиток наукових теорій щодо вивчення людини як суб'єкта діяльності зробили І. Сеченов (1829–1905) – «Вчення про рефлексі психіки»; О. Потебня (1835–1891) – засновник «Культурно-історичного підходу формування психіки людини»; Г. Челпанов (1862–1936) – «Концепція емпіричного паралелізму»; А. Лазурський (1874–1917) – «Теорія індивідуальних відмінностей»; Н. Ланге (1858–1921) – «Теорія експериментального вивчення психічного світу»; І. Павлов (1849–1936) «Теорія про вищу нервову діяльність (поведінки) живих істот»;

В. Бехтерєв (1857–1927) – засновник теорій: «*Рефлексологія та об'єктивна психологія поведінки*» та «*Колективна рефлексологія*» [199, 200]. Більш детальний зміст наведено у таблиці 1.1.

Водночас варто відзначити, що базові категорії майбутньої теорії діяльнісного підходу були сформовані Л. Виготським.

Покладення в основу психологічного вивчення дії-діяльності, співвіднесення її з суб'єктивним аспектом психічного так, що визначальною виявилася саме дія, вказівка на те, що соціальне набуває відносної самостійності до біологічного, насамперед від явищ мозку, висунення багатьох плідних і цікавих ідей щодо індивідуального та історичного розвитку психічного пов'язане з ім'ям Л. Виготського, який вважається засновником однієї з найбільших шкіл у вітчизняній психології, до якої належали такі вчені, як О. Леонтєв (1903–1979), О. Лурія (1902–1977), П. Гальперін (1902–1988), О. Запорожець (1905–1981), Д. Ельконін (1904–1984) та ін. [199, с. 318].

О. Лурія у своїй теорії «Системної локалізації вищих психічних функцій» сформулював принцип мозкової організації вищих психічних функцій людини та показав роль глибинних підкоркових і серединних структур у мозковій організації психічних процесів.

Власне коло наукових інтересів ученого включало в себе загально-теоретичні проблеми психології, онтогенез, історичний розвиток психіки, дослідження мозкових механізмів психічної діяльності [199, с. 330–331].

*Виготський Л. С.
(1896–1934)*

*Лурія О. Р.
(1902–1977)*

В. Давидов прямо говорить про школу *Виготського-Лурія-Леонтєєва*. Він вважав, що вищі психічні функції можуть існувати тільки завдяки взаємодії високодиференційованих мозкових структур, кожна з яких робить свій специфічний внесок у динамічне ціле і бере участь у функціональній системі.

В. Давидов відзначав, що вищі психічні процеси спираються на складну роботу спільно-діючих функціональних комбінацій центрів кори головного мозку (мова йде про «динамічну локалізацію вищих психічних функцій у корі головного мозку»). Він підкреслював, що саме О. Лурія виходив із ідеї динамічної, системної локалізації функцій, висунутої І. Павловим і розробленої щодо вищих психічних функцій Л. Виготським [199, с. 332].

Основні положення щодо вивчення складу діяльності сформулював С. Рубінштейн [200, с. 21], а розвинули О. Леонтєєв [201, с. 62], його учні та послідовники.

З поширенням діяльнісного підходу виокремились і її основні складові: *мотив, мета, дія*.

Нині існує багато підходів до вивчення складу діяльності, серед яких найпоширенішими є: аналітичний, алгоритмічно-структурний, структурно-функціональний, системно-операційний та системний. Для цих підходів спільним є вирізнення *дій, операцій* як складових діяльності, відмінним – методологічні засади, що зумовлюють особливості розгляду діяльності як складного багаторівневого динамічного явища, а також вирізнення конкретних дій, операцій.

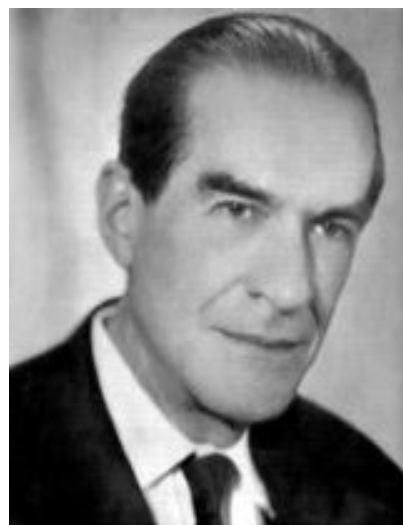
У найзагальнішому та найабстрактнішому визначенні категорія діяльності розкриває відносини «*суб'єкт–об'єкт*». Проте це дуже загальний підхід. Конкретизуючи його щодо психології, необхідно визначити, про який суб'єкт йдеться: суспільство, спільноту людей чи індивіда [202, с. 65].

Людська діяльність та їхній зв'язок були вихідним пунктом психологічних досліджень О. Леонтєєва.

Він писав: «*Психологічна наука ніколи не піднімалася над рівнем чисто метафізичного протиставлення суб'єктивних психічних явищ явищам об'єктивного світу*» [199].

Тому вона ніколи не могла проникнути в їхню дійсну сутність, розгублено зупиняючись перед тим ровом, який розділяє сутність та явище або причину й наслідок.

О. Леонтьєв формулює важливе положення психологічного пізнання: *«Діяльність практично пов'язує суб'єкта з навколишнім світом, впливаючи на нього і підкоряючись його об'єктивним властивостям»*. Саме ним було відкинуто уявлення про психіку як сутність, що має своє особливе існування, незалежно від зовнішніх впливів [199, с. 339–340].

*Леонтьєв О. М.
(1903–1979)*

Дослідження суб'єкта будь-якої діяльності дозволяє найбільш різносторонньо й глибоко розкрити причинно-наслідкові зв'язки, що обумовлюють його взаємодію з об'єктивною реальністю й зрозуміти природу його ставлення до себе, інших людей і суспільства; оцінити його пріоритети, поінформованість, знання, вміння, здатності, психофізіологічні можливості, спрогнозувати спрямованість його перетворень, а також визначити його психологічну й професійну готовність до подолання складних ситуацій, самовизначення, саморегуляції, самоактуалізації й самоосвіти.

О. Леонтьєв відмічав парадоксальну ситуацію, що полягала, на його думку, у тому, що цілісна діяльність, яка має зовнішню і внутрішню сторони, розпадається при її вивченні на окремі частини, де внутрішня сторона стає предметом психології, а зовнішня предметна діяльність випадає із поля зору, і ніяка галузь науки не береться її досліджувати. Більше того, психічний образ відривався від процесу, в якому він породжувався, і від тієї дійсності, яку він віддзеркалював. Рефлексія причин такого парадоксу сформулировала у О. Леонтьєва розуміння психічних образів і процесів, що їх породжували, і функціонування, як певної «інфраструктури, яка не існує поза структурою» [220].

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Пройшовши історичний екскурс від зародження ідеї до втілення її у наукову теорію та спираючись на основні етапи розвитку діяльнісного підходу, ми спробували схематично відтворити основні структурні компоненти та їх взаємозв'язок у загальній структурі основних блоків теорії діяльнісного підходу (див. рис. 1.1).

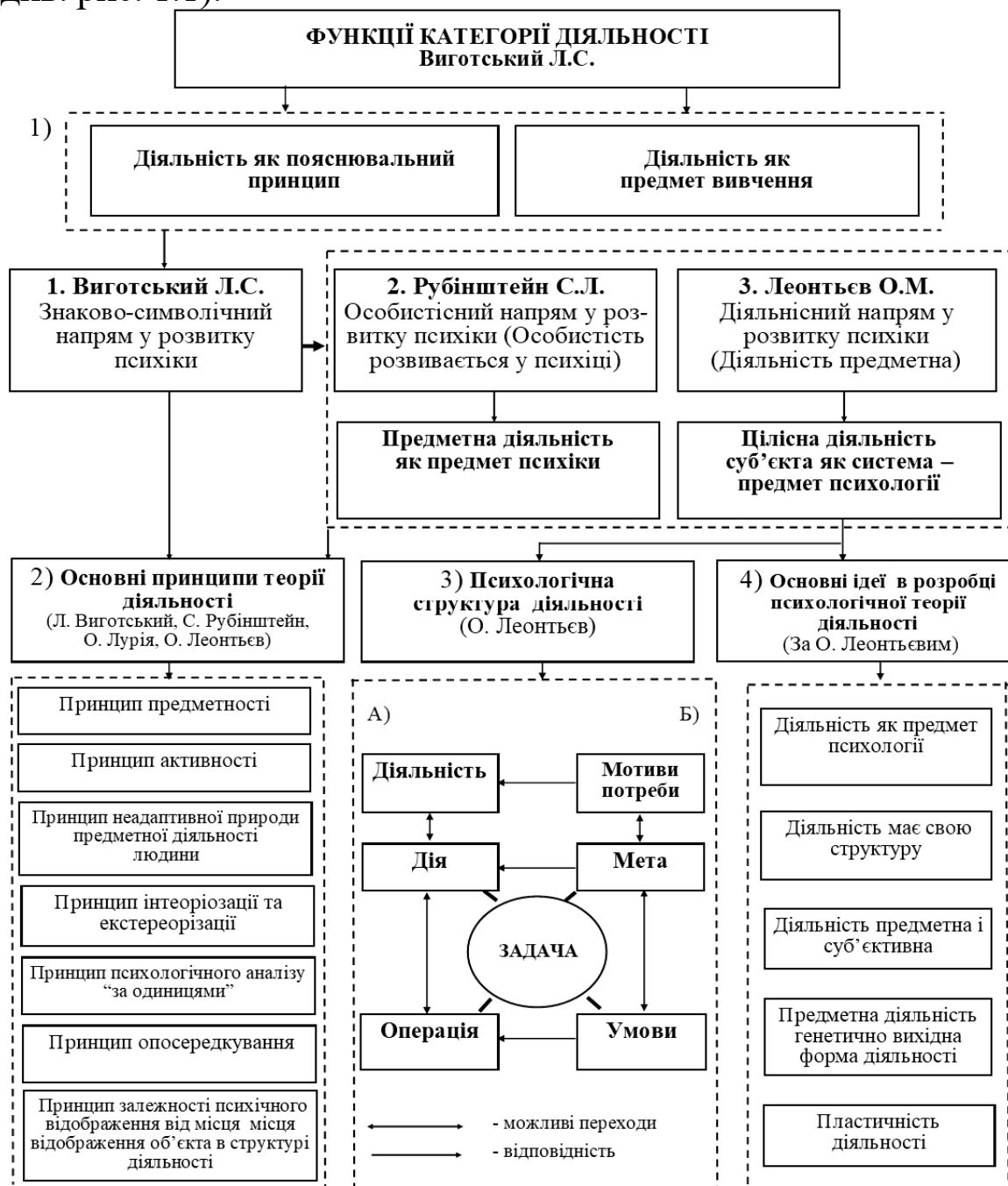

Рис. 1.1. Концептуальна структура теорії діяльнісного підходу
Джерело: розроблено автором

У рис. 1.1 ми зробили спробу узагальнити основні контури концепції діяльнісного підходу в ієрархії їх зародження та розвитку. Крім того, цей рисунок ілюструє взаємодію ідей в розкритті методологічних функцій категорії діяльності у зв'язку з основними напрямками дослідження розвитку психіки.

Як показано у першому блоці рис. 1.1, вивчення основ першої функції категорії діяльності, а саме діяльність як пояснювальний принцип, було закладено Л. Виготським. У подальшому науковий підхід інтенсивно розроблявся С. Рубінштейном, О. Лурія та ін. [250, с. 10].

Вивчення діяльності як особливого предмета, тобто другої функціональної категорії діяльності, також було розпочато Л. Виготським¹, але більш інтенсивно проводилося впродовж багатьох років О. Леонтьєвим та його послідовниками.

Предметна діяльність як предмет психологічної науки вперше була виділена С. Рубінштейном. Водночас О. Леонтьєв першим сформулював принцип предметності діяльності й виділив у якості предмета психології цілісну діяльність суб'єкта, розглядаючи її як органічну систему у всіх сферах і видах, в їх взаємопереходах і трансформаціях. На його думку, саме діяльність суб'єкта передусім дозволяє досліджувати психічні відображення. О. Леонтьєв з цього приводу зазначав: «...психологічний аналіз діяльності полягає в тому, щоб ввести в психологію такі одиниці аналізу, які несуть в собі психічне віддзеркалення в його невід'ємності, що ним породжуються, ним опосередковуються в моменти людської діяльності» [250, с. 11].

Умовно в контексті діяльнісного підходу можемо виділити три відносно самостійних напрями в дослідженні розвитку психіки:

- 1) знаково-символічний напрям (Л. Виготський);

¹ Л. Виготський пройшов досить короткий, але яскравий життєвий шлях вченого. Пішовши з життя у віці 38 років, багато його наукових проєктів не були завершені, але залишилися у спадок його учням та завершувалися представниками започаткованої ним наукової школи.

2) особистісний напрям у розвитку психіки (особистість розвивається у психіці) (С. Рубінштейн);

3) діяльнісний напрям у розвитку психіки (діяльність предметна) (О. Леонтьєв) [250, с. 12].

Залишаючи поза межами нашого дослідження низку дискусійних питань загально-психологічної теорії діяльності, загалом можемо виділити такі найбільш важливі й загальноновизнані положення – методологічні тези – основні принципи (див. блок 2). рис. 1.1):

1. *Принцип предметності* складає ядро психологічної теорії діяльності О. Леонтьєва і його послідовників.

2. *Принцип активності* дозволяє постулювати² положення упередженості, активності психічного відображення, опосередковуючого діяльність суб'єкта. Суб'єкт активно взаємодіє з об'єктом. Протиставлення принципів активності суб'єкта до принципу реактивності дозволяє подолати підхід до людини лише як адаптуючої до оточуючого середовища істоти, протиставити цьому підходу перетворюючий, творчий характер діяльності людини.

3. Принцип неадаптивної природи предметної діяльності віддзеркалює специфічну характеристику людської діяльності.

4. Принцип інтеріоризації – екстеріоризації в аналізі діяльності має три грані. *Перша* – розкрита Л. Виготським і відображена в основному генетичному законі культурного розвитку: від інтерпсихічної, соціальної колективної діяльності дитини до індивідуального, інтрапсихічного, власне психологічних форм її діяльності. *Друга грань* поняття «інтеріоризації» віддзеркалює перехід від «Я» до «Ми». *Третя грань* розкриває формування внутрішнього плану дій свідомості.

Загалом принцип розкриває механізм засвоєння індивідом суспільно-історичного досвіду, переходу спільних зовнішніх дій у внутрішні дії суб'єкта.

5. Принцип психологічного аналізу діяльності «за одиницями» означає, що аналіз діяльності необхідно здійснювати

² Постулювати – приймати постулат, формувати вихідні положення.

в таких одиницях, які зберігають усі специфічні її особливості. Цей принцип задає загальну стратегію вивчення структури діяльності.

6. Принцип опосередкування містить декілька ключових положень: а) опосередкування психічного відображення тим змістовним процесом, який пов'язує суб'єкта з предметним світом, тобто процесом предметної діяльності; б) опосередкування міжособистісних стосунків спільною предметною діяльністю.

7. Принцип залежності психічного відображення від місця відображуваного об'єкта в структурі діяльності вітчизняної психології відкритий на матеріалі дослідження пам'яті. Встановлено зміни характеру залежності запам'ятовування від того, з якими компонентами діяльності – мотивами, цілями або умовами виконання дій – пов'язане запам'ятовування об'єкта [250, с. 23–24].

Центральним питанням в аналізі загальної психологічної теорії діяльності постають *питання аналізу структури і механізмів діяльності*.

Як відомо, під структурою розуміють будову цілого, взаємозв'язок основних елементів цілого, їх закономірні зв'язки між собою і загалом зі структурою. Більш детально зміст понять психологічної структури професійної діяльності нами буде розглянуто у наступному параграфі, тому зупинимося лише на характеристиці її основних блоків.

Загальна структура діяльності найбільш повно розкрита у працях О. Леонтьєва [201, 224]. На основі текстів автора нами розроблена схема загальної структури діяльності, що представлена на рис. 1.1, блок 3: предметні моменти в діяльності суб'єкта – все, що знаходиться на схемі зліва під Б); структурні моменти або одиниці діяльності – все, що знаходиться на схемі справа під А).

Предметний зміст діяльності = предметні моменти в діяльності суб'єкта і складають:

1) мотив – предмет, на який спрямована діяльність, або предмет потреби;

2) мета (ціль) – уява про результат дії (яка має бути досягнутою);

3) об'єктно-предметні умови здійснення діяльності, серед яких найважливішими є способи досягнення мети;

4) мета (ціль), за певних умов являє собою задачу діяльності.

Кожен із виділених компонентів характеризується своїми особливостями, що взаємопов'язані між собою (ці взаємозв'язки досить рухомі) і найтіснішим чином пов'язані з трьома типами специфічних «одиниць», що складають будову, структуру діяльності.

Структурні одиниці діяльності складають:

1) окрема (особлива) діяльність, яка може бути виокремлена за критерієм мотивів, що її спонукають;

2) дії – процеси, підпорядковані свідомо поставленим цілям; можуть бути відносно самостійними і входити в різні види діяльності.

3) операції – способи здійснення дій, безпосередньо залежать від умов досягнення конкретних цілей.

4) виконання задач здійснюється за допомогою дій та операцій [250, с. 25–26].

О. Леонт'єв вказує на те, що поняття діяльності неодмінно пов'язане з поняттям мотиву. «Діяльності без мотиву не буває. «Невмотивована» діяльність – це діяльність не позбавлена мотиву, а діяльність із суб'єктивно й об'єктивно прихованими мотивами» [201, с. 102]. Найбільш важливі ідеї, що визначають основний вклад О. Леонт'єва у розвиток психологічної теорії діяльності, узагальнені в дослідженнях В. Давидова, В. Зінченка, Н. Тализіної [251, с. 61–66] і представлені нами схематично у блоці 4) на рис. 1.1.

Із рис. 1.1 добре видно, що до основних ідей О. Леонт'єва у розробці психологічного аналізу діяльності належать такі:

✓ розгляд діяльності в якості предмета психології;

- ✓ виділення структури діяльності в окремий напрям дослідження;
- ✓ визнання предметної діяльності в якості генетичної вихідної й основної для формування інших видів діяльності людини (психічна діяльність як вид людської діяльності, генетично пов'язана із зовнішньою матеріальною діяльністю, як вихідна);
- ✓ розробка принципу предметності як встановлюючої характеристики діяльності;
- ✓ виділення важливої якості діяльності, такої як пластичність – уподібнення властивостям і відносинам з об'єктами зовнішнього світу [250, с. 24].

П. Гальперін, загалом підтримуючи наукові погляди О. Леонтьєва, у своїй «Теорії поетапного формування розумових дій» однією з центральних психологічних проблем вважав проблему психологічної відмінності між знаряддями (у людини) і засобом (у тварин).

У теорії П. Гальперіна чітко розділяються орієнтуюча частина дії та її виконавча частина: «саме орієнтуюча частина в першу чергу відповідає за хід (процес) наочання та якість його результатів» [199].

П. Гальперін запропонував власне уявлення про *психічну діяльність*. Психічна діяльність, на його думку, не тотожна ні процесам вищої нервової діяльності, ні «зовнішній» предметній діяльності. Утім це реальна діяльність, яку можна й потрібно вивчати об'єктивно. Це *орієнтуюча діяльність*, як особлива форма предметної діяльності суб'єкта. На думку вченого, саме орієнтуючо-дослідницька діяльність є аспектом «зовнішньої» предметної діяльності суб'єкта [199, с. 347].

За П. Гальперіном «психічна діяльність за своєю природою є зовнішньою діяльністю. Її слід розуміти як різновид, як дериват, як відображення зовнішньої предметної

Гальперін П. Я.
(1902–1998)

осмисленої діяльності. Лише тоді, коли психічна діяльність поступлюється як зовнішня, відображена, виявлена, постає можливість її об'єктивного наукового дослідження» [199, с. 349].

Важливість аналізу психологічних особливостей людини як суб'єкта діяльності, суб'єкта власної активності відзначалася неодноразово. Класичними з цього погляду є роботи Б. Ананьєва [90], В. Брушлинського [199], С. Максименка [91, 208], В. Петровського [209], С. Рубінштейна [200], В. Слободчикова [210], В. Татенка [206], Т. Титаренко [211], В. Шадрікова [212] та ін., які побудову методологічних категорій психології починають з аналізу категорії «діяльність» і закінчують постановкою проблеми людини, суб'єкта цієї діяльності [84, с. 45].

Основоположником найбільш системно розробленої в психології теорії діяльності вважають С. Рубінштейна (1889–1960).

Розглядаючи проблему суб'єкта діяльності, С. Рубінштейн [84, с. 45, 200] першим виступив проти відокремлення суб'єкта від діяльності, проти розуміння їх взаємозв'язку як суто зовнішнього. У діяльності він бачив умову формування й розвитку суб'єкта, який не тільки діє, перетворює предмет відповідно до своєї мети, а й виступає у різних якостях у процесі та результаті досягнення мети, коли змінюється і об'єкт, і суб'єкт.

*Рубінштейн С. Л.
(1889–1960)*

Говорячи про здатність суб'єкта до організації власного життя, С. Рубінштейн не відкидав його власної логіки. Життя споконвічно трансцендентне стосовно суб'єкта діяльності. Його обставини в багатьох випадках складаються незалежно від самої людини, однак саме ця умова і визначає можливість її розвитку як суб'єкта власного життя [213]. За С. Рубінштейном, життя суб'єкта втілюється в його творчості, без творчості немає суб'єкта і лише завдяки творчості він сам та інші можуть

зробити висновок про масштаби його особистості. Проте не можна поставити знак рівності між творчістю суб'єкта і справжнім наповненням його життя – між ними існують досить складні і суперечливі відносини і дуже мало тих, хто зумів досягнути гармонії у взаємовідносинах цих двох іпостасей буття [84, с. 46].

Повнота людського буття виявляється у відповідальному ставленні до життя, коли суб'єкт, переборюючи обставини і ситуації, що привносяться протиріччями, а часом і трагізмом, властивим самому життю, не розчиняється в потоці ситуацій і швидкоплинних бажань, не втрачає своїх головних цілей, що й дозволяє йому бути суб'єктом. Саме здатність людини піднятися, самовизначитися стосовно цілісного ходу життя С. Рубінштейн пов'язував із проявом суб'єкта життя [84, с. 46].

Концепція, запропонована С. Рубінштейном, мала назву «суб'єктно-діяльнісної». У його концепції особистість є суб'єктом насамперед своєї діяльності: «...особистість, безумовно, є суб'єктом діяльності і свідомості – тим, хто мислить, відчуває, хто ініціює дію» [210, с. 175].

Науково-технічна революція свідомо чи несвідомо поставила проблему людини в центр усіх наукових знань. На цей бік справи особливу увагу звернув Б. Ананьєв (1907–1971) у своїй теорії «Психологія в «новому синтетичному людинознавстві». Людина як суб'єкт діяльності». На думку вченого, психологія має стати знаряддям зв'язку між усіма галузями пізнання людини, засобами об'єднання різних розділів природознавства і суспільних наук у «новому синтетичному людинознавстві». Інтеграцію цих наук вчений сполучає з подальшим розвитком їхньої спеціалізації і визначає насамперед прогресом філософського вчення про людину [199, с. 349].

*Ананьев Б. Г.
(1907–1971)*

Запропонований Б. Ананьєвим спосіб перцептивних процесів, як сукупності та взаємодії трьох складових (функціональних, операційних та мотиваційних), має сенс при розгляді зв'язків між цими процесами та індивідуальним розвитком, у ході якого змінюється їхня структура. Думку про потрійний склад психічних процесів Б. Ананьєв переносить і на сферу пам'яті [199, с. 354].

У розвитку особистості Б. Ананьєв [90] виокремлює різноманітні події, які поділяє на два типи: події навколишнього середовища і події поведінки людини в середовищі.

Як зазначає науковець, людина включається у причинно-наслідковий зв'язок подій свого життя не тільки як залежна від них, а й як суб'єкт – активний перетворювач умов свого існування. Як суб'єкт життя людина є його організатором відповідно до своїх задумів і здібностей. За Б. Ананьєвим, організація життя – це не тільки планування й осмислення важливих подій, а й здатність суб'єкта поєднати ситуацію свого життя так, щоб підпорядкувати їх хід єдиному задуму, вираженому у визначеній життєвій позиції [84, 90].

Стверджуючи ідею гетерохронності розвитку психічних функцій і переносячи цю ідею на пояснення визнаних психологією основних форм діяльності, Б. Ананьєв піддає критиці погляди О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Теплова, А. Смірнова, А. Валлона, Ж. Піаже, Ф. Бартлетта та інших, які пов'язували розвиток свідомості з основними видами діяльності – грою, навчанням та працею, що розглядаються в генетичній послідовності [199, с. 355].

Замість традиційних форм провідної діяльності Б. Ананьєв висуває ідею пізнання і спілкування.

Різні форми свідомості вчений визначає як ефект спільного розвитку пізнання, спілкування та праці, їхніх різноманітних конвергенцій.

Б. Ананьєв не погоджується з поширеним поглядом, що праця стає діяльністю тільки з початком професійної, спеціалізованої діяльності. Підсумовуючи критичний розгляд теорії провідної діяльності, він пише: *«Розвиток трудової діяльності індивіда проходить багато фаз та етапів, яким відповідає і глибока зміна у структурі індивідуальної свідомості. Але людина як суб'єкт праці, зрозуміло, розвивається і як суб'єкт пізнання і спілкування. В єдину систему шукється весь багатоманітний ланцюг вторинних видів діяльності, своєрідних синтезів праці й пізнання, пізнання і спілкування, спілкування та праці»* [199, с. 357].

У кожному з психічних процесів представлені, за Б. Ананьєвим, проєкції всіх головних характеристик людини як індивіда, особистості і суб'єкта діяльності. Об'єднання психічних процесів у складні ансамблі – психічні стани і властивості – приводить до цілісності та єдності психічного. Характеристика людини як індивіда розкривається у вікових, статевих та індивідуально-типологічних властивостях. Особистість розкривається в суспільних функціях-ролях та цілях і ціннісних орієнтаціях. У суб'єкті діяльності вищою інтеграцією Б. Ананьєв вважає творчість, а найбільш узагальненими ефектами – здібності й талант [199, с. 357].

Дослідження відношень людини до світу неможливе без дослідження її складової структури, а цю структуру неможливо зрозуміти без системи відношень до суспільства і природи, поєднуючою ланкою яких вона є.

Саме завдяки Б. Ананьєву на передній план сучасної психології вийшли проблеми (а) мотивації поведінки людини; (б) архітектури внутрішнього світу людини та її творчої діяльності; (в) формування психічних властивостей особистості. Об'єктивно в цих проблемах дедалі виразніше виступає їхній логічний вузол – учинок [199, 205].

Одну з перших фундаментальних спроб розробки проблеми вчинку здійснив М. Бахтін. Проте авторство у створенні завершеного філософсько-психологічного вчення про вчинок як осередок психічного життя і ключову категорію системи психології по праву належить видатному сучасному українському вченому – академіку В. Роменцю.

Вчинок, за В. Роменцем, – «живий осередок», який цілком включає в себе всі суттєві сторони психічного у його вищих визначеннях, так що поза ним нічого не залишається. Будь-який психічний стан чи процес, риса чи якість людини у своєму функціонуванні й розвитку тяжіють до одного з визначень учинку, а сама вона прагне утвердитись у ролі його суб'єкта.

Роменець В. А.
(1926–1998)

Тому і кожна психологічна система може бути вичерпно проаналізована й усебічно сутнісно оцінена як перспективна залежна від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись на вчинкову логіку людської активності [206, с. 7–8].

Як зазначає В. Татенко, «запропонована В. Роменцем *суб'єктно-вчинкова парадигма* дає змогу, по-перше, інтегрувати в сучасній психології традиційно конкуруючі між собою «суб'єктивно орієнтовані» і «об'єктивно орієнтовані» інструментальні підходи, а по-друге – здійснити принциповий перехід від дослідження психічного як даного (об'єктний підхід) до дослідження можливостей його проектування і креативного експериментування у напрямі створення якісно нових, досі не відомих форм і рівнів психічного життя» [206, с. 9].

В. Роменець у своїй теорії «канонічної психології» зазначає: «універсальний і єдиний у своєму роді осередок людської діяльності – вчинок – виражає спосіб існування людини у світі, виступає постійно діючим фактором

історичних форм у світі, виступає постійно діючим фактором історичних форм прогресу» [206, с. 34–35].

Він вважав, що вчинок є ланкою, що опосередковує людину і світ, а вчинкова структура відношень людини і світу є суб'єктом історичного процесу, людської діяльності. Складність психологічної структури вчинку, соціальна відповідальність особистості у вчинковому акті найтіснішим чином пов'язує його з науково-технічними досягненнями. Науково-технічний прогрес є немовби проєкцією вчинкової необхідності у взаємодії особистості та матеріального світу [206, с. 35].

М. Басов (1892–1931) запропонував власний підхід до розуміння питання взаємодії людини з оточуючим середовищем. Головне положення теорії М. Басова – ідея про те, що людина (індивід) є активним діячем в об'єктивному, закономірно організованому середовищі.

Вчений вперше показав, що активність людини проявляється не тільки в пристосуванні до оточуючого середовища, але і в його змінах, а саме середовище не аморфна маса, а певним чином структурована ситуація (див. рис. 1.2.)

Із цього положення М. Басов робить важливий висновок про те, що психічний і фізичний розвиток – це два різних процеси, які підпорядковуються різним законам [221].

Розвиток людини в діяльності безпосередньо залежить від оточуючого соціального середовища і може розвиватися по різному, набуваючи різноманітних, нерідко зовсім несхожих одна на одну форм. Головний сенс такого розвитку полягає в тому, що людина дійсно занурюється в середовище й опановує його шляхом активного пізнання.

*Басов М. Я.
(1892–1931)*

Тому можливості психічного розвитку особистості за М. Басовим практично не обмежені. Водночас, оскільки психіка не може розвиватися поза певного організму, то очевидно, що розвиток психіки біологічно обмежено у часі (період життя) і змісті, так як кожна людина може мати певні, тільки їй притаманні якості.

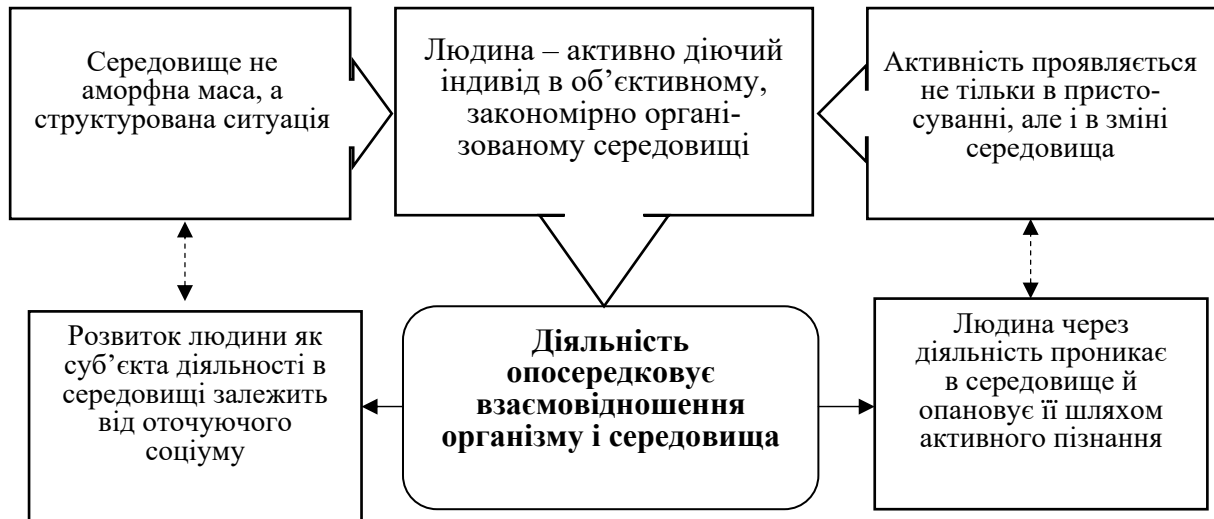

Рис. 1.2. Структурна модель діяльності [221]

Новизна позиції М. Басова полягала у тому, що психічний розвиток людини виводився в соціально-історичну систему координат (розвиток людини як суб’єкта діяльності визначався оточуючим і впливаючим на нього середовищем, причому середовищем не тільки природним, але й культурно-історичним). А отже, людина як соціальна й історична істота розвивається на основі усієї суми досвіду безкінечної низки попередніх поколінь.

Цей зміст діяльності М. Басов назвав наукою. За допомогою уявлень про науку як фактора, що організує діяльність людини, вчений обґрунтував ідею культурної детермінації цієї діяльності (наука являє собою продукт історії культури і не може бути виведена ні з адаптації організму до середовища, ні із властивостей індивідуальної свідомості) [221].

Концепція, що найбільш повно визначає активність особистості у межах категорії діяльності, була розроблена у працях К. Абульханової-Славської [84, 207]. Авторка відзначає, що «...людина має свободу обирати свій спосіб життя – свідомий, орієнтований на активну побудову нею власного життя, або стихійний, пущений на самоплив процес життєдіяльності. Перший спосіб пов'язаний із виробленням суб'єктом діяльності стратегії життя, яка має три ознаки: 1) формулювання головних цілей життя й етапів їх досягнення; 2) розв'язання суперечностей, що виникли на шляху досягнення життєвих цілей; 3) творчий підхід до життя, що ґрунтується на гармонійному поєднанні потреб суб'єкта з виробленими ним цінностями» [84, с. 47; 207].

*Абульханова-Славська К. А.
(1932)*

Відповідно до змістовних характеристик виявлених ознак «стратегія є деяким універсальним законом, способом самоздійснення людини в різних сферах її життя». Якості індивіда, що дозволяють йому свідомо виробляти стратегію свого життя й зіставляти її зі своїми вчинками і діями, К. Абульханова-Славська пов'язує з наявністю здатності до організації власного життя. Ці якості, на думку авторки теорії, є вищими проявами суб'єкта життя, через те що «...здатність особистості регулювати, організовувати свій життєвий шлях як ціле, підпорядковувати його цілям, цінностям є вищим рівнем і справжньою оптимальною якістю суб'єкта життя» [84, с. 48].

*Брушлинський А. В.
(1933–2002)*

Активність, на думку А. Брушлинського, не обмежується діяльністю. Найважливіша якість людини – бути творцем своєї історії: ініціювати і здійснювати спочатку практичну діяльність, спілкування, пізнання, споглядання та інші види специфічної людської активності, творчої й етичної [213, с. 4–5].

Основну тезу своєї *культурно-історичної теорії мислення* А. Брушлинський висловлює так: «Будь-яка людина не народжується, а стає суб'єктом діяльності, спілкування та інших видів активності. Суб'єкт – це людина, людина на вищому (індивідуалізованому для кожного з них) рівні активності, цілісності (системності), автономності тощо. Для суб'єкта навколишня дійсність виступає не тільки як система подразників (з якими він взаємодіє на рівні реакцій) і сигнальних подразників, а насамперед як об'єкт дій і пізнання, а інші люди виступають для нього теж як суб'єкти. Тому вищий рівень тут є таким: 1) щодо попередніх, тобто до суб'єктних стадій індивідуального та історичного розвитку, а також 2) порівняно з усіма іншими визначеннями людей (як особистостей, індивідів, індивідуальностей тощо). Це не означає, що ставши суб'єктом, людина припиняє свій розвиток. Розвиток суб'єкта, особистості, загалом людини продовжується упродовж всього життя.

*Анохін П. К.
(1898–1974)*

Вагомий внесок у розвиток категорії діяльності належить П. Анохіну, який розробив *«теорію функціональних систем»*.

Теорія П. Анохіна дала можливість вивчати та оцінювати складні процеси в життєдіяльності усього організму. Були визначені основні механізми функціональних систем, які забезпечують без-

перервну самоорганізацію й пластичну адаптацію щодо змін у зовнішньому середовищі.

Встановлено ключові механізми функціональних систем: аферентний синтез; прийняття рішення; акцептор результатів дій, програма дій, результат дій, зворотній зв'язок, який містить всі параметри результату; порівняння реальних результатів з тими, які передбачалися заздалегідь в акцепторі результатів діяльності.

Серед Грузинської школи психології найбільший внесок в теорію діяльності людини належить Д. Узнадзе (1886–1950), якому належить авторство у розробленні *«теорії установки»*.

Центральним пояснюючим поняттям в теорії Д. Узнадзе стало поняття установки, що означає готовність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій і дій у певному напрямі; така неусвідомлювана готовність основана на доцільній активності людини. Установка, на думку Д. Узнадзе, безпосередньо пов'язана з увагою. Внутрішньо вона виражає собою стан уваги людини. Цим пояснюється, зокрема, чому в умовах імпульсивної поведінки, пов'язаної з відсутністю уваги, у людини можуть виникати цілком певні психічні стани, почуття, думки, образи.

Узнадзе Д.Н.
(1886–1950)

Будь-яка поведінка, за Д. Узнадзе, є реалізацією конкретної підготовленості, ні одна дія не виникає на «пустому місці».

Розглядаючи наукові здобутки вітчизняних психологів, належне місце у дослідженні діяльності як психологічної категорії належить Г. Костюку, який наголошував, що *«...ігнорувати суб'єкт, суб'єктивне у психічній діяльності, означає відривати цю діяльність від її носія»* [252, с. 198].

*Костюк Г. С.
(1899–1982)*

Глибокому аналізу піддано в працях Г. Костюка властиві суб'єктові внутрішні суперечності, як рушійні сили психічного розвитку. Це, зокрема, суперечності між новими потребами й прагненнями суб'єкта і наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, що його досяг суб'єкт, і функціями, які йому доводиться виконувати; між тенденціями до інертності, сталості, з одного боку, і до рухливості, змін – з іншого.

Про діяльність як специфічний різновид активності говорять В. Андросюк, Л. Казиміренко, Я. Кондратьєв [219, с. 137]. Автори зазначають, що діяльність – це вища, притаманна лише людині форма активності, у процесі якої досягається усвідомлена мета, що виникла в результаті певної потреби. Діяльність породжується потребою, як джерелом активності, та керується усвідомленою метою, яка є регулятором активності. На їх думку, діяльність характеризується спрямованістю; наявністю специфічних цілей; особливостями об'єктів діяльності; конкретними методами і засобами досягнення мети [219, с. 137–138].

Досить цікаві погляди на проблему діяльності особистості ми знаходимо у нашого сучасника В. Клименка, в його теорії «Психофізіологічних механізмів праксису людини».

*Клименко В. В.
(1935)*

Автор зазначає, що дійсний розвиток особистості може відбуватися у творчій діяльності.

«Творча робота – це процес виявлення у невідомому нових якостей або властивостей і створення на їх підставі оригінальних і самодостатніх виробів – відкриттів, винаходів і художніх творів.

Вона супроводжується натхненням – вилученням енергії та інформації прихованих у задачі і вкладанням їх у виробу, які набувають якостей духовності» [68, с.7].

В основу дослідження психофізіологічних механізмів праксису людини В. Клименка лягли концепції І. Сеченова (почуттєві снаряди, «очне щупало» [215]); О. Ухтомського (функціональні мозкові органи й доміанти [216]), М. Бернштейна (психологія і фізіологія активності [217]), С. Максименка (психологічна концепція нужди, структури особистості, її становлення та здійснення [218]).

В. Клименко, узагальнюючи дослідження згаданих авторів, розглядає творчий процес діяльності у тріаді – «Психофізіологічні механізми праксису: психічне відображення людини, проектування образу майбутнього і психомоторного втілення задуму».

«У відображенні зароджується образ предмета; у проектуванні бажаного майбутнього синтезуються апперцепції з образом сучасного і антиципація образу майбутнього; у психомоторному втіленні задуму рухи, думки і образ корегуються під контролем почуття гармонії: кінець одного є початком другого, яке зароджується в новій якості, а втілення – крок до самого себе дійсного» [68, с. 7–8].

За В. Клименком, саме під час дії людина живе, дійсно існує (на відміну від стану, коли взірцем для неї є спокій і всі зусилля зосереджені на збереженні спокою). Максимально успішна дія породжує почуття вдоволення.

Серед сучасників, що здійснили значний внесок у дослідження категорії діяльності, варто віддати належне засновнику української школи генетичної психології С. Максименку.

С. Максименко всевітньо відомий науковими розробками з теоретичних проблем розвивального навчання, методологічної рефлексії проблем розвитку у психології, експериментально-генетичних методів вікової та педагогічної психології, наукового обґрунтування створення та запровадження системи підготовки фахівців у різних сферах професійної діяльності, зокрема медицини.

*Максименко С. Д.
(1941)*

Одним із його здобутків є цикл наукових праць «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» (у співавторстві з В. Клименком та А. Толстоуховим), де представлено цілісний підхід до психологічних механізмів зародження, становлення, здійснення особистості, що відкриває нові перспективи розвитку особистості в умовах змін. Усього цикл праць об'єднує 15 монографій, 6 підручників, 8 навчальних посібників та словників.

За визначенням С. Максименка, механізми зародження, становлення, здійснення особистості нарізно не існують, вони взаємопов'язані, визначають один одного. Так, у процесі здійснення відбуваються зародження нових елементів особистості. У процесі становлення вони зміцнюються, набувають сили і сприяють її здійсненню на більш високому рівні [253].

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що, безумовно, надбання у сфері наукових пошуків розвитку категорії діяльності виходять далеко за межі цього підрозділу, тому для більшої структурованості тексту та можливості порівняльного аналізу наукових підходів наведемо порівняльний аналіз існуючих на сьогодні наукових теорій діяльності особистості (див. табл. 1.1).

Отже, категорія «діяльність» є центральним поняттям вітчизняної психологічної науки та визначає активне ставлення людини до світу, спрямоване на його пізнання й цілеспрямоване перетворення.

З'ясуванню сутності активності людини присвятили свої дослідження видатні вчені радянської доби та представники сучасної вітчизняної психології.

Порівняльний аналіз наукових теорій за змістовними підходами до розв'язання проблем діяльності³

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2 Сеченов І. М. [199]	4 «Вчення про рефлекси психіки». Започаткував розвиток вітчизняної психології як матеріалістичної і природничої науки. У своїй основній праці «Рефлекси головного мозку», спираючись на «антропологічний принцип», що пояснював природу людини як цілісну духовно-тілесну істоту, заперечував існування душі нематеріальної. Довів, що психічні процеси є рефлексами різного роду складності	5 Революційним став план побудови психології на основі об'єктивного методу. Заперечував погляди на психологію як науку, предметом якої є свідомість суб'єкта, що пізнається за допомогою інтраспекції
2	Потебня О. О. [199]	«Культурно-історичний підхід формування психіки». Основні дослідження присвячені розвитку мови, але він аналізував такі психологічні проблеми, як становлення свідомості і самосвідомості, формування образу оточуючого середовища і був одним з перших дослідників, що заговорили про необхідність культурно-історичного підходу до вивчення психіки людини	На фактах історії розвитку мови О. Потебня довів, що люди народжуються тільки із здатністю до чуттєвого сприйняття і не мають вроджених категорій часу, простору, причини тощо. Ці поняття формуються при оволодінні словом

³ Розроблено автором.

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
3	Челпанов Г. І. [199]	<p>«Концепція емпіричного паралелізму» душі і тіла. Вважаючи, що психологія має досліджувати природу душі і свідомості, відстоював погляди про непридатність матеріалізму для розв'язання цих проблем. Задачі психологічного дослідження Г. Челпанов бачив у точному й об'єктивному вивченні окремих елементів і фактів психічного життя, яке засновано як на експериментальних даних, так і на результатах самостереження</p>	<p>Довів, що психологія є самостійною експериментальною наукою, методом якої є вивчення суб'єктивних станів свідомості, які є реальними, як і явища зовнішнього світу</p>
4	Лазурський О. Ф. [199]	<p>«Теорія індивідуальних відмінностей». Розробив оригінальну концепцію «наукової характерології», в основі якої лежить ідея про те, що індивідуальні особливості людини пов'язані з діяльністю нервової системи. Розробив першу структуру типології особистості, а також систему діагностики і корекції різних типів відхилень у процесі психічного розвитку індивіда (особистості)</p>	<p>Автору належать ідеї про дві сфери душевної діяльності: «ендопсихічної» – внутрішньої й «екзопсихічної» – зовнішньої</p>
5	Ланге М. М. [199]	<p>Теорія експериментального вивчення «психічного світу». Розробляючи об'єктивні методи дослідження свідомості, пішов шляхом пояснення активності суб'єкта на основі аналізу мимовільних рухів організму, пов'язуючи їх з діяльністю свідомості</p>	<p>Автор моторної теорії уваги, що принесли вчену широке визнання у західній психології. Праці вченого ознаменували початок відкритої боротьби за визнання експериментального методу у вітчизняній психології, що на той</p>

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
		Наукові праці вченого стали самим вагомим здобутком вітчизняної експериментальної психології у дореволюційний період	період визначалася як наука про свідомість
6	Павлов І. П. [199]	Теорія «Про вищу нервову діяльність (поведінку) живих істот». Основна теза теорії І. Павлова: «Організм постійно вчиться розрізняти сигнали (процес диференціації). Знання цих процесів дозволяє причинно пояснювати, передбачати і модифікувати поведінку». І. Павлов довів, що основним актом поведінки людини є умовний рефлекс, що реалізується вищим нервовим центром (корою великих півкуль головного мозку та їх підкіркою)	Маючи біологічну основу, умовний рефлекс утворюється на основі вродженого, безумовного. Якщо сигнал веде до успіху (підкріплюється), між ним і відповідною дією організму утворюється зв'язок, який при повторенні стає міцнішим. Проте він є тимчасовим, і якщо в подальшому не підкріплюється, то завдяки нервовому процесу гальмування гасне
7	Бехтерев В. М. [199; 297]	Торії: «Рефлексологія – об'єктивна психологія поведінки» та «Колективна рефлексологія». Довів, що науково-пояснююча функція, що знаходиться у понятті рефлексу, оснований на передумові механічної й біологічної причинності. Відстоював думку про виховання, а не спадковості характеру рефлексів. Доводив, що розвиток особистості неможливий без колективу. В. Бехтерев також підкреслював, що вплив колективу не завжди благотворний, так як будь-який колектив нівелює особистість, зводячи її до певних шаблонів	За В. Бехтеревим, «Особиста свобода і суспільна необхідність, індивідуалізація і соціалізація – це дві сторони суспільного процесу, що йдуть шляхом соціальної еволюції. Причому самовизначення особистості є рухомих процесом, рівновага якого постійно зміщується то в одну, то в іншу сторону». Важливим є положення В. Бехтерева про те, що колектив як цілісна єдність являє собою цілісне утворення

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
8	Виготський Л. С. [297]	<p>Культурно-історична теорія. Л. Виготський відомий в Європі та США як один із основоположників та розробників когнітивної психології. Особливо важливими є його здобутки у вивченні вищих психічних функцій, психології мовного мислення та його генези, теорії навчання. Засновник культурно-історичної школи в психології, на якій базується психологічна теорія діяльності</p>	<p>У роботі «Розвиток вищих психічних функцій» (1931) була представлена схема формування людської психіки в процесі використання знаків і засобів регуляції психічної діяльності</p>
9	Рубінштейн С. Л. [297]	<p>Теорія єдності психіки і діяльності. Будь-яка діяльність породжується мотивами і відтворює певне ставлення людини до оточуючого світу. Уміщує в себе всю діяльність свідомості і всю повноту безпосереднього переживання. Будь-яка сама проста реальна дія людини – разом з тим неминуче є якимось психологічним актом, більш-менш насиченим переживаннями, що відтворює ставлення діючого до соціального оточення</p>	<p>Життям справжніх великих переживань живе тільки та особистість, яка задіяна життєво значимими справами, і навпаки, справи завжди походять від переживань</p>
10	Басов М. Я. [222]	<p>Різновірнева концепція організації поведінки, психології діяльності, психології особистості. М. Басов запропонував зовсім новий підхід до розуміння питання взаємодії людини з оточуючим середовищем</p>	<p>Головне положення теорії М. Басова – ідея про те, що людина (індивід) є активним діячем в об'єктивному, закономірно організованому середовищі. Вперше показав, що активність людини проявляється не тільки в пристосуванні до оточуючого середовища, але і в його змінах. А саме середовище – не аморфна маса, а структурована ситуація</p>

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
11	Ананьев Б. Г. [326]	<p>Теорія «Комплексного підходу до вивчення людини». Запропонований Б. Ананьевим спосіб перцептивних процесів як сукупності та взаємодії трьох складових (функціональних, операційних та мотиваційних) має сенс при розгляді зв'язків між цими процесами та індивідуальним розвитком, у ході якого змінюється їхня структура. Думку про потрібний склад психічних процесів Б. Ананьев переносить і на сферу пам'яті</p>	<p>Б. Ананьев відкидає спроби примирення з ідеєю необхідності існування «двох психологій» – описової та пояснювальної. «Проміжний» статус психології він розцінює як аномалію наукового пізнання</p>
12	Лурия О. Р. [199]	<p>Інтеріоризація у світлі теорії системної локалізації вищих психічних функцій. Сформулював принцип мозкової організації вищих психічних функцій людини. Показав роль глибинних підкоркових і серединних структур у мозковій організації психічних процесів. Коло наукових інтересів ученого включало в себе загальнотеоретичні проблеми психології, онтогенез, історичний розвиток психіки, дослідження мозкових механізмів психічної діяльності особистості</p>	<p>Всесвітню популярність принесли його роботи з вивчення впливу афективних реакцій людини на стресові ситуації. Ці експериментальні дослідження проводилися за допомогою оригінальної методики, що дозволила зафіксувати виникнення емоційних станів у динаміці мовних і рухових процесів суб'єкта, навіть у тих випадках, коли він намагався приховати випробовуване їм емоційне напруження</p>

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
13	Леонтьєв О. М. [201]	<p>Культурно-історична теорія психіки. Теорія діяльнісного підходу. На початку 70-х рр. ХХ століття О. Леонтьєв сформулював теорію діяльності. Йому належить гіпотеза про походження свідомості, згідно з якою свідоме відображення – це відображення предметної дійсності, в якій виділяються її «об’єктивні стійкі властивості»</p>	<p>В основу своєї методології О. Леонтьєв, як і С. Рубінштейн, поставив проблему діяльності. Метою досліджень вченого стало розроблення структурного аналізу діяльності, виділення у діяльності компонентів, рівнів (особлива діяльність, дія, операція, психологічна функція), які утворюють систему, що функціонує як ціле. Автором запропонована триада в структурному аналізі діяльності: особлива діяльність-мотив; дія-ціль; операція-задача й умови</p>
14	Роменець В. А. [205]	<p>«Канонічна теорія» або «Теорія вчинку». В. Роменець у своїй теорії «Канонічної психології» зазначає: «універсальний і єдиний у своєму роді осередок людської діяльності – вчинок – виражає спосіб існування людини у світі, виступає постійно діючим фактором історичних форм прогресу». Вчинок стає ланкою, що опосередковує людину і світ. Складність психологічної структури вчинку, соціальна відповідальність особистості у вчинковому акті найтіснішим чином пов’язує його з науково-технічними досягненнями. Науково-технічний прогрес, на думку</p>	<p>Запропонована В. Роменцем суб’єктно-вчинкова парадигма дає змогу, перше, інтегрувати в сучасній психології традиційно конкуруючі між собою «суб’єктивно орієнтовані» і «об’єктивно орієнтовані» інструментальні підходи, а по-друге – здійснити принциповий перехід від дослідження психічного як даного (об’єктивний підхід) до дослідження можливостей його проєктування і креативного експериментування у напрямі створення</p>

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
15	Гальперін П. Я. [199]	<p>автора, є ніби проєкцією вчинкової необхідності у взаємодії особистості та матеріального світу</p> <p>Теорія поетапного формування розумових дій. Однією з центральних психологічних проблем П. Гальперін вважав проблему психологічної відмінності між знаряддями (у людини) і засобом (у тварин). У теорії П. Гальперіна чітко розділяються орієнтуюча частина дії та її виконавча частина: «саме орієнтуюча частина відповідає за хід (процес) навічання та якість його результатів».</p> <p>За П. Гальперіним «Психічна діяльність за своєю природою є зовнішньою діяльністю. Її слід розуміти як різновид, як дериват, як відображення зовнішньої предметної осмисленої діяльності. Лише тоді, коли психічна діяльність поступлюється як зовнішня, відображена, виявлена, постає можливість її об'єктивного наукового дослідження»</p>	<p>якісно нових, досі не відомих форм і рівнів психічного життя</p> <p>П. Гальперін пропонує своє уявлення про психічну діяльність, але діяльність, не тотожна ні процесам вищої нервової діяльності, тобто відправленням мозкової тканини, ні «зовнішній» предметній діяльності. Утім це реальна діяльність, яку можна й потрібно вивчати об'єктивно. Це орієнтуюча діяльність як особлива форма предметної діяльності суб'єкта. Саме орієнтуючо-дослідницька діяльність є аспектом «зовнішньої» предметної діяльності суб'єкта</p>
16	Абульханова-Славська К. А. [307]	<p>Теорія свідомого вибору та активності суб'єкта діяльності. Авторка відзначає, що «...людина має свободу обирати свій спосіб життя – свідомий, орієнтований на активну побудову нею власного життя, або стихійний, пущений на самоплив процес життєдіяльності»</p>	<p>Відповідно до змістовних характеристик виявлених ознак, «стратегія є деяким універсальним законом, спосібом самоздійснення людини в різних сферах її життя»</p>

Продовження табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
17	Анохін П. К. [279]	Теорія функціональних систем. Ідею функціоналізму (як єдності інтегративної активності мозку й організму) П. Анохін запропонував у 1939 р. Теорія П. Анохіна дає можливість вивчати та оцінювати складні процеси в життєвості та діяльності усього організму. Були визначені основні механізми функціональних систем, які забезпечують безперервну самоорганізацію й пластичну адаптацію щодо змін у зовнішньому середовищі.	Встановлені ключові механізми функціональних систем: аферентний синтез; прийняття рішення; акцептор результатів дій, програма дій, результат дій, зворотній зв'язок, який містить всі параметри результату; порівняння реальних результатів з тими, які передбачалися задалегідь в акцепторі результатів діяльності
18	Узнадзе Д. М. [199]	Теорія установки. Установка, на думку Д. Узнадзе, безпосередньо пов'язана з увагою. Внутрішньо вона виражає собою стан уваги людини. Цим пояснюється, зокрема, чому в умовах імпульсивної поведінки, пов'язаної з відсутністю уваги, у людини можуть виникати цілком певні психічні стани, почуття, думки, образи. Розглядав психологію як науку про цілісну особистість, мотиви і вчинки, якої можуть бути неусвідомленими	Будь-яка поведінка, за Д. Узнадзе, є реалізацією конкретної підготовленості. Жодна дія не виникає на «пустому місці». Центральним пояснюючим поняттям в теорії Д. Узнадзе стало поняття установки, що означає готовність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій і дій у певному напрямі; така неусвідомлена готовність основана на доцільній активності людини
19	Брушлинський А.В. [267]	Культурно-історична теорія мислення. Досліджував проблеми психології особистості і мислення, взаємозв'язку свідомості і несвідомого. Основна теза – «Будь-яка людина не народжується, а стає суб'єктом діяльності, спілкування та інших видів активності»	Суб'єкт – це людина, людина на виступає індивідуалізованому для кожного з них) рівні активності, цілісності (системності), автономності тощо

Закінчення табл. 1.1

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукової теорії	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	4	5
20	Клименко В. В. [402]	<p>Концепція прагматичної будови дії, механізму почуттів, психомоторики, механізму творчості та його генези.</p> <p>Внаслідок багаторічних експериментально-теоретичних досліджень створив концепції прагматичної будови дії, механізму почуттів, психомоторики, механізму творчості та його генези</p>	<p>В. Клименко розглядає творчий процес діяльності у тріаді – «Психологічні механізми практики: психічне відображення людини, проектування образу майбутнього і психомоторного втілення задуму»</p>
21	Костюк Г. С. [199]	<p>Теорія внутрішніх суперечностей та розвитку особистості. Це, зокрема, суперечності між новими потребами й прагненнями суб'єкта і наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, що його досяг суб'єкт, і функціями, які йому доводиться виконувати; між тенденціями до інертності, сталості, з одного боку, і до рухливості, змін – з іншого</p>	<p>Г. Костюк наголошував, що «...ігнорувати суб'єкт, суб'єктивне у психічній діяльності, означає відривати цю діяльність від її носія»</p>
22	Максименко С. Д. [208]	<p>Засновник української школи генетичної психології. Відомий науковими розробками з теоретичних проблем розвивального навчання, методологічної рефлексії проблем розвитку у психології, експериментально-генетичних методів вікової та педагогічної психології, наукового обґрунтування створення та запровадження системи підготовки фахівців у різних сферах професійної діяльності</p>	<p>За С. Максименком, механізми зародження, становлення, здійснення особистості нарізно не існують, вони взаємопов'язані, визначають один одного</p>

На сьогодні у вітчизняній психологічній науці сформовано основні аспекти методології дослідження, методи аналізу психічного життя людини, розкрито механізми функціонування психічних явищ, а також механізми, що визначають динаміку й спрямованість психічного розвитку людини в діяльності.

1.2. Психологічна структура професійної діяльності

Аналіз наукових підходів, що склалися на сьогодні в сучасній науці при вивченні психологічної структури професійної діяльності, засвідчує, що з предметом цього дослідження безпосередньо пов'язані такі ключові поняття, як «професія», «професіоналізм», «професіоналізація», «професіогенез», «професійна діяльність», «професійний розвиток», «професійне самовизначення», «професійна ідентичність», «образ професії» тощо. А відтак, ми повинні не тільки розібратися в психологічній структурі професійної діяльності, а й диференціювати або принаймні дати робочі визначення існуючим ключовим поняттям, які використовують різні автори при розгляді цього питання.

У науковій літературі зустрічаються різні визначення терміна «професія» [2, 7, 8, 14, 17, 52, 68, 69, 84, 97, 163, 171, 172, 203, 204, 219, 222, 225, 226 та ін.].

Взагалі, як зазначає Л. Шнайдер, термін «професія» у наукових джерелах зустрічається у декількох значеннях, а саме:

- ✓ спільність людей, зайнятих у певній галузі праці;
- ✓ царина діяльності, що характеризується множиною постів;
- ✓ процес діяльності у певній галузі;
- ✓ характеристика людини з огляду на певні знання, вміння, навички, досвід та психологічні властивості [233, с. 102]. Сутнісна характеристика професії відображається у понятті «професійна діяльність», в якому узагальнені її соціально-економічні, психолого-педагогічні, санітарно-гігієнічні ознаки [226, с. 11].

Термін *«професіогенез»*, на думку В. Бодрова, охоплює усю сукупність проблем становлення професіонала, відповідно, професіогенетичний підхід ґрунтується:

✓ по-перше, на вивченні закономірностей соціального і психологічного розвитку суб'єкта праці на всіх етапах професійного життєвого шляху. В. Трусов, В. Ядов, Н. Кузьміна⁴ професіогенез розглядають як *«професійно-особистісний розвиток»* [234];

✓ по-друге, у цьому підході так чи інакше поступляється можливість управління процесом професійної придатності та професійного становлення особистості;

✓ по-третє, цей підхід орієнтований не тільки на вивчення особливостей розвитку особистості й становлення професіонала, але й на психологічний аналіз існуючих і перспективних видів діяльності, механізмів психічної регуляції процесів адаптації до певної діяльності, узгодження ресурсних можливостей людини з вимогами професії [235, с. 24].

Професіоналізацію зазвичай розглядають як форму соціалізації особистості та визначають як процес входження індивіда у професійне середовище та засвоєння досвіду оволодіння стандартами і цінностями певної професійної спільноти [203, 233, 236, 237, 238].

У наукових джерелах трапляється, що такі поняття, як *«професійний розвиток»* та *«професійне становлення»* вживаються як синоніми, причому стадіальність професійного становлення пов'язується з віковими етапами розвитку особистості. Зокрема, Т. Кудрявцев у якості стадій професійного становлення особистості пропонує такі критерії:

✓ виникнення і формування професійних намірів;
✓ професійне навчання і підготовка до професійної діяльності;

✓ входження у професію, активне її засвоєння, знаходження свого місця у виробничому співтоваристві;

⁴ Трусов В. П., Ядов В. Я., Кузьміна Н. В. Социально-психологические исследования когнитивных процессов (по материалам зарубежных экспериментальных работ). Л. : ЛГУ, 1980. 144 с.

- ✓ повна реалізація особистості у професійній праці [239]. Досить популярною є класифікація фаз розвитку професіонала, запропонована Є. Клімовим, де виділені такі фази, як:
 - ✓ *оптанти-період*, коли людину починають хвилювати питання вибору або вимушеної зміни професії і людина має зробити свій вибір;
 - ✓ *адепт* – людина, яка встала на шлях відданості професії і оволодіває певною професією. Залежно від професії, у зв'язку з цією фазою, може йтися як про багатолітній, так і короткочасний процес, наприклад, інструктаж;
 - ✓ *адаптант* – фаза адаптації, пристосування молодого спеціаліста до професії;
 - ✓ *інтернал* – досвідчений працівник, який вже увійшов у професію, що усвідомлює і він сам, й інші;
 - ✓ *майстер* – характеристики попередніх фаз присутні, але додаються деякі інші: майстру притаманні або якісь видатні спеціальні якості, або універсалізм, або усе разом. Майстер має підстави вважати себе у певному сенсі незамінним або унікальним; авторитет – майстер своєї справи, знаний, як мінімум, у своєму професійному колі; наставник – вчитель, який вчить і в якого навчаються інші [226, 232].

Як видно із цієї кваліфікації, Є. Клімов не так жорстко прив'язує стадії професійного розвитку до періодизації життя особистості.

Стадійність професійного розвитку так чи інакше детермінована віковими етапами життєвого шляху людини також у концепціях Е. Зеєра і Є. Симанюка, О. Ростунова, Д. С'юпера та ін.

Зокрема, Е. Зеєр та Є. Симанюк вважають, що професійний розвиток – явище, обумовлене багатьма чинниками, серед яких вони вказують природне середовище, географічне місцезнаходження людини та кліматичні умови, біологічні та соціальні чинники, випадковий збіг обставин, власну активність людини [239, с. 17].

Інтегративним смислоутворюючим чинником професійного розвитку ці дослідники вважають вікові психологічні зміни, розвиток та перетворення провідної діяльності на неперервну освіту [239].

Згідно з концепцією Е. Зеєра, професійне становлення – це значна частина онтогенезу людини, що охоплює період від початку формування професійних намірів до завершення активної професійної діяльності. Е. Зеєр виділяє у цьому процесі майже ті самі стадії, що й інші дослідники. Водночас Е. Зеєр визначає, що поняття «професійне становлення особистості» у психології ще не закріпилося і пропонує розуміти його як процес зміни особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності особистості, спрямованої на самовдосконалення і самоздійснення. Обов'язковою передумовою професійного становлення є наявність у людини потреб у розвитку та саморозвитку, можливість задоволення цієї потреби, а також у професійному самовизначенні [225, с. 29].

Як вказує В. Бодров, «діяльність людини є однією з основних умов її існування й розвитку. Вона слугує засобом пізнання і перетворення оточуючого світу, формування суб'єкта праці; потребою, метою, цінністю і сенсом життя, розвитку, самореалізації і самоствердження особистості. У професійній діяльності розвивається і проявляється психіка індивіда, він формується і розвивається як особистість» [204, с. 455].

І. Бех [243] визначає професійну діяльність як головний засіб побудови власного життєвого шляху. При цьому він робить висновок, що лише за умови інтеграції системи ціннісних уявлень культури у смисловий простір професіонала, професійна діяльність стане відображенням зрілої особистості, джерелом і формою проживання життєвих цілей і цінностей. І з огляду на сказане вище, зазначає, що зміцнення і підтримка прагнення реалізувати себе у професійній діяльності мусять виступити основним завданням професійної освіти [219, 139].

П. Якобсон [227] у ході аналізу професійної діяльності вказує на її «полівмотивованість»: «...і у виборі відповідної трудової діяльності, і в характері її виконання виявляється комплекс мотивів – тут відіграє роль і майбутня перспектива (благополуччя своє і близьких), і соціальне визнання, пов'язане з діяльністю (професія, яка викликає повагу до себе), і громадянські мотиви».

Е. Зеєр професійну діяльність трактує як соціально значущу діяльність, виконання якої потребує спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно обумовлених якостей особистості. Він відзначає, що залежно від змісту праці розрізняють різні види професійної діяльності. Співвідношення цих видів з вимогами, що пред'являються до людини, утворюють професії [219, с. 138, 225].

Науковці, що досліджували проблеми діяльності (К. Абульханова-Славська [207], О. Асмолов [203], М. Корольчук [2], С. Рубінштейн [200], С. Максименко [208], Г. Суходольський [177], Б. Ломов [202], Б. Смірнов [203] та ін.), поняття *«професійна діяльність»* вважають одним із фундаментальних в психології. Аналіз праць згаданих науковців демонструє здебільшого єдність їх поглядів на проблему професійної діяльності.

Так, М. Корольчук [51, с. 15] поняття *«професійна (трудова) діяльність»* пропонує розглядати, як природну умову життя, базовий принцип існування людини в суспільстві.

В. Бодров [204, с. 455] проблему розвитку особистості у професіогенезі пропонує розглядати комплексно та у її змістовній структурі пропонує розглядати: психологічні, професійні, фізіологічні, медичні, соціальні та інші аспекти.

Він відмічав, що у психологічному плані ця проблема пов'язана переважно з вивченням закономірностей формування операційної структури діяльності (на рівні когнітивних, психомоторних, емоційно-вольових, мотиваційних та інших процесів і функцій) в процесі професіоналізації і залежно від індивідуальних і групових особливостей особистісної сфери, а також розвитку особистості на різних етапах професійного шляху і в межах видів професійної діяльності [204 с. 456].

Професійний аспект проблеми характеризується здебільшого причинно-наслідковими зв'язками між ефективністю, надійністю безпекою, якістю діяльності й індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта діяльності в процесі становлення й функціонування професіонала [204, с. 456].

Основним предметом вивчення фізіологічних особливостей професійного становлення особистості є, на думку автора, проблема функціональної адаптації, фізіологічних механізмів регуляційної адаптації, фізіологічних механізмів регуляції трудових процесів і резервних можливостей організму суб'єкта праці в різноманітних умовах виконання ним професійних завдань.

Медичні аспекти проблеми відображають насамперед питання професійного здоров'я і професійного довголіття в діяльності особистості, профілактики патологій у зв'язку з особливостями змісту й умов професійної діяльності, професійної придатності особистості за станом здоров'я і функціональних резервів організму [204, с. 457].

А. Карпов, досліджуючи проблеми формування психологічної структури професійної діяльності, відмічає, що *в психології склалося два основні способи вирішення проблеми психологічного аналізу діяльності:*

✓ *структурно-морфологічна парадигма* [242, с. 37–38] психологічного аналізу діяльності. Відповідно до цього підходу основним структурним компонентом діяльності є дія, а організація діяльності загалом трактується як ієрархія систем дій різного рівня складності;

✓ *функціонально-динамічна парадигма* [242, с. 38]. Діяльність в силу своєї виняткової складності не може ґрунтуватися і не ґрунтується на якомусь одному компоненті, наприклад дії. Вона передбачає необхідність кількох якісно різнорідних психологічних компонентів – одиниць, які закономірно взаємопов'язані між собою й утворюють цілісну психологічну структуру діяльності. Ця структура динамічна, а її функціонування і є процесом діяльності⁵.

Зазначені підходи, продовжує думку А. Карпов, не взаємовиключають, а скоріше взаємодоповнюють один одного. У руслі структурно-морфологічного підходу діяльність приймає багаторівневу будову.

⁵ Прищак М. Д., Лесько О. Й. Психологія управління в організації: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Вінниця, 2016. 150 с.

Розрізняють три основні рівні організації професійної діяльності: (1) рівень операцій; (2) рівень дій та (3) рівень автономної діяльності [201].

Другий з них – рівень дій, займаючи центральне місце в загальній структурі діяльності, найбільш важливий для розуміння психологічних особливостей діяльності та її будови.

У дії, як «клітинці» діяльності подані зачатки всіх сторін психіки і всі сторони психіки виступають у тих взаємозв'язках, в яких вони реально існують в дійсності.

На відміну від дій, *операції* співвідносяться не з тими чи іншими усвідомлюваними цілями, а з умовами їх досягнення. При цьому слід розрізняти зовнішні та внутрішні умови їх досягнення.

Зовнішні умови – це система об'єктивних параметрів середовища, в якому реалізується та чи інша мета.

Внутрішні умови – це сукупність тих ресурсів (знань, умінь, компетенцій тощо), якими володіє суб'єкт.

Якщо сукупність зовнішніх і внутрішніх умов така, що вона необхідна і достатня для реалізації тієї чи іншої дії, то вона має тенденцію автоматизуватися і переводиться на неусвідомлюваний рівень регуляції. Дія, подана без властивості усвідомлюваності, перекладена на автоматизований рівень регулювання, – це і є операція. І навпаки, якщо умови ускладнюються, то вже сформована операція не тільки може, але й повинна деавтоматизуватися, переводиться на усвідомлюваний рівень, тобто трансформується в дію.

Проведені в останні десятиліття дослідження показали, що можливо (і необхідно) виділення й інших рівнів організації діяльності. Зокрема, рівень операцій потребує деталізації й виділення рівня так званих «функціональних блоків», тобто таких психофізіологічних одиниць, що реалізують дії й окремі рухи, які на відміну від операцій, практично не піддаються деавтоматизації [228, с. 27].

Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує виділення у сучасній науковій думці так званого інфродіяльнісного рівня,

Розділ 1. Загальна характеристика психологічного аналізу діяльності

який морфологічно розміщується в діапазоні між рівнем діяльності (автономної діяльності) і рівнем дії (див. рис. 1.3).

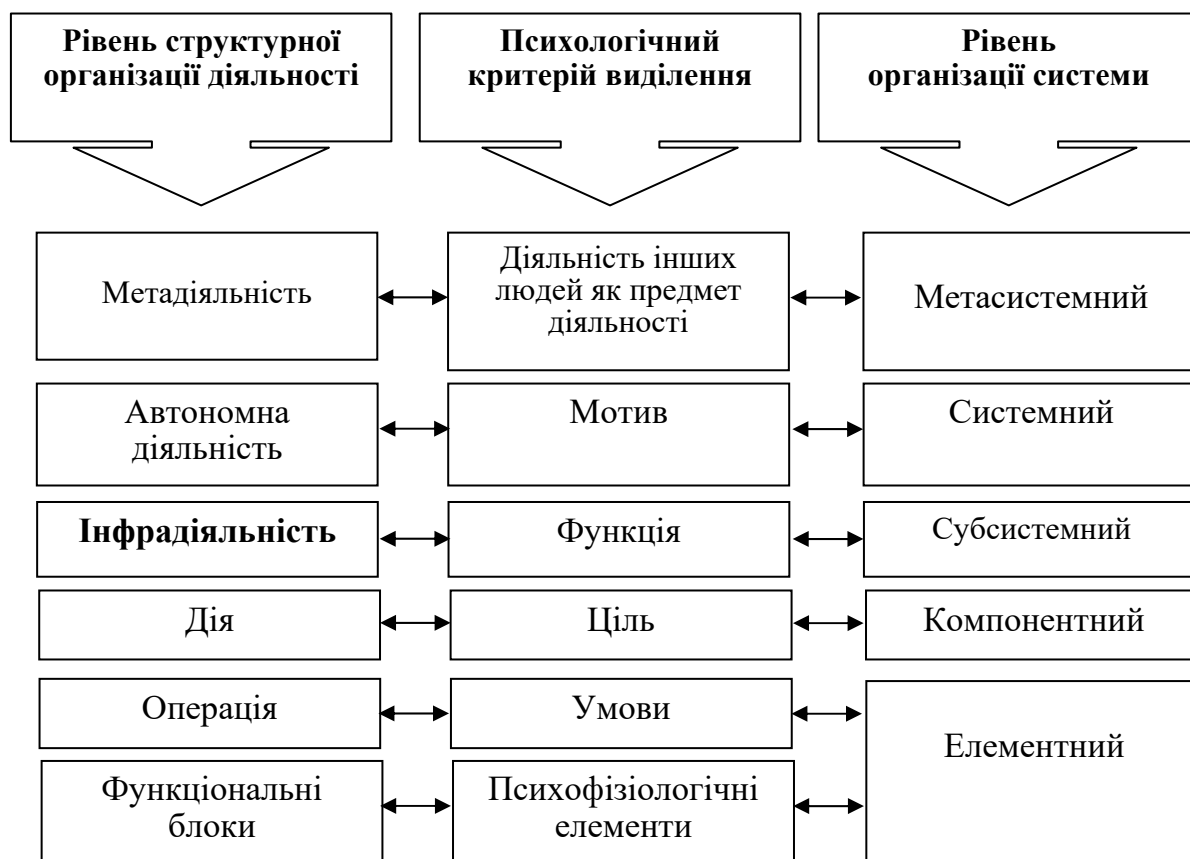

Рис. 1.3. Принципи виділення рівнів структурної організації діяльності [242]

Відповідно до системного принципу організації дослідження цей рівень може бути названим рівнем діяльнісних форм, а його основний зміст визначатиметься конкретною функцією, реалізація сукупності яких забезпечить виконання діяльності як такої, а відповідно, і реалізації мотиву.

Зазначений рівень виявляє свою специфічність у тому, що за ступенем складності своєї організації (по «морфології») він рівнозначний складності самої діяльності загалом; однак формально він не рівнозначний діяльності (не тотожний з нею), оскільки цей рівень не має самостійного мотиву [228, с. 27].

При аналізі складних суб'єкт-суб'єктних видів діяльності ми зіткнулися з необхідністю виділення ще одного рівня, морфологічно розташованого навіть вище діяльнісного рівня, – *метадіяльності*. Специфіка цього рівня полягає у тому, що під час здійснення складної, наприклад управлінської, діяльності, власна індивідуальна діяльність керівника матиме свій специфічний предмет, а саме – *діяльність інших людей*. Інакше кажучи, у ході своєї діяльності суб'єкт перетворюватиме не стільки конкретний об'єкт зовнішнього світу, скільки організовуватиме діяльність інших людей. Важливо відзначити, що майже будь-який суб'єкт-суб'єктний вид діяльності матиме на увазі наявність метадіяльнісного рівня.

Вищий рівень структури професійної діяльності – автономна діяльність – виділяється на основі критерію наявності у суб'єкта діяльності самостійного специфічного мотиву.

Згідно з функціонально-динамічним підходом психологічну структуру будь-якої діяльності утворюватиме стійкий, постійний набір її основних компонентів. Всі вони об'єктивно необхідні для реалізації діяльності, а їх сукупність позначається поняттям інваріантної психологічної структури діяльності.

Основними компонентами інваріантної структури діяльності є:

- ✓ мотивація;
- ✓ цільовизначення;
- ✓ інформаційна основа діяльності;
- ✓ прогнозування результатів діяльності;
- ✓ прийняття рішень;
- ✓ планування;
- ✓ програмування;
- ✓ контроль;
- ✓ корекція;
- ✓ оперативний образ об'єкта діяльності;
- ✓ система індивідуальних якостей;
- ✓ сукупність виконавських дій.

Взяті в статистиці, тобто в тих структурних психологічних утвореннях, які їх забезпечують, ці компоненти є основними цеглинками професійної діяльності. Але взяті в динаміці вони є «...основним регулятивним процесом реалізації діяльності» [242, с. 39–40].

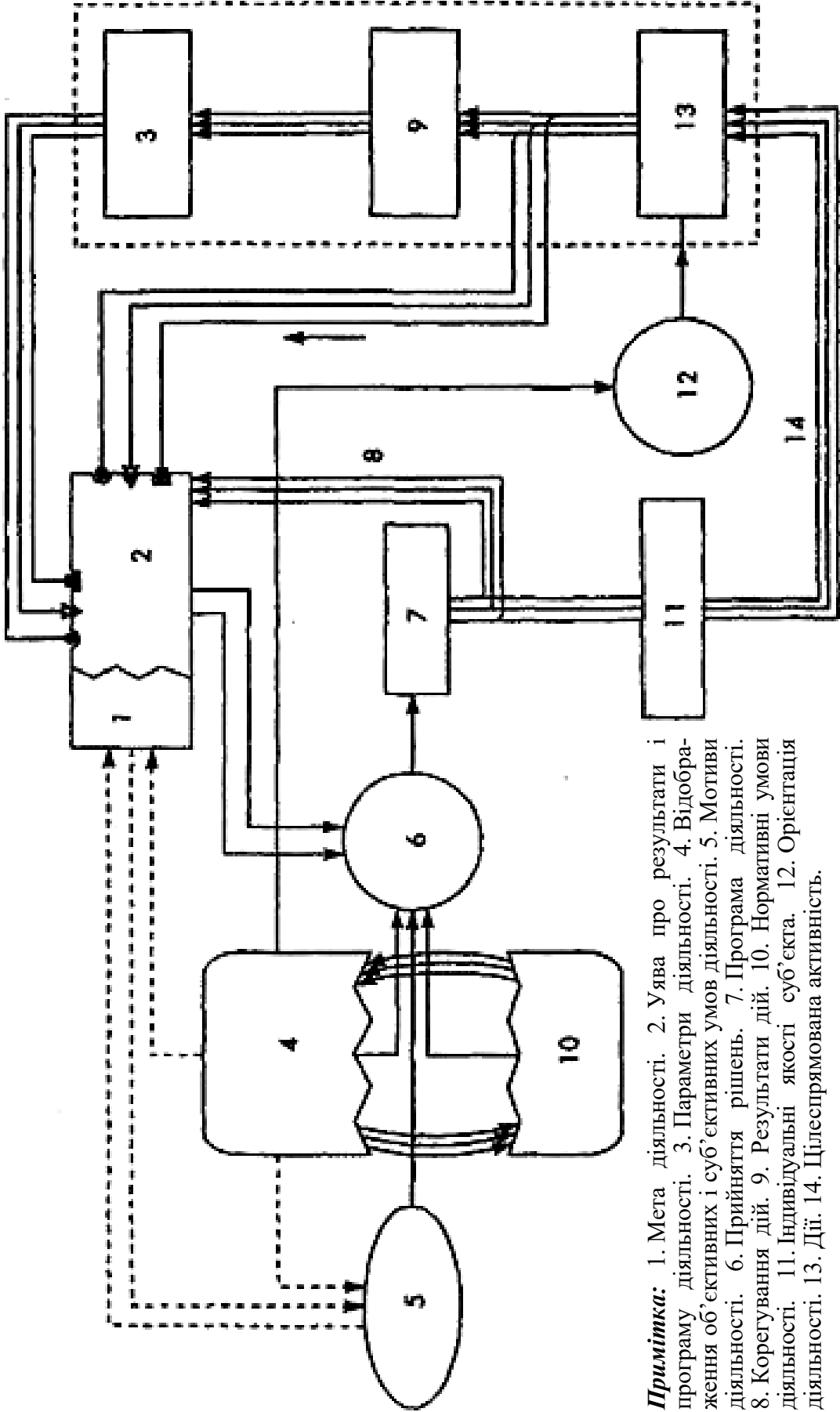
Мета, інтегруючи всі компоненти діяльності, переводить їх у так званий режим взаємодії в плані її досягнення. Тим самим сукупність основних компонентів професійної діяльності постає вже не тільки як їх певна структура, але і як цілісна система. Для її позначення в психології склалося поняття «*психологічної системи діяльності*», модель якої розробив В. Шадріков [228].

Психологічна система діяльності (ПСД) розглядається як цілісна єдність психічних структур суб'єкта та їх всебічних зв'язків, які спонукають, програмують, регулюють та реалізують діяльність і які організовані в плані виконання функцій конкретної діяльності. (див. рис. 1.4).

Будь-яка ПСД формується на базі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їх побудови, переструктурування, зважаючи на мотиви, цілі та умови діяльності.

Процес формування ПСД позначається поняттям «*системогенез*». У ході реалізації цього процесу визначається компонентний склад системи, встановлюються функціональні взаємозв'язки між компонентами і відбувається розвиток окремих компонентів в плані забезпечення досягнення мети.

Найважливішим – вихідним і базовим – компонентом професійної діяльності виступає «*мотивація*». Мотивація реалізує відносно діяльності як власне спонукальні, так і регулятивні функції, динамізує та організовує всю систему діяльності. Сукупність мотивів об'єднується в понятті мотиваційної сфери особистості, а в ролі мотиваторів професійної діяльності можуть виступати різноманітні чинники, такі як потреби, інтереси, установки, спонукання, прагнення, потяги, соціальні ролі, норми, цінності, особистісні диспозиції та ін.

Примітка: 1. Мета діяльності. 2. Уява про результати і програму діяльності. 3. Параметри діяльності. 4. Відображення об'єктивних і суб'єктивних умов діяльності. 5. Мотиви діяльності. 6. Прийняття рішень. 7. Програма діяльності. 8. Корегування дій. 9. Результати дій. 10. Нормативні умови діяльності. 11. Індивідуальні якості суб'єкта. 12. Орієнтація діяльності. 13. Дії. 14. Цілеспрямована активність.

Рис. 1.4. Психологічна структура професійної діяльності (за В. Шадріковим) [173, 228]

Мотивація завжди представлена в діяльності не абстрактно, а конкретно, тобто у співвідношенні з *цілями* діяльності. В результаті співвіднесення мотивів діяльності з її цілями формується найважливіша психологічна складова діяльності – її *сенс*. Існує також поняття вектора «мотив – мета», який уподібнює своєрідну основу, навколо якої організується вся система діяльності.

Під «цілеутворенням» В. Шадріков пропонує розуміти процес формування мети діяльності та її конкретизації на «*підцилі*» окремих дій. Мета є ідеальною формою представлення результатів діяльності.

Ця ідеальна форма майбутнього результату складається у людини до початку здійснення діяльності і надалі робить вирішальний вплив на весь її зміст. Мета розглядається в психології як системоутворюючий фактор діяльності. Це означає, що саме мета визначає зміст, структуру і динаміку (тимчасову організацію) діяльності.

Під інформаційною основою діяльності (ІОД) розуміють сукупність ознак, які характеризують предметні й суб'єктивні умови діяльності, що дозволяють організувати діяльність відповідно до її цілей і мотивів. Ефективність професійної діяльності багато в чому визначається адекватністю, точністю і повнотою інформаційної основи діяльності. До психологічної системи діяльності входять ті психічні властивості суб'єкта, які дозволяють точно, своєчасно й адекватно сприйняти фізичний носій професійно важливої інформації (психофізичні якості), психічні властивості, що сприяють встановленню прагматичної значущості тих чи інших сигналів (інтелектуальні якості) і забезпечують процес когнітивного навчання, а також знання, які є результатом цього навчання. Самі інформаційні ознаки в формі фізичних носіїв (сигналів) до ПСД не входять.

«*Прогнозування*» тісно пов'язане з цілеутворенням, оскільки формулювання (або вибір) цілей завжди спирається на прогноз майбутніх подій, а також (антиципованих) змін об'єкта й умов діяльності. З психологічного погляду процес прогнозування базується на фундаментальній здатності людини до передбачення – антиципації майбутнього. Антиципація є головною

формою так званого випереджального відображення суб'єктом дійсності. Важливою особливістю антиципації й прогнозування є те, що вони мають багаторівневу будову. Це означає, що вони можуть реалізовуватися з використанням абсолютно різних психічних процесів і механізмів. На сьогодні описано шість основних рівнів антиципації: «субсенсорна», «сенсорна», «перцептивна», «уявна», «мовно-мисленнєва» і «рефлексивна».

Наступний базовий компонент – «*прийняття рішення*» – займає в структурі діяльності центральне, ієрархічно головне положення. Основна функція прийняття рішення – зняття (або зменшення) прагматичної невизначеності й визначення способів дії в конкретних ситуаціях. Це свого роду місток від фази орієнтування в діяльнісних ситуаціях до фази побудови і здійснення виконавчих дій. Процеси прийняття рішення мають найбільш сильний визначальний вплив як на результативні параметри діяльності, так і на її процесуальні особливості.

Процес прийняття рішення (ПР) диференціюють на низку основних етапів:

- 1) орієнтування в ситуації невизначеності, визначення її виду і типу, а також системи вимог до підсумкового рішення;
- 2) інформаційна підготовка рішення, пов'язана з пошуком і аналізом можливих шляхів зняття вихідної невизначеності, а також з оцінкою можливих результатів і наслідків прийняття тих чи інших альтернатив;
- 3) власне прийняття рішення, на якому здійснюється вибір однієї з кількох сформульованих раніше альтернатив;
- 4) реалізація вибору (виконання);
- 5) корекція і (або) компенсація прийнятого рішення.

В основі будь-якого процесу ПР, незалежно від виду і типу, лежить обов'язковий набір його основних компонентів. Вони позначаються поняттям формальної структури процесу ПР і включають в себе такі утворення: інформаційна основа рішення, критерії, правила, способи, альтернативи, гіпотези, цінності, норми і цілі.

Процес «*планування*» спрямований на конкретизацію формуючих суб'єктом рішень і визначення програми діяльності.

Розрізняють три основних види (рівні складності) планування: діяльність без орієнтирів, діяльність за зразками і планування з урахуванням передбачуваних змін умов, в тому числі і ймовірного виникнення нових подій та чинників діяльності.

Зміст процесу планування має в своїй основі певну послідовність основних етапів, складових, так звану тимчасову структуру планування:

1) загальне орієнтування в ситуації, визначення основних труднощів для досягнення поставлених перед суб'єктом цілей;

2) вироблення низки альтернативних варіантів виходу із ситуації, що склалася;

3) порівняльний аналіз цих варіантів, зважування їхніх переваг і недоліків, а також визначення вартості затрат, які необхідні для реалізації кожного з них;

4) власне вибір того чи іншого варіанта (максимізує ймовірність досягнення цілей діяльності);

5) конкретизація і деталізація цього варіанта і розробка технології його здійснення;

6) реалізація плану;

7) оцінка ефективності, внесення в разі потреби корекції в нього; зіставлення реально досягнутих результатів з вихідними цілями.

Два наступних функціональних компонента (блоки) психологічної системи діяльності – «*контроль*» і «*корекція*» – взаємопов'язані і взаємозумовлені. Сутність *контролю*, який реально представлений у діяльності переважно як самоконтроль, полягає у зіставленні ідеальної форми передбачення результатів діяльності (кінцевих і проміжних) з реально досягнутими результатами. При цьому у ході професійної діяльності складається система суб'єктивних еталонів фахівців для оцінки реальних результатів.

Якщо між еталонами і реально досягнутими результатами немає значущих відмінностей, то діяльність і (або) дію вважають виконаними, і має місце перехід до наступних діяльнісних циклів.

Якщо така неузгодженість виявляється суб'єктом, то виникає потреба в корекції отриманого результату.

Завдяки процесам контролю, самоконтролю і корекції загальна структура професійної діяльності набуває неліній-

ний, а замкнутий – кільцеподібний характер, що забезпечує її адаптивність, гнучкість, здатність до перебудов при зміні зовнішніх і внутрішніх умов.

У сучасній науці, незважаючи на значну кількість досліджень, залишається достеменно не з'ясованим питання, а які саме чинники детермінують *професійне самовизначення* особистості і як можна впливати на цей процес. Недостатньо вивченими є і проблеми *професійної придатності* або відповідності якостей людини вимогам професії, які почали вивчатися раніше за інші.

Відомо, що люди природно обдаровані й професійно здібні нерідко досягають у своїй професійній діяльності результатів менш вагомих, ніж люди менш здібні, але високо мотивовані, цілеспрямовані, наполегливі. Загалом аналіз поняття «діяльність», який ми здійснили у попередньому підрозділі, дає нам вагомі підстави стверджувати, що поняття «діяльність» – «професіогенез» – «особистість» є тісно пов'язаними між собою.

Є професії вузькоспеціалізовані (зазвичай пов'язані з конкретною предметною діяльністю, наприклад з технікою) і є такі, в яких особистість має ключове значення. Здебільшого це професії типу «людина-людина», в яких найважливішим засобом професійної діяльності виступає особистість професіонала. В усіх випадках взаємодії людини з людиною особистість впливає на результат праці та соціальну ефективність професійної діяльності [226, с. 8].

Особливості взаємозв'язків і взаємовпливу характеристик структури особистості й професійної діяльності визначають постановку проблеми психологічного вивчення процесу формування особистості професіонала.

Так, Л. Анциферова [244, с. 9] зазначала, що «...адекватніше з цього приводу вести мову про діючого індивіда, про особистість, що знаходиться в стані діяльності... З цієї позиції діяльність може бути зрозумілою як динамічний, багатофункціональний процес розвитку особистості, як особливий тип послідовних особистісних перетворень, як закономірна зміна її функціональних станів» [244].

Формування і становлення професіонала варто, на наш погляд, розглядати як результат і як процес розвитку його особистості.

Цей процес пов'язаний з опануванням й реалізацією професійної діяльності й передбачає не тільки розвиток її операційної сфери, накопичення необхідних знань, навичок, умінь, досвіду, але й формування структурно-функціональних систем психічної саморегуляції соціальної поведінки особистості, про що свідчать результати досліджень С. Рубінштейна, Б. Ананьєва, Б. Ломова, О. Леонтьєва, С. Максименка, В. Осьодло та ін. [84, 200, 201, 202, 208].

Сам процес формування та розвитку психологічної структури професійної діяльності є динамічним, відбувається на всіх етапах розвитку особистості в онтогенезі та включає в себе формування способів оволодіння операційною стороною діяльності й реалізацією професійних мотивів діяльності фахівця, а також заходи, спрямовані на усвідомлення суб'єктом праці соціальної значимості своєї професії, тобто оптимальне поєднання змістовних (інтерес до професії, потреба в самореалізації і т. ін.) й адаптивних (престиж професії, заробіток і т. ін.) мотивів діяльності.

Етапи професіоналізації особистості відображають різноманітні особливості діяльності, що супроводжуються різноманітними вимогами до суб'єкта. Для виконання професійних завдань, на кожному з цих етапів активність особистості пов'язана з реалізацією функцій цілком певних сукупностей особистісних якостей, які можуть розрізнятися між собою за складом, ступенем значимості й інтенсивності «завантаження». Особливості цих переходів, своєрідність особистісних властивостей на кожному із етапів конкретної діяльності, характер структурування особистісної сфери, динаміка професіоналізації та низки інших напрямів вивчення проблеми і впливу професійної діяльності на розвиток особистості продовжують залишатися актуальними.

Професійний розвиток особистості більшістю авторів розглядається як інтеграція двох процесів: розвитку особистості й професіоналізації особистості, починаючи з етапу професійного самовизначення й до завершення активної професійної діяльності.

Для більшої наглядності та структурування узагальненої характеристики наукових поглядів на проблему дослідження структури професійної діяльності наведемо зведений аналіз у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Узагальнена характеристика наукових поглядів на проблему дослідження структури професійної діяльності⁶

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
1	Мясіщев В. М. [312]	Розробив теорію «ергології – вчення про діяльність людини». «Знати треба, щоб передбачити, і передбачати, щоб діяти», – така класична формула залежності знань і діяльності за В. Мясіщевим. Є автором «теорії особистості як цілісного організму», «теорії суспільних відносин». Вніс значний внесок у розвиток знання про типологію характеру особистості та здібності людини	Сутність теорії за В. Мясіщевим: «психологічний сенс стосунків є однією з форм віддзеркалення людиною оточуючої його дійсності». Формування відносин в структурі особистості відбувається в результаті відображення нею на рівні свідомості сутності тих соціальних об'єктівно існуючих процесів суспільства в умовах його макро- і мікро існування в соціумі. Ключова теза В. Мясіщева: «...разом зі зміною світу, в якому живе людина, змінюється роль і місце людини у світі, перебудовується картина світу, а, відповідно, змінюється структура професійної діяльності людини»
2	Зеєр Е. Ф. [225]	Засновник наукової школи «психологія професійного розвитку». Один із засновників «професійної психології», «профорієнтування» та «професіографування»	Концептуальною основою «Психології професійного розвитку» є теорія психології професійного освітнього простору людини. Е. Зеєр сформував теоретико-методологічні основи вищої і професійної освіти; виявив закономірності й детермінанти професійного розвитку особистості; обґрунтував концепцію розвиваючого професійно-освітнього простору; створив методологію особистісно-орієнтованої професійної освіти; розробив систему інституційного забезпечення інновацій в професійній освіті

⁶ Розроблено автором.

Продовження табл. 1.2

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
3	Шадріков В. Д. [173; 228]	Засновник теорії системного підходу в дослідженні об'єктивної реальності та теорії системогенезу професійної діяльності. Розробник концептуальної моделі «психологічної системи діяльності» (ПСД)	Психологічна система діяльності (ПСД) – цілісна єдність психічних структур суб'єкта та їх всебічних зв'язків, які спонукають, програмують, регулюють та реалізують діяльність і які організовані в плані виконання функцій конкретної діяльності. Сутність системного підходу полягає в тому, що об'єкти пізнання вивчаються як системи
4	Теллов Б. М. [262]	Засновник концепції практичного мислення	Вивчав особливості розвитку задатків і здібностей особистості. Досліджував проблему обдарованості особистості. Зробив значний внесок у дослідження структури мислення військових керівників та вивчення особливостей огнімислення при прийнятті рішень в екстремальних умовах діяльності
5	Клімов Є. А. [232]	Засновник теорії формування професійної придатності особистості	Складність і багатогранність зв'язків особистості і діяльності обумовлені особливостями структури індивідуальних рис конкретного індивіда, психічної регуляції його поведінки, а також специфікою діяльності, її психологічних характеристик. Це робить систему індивідуально-діяльнісних стосунків досить динамічною, що проявляється в її взаємному пристосуванні й компенсації компонентів і структур. Запропонував структурну класифікацію придатності людини до діяльності в системі професій

Продовження табл. 1.2

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
6	<p>Ломов Б. Ф. [302]</p>	<p>Автор концепції антропоцентристсь-кого підходу до аналізу та оптимізації систем «людина-машина» та концепції спільної діяльності</p> <p>Засновник системного підходу в психології діяльності</p>	<p>Психологічний зміст спільної діяльності (особливо, коли вона є повністю колективною) значно складніший від індивідуальної діяльності.</p> <p>Міжособистісні стосунки розкриваються передусім саме у співвідношенні цілей і мотивів людей, що об'єднані в одній сфері діяльності</p> <p>Розглядаючи проблему системного підходу в психології діяльності, Б. Ломов синтезував системні ідеї, які були хаотично розкидані по різних галузях психології й суміжними з нею науками, а принцип системності перетворив в основний інструмент психологічного пізнання.</p> <p>Згідно з теорією автора, ядро системного підходу утворює низка ключових положень (принципів).</p> <p>Підхід передбачає і певну наукову етику: свободу вибору предметної області і методів дослідження, плюралізм думок, розуміння і повагу того, що зроблено, робиться і буде зроблено іншими.</p> <p>Теза, яку Б. Ломов закрив у зміст теорії: «теорія-експеримент-практика» є необхідною умовою розвитку психології, забезпечує безперервне розширення об'єму сукупності знань, зміну їх форм і типів.</p> <p>Єдність теорії, експериментів і практики є найважливішим принципом перспективного планування наукових досліджень в психології діяльності</p>

Продовження табл. 1.2

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
7	Мерлін В. С. [303]	Автор концепції інтегральної індивідуальності. Засновник теорії індивідуального стилю в діяльності	Людина являє собою цілісну єдність індивідуальних властивостей різних рівнів. У різних життєвих ситуаціях можуть бути важливими різноманітні властивості. Виділено три рівні індивідуально-особистісних властивостей: рівень організму, рівень індивідуально-особистісних (індивідуально-психічних) властивостей, рівень суб'єкта соціальних стосунків
8	Бодров В. О. [325]	Автор концепції психологічної структури спільної діяльності і структурно-динамічного підходу до професійного відбору операторів. Зробив значний внесок у розробку концепції психічної регуляції фахівців екстремальних професій. Сформулював принципи психологічного аналізу діяльності	Один із засновників «системного підходу» в інженерній психології та психології праці. Розробив теорію методів контролю функціональних станів людини в екстремальних умовах діяльності. Сформулював практичні рекомендації з ергономічного забезпечення, розробки та експлуатації техніки. Вперше запровадив у психології принцип класифікації помилкових дій оператора і розробив методи і критерії психофізіологічної оцінки професійної діяльності
9	Платонов К. К. [357]	Засновник теорії динамічної функціональної структури особистості	Підструктурами особистості за К. Платоновим, є підструктури: спрямованості (переконавання, світогляд, ідеали, спрямованість, інтереси, бажання); досвіду (звички, уміння, навички, знання); особливостей психічних процесів (увага, воля, почуття, емоції, пам'ять); біопсихічних властивостей особистості (темперамент).

Продовження табл. 1.2

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
10	Петровський А. В. [209]	Засновник стратометричної концепції колективу – теорії діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин	<p>Риси характеру, на думку автора, можуть бути представлені у будь-якій із представлених підструктур.</p> <p>Методичним засобом цілісного опису структури особистості відповідно до концепції динамічної функціональної структури особистості стала розроблена К. Платоновим карта особистості, яка заповнювалася методом узагальнення незалежних характеристик особистості фахівця</p> <p>Стратометрична концепція колективу полягає у тому, що міжособистісні відносини в групі багатопшарові й опосередковані діяльністю групи. Колективній структурі діяльності притаманна низка феноменів, які відрізняють її від груп іншого типу: дієва групова емоційна ідентифікація; ціннісно-орієнтаційна єдність; самовизначення колективу; адекватне покладання відповідальності за успіх і невдачу.</p> <p>А. Петровським виділено чотири основні страти:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) страта, що містить соціально-політичні та суспільно-економічні характеристики групової діяльності; 2) страта, що характеризує відносини членів групи щодо цілей групової діяльності, сенс цієї діяльності для членів групи;

Продовження табл. 1.2

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
11	Ільїн Є. П. [408]	Засновник теорії симетрії та асиметрії в діяльності аналізаторів людини. Розробив концепцію оптимальної працездатності людини	3) страата, що характеризує міжособистісні відносини, опосередковані змістом групової спільної діяльності; 4) страата, що характеризує емоційні міжособистісні відносини членів групи. А. Петровським зроблена спроба пов'язати міжособистісні відносини в групі з груповою діяльністю
12	Налчаджян А. А. [271]	Засновник теорії психологічної адаптації на рівні особистісних механізмів під впливом стрес-факторів професійного середовища	Розробив експрес методики типологічних властивостей нервової системи (теплінг-тест та кінематометрична методика)
13	Нікіфоров Г. С. [326]	Автор концепції ставлення людини до свого здоров'я	У межах діяльнісного підходу розробив низку наукових теорій та концепцій: концепція про психологічні механізми інтуїції; теорія психологічної адаптації особистості в проблемних ситуаціях; теорія рівнів психологічної активності особистості; теорія етнічного самозахисту; концепція і взаємозв'язок внутрішньої етнічної і міжетнічної агресії

Закінчення таблиці 1.2

№ п/п	Автор теорії	Зміст наукового підходу (теорії)	Основні ідеї, особливості та відмінності
1	2	3	4
14	Анциферова Л. І. [326]	Авторка теорії формування та розвитку особистості в складних життєвих ситуаціях та теорії психологічного захисту особистості	Визначені принципи та наукові підходи формування особистості в складних життєвих ситуаціях онтогенезу та професіогенезу. Розроблені наукові підходи до застосування копінг-стратегій в діяльності фахівців екстремальних професій
15	Журавльов А. Л. [242]	Засновник теорії спільної діяльності та сумісності. Автор теорії ділової активності та формування індивідуального стилю керівництва колективом	Розробив наукові підходи до формування психологічної сумісності фахівців в організації та формування ефективних команд
16	Пономаренко В. А. [210]	Засновник концепції небезпечної професії. Автор теорії надійності людини в екстремальних ситуаціях професійної діяльності	Розробив концепцію психічного образу польоту із застосуванням опорних маркерів. Започаткував комплексну систему навчання і виховання пілотів
17	Котик М. А. [210]	Автор теорії ризику в трудовій діяльності. Засновник психології безпеки у виробничому процесі	Фундаментальна праця «Психологія дорожнього руху». Розробив низку технологій підготовки людини до діяльності в складних, ризиконебезпечних ситуаціях

1.3. Особливості професійної діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності

Професійну діяльність в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності можливо вивчати шляхом аналізу взаємозв'язків такої тріади параметрів:

- 1) характеристик об'єктивних умов професійної діяльності (зовнішніх умов діяльності);
- 2) характеристик суб'єктивного характеру професійної діяльності (психічні стани і властивості особистості фахівця як внутрішні умови діяльності);
- 3) показників (результатів) професійної діяльності.

У такій тріаді актуальним постає питання про взаємозв'язок зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) умов професійної діяльності під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності (див. рис. 1.5).

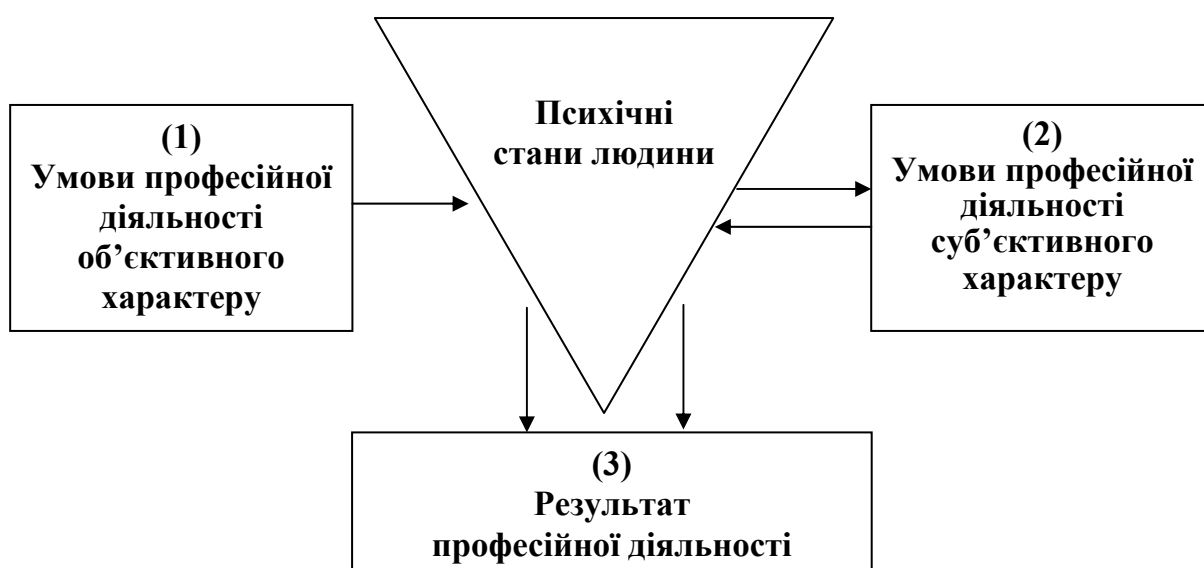

Рис. 1.5. Взаємозв'язок зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) умов професійної діяльності

Джерело: розроблено автором

На умови професійної діяльності об'єктивного характеру чинять вплив дві групи стрес-факторів підвищеної

інтенсивності: *зовнішні стрес-фактори та стрес-фактори власне самої професійної діяльності.*

До групи *зовнішніх стрес-факторів* належать фактори *навколишнього середовища* (шум, вібрація, різноманітні небезпечні випромінювання, температурні умови, кліматичні умови, зміна часового поясу, високогір'я, радіаційне випромінювання та ін.).

До групи *факторів професійної діяльності* належать: гіподинамія, монотонія, невагомість, змішана діяльність, безперервна діяльність та ін. Серед цієї групи стрес-факторів здебільшого виділяються *інформаційні фактори* (дефіцит і перевантаження інформацією, наявність перешкод для виконання основного виду діяльності, сенсорний голод, змінена аферентація та ін.).

Вплив зовнішніх стрес-факторів та факторів професійної діяльності проявлятиметься:

- ✓ у кінцевому результаті діяльності (продукті);
- ✓ у стані та самопочутті фахівців, які задіяні в процесі діяльності, включно з їхніми особистісними ознаками;
- ✓ у структурі професійної діяльності;
- ✓ у характері протиріч між виконуваними завданнями й умовами їх виконання (ці протиріччя можуть зумовити, наприклад, розробку пропозицій (рекомендацій) щодо покращення умов або гуманізації процесу діяльності фахівців).

На умови професійної діяльності суб'єктивного характеру чинять вплив такі *характеристики фахівця*:

- ✓ загальний рівень інтелекту (інтелектуальна та когнітивна гнучкість, загальна обізнаність, практичне мислення, координація здібностей та ін.);
- ✓ рівень особистісної стабільності (надійність, резистентність до стресу, впевненість, відповідальність, комунікабельність, фрустраційна толерантність та ін.);
- ✓ відсутність напруги, тривожності й психопатологічних симптомів;
- ✓ психодинамічні властивості (нейротизм, екстраверсія-інтроверсія, тип вегетативної саморегуляції та ін.).

**Розділ 1. Загальна характеристика психологічного
аналізу діяльності**

Цікавими для нас є результати досліджень А. Жаданюка [260, с. 80]. Провівши аналіз емоційних станів, що виникають у фахівця під час довготривалої професійної діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, він наводить порівняльну характеристику емоційного напруження та емоційної нестійкості (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Емоційні стани особистості при довготривалому
перебуванні під впливом стрес-факторів
підвищеної інтенсивності [260]**

Критерії розбіжностей	Емоційна напруга	Емоційна нестійкість
Форми прояву	тривога, занепокоєння, гіпотимія, важко сконцентрувати і переключати увагу, зниження працездатності, втома, довготривале «застрягання» на негативному афекті, суб'єктивізм в оцінках	поєднання гіперзбудження з відчуттям безсилля, дратівливості, імпульсивності дій, емоційної експресії з розгубленістю, страхами, апатією, коливаннями настрою між екзальтацією і пригніченістю
Детермінанти виникнення	<p><i>Суб'єктивні:</i> невідповідність професійно-важливих якостей рівню вимогам, що до них висуваються, висока відповідальність за результат діяльності, невпевненість в надійності засобів діяльності і колективу (команди).</p> <p><i>Об'єктивні:</i> небезпека для здоров'я і життя, необхідність приймати рішення в умовах дефіциту часу й інформації</p>	
Характеристика психічної діяльності	Зниження якості когнітивних процесів, порушення оцінки параметрів часу, відволікання уваги, зниження стійкості концентрації уваги, нераціональне планування й збільшення помилкових дій, формалізоване й коротке спілкування	Уповільнення когнітивних процесів і рухомих реакцій, використовувані навички не відповідають обстановці, робота різко не пропорційна в різні періоди часу за параметрами часу з продуктивності і якості виконання, конфліктність

Особистісні характеристики фахівця під довготривалим впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності детермінують когнітивну оцінку ситуації (її сприйняття як буденно-професійної, стресової або психотравмуючої ситуації) і тип емоційно-поведінкового стресового реагування.

Треба взяти до уваги і той факт, що зміни у функціонуванні особистості фахівця в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності можуть відбуватися як за регресивним, так і за прогресивним сценарієм (див. табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Зміни функціонування особистості під час діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності [260]

ОСОБИСТІСНІ ЗМІНИ		
Позитивні	Компенсуючі – захисні (адаптивні)	Граничні непатологічні*
ЗБІЛЬШЕННЯ:		
нервово-психічної стійкості, врівноваженості, самоконтролю і здатності до ефективно мобілізації в екстремальних ситуаціях; працездатність, активність і швидкість реакції, волі, наполегливості, сміливості, рішучості, здатності до самопожертви (героїзму); відповідальності, довіри, злагодженості і командного співробітництва; незалежності, раціональності, реалістичності об'єктивності й прозорливості; оптимізму; кмітливості, критичності мислення, сприйнятливості до нового вирішення проблем; фізичної витривалості, толерантності до болю	обережності, пильності, відчуття небезпеки; емоційної виваженості («холодності») і соціальної інтроверсії; конформності відносно референтної групи; здатності мислити абстрактно-аналітично на основі мінімальної інформації і відкидаючи емоційне збудження; схильності до інтелектуальної трансформації тривоги, відходу від реальності в ірреальний світ фантазій	емоційної напруги, тривожності, страху й занепокоєння; психомоторних проявів (збудливості, імпульсивності, помилкових дій або психічного виснаження, апатії й пасивності); прояву психовегетативних явищ (тахікардія, болі в області серця, живота, підвищене потовиділення, тремор, запаморочення, нудота, безсоння та ін.); гіпотимічних і дистимічних проявів; ригідності й індивідуалістичності

**Розділ 1. Загальна характеристика психологічного
аналізу діяльності**

Закінчення табл. 1.4

ОСОБИСТІСНІ ЗМІНИ		
Позитивні	Компенсуючі – захисні (адаптивні)	Граничні непатологічні*
ЗНИЖЕННЯ:		
рівня непродуктивної емоційної напруги; егоцентризму і цинізму; кількості осіб із застрягаючим типом акцентуації	емотивності; чутливості до середовищного впливу, потреби у відпочинку й особистому комфорті	концентрації уваги, швидкості запам'ятовування; впевненості у своїх силах та ін.

Примітка: * Усі зміни спостерігаються на фоні збереження критичної оцінки подій, що відбуваються, і здатності до цілеспрямованої професійної діяльності.

Розглядаючи внутрішні (суб'єктивні) умови професійної діяльності, ми не можемо оминати проблему розвитку особистості фахівця в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Очевидно, в концептуальному плані розвиток особистості фахівця в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності можна представити у вигляді низки припущень:

1. Існують вихідні умови професійної діяльності, в яких функціонує особистість.

2. Процес входження і знаходження в професійному середовищі здійснюється шляхом присвоєння функцій, знакових засобів діяльності за допомогою когнітивної, комунікативної діяльності й саморегуляції.

3. Професійна діяльність в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності є специфічним регулятором активності людини й наділена особливостями, які обумовлені особливими умовами.

4. За нашим припущенням, важливим етапом розвитку є «Я-концепція» особистості. Здатність ідеального відображення діяльності через свідомість і рефлексію призводить до перетворення об'єктивного змісту предмета в суб'єктивний зміст духовного життя особистості. Мабуть такий процес забезпечує внутрішнє зростання особистості, а в підсумку потенціал особистості.

5. Протиріччя між об'єктивними вимогами постійного самовизначення одного разу засвоєних знань, умінь і навичок діяльності для забезпечення її ефективності й змістом реально виконуваних завдань найбільш повно відображає специфіку праці фахівця і забезпечує основу формування психологічного механізму розвитку особистості.

У загальному вигляді розвиток особистості в умовах професійної діяльності під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності можна представити у вигляді такої схеми (див. рис. 1.6).

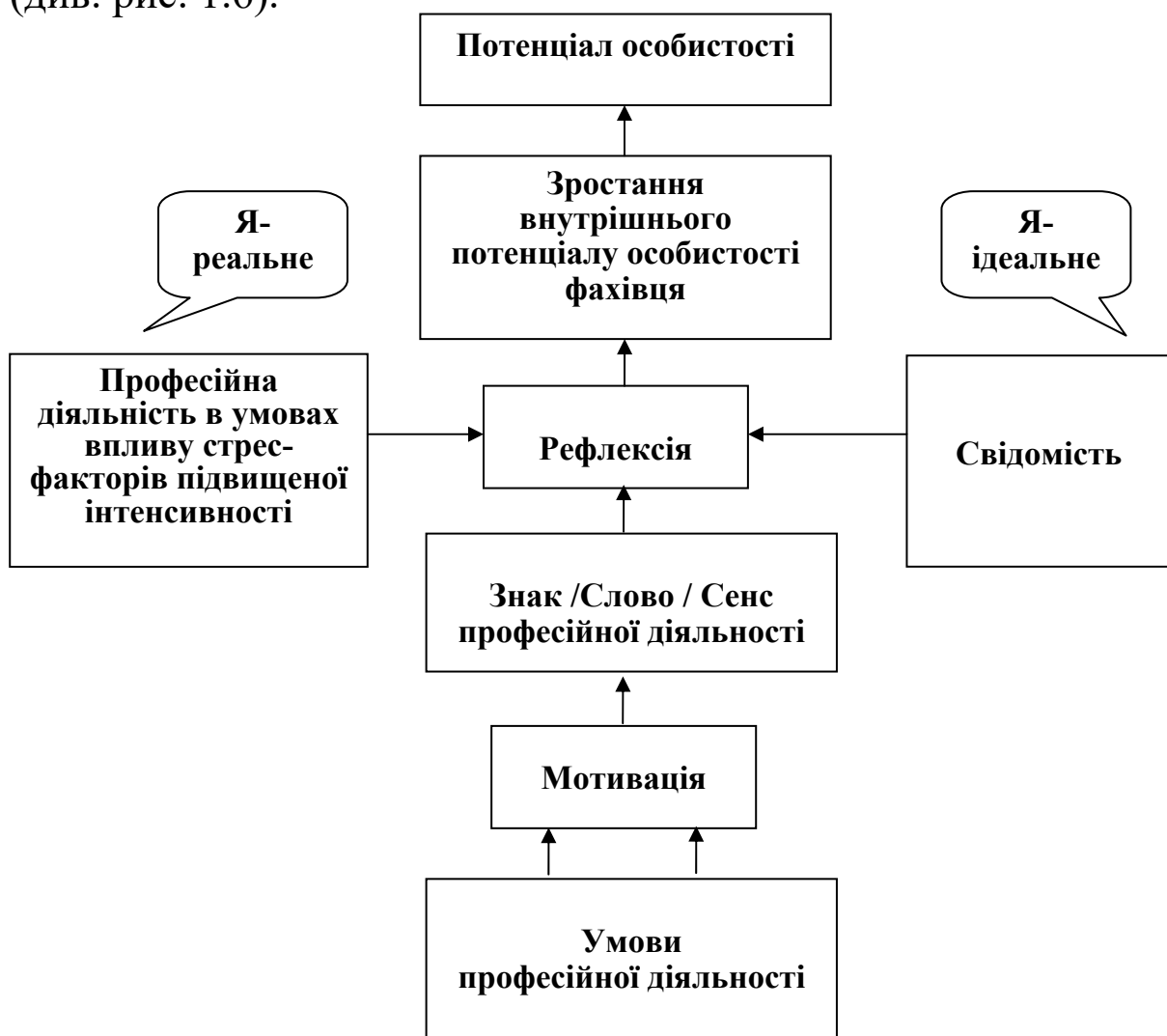

Рис. 1.6. Схема розвитку особистості фахівця в умовах професійної діяльності під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності [267]

Системний підхід передбачає поєднання декількох планів аналізу розвитку особистості в процесі її професійної діяльності. Загалом розвиток особистості може бути представлений у вигляді процесу входження у нове професійне середовище, присвоєння нею соціальних, знаково-символічних структур і засобів діяльності, а також інтеграції в ній у результаті такого процесу.

Говорячи про проблему професійної діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, ми не можемо обійти питання розмежування таких ключових понять, як «звичайні», «особливі» та «екстремальні» умови професійної діяльності.

Відповідно до досліджень А. Деркач та В. Зазикіна, між нормальними і екстремальними умовами діяльності існує проміжний клас умов, що мають специфічний психологічний зміст. Такі умови діяльності вони називають «особливими» [263, с. 11–13].

У сучасних умовах професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій існує тенденція стійкого зближення особливих умов діяльності з екстремальними і тенденція розширення класу екстремальних умов [262, с. 180].

З позицій методологічного принципу «загальне-особливе-одиничне» загальним для особливих і екстремальних умов діяльності є вплив екстремальних факторів, які і є значимими об'єктивними причинами, що впливають на характер, зміст і якість діяльності спеціалістів [262, 263].

Особливими умовами діяльності є такі умови, коли діяльність фахівців пов'язана з епізодичними, непостійними діями екстремальних факторів або високим рівнем усвідомленої вірогідності їх появи. При цьому екстремальні фактори не мають великої потужності або інтенсивності, а виникаючі негативні функціональні стани мають помірний ступінь вираженості.

В особливих умовах діяльності мобілізуються резервні можливості компенсаторного типу. Після діяльності в таких умовах необхідний відпочинок [262, с. 181].

Екстремальні умови діяльності характеризуються постійною дією інтенсивних екстремальних факторів, які можуть представляти потенційну небезпеку, при цьому негативні функціональні стани виражені сильно, діяльність відбувається з підключенням резервних буферних можливостей. Після діяльності в таких умовах потрібне відновлення [262, с. 181].

Надекстремальні умови діяльності характеризуються постійною дією екстремальних факторів, що мають високу інтенсивність і представляють реальну загрозу. Функціональні стани, що виникають за таких умов діяльності, мають крайній (межований) ступінь вираженості, включаються аварійні резервні можливості такої діяльності. Після такої діяльності потребується обов'язкова реабілітація фахівців [264, с. 20].

Згідно з даними низки незалежних досліджень [2, 8, 14, 37, 49, 84, 89, 154, 158, 182, 183, 222, 250, 256, 259, 261, 262, 263, 264], загальним для особливих, екстремальних і надекстремальних умов діяльності є:

- ✓ наявність діючих екстремальних факторів, виступаючих як збудник ситуації;
- ✓ виникнення негативних функціональних станів по типу динамічної неузгодженості;
- ✓ високі нервово-психічні й енергетичні затрати;
- ✓ включення в діяльність резервних можливостей компенсаторного типу.

Від екстремальних і надекстремальних особливих умов діяльності відрізняються:

- ✓ непостійністю дії екстремальних факторів або високою усвідомлюваною ймовірністю їх появи;
- ✓ меншою їх інтенсивністю або потужністю;
- ✓ помірною виразністю негативних функціональних станів;

✓ включенням в діяльність резервних можливостей компенсаторного типу.

Виявлено, що екстремальні фактори, що визначають умови діяльності як особливі, мають такі характеристики:

✓ об'єктивний характер, який мало залежить від суб'єкта діяльності, його регулятивних можливостей;

✓ різноманітну вірогідність появи – від добре передбачуваного моменту до випадкового;

✓ різноманітну силу й інтенсивність, що обумовлені їх природою (техногенні, організаційні, екологічні, психологічні, соціальні та ін.);

✓ дії, що спричиняють виникнення негативних, помірно виражених функціональних станів у суб'єкта;

✓ дії, що утруднюють виконання діяльності, професійну взаємодію чи спілкування.

Результати наукових досліджень [3, 8, 9, 14, 89, 222, 250, 255, 260, 261, 267, 278, 284 та ін.] переконливо свідчать про те, що особливі умови діяльності формують у фахівців передумови до стресу, непродуктивну психічну напругу, надмірне перевтомлення та інші складні психічні стани, тим самим обумовлюючи значне зниження якості професійної діяльності. Очевидно, що більшість умов діяльності, що підпадають під категорію «особливі», існують об'єктивно і не можуть бути змінені шляхом зовнішнього регулювання. З цієї причини працівникам варто не тільки вишукувати відповідні психологічні резерви, але й вдосконалювати власний особистісний потенціал [222, с. 22].

Є ще одне питання, що потребує свого розкриття в межах нашої теми: «Чи існують принципові відмінності між поняттями «діяльність в екстремальних умовах» і «екстремальні ситуації?». Спробуємо дати відповідь, використовуючи при цьому узагальнені дані, наведені у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Основні відмінності між поняттями «діяльність в екстремальних умовах» і «екстремальні ситуації» [222]

№ п/п	Критерій	Екстремальні ситуації	Діяльність в екстремальних умовах
1	2	3	4
1	Раптовість виникнення	Виникають завжди раптово, несподівано для людини	Діяльність відбувається за планом, виникнення екстремальних ситуацій і вплив екстремальних факторів очікувані
2	Час впливу стрес-факторів	Вплив екстремальних факторів відносно короткочасний	Вплив факторів екстремальних умов діяльності відносно пролонговані у часі
3	Мотиви поведінки і діяльності людини	Основними мотивами поведінки є бажання врятувати життя собі і своїм близьким	Основний мотив поведінки – виконати професійні обов'язки. Мотив самозбереження є одним із супутніх мотивів і в деяких випадках подавляється людиною
4	Ступінь усвідомленості поведінки	У переважної більшості знижена ступінь усвідомлення поведінки і її контролю	Поведінка здебільшого усвідомлена і контрольована
5	Ступінь активності поведінки	Поведінка людини здебільшого має реактивний характер	Поведінка людини активна і обумовлена насамперед внутрішніми установками людини
6	Ступінь готовності до впливу екстремальних факторів	Більшість людей виявляються неготовими до виникнення екстремальних ситуацій	Підготовка до діяльності відбувається завчасно

Діяльність в екстремальних умовах не може проходити безслідно навіть для професіоналів. Значною мірою це зумовлено характером діяльності, що потребує адаптаційної перебудови функціонування структур організму і механізмів регуляції мотивованої поведінки. Для збереження працездатності

фахівців і професійного здоров'я доцільно здійснювати заходи медико-психологічного супроводу, а після завершення діяльності – медико-психологічної реабілітації. Якщо подібні заходи не здійснювати, то суттєво підвищується ризик виникнення різноманітних психогенних розладів і психосоматичних порушень.

Заслуговує на увагу **концептуальна модель особистісних змін в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, що запропонована Ю. Стрельніковою** [267, с. 127].

Теоретико-методологічна основа, запропонованої до розгляду психологічної концепції, включає в себе інтегративний (міждисциплінарний) і системно-динамічний підходи до вивчення особистості і діяльності, де розглядається індивідуальність як сукупність понять «індивід», «особистість» і «суб'єкт діяльності» [326], особистість як узагальнена й стійка цілісність психічних властивостей і процесів, багаторівнева система відносин [312].

Основні положення концепції особистісних змін фахівців екстремального профілю в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності можна розподілити на вісім базових блоків, а саме:

Перший: спеціаліст професії екстремального профілю розглядається як інтегральна, динамічна, саморозвиваюча біо-психосоціальна система, що включає в себе 4 рівні організації: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність.

Діяльність як системний і поліструктурний процес включає в себе ціннісно-мотиваційний, структурно-функціональний, психо-фізіологічний й індивідуально-психологічний компоненти особистості, що зумовлюють процеси взаємної адаптації і трансформації [213; 232; 350].

У процесі діяльності особистість формується, розвивається та змінюється (у прогресивному або регресивному напрямі) у межах індивідуально окресленого діапазону, при цьому утворюються функціональні системи, перебудовуються операційні механізми, набуваються спеціальні якості психічних процесів, властивостей і станів, змінюється ставлення до дійсності і когнітивна «картина світу».

Другий: діяльність екстремального профілю характеризується комплексом факторів: ситуаційно-психогенних (професійного середовища, процесу діяльності, соціально-психологічних) та індивідуально-особистісних (біологічних, індивідуально-психологічних), які, пред'являючи підвищені вимоги до ресурсів і резервних можливостей організму на всіх рівнях організації, є предикторами психологічних і соматичних наслідків (див. рис. 1.7).

Третій: вважається, що час – один із найважливіших абіотичних факторів – здійснює значний вплив на вираженість наслідків діяльності фахівця екстремального профілю у трьох аспектах [267, с. 132]:

1) як динамічна складова ситуаційно-психогенних професійних факторів (тривалість, раптовість, інтенсивність впливу), факторів соціального середовища (ступінь стабільності стосунків, соціальна підтримка, тривалість ізоляції від родини, повторюваність, напруженість, міжособистісні конфлікти та ін.) і професійної (соціальної) адаптації;

2) як часова характеристика біологічних процесів організму, що відтворюється у вікових, фізіологічних (зокрема, адаптаційних) змінах, частоті і тривалості соматичних розладів;

3) як часова характеристика психічних процесів, що проявляється у термінах виникнення (ранні, віддалені), ступені вираженості (гострі, напівгострі, хронічні), стійкості і характері динаміки психологічних наслідків (лінійно-прогресуючий, регресуючий або інтермітуючий, з періодами покращення або погіршення самопочуття), а також в психологічній адаптації до екстремальних умов діяльності і реадаптації до буденного життя після виконання діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності [2, 8, 14, 37, 49, 84, 89, 154, 158, 182, 183, 222, 250, 256, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267 та ін.].

Розділ 1. Загальна характеристика психологічного аналізу діяльності

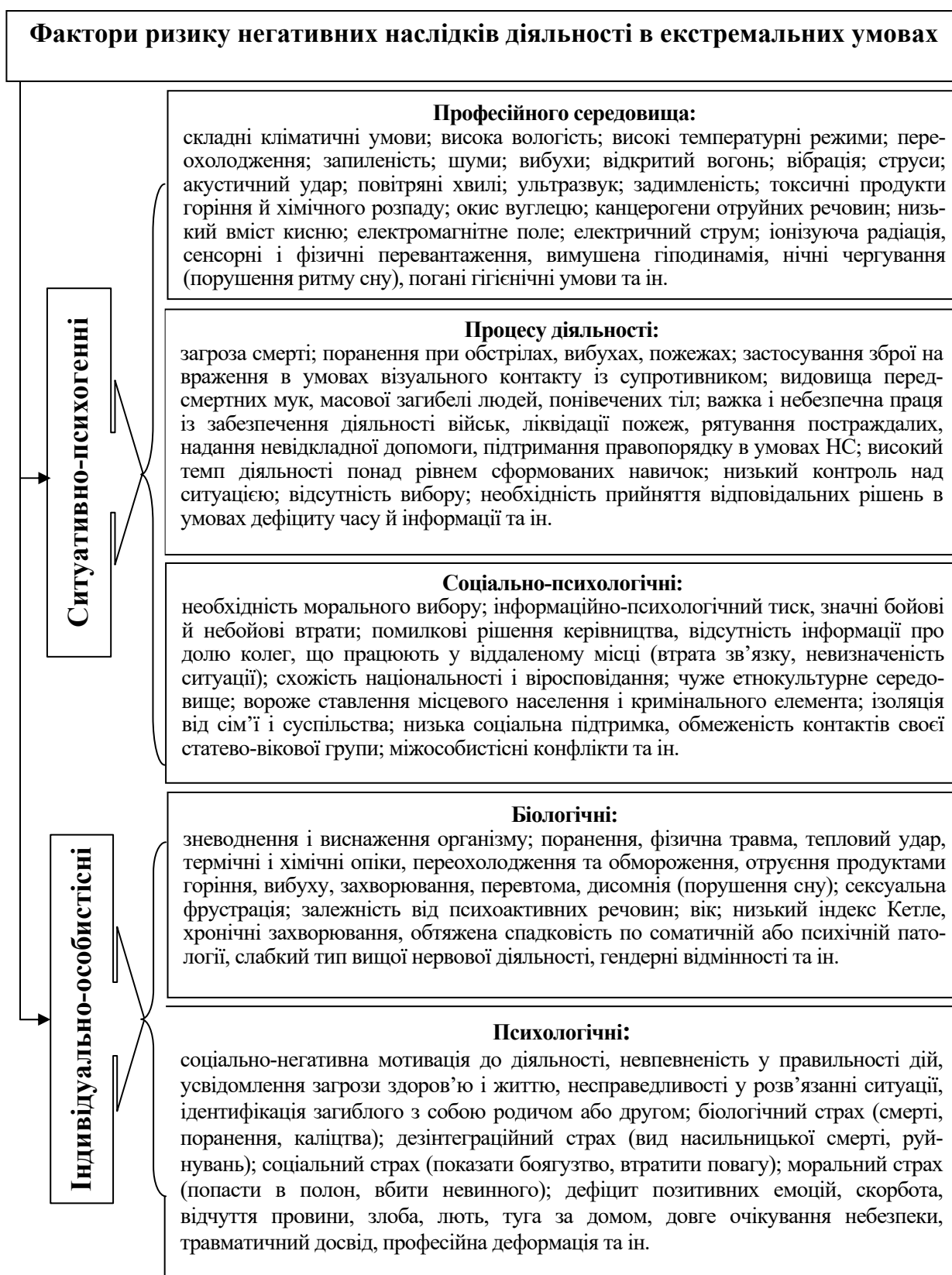

Рис. 1.7. Фактори ризику виникнення негативних наслідків діяльності в екстремальних умовах [267]

Четвертий: науковці [257, 261, 266, 267, 268 та ін.] вважають, що наслідки діяльності фахівців екстремального профілю розрізняють не тільки за їх спрямованістю (нормативні, патологічні), типом (психологічні, психопатологічні, соматичні), часом виникнення (ранні, віддалені), але й за характером (рис. 1.8) – специфічні (характерні) і неспецифічні (однотипні для різних видів небезпечних професій).

Вектор, тип і характер наслідків визначаються змістом професійної діяльності – якісно-кількісним і часовим співвідношенням факторів ризику (ситуативно-психогенних, особистісних), функціональними можливостями індивідуального бар'єра психічної адаптації, ступенем напруженості адаптаційних, виснаженням ресурсних і компенсаторних механізмів особистості, а також мотиваційно-смісловим відношенням до діяльності і когнітивної оцінки ситуації (її сприйняттям як звично-професійної, стресової або психотравмуючої).

Рис. 1.8. Класифікація наслідків професійної діяльності фахівців екстремального профілю [267]

Наведена кваліфікація наслідків небезпечної для життя діяльності підтверджується дослідженнями багатьох авторів (М. Дмитрієва [264]; Ф. Меєрсон [272]; Л. Васерман [270]; Ю. Олександровський [266]; Ю. Стрельнікова [267]).

Так, на думку Ю. Олександровського, довготривалий вплив стресових факторів призводить до глибокої адаптаційної перебудови діяльності функціональних систем.

«Накопичення невротизуючих механізмів» та їх віддалена активація є відображенням закономірностей формування функціональних можливостей індивідуального бар'єра психічної адаптації і їх порушень під впливом факторів, які служать пусковим механізмом різноманітних варіантів психічної дезадаптації, що супроводжуються захисними реакціями, пороговими станами і зберігаються впродовж довготривалого часу в якості індивідуально-значимої психогенії [267, с. 134].

П'ятий: вважається, що професійні стрес-фактори запускають інтегральний процес адаптації фахівців до екстремальних умов діяльності, який на ранньому етапі проявляється адаптаційним стресовим реагуванням у вигляді емоційно-поведінкового, вегетативного, когнітивного і соціально-психологічного субсиндромів, а в окремі періоди (при повторі екстремальної ситуації та їхньому довгостроковому впливі) супроводжуються формуванням поліморфних (по вираженості та якості) пост-стресових особистісних змін в межах індивідуально-окресленого діапазону (основних провідних тенденцій), здатних закріплюватися і в подальшому трансформуватися під впливом психосоціальних умов і стресорів повсякденного життя [267, с. 135].

Наприклад, на думку Л. Собчик, індивідуально-окреслений діапазон адаптивної мінливості особистості детермінується ведучою тенденцією в межах базових властивостей, рис характеру й індивідуального стилю поведінки [281].

За даними С. Посохової, «адаптаційна пластичність особистості виражається у зміні діапазону проявів і структури психічних властивостей» [279, с. 35]. При короткочасному впливі «соціальних, предметно-технологічних, предметно-

кліматичних умов» відбувається «модифікація структурної організації» особистості: найбільш стійкими до факторів середовища виявляються «властивості, що відображають здатність людини до самоорганізації», а «високою лабільністю наділені комунікативні й емоційні властивості». Результат «адаптаційної трансформації полягає у зміні образу «Я», формуванні нового особистісного адаптаційного синдрому» [279, с. 36].

Л. Китаєв-Смик вважає, що першим в екстремальних умовах проявляється емоційно-поведінковий синдром, згодом – вегетативний, когнітивний і соціально-психологічний, які визначаються зовнішніми (інтенсивність, тривалість, кратність стресора) і внутрішніми факторами (вродженими особливостями нервової системи і набутими психологічними якостями, досвідом, тренуваністю, суб'єктивною значущістю ситуації) [282].

С. Літвінцев, Є. Снедков, А. Резник, С. Колов вважають, що при довгостроковій стресовій травматизації багаторівневий процес адаптаційної активності організму супроводжується напруженням механізмів реактивної саморегуляції, закріпленням морфологічних змін в структурах ЦНС, формуванням специфічних постстресових особистісних змін (психологічних, психопатологічних і патопсихологічних), які зазнають подальшої трансформації під впливом соціальних умов мирного життя [292, 293].

На думку Н. Тарабриної, пролонгований характер впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності трансформує їх у психогенні, що стає причиною розвитку дезадаптації особистості (у тому числі ПТСР) [275].

А. Караяні вважає, що причини постстресових розладів у комбатантів у протиріччі адаптивних процесів, у складності соціальних відносин, співпадінні вікових особистісних змін з участю у бойовій діяльності, швидкому поверненні до обстановки мирного життя [284].

А. Жаданюк відзначає, що тривале знаходження в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності супроводжується змінами у структурі особистості у вигляді посилення й

інтенсивного розвитку якостей, що сприяють успішному здійсненню службово-бойової діяльності, і придушення структур, що не беруть участь у цьому процесі. Якщо ці зміни порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і стійкість, то їх розглядають як деформації [260].

Шостий: індивідуально-особистісні характеристики – біологічні й психологічні (мотиваційні, емоційно-вольові, когнітивні, типологічні) – виступають в якості посередників, що сприяють підсиленню або послабленню психотравмуючих впливів, виникненню або попередженню дезадаптивних наслідків.

Попередженню негативних наслідків у фахівців екстремальних професій сприяють: гіперстенічні властивості особистості, основані на високій реактивності, динамічності і силі нервових процесів в поєднанні з низькою рефлексивністю (екстрровертованість, активність, оптимістичність), позитивна (соціально-орієнтована) професійна мотивація, а також високий рівень підготовленості до діяльності в екстремальних умовах [267, с. 137].

Сьомий: з позиції біопсихосоціального і нормоцентричного підходів, спрямованість і структура психологічних наслідків діяльності фахівців екстремального профілю в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності відображає послідовні етапи континууму динамічних психічних утворень.

На рисунку 1.9 представлена модель формування психологічних і соматичних наслідків діяльності фахівців екстремального профілю в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, розроблена Ю. Стрельніковою [267, с. 140–141], яка демонструє багатокомпонентне динамічне утворення, що включає в себе:

1) фактори ризику (предиктори) негативних психологічних і соматичних наслідків діяльності в умовах впливу інтенсивних стрес-факторів підвищеної інтенсивності (професійні, особистісні, соціальні).

2) особистість фахівця професії екстремального профілю.

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

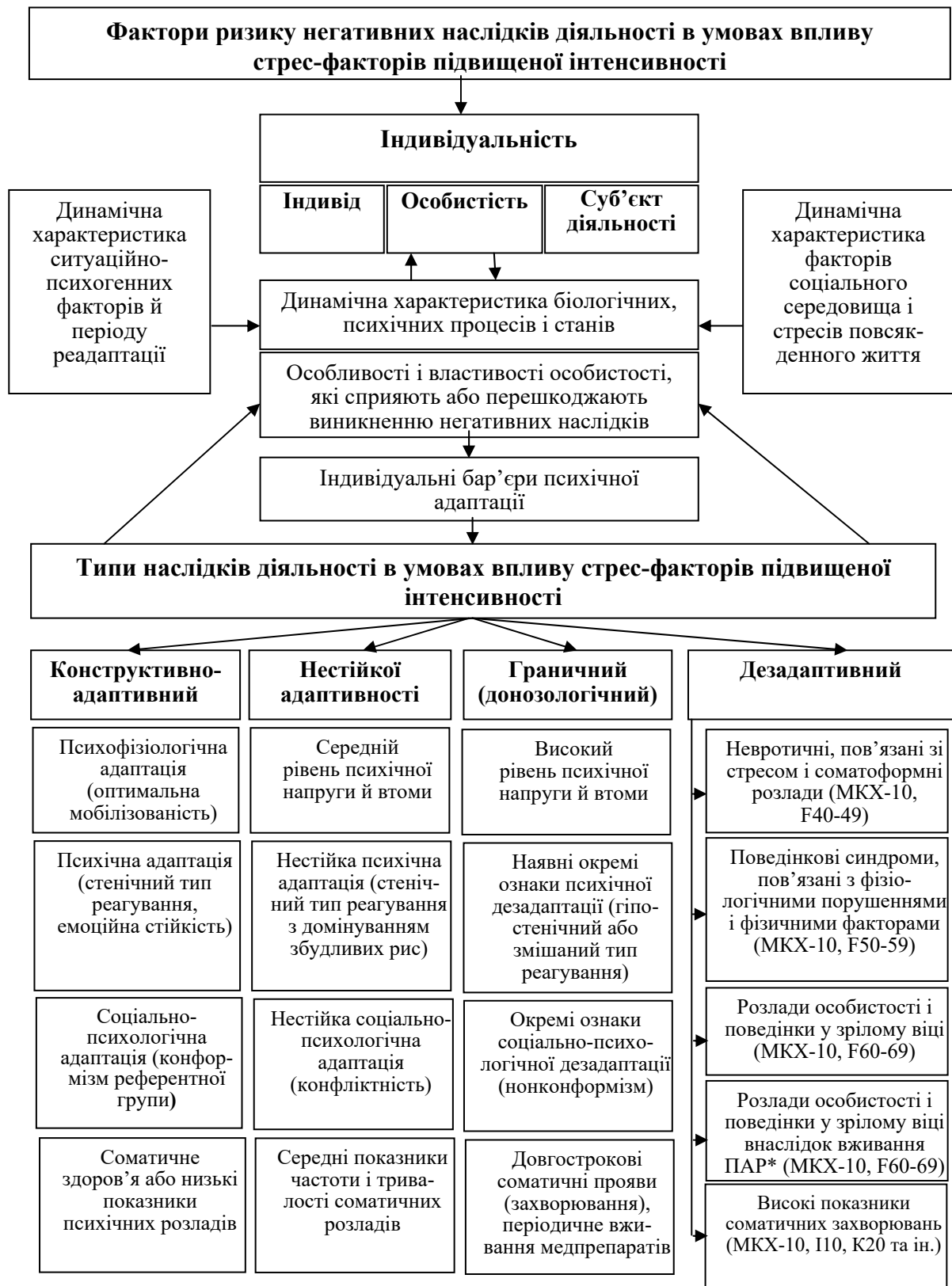

Рис. 1.9. Фактори ризику негативних наслідків діяльності фахівця в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності [267]

Індивідуально-особистісні характеристики – біологічні і психологічні (мотиваційні, емоційно-вольові, когнітивні, типологічні особливості і властивості особистості) – детермінують функціональні можливості індивідуального адаптаційного бар'єру і виступають в якості посередників, що сприяють виникненню або попередженню дезадаптивних наслідків.

Професійні і соціальні середовищні фактори визначають тривалість і стійкість негативних психічних станів, що детермінують спрямованість, тип і характер наслідків діяльності фахівців екстремального профілю [264, 267].

3) типи психологічних і соматичних наслідків діяльності фахівця екстремального профілю в межах нормативного (адаптивного) і патологічного (дезадаптивного, нозологічного) діапазону.

Ми погоджуємося з думкою Л. Китаєва-Смик [282], що конструктивно-адаптивний тип наслідків на ранньому періоді адаптації до стрес-факторів підвищеної інтенсивності проявляється активно й адекватно ситуації емоційно-поведінкового реагування на стрес, а саме: ефективною мобілізацією й оптимальною тратою ресурсів, емоційною стійкістю, інтенсифікацією інтелектуальної діяльності, сконцентрованістю на вирішенні проблеми.

У віддаленому періоді адаптації до екстремальних умов у досвідчених фахівців більш вірогідним є стеничний тип реагування, раціональна конструктивна активність, здатність тривалий час витримувати емоційні навантаження, підтримувати високу продуктивність праці, підкорятися встановленому порядку тощо. У таких фахівців відсутні ознаки особистісної дисгармонії, соціальної дезадаптації, симптоми посттравматичних і соматичних розладів [281, с. 49].

Граничні (негативні) наслідки повинні розглядатися з погляду нормоцентристського підходу, в якості крайніх варіантів норми (на межі преморбідних станів), коли мають місце окремі ознаки особистісної дисгармонії, але не підпадають під кваліфікацію сформованої симптоматики синдрому психічного розладу (у випадках несвоєчасних і недостатньо адекватних реабілітаційних заходів).

На ранній стадії стресової адаптації можливі випадки пасивного конструктивного поведінкового реагування (інертність, низька реактивність, ступор), формування гострих стресових реакцій і астено-невротичні прояви [282].

Можливо спостерігати окремі ознаки психічної (конфлікт антогоністичних особистісних тенденцій, застрявання акцентуованих й психопатичних рис, донозологічні симптоми ПТСР, суїцидальні ризики), соціальної (міжособистісні конфлікти, нонкомформізм), психофізіологічної (виражена психічна напруга, втома, самотоморфні вегетативні дисфункції) і соматичної дезадаптації (підвищені показники ризику до соматичних захворювань, періодичне вживання психоактивних речовин).

Дезадаптивний тип наслідків включає в себе нозологічне формування психічних і соматичних розладів, що класифікуються за МКХ-10.

На думку Ю. Александровського, граничні психічні розлади мають у своїй основі адаптивний характер, відображають гомеостатичні процеси, спрямовані на вирівнювання патологічних проявів. «Перенапруження процесів метаболічної адаптації в окремих структурних елементах системи регуляції гомеостазу може призводити до перебудови цього процесу з переходом аж до патологічного» [266, с. 68].

При високій інтенсивності впливу стрес-факторів і відносній їхній тривалості, процес дезадаптації проходить три стадії:

- 1) напруження адаптаційно-компенсаторних механізмів;
- 2) «парціальна» психічна дезадаптація (граничні донозологічні розлади);
- 3) тотальна «психічна дезадаптація» (психосоматичні розлади) [267, с. 144–145].

Отже, розглянувши особливості професійної діяльності в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, ми можемо зробити висновки:

- 1) у процесі професійної діяльності особистість формується, розвивається та змінюється (у прогресивному або

регресивному напрямі) у межах індивідуально-окресленого діапазону. При цьому в особистості утворюються функціональні системи, перебудовуються операційні механізми, набуваються специфічні якості психічних процесів, властивостей і станів, змінюється ставлення до дійсності і когнітивна «картина світу»;

2) діяльність фахівців екстремального профілю характеризується комплексом ситуативно-психогенних і особистісних факторів, які, пред'являючи підвищені вимоги до ресурсних і резервних можливостей організму на всіх рівнях організації, є предикторами психологічних і соматичних наслідків;

3) наслідки діяльності в екстремальних умовах розрізняються не тільки за вектором спрямованості (нормативні, патологічні), типом (психологічні, психопатологічні, соматичні), часом виникнення (ранні, віддалені), але й за характером – специфічні (характерні) і неспецифічні (однотипні для різних видів екстремальних професій).

Вектор спрямованості, тип і характер наслідків визначаються змістом професійної діяльності – якісно-кількісним і часовим співвідношенням факторів ризику (ситуативно-психогенних, особистісних), функціональними можливостями індивідуального бар'єру психічної адаптації, ступенем напруженості адаптаційних, виснаженням ресурсних і компенсаторних механізмів особистості, а також мотиваційно-смісловим ставленням до діяльності і когнітивною оцінкою психотравмуючої ситуації;

4) професійні стрес-фактори запускають інтегральний динамічний процес адаптації спеціалістів до екстремальних умов діяльності, який на ранньому періоді проявляється адаптаційною стресовою реакцією у вигляді емоційно-поведінкового, вегетативного, когнітивного і соціально-психологічного субсиндрому, а в окремі періоди (при повторюваних тривалих впливах) супроводжується формуванням поліморфних (по вираженості і якості) постстресових особистісних змін у межах індивідуально-окресленого діапазону (основних

провідних тенденцій), здатних закріпляти і в подальшому трансформуватися під впливом психосоціальних умов і стресорів повсякденного життя;

5) індивідуально-особистісні характеристики – біологічні й психологічні (мотиваційні, емоційно-вольові, когнітивні, типологічні), виступають в якості посередників, що сприяють посиленню або послабленню психотравмуючих впливів стрес-факторів професійної діяльності.

Виникненню негативних (дезадаптивних) наслідків діяльності фахівців екстремального профілю сприяють: гіпостенічні властивості особистості гальмівного, збуджувального або змішаного типу реагування, органічна предрисповиція, а також негативна (індивідуально-орієнтована) професійна мотивація і недостатня підготовленість до діяльності в екстремальних умовах.

Їх попередженню сприяють гіперстенічні властивості особистості, позитивна (соціально-орієнтована) мотивація й високий рівень підготовленості до діяльності в екстремальних умовах;

б) спрямованість і структура психологічних наслідків діяльності фахівця екстремального профілю відображає послідовні етапи в континуумі «психічне здоров'я – проміжні форми психічного здоров'я – психопатологія», що може проявлятися у вигляді донозологічних типів (конструктивно-адаптивних, адаптивно-нестійких, граничних) і дезадаптивних (нозологічних) станів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. Категорія «діяльність» є центральним поняттям вітчизняної психологічної науки та визначає активне ставлення людини до світу, спрямоване на його пізнання й цілеспрямоване перетворення.

На сьогодні у вітчизняній психологічній науці сформовано основні аспекти методології дослідження, методи

аналізу психічного життя людини, розкрито механізми функціонування психічних явищ, а також механізми, що визначають динаміку й спрямованість психічного розвитку людини в діяльності.

У сучасній вітчизняній психології склалися два основні способи вирішення проблеми психологічного аналізу діяльності:

✓ структурно-морфологічна парадигма психологічного аналізу діяльності, відповідно до якої основним структурним компонентом діяльності є дія, а організація діяльності загалом трактується як ієрархія систем дій різного рівня складності;

✓ функціонально-динамічна парадигма, згідно з якою діяльність, в силу своєї виняткової складності, не може ґрунтуватися і не ґрунтується на якомусь одному компоненті, наприклад дії. Вона передбачає необхідність кількох якісно різнорідних психологічних компонентів – одиниць, які закономірно взаємопов'язані між собою й утворюють цілісну психологічну структуру діяльності. Ця структура динамічна, а її функціонування і є процесом діяльності.

Зазначені підходи не взаємовиключають, а скоріше взаємодоповнюють один одного.

2. Професійна діяльність є соціально значущою діяльністю, виконання якої потребує спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно обумовлених якостей особистості.

У процесі професійної діяльності особистість формується, розвивається та змінюється (у прогресивному або регресивному напрямі) у межах індивідуально-окресленого діапазону. При цьому в особистості утворюються функціональні системи, перебудовуються операційні механізми, набуваються специфічні якості психічних процесів, властивостей і станів, змінюється ставлення до дійсності і когнітивна «картина світу».

3. Діяльність фахівців екстремального профілю характеризується комплексом ситуативно-психогенних і особистісних

факторів, які, пред'являючи підвищені вимоги до ресурсних і резервних можливостей організму на всіх рівнях організації, є предикторами психологічних і соматичних наслідків.

Професійні стрес-фактори запускають інтегральний динамічний процес адаптації спеціалістів до екстремальних умов діяльності, який на ранньому періоді проявляється адаптаційною стресовою реакцією у вигляді емоційно-поведінкового, вегетативного, когнітивного і соціально-психологічного субсиндрому, а в окремі періоди (при повторюваних тривалих впливах) супроводжується формуванням поліморфних (по вираженості і якості) постстресових особистісних змін у межах індивідуально-окресленого діапазону (основних провідних тенденцій), здатних закріпити і в подальшому трансформуватися під впливом психосоціальних умов і стресорів повсякденного життя.

ДОДАТКИ ДО РОЗДІЛУ

Додаток А.1

ТЕОРЕТИЧНІ ОРІЄНТИРИ В АНАЛІЗІ КАТЕГОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Узагальнюючи дослідження з психології діяльності, Г. Суворова виділила такі теоретичні орієнтири в аналізі категорії діяльності [250].

1. Діяльність характеризує буття людини.

У своїй праці «Людина і Світ» С. Рубінштейн схарактеризував людину, як істоту, що спочатку свого існування здатна усвідомлювати те, що вона робить, тобто бути (рефлексивною) і діяльною, здатною до перетворення.

Свідомість і діяльність, за С. Рубінштейном, по своїй суті є основоположними характеристиками існування людини, з самого початку унормовують її людську сутність, роблять її осяжною.

«Своєрідне ставлення людини до світу, – зазначає С. Рубінштейн, – пов'язане з наявністю у неї свідомості. Людина виступає, як частка буття ..., що в принципі усвідомлює все буття, тобто певним чином споглядаючи, цілісно охоплює його, осягнувши його спогляданням, проникнувши у нього, як частка, що охоплює ціле...» [297, с. 69].

При цьому споглядання оточуючого світу не може бути розціненим як синонім пасивності, страждання чи бездіяльності людини. Вона, у співвідношенні з дією, є іншим способом ставлення людини до світу, буття, способом чуттєвого естетичного, пізнавального ставлення.

На важливу роль діяльності, як категорії, що характеризує існування людини, вказує О. Леонт'єв, підкреслюючи, що без врахування цієї категорії аналіз існування людини не є можливим.

2. Діяльність – форма і прояв активності.

Б. Ломов зазначає, що у широкому значенні термін «діяльність» рівнозначний терміну «активність», і, безумовно, може застосовуватися при характеристиці й аналізі широкого класу явищ, не виключаючи з цього переліку і явищ психічних [202].

У такому сенсі діяльність спочатку ототожнюють з різними формами активності людини. Вперше С. Рубінштейн окреслив дві фундаментальні опори буття людини у світі (свідомість і діяльність), тим самим різко окреслив проблему віддзеркалення пізнавального образу психіки в традиційній психології. Свідомість перестала бути лише сукупністю знань людини про світ, відповідно, і діяльність як науково-психологічна категорія ототожнюється з різними формами активності (діяльність=рефлекс, реакція, активність). Діяльність, за С. Рубінштейном, – це завжди відношення людини до світу, вона цілеспрямована і свідома [297, с. 69].

О. Леонт'єв, аналізуючи основні психічні процеси, виділив серед різноманіття форм людської активності різні типи складних видів діяльності, як різні форми ставлення людини до дійсності (практична, пізнавальна, естетична діяльність) [201].

3. Діяльність – базова категорія психології.

О. Леонт'єв в якості категорій найбільш важливих для побудови цілісної системи психології як науки про зародження,

функціонування і будову психічного віддзеркалення реальності виділяє категорію предметної діяльності, а саме категорію свідомості людини. Категорія діяльності при цьому відмічається не тільки як вихідна, але й як найважливіша [201]. Б. Ломов розглядає психічне відображення, діяльність, свідомість, особистість і спілкування як базові категорії психології (рис. А.1.1) [202].

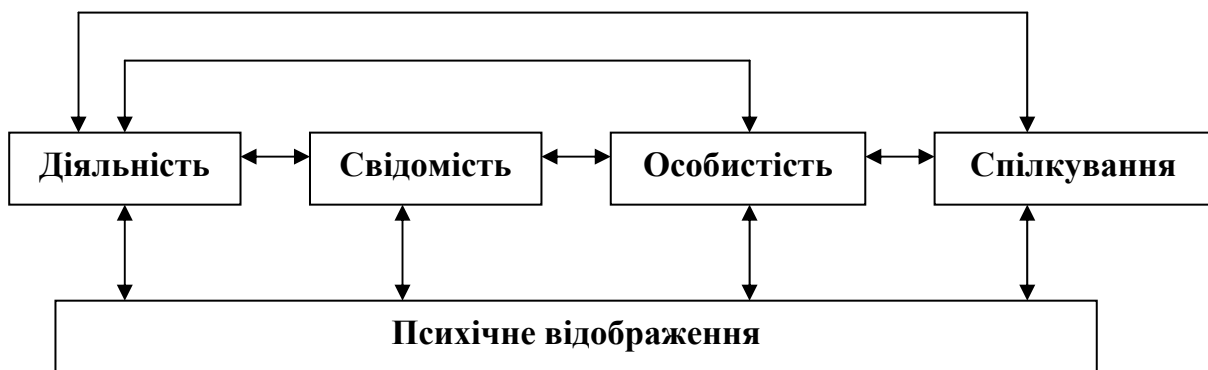

Рис. А.1.1. Базові категорії психології [202]

Категорія – це своєрідний «інструмент», знаряддя, що дозволяє обробляти психічні явища й об'єкти.

Для прикладу, існує низка психологічних явищ, ознак або об'єктів, які ми об'єднуємо в категорію «особистість», але звести їх до певного пояснення ми не можемо. На сьогодні не існує універсального визначення поняття особистості, натомість існує безліч пояснень, теорій, підходів, у яких до категорії поняття «особистість» включають певний зміст.

Отже, категорія являє собою поняття інваріантне у складі наукового знання, накопичення певних неформалізованих ознак, які при значній різноманітності концепцій входять у структуру наукового розуму [298].

Категоріальна система психологічного пізнання утворює п'ять рівнів категорій (з яких перший не є психологічним, але залишається суттєвим стосовно вищевикладених психологічних категорій): біологічні, протопсихологічні, базисні психологічні, метапсихологічні й екстрапсихологічні, що охоплюють загалом весь понятійний апарат психологічної науки (див. табл. А.1.1) [299, с. 3–17].

**Розділ 1. Загальна характеристика психологічного
аналізу діяльності**

Кожна з категорій невіддільна від іншої (наприклад, категорія «образ» (з ряду базисних психологічних категорій) невіддільна від категорії «суб'єкт», «мотив», «дія», «переживання», «інтеракція», «ситуація»).

Співвідношення категорій визначається так: в кожній категорії вищого рівня розкривається категорія «нижчого» рівня. Так, наприклад, у кожній з метапсихологічних категорій розкривається деяка базисна психологічна категорія через співвідношення її з іншими базисними категоріями (що дозволяє виявити укладену в ній «системну якість»).

Таблиця А.1.1

Категоріальна система психології [299]

Категорії	Ноосфера							П с и х о с ф е р а
	<i>Кластери</i>							
	Субстанціальність	Спрямованість	Активність	Когнітивність	Пристранисть	Подієвість	Дійсність	
Екстрапсихологічні	Особистість	Ідеал	Воля	Розум	Сенс	Співпричетність	Світ	
Метапсихологічні	Я	Цінність	Діяльність	Свідомість	Почуття	Спілкування	Предметність	
Базисні психологічні	Суб'єкт	Мотив	Дія	Образ	Переживання	Інтеракція	Ситуація	
Протопсихологічні	Істота	Потреба	Рефлекс	Відчуття	Афект	Співіснування	Поле	
Біологічні	Організм	Потреба	Метаболізм	Сигнал	Вибірковість	Синергія	Середовище	
	Ноосфера							

Водночас у кожній з базисних категорій будь-яка інша базисна категорія існує приховано, «згорнуто», кожна метапсихологічна категорія являє собою «розгортку» цих латентних утворень.

Так, метапсихологічна категорія «свідомість» розглядається як розвиток базисної психологічної категорії «образ», водночас базисна категорія «дія» знаходить конкретну форму в метапсихологічній категорії «діяльність» тощо.

Базисну категорію, що належить до функції логічного суб'єкта будь-якої метапсихологічної категорії А. Петровський позначив, як «категоріальне ядро», а категорію, за допомогою якої зазначена ядерна категорія перетворюється в метапсихологічну, категоріями що «формують» або «її конкретизують» [229, с. 3–17].

Образ свідомість. «Свідомість» є метапсихологічним еквівалентом базисної категорії «образ». В історії психологічної думки більшість науковців відхилили висунуті О. Леонтьєвим положення про те, що свідомість – це «...картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку він включений сам, його дії і стани»; свідомість є «ставлення до дійсності», що визначається як «взаємовідношення у самій дійсності», «сукупність відношень у системі інших відносин»; а також твердження, що вона «не має індивідуального існування або індивідуального представництва» [298]. Інакше кажучи, свідомість не є образом – акцент переноситься на категорію «відношення». Подібний погляд впливає з обмеженого уявлення про категорію «образ».

На думку А. Петровського, обмеженість подібного погляду обумовлена тим, що виявляється втрачений зв'язок між поняттями «образ» та «ідея», що має багатовікову традицію в історії філософської та психологічної думки.

Г. Суворова, розмірковуючи про категорію «ідея», говорить: «визначаючи ідею як образ (думку) у дії, як продуктивне уявлення, що формує свій об'єкт, ми тим самим виявляємо в образі те, що характеризує його з боку дієвості (а значить, «мотивів», «взаємин», «переживань» суб'єкта).

Ми визначаємо її, як «свідомість». Водночас «свідомість» – цілісний образ дійсності (що означає сферу людської дії), яка реалізовує мотиви і відносини суб'єктів та включає в себе його самопереживання поряд з переживанням поза-межної картини світу, в якому існує суб'єкт [250].

Отже, логічним ядром визначення категорії «свідомість» є базисна категорія «образ», а формуючими його категоріями – «дія», «мотив», «взаємини», «переживання», «суб'єкт» [298].

Мотив-цінність. На прикладі розвитку категорії «мотив» через залучення категорії «цінність» також можемо простежити ідею сходження від абстрактних (базисних) до конкретних (мета-психологічних) категорій [298]. Мотив сам по собі ще не є цінністю.

Коли ми говоримо про цінності людини, ми говоримо насамперед про сокровенні мотиви її поведінки. Цінність – це не просто мотив, а мотив, що характеризується певним місцем у системі самоствавлення суб'єкта («цінність» у звичайному застосуванні слова означає «значимий», «важливий», «суттєвий» у певному відношенні). Водночас перш ніж мотив виступить перед індивідом як цінність, має відбутися його оцінка. Інакше кажучи, для того, щоб мотив був включений суб'єктом у себе, як образ і виступив таким образом, як цінність, суб'єкт повинен здійснити певні дії (ціннісне самовизначення).

Результатом таких дій є переживання такого мотиву суб'єктом в якості важливої, невід'ємної частини його самого. Разом з тим цінність є те, що в очах цього суб'єкта ціниться іншими людьми, тобто наділене для них спонукальною силою.

За допомогою цінностей суб'єкт персоналізується (набуває свою ідеальну представленість і продовження у спілкуванні). Таким чином, категорія «цінність» є невід'ємною від базисної категорії «міжособистісної взаємодії» («інтраспекція»), що розглядається не тільки у зовнішньому, але й у внутрішньому плані. Цінність – це мотив, який в процесі самовизначення розглядається і переживається

суб'єктом як його особиста невід'ємна частка, що утворює основу «самоусвідомлення власної особистості» (персоналізації) суб'єкта у спілкуванні [298].

Дія → *діяльність*. Метапсихологічним еквівалентом базисної категорії «дія» є категорія «діяльність». Діяльність є самовартісною дією. Джерелом діяльності є мотиви суб'єкта, її ціллю – образ можливого (в якості прообразу того, що відбудеться), її засобами – окремі дії у напрямку проміжних цілей, а результатом – переживання відносин, що складаються у суб'єкта із зовнішнім світом.

4. Категорія діяльності тісно взаємопов'язана з базовими категоріями психології.

4.1. Категорія діяльності і психічне відображення взаємопов'язані.

Важливим завданням теорії діяльності на всіх етапах її розвитку було пояснення виникнення різноманітних рівнів і форм суб'єктивного відображення об'єктивного світу, різноманітних рівнів і форм психіки [300].

Згідно з поглядами О. Леонтьєва поза межами цілісної системи діяльності не може бути зрозумілим феномен психічного відображення. О. Леонтьєв показав, що психічне відображення народжується в процесі розвитку чуттєво-практичної діяльності, що образ (психічне відображення) завжди займає суттєве місце в системі діяльності і що відірвано від діяльності не можна зрозуміти ні його генезис, ні його функціонування [201].

Пояснення взаємозв'язку категорії діяльності й категорії психічного відображення передбачає розгляд основних новоутворень, що виникають завдяки породжуваним властивостям діяльності.

1. *Діяльність* – основа формування образу сприйняття. За О. Леонтьєвим, для виникнення образу предмета чи ситуації необхідним є здійснення складної перцептивної дії, що включає в себе систему предметних операцій. Психічний образ є продуктом життєвих, практичних зв'язків і відносин суб'єкта з предметним світом. Це положення є необхідним

для розуміння механізму формування однієї з фундаментальних властивостей образу сприйняття – властивості предметності. Психологічний аналіз діяльності полягає в тому, щоб увести в психологію такі одиниці аналізу, які несуть у собі психічне відображення в його невід’ємності від породжуваних їй, і нею опосередкованих моментів людської діяльності [301].

2. *Діяльність – умова формування первинних елементів мислення: практичних, наочних узагальнень, предметних і ситуативних значень, умова осмислення ситуації і перенесення значень на іншу ситуацію.*

3. *Діяльність – умова формування смислів. У дії і взаємодії розкриваються для суб’єкта смисли і значення предметів (спочатку – ситуативні). У ході подальшого розвитку дії (розумової дії) відбувається автономізація значень і смислів від її (дії) предметного змісту і з’являються процеси, що складаються в зазначені смисли й осмисленні значень [301].*

4. *Діяльність – умова рефлексії. Як об’єкт рефлексії виступають такі категорії, як відображення світу, думки про оточуючий світ, способи регуляції людиною власної поведінки, дії, вчинки, самі процеси рефлексії, і власна індивідуальна свідомість. Рефлексивна функція є основною функцією свідомості, як і віддзеркалювана, регулятивно-оцінна, що її породжує (творча або креативна). Зі сказаного випливає положення про нерозривний зв’язок свідомості й діяльності. У психологічній теорії діяльності сама категорія діяльності стала центральною у поясненні механізмів формування, природи, особливостей будови і функціонування свідомості.*

4.2. Категорія особистості і категорія діяльності взаємопов’язані.

Особистість є «відносно пізній продукт суспільно-історичного й онтогенетичного розвитку людини» [201, с. 135], ця особлива якість – соціальна, виникає по мірі існування людини у світі.

Діяльність при цьому виступає основою формування особистості. Особистість, за О. Леонтьєвим, не передує діяль-

ності, вона у цій діяльності народжується. Таке розуміння дає підстави для структурування особистості: структура особистості – це структура діяльностей та існуюча за нею структура мотивів і потреб. Саме види діяльності є одиницями психологічного аналізу людини.

Дія, трансформуючись у вчинок, стає одиницею аналізу особистості. С. Рубінштейн виділив основні форми або компоненти діяльності: дії, операції, вчинок. За С. Рубінштейном, дія стає вчинком по мірі того, як вона починає регулюватися суспільними відносинами до діючого суб'єкта і до інших людей в процесі формування самосвідомості. Але дія стає вчинком не тільки коли починає регулюватися суспільними відносинами, а коли вона усвідомлюється самим суб'єктом як суспільний акт, що виражає ставлення до інших людей [250].

А. Петровський визначає особистість як суб'єкт стійкої системи соціальних відносин, що реалізуються в діяльності та спілкуванні. Головною характеристикою особистості він вважає її представленість у життєдіяльності інших людей (у формі діяльності й спілкування) [209].

Б. Ломов, розглядаючи базові психологічні категорії, підкреслював: «... психічні явища формуються, розвиваються і проявляються у процесах діяльності та спілкування. Але належать вони не діяльності або спілкуванню, а їх суб'єкту – соціалізованому індивіду – особистості. Ні діяльність, ні спілкування самі по собі ніякими психічними якостями не володіють та не існують. Але цими якостями володіє особистість. Таким чином, і проблема діяльності, і проблема спілкування «замикаються» на проблему особистості; через аналіз діяльності та спілкування психологія розкриває психічний склад особистості, її внутрішній духовний світ» [302, с. 34–47].

4.3. Категорія діяльності і спілкування взаємопов'язані.

У вітчизняній психології, поряд з діяльністю і свідомістю, відзначається соціальна сутність людини (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн). Людина живе передусім в системі

реально-практичних зв'язків з іншими людьми. «Подієва спільність людей», зазначає В. Слободчиков, є онтологічною підставою людяності людини. Соціальність й усвідомленість діяльності виявляють себе у способах дії, мислення, відносин, які не є винаходами конкретного індивіда, а виявляються освоєними здібностями, але здібностями фіксованими в предметах культури, знаряддях, мові та ін. [303, с. 42–52].

Б. Ломов, виділив основні функції спілкування в діяльності [202]:

- ✓ спілкування складає перехідну форму діяльності на шляху її трансформації із колективної в індивідуальну;
- ✓ спілкування включене до колективної діяльності;
- ✓ спілкування є видом людської діяльності.

4.4. Категорія діяльності і свідомість взаємопов'язані.

Аналізуючи генезис свідомості, О. Леонтьєв показав його психологічну багатовимірність через взаємозв'язок категорій діяльності та свідомості. «Діяльність суб'єкта – зовнішня і внутрішня – опосередковується і регулюється психічним відображенням реальності. ...Психічна реальність, яка безпосередньо відкривається нам, це суб'єктивний світ свідомості... Свідомість у своїй безпосередності є картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку включений і він сам, його дії і стани». І далі: «... пояснення природи свідомості лежить у тих самих особливостях людської діяльності, які утворюють її необхідність: в її об'єктивно-предметному, продуктивному характері» [201, с. 127].

5. Методологічні функції діяльності.

У контексті наукового пізнання можна виділити, як мінімум, п'ять різнорідних тлумачень категорії діяльності, які Е. Юдін розглядає в якості її основних функцій, визначаючи діяльність як:

- ✓ пояснювальний принцип – поняття, що виражає універсальне підґрунтя людського світу;
- ✓ предмет наукового вивчення, тобто те, що можна розчленити і відтворити в теоретичній картині певної наукової дисципліни (соціології, психології, педагогіки, лінгвістики тощо);

✓ останнім часом виступає як предмет організації управління – те, що підлягає організації в системі функціонування і / або розвитку;

✓ предмет проектування, тобто виявлення і розробки способів та умов реалізації певних (нових) видів діяльності;

✓ цінність – йдеться про її місце і сенс в різних системах культури [250].

Наведений перелік, за твердженням В. Юдіна, не вичерпує всього різноманіття можливих функцій діяльності, важливим є показати, що за кожною з функцій стоїть предметний зміст, продемонструвати їх відмінність і взаємозв'язок, а головне – різну їх появу у часі та історичному контексті в якості особливих об'єктів теоретичного аналізу. Так, в психології категорія діяльності виконує дві методологічні функції: діяльність як пояснювальний принцип і діяльність як предмет дослідження.

У цілій низці досліджень показано, що наведені методологічні функції діяльності виділені Л. Виготським при формулюванні нормативних вимог до побудови та аналізу психологічних теорій. За Л. Виготським, у будь-якій психологічній теорії повинні бути наявні такі центральні моменти [250]:

1) загальний пояснювальний принцип;

2) предмет дослідження;

3) виділення одиниці психологічного аналізу, що входить у концептуальний апарат теорії. Розмірність одиниці психологічного аналізу задає пояснювальний принцип; одиницю аналізу можна використовувати як індикатор прихованого пояснювального принципу теорії.

Вивчення діяльності стало центральною темою вітчизняної психології, пов'язаною насамперед з іменами С. Рубінштейна і О. Леонтьєва. Перший крок у визнанні діяльності як предмета психології був зроблений С. Рубінштейном у 1922 р. (С. Рубінштейн поклав початок діяльнісного трактування психіки).

На перших порах діяльність виступала як пояснювальний принцип психічних процесів. За словами С. Рубінштейна,

свідомість і діяльність – це суть основних характеристик людського існування, що конструюють саму його людяність. Розуміння індивіда, як людини, стала усвідомлюватися з самого початку як істоти, яка наділена свідомістю, здатна відповідати за зроблене (тобто рефлексивна) і здатна до усвідомленого перетворення (тобто діяльна).

Висування діяльності на роль пояснювального принципу обумовлене не тільки ідеологізацією пострадянської психології того часу. Такий пошук «головної» категорії або пояснювального принципу був завжди у світовій психології. На його роль претендували гештальт, асоціація, поведінковий акт, установка і предметна діяльність.

В історії розробки цієї проблеми виникало чимало запитань, одне з яких обговорювалося на матеріалі співвідношення категорій діяльності та установки: обидві претендували на роль пояснювального принципу. При цьому, коли установка виступає в якості пояснювального принципу діяльності, то остання, відповідно, стає предметом дослідження. Справедливим є й зворотне. У будь-якому разі виграє той член пари, який виступає як предмет дослідження.

Наприклад, коли установка приймається в якості пояснювального принципу, то її вплив на діяльність цілком очевидний, але разом з тим, вона ніби розчиняється в ній. Саме тому найбільш цікаві результати були отримані О. Леонтьєвим тоді, коли діяльність виступала в ролі предмета дослідження. У діяльнісного підходу предметом дослідження виступали структура і функції різноманітних форм людської дії [250].

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД В ПСИХОЛОГІЇ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Діяльнісний підхід є основним підходом у вивченні закономірностей розвитку свідомості й особистості людини у вітчизняній психології.

Умовно можна виділити три напрями досліджень, у яких закладено контури діяльнісного підходу в психології:

1) знаково-символічний напрям у розвитку психіки (розроблявся Л. Виготським);

2) особистісний напрям: особистість формується в діяльності (розроблявся С. Рубінштейном);

3) діяльність як самостійний предмет дослідження (розроблявся О. Леонтьєвим).

Пріоритет привнесення філософської категорії «діяльність» на психологічний ґрунт належить С. Рубінштейну. Саме він вперше виділив предметну діяльність як предмет психологічної науки. Він звернув увагу на той аспект, що формування ідеального плану може здійснюватися у самодіяльності людини, в результаті якої відбувається розвиток її психічних властивостей.

О. Леонтьєв звернувся до проблематики діяльності значно пізніше. Але саме йому належить розгорнута загально-психологічна теорія діяльності [301].

О. Леонтьєвим було проведено розгорнутий аналіз макроструктури діяльності, виділені її форми і види.

О. Леонтьєв розглядав категорії психічного відображення особистості у нерозривному зв'язку з категорією предметної діяльності. У своїх працях він підкреслював, що психічне відображення породжується саме в процесі розвитку чуттєво-практичної діяльності, і поза цілісністю її системи не може бути зрозумілою.

У розробку проблеми діяльності внесли значний внесок дослідження К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Б. Ломова, А. Брушлинського, В. Давидова, Є. Клімова, В. Шадрікова та ін.

**Розділ 1. Загальна характеристика психологічного
аналізу діяльності**

Досліджуючи основні наукові теорії діяльнісного підходу, Г. Суворова [250] наводить схему основних напрямів діяльнісної методології в психології (див. рис. Б.1.1).

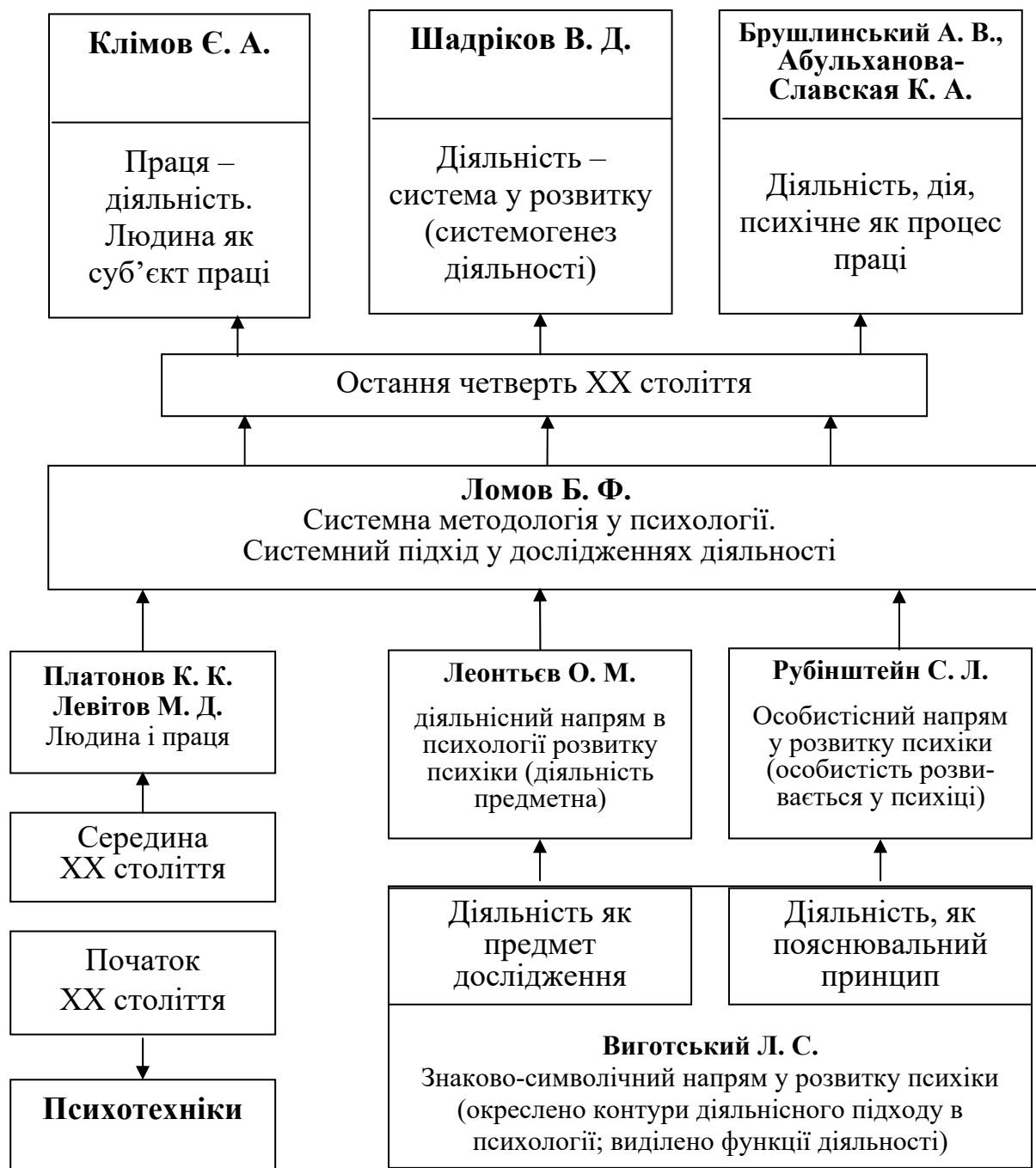

Рис. Б.1.1. Основні напрями розвитку діяльнісної методології в психології [250]

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ТЕОРІЯ Л. С. ВИГОТСКОГО

До основних ідей психологічної теорії Л. Виготського як напряму діяльнісного підходу можна віднести такі положення.

1. Розробляючи проблему розвитку психіки, проблему походження свідомості, Л. Виготський вказував на важливу роль для психології аналізу практичної діяльності людей.

2. Свідомість Л. Виготським розглядалася у тісному взаємозв'язку з трудовою діяльністю.

3. Л. Виготським розроблялося теоретичне положення про детермінації психічних процесів (їх генезу і структуру), що історично розвиваються у предметно-практичній, інструментальній діяльності людства (трудової діяльності).

4. Діяльнісна детермінація генези і структури людської психіки має опосередкований характер. У структурі і генезі психічних функцій, аналогічно до структури трудової діяльності, наявний момент інструментального опосередкування. В ролі провідників детермінації (психологічних знарядь) виступають продукти культурно-історичної діяльності людства – знакові, комунікаційні системи.

Спираючись на погляди Л. Виготського, психічний розвиток людини здійснюється за допомогою її виховання і навчання як однієї з форм присвоєння суспільно-історичних здібностей. Для людини привласнення культури виступає не як умова, а як джерело розвитку. Л. Виготським було сформульовано основний закон розвитку вищих психічних функцій людини: «Будь-яка вища психічна функція в розвитку дитини з'являється на «сцені» двічі: спершу як діяльність колективна, соціальна, тобто як «інтерпсихічна» функція, другий раз – як діяльність індивідуальна, як внутрішній спосіб мислення дитини, як функція «інтрапсихічна» [301]. Таким чином, індивідуальна психічна діяльність спочатку задана в соціальному спілкуванні, у колективній діяльності.

Діяльнісна детермінація психіки передбачає наявність аналогії в структурі зовнішньої (трудової) діяльності й психічних функцій (гіпотеза психологічних знарядь), тобто згідно з Л. Виготським, існують аналогії: «процес праці – психічні процеси», «знаряддя праці – психологічні знаряддя».

Л. Виготський, будучи засновником діяльнісного підходу, акцентував увагу на діяльності як загалом пояснювальному принципі. Генезис і структура психічних функцій пояснювалися ним з використанням категорії предметно-практичної діяльності (діяльності як надіндивідуальної категорії).

Додаток Г.1

ЗАГАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ О. М. ЛЕОНТЬЄВА

Ключовими моментами теорії О. Леонтьєва є такі положення (методологічні принципи):

1. Принцип предметності. Уже на самому початку зародження діяльності й психічного відображення виявляється їх предметна природа. Предмет при цьому необхідно розуміти не як стимул або об'єкт, що існує сам по собі і що впливає на суб'єкт, а як «... те, на що спрямований акт, тобто як щось до чого може ставитися жива істота, як предмет його діяльності – виявляється байдужим до зовнішньої чи внутрішньої діяльності» [317, с. 167].

У самому понятті діяльності імпліцитно міститься поняття її предмета. О. Леонтьєв зазначає: «При цьому предмет діяльності виступає двояко: первинно – у своєму незалежному існуванні, що підкоряє і перетворює собі діяльність суб'єкта, вдруге – як образ предмета, як продукт психічного відображення його властивостей, що відбувається у результаті діяльності суб'єкта й інакше здійснюватися не може» [201, с. 67].

2. Принцип активності. Принцип активності розкритий у положеннях про упередженість, активності психічного відображення, що опосередковує діяльність суб'єкта. О. Леонт'єв підкреслював залежність психічного відображення від того, «що людині потрібно» – від її потреб, мотивів, установок, емоцій. Важливо при цьому зазначити, що така упередженість психічного відображення сама об'єктивно детермінована і виражається не в неадекватності образу, а в тому, що вона дозволяє активно проникати в реальність. Інакше кажучи, упередженість, «суб'єктивність на рівні чуттєвого відображення слід розуміти не як його суб'єктивізм, а скоріше як його «суб'єктність», тобто його приналежність до діяльного суб'єкта» [201, с. 46]. Протиставлення принципу активності суб'єкта принципу реактивності дозволяє подолати підхід до людини як лише можливість пристосовуватися до навколишніх умов. Принцип активності дозволяє постулювати положення про творчий і перетворюючий характер діяльності суб'єкта.

3. Принцип неадаптивної природи предметної діяльності. Положення про неадаптивність природи людської діяльності випливає із знаменитої формули активності: «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і тим самим сама себе змінює». На активний і неадаптивний характер людської діяльності вказує те, що «психічне відображення предметного світу породжується не безпосередньо зовнішніми впливами..., а тими процесами, за допомогою яких суб'єкт вступає в практичні контакти з предметним світом і які тому підкоряються його незалежним властивостям, зв'язкам, відносинам» [201, с. 68].

4. Принцип інтеріоризації й екстеріоризації. Внутрішня діяльність вторинна: вона формується у процесі інтеріоризації зовнішньої предметної діяльності. Інтеріоризація полягає не в простому переміщенні зовнішньої діяльності у її внутрішній план свідомості, який передував би діяльності, а у формуванні самого цього плану.

О. Леонтьєв підкреслював не тільки предметну, а й соціальну природу інтеріоризації. Соціальна природа інтеріоризації розкрита і відображена Л. Виготським в основному генетичному законі культурного розвитку: від інтерпсихічної, соціальної колективної діяльності дитини до індивідуального, інтрапсихічного, власне психологічних форм його діяльності. Друга грань інтеріоризації – екстеріоризація відображає перехід від «Я» до «Ми» і є необхідною умовою виникнення новоутворень. Завдяки їй, внутрішні форми дії стають ніби видимими суб'єкту, доступними спостереженню, управлінню і контролю.

5. Принцип опосередкування. Принцип опосередкування включає в себе кілька ключових положень: а) опосередкування психічного відображення тим змістовним процесом, який пов'язує суб'єкта з предметним світом, тобто процесом предметної діяльності; б) опосередкування міжособистісних відносин спільною предметною діяльністю.

6. Психологічна будова діяльності. Однією з центральних ідей загальнопсихологічної теорії діяльності є аналіз структури діяльності. О. Леонтьєвим розкрито психологічну структуру діяльності, виділено основні одиниці діяльності, розкрито закономірні зв'язки цих одиниць між собою та їх зв'язок з діяльністю як цілим. Цілісна діяльність має такі складові: потреба, мотив, мета, умови досягнення мети (єдність цілей і умов становить завдання) і співвідносні з ними діяльність, дія, операції, функціональні блоки.

7. Спільність будови зовнішньої і внутрішньої діяльності.

Визначається тим, що вони обидві опосередковують зв'язки людини зі світом. Спільність будови вбачалася О. Леонтьєвим у можливості переходів від однієї діяльності до іншої (інтеріоризації та екстеріоризації). Внутрішня діяльність у процесі свого формування набуває такі цінності, які дозволяють суб'єкту вирішувати завдання, нездійсненні у плані зовнішньої діяльності і навпаки.

8. Принцип залежності психічного відображення від місця, що відбивається в структурі діяльності. Характер психічної діяльності змінюється залежно від того, з якими компонентами діяльності – мотивами, цілями або умовами виконання дій пов'язаний об'єкт.

Загальна характеристика будови діяльності у дослідженнях О. М. Леонтьєва

Розгляд діяльності в якості предмета психології, виділення і аналіз структури й механізмів діяльності є центральними питаннями психологічної теорії діяльності О. Леонтьєва.

У психології під структурою прийнято розуміти єдність елементів, цілісність і багатогранність зв'язків [304, с. 23].

Системно-структурний аналіз психологічних явищ передбачає виділення одиниць аналізу, які відображають характеристику явища як цілого, а також розкриття закономірних зв'язків цих одиниць між собою і зі структурою загалом. Отже, у системно-структурному аналізі можна виділити кілька етапів.

На першому етапі необхідно встановити, яке явище береться за цілісність. В якості останнього може розглядатися вся психологічна наука загалом, або її окремі галузі, або проблеми; як система може розглядатися особистість загалом, або її певна властивість; це може бути певна діяльність або тільки одна дія тощо.

На другому етапі доцільно з'ясувати, що є одиницями аналізу цієї цілісності. Під одиницями аналізу розуміють умовно неподільні і відносно співставні її частини. Так, наприклад, одиницями аналізу діяльності є дії.

На третьому етапі необхідно розкрити найбільш істотні зв'язки одиниць між собою і їх зв'язки з системою загалом: причинні зв'язки взаємозалежності та взаємовпливу в прояві й розвитку тощо.

На наступному етапі аналізу важливо виявити необхідну й достатню кількість підсистем або підструктур, в які входять, або на перетині яких знаходяться всі одиниці аналізованої цілісності.

Підструктури або підсистеми, як і самі елементи, об'єднуються поняттям компоненти. При дослідженні компоненти мають бути впорядковані й класифіковані, що є головним завданням структурного аналізу в психології.

На завершальному етапі необхідно зіставити зв'язки елементів між собою і системою з узагальненими зв'язками підструктур (підсистем) і системою, і встановити генетичну ієрархію компонентів, що склалася в процесі розвитку системи.

Грунтуючись на дослідженнях О. Леонтьєва, була розроблена *схема психологічної структури діяльності*. Відповідно до теоретичних поглядів вченого «тіло» діяльності утворює деякі інваріантні одиниці: предметні і структурні компоненти (див. рис. Г.1.1).

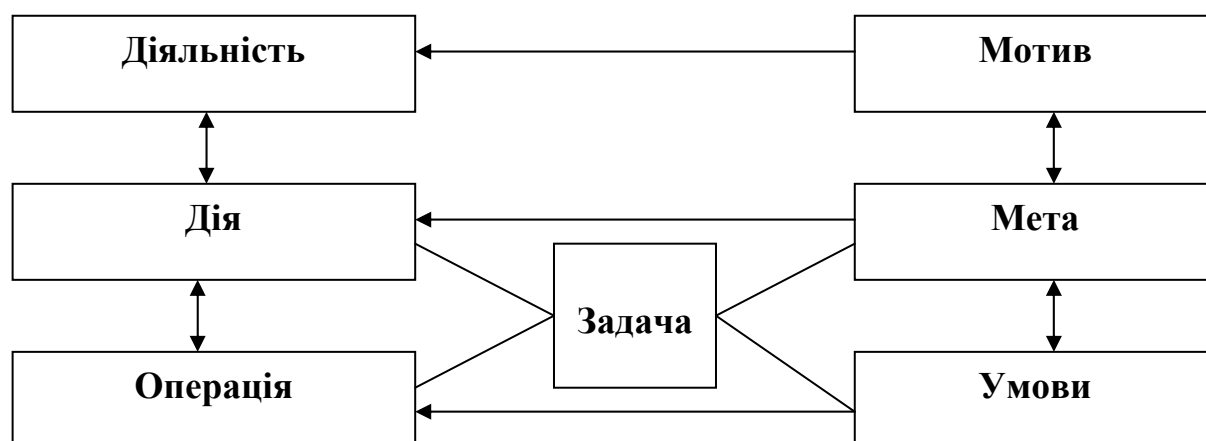

Рис. Г.1.1. Психологічна структура діяльності [201]

Предметний зміст діяльності (предметні компоненти) в діяльності суб'єкта утворюють:

1) мотив – предмет, на який спрямована діяльність, або предмет потреби;

2) мета – уявлення про результат дії (що буде досягнуто);

3) умови здійснення діяльності, серед яких найважливішими є способи досягнення мети;

4) мета, задана у певних умовах, являє собою задачу діяльності.

Структурні одиниці діяльності складають:

- 1) окрема (особлива) діяльність, яка може бути виділена за критеріями, що спонукають її мотиви;
- 2) дії – процеси, що підкоряються свідомо поставленим цілям; можуть бути відносно самостійними і входити до різних видів діяльності;
- 3) операції – способи здійснення дій, безпосередньо залежать від умов досягнення конкретних цілей;
- 4) виконання завдань здійснюється за допомогою дій та операцій.

Поняття діяльності необхідно пов'язувати з поняттям мотиву. «Діяльності без мотиву не буває. «Немотивована» діяльність – це діяльність не позбавлена мотиву, а діяльність з суб'єктивно і об'єктивно прихованим мотивом» [201, с. 81].

Кожна діяльність відповідає певній потребі суб'єкта і прагне до предмету цієї потреби. Саме предмет діяльності надає їй певну спрямованість, він і є її дійсний мотив.

Головне, що відрізняє одну діяльність від іншої, полягає у відмінності їх предметів. Мотив діяльності може бути як речовим, так й ідеальним, «головне, що за ним завжди стоїть потреба, що він завжди відповідає тій чи іншій потребі» [201, с. 80].

Основними «складовими» діяльності є здійснення її дій. Дія – це процес, підпорядкований свідомій меті. О. Леонт'єв зазначає, що «подібно до того, як поняття мотиву співвідноситься з поняттям діяльності, поняття мети співвідноситься з поняттям дії» [201, с. 81].

На думку автора, виділення цілей і відповідних цим цілям дій, призводить до розщеплення попередньо об'єднаних в мотиві функцій. Якщо за мотивом повністю зберігається функція спонукання до діяльності, то дії, які здійснюють цю діяльність і спонукають її мотивом, реалізують функцію спрямування діяльності, тобто спрямування її на мету.

Діяльність і дії являють собою справжні і не співпадаючі між собою реалії. Одна і та сама дія, може здійснювати різні

діяльності (мати абсолютно різні мотиви), переходити з однієї діяльності в іншу, будучи відносно самостійною. Справедливим буде і таке: мотив може конкретизуватися в різних цілях і породити, відповідно, різні дії.

Цілі діяльності, на думку О. Леонтьєва, що не винаходяться і не ставляться суб'єктом довільно, задані в об'єктивних обставин. У зв'язку з цим виділення й усвідомлення цілей є не автоматичним, одномоментним актом, а відносно тривалий процес *«апробування цілей дією»*.

Іншою важливою стороною процесу цілеутворення є конкретизація мети і виділення умов її реалізації. Дія в конкретних умовах її реалізації має особливу якість, особливу *«утворюючу»* – способи, якими вона здійснюється. Отже, крім свого інтенціонального аспекту (що має бути досягнуто), дія має і операційний аспект (як це може бути досягнуто). Способи здійснення дій О. Леонтьєв назвав операціями.

Дії та операції, на думку автора, мають різне походження, різну динаміку і долю. Генезис дії лежить у відносинах обміну діяльностями, операція є результатом перетворення дії, що відбувається в результаті її включення в іншу дію і наступаючої її *«технізації»*.

Таким чином, аналіз психологічної будови діяльності показує, що категорія цілісної діяльності співвідносна з поняттям потреби і з поняттям мотиву, з визначенням їх предметного змісту. Мотив спонукає людину до виявлення мети, яка, будучи представлена в певних умовах, вимагає виконання дії, спрямованої на створення або отримання предмета, що задовольняє мотив і потребу. Загалом процес, розглянутий з боку мотиву, виступає в якості особливої діяльності, з боку мети – як дії, з боку умов здійснення дій – як операції.

Дослідження діяльності вимагає аналізу саме її внутрішніх системних зв'язків і відносин. Такий підхід дозволяє відповісти на найпростіше запитання: чи маємо ми в цьому випадку діяльність, дію або ж операцію?

О. Леонтьєв неодноразово наголошував, що діяльність являє собою процес, який характеризується постійними трансформаціями. «Діяльність може втратити мотив, що зумовив її, і тоді вона може перетворитися в дію, що реалізує зовсім інше ставлення до світу, іншу діяльність; навпаки, дія може придбати самостійну спонукальну силу і стати особливим видом діяльності; нарешті, дія може трансформуватися в спосіб досягнення мети, в операцію, здатну реалізувати різні дії» [201, с. 86].

Взаємні переходи типу «діяльність – дія – операція» і «мотив – мета – умови» відбуваються постійно. Рухливість «утворюваних» систем діяльності виражається так, що кожна з них може ставати поділеною на більш дрібні, або, навпаки, включати в себе одиниці, попередньо відносно самостійні. Так, наприклад, у випадках, коли дія протікає в умовах, що утрудняють її виконання за допомогою вже сформованих операцій, цілісна дію може дробитися на низку окремих послідовних дій, при відповідному дробленні спільної мети на низку проміжних підцілей. Протилежний процес має місце тоді, коли результати, що досягаються в процесі діяльності, зливаються і перестають усвідомлюватися суб'єктом.

Уточнюючи різні сторони діяльності, О. Леонтьєв відзначає: «... дію як процес, який спрямований на усвідомлювану у зв'язку з певним мотивом мету, це є сторона діяльності, внутрішньо пов'язана з тією «одиницею» свідомості, яку ми позначаємо терміном особистісний сенс... зміст або сторони дії, які відповідають умовам дії – це операція. З цим змістом діяльності теж пов'язана своєрідна «одиниця» свідомості, тобто її значення» [224, с. 491].

Діяльність і свідомість.

Характеристика «формуєчих» свідомість

Свідомість, за О. Леонтьєвим, у своїй безпосередності є картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку включений і він сам, його дії і стани. Далі, автор зазначає: «свідомість

людини, як і сама її діяльність не адитивна. Це не площина, навіть не ємність, заповнена образами і процесами. Це і не зв'язки окремих її «одиниць», а внутрішній рух, що її утворює, включений в загальний рух діяльності... Діяльність людини і становить субстанцію її свідомості» [201, с. 121].

Відмічаючи багатогранність психологічних вимірів свідомості, О. Леонт'єв в якості його утворювачів виділив: особистісний сенс, значення і чуттєву тканину.

Чуттєва тканина свідомості. Чуттєва тканина являє собою будівельний матеріал образу: чуттєва тканина «утворює чуттєвий склад конкретних образів реальності, що актуально сприймається або відтворюється в пам'яті, яка відноситься до майбутнього або навіть виявляється тільки уявною» [201, с. 121].

Образи розрізняються за своєю модальністю, чуттєвим тоном, ступенем ясності, більшої чи меншої стійкості і т. п. На прикладі експериментальних процедур О. Леонт'єв відзначає особливу функцію чуттєвих образів, що полягає в тому, що вони надають реальність свідомій картині світу. Інакше кажучи, завдяки чуттєвому змісту свідомості світ виступає для суб'єкта як існуючий поза його свідомістю – як об'єктивне «поле», як об'єкт його діяльності. Функція чуттєвого змісту свідомості виражається не безпосередньо, а лише побічно – в неусвідомлюваному переживанні «почуття реальності».

Чуттєва тканина може бути представлена у свідомості двояко: як те, у чому існує для суб'єкта предметний зміст (в нормальних умовах чуттєва тканина і предметний зміст об'єднані між собою); або сама по собі, що виявляється в умовах спеціально спрямованої інтроспекції, або в спеціальних експериментальних умовах, наприклад, в дослідях з адаптацією до інвертованого зору.

Значення. Значення, що розуміється в психологічній традиції як зміст суспільної свідомості, вказує на ту обставину, що свідомість людини розвивається всередині культурного цілого, в якому фіксований досвід діяльності, спілкування і світосприйняття, який індивіду необхідно не тільки засвоїти, а й побудувати на його основі власний досвід [301].

Значення в психологічній теорії діяльності розглядалося як форма свідомості, тобто як усвідомлення людиною свого (людського) буття, а також як реальна психологічна «одиниця свідомості», як факт індивідуальної свідомості.

Значення змінюють світосприйняття у свідомості людини. Носієм значень є мова. У мовних значеннях фіксовані суспільно вироблені способи (операції) дії. Як відзначає О. Леонт'єв, в значеннях слів реалізується для свідомості суспільне значення предметів.

Розглядаючи проблему значення, О. Леонт'єв відзначав двоїстість існування значень для суб'єкта. Значення виступають перед суб'єктом, з одного боку, «у своєму незалежному існуванні – як об'єкти його свідомості, тобто функціонуючи в процесах, які репрезентують об'єктивну дійсність». З іншого – є надбанням, що «утворює» індивідуальну свідомість: функціонуючи в «об'єктивному своєму бутті», значення «у разі потреби вступають у внутрішні відносини, які пов'язують їх з іншими, що «утворюють» індивідуальну свідомість; в цих внутрішніх відносинах вони єдино і знаходять свою психологічну характеристику» [201, с. 113].

У такому своєму співіснуванні значення індивідуалізуються і «суб'єктивуються», при цьому не втрачаючи своєї суспільно-історичної природи.

Розглядаючи значення в системі індивідуальної свідомості, О. Леонт'єв вказує на дві сторони їхнього існування (руху). Одна сторона «руху» значень полягає в тому, що їх функціонування в здійсненні реальних життєвих зв'язків суб'єкта необхідно передбачає їх віднесення до чуттєвих вражень, «повернення» їх до чуттєвої предметності світу. «У той час як у своїй «над індивідуальності» значення байдужі до форм чуттєвості, в яких світ відкривається суб'єкту» [201, с. 114].

Інша сторона полягає в суб'єктивності, упередженості значень, що набуваються ними в системі індивідуальної свідомості. Ця сторона розкривається при аналізі відносин, що пов'язують значення з іншого, формуючого свідомість, боку – особистісним сенсом.

Особистісний сенс. Поняття сенсу вказує на те, що індивідуальна свідомість не може зводитися до безособового знання. Вона, в силу належності до живого суб'єкту і реальної залученості в систему його дій завжди упереджена, тобто свідомість є не тільки знання, а й ставлення. За визначенням вченого, особистісний сенс є оцінка життєвого значення для суб'єкта об'єктивних обставин і його дій у цих обставинах.

Розробляючи питання будови внутрішньої і зовнішньої діяльності, О. Леонт'єв зазначає, що мало мати на увазі факт детермінації її структурних елементів – дій та операцій – об'єктивними властивостями предмета (предметної ситуації). Те, як виступає предмет, залежить насамперед від ставлення людини до нього. Особистісний сенс тлумачить ситуацію для суб'єкта. «Людина відповідає не на середовище, а на своє «розуміння» = на оточення, як воно уявляється для людини» [305, с. 212]. В сенсі предмета «викристалізовується саме ставлення до предмета» [167, 305].

Діяльність – цілеспрямований характер дій, опосередкований особистісним змістом і ставленням людини до неї. Зміна сенсу веде до зміни мотивів діяльності, зміни діяльності людини.

На відміну від значень, відзначав учений, особистісні смисли, як і чуттєва тканина свідомості не мають свого «надіндивідуального» існування. «Якщо зовнішня чуттєвість пов'язує у свідомості суб'єкта значення з реальністю об'єктивного світу, то особистісний сенс пов'язує їх з реальністю самого його життя в цьому світі, з його мотивами» [201, с. 118].

І далі О. Леонт'єв зазначає: «Суспільне значення предмета (значення слова) визначається суспільно-історично, воно є суспільно-історичним відображенням, узагальненням дійсності. Воно є мій предмет». Якщо «У значенні кристалізується суспільно-історичне ставлення», то особистісний сенс є «моє ставлення до значення (= до предмету, як значенням)... Отже, сенс є «значення для мене самого значення» [201, с. 183].

Сенс, за словами О. Леонт'єва, належить не предмету, а діяльності і лише в діяльності предмет виступає для суб'єкта як сенс. Отже, Сенс є «саме ставлення, що здійснюється в діяльності» [201, с. 183].

РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАЦЯХ С. Л. РУБІНШТЕЙНА

Уперше психологія суб'єкта почала розвиватися ще у 1929–30 роки С. Рубінштейном.

Суб'єкт, за С. Рубінштейном, це людина; люди на вищому (індивідуалізованому для кожного з них) рівні активності, цілісності (системності), автономності та ін. Для суб'єкта навколишня дійсність виступає не тільки як система подразників (з якою він взаємодіє на рівні реакцій) і сигнальних подразників, але насамперед як об'єкт дії й пізнання, а інші люди виступають для нього теж як суб'єкти.

Суб'єкт – це суб'єкт творчості, творення, інновацій. Будь-яка його діяльність є творчою й самостійною [306, с. 9–33].

На думку С. Рубінштейна і його послідовників, людина стає суб'єктом по мірі того, як вона, будучи ще дитиною, підлітком, починає виділяти себе з навколишньої дійсності і протиставляти себе їй як об'єкту дії, пізнання, споглядання тощо [306, с. 9–33].

Категорія суб'єкта за С. Рубінштейном багатомодальна: вона виявляє не тільки різні характеристики самого суб'єкта, але і його різне ставлення до світу.

Таким ставленням є: пізнавальне, діяльнісне (діяльність), етичне (ставлення до іншої людини) і споглядальне: суб'єкт в процесі свідомості реорганізовує об'єкт, але не змінює його онтологічно, реально, виявляє його справжню сутність. Кожному із цих відносин притаманна своя «логіка», своя якісна визначеність [307, с. 34–50]. Так, наприклад, по мірі становлення людини як суб'єкта, він формує, створює, конструює хоча б найпростіші поняття, елементарне понятійне мислення (у дитини ці поняття формуються в процесі шкільного навчання і виховання). На цьому етапі розвитку діяльності та спілкування навколишня дійсність саме в поняттях починає виступати для людей в якості об'єкта (а не тільки

як система подразників і сигнальних подразників). Отже, пізнавальна (як і будь-яка інша) діяльність здійснюється тільки суб'єктом і в принципі неможлива без нього. Об'єкт існує тільки співвідносно з суб'єктом, суб'єкт виникає, діє, живе лише у взаємозв'язку з об'єктом і з іншими людьми як суб'єктами [306].

Розробляючи теорію особистості як суб'єкта єдності свідомості і діяльності, С. Рубінштейн робить такі важливі теоретичні узагальнення щодо основних особливостей діяльності:

1. Діяльність суб'єктна, тобто належить людині, а не тварині і не машині, не може бути діяльності безсуб'єктної (виділено суб'єкт діяльності).

2. Діяльність здійснюється в умовах спільної діяльності суб'єктів (виділені суб'єкти діяльності та спільна діяльність).

3. Діяльність передбачає взаємодію суб'єкта з об'єктом, тобто завжди предметна, реальна, змістовна.

4. Діяльність свідома і цілеспрямована.

5. У діяльності творчій і самостійній за своїм характером люди і їхня психіка не тільки проявляються, але і вони творяться, формуються, розвиваються, і насамперед в діяльності вони можуть бути об'єктивно досліджені.

Виділяючи в якості специфічної особливості людської діяльності її свідомий і цілеспрямований характер, С. Рубінштейн зазначає, що в ній і через неї індивід реалізує свої цілі, об'єктивує свої задуми та ідеї. Водночас об'єктивний зміст предметів, якими він оперує, і суспільного життя, в яку він своєю діяльністю включений, входить визначальним початком у психіку індивіда.

«Значення діяльності в тому і полягає, що в ній і через неї встановлюється дієвий зв'язок між людиною і світом, завдяки якій буття виступає як реальна єдність і взаємопроникнення суб'єкта та об'єкта» [200].

Категорія діяльності використовується С. Рубінштейном для розкриття нерозривного зв'язку людини з оточуючим світом і розумінням психічного, як спочатку включеного у цей фундаментальний взаємозв'язок.

Схема аналізу діяльності і поведінки за С. Л. Рубінштейном

Розробляючи методологічний принцип єдності свідомості і діяльності, С. Рубінштейн виділив схему аналізу діяльності. Єдність свідомості й діяльності полягає в тому, що різні рівні свідомості, взагалі психіки, проявляються і розкриваються через, відповідно, різні види діяльності і поведінки: рух – дія – операція – вчинок [308, с. 17–29].

У самій діяльності С. Рубінштейн виділяє такі її суттєві компоненти і конкретні взаємозв'язки між ними: дія (на відміну від реакції і руху), операція і вчинок в їх співвідношенні з метою, мотивом і умовами діяльності суб'єкта. Будь-який з компонентів діяльності не може бути визначений поза її ставленням до психіки [250].

Поведінка людини включає в себе систему дій і вчинків і не зводиться до сукупності реакцій. Дія, на відміну від реакції, виражає відношення суб'єкта до об'єкта. Дію завжди направлено на об'єкт. Ставлення суб'єкта до об'єкта регулює діяльність. Дія відрізняється від вчинку насамперед іншим відношенням до суб'єкта. Дія стає вчинком по мірі того, як воно починає регулюватися суспільними відносинами до діючого суб'єкта і до інших людей як суб'єктів (в процесі формування самосвідомості) [250].

За С. Рубінштейном, дія стає вчинком, коли вона усвідомлюється самим суб'єктом як суспільний акт, що виражає відношення людини до інших людей; «вчинком у повному розумінні слова є не будь-яка дія людини, а лише така, в якій провідне значення має свідоме ставлення людини до інших людей, до загального, до норм суспільної моралі» [200].

Специфічна психологічна проблема діяльності як загальна категорія і дія як одиниця діяльності пов'язані з питанням про цілі й мотиви людської діяльності, про її внутрішньо смисловий зміст і будову.

С. Рубінштейн зазначає: «Предмети, існуючі у навколишньому світі людини або підлягають реалізації в ньому,

стають цілями людської діяльності через співвідношення з її мотивами; з іншого боку, переживання людини стають мотивами людської діяльності через співвідношення з цілями, які вона собі ставить. Співвідношення одних та інших визначає відправні кінцеві точки людських дій, а умови, в яких вони відбуваються в співвідношенні з цілями, визначають способи їх здійснення – окремі операції, які входять до їх складу» [200].

Виділені С. Рубінштейном типи співвідношень в діяльності визначають, відповідно до його термінології, відправні й кінцеві орієнтири в аналіз людських дій.

Цілі й мотиви, за С. Рубінштейном, характеризують і діяльність і систему входження до неї дій, але характеризуються по різному [250].

Цілі й мотиви діяльності виступають як єдність цілей і мотивів суб'єкта, з яких він виходить. Мотиви та цілі діяльності, на відміну від мотивів і цілей дій, мають зазвичай інтегрований і узагальнений характер, висловлюючи загальну спрямованість особистості. На різних етапах вихідні мотиви й кінцеві цілі діяльності породжують різні приватні мотиви й цілі, що характеризують ті чи інші дії.

Дія, зазначає С. Рубінштейн, в контексті цілей і мотивів чинного суб'єкта набуває для нього той чи інший особистісний сенс, який визначає внутрішньо смисловий зміст дії, який не завжди збігається з його об'єктивним значенням, хоча і не може бути відірваним від нього. Об'єктивне значення визначається предметним результатом дії. При цьому одна й та ж дія може набувати об'єктивно різний суспільний сенс у контексті різних конкретних суспільних ситуацій [200].

Мета дії, дана в конкретних умовах, може досягатися, відповідно, різними способами і засобами. Такими засобами, за С. Рубінштейном, є операції, що входять до складу дії. Дія, що приводить до мети, в конкретній ситуації, що змінюються, стає рішенням задачі.

С. Рубінштейном поставлено питання про навички як про автоматизований спосіб здійснення дії. «... виключення з

поля свідомості окремих компонентів свідомої дії, за допомогою яких вона виконується, і є автоматизація, а автоматизовані компоненти, які беруть участь у виконанні свідомої дії людини, це і є навички в специфічному сенсі цього слова. Навички, таким чином, це автоматизовані компоненти свідомої дії людини, які виробляються в процесі її виконання» [200].

С. Рубінштейн зазначає, що жодна з вищих форм людської діяльності не може бути зведена до механічної суми навичок. «З іншого боку, в будь-яку форму діяльності навички входять необхідною складовою частиною; тільки завдяки тому, що деякі дії закріплюються в якості навичок і ніби спускаються в план автоматизованих актів, свідомою діяльністю людини, розвантажуючись від регулювання щодо елементарних актів, може спрямовуватися на вирішення більш складних завдань» [200].

Те, що дія стала навичкою означає, що людина в процесі вправи набула можливість здійснювати цю операцію, не роблячи її виконання свідомою метою. Відсутність свідомості й навмисності не виключає при цьому можливості свідомого контролю над виконанням автоматизованої дії і можливості свідомого втручання в її хід (хоча за словами С. Рубінштейна, переміщення уваги на виконання операції вносить суперечливість у виконання автоматизованої дії і порушує її хід).

Питання про навички тісно пов'язане з питанням про співвідношення свідомості й автоматизму. Поряд з єдністю свідомості та автоматизму, для досвіду характерними є єдність стійкості і мінливості (варіативності), фіксованості й лабільності.

Дія, на думку С. Рубінштейна, є вихідною «одиницею» не тільки діяльності, але й вихідною «одиницею», «клітинкою» або «осередком» психології.

А. Брушлинський, акцентуючи увагу на тому, що С. Рубінштейн в центр різнорівневих взаємин у діяльності ставить саме дію, відзначав: «Визнання дії основною «клітинкою» психології людини не означає, що дія визнається

предметом психології... Психологія не вивчає дію загалом, тобто вона вивчає не тільки дію. Визнання дії основною «клітинкою» психології означає, що в дії психологічний аналіз може розкрити зачатки всіх елементів психології, тобто зачатки у людини її спонукань, мотивів, здібностей» [250, с. 33].

В якості одиниці аналізу діяльності дія також розглядалася у працях О. Леонтьєва і Б. Ломова.

Додаток Е.1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТНО-ДІЯЛЬНІСНОГО НАПРЯМУ В ПСИХОЛОГІЇ

Ідеї, висунуті С. Рубінштейном при розробці проблеми діяльності, розроблялися і розвиваються сьогодні його учнями і послідовниками – А. Брушлинским, Л. Анциферовою, К. Абульхановою-Славською та іншими. Цей напрям діяльнісної проблематики у вітчизняній психології отримав назву суб'єктно-діяльнісного підходу.

Відповідно до теоретико-методологічних позицій суб'єктно-діяльнісного підходу важлива роль в розкритті механізмів функціонування психічних явищ належить такій цілісній характеристиці активності людини, як «суб'єктність» [296]. У наукових працях, що розвивають це положення, акцент зроблено на власне перетворюючу активність суб'єкта [213].

Розробляючи свою філософсько-психологічну концепцію, С. Рубінштейн вводить в якості її епіцентру суб'єкта, який займає активну творчу, самостійну позицію, навколишня дійсність для якого виступає не тільки як система подразників, а передусім як об'єкт дії і пізнання [297].

«Вже на самих ранніх стадіях розвитку дитина, підліток, починаючи виділяти себе з навколишньої дійсності й протиставляти себе їй як об'єкту дії, пізнання, спілкування, споглядання тощо, починає ставати суб'єктом спочатку нерозривної, логічно складеної єдності природного і соціального» [307, с. 12].

А. Брушлинський зазначає, що соціальність тут не означає лише засвоєння і відтворення людиною культурного досвіду за принципом «від зовнішнього до внутрішнього», а навпаки, представляє спочатку творчу, самостійну позицію особистості в процесі засвоєння історичного досвіду [313, с. 5–14].

Змінюючи в процесі діяльності образ світу, суб'єкт формує нове знання, освоює і відкриває його зміст, перетворюючи його відповідно своїм цілям й цінностям у власне надбання. Тут власне реалізований відомий принцип детермінізму: всі зовнішні причини завжди і спочатку діють тільки через внутрішні умови, що дозволяє розширити уявлення про роль внутрішніх чинників (способу внутрішнього заломлення) в детермінації психічних явищ, поведінки й діяльності особистості.

Суб'єктність, розкриваючись у таких характеристиках, як активність, здатність до розвитку й інтеграції, самодетермінації, саморегуляції, власного руху і самовдосконалення, виявляється в різних відносинах суб'єкта до світу: пізнавальному, діяльнісному, етичному, споглядальному.

Конкретизація відносин суб'єкта до світу задала методологічні орієнтири для диференціації різних понять суб'єктів: суб'єкта діяльності, суб'єкта пізнання, суб'єкта спілкування [311].

В. Мясіщев розглядав особистість як суб'єкт різних видів стосунків, домінуючими серед яких є стосунки з іншими людьми [312].

Психічні явища, вчинки, поведінка особистості, її інтереси, життєва позиція виступають похідними від системи відносин особистості, головною характеристикою якої є значуща для суб'єкта спрямованість на об'єкт, в ролі якого можуть виступати не тільки матеріальні об'єкти, а й культура, цінності, інші люди і сам суб'єкт. Важливу роль в категорії відносини, поряд з суб'єктивною особистісною оцінкою (позитивною, негативною, що виражає байдужість), відіграють суб'єктні характеристики (вибірковість, задана суб'єктом векторизованість психічного акту).

На особливості суб'єкт-суб'єктних відносин, які розкривають специфіку спілкування на відміну від діяльності, звернув

увагу в своїх працях Б. Ломов [202]. Діяльність займає місце у системі відносин суб'єкта до світу, поряд з пізнанням і спілкуванням.

Сьогодні головним завданням у розкритті специфіки кожного суб'єкта, на думку К. Абульханової-Славської [307, с. 34–50], постає необхідність не відірвати її від філософського значення цієї категорії – категорії суб'єкта життєдіяльності.

Так, важливим критерієм суб'єкта життєдіяльності (суб'єкта психічної діяльності), за К. Абульхановою, є здатність до вирішення суперечностей, властивих індивіду, особистості в їх співвідношенні з суспільством, протиріч самого співвідношення індивідуального та громадського [307, с. 13–27]. Життєвий шлях особистості детермінований як особистістю, так і зовнішніми умовами, вимогами, подіями, і «ніколи суб'єктивні мотиви, цілі, можливості особистості не збігаються з тими вимогами, які діяльність пред'являє людині (праця, професія, заняття і т.п.). Функція суб'єкта полягає у вирішенні цього протиріччя, тобто в реалізації цих цілей, можливостей, домагань особистості відповідно до об'єктивних умов...» [307, с. 39].

Виділяючи критерії суб'єкта, К. Абульханова наголошує на необхідності врахування суб'єктивних компонентів в організації життєдіяльності: «Ми враховуємо суб'єктивну прийнятність, але не тільки результату діяльності, а й самого способу її здійснення, її якості, ступеня складності, яку визначає для себе суб'єкт заздалегідь або постфактум» [307, с. 43]. Ніяке глибоке знання мотивації, волі не допоможе зрозуміти причини безвілля і пасивності, якщо не враховувати песимістичне ставлення особистості до життя, майбутнього. Незадоволеність і задоволеність (визначається самою особистістю) є суб'єктивною і об'єктивною результуючою діяльності особистості, яка підтримує її подальшу мотивацію, «живить» сили, або руйнує (подібно стресу, страху), виробляє певну деструкцію в дієздатності людини. Саме ця суб'єктивна складова проявляється в структуруванні суб'єктом своєї діяльності, у визначенні її завдань, їх послідовності, узгодженні зовнішніх подій діяльності зі своїми зусиллями, організації її простору.

Ідеї вивчення особистості як суб'єкта життєдіяльності широко представлені у працях Е. Коржової [310, 311].

Розуміння особистості в контексті життєвих ситуацій, життєвого шляху, зазначає Є. Коржова, сприяє більш глибокому розумінню процесів її розвитку й самореалізації. Розвиток особистості являє собою зміну особистісно-ситуаційних патернів взаємодії, що характеризуються як зміною особистості (особистісний вибір), так і зміною самої ситуації. Взаємодія особистості й ситуації, «контакт» з ситуацією, вибір нових життєвих ситуацій відбувається через її особистісне «опредметнення», через надання особистістю (як автором) значення життєвої ситуації [310, с. 155–159].

Вельми перспективним, на думку Л. Анциферова, у вивченні діяльного, автономного початку особистості в контексті її життєдіяльності є вивчення «суб'єктивного життєвого простору», «внутрішньої позиції особистості» (Х. Томе, К. Левін), способів відповідей особистості на проблемні моменти дійсності [309, с. 3–16].

Особистість і подія, за Л. Анциферовою, взаємно переломлюються і залежно від психологічної переробки індивідом різних обставин життя, їх «оцінювання» (визначення змісту і значення того, що відбувається) викликають у нього різні переживання і реакції, обумовлюють вибір суб'єктом стратегії поведінки, діяльності, «співволодіння» з важкими подіями життєдіяльності.

Як видно, багато прихильників суб'єктно-орієнтованого підходу, вивчаючи діяльність суб'єкта, наголошують на необхідності врахування суб'єктивного компонента при її характеристиці. Так, на думку С. Рубінштейна, «ситуація є лише одним з компонентів, що детермінують дії людини» [297, с. 71]. Однак, відзначаючи її об'єктивність, С. Рубінштейн підкреслює, що сама присутність людини в ситуації змінює співвідношення сил в ній. Ставлення людини до ситуації визначає, що вона знаходить у цій ситуації, як вона її сприймає. Різне ставлення людей до однієї ситуації залежить від того, як з самого початку бачить її людина, і який зміст вносить під час входження в неї.

РАЗРОБКА СУБ'ЄКТНО–ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ У ПРАЦЯХ А. В. БРУШЛИНСЬКОГО

Категорія суб'єкта, як вона проаналізована у працях А. Брушлинського, являє собою результат цілісного бачення людини в єдності його начал: природного, соціального і духовного.

Цілісність суб'єкта, за А. Брушлинським, означає передусім єдність, інтегративність його діяльності й взагалі всіх видів його активності.

«Суб'єкт – це людина, люди на вищому (індивідуалізованому для кожного) рівні діяльності, спілкування, цілісності, автономності та ін. Суб'єктом може стати і група людей по мірі формування у них спільних інтересів, цілей тощо (наприклад, суб'єкт спільної діяльності, спільної власності)» [213, с. 21].

Вищий рівень активності суб'єкта, зазначає А. Брушлинський, є таким: (1) відносно до попередніх (досуб'єктних, дитячих) стадій розвитку, а також (2) порівняно з усіма іншими визначеннями людини (як особистості, індивідуальності). Людина як суб'єкт розвивається все життя, на основі свого індивідуального, групового, і насамперед професійного досвіду. Людина не народжується суб'єктом, а стає ним, починаючи приблизно з 7–10 років, коли поступово опановує хоча б найпростіші поняття, в яких він більш повно розкриває істотні властивості об'єкта, інваріантного до наочно-чуттєвих ознак останнього [213].

Суб'єкт, відповідно до твердження А. Брушлинського – це всеохопне, найбільш широке поняття людини, яке узагальнено розкриває та нерозривно розвиває єдність, цілісність всіх її якостей: природних, соціальних, громадських, індивідуальних тощо. У цьому відношенні А. Брушлинський протиставляє поняття суб'єкта поняттю особистості як менш широкого визначення людського індивіда. Особистість за своїм змістом і

обсягом є поняттям більш вузьким, що розкриває взаємозв'язок лише деяких, хоча і дуже істотних рис людини: екстраверсії – інтроверсії, тривожності, ригідності, імпульсивності тощо [213].

А. Брушлинським розроблено континуально-генетичний (недиз'юнктивний) метод дослідження людини і її психіки, узагальнюючий специфічну безперервність останньої [213, с. 9–33].

Теорія психічного як процесу, яка почала розроблятися ще С. Рубінштейном, отримала остаточне своє оформлення в дослідженнях А. Брушлинського. Ця теорія розкриває основний спосіб існування психічного як процесу і враховує диференціацію психіки на процес, його продукт і результат.

Згідно з А. Брушлинським, безперервність (недиз'юнктивність) психічного як процесу означає, що всі його компоненти, стадії, рівні тощо онтологічно нероздільні, але різні [306, с. 26]. У цьому сенсі психічне і фізіологічне нероздільні, але різні, оскільки є різними рівнями саморегуляції усього життя людини і тварини. Таким чином, континуально-генетична логіка передбачає виявлення відмінностей між компонентами навіть тоді, коли останні нероздільні.

Теорія психічного як процесу найбільш розроблена на матеріалі психології мислення. Мислення як процес – недиз'юнктивне⁷, а формуючі й функціонуючі в ньому операції (логічні, математичні і т.д.) – диз'юнктивні. Процес мислення завжди первинний, гранично пластичний, безперервний. Розумові дії та операції, що формуються в процесі мислення, є вторинними, похідними від нього, відносно стабільними, менш пластичними і переривчастими.

Мислення суб'єкта являє собою живий процес, що знаходиться у постійному розвитку, ніколи повністю не завершується, чи не заданий (не «запрограмований») і завжди хоча б трохи обганяє будь-яку алгоритмізацію і формалізацію. Не операції породжують мислення, а мислення як процес породжує операції, які потім у нього включаються. Отже, будь-яка інтелектуальна операція формується не сама по собі, а лише по ходу мислення як безперервного процесу [314].

⁷ Диз'юнктивний – безперервний.

У процесі безперервного пізнання суб'єкт оперує об'єктом, а не поняттями, смислами, значеннями, знаннями, інформацією тощо; у поняттях, сенсах фіксується зміст об'єкта. Отже, «психіка – це не переробка інформації, а найважливіший спосіб безперервної взаємодії суб'єкта з об'єктом, взагалі людей з навколишньою дійсністю» [314, с. 25]. Суб'єкт здійснює таку взаємодію й діяльність загалом на різних, але взаємопов'язаних рівнях. Так, наприклад, мислення формується суб'єктом на особистісному і процесуальному рівнях.

В особистісному аспекті мислення розглядається на рівні особистісних психічних властивостей (мотивації, цілей, здібностей, рефлексії тощо). У такому аспекті мислення здійснюється переважно, але не повністю, на рівні свідомості. У процесуальному аспекті мислення розглядається як процес аналізу, синтезу і узагальнення, за допомогою яких суб'єкт виявляє нові суттєві властивості і відносини пізнаваного об'єкта. У цьому аспекті мислення формується переважно, але не повністю, на рівні несвідомого.

Узагальнюючи викладене, можемо виділити такі основні положення теорії психічного як процесу:

1. Психічне об'єктивно існує як живий, пластичний, безперервний процес, на початковому етапі процесу ніколи не заданий, а формується і розвивається суб'єктом у ході діяльності, спілкування тощо. Породжує ті чи інші продукти і результати (психічні образи і стани, поняття, почуття, розв'язання або не розв'язання тощо).

2. Психічне існує як процес, що формується суб'єктом у ході взаємодії (діяльності, спілкування) із зовнішнім світом, що безперервно змінюється і не зводиться до послідовності стадій у часі. Саме психічне завжди й безперервно змінюється і розвивається, з кожним разом більш повно відображаючи цю динамічність навколишньої дійсності і беручи участь у регуляції всіх дій, вчинків тощо. Таким чином, А. Брушлинським підкреслюється активна роль суб'єкта у взаємодії із зовнішнім світом і роль діяльності у вивченні психічного. Всі компоненти діяльності формуються процесуально.

3. Психічне існує як єдність безперервного і переривистого. Процесуальністю психічного є його безперервність, продукт або результат такого процесу (наприклад, інсайт) являє собою щось, що може бути перерваним. Психіка – це завжди взаємозв'язок й органічна єдність безперервного і переривистого [315, с. 29]. Специфічна безперервність психічного як процесу обумовлена нерозривним взаємозв'язком свідомого і несвідомого (усвідомленого і неусвідомленого), який у ході взаємодії індивіда із зовнішнім світом постійно змінюється [306, с. 22]. Для теорії психічного як процесу «одиницею» психічного є вже не дія, а єдність в будь-якому психічному акті вже двох протилежних компонентів – пізнавального (інтелектуального) і афективного (емоційно-вольового), з яких то один, то інший виступає в якості переважаючого [308, с. 22–23].

4. Психічне, як процес, завжди є змістовним, а не формально-динамічним. Це положення було розкрито вище, на прикладі дослідження мислення як процесу. Одним із важливих положень, що були розроблені А. Брушлинським, є положення про первинну соціальну природу суб'єкта. У широкому розумінні, «соціальність – це завжди безперервність взаємозв'язків (виробничих, духовних та ін.) між людьми в усіх видах активності, незалежно від ступеня їх суспільної корисності, моральної оцінки і значущості: будь то вищі рівні творчості або протиправна поведінка та ін. (... останнє не може бути асоціальним, всупереч широко поширеній суспільній думці). Це соціальність усіх взаємодій людини із зовнішнім світом (суспільством, природою, іншими людьми тощо) – його індивідуальності, свободи, відповідальності тощо» [314, с. 31]. Соціальність, зазначає далі А. Брушлинський, не означає, що індивід як суб'єкт знаходиться всередині людства і лише відтворює успадковану ним культуру. Кожна людина в силу своєї незалежності, самостійності й унікальності бере участь у розвитку культури. Зокрема, це проявляється у тому, що мислення людини, хоча б мінімально є творчим, продуктивним і самостійним. У цьому сенсі неправильно ділити мислення на продуктивне, репродуктивне, творче. Мислення завжди є процес пошуку і відкриття, творення суб'єктом чогось суттєво нового [314, с. 31].

СТРУКТУРНИЙ, ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Діяльність – динамічна система взаємодії суб'єкта з оточуючим світом, у процесі якого відбувається виникнення і втілення в об'єкт психічного образу й реалізації опосередкованих ним відносин суб'єкта в предметній дійсності.

Структурний аналіз діяльності

Макроструктура діяльності (за О. Леонтьєвим):
діяльність – мотив; дія – ціль; операція – умови.

Процесуальна характеристика діяльності

З погляду процесуального підходу, можна виділити такі фази діяльності:

1. Спонукально-мотиваційна фаза. Виникнення потреби. Пошук предмета. Опредмечування потреби (виникнення мотиву). Виникнення емоційного ставлення до ситуації.

2. Аналітично-синтетична фаза. Аналіз засобів і побудова алгоритму діяльності (орієнтовний етап).

3. Виконавча фаза. Реалізація діяльності. Когнітивні дії (пізнавальний компонент): що потрібно робити – знати, пам'ятати, подумки уявити, придумати, помітити, порівняти, розрізнити, оцінити, прийняти рішення. Рівень виконавчих дій, рухів. Рівень соціальної взаємодії: встановити контакт, передати інформацію, повідомлення тощо. Контроль за результатом і самоконтроль.

Функціональний аналіз діяльності

Функціональний аналіз – це аналіз підсистем з погляду здатності виконувати свої функції.

Сутність функціонального аналізу:

1. Виявлення набору основних функцій діяльності як системи. Діяльність як в система дій являє собою функції, які розглядаються з погляду їх функцій у загальній структурі діяльності;

2. Кожна дія являє собою функціональну систему, до складу якої входить низка підсистем.

В. Мільман [316, с. 71–80] виділив такі функціональні системи в структурі діяльності:

- ✓ спонукальна функціональна система;
- ✓ інструментальна функціональна система;
- ✓ контролююча функціональна система (див. табл. И.1.1).

Таблиця И.1.1

Функціональні системи в структурі діяльності

Функціональні системи	Функціональні підсистеми
Спонукальна функціональна система	Потреба
	Мотив
	Об'єкт
	Мета (ціль)
Інструментальна функціональна система	Предмет
	Умови середовища (що лімітують систему)
	Засоби
	Склад
Контролююча функціональна система	Контроль
	Оцінка
	Продукт

Примітка: Умови середовища – фактори, що впливають на систему.
Засоби – умови середовища, якими маніпулює суб'єкт.
Склад діяльності – засоби, які безпосередньо втілені в діяльність.
Контроль – відслідковування предмета з уявленням про продукт.
Оцінка – співвідношення продукту і мети.
Продукт – втілена мета, видозмінений предмет.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ

*Історія людства перетворюється на
перегони, – і переможе в них або просвіта,
або катастрофа*

Герберт Уеллс

2.1. Системний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності

Моделювання в психології – це метод теоретичного дослідження психічних явищ (процесів, станів, властивостей) за допомогою їхніх реальних, фізичних або ідеальних, абстрагованих аналогів, моделей (зокрема, математичних). Під моделлю (франц. *modele* – аналог, зразок) розуміють систему об'єктів або знаків, що відтворюють деякі сутнісні властивості системи-оригіналу. Наявність часткової подібності («гомоморфізм») дає змогу використовувати модель як заміника або представника досліджуваної системи. Відносна простота моделі робить таку заміну досить наочною. Створені спрощені моделі системи виступають як дієвий засіб перевірки істинності та повноти теоретичних уявлень у різних галузях наукового знання й, зокрема, в психології [169, с. 61].

Представлені способи застосування моделювання реалізують лише одну з його технік – моделювання за аналогією. Саме ця техніка є найбільш спорідненою з комп'ютерними представленнями логіки взаємозв'язків явищ. У психологічному дослідженні моделювання використовується також у техніках «відтворення змісту» та «відтворення логіки пізнання», які застосовуються в теоретизації змістових характеристик сутності досліджуваних явищ [169, с. 62].

Моделі у сучасній психологічній науці, зокрема у царині формування ефективних інструментів діяльності фахівців

екстремальних професій, належать до основних і найбільш ефективних інструментів науки і практики. Залежно від завдань дослідження, модель може розглядатися як:

- 1) опис, схема, зображення певного процесу, явища або об'єкта;
- 2) цілісна система взаємопов'язаних елементів;
- 3) міні-теорія;
- 4) чітка покрокова схема дій.

Будь-яка потенційно-корисна модель включає в себе множинні взаємозв'язки елементів [147].

Вимоги до моделі:

✓ оптимальність: у моделі можна представити тільки ті властивості і відношення, значення яких визначає перебіг діяльності;

✓ наочність; залежність від завдань;

✓ врахування закономірностей, соціо-культурної специфіки, психофізіологічних та інших характеристик.

Моделі поділяють на статистичні, динамічні, функціональні та ін. [166].

Психологічне моделювання розглядається як створення моделі психічного феномена, тобто формалізованої абстракції цього феномена, що відтворює його деякі ключові моменти [167, 168].

Метод моделювання належить до групи загальнонаукових методів та активно застосовується у науковому пізнанні в різноманітних напрямках практичної діяльності людей.

Слід розрізняти декілька різновидів моделей.

До *першого* різновиду належать внутрішні, психічні моделі (як сукупність образів) людини, в яких знаходить відображення суб'єктивна картина світу (психічні моделі професії, професійного середовища, діяльності, Я-концепція). Ці психічні моделі забезпечують діяльність людини, визначають її ставлення до світу і до себе.

Нагадаємо, що В. Пушкін писав: «немає жодного виду людської праці, в основі якої не було б відповідної форми інформаційного моделювання світу» [170, с. 32]. Примітно,

що в якості предмета вивчення психологічної науки він пропонував розглядати «з'ясування закономірностей побудови і роботи мозкових інформаційних моделей зовнішнього світу», які обслуговують поведінку людини [170, с. 31].

До *другого* різновиду моделей належать об'єктивні «руко-творні» моделі, що розглядаються як системи об'єктів або знаків, які відтворюють деякі істотні властивості системи-оригіналу (вербальні і знакові моделі професії, професійного середовища, діяльності, самосвідомості). Такі моделі, як своїрідні дидактичні засоби, важливі для забезпечення професійної підготовки та пов'язані, зокрема, з проектуванням моделей підготовки фахівців.

К. Платонов виділяє три види моделей професіонала: нормативну, експективну й емпіричну.

Нормативна модель ґрунтується на основі інструкцій, статутів, програм підготовки тощо.

Експективна модель обумовлена думками експертів, які добре володіють компетентностями цієї професії.

Емпірична модель професіонала або професійної діяльності фахівця – це модель реального існування в певних умовах середньо-статистичного професіонала [168].

Варто зауважити, що у разі, коли модель будується шляхом додавання досвіду й узагальнення емпіричних даних (про особистісні якості професіонала) про репрезентативну групу людей, що працюють в цій професії, це не є підставою для визнання цієї моделі адекватною відповідно до досліджуваної сфери діяльності фахівця, оскільки думка, навіть досить авторитетних експертів, не завжди відображає те, що має бути закладено в основу такої моделі.

У працях О. Тімченка [391], М. Корольчука [17], С. Максименка [91], М. Макаренка [254], В. Осьодла [84] модель спеціаліста розглядається як образ професії, яким має бути фахівець до певного часу свого розвитку в професіогенезі, і цей образ має бути зафіксований у певній документації.

Модель фахівця, розроблена з огляду на вимоги професійної підготовки, відповідно до усталених уявлень, що склалися в психологічній науці, *має включати в себе такі компоненти*:

1) *професіограму* – опис соціально-економічних, виробничих, технічних, санітарно-гігієнічних, психологічних та інших особливостей професії. Важливою частиною професіограми є психограма – опис психологічних вимог професії до діяльності й особистості фахівця;

2) *професійно-посадові вимоги* – опис конкретного змісту діяльності фахівця, його професійних завдань в умовах конкретної посади на певному робочому місці;

3) *кваліфікаційний профіль* – узгодження необхідних видів професійної діяльності й рівнів кваліфікації, вимоги до розрядів і категорій [171].

На думку В. Шадрікова, узагальнена модель фахівця повинна містити:

- ✓ уявлення про його цілі діяльності;
- ✓ уявлення про ті функції, до виконання яких фахівець повинен бути підготовлений, про результати підготовки компетентного фахівця та його індивідуальних якостей, які повинні бути сформовані як професійно важливі;
- ✓ уявлення про нормативні умови, в яких ця діяльність повинна протікати;
- ✓ навички прийняття рішень, пов'язаних з діяльністю;
- ✓ навички роботи з інформацією, що забезпечує успішність діяльності;
- ✓ формування уявлень про діяльність в особистісному сенсі тощо [173].

Своєрідним підходом у розробці проблеми психологічного аналізу діяльності (ПАД) є концепція оперативного відображення, запропонована Д. Ошаніним [256, с. 68], де автор розробляє «психологічну функціональну систему предметної дії».

Сутність наукових праць Д. Ошаніна полягає, *по-перше*, у розкритті психологічної структури такого найважливішого регулятора діяльності, як оперативний образ об'єкта й умов праці; *по-друге*, досить продуктивним, а в теперішніх умовах, досить поширеним є поняття «оперативність». Це поняття досліджується не тільки стосовно образної сфери психіки, але й щодо професійно-важливих якостей особистості (ПВЯ), мотивації, загальних і спеціальних здібностей, умов прийняття рішень тощо.

Велике значення для розробки питань психологічного аналізу діяльності (ПАД) має запропонована О. Конопкіним [256, с. 68] «Функціональна структура системи усвідомленого регулювання діяльності» (див. рис. 2.1).

Як видно з рисунка 2.1, найважливішу роль у процесі саморегуляції діяльності виконує прийняття суб'єктом мети діяльності. Сама мета загалом може бути охарактеризована як системоутворююча функція (мова йде саме про мету, яка прийнята суб'єктом, а не мету нормативну). Водночас мета, як постійно усвідомлюваний компонент діяльності, виступає й ключовою ланкою саморегуляції. Саме під її впливом формується «суб'єктивна модель значимих умов діяльності» й «програма виконавських дій».

Велике значення у представленій на рис. 2.1 схемі О. Конопкін приділяє блоку «оцінки результатів діяльності», який включає в себе систему критеріїв оцінювання, інформацію про результати і неузгодженості. Наявність цього блоку дозволяє нам розглядати діяльність не тільки як «цілеспрямовану», але й такою, що «здатна бути досяжною».

О. Конопкін пояснює це так званим принципом «компенсуючої регуляції». Сутність такого принципу полягає в тому, що корекція діяльності відбувається у відповідь на невідповідність інформації про поточний результат діяльності з оціночними критеріями бажаного протікання діяльності.

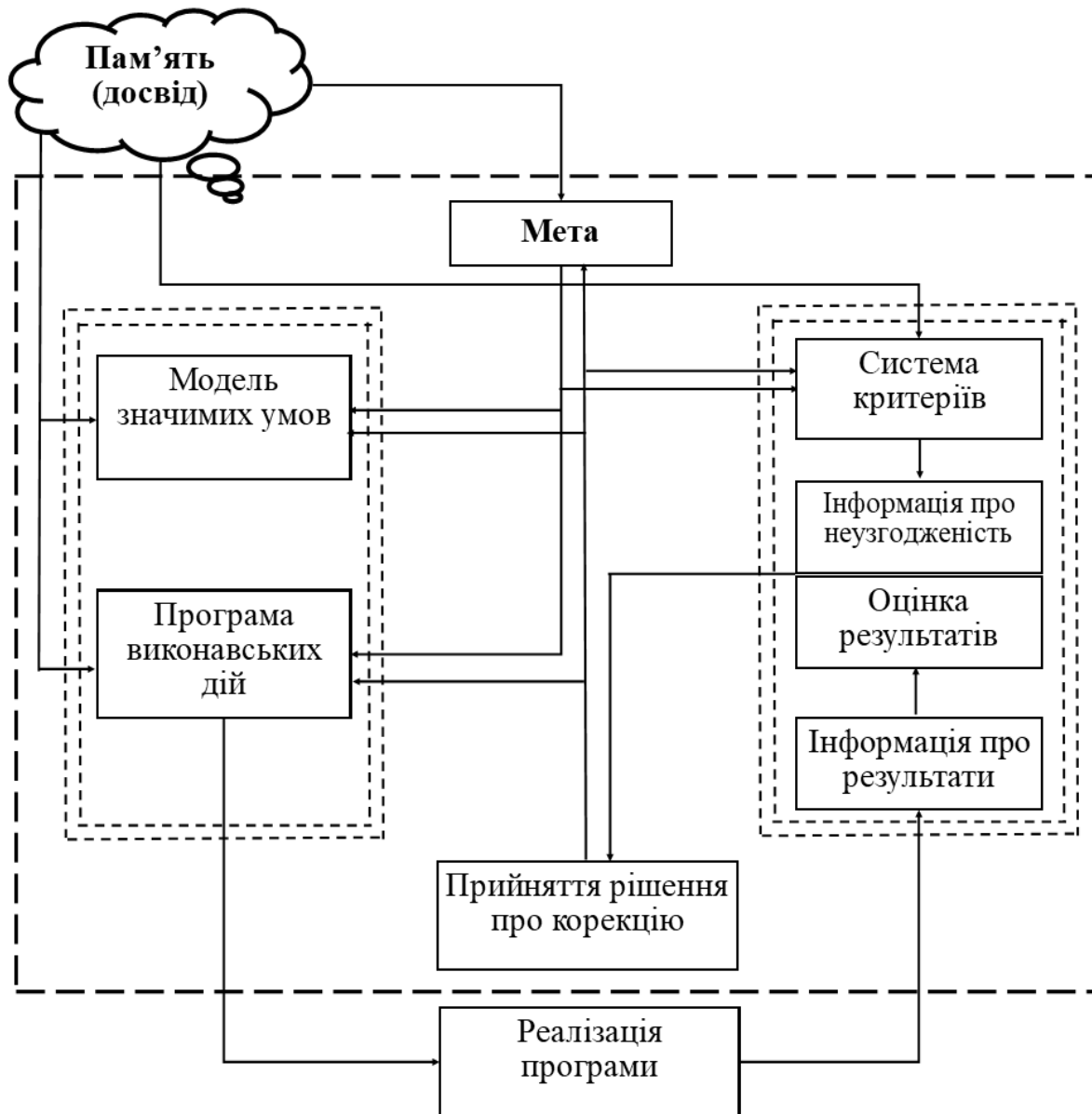

Рис. 2.1. Блок-схема функціональної структури процесів свідомого регулювання діяльності [256]

Інша концепція була сформована Г. Зараковським і В. Медведєвим – «Концепція психолого-фізіологічного змісту діяльності» [256, 69–70]. Згідно з цією концепцією, **психологічний аналіз діяльності повинен включати в себе дослідження чотирьох основних компонентів діяльності: інтенціонального, операціонального, активаційно-регуляторного і базового.**

Відповідно:

✓ *інтенціональний компонент*, через «опредметнені» потреби й активізацію мотивів, забезпечує формування цілей діяльності;

✓ *операційний компонент* являє собою процес перетворення інформації й енергії, спрямованої за допомогою знаряддя діяльності на її предмет;

✓ *активаційно-регуляторний* компонент управляє процесами, які протікають в інтенціональному й операційному компонентах, за допомогою специфічної та неспецифічної активності, а також вольових зусиль;

✓ *базовий компонент* включає в себе функціональні процеси, що забезпечують життєдіяльність організму і регуляцію його функцій відповідно до характеру діяльності.

Між визначеними компонентами існує тісний взаємозв'язок, крім того, представлені блоки здійснюють психофізіологічну регуляцію діяльності, «замикаючись» у цілісний контур.

На підставі цієї концепції були розроблені психологічні кваліфікації дій залежно від наявності декількох цілей (прості і складові дії); виділені два основних види напруженої діяльності (темпова й інтенсивна); сформовані критерії психологічного аналізу дій: (а) характер задачі, яку вирішує фахівець шляхом цієї дії; (б) зміст технологічних операцій, які знайшли свій відбиток у свідомості фахівця; (в) комплекс об'єктивних характеристик, які можна зареєструвати в процесі діяльності [256, с. 70].

Така модель більше підходить до фахівців операторського профілю, або тих, хто залучені до діяльності в системах «людина-техніка».

В. Зінченко запропонував до використання «*Функціональну модель предметної діяльності*». Ця модель працює в межах структурно-функціонального підходу до психологічного аналізу діяльності і дій. Функціональну структуру діяльності автор концепції визначає як закон зв'язку між функціональними компонентами досліджуваного об'єкта, під

якими розуміють локалізовані у просторі й часі напрями дій або фази процесу діяльності. У центрі уваги цієї концепції знаходиться вивчення «живого руху» як процесу розгортання предметної дії, а також її подальший аналіз.

В. Зінченко та Н. Гордєєва сформулювали такі вимоги до одиниць аналізу психіки:

- ✓ одиниця має бути структурним утворенням (внутрішньо пов'язана психічною структурою);
- ✓ одиниця має мати властивості цілого;
- ✓ одиниця має бути здатною до розвитку і саморозвитку;
- ✓ необхідним є таксономічний принцип виділення одиниць;
- ✓ одиниці мають реальну експліцитну форму та ін.

На основі цих положень автори розробили функціональну модель предметної дії, що представлена на рис. 2.2.

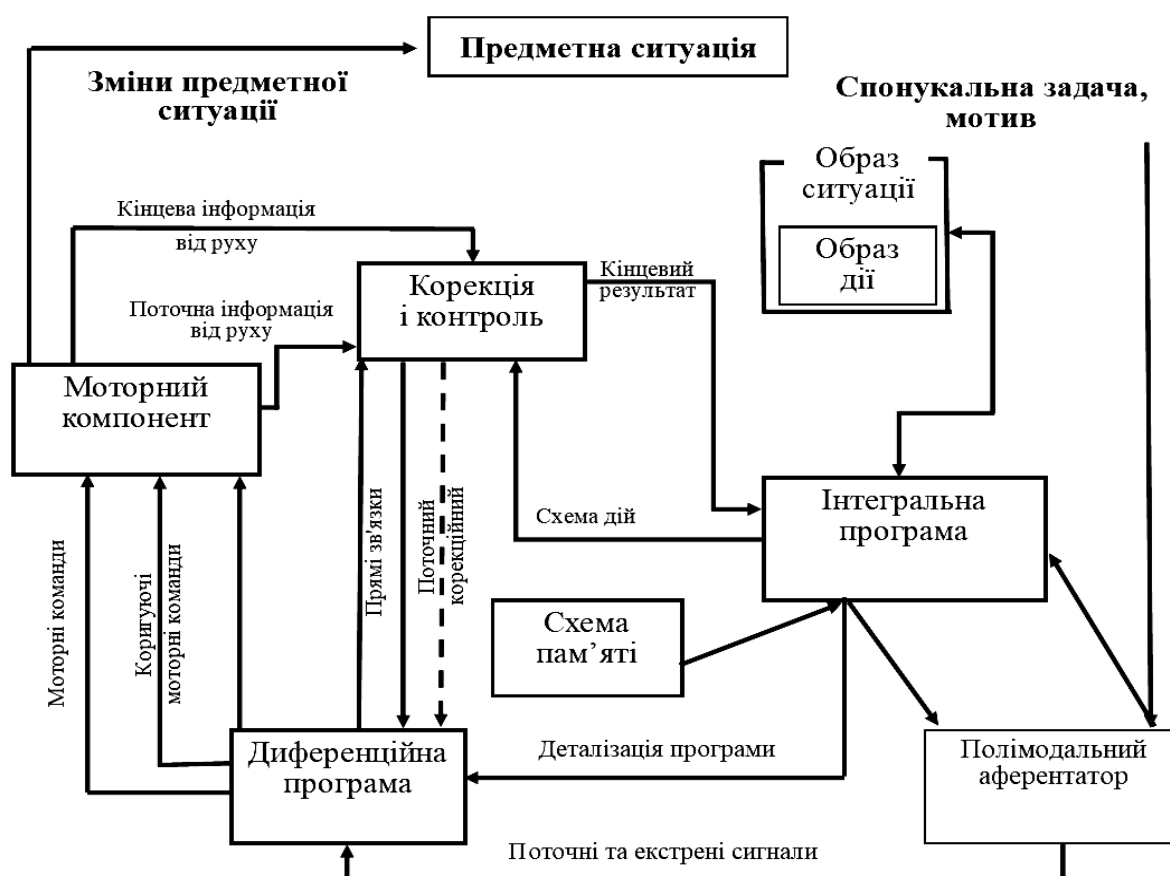

Рис. 2.2. Функціональна модель предметної дії [251]

Основна перевага цієї моделі – чітка і повна представленість у ній основних структурних компонентів дій і зв'язків між ними.

Не менш показовою щодо дослідження проблеми системогенетичного підходу до моделювання психологічного аналізу діяльності виявилася «*Концепція психологічного аналізу і синтезу професійної діяльності*» Г. Суходольського [256, с. 72], яка створювалася як спроба подолання недоліків, характерних для інших підходів до вивчення діяльності. Вона базується на чотирьох основних постулатах: *взаємодія, активність, єдність нормативності і варіативності, єдність аналізу і синтезу* [256, с. 72].

Зміст професійної діяльності має розкриватися через поняття «системний базис», що являє собою багатомірний абстрактний простір описів, що всебічно відтворює види професійної діяльності; концептуальна всебічність при цьому досягається через відображення в системному базисі морфології, аксіології, праксеології й онтології діяльності.

Морфологія професійної діяльності розкривається через психологічний аналіз і синтез її складу і структури. Морфологія діяльності включає в себе єдність зовнішнього і внутрішнього планів. У ній виділяють прості (логічні, просторові, часові й стохастичні¹) і складні (алгоритмічні й неалгоритмічні) структури.

В *аксіології* професійної діяльності розкриваються потреби, цінності й оцінки.

Праксеологія професійної діяльності розкривається через її функціонування.

Онтологія професійної діяльності розкривається через існування й пізнання.

Г. Суходольський виділяє об'єктивні й суб'єктивні, соціальні й індивідуальні, актуальні й потенціальні, матеріалізовані й ідеалізовані, пасивні й активні форми співіснування діяльності та її компонентів [318]. Ці форми утворюють компоненти метасистеми «люди-об'єкти-середовище». Саме ця метасистема

¹ Імовірнісні.

й виступає як найбільш повний конструктор для психологічного аналізу і синтезу діяльності.

А. Карповим [256, с. 73] запропоновано *системно-генетичний підхід*, який передбачає проводити психологічний аналіз діяльності (ПАД) на шести рівнях:

- ✓ мотиваційно-особистісному;
- ✓ компонентно-цільовому;
- ✓ структурно-функціональному;
- ✓ інформаційному;
- ✓ індивідуально-психологічному;
- ✓ психофізіологічному.

Наведемо коротку характеристику кожного з них:

Мотиваційно-особистісний аналіз діяльності. Один із найбільш важливих аспектів аналізу діяльності – це аналіз мотиваційних і мотивуючих складових конкретної професії. Отже, на цьому рівні аналізу необхідно виявити такі особливості професійної діяльності.

По-перше, необхідно охарактеризувати мотиваційну сферу суб'єкта діяльності: розкрити основні мотиваційні утворення, такі як потяг, потреби, інтереси, рівні домагань, соціальні ролі та ін. Розв'язання цього завдання забезпечується методологією і методами психології мотивації. Крім того, необхідно визначити особистісний потенціал конкретної діяльності для суб'єкта-професіонала, тобто виявити рівень значущості виконуваної роботи для спеціаліста й визначити основні фактори, що її забезпечують.

По-друге, дослідник має описати мотиваційний потенціал професії, під яким розуміється сукупність можливостей, які представляються професією для задоволення різноманітних мотивів особистості. Існує безліч концепцій, теорій і підходів, що дозволяють розв'язати цю проблему. Типовою і широко поширеною (особливо в зарубіжній психології) є «*Двофакторна модель задоволеності працею*» Ф. Херцберга, створена у 50-х роках минулого століття [256, с. 75].

У своїх працях автор пропонує оцінювати дві групи факторів, які визначають мотиваційний потенціал професії:

фактори-мотиватори і фактори гігієни. Перші з них належать безпосередньо до діяльності й стосуються суб'єкта діяльності, особливостей його виробничої ситуації. Автор вважає, що власне мотивуючими аспектами діяльності є фактори-мотиватори, тоді як фактори гігієни лише знижують незадоволеність працівника своєю діяльністю. У будь-якому разі кінцевий перелік факторів, що визначає мотиваційний потенціал професії, має такий вигляд:

- ✓ досягнення (як можливий рівень якості виконаної роботи);
- ✓ рівень відповідальності;
- ✓ можливість професійного і кар'єрного зростання;
- ✓ зміст діяльності;
- ✓ рівень матеріальної винагороди;
- ✓ політика керівництва установи;
- ✓ взаємостосунки з безпосереднім керівництвом;
- ✓ психологічний клімат у колективі;
- ✓ ергономічні умови праці;
- ✓ гарантія зайнятості;
- ✓ престижність діяльності і соціальне визнання;
- ✓ взаємозв'язок діяльності й власного життя;
- ✓ форми і способи зворотного зв'язку в організації.

По-третє, основним завданням мотиваційно-особистісного рівня аналізу діяльності виступає аналіз співвідношення мотиваційного потенціалу професії й мотиваційної сфери особистості співробітників. Загалом можна виділити декілька типів такого співвідношення. *Мотиваційний конфлікт* – коли запити і потреби суб'єкта праці значно перевищують можливості щодо їх задоволення, висунуті професійною діяльністю. Це виступає найбільш травмуючим і негативним варіантом: саме така ситуація переважно призводить до розвитку професійних деструкцій у працівників, тому варто перерахувати деякі способи зниження рівня прояву мотиваційного конфлікту у фахівців:

1) вертикальне завантаження праці – інтенсивне, а не екстенсивне збільшення об'єму професійних навантажень: надання більшої відповідальності, делегування повноважень щодо керування підлеглими, підвищення складності завдань тощо;

2) постановка чітких цілей перед працівником і якісне окреслення форм заохочення, які здійснюються за відповідні досягнення очікуваного результату;

3) збільшення кількості уваги до фахівців з боку керівництва;

4) визначення стабільної й однозначної позиції управлінського складу установи щодо помилкових дій фахівців;

5) впровадження партисипативних² методів управління (залучення рядових співробітників до процесу управління).

Ще один варіант співставлення мотиваційного потенціалу професії й мотиваційної сфери особистості – це *узгодження*: ситуація, коли діяльність дозволяє загалом задовольняти основні запити співробітників. І на завершення, найбільш перспективним, з погляду підвищення мотивації фахівців, є *ситуація аксіологічного резонансу*: у цьому випадку професія надає рядовим співробітникам навіть більше, чим вони того бажають на цей момент діяльності. Така ситуація стимулює розвиток у співробітників нових мотивів і сприяє підвищенню рівня їхньої загальної мотивації.

Поза перерахованими основними завданнями на рівні мотиваційно-особистісного аналізу діяльності необхідно також приділити увагу вивченню мотивів діяльності як системи: динаміки мотиваційної структури особистості в процесі професіоналізації; опису основних цілей і завдань, які ставить перед собою фахівець, і визначення факторів, що сприяють прийняттю цих цілей і завдань [256, с. 75].

Компонентно-цільовий аналіз діяльності. Основним завданням цього рівня є розкриття специфіки основних компонентів системи діяльності та їх розвитку на шляху професіоналізації фахівців у конкретних видах діяльності. При цьому основна увага має концентруватися на виділенні суттєвих для виконання роботи інформаційних ознак, основних дій і професійно-важливих якостей.

² Партисипативне управління – це один із видів управління, заснований на участі найманих працівників в управлінні виробництвом; один із сучасних методів управління в менеджменті. Означає керівництво, що засноване на співучасті працівників в управлінні підприємством.

Важливо підкреслити, що компонентно-цільовий аналіз має відбуватися як на результативному, так і на процесуальному рівнях.

Найбільш типовим методом проведення психологічного аналізу діяльності за Ф. Херцбергом на цьому рівні виступає *аналіз помилкових дій підлеглих, різні форми спостереження за ходом виконання робіт, аналіз виробничої документації та кореляційний аналіз*. Необхідність використання останнього методу витікає із визначення ПВЯ. Варто згадати, що під професійно-важливими якостями розуміють властивості суб'єкта діяльності, необхідні для її нормативно заданого виконання і позитивно корелюючого, хоча б з одним з його параметрів.

Крім цього, на цьому рівні необхідно *розробляти стандарти оцінки результатів діяльності фахівців*. Саме співставлення зі стандартами є одним з найважливіших способів визначення якості діяльності і продуктивності конкретного фахівця (якщо мова йде про об'єкт-суб'єктні види діяльності).

Л. Крупнов психологічний аналіз діяльності пропонує здійснювати з позиції *«системно-диспозиційного підходу»*. На думку автора, основними постулатами у побудові (конструюванні) цілісної структури особистості можуть слугувати положення про:

- ✓ достатність і єдність соціально-психологічних характеристик для розкриття цілісності особистості;
- ✓ аналіз особистості як функціональної системи, що розкриває зв'язки і співвідношення між різноманітними її рівнями і характеристиками;
- ✓ можливість вивчення як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків між різноманітними утвореннями і властивостями особистості [321, с. 26].

До сучасних підходів моделювання психологічного аналізу діяльності, що безпосередньо перетинаються з предметом нашого дослідження, належать праці:

- Ю. Забродіна та В. Зазикіна щодо впровадження в систему психологічного аналізу діяльності *«Концепції психологічного функціонального комфорту»* [322, с. 5];

- С. Зенківської «Концепція системного вивчення людського чинника в небезпечних професіях» [319];
- В. Соболюківа «Концепція розвитку особистості в особливих умовах діяльності» [222, с. 50].

Зокрема, концепція психологічного функціонального комфорту, запропонована Ю. Забродіним та В. Зазикіним, передбачає утворення оптимальних умов для надійного й довгострокового протікання будь-якої діяльності шляхом забезпечення найбільшої відповідності засобів і зовнішніх умов діяльності функціональними можливостями людини [322, с. 5].

С. Зенківська системний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності пропонує розглядати через комплексний і багатосторонній аналіз індивідуально-психологічних особливостей фахівців у єдності системної будови різноманітних рівнів індивідуальності, їх впливу на особистість і поведінку при виконання професійних завдань в особливих та екстремальних умовах діяльності. Представлена у її концепції структура цілісного вивчення індивідуальності включає в себе системний, різноманітний аналіз властивостей в умовах небезпечних професій [319].

В. Соболюків запропонував у межах системогенетичного підходу до аналізу професійної діяльності «Концепцію розвитку особистості в особливих умовах діяльності» [222, с. 49–50].

Відповідно до поглядів автора, загалом розвиток особистості в діяльності (за умови, що така діяльність відбувається в особливих умовах) може бути представлений у вигляді процесу входження людини у нове професійне середовище, привласнення нею його соціальних, знаково-символічних структур і засобів діяльності в особливих умовах, а також інтеграції в діяльність внаслідок такого процесу. Узагальнюючи показники з вивчення природи розвитку особистості, В. Соболюків пропонує розуміти її вдосконалення як процес формування професійних компетенцій у результаті певного особистісного потенціалу [222].

На думку О. Родіної, половину факторів успішності професіонала складають соціально-психологічні феномени:

особливості самооцінки суб'єкта, його оцінок діяльності та ставлення інших до себе, його оцінки колегами, реальна ефективність їх виробничої взаємодії, що не може забезпечуватися без адекватного розподілу й прийняття відповідних соціальних ролей та ін. [262, с. 359].

Інша група моделей діяльності запропонована Є. Клімовим, який виділяє три групи образів, як основних регуляторів психіки у поведінці людини:

- 1) образ об'єкта;
- 2) образ суб'єкта;
- 3) образ суб'єкт-об'єктної й суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі діяльності [168].

Ми висловлюємо солідарність з позицією Є. Конєвої, яка вважає, що одним із видів моделей, що формуються в процесі накопичення суб'єктом професійного досвіду, є моделі проблемних ситуацій, які, як правило, мають характерне значення для повного виду трудової діяльності.

Модель проблемної ситуації – це уявлення про те коло проблемних ситуацій, з якими стикається фахівець у процесі своєї діяльності. Дослідниця відзначає цю модель як «когнітивне уявлення суб'єкта, що включає в себе організоване уявлення про проблемні ситуації, що виступають як типові саме для його сфери діяльності, їх ознаки, деякі властивості й типові приклади їх вирішення» [174, с. 36–37].

З метою аналізу психологічних механізмів становлення професіоналізму людини необхідно розрізняти моделі професії і моделі професійної діяльності.

Нагадаємо, що поняття «професія» не збігається з поняттям «професійна діяльність». Це пояснюється тим, що з одного боку, одна і та сама діяльність може здійснюватися як в рамках професії, так і поза нею, до того ж в рамках однієї професії існують різні види діяльності. З іншого боку, одна і та сама діяльність може здійснюватися в рамках різних професій [175].

Професіоналізація як становлення професіогенезу особистості розглядається нами як процес і результат інтеріоризації людиною психологічної моделі професії. У контексті

прикладних задач вивчення процесів становлення професіоналізму людини розглядається як трикомпонентна психологічна модель професії, що запропонована С. Дружиловим і включає в себе такі складові [168, с. 48]:

- а) модель професійного середовища;
- б) модель професійної діяльності;
- в) модель суб'єкта діяльності (як сукупність образів, що відображають систему властивостей і відносин людини як члена професійної спільноти) – професійна Я-концепція.

Розглянемо зазначені вище психологічні моделі докладніше.

Модель професійного середовища. Професійне середовище включає в себе об'єкт і предмет праці, засоби праці, професійні завдання, умови праці [176, с. 82–90].

Система уявлень людини про складові професійного середовища (система образів) становить внутрішню психічну модель професійного середовища. За таких умов модель проблемної ситуації повинна структурно входити до моделі професійного середовища як найважливіша складова.

До моделі проблемної ситуації входять уявлення про загальні принципи виникнення проблеми, а саме:

- 1) періодичність виникнення проблемних ситуацій в діяльності;
- 2) динаміка їх виникнення впродовж певного відрізка часу, наприклад, протягом одного робочого циклу, виїзду на НС тощо;
- 3) виникнення проблемних ситуацій та їх зв'язок з безпосередньою діяльністю фахівців, або якщо вони виходять за межі кола діяльності [174, с. 37].

Модель професійної діяльності (як система образів взаємодії людини з професійним середовищем). Мова йде про концептуальну модель професійної діяльності (КМПД), що являє собою образно-понятійно-дієву модель, яка містить

низку послідовно сформованих і взаємопов'язаних підмоделей [177, с. 140–143].

Узагальнений зміст основних моделей та концептуальних поглядів на психологічний аналіз діяльності особистості у межах системного підходу наведено у табл. 2.1.

Модель людини-професіонала (як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності), що включає в себе систему його властивостей і відносин. Насамперед це професійна Я-концепція.

Отже, професійну діяльність фахівців зведених аварійно-рятувальних підрозділів міжнародних гуманітарних місій можна розглядати як діяльність в межах конкретної професійної моделі та групи підмоделей.

Також вважаємо можливим та цілком обґрунтованим використання поняття «концептуальна модель» в межах розгляду психології діяльності фахівців міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій [168].

Декомпозиція³ моделі професії рятувальника міжнародного класу дасть можливість диференціювати істинного професіонала своєї справи, адекватно включеного у кожну із «субмоделей», і дилетанта, який ще немає засвоєних професійних цінностей і мотивів, характерних для представників досліджуваної професії.

³ Декомпозиція – розподіл цілого на окремі складові (частки).

Основні моделі психологічного аналізу діяльності⁴

№ п/п	Автор Моделі	Назва моделі (концепції)	Основний зміст психологічного аналізу діяльності
1	Клімов Є. О. [232]	Концепція психологічних моделей і образів діяльності	У своїй концепції Є. Клімов виділяє три групи образів як основні регулятори психіки у поведінці людини: 1) образ об'єкта; 2) образ суб'єкта; 3) образ суб'єкт-об'єктної й суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі діяльності
2	Пушкін В. М. [256]	Модель інформаційного моделювання	Основна теза автора: «немає жодного виду людської праці, в основі якої не було б відповідної форми інформаційного моделювання світу»
3	Платонов К. К. [304]	Рукотворні моделі діяльності	Такі моделі, як своєрідні дидактичні засоби, є важливими для забезпечення професійної підготовки та пов'язані, зокрема, з проектуванням моделей підготовки фахівців. К. Платонов виділяє три рівні моделей професіонала: <i>нормативна, експективна, емпірична</i>
4	Шадріков В. Д. [350]	Узагальнена модель фахівця в процесі діяльності	За В. Шадріковим, узагальнена модель фахівця включає в себе: уявлення про цілі та функції діяльності, до виконання яких фахівець повинен бути підготовлений; уявлення про результати підготовки компетентного фахівця та його індивідуальних якостей, які повинні бути сформовані; уявлення про нормативні умови, в яких повинна протікати діяльність; навички прийняття рішень, пов'язаних з діяльністю; навички роботи з інформацією, що забезпечує успішність діяльності; формування уявлень про діяльність в особистісному сенсі тощо

⁴ Розроблено автором.

Продовження табл. 2.1

№ п/п	Автор Моделі	Назва моделі (концепції)	Основний зміст психологічного аналізу діяльності
5	Дружилов С. А. [228]	Трикомпонентна психологічна модель професії	Трикомпонентна психологічна модель професії включає в себе такі складові: а) модель професійного середовища; б) модель професійної діяльності; в) модель суб'єкта діяльності (як сукупність образів, що відображають систему властивостей і відносин людини як члена професійної спільноти) – професійна Я-концепція
6	Конєва Є. В. [228]	Модель проблемних ситуацій	Є. Конєва вважає, що одним із видів моделей, що формуються в процесі накопичення суб'єктом професійного досвіду, є моделі проблемних ситуацій, які, як правило, мають характерне значення для повного виду трудової діяльності. Модель проблемної ситуації – це уявлення про те коло проблемних ситуацій, з якими стикається фахівець у процесі своєї діяльності
7	Ошанін Д. А. [228]	Концепція оперативного відображення	Д. Ошаніним розроблена «психологічна функціональна система предметної діяльності». У структурі діяльності розглянуті такі важливі її компоненти, як оперативний образ об'єкта або умов діяльності та поняття оперативності в діяльності. Поняття оперативності розглядається не тільки стосовно образної сфери психіки, а й щодо ПВЯ, мотивації, загальних і спеціальних здібностей, прийняття рішень тощо
8	Конопкін О. А. [356]	Концепція свідомого регулювання діяльності	Автором запропонована функціональна структура системи свідомого регулювання діяльності, в основі якої лежить дослідження психологічних механізмів її свідомої регуляції. Мета діяльності є постійно усвідомлюваною суб'єктом та одночасно виступає основною ланкою діяльності

Продовження табл. 2.1

№ п/п	Автор Моделі	Назва моделі (концепції)	Основний зміст психологічного аналізу діяльності
9	Закравський Г. М., Медведєв В. І. [228]	Концепція психолого-фізіологічного змісту діяльності	Психологічний аналіз діяльності включає в себе чотири основні компоненти діяльності: інтенціональний, операційний, активацийно-регуляторний і базовий. На основі цієї концепції було розроблено психологічні кваліфікації дій залежно від наявності однієї чи декількох цілей (прости й складні дії); виділені два основних види напруженої діяльності (темпова й інтенсивна), визначені критерії психологічного аналізу дій
10	Зінченко В. П. Гордєєва Н. Д. [251]	Функціональна модель предметної діяльності	Розроблена в рамках структурно-функціонального підходу В. Зінченко та Н. Гордєєвою функціональна структура діяльності визначається як «закон взаємозв'язку між функціональними компонентами досліджуваного об'єкта». У центрі уваги цієї концепції знаходиться вивчення «живого руху» як процесу розгортання предметної дії, а також її подальшого аналізу. Сформульовано вимоги до одиниць аналізу діяльності
11	Суходольський Г. В. [264]	Концепція психологічного аналізу і синтезу професійної діяльності	Концепція Г. Суходольського створювалася як спроба подолання недоліків, що були характерними для інших підходів моделювання психологічного аналізу діяльності. Концепція базується на чотирьох основних постулатах: взаємодія, активність, єдність нормативності і варіативності, єдність аналізу і синтезу. За Г. Суходольським, зміст професійної діяльності має розкриватися через поняття «системний базис», що являє собою багатомірний абстрактний простір описів, що всебічно відображають професійну діяльність; концептуальна всебічність при цьому досягається через відображення в системному базисі морфології, аксіології, праксеології й онтології діяльності

Продовження табл. 2.1

№ п/п	Автор Моделі	Назва моделі (концепції)	Основний зміст психологічного аналізу діяльності
12	Карпов А. В. [228]	Системно-генетичний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності	А. Карповим запропонована процедура професійно-психологічного аналізу діяльності, що передбачає шість базових рівнів: мотиваційно-особистісний; компонентно-цільовий; структурно-функціональний; інформаційний; індивідуально-психологічний; психофізіологічний
13	Херцберг Ф. [228]	Концепція мотиваційно-особистісного аналізу діяльності	В основу аналізу діяльності покладено дві групи факторів, які визначають мотиваційний потенціал професії: фактори-мотиватори і фактори гігієни. Автор вважає, що власне мотивуючими аспектами діяльності є фактори-мотиватори, тоді як фактори гігієни лише знижують незадоволеність працівника своєю діяльністю
14	Крупнов Л. І. [320]	Системно-диспозиційний підхід до вивчення особистості	На думку Л. Крупнова, основними постулатами в побудові (конструюванні) цілісної структури особистості можуть слугувати положення про: достатність і єдність соціально-психологічних характеристик для розкриття цілісності особистості; аналіз особистості як функціональної системи, що розкриває зв'язки і співвідношення між різноманітними її рівнями і характеристиками; можливість вивчення як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків між різноманітними утвореннями і властивостями особистості
15	Забродін Ю. М., Зазикін В. Г. [322]	Концепція психологічного функціонального комфорту	Концепція психологічного функціонального комфорту передбачає утворення оптимальних умов для надійного й довгострокового протікання будь-якої діяльності шляхом забезпечення найбільшої відповідності засобів і зовнішніх умов діяльності функціональними можливостями людини [322, с. 5]

Закінчення табл. 2.1

№ п/п	Автор Моделі	Назва моделі (концепції)	Основний зміст психологічного аналізу діяльності
16	Зенківська С. М. [319]	Концепція системного вивчення людського чинника в небезпечних професіях	С. Зенківська системний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності пропонує розглядати через комплексний і багатосторонній аналіз індивідуально-психологічних особливостей фахівців у єдності системної будови різноманітних рівнів індивідуальності, їх впливу на особистість і поведінку під час виконання професійних завдань в особливих та екстремальних умовах діяльності. Представлена у концепції структура цілісного вивчення індивідуальності включає в себе системний, різнорівневий аналіз властивостей в умовах небезпечних професій [319]
17	Собольніков В. В. [222]	Концепція розвитку особистості в особливих умовах діяльності	Загалом розвиток особистості в діяльності, за В. Собольніковим, може бути представлений у вигляді процесу входження людини в нове професійне середовище, привласнення нею його соціальних, знаково-символічних структур і засобів оперативної діяльності, а також інтеграції в діяльність внаслідок такого процесу. Узагальнюючи показники з вивчення природи розвитку особистості, В. Собольніков пропонує розуміти її вдосконалення як процес формування у результаті певного особистісного потенціалу
18	Родіна О. Н. [262]	Концепція успішної професійної діяльності	На думку О. Родіної, половину факторів успішності професіонала складають соціально-психологічні феномени: особливості самооцінки суб'єкта, його оцінок діяльності та ставлення інших до себе, його оцінки колегами, реальна ефективність їх виробничої взаємодії, що не може забезпечуватися без адекватного розподілу й прийняття відповідних соціальних ролей та ін. [262, с. 359]

2.2. Професіографічний підхід до моделювання психологічного аналізу професійної діяльності

Опис професійної діяльності є першим і найважливішим етапом будь-якого дослідження, що пов'язане з діяльністю людини та ґрунтується на всебічному її вивченні й певній систематизації отриманих даних. Такий комплексний метод вивчення й опису змістовних і структурних характеристик професії з метою встановлення особливостей взаємовідносин суб'єкта праці з компонентами діяльності (її змістом, засобами, умовами, організацією тощо) і її функціонального забезпечення отримав назву «професіографія».

Метод «психологічного професіографування» – напрям психології діяльності, у якому розробляються теоретико-методологічні підходи, принципи, технології, методи вивчення конкретних професій, а також проводиться дослідження їх кваліфікації.

Є. Іванова виділяє три основні періоди розвитку професіографії у психології:

✓ *операціонально-технологічний* – професія розглядалась як певна сума трудових актів;

✓ *операторно-психологічний* – особливості професії вивчалися в системі суб'єкт-об'єктних відносин;

✓ *суб'єктно-діяльнісний* – діяльність розглядається як функціональна система, а людина – як ініціатор діяльності [382].

А. Маркова аналізує і виділяє такі підходи до змісту та структури професіограм:

✓ *Комплексна професіограма* (за К. Платоновим, Ю. Котеловою та ін.), де враховується широке коло характеристик (соціальних, технічних, економічних, медико-гігієнічних та ін.), а також вказуються предмет, цілі, спосіб, критерії оцінки результатів і т.п. [323, с. 98].

✓ *Психологічно-орієнтована професіограма* (за Є. Гарбер), де виділяються: (1) опис зовнішньої картини праці, трудова поведінка: фотографія робочого дня, хронометраж робочого

часу при виконанні конкретних завдань, тимчасова динаміка виробничої активності, типові помилки та ін.; (2) внутрішня картина праці: типові реакції особистості на певні професійні ситуації, інтегральні освіти особистості працівника (здібності, структури навчання й досвід), психічні стани (інтелектуальні та емоційні процеси, емоції, воля, увага, пам'ять, психомоторика) [323, с. 98].

✓ *«Модульний підхід»* у професіографуванні (за В. Гавриловим). Сам психологічний модуль – це «типовий елемент професійної діяльності, властивий низці професій, що виділяється на основі спільності вимог до людини». Структура модуля: (1) об'єктивні характеристики типового елемента (наприклад, для робітника вимір об'єктів без допомоги інструментів та приладів – це перша, ліва частина модуля); (2) психологічні характеристики вимог до людини, що пред'являються цим елементом (наприклад, для робітника об'ємний і лінійний окомір, точність – інша, права частина модуля). Кожна професія складається із декількох модулів. Число можливих модулів менше, ніж число всіх професій, тому доцільно (більш економічно) вивчати ці модулі, а вже з них складати опис самих професій [324, с. 112].

Розвиваючи ідеї «модульного підходу», А. Маркова пропонує свій оригінальний *«задачно-особистісний модульний підхід»* до професіографування.

Загальна схема задачно-особистісного професіографування передбачає аналіз професії (на основі виділення професійних завдань). «Модуль професії» розуміють, у цьому випадку, як «сукупність одиниць об'єкта і суб'єкта трудової діяльності». Отже, до складу модуля входить «поєднання не просто окремих нормативних трудових дій і бажаних психологічних якостей, а поєднання певної задачі праці та пов'язаних з нею предмета, умов, дій, результатів (ліва частина модуля) з низкою психологічних якостей (права частина модуля)». При цьому доцільно виділяти: (1) пріоритетні, стрижневі професійні завдання і (2) похідні, допоміжні завдання [323, с. 99].

А. Маркова, позначаючи основні вимоги до професіограми, пропонує їх розподіляти за таким послідовним переліком:

- 1) чітке виділення предмета і результату праці (на що спрямовані головні зусилля людини);
- 2) виділення не окремих компонентів і сторін праці, а опис цілісної професійної діяльності;
- 3) демонстрація можливих напрямів розвитку людини в цій професії;
- 4) показ можливих перспектив зміни у самій професії;
- 5) спрямованість професіограми на вирішення практичних завдань (професіограма як основа профвідбору, професійного навчання, раціоналізації праці та ін.);
- 6) виділення та опис різних некомпенсованих професійних психологічних якостей (ППЯ), а також тих якостей, які можуть бути компенсовані.

Певну дискусію спричиняє саме використання поняття *«модель спеціаліста»*. Загалом *«модель спеціаліста»* передбачає виділення:

- 1) професіограми;
- 2) професійно-посадових вимог (ППВ);
- 3) кваліфікаційного профілю (вимог по розрядам, категоріям).

Причому другий і третій пункти – це те наповнення, що зазвичай відбивається у посадових інструкціях [240, с. 23–24].

Крім зазначеного, при побудові *«моделі фахівця»* виділяють таке:

1. *Модель реально діючого, «готового» фахівця*, до складу якого входять: (а) модель діяльності фахівця (цілі, завдання, дії, операції); (б) модель особистості фахівця (традиційно особистість визначається *«особистісними профілями»*, а фактично – системою ПВЯ).

Примітно, що Є. Зеєр, розмірковуючи про *«готовність»* фахівця до діяльності, говорить про основні компоненти його професійної компетентності: соціальної компетентності, спеціальної та індивідуальної компетентності [333].

А. Маркова, погоджуючись з такими міркуваннями Є. Зеєра, доповнює запропоновану ним систему професійної компетентності ще й компонентами екстремальної компетентності в екстремальних ситуаціях професійної діяльності.

2. *Модель підготовки фахівця.* Однак такі моделі можуть варіюватися залежно від досвіду тих, хто навчається («учня»), або перенавчається («фахівця»), тому реальна побудова таких моделей досить ускладнена [240, с. 26].

Є. Іванова метод професіографування пропонує розглядати як самостійний, універсальний спосіб проведення психологічного аналізу діяльності. На думку авторки, метод професіографування – це комплексний метод вивчення й опису змістовних і структурних характеристик професій з метою встановлення особливостей взаємовідношення суб'єкта праці з компонентами діяльності (її змістом, засобами, умовами, організацією) та її функціонального забезпечення [256, с. 83].

Основні теоретичні положення, на які зважає авторка: людина-професіонал є складною специфічною системою, яка складається із низки підсистем зі складними взаємозв'язками між ними. Людина виступає певною ланкою, яка організовує, спрямовує систему для досягнення заданого нею результату.

На основі передумов формуються основні системні принципи аналізу будь-якого досліджуваного об'єкта за відповідними блоками його підсистем:

1. *Параметричний опис* як емпіричний опис цілісного об'єкта з різних сторін.

2. *Морфологічний опис*, під яким розуміють розкладення цілісного об'єкта на його складові, що локалізовані у часі й просторі, та їх аналіз, а також аналіз взаємозв'язків цих частин; саме взаємозв'язки розглядаються в якості основного фактора забезпечення цілісного об'єкта.

3. *Функціональний опис* як виявлення внутрішніх механізмів, що лежать в основі зв'язків між елементами об'єкта.

Таким чином, психологічний аналіз діяльності орієнтується на вивчення системного «об'єкта», яким виступає професійна діяльність. Найважливішим аспектом такої системи

є професійна структура діяльності. Отже, *психологічний аналіз діяльності (ПАД) включає в себе декілька етапів:*

- 1) параметричний опис професійної діяльності;
- 2) опис побудови професійної діяльності;
- 3) функціональна будова професійної діяльності;
- 4) оцінка ефективності систем людської діяльності (людина-людина; людина-техніка та ін.);
- 5) виділення психологічної структури професійної діяльності;
- 6) функціональний опис психологічної структури діяльності;
- 7) оцінка взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов діяльності для з'ясування їх впливу на ефективність діяльності людини [256, с. 83–84].

Відповідно до наведених етапів професіографічного аналізу Є. Іванова пропонує таку схему професіографування професійної діяльності.

I. Перший рівень. *Нормативно-параметричний опис діяльності* включає в себе низку кроків:

- 1) зовнішні засоби діяльності: засоби праці, їх особливості і функції, а також технологія процесу праці, завдання, вимоги до якості діяльності;
- 2) зміст трудової діяльності: функції професіонала;
- 3) вимоги до кваліфікації працівників (знання, уміння і навички);
- 4) вимоги до поведінки працівників у процесі діяльності;
- 5) характеристика помилкових дій;
- 6) характер взаємодії між працівником і об'єктом управління;
- 7) психограма – психофізіологічна і власне психологічна характеристика професії;
- 8) загальні відомості про умови праці:
 - ✓ санітарно-гігієнічні умови;
 - ✓ характеристика робочого місця;
 - ✓ режим праці і відпочинку;
 - ✓ форми оплати праці та інші форми матеріального і морального заохочення;

9) організація праці:

- ✓ форми й організація професійного навчання;
- ✓ організація виробничих стосунків в трудовому колективі;
- ✓ планування діяльності та контроль виконання виробничих завдань;

10) аналіз відповідних вимог, що висуваються професією до людини, до організації її діяльності;

11) оцінка ефективності трудової діяльності.

Крім зазначеного вище, на рівні нормативно-параметричного опису трудової діяльності необхідно аналізувати стаж, вік, плинність кадрів, рівень травматизму і професійних захворювань як однієї з важливих характеристик будь-якої професійної діяльності [228, 256, 323].

Залежно від спрямованості нормативно-параметричного професіографування Є. Іванова виділяє два типи психологічного аналізу діяльності: «орієнтовний» і «вузько-спрямований» (цілеспрямований).

Орієнтовний аналіз здійснюється за умови, якщо причини неуспішності у конкретній професії не визначені та їх необхідно встановлювати.

Вузько-спрямований аналіз здійснюється, коли завдання діяльності чітко визначені й сформульовані. У будь-якому разі завершальним етапом орієнтовного дослідження стає конкретизація завдання (проблеми) й побудова програми дослідження професійної діяльності для її розв'язання.

Завершальним етапом вузько-спрямованого психологічного аналізу діяльності є експериментальне вивчення динаміки зміни тих аспектів діяльності, заради яких і проводиться ПАД. Здебільшого для розв'язання таких проблем здійснюється виробничий експеримент «на експериментальному майданчику» у відповідній організації [256, с. 85].

У разі проведення цілеспрямованого аналізу діяльності, глибина розгляду перерахованих пунктів аналізу має бути переглянута, тобто залежно від завдань акцент має здійснюватися на різноманітних аспектах професійної діяльності.

Для раціоналізації діяльності особливу увагу необхідно приділити 1–5, 7 та 11-му пунктам аналізу. Якщо в організації актуальним є питання перевтоми, дослідник насамперед повинен звернути увагу на пункти 1, 2, 4–8, 10 та 11.

II. Другий рівень професіографування – *морфологічний опис психологічної структури діяльності*. На цьому рівні необхідно розкрити цілі, завдання (ступінь їх сприйняття), мотивацію та інші особистісні утворення, що притаманні суб'єктам професії, яка піддається професіографічному дослідженню.

III. Третій рівень професіографування передбачає *опис внутрішніх функцій структури діяльності*. Інакше кажучи, на цьому етапі необхідно розкрити специфіку динамічних утворень особистісних процесів, властивих професії, таких як соціалізація, професіоналізація, професійна деформація та інші зміни психологічних особливостей індивіда під впливом професії. На цьому рівні аналізу піддаються:

- ✓ динаміка когнітивних характеристик суб'єкта (планування, регуляція, контроль, оцінка власних дій);
- ✓ психофізіологічні зміни у ході виконання професійної діяльності;
- ✓ дослідження впливу зовнішніх (шум, вібрація, електромагнітне та радіаційне випромінення, інші шкідливі чинники виробництва) та внутрішніх умов, що впливають на ефективність діяльності фахівців (а саме соматичні особливості та ін.).

Крім розробленої схеми проведення професіографування, Є. Іванова пропонує набір методів психологічного аналізу діяльності, що дозволяють повністю здійснити описані вище процедури. Усю сукупність методів ПАД авторка поділяє на дві великі групи:

Метод збору даних:

- 1) метод вивчення документації (технологічної, технічної, документації з обладнання, кадрового потенціалу, аварій і браку, з планування діяльності та результатів медичного обстеження фахівців);

2) методи спостереження (безперервне, фотографія робочого місця, хронометраж; опосередковане або безпосереднє);

3) методи опитування (особливо важливі при оцінці працівниками умов праці, власної діяльності, діагностики соціальних відносин в колективі, ставлення працівників до виробничих проблем тощо);

4) біографічний метод;

5) трудовий метод (метод вимірювання продуктивності праці).

Метод аналізу даних:

1) порівняльний аналіз документації;

2) порівняльний аналіз результатів безпосереднього спостереження;

3) аналіз помилкових дій;

4) статистичний і графічний аналізи.

На завершальному етапі будь-якого дослідження Є. Іванова вважає необхідним зафіксувати вплив певних факторів організації процесу діяльності (виробничого процесу) на діяльність фахівця. Особливе значення приділяється тим організаційним вимірюванням, які були запропоновані дослідниками. Вирішення цього завдання здійснюється за допомогою *виробничого експерименту*.

Повертаючись до проблеми складання професіограми, зупинимося на основній меті, яку передбачає проведення професіографії.

Залежно від етапу організації процесу формування фахівця-професіонала професіограми будуть мати свою специфіку.

1. Інформаційно-консультативний етап. Залежно від «суб'єкта споживання» професіограми цього типу можуть бути трьох видів:

– первинна інформаційна професіограма – складається простою і зрозумілою мовою для самостійної орієнтації учнів та інших оптантів у професіях;

– вторинна інформаційна професіограма – складається для консультантів, які працюють з оптантами і з клієнтами з пошуку роботи;

– діагностично-консультативна професіограма – включає в себе перелік особистісних, психологічних, психофізіологічних характеристик, які представляють успішність у діяльності (саме така професіограма дозволяє консультанту здійснити вибір методик для профорієнтаційної роботи);

2. *Професійно-навчальний етап.* На цьому етапі переважно складають прогностично-конструктивну професіограму, спрямовану на виділення технологічних способів і прийомів виконання, які важко засвоюються людиною, і від яких найбільшою мірою залежить успішність діяльності. Крім того, прогностично-конструктивна професіограма має включати в себе перелік важливих у процесі навчання психічних і психологічних властивостей, процесів, функцій, тобто психограму. На підставі цього підбирається інструментарій для оцінки ефективності діяльності.

3. *Професійно-консультативний етап.* Необхідність професіографування здебільшого обумовлюється вибором робочого посту у тій чи іншій організації. На цьому етапі, як і на початкових етапах професіоналізації, використовується інформаційна професіограма.

4. *Адаптаційний етап.* Основні проблеми, з якими стикається на цьому етапі спеціаліст – це реалізація інтересів, набуття нових знань, вмінь та навичок, їх адаптація до практичного життя в організації, фізичних, соціально-психологічних умов. Для вирішення цих завдань необхідно скласти діагностичну професіограму. Основна мета такої професіограми – це підбір адекватних для цієї професії критеріїв і методів оцінки динаміки адаптації людини і вдосконалення її майстерності, а також встановлення конкретних причин, що ускладнюють ситуацію.

В. Толочек [262], Є. Пряжнікова [323], Є. Іванова [334] виділяють чотири типи професіографування і, відповідно, чотири типи професіограм.

Інформаційна професіограма

1. Загальна характеристика професії:

- ✓ соціальні цінності результатів праці;
- ✓ історія і перспективи розвитку професії.

2. *Оглядова характеристика професійної діяльності:*

- ✓ професійні завдання й основні професійні дії;
- ✓ загальна характеристика знарядь і засобів праці.

3. *Загальна характеристика умов праці:*

- ✓ мікрокліматичні умови праці;
- ✓ соціальні;
- ✓ соціально-психологічні;
- ✓ режим праці.

4. *Загальні найбільш типові вимоги, що висуваються професією до особистісних психологічних і психофізіологічних якостей людини.*

5. *Інформація про освітні заклади, що готують фахівців цієї професії, та про можливості їхнього професійного зростання.*

Основні вимоги до складання такої професіограми – відносна легкість викладення матеріалу, а саме лаконічність, емоційна забарвленість та літературний стиль.

Основні методи, які можуть бути використані для цього типу опису професії – це аналітичне вивчення спеціальної професійної літератури, вивчення документації та методи інтерпретації.

Діагностична професіограма складається, коли не повною мірою зрозумілі причини низької продуктивності праці, наявні помилкові дії, підвищений рівень травматизації персоналу, аварійності, плинності кадрів та інших проблем, які стоять перед конкретною установою (організацією).

1. *Зміст діяльності:*

- ✓ предмет і завдання праці;
- ✓ вимоги до якості результатів діяльності;
- ✓ вимоги до кваліфікації працівника (професійні знання, уміння, навички);

✓ права та обов'язки працівників.

2. *Знаряддя праці:*

- ✓ вид і режим діяльності;
- ✓ інформаційне середовище;
- ✓ органи управління;
- ✓ просторова організація робочого місця.

3. Діяльність суб'єкта праці:
 - ✓ види дій та їх характеристика;
 - ✓ характер планування й виконання робіт;
 - ✓ емоційні прояви та їх вплив на діяльність;
 - ✓ види перешкод, що утруднюють нормальний перебіг професійної діяльності;
 - ✓ види помилок, браку, травм, що виникають у процесі діяльності.
4. Організація праці:
 - ✓ виробниче навчання;
 - ✓ структура виробничої взаємодії працівників (колективна або індивідуальна діяльність);
 - ✓ планування діяльності й контроль її виконання.
5. Умови праці:
 - ✓ санітарно-гігієнічне середовище (температура повітря, забрудненість, надмірна вологість та ін.);
 - ✓ фізичне середовище (освітленість, шум, вібрація та ін.);
 - ✓ режим праці та відпочинку;
 - ✓ форми оплати праці й заохочення (матеріальне та моральне).
6. Характеристика вимог, що висуваються професією до особистісних, психологічних і психофізіологічних якостей суб'єкта праці (психограма).
7. Аналіз відповідності вимог, що висуваються професією до фахівця, до організацій та умов протікання трудового процесу і можливостей суб'єкта праці.
8. Оцінка ефективності діяльності суб'єкта праці.
9. Діагностика причин низької ефективності діяльності суб'єкта праці.
10. Експериментальна перевірка гіпотези із вдосконалення діяльності суб'єкта праці. Залежності від характеру причин низької ефективності діяльності необхідно враховувати відомості загального характеру:
 - ✓ склад працюючих за віком;
 - ✓ загальний стаж діяльності;
 - ✓ стаж діяльності за цією спеціальністю;

- ✓ рівень спеціальної підготовки;
- ✓ рівень професійних захворювань;
- ✓ травматизм;
- ✓ плинність кадрів.

Прогностична професіограма завжди спрямована на вирішення конкретного завдання. Її кінцевою метою є розв'язання конкретної задачі. Кінцевий пункт – рекомендації щодо усунення проблем на виробництві (в установі чи організації). Психолог у такому випадку має чітко усвідомити своє завдання й використати елементи схеми *діагностичного професіографування* для отримання комплексної інформації щодо тих аспектів професійної діяльності, що представляються йому найбільш проблемними і потребують вирішення.

І нарешті, *методичне професіографування* використовується для розроблення методичного арсеналу, який буде застосовувати психолог для вирішення проблем, що пов'язані саме з цією конкретною діяльністю [256, с. 86–90]. Орієнтовна схема застосування комплексу методів професіографії за Є. Івановою наведена на рис. 2.3.

Є. Романова і Г. Суворова запропонували більш компактні варіанти опису професій, які також можуть бути використані при професіографічному описі.

1. **Орієнтовна схема експрес-вивчення професії:** 1) техніко-економічний опис (технологія, обладнання, норми, оплата праці); 2) організація та умови праці (соціальні та фізичні умови, освітленість, температура, вологість, режим праці, професійно-шкідливі умови та ін.); 3) документація щодо плинності кадрів, про збої у процесі діяльності тощо; 4) докладний опис самої трудової діяльності (основні операції та дії); 5) психофізіологічна характеристика трудової діяльності (характеристика ПВЯ).

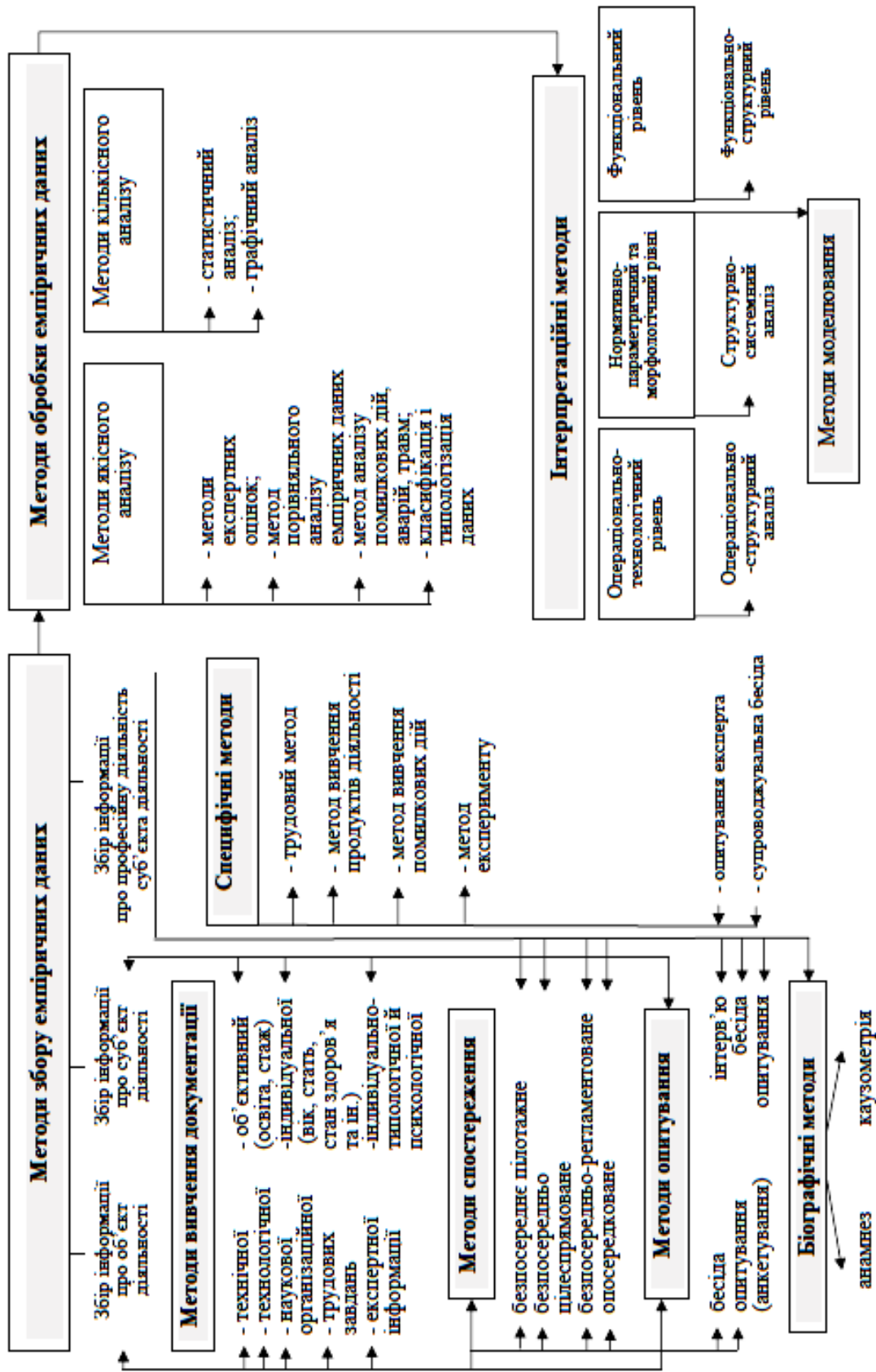

Рис. 2.3. Орієнтовна схема застосування комплексу методів професіографії [334]

2. Загальна схема (основні питання) для розробки комплексної професіограми: 1) як називається діяльність і в чому вона полягає (її суттєві характеристики); 2) яка ефективність (основні критерії ефективності) і мета діяльності; 3) що є предметом праці (над чим працюють); 4) у який спосіб (як) виконується діяльність (який технологічний процес); 5) на підставі чого здійснюється діяльність (нормативна та виробнича документація); 6) які конкретні критерії оцінки праці; 7) вимоги до кваліфікації фахівців; 8) за допомогою яких засобів виконується діяльність; 9) в яких умовах виконується діяльність (територіальних, гігієнічних, естетичних); 10) яка організація праці (графік роботи, трудові зміни, баланс праці та відпочинку); 11) яка кооперація праці (хто, що і з ким працює); 12) яка інтенсивність праці; 13) який ступінь небезпеки і відповідальності праці; 14) який ступінь впливу праці на працівника (ступінь корисності або шкідливості); 15) ступінь задоволення базових або вищих потреб працівника (зарплата, премії, суспільне визнання і т.п.); 16) які умови, вимоги та обмеження характерні для процесу діяльності (хто може і хто не може її виконувати: адміністративно-правові, політичні, медичні, громадські та інші детермінанти) [250].

З моменту утворення центрального органу виконавчої влади у сфері цивільного захисту МНС/ДСНС України проблема професіографічного аналізу фахівців постала більш гостро, особливо після розширення його функцій щодо захисту населення і територій та зміни геополітичних векторів у сфері цивільного захисту населення [336].

За часів становлення та розбудови Державної Служби України з питань надзвичайних ситуацій проблеми професіографічного аналізу фахівців у системі ДСНС України досліджували:

- М. Кришталь – розробив професіограму пожежного-респіраторника [335];
- В. Вареник – здійснив професіографічний аналіз діяльності фахівців служби пожежогасіння пожежної охорони [345];

- С. Миронець – розробив загальну професіограму та психограму рятувальника МНС/ДСНС України [2, 8, 14];
- О. Євсюков – застосував метод професіографії при виділенні типологічних особливостей особистості рятувальників, що заважають професійному становленню та розвитку фахівця [346];
- Л. Гонтаренко – здійснила професіографічний опис діяльності персоналу чергово-диспетчерської служби «112» МНС/ДСНС України [338];
- В. Бут – здійснив професіографічний аналіз рятувальника–газодимозахисника [344];
- Д. Лебедєв – за допомогою комплексного професіографічного аналізу діяльності виділив та охарактеризував групи основних професійно-важливих якостей фахівця-водолаза МНС/ДСНС України [347];
- І. Поляков – здійснив професіографічний опис діяльності рятувальника Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку та рятування туристів [341];
- М. Фомич, В. Асоцький – на основі професіографічного методу досліджували професійно-важливі якості начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту [342, 348];
- С. Мордюшенко – здійснив професіографічний опис діяльності кінологів–рятувальників ДСНС України [337];
- Ю. Середа – розробила психограму психолога Служби психологічного забезпечення ДСНС України [343]. Узагальнена характеристика досліджень в системі ДСНС України із застосуванням професіографічного підходу наведена у таблиці 2.2.

**Узагальнена характеристика досліджень в системі ДСНС України
із застосуванням професіографічного підходу до моделювання психологічного аналізу
професійної діяльності за період існування центрального органу виконавчої влади
у сфері цивільного захисту⁵**

№ п/п	Автор	Тема дослідження	Отримані результати
1	Кришталь М. А. (1997) [335]	Особливості ергономічного забезпечення підготовки пожежників	Розроблено та науково-обґрунтовано професіограму пожежного-респіраторника. Сформовано ергономічні вимоги та рекомендації щодо вдосконалення системи психологічної підготовки як складової частини професійної підготовки пожежників
2	Вареник В. В. (2001) [345]	Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до Державної служби пожежної охорони України	На основі аналізу взаємозв'язку системи професійного відбору, професійної та психологічної підготовки розроблено професіограму та психограму фахівця служби пожежогасіння, визначено значущі психофізіологічні показники, що впливають на ефективність діяльності пожежника й фахівця служби пожежогасіння
3	Миронець С. М. (2007) [2; 14]	Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС/ДСНС України в умовах надзвичайної ситуації	На основі комплексного підходу розробив узагальнений психологічний профіль та здійснив професіографічний опис професії рятувальника, суть якого полягає у використанні багатовимірної концепції психологічної структури особистості, що містить параметри генетичного, соціально-психологічного, індивідуального та діяльнісного компонентів. Розробив комплексну

⁵ Розроблено автором.

Продовження табл. 2.2

№ п/п	Автор	Тема дослідження	Отримані результати
4	Євсюков О. П. (2007) [346]	Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС/ДСНС України	професіограму та психограму рятувальника МНС/ДСНС України, яка лягла в основу розробки кваліфікаційних характеристик рятувальників різних спеціальностей, зокрема рятувальника міжнародного класу
5	Гонтаренко Л. О. (2008) [338]	Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС/ДСНС України	За допомогою методу професіографії виділені типологічні особливості особистості рятувальника, що заважають професійному становленню та розвитку фахівця. Розробив психодіагностичний алгоритм складання прогнозу надійності професійної діяльності фахівця аварійно-рятувального підрозділу МНС/ДСНС України
6	Бут В. П. (2008) [344]	Формування професійно-важливих якостей газодимозахисників рятувальників МНС/ДСНС України	На основі комплексного підходу, що полягає в дослідженні декількох рівнів (соціологічного, соціально-психологічного та власне психологічного), здійснено професіографічний опис діяльності персоналу чергово-диспетчерської служби МНС/ДСНС України та виявлено комплекс відповідних професійно-важливих психологічних якостей працівників
6	Бут В. П. (2008) [344]	Формування професійно-важливих якостей газодимозахисників рятувальників МНС/ДСНС України	Здійснено професіографічний аналіз рятувальника-газодимозахисника. Уточнено структуру професійно-важливих якостей газодимозахисників за такими основними блоками особистісних якостей, як: мисленнєвий, управлінський, мотиваційний, емоційно-вольовий, мнемічний, атенційний та фізичний

Продовження табл. 2.2

№ п/п	Автор	Тема дослідження	Отримані результати
7	Лебедев Д. В. (2009) [347]	Соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС/ДСНС України	За допомогою комплексного професіографічного аналізу діяльності виділив та охарактеризував групи основних професійно-важливих якостей фахівців водолаза, визначив ПВЯ, що обумовлюють безпомилковість діяльності водолазів. Узагальнив професіографічний профіль фахівців-водолазів з низьким та високим коефіцієнтом допущення помилкових дій в умовах виконання завдань за призначенням
8	Поляков І. О. (2011) [341]	Професіографічний аналіз діяльності рятувальників державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів МНС/ДСНС України	Проведено професіографічний опис діяльності рятувальника Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку та рятування туристів. Розробив професіографічну анкету та опитувальник вивчення мети професійної діяльності. Сформував факторну структуру професійно-важливих якостей фахівців гірських пошуково-рятувальних загонів
9	Фомич М. В. (2012) [342]	Розвиток професійно-важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту	На основі професіографічного методу визначив сукупність професійно-важливих якостей, які впливають на успішність професійної діяльності фахівця Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, що займає посаду начальника караулу, зміст якої об'єктується змістом процесів його професійної діяльності

Закінчення табл. 2.2

№ п/п	Автор	Тема дослідження	Отримані результати
10	Мордюшенко С. М. (2013) [337]	Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників МНС/ДСНС	На основі комплексного підходу здійснив професіографічний опис діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України та розробив структуру професійно-важливих якостей рятувальників кінологічної служби
11	Асоцький В. В. (2013) [348]	Діагностика та прогнозування професійно-важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту	На основі професіографічного методу здійснено комплексне дослідження професійно-важливих якостей начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України. Розробив структуру ПВЯ для прогнозування успішності професійної діяльності начальників караулів
12	Середа Ю. І. (2015) [343]	Професіографічний аналіз діяльності працівників служби психологічного забезпечення Державної служби України з надзвичайних ситуацій	Розроблено психограму психолога служби психологічного забезпечення ДСНС України та уточнено комплекс ПВЯ, що забезпечують ефективність професійної діяльності працівника служби психологічного забезпечення ДСНС України

2.3. Інтегративний підхід до моделювання психологічного аналізу діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Ситуація, що склалася сьогодні у вітчизняній психології вимагає створення певного інтегративного підходу до вивчення психології діяльності міжнародних гуманітарних місій (МГМ) і рятувальних операцій (РО). Ми вважаємо, що такий підхід повинен включати в себе досягнення різних галузей психології: вікової, педагогічної, соціальної, медичної, психології праці, інженерної, організаційної психології та ін. Вагомий внесок у створення такого підходу може надати психологія діяльності в особливих умовах, що накопичила за свою історію великий арсенал теоретичних концепцій, категорій, методів і методик, які можуть бути поширені на широкий спектр професійної діяльності рятувальників міжнародного класу.

Крім того, багато концепцій та категорій, створені у рамках спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», набули загально-психологічного характеру і можуть бути поширені на широкий спектр професійних видів діяльності, здійснюваних у системі «людина – агресивне професійне середовище».

Основні аспекти пропонованого нами інтеграційного підходу до розгляду психології діяльності МГМ і рятувальних операцій можна звести до таких положень:

1. Методологічну основу пропонованого підходу становить системний принцип у поєднанні з антропоцентричною, природничо-науковою та культурно-історичною парадигмами, що дозволяють поєднувати гуманітарні цінності з якісно-кількісними моделями і алгоритмічними технологіями. Відповідно до цих парадигм **рятувальник міжнародного класу розглядається як суб'єкт праці, який здійснює свідому і цілеспрямовану діяльність в умовах проведення МГМ і рятувальних операцій.** При цьому всі компоненти діяльності МГМ будуть оцінюватися в людському відношенні,

а правила – формулюватися відповідно до чітких приписів, що дозволяють проєктувати цю діяльність і здійснювати підготовку професіоналів.

2. Теоретичну основу запропонованого підходу складає сукупність психологічних концепцій, що продемонстрували свою дієвість при вивченні окремих аспектів професіоналізму рятувальників та їх професійної діяльності:

✓ *Концепція діяльності* як цілеспрямованої відкритої системи і людини як суб'єкта діяльності, яка реалізує і розвиває свій внутрішній ресурс у процесі професійної діяльності.

✓ *Концепція інформаційних і концептуальних моделей.*

Під інформаційною моделлю розуміється сукупність інформації, одержуваної професіоналом служби порятунку різними способами для здійснення діяльності з бажаними результатами.

Концептуальна модель діяльності являє собою психічну сторону організації діяльності, що формується у внутрішньому плані її суб'єктів (інакше кажучи, це внутрішній засіб діяльності рятувальника).

✓ *Трансформаційна теорія навчання* пояснює послідовність формування частин концептуальної моделі. Суть цієї теорії полягає в тому, що по мірі професіоналізації людини досягнуті рівні знань і умінь трансформуються у більш високі рівні. Трансформації перемежуються періодами стабілізації, а при ускладненнях відбувається повернення на попередні рівні.

✓ *Концепції впливу екстремальних умов.* В умовах МГМ дуже часто виникають екстремальні ситуації, зумовлені дефіцитом часу і значимої інформації, різного роду перешкодами, відповідальністю і складністю розв'язуваного професійного завдання, небезпекою для життя. Все це знижує надійність діяльності. При цьому у суб'єктів діяльності виникають негативні праксичні стани (почуття), які проявляються в помилкових діях, психофізіологічних і навіть соматичних розладах. Для ліквідації негативних станів потрібні психологічні та навіть медикаментозні процедури реабілітації. Але і перерва в

діяльності вимагає спеціальних тренувань для підтримки або відновлення професіоналізму.

✓ *Концепція забезпечення професійної надійності людини.* Під надійністю фахівця служби порятунку розуміється властивість людини безвідмовно виконувати діяльність протягом певного часу при заданих умовах. В основі оцінки надійності рятувальника міжнародного класу лежить поняття помилки, під якою розуміється будь-яке порушення встановленого алгоритму діяльності.

В якості показника діяльності фахівця служби порятунку приймається ймовірність його безпомилкової роботи. Досягнення безпомилкового і своєчасного виконання дій та діяльності загалом є результатом надійного функціонування різних підсистем організму та психіки людини.

✓ *Концепції вимог до властивостей людини-професіонала, професійного відбору, тренажерної підготовки і спеціальної реабілітації фахівців після напруженої та небезпечної професійної діяльності.*

Досвід застосування професійного і, зокрема, психологічного відбору показав, що його проведення дозволяє знизити відсів «непридатних» до навчання (з 30–40% до 5–8%); аварійність з вини персоналу (на 40–70%); підвищити надійність систем управління (на 10–25%) й успішність (на 25–30%) [325].

✓ *Концепція збереження професійного здоров'я і професійного довголіття.* Професійна діяльність рятувальника міжнародного класу складна і вимагає тривалого періоду освоєння. Шлях до вершин професійної майстерності доступний не кожному, на це йдуть багато років наполегливої праці, пов'язаної зі значними нервово-психічними і фізичними затратами. Тому в інтересах суспільства, конкретного підрозділу ДСНС України, в якому працює фахівець, щоб він якомога довше і повніше втілював свій професійний потенціал на вирішення поставлених перед ним професійних завдань. А це пов'язано зі збереженням професійного здоров'я і довголіття рятувальника.

З позицій системного підходу поняття «людина» трактується як складна жива система, життєдіяльність якої забезпечується на трьох взаємопов'язаних між собою рівнях функціонування: біологічному, психічному й соціальному [326]. Центральне місце в структурі професійного здоров'я займають професійно-важливі якості (ПВК), які визначають генотипний статус рятувника міжнародного класу, його функціональні резерви, а далі (і безпосередньо, і опосередковано) – його функціональні стани [327].

✓ *Концепція проектування професійної діяльності.* Різні види професійної діяльності, як зазначає Ю. Голіков [328, с. 18–30], до наших днів проєктуються методами системотехніки, причому спочатку проєктують засоби діяльності, техніку, а «під них» алгоритмізується діяльність людини. Таким шляхом ні гуманізації технічних засобів, ні гуманізації праці загалом досягти неможливо. Необхідно вже на етапі технічної пропозиції розробляти описові, наближені алгоритмічні структури майбутньої діяльності професіоналів, оцінювати складність та інші значущі особливості техніки, технології та організації роботи.

Для групової діяльності (якою і є діяльність МГМ) особливо важливо проєктувати взаємодії персоналу, а також посадові та експлуатаційні інструкції, в яких регламентувати обов'язки та права, вказувати чітко, в яких умовах, де, коли, що і як, в якому темпі, з ким потрібно діяти, чого робити не можна і які результати повинні бути отримані.

3. Методичний інструментарій інтегративного підходу, що пропонується до вивчення діяльності МГМ і пошуково-рятувальних операцій, представлений методами професіографії, профвідбору, тренажерної і тренінгової підготовки, методами оцінки і забезпечення ефективності, якості й надійності діяльності, алгоритмізації й проєктування діяльності, методами створення людиноорієнтованих інформаційних технологій й формування внутрішніх концептуальних моделей.

Треба відзначити, що за роки незалежності в Україні було розроблено і впроваджено в практику діяльності служб психологічного забезпечення органів та підрозділів сектора безпеки та оборони країни низку сучасних концептуальних підходів, зокрема:

- ✓ Концепція збереження психологічного здоров'я професіонала [331];
- ✓ Концепція особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності [329, 330];
- ✓ Концепція психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності [22];
- ✓ Концепція екстреної психологічної допомоги в умовах надзвичайної ситуації [148].

Безумовно, ці розробки сучасних вітчизняних дослідників потребують обов'язкового їх врахування в межах інтегративного підходу до вивчення психології діяльності МГМ та пошуково-рятувальних операцій (див. рис. 2.4).

Проведений нами теоретичний аналіз сформованих у психологічній науці підходів до розуміння і вивчення професійної діяльності, як до динамічної системи активних взаємодій суб'єкта із зовнішнім світом, у ході яких діючий суб'єкт цілеспрямовано і свідомо відображає і перетворює об'єктивну дійсність (див. розділ 1.2), дозволяє зробити такий висновок: *психологічне розуміння професійної діяльності засноване на взаємозв'язку категорій «діяльність» і «психічне відображення», що дозволяє розглядати в діяльності МГМ той аспект, який пов'язаний з вивченням різних форм, видів і рівнів суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності рятувальником міжнародного класу.*

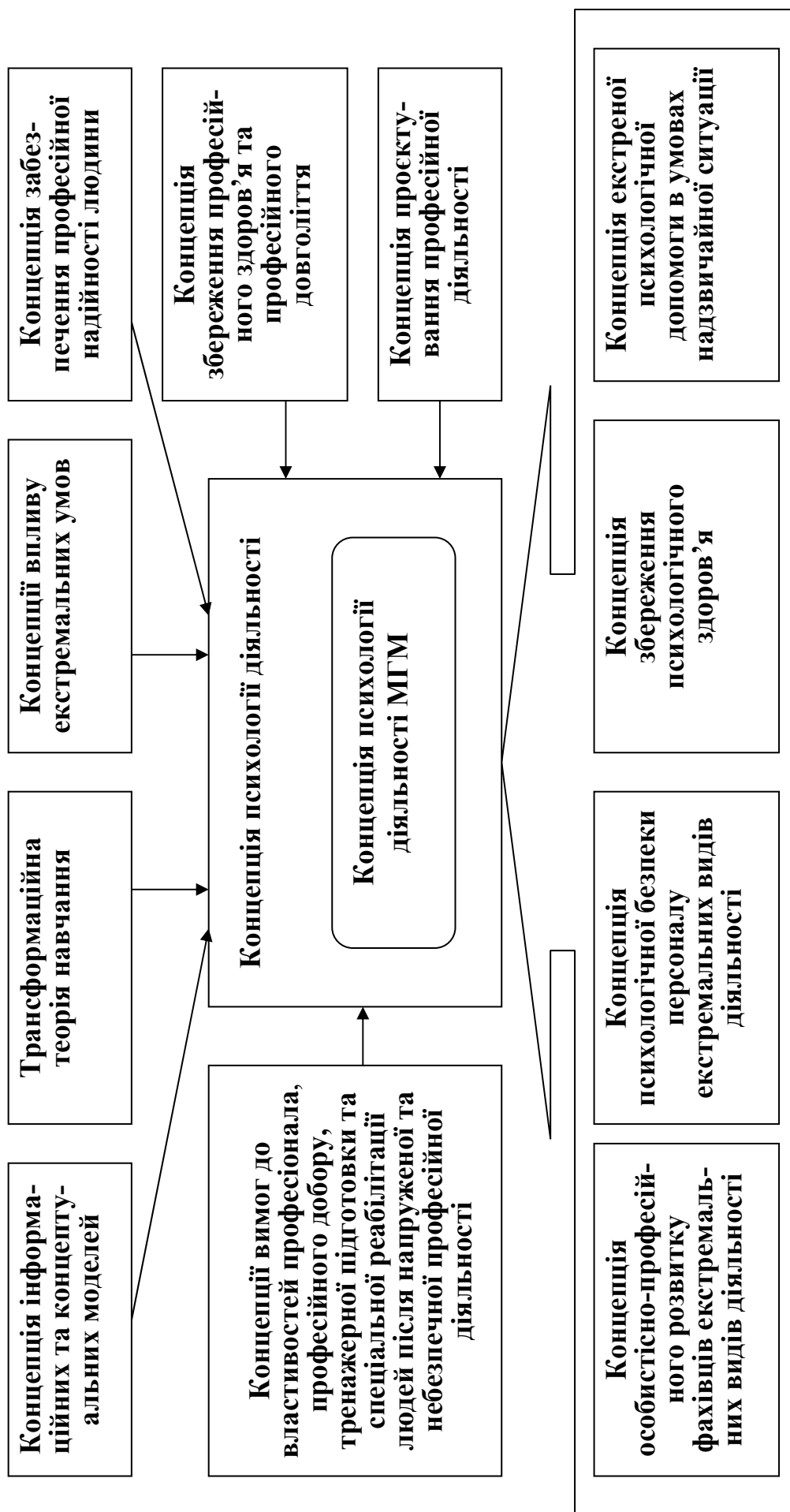

Рис. 2.4. Складові концепції психології діяльності міжнародних гуманітарних місії

Джерело: розроблено автором

При цьому психічне відображення, що розуміється нами як суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, відкриває можливість психологічного аналізу насамперед суб'єктивного плану діяльності МГМ. Інакше кажучи, **діяльність МГМ передбачає залучення рятувальника міжнародного класу в суб'єктно-об'єктні і суб'єктно-суб'єктні зв'язки.**

У результаті активного відображення суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних зв'язків, що виникають у діяльності МГМ, у рятувальника міжнародного класу формується і розвивається психічний образ дійсності, і, відповідно, суб'єктивна позиція й ставлення до цих систем суб'єктно-суб'єктних і суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків.⁶

При такому визначенні професійної діяльності МГМ завданням її психологічного вивчення є розкриття того, як у процесі цієї діяльності здійснюється суб'єктивне відображення дійсності (як відбувається утворення психічного образу) і який механізм психічної регуляції діяльності (як проходить реалізація опосередкованих психічним чином відносин суб'єкта в його предметній дійсності).

Отже, реалізацію завдання психологічного дослідження діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій можливо здійснити саме через аналіз суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язків.

Вивчення суб'єкта діяльності МГМ з позицій суб'єктно-діяльнісного і системно-діяльнісного підходів передбачає розгляд як характеристик рятувальника міжнародного класу, так і характеристик конкретної міжнародної гуманітарної місії або пошуково-рятувальної операції як професійної діяльності в її взаємозв'язку з суб'єктом, що здійснює цю діяльність. Інакше кажучи, можна говорити про аналіз суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків при вивченні суб'єкта діяльності МГМ.

⁶ Суб'єктивне ставлення включає в себе ставлення людини до себе, ставлення до інших, до світу загалом. Суб'єктивна система відносин людини до дійсності спрямовує її активність, впливає на виконання і результати спільної діяльності.

Аналіз суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків дозволяє розглядати реальність МГМ у нерозривному зв'язку з ознаками (характеристиками) суб'єкта діяльності. При цьому суб'єкт діяльності (рятувальник міжнародного класу) буде виступати у нерозривній єдності особистісних, професійно-психологічних, психофізіологічних й індивідуально-типологічних якостей.

Виділені з нормативно-технологічної структури професії компоненти об'єкта діяльності виступатимуть як такі, що нормативно-орієнтують ознаки суб'єкта його діяльності.

Саме ці ознаки стануть підставою для позначення цілей діяльності рятувальника міжнародного класу, психологічних дій, які мають ними реалізовуватися під час проведення МГМ, й актуалізованих при цьому психічних і психофізіологічних процесів, протікання яких забезпечується специфічними професійно-важливими якостями.

При цьому буде необхідний аналіз операційно-технологічної структури саме тих етапів проведення МГМ, в яких сконцентрована основна сутність і складність цієї місії й від яких більшою мірою буде залежати результат діяльності рятувальника міжнародного класу. Такий підхід дозволить розкрити особливості відображення суб'єктом діяльності об'єктивної реальності й визначити ступінь адекватності цього відображення, тобто визначити характер і співвідношення особистісних і предметних взаємодій, і як наслідок, вибудувати психологічну структуру діяльності МГМ.

Запропонований аналіз дозволить вийти на рівень відносин суб'єкта до предметного світу. Такі відносини детермінуються, з одного боку, об'єктивними параметрами предметної дійсності, а з іншого – суб'єктивно відображеної рятувальником дійсності.

При вивченні індивідуального суб'єкта діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій важливо розуміти, що, він, у більшості випадків, працює спільно з іншими людьми, утворюючи з ними різноманітні спільноти, які представлені у вигляді колективних (групових) суб'єктів цієї діяльності.

Таким чином, розгляд індивідуального суб'єкта діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій у відриві від групи, в якій розгортається діяльність цього суб'єкта, в якій рятувальники є взаємопов'язаними і взаємозалежними, робить психологічний аналіз діяльності МГМ неповним. Саме аналіз колективного суб'єкта дозволить вийти на рівень індивідуального суб'єкта в його суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язках.

Долучаючись до спільної діяльності, рятувальник як активний суб'єкт діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій займає певну суб'єктивну позицію, виробляє певне ставлення до цієї спільної діяльності і тим суб'єктно-суб'єктивним взаємозв'язкам, які цю діяльність характеризують.

Це суб'єктивне ставлення впливає і на сам процес діяльності, на її результат і на взаємини людей у спільній діяльності.

Отже, взаємини рятувальників міжнародного класу під час їхньої спільної діяльності (суб'єкт-суб'єктивні взаємозв'язки) детермінуються, з одного боку, змістом й організацією цієї спільної діяльності, а з іншого – сукупністю відносин фахівця до цієї спільної діяльності.

У суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктивних взаємозв'язках рятувальника міжнародного класу ми можемо спостерігати, як індивідуальність співвідносить себе:

- ✓ зі специфічними зовнішніми умовами;
- ✓ з професійними, технологічними системами;
- ✓ із соціальними структурами, процесами, іншими суб'єктами;
- ✓ із сукупністю умов життя.

Аналіз цих взаємозв'язків дозволяє розкрити характер відношення суб'єкта діяльності до МГМ, до предметів і знарядь праці, до людей, з якими він працює; ступінь усвідомленості соціальної цінності виконуваної ним праці; міру задоволеності своєю працею й умовами своєї діяльності; ступінь ініціативності й активності.

Отже, аналіз суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язків дозволяє зрозуміти, як у свідомості рятувальника міжнародного класу заломлюється дійсність (міжнародна гуманітарна місія, пошуково-рятувальна операція, страждання мирних жителів) і як відбитий у свідомості суб'єктивний образ цієї дійсності впливає на реалізацію відносин з дійсністю (предметною діяльністю медиків і рятувальників, які надають допомогу постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації).

На наш погляд, психологічний зміст діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій розкривається через аналіз суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язків і може бути представлений віддзеркаленим у свідомості рятувальника образом реальної дійсності, ставленням до дійсності, станами й індивідуально-психологічними особливостями, які поряд з предметним змістом й умовами діяльності МГМ спрямовують і регулюють його професійну діяльність.

Для вивчення, опису та аналізу об'єктивної складової діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій нами запропонований підхід, що включає в себе такі розділи:

1) відомості про діяльність міжнародних гуманітарних місій (історія і перспективи розвитку міжнародних гуманітарних місій);

2) загальний опис організації й операційно-технологічної структури діяльності рятувальників міжнародного класу (технологія діяльності, технологічний процес, предмет і засоби праці, форми індивідуальної, спільної, групової діяльності; субординація та ієрархія підлеглих, посадові функціональні обов'язки);

3) опис професійного середовища рятувальників міжнародного класу, які беруть участь у проведенні міжнародних гуманітарних місій або пошуково-рятувальних операцій (умови праці, режиму праці й відпочинку, можливості варіативності

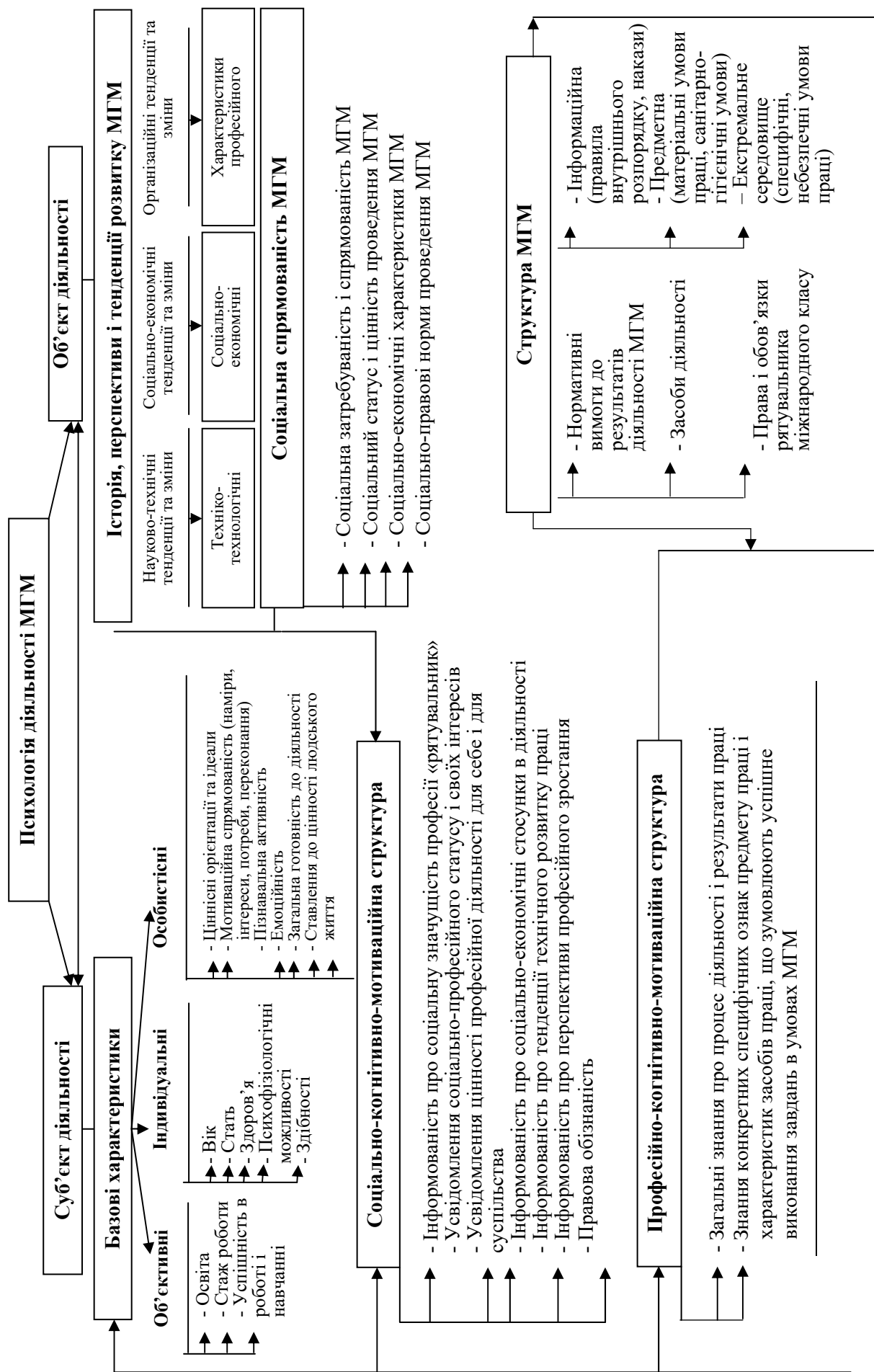
зазначених категорій між собою); санітарно-гігієнічні фактори праці; інтенсивність, темп діяльності, тривалість навантажень; особливості оплати праці, соціальні гарантії, травмонебезпечність; характеристика соціального оточення; інформаційне середовище, специфічні небезпечні умови діяльності та ін. Таким чином, вивчення психологічного змісту діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій зумовлює саме аналіз об'єктивних і суб'єктивних параметрів цієї діяльності у їх нерозривному взаємозв'язку (див. рис. 2.5).

Представлена схема забезпечує алгоритм вивчення діяльності МГМ на трьох рівнях аналізу: нормативно-параметричному, морфологічному та функціональному.

На нормативно-параметричному рівні вивчаються ознаки і характеристики діяльності; базові характеристики рятувальника міжнародного класу.

Морфологічний рівень аналізу розкриває нормативно-задану побудову компонентів структури об'єкта діяльності (конкретної міжнародної гуманітарної місії або пошуково-рятувальної операції).

На функціональному рівні аналізу нормативно-параметричних і морфологічних характеристик суб'єкта й об'єкта діяльності інтегрується й «оживає» у реальній конкретній МГМ або пошуково-рятувальній операції.

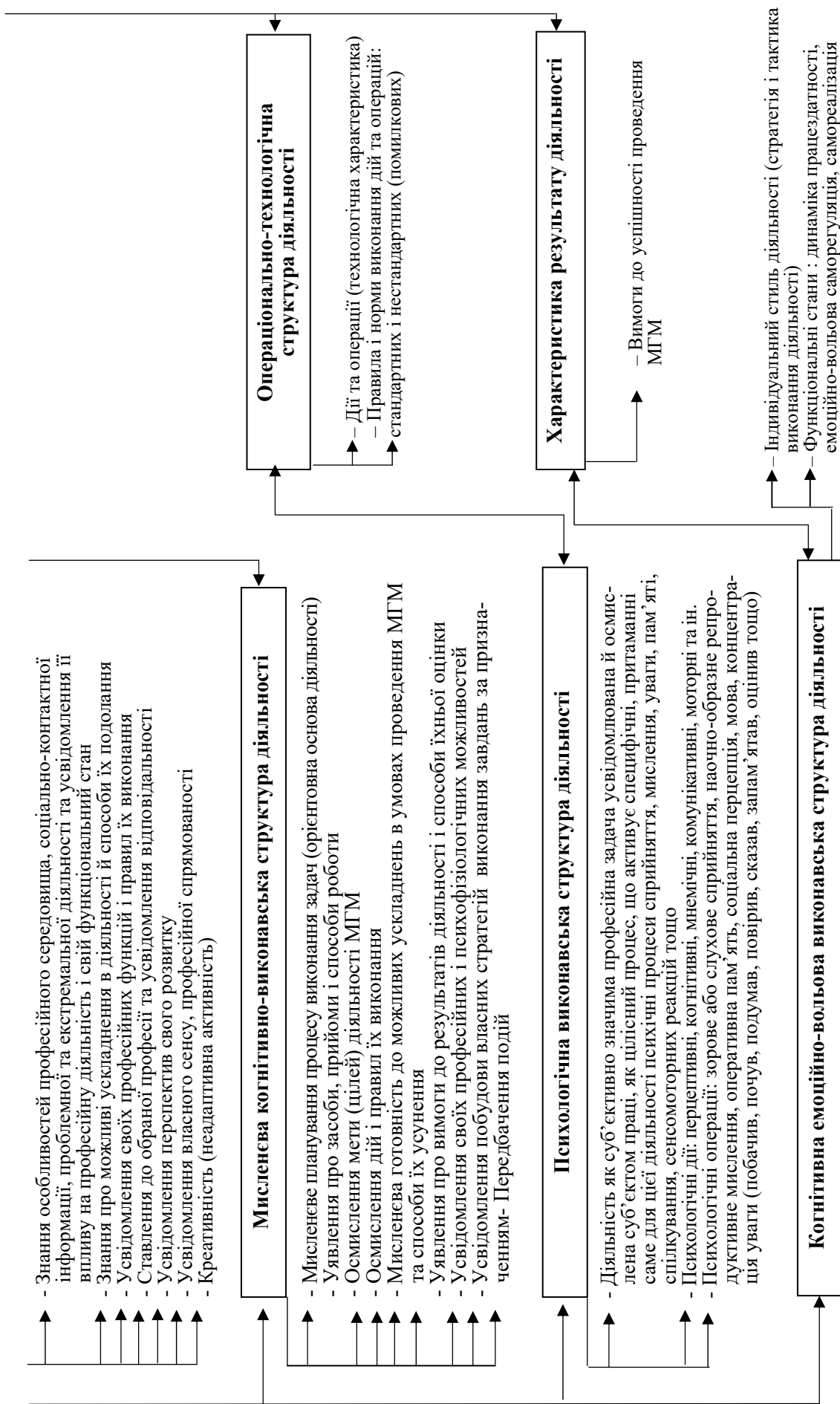

Рис. 2.5. Загальна схема вивчення психологічного змісту діяльності МГМ

Джерело: розроблено автором

На рисунку 2.5 показано об'єктно-суб'єктні взаємозв'язки, що обумовлюють функціонування МГМ. Ми спробували виділити саме ті характеристики МГМ, які дозволяють визначити психологічну структуру суб'єкта діяльності, сформованість якої дозволяє забезпечити успішне виконання МГМ.

Отже, знання історії, перспектив і тенденцій розвитку МГМ, соціальної структури і спрямованості професії рятувальника міжнародного класу дозволяють наповнити конкретним змістом соціально-когнітивно-мотиваційну структуру суб'єкта діяльності.

Вивчення операційно-технологічної структури і характеристик об'єкта діяльності дозволяє виділити психологічну структуру виконавчої діяльності та визначити одиниці аналізу когнітивно-мотиваційно-емоційної регуляції структури професійної діяльності суб'єкта діяльності.

Поряд з виділенням об'єктно-суб'єктних (горизонтальних) взаємозв'язків у цій схемі виділено внутрішні взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта діяльності (вертикальні), від характеру і якості взаємодії яких теж може залежати успішність проведення МГМ.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. На сьогодні сучасна психологічна наука має вагомий доробок різноманітних моделей психологічного аналізу діяльності, які переважно ґрунтуються на системогенетичному підході.

Метод моделювання у сучасній психологічній науці належить до основних і найбільш ефективних інструментів теорії і практики, залежно від розв'язуваних наукових проблем може розглядатися і як опис, і як схема, і як зображення певного процесу, і як цілісна система взаємопов'язаних і

доповнюючих один одного елементів єдиної системи із поєднанням у ній окремо взятих функціональних підсистем.

2. Аналіз різноманіття можливостей практичного застосування методу моделювання дозволяє визначити власні пріоритети у розробці концептуальної моделі психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, метою якої є опис базових (основних) її компонентів та специфіки їх застосування у процесі виконання рятувальником міжнародного класу професійних завдань за призначенням.

Реалізацію завдання психологічного дослідження діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій можливо здійснити через аналіз суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язків.

Аналіз суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків дозволить розглянути реальність МГМ у нерозривному зв'язку з ознаками (характеристиками) суб'єкта діяльності. При цьому суб'єкт діяльності (рятувальник міжнародного класу) буде виступати у нерозривній єдності особистісних, професійно-психологічних, психофізіологічних й індивідуально-типологічних якостей.

Виділені з нормативно-технологічної структури професії компоненти об'єкта діяльності виступатимуть як такі, що нормативно-орієнтують ознаки суб'єкта його діяльності. Саме ці ознаки стануть підставою для позначення цілей діяльності рятувальника міжнародного класу, психологічних дій, які мають ним реалізовуватися під час проведення МГМ, й актуалізованих при цьому психічних і психофізіологічних процесів, протікання яких забезпечується специфічними професійно-важливими якостями фахівця. При цьому буде необхідний аналіз операційно-технологічної структури саме тих етапів проведення МГМ, в яких сконцентована основна сутність і складність цієї місії і від яких більшою мірою буде залежати результат діяльності рятувальника міжнародного класу.

Такий підхід дозволить розкрити особливості відображення суб'єктом діяльності об'єктивної реальності й визначити ступінь адекватності цього відображення, тобто визначити характер і співвідношення особистісних і предметних взаємодій, і вибудувати психологічну структуру діяльності МГМ.

Запропонований аналіз дозволить вийти на рівень відносин суб'єкта до предметного світу. Такі відносини детермінуються, з одного боку, об'єктивними параметрами предметної дійсності, а з іншого – суб'єктивно відображеної рятувальником дійсності.

При вивченні індивідуального суб'єкта діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій важливо розуміти, що він здебільшого працює спільно з іншими людьми, утворюючи з ними різноманітні спільноти, які представлені у вигляді колективних (групових) суб'єктів цієї діяльності.

Отже, розгляд індивідуального суб'єкта діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій у відриві від групи, в якій розгортається діяльність цього суб'єкта, в якій рятувальники є взаємопов'язаними і взаємозалежними, робить психологічний аналіз діяльності МГМ неповним. Саме аналіз колективного суб'єкта дозволить вийти на рівень індивідуального суб'єкта в його суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язках.

ДОДАТКИ ДО РОЗДІЛУ

Додаток А.2

ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ ОПИС ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПРОФЕСІОГРАФІЯ (лат. *professio* – рід занять, *grapho* – пишу) є обов'язковою умовою наукової організації професійної орієнтації, а також вихідним пунктом для вибору методів, порядку й послідовності проведення професійного психологічного відбору. Професіографія вивчає діяльність, професії, спеціальності з метою створення їхніх оптимальних моделей, зокрема:

- досліджує їх соціальну й соціально-психологічну сутність, основні функції, операційний склад;
- здійснює класифікацію професій і спеціальностей;
- проводить спеціально організований всебічний і документований опис різних професій і спеціальностей, результатом якого повинна стати професіограма;
- визначає вимоги, що висуваються суспільством і цією професійною діяльністю до особистості, рівень розвитку її професійно важливих якостей, що забезпечують успіх у цьому виді діяльності та ін.

Загалом **ПРОФЕСІОГРАМА** являє собою опис соціально-економічних, виробничо-технічних, санітарно-гігієнічних, психологічних та інших особливостей професії. Професіограма – це перелік науково обґрунтованих норм і вимог професії до видів професійної діяльності й якостей особистості фахівця, які дозволяють йому ефективно виконувати вимоги професії. Професіограма є науковою основою для визначення й уточнення переліку спеціальностей, розробки штатно-організаційних структур, формулювання функціональних обов'язків і посадових інструкцій.

ПРОФЕСІОГРАМА СПЕЦІАЛЬНОСТІ – це документально оформлений результат професіографування, у якому представлено всебічну, описану за певною схемою сукупність різних об'єктивних характеристик спеціальності, а також склад і зміст вимог, що висуваються до професійно важливих якостей фахівців.

ПСИХОГРАМА є частиною професіограми певної професії, у якій дано характеристику вимог, що висуваються професією до психіки людини, перелік психологічних здатностей до професійної діяльності й особливу увагу приділено психологічним протипоказанням

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Принцип КОМПЛЕКСНОСТІ

найважливішою вимогою є системний підхід до вивчення особливостей професійної діяльності

Принцип НАДІЙНОСТІ

означає необхідність вивчення сталих і стабільних властивостей особистості фахівця, від яких залежить успішність діяльності в різних умовах

Принцип КОМПЕТЕНТНОСТІ

передбачає аналіз професійної діяльності з огляду на її соціальну значущість та престиж в суспільстві, обсяг і структуру знань, уміння і навички, необхідні для вирішення професійних завдань, строки підготовки фахівців, соціально-психологічні і фізіологічні вимоги до людини як до суб'єкта праці, медичні та інші протипоказання і т.п.

Принцип ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

вимагає обов'язкового вивчення різних спеціальностей, що входять до цієї професії

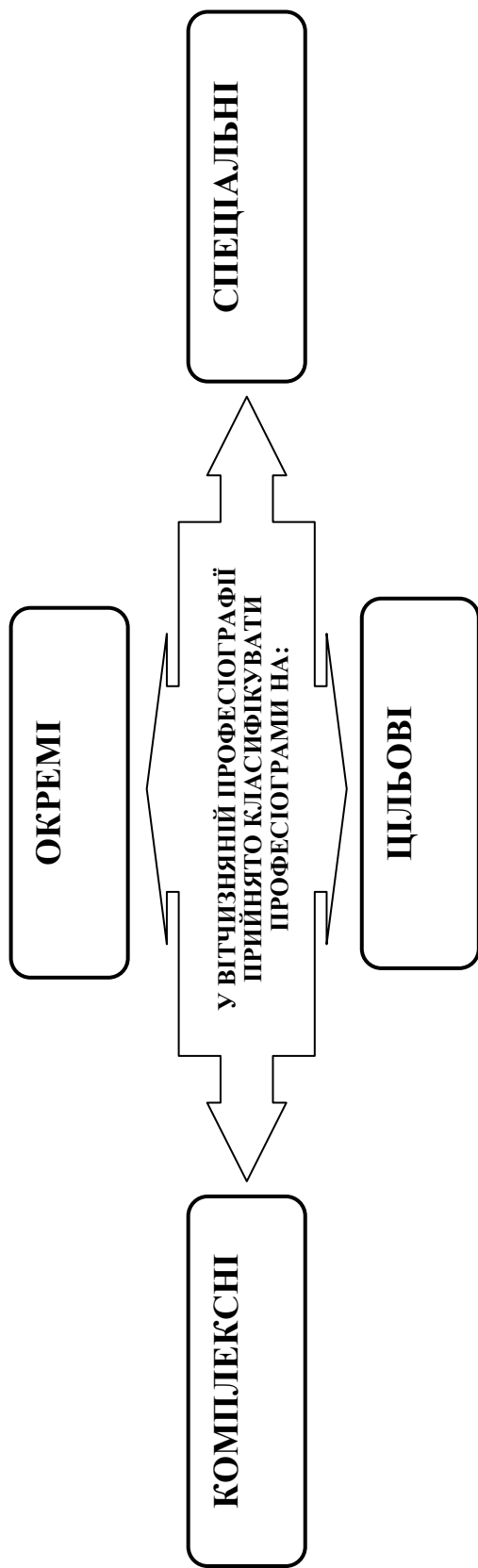
Принцип ТИПІЗАЦІЇ

появляє конкретні професії в певні професійні групи

Принцип ПЕРСПЕКТИВНОСТІ

передбачає вивчення тенденцій і перспектив розвитку цієї професії

ВИДИ ПРОФЕСІОГРАМ, ЇХНЯ СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ

Клас **ОКРЕМИХ ПРОФЕСІОГРАМ** поділяється на п'ять видів:

1. *Фізіологічні*, що дають фізіологічну, медико-біологічну характеристику спеціальності.
2. *Санітарно-гігієнічні* професіограми – санітарно-гігієнічна характеристика спеціальності з погляду впливу санітарно-гігієнічних умов на організм людини в ході діяльності.
3. *Психологічні* професіограми, або психологічно орієнтовані професіограми, що визначають вузько спеціалізовані вимоги до психіки людини.

Ці професіограми включають в себе: опис зовнішньої картини праці, трудової поведінки («фотографія» робочого дня, хронометраж, часова динаміка робочої активності, опис робочого місця, типових помилок та ін.) і опис внутрішньої картини праці (реакція особистості, її інтегральні утворення: спрямованість, характер, здібності, темперамент, структура навчання й досвід; психічні стани і процеси: воля, увага, мислення й особливості психомоторики).

4. *Соціологічні* професіограми, що містять соціальні характеристики спеціальностей.

5. *Економіко-організаційні* професіограми – характеристика спеціальності з погляду її соціально-економічної сутності. Мова йде про умови оплати, режим праці й відпочинку і та ін.

ВИДИ ПРОФЕСІОГРАМ, ЇХНЯ СТРУКТУРА Й ЗМІСТ (продовження)

СПЕЦІАЛЬНІ ПРОФЕСІОГРАМИ розробляються для використання з різною метою:

1. Для професійної орієнтації і профконсультації. Така професіограма включає в себе призначення, соціальну значущість, роль і місце професії рятувальника у суспільстві, містить опис всіх основних її аспектів, способи її освоєння, перспективи розвитку та ін. Особливість такої професіограми полягає в тому, що вона повинна містити знання про значущість і місце професії, опис спеціальності, привабливий і доступний для прочитання й розуміння широкому загалу населення, насамперед молоді. Яскравий опис професії припускає показ її соціальної значущості, демонстрацію найбільш удалих прикладів оволодіння нею, опис конкретної спеціальності в межах МНС/ДСНС України. Також у професіограмі підкреслюється, якими знаннями й психологічними якостями повинен володіти кандидат на навчання цим спеціальностям; перераховуються дані про умови праці й про трудові дії; говориться про те, де і якими способами здійснюється підготовка фахівця з цієї спеціальності.

2. Для професійного психологічного відбору. Ця мета обумовлює структуру й зміст професіограми:

- орієнтує на виявлення переважно стабільних, сталих професійно важливих якостей, що диференціюють людей за ефективністю діяльності;
 - містить максимально можливий звіт вимог до необхідних і тих, що не компенсуються, властивостей особистості фахівця й протипоказань;
 - визначає структуру якостей, що забезпечують досягнення високого рівня професійної майстерності.
3. Для професійної підготовки як невід'ємної частини моделі підготовки фахівця. Подібна професіограма включає в себе опис психологічних норм і вимог до діяльності й особистості фахівця. Професіограма для навчання фахівця є дуже близькою за своїм змістом до професіограми для професійного відбору. Крім того, вона містить професійно-посадові вимоги (ППВ), які повинні бути сформовані в ході навчання фахівця й містять у собі сукупність професійних знань, умінь і навичок для забезпечення необхідного рівня ефективності професійної діяльності. Іншим елементом моделі є кваліфікаційний профіль – сполучення необхідних видів професійної діяльності, ступеня їхньої кваліфікації й кваліфікаційних розрядів. Модель також включає в себе: результати аналізу професійної діяльності передових працівників і динаміку формування молодих фахівців; можливість сумісництва професій.
4. Для оптимізації умов і режиму діяльності. Професіограма, що використовується з цією метою, спрямована на всебічне урахування часових параметрів і стовпності окремих дій і операцій, реєстрацію розподілу мікропауз і динаміки працездатності протягом робочого дня, під час чергування, зазначення психологічної мінливості психічних функцій під впливом стомлення й т.п.
5. Для проєктування й раціоналізації робочого місця така професіограма розробляється на основі аналізу фізичних і соціальних компонентів професійного середовища: мікроклімату, організації праці, шуму, фізичних і психічних навантажень і т.п. Ця професіограма може бути основою для вдосконалювання конструкції робочої зони й робочого місця фахівця, професійного середовища загалом

ВИДИ ПРОФЕСІОГРАМ, ЇХНЯ СТРУКТУРА Й ЗМІСТ (продовження)

ЦІЛЬОВА ПРОФЕСІОГРАМА. Якщо як підстава для класифікації професіограм береться цільове призначення, то такі професіограми називають *цільовими (спеціальними)*. Цільові професіограми мають спеціалізацію, містять опис, як правило, однієї спеціальності або класу подібних спеціальностей (посад).

У психології існує *задачно-особистісний підхід* до професіограми. Він передбачає, що спочатку виділяються одиниці аналізу професії за типом модулів. Основною модуля (представляється як сукупність одиниць об'єкта й суб'єкта трудової діяльності) є професійна задача, що узгоджується із професійно особистісними якостями. Так, до характеристики типового елемента діяльності (ліва частина модуля) включаються необхідні професійні задачі, предмет праці, результати діяльності. У праву частину – психологічні характеристики людини. Перелік всіх професійних задач, вибудованих по вертикалі (модуля), утворює матрицю модулів і лягає в основу професіограми. У рамках цього підходу саме й здійснюється спеціальне професіографування, тобто розробляються різні за змістом професіограми залежно від мети.

У професіографії як кінцевій цілі професіографічного опису діяльності визначають: професійну орієнтацію, професійний відбір, професійну підготовку, професійну адаптацію, професійний розвиток (удосконалення й самовдосконалення), проєктування або раціоналізацію робочого місця для фахівця, оптимізацію умов і режиму діяльності та ін.

Цілепокладання визначає структуру, об'єм і зміст схеми професіограми, фокусує і спеціалізує вибір джерел, основних форм і методів збору необхідної й достатньої інформації для її наповнення

Важливо пам'ятати, що:

- Діяльність фахівця може бути описаною за однією із трьох моделей: нормативною, експертною або емпіричною.
1. *Нормативна* модель спеціальності має різні форми, але обов'язково містить юридично закріплені в законах, інструкціях, настановах, керівництвах характеристики нормативної моделі.
 2. *Експертна* модель являє собою сукупну думку про діяльність компетентних експертів, тобто фахівців. Експертна модель складається шляхом збору думок конкретних фахівців. Можна зробити експертну модель будь-якої спеціальності. Недоліком цієї моделі є те, що через специфіку різних видів діяльності кожна група експертів може дати їм різне трактування й моделі можуть у принципі розрізнятися між собою.
 3. *Емпірична* модель являє собою опис вимог до індивідуальних якостей фахівця, складений на основі діагностичних даних про діяльність найбільш успішних фахівців.
- На основі названих моделей створюється **оптимальна модель**. Вона повинна включати в себе нормативний опис професії, експертну й емпіричну частину

ВИДИ ПРОФЕСІОГРАМ, ЇХНЯ СТРУКТУРА Й ЗМІСТ (продовження)

ТИПОВА СТРУКТУРА ЦІЛЬОВОЇ ПРОФЕСІОГРАМИ

1. Загальні відомості про спеціальність:

- 1.1. Найменування й призначення професії.
- 1.2. Характеристика робочої зони й робочого місця.
- 1.3. Характеристика засобів і знарядь праці.
- 1.4. Загальна й спеціальна професійна підготовка фахівця.
- 1.5. Функціональні обов'язки фахівця в мирній і воєнний час.
- 1.6. Критерії ефективності діяльності.

2. Зміст діяльності:

- 2.1. Опис і аналіз основних дій і операцій.
- 2.2. Професійні завдання, розв'язувані фахівцем.
- 2.3. Особливості прийому інформації.
- 2.4. Особливості переробки інформації й прийняття рішень.

- 2.5. Структура виконавських дій.

- 2.6. Аналіз помилок у діяльності фахівця.

- 2.7. Співвідношення завантаженості в ході роботи

психологічних функцій.

3. Умови діяльності:

- 3.1. Санітарно-гігієнічні умови.
- 3.2. Режим праці й відпочинку фахівців

4. Соціально-психологічні фактори діяльності:

- 4.1. Характеристика розрахунку (екіпажу), у складі якого фахівець виконує обов'язки.

- 4.2. Роль і місце фахівця в системі внутрішньгрупових зв'язків.

- 4.3. Мотиваційні аспекти спільної діяльності.

- 4.4. Особливості соціально-психологічної й професійної адаптації фахівців.

5. Динаміка психічного стану фахівця в процесі діяльності:

- 5.1. Характер і ступінь зміни активності психофізіологічних функцій і працездатності.

- 5.2. Переважні емоційні стани.

- 5.3. Вплив динаміки станів на ефективність діяльності.

- 5.4. Основні форми професійної захворюваності й травматизму.

6. Психограма:

- 6.1. Основні особистісні якості, необхідні фахівцеві.

- 6.2. Провідні сенсорно-перцептивні характеристики.

- 6.3. Професійно важливі якості мислення.

- 6.4. Професійно важливі характеристики пам'яті.

- 6.5. Властивості, що визначають успішність моторних дій.

- 6.6. Співвідношення у процесі діяльності особистісних, перцептивних, гностичних і моторних якостей.

- 6.7. Протипоказання до діяльності

ВИДИ ПРОФЕСІОГРАМ, ЇХНЯ СТРУКТУРА Й ЗМІСТ (продовження)

ПРИ ВСЕБІЧНОМУ ОПИСІ ПРОФЕСІЇ АБО СПЕЦІАЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОФЕСІОГРАФУВАННЯ МЕТОДАМИ РІЗНИХ НАУК СКЛАДАЄТЬСЯ КОМПЛЕКСНА ПРОФЕСІОГРАМА

Комплекси професіограм є складними в розробці, тому що по суті повинні описати найбільш загальні характеристики професії. Така професіограма має універсальний характер, тому що включає в себе:

- загальну інформацію про професійну діяльність;
- узагальнені характеристики професійної праці;
- має багатогалузевий характер;
- дійсна для всіх видів робіт і спеціальностей.

Із цього виходить, що для цілей профвідбору комплексна професіограма є малоприматною.

Процес підготовки цієї професіограми передбачає, що спочатку виділяються одиниці професії за типом модулів. Основою модуля (представляється як сукупність одиниць об'єкта й суб'єкта трудової діяльності) є професійна задача, що узгоджується із професійно особистісними якостями. Так, до характеристик типового елементу діяльності включаються необхідні професійні задачі, предмет праці, результати діяльності.

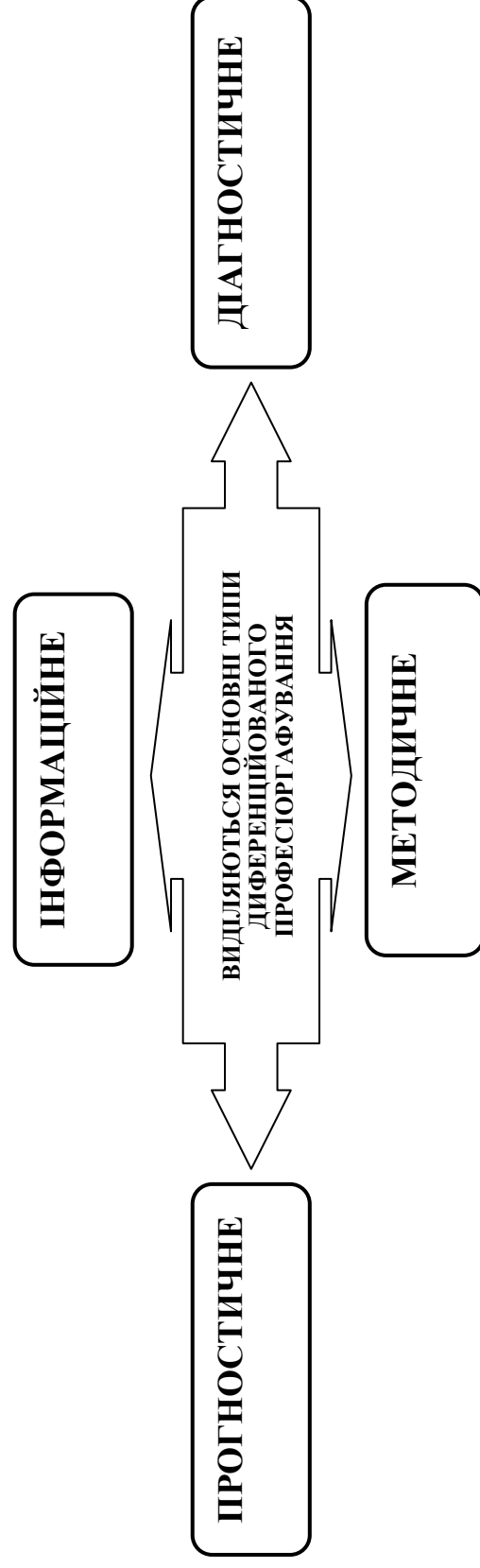
У другу частину модуля включаються психологічні характеристики людини. Перелік всіх професійних задач, вибудованих по вертикалі (модулю), утворює матрицю модулів і є основою професіограми. У рамках цього підходу саме й здійснюється комплексне професіографування, тобто розробляються різні за змістом модулі, сукупність і композиція яких дозволяє вирішувати задачі універсального опису професії.

Як кінцеві цілі професіографічного опису діяльності визначають: професійну орієнтацію, професійний відбір, професійну підготовку, професійну адаптацію, професійний розвиток (удосконалення й самовдосконалення) та ін. Загальне призначення професіограми визначає її структуру, об'єм і зміст схеми, фокусує і спеціалізує вибір джерел, основних форм і методів збору необхідної інформації для її наповнення

СХЕМА КОМПЛЕКСНОГО ПРОФЕСІОГРАФУВАННЯ МАЄ ТАКІ ЕЛЕМЕНТИ:

1) Загальна характеристика професії;
а) найменування й призначення професії;
б) соціальна цінність результатів праці;
в) історія й перспективи розвитку професії.	3) Оглядова характеристика умов праці:
а) мікрокліматичні умови;
б) соціальні;
в) соціально-психологічні;
г) режим праці.	4) Загальні типові вимоги, пропонувані професією до особистісних якостей.
2) Оглядова характеристика професійної діяльності:
а) професійні завдання й основні професійні дії;
б) загальна характеристика завдань і засобів праці.		5) Інформація про освітні заклади, можливість професійного зростання

ОСНОВНІ ТИПИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПРОФЕСІОГРАФУВАННЯ

А. Інформаційне професіографування застосовується для профорієнтаційної та профконсультативної роботи з метою формування інтересу до професій. Його основна мета полягає в наданні первинної інформації для забезпечення самостійної орієнтації опитаного у світі професій. Опис професії має оглядовий характер.

В. Діагностичне професіографування проводиться за неясних причин низької продуктивності праці, наявності браку, травматизму, аварійності, конфліктності, плинності кадрів. Це пошуковий тип професіографування. Його загальна схема включає в себе:

1. Зміст діяльності:

а) предмет і завдання діяльності; б) вимоги до якості й результату роботи; в) вимоги до кваліфікації працівників; г) права й обов'язки працівників.

2. Знаряддя праці:

а) вид і режим роботи; б) інформаційні засоби; в) органи управління, просторова організація робочого місця.

3. Діяльність суб'єкта праці:

а) види дій та їхня характеристика; б) характер планування й виконання роботи; в) емоційні прояви; г) перешкоди; д) види помилок, браку, травм, що виникають у процесі діяльності.

4. Організація праці:

а) виробниче навчання; б) структура виробничої взаємодії працівників; в) планування роботи й контроль.

5. Умови праці:

а) санітарно-гігієнічні; б) фізичне середовище; в) режим праці; г) форми оплати й заохочення.

6. Характеристика вимог до якостей суб'єкта праці.

7. Аналіз відповідності вимог, що висуваються професією до людини, організації й умов протікання процесу й можливостей суб'єкта праці.

8. Оцінка ефективності діяльності суб'єкта.

9. Діагностика причин низької ефективності діяльності.

10. Експериментальна перевірка гіпотези щодо вдосконалення діяльності суб'єкта.

При діагностичному професіографуванні враховуються також відомості загального характеру: склад працюючих за віком, стажем й рівнем спеціальної підготовки.

С. Прогностичне професіографування забезпечує вирішення конкретного завдання з метою видачі обґрунтованих рекомендацій з удосконалення або зміни тих явищ, що підлягали зміні. Воно будується за схемою діагностичного *професіографування*, але при цьому більш детально вивчаються ті питання, які можуть забезпечити вирішення практичного завдання.

Д. Методичне професіографування дозволяє підібрати й розробити адекватні методи дослідження професійно важливих якостей і станів суб'єкта праці для вивчення динаміки їхньої зміни й характеру функціонування. У його основі лежить схема діагностичного *професіографування*

ОСНОВНІ МЕТОДИ ПРОФЕСІОГРАФУВАННЯ

Організаційні методи,
метою яких є
планування, побудова
самого дослідження
трудової діяльності

1. порівняльний метод (досліджуються проблеми формування професіонала при виконанні конкретних видів діяльності в різних вікових групах – для «порівняння»);
2. лонгітюдний метод («зрізовий» – багаторічне дослідження, що проводиться з метою виявлення динаміки розвитку суб'єкта діяльності; використовується при прогнозуванні ефективності діяльності фахівця, у вирішенні кадрових питань та ін.);
3. комплексний підхід, що поєднує різні міждисциплінарні дослідження

**Методи збору
емпіричних даних**

- 1) вивчення документації з цієї професії;
- 2) спостереження за роботою фахівців;
- 3) опитування фахівців (експертний метод);
- 4) вивчення продуктів (результатів) цієї діяльності, аналіз помилок;
- 5) трудовий метод (метод «включеного експерименту», що називають іноді «методом Петра І»), що припускає роботу дослідника по цій професії з метою кращого її пізнання й навіть «відчування» зсередини;
- 6) метод штучної деавтоматизації: дослідження не стільки сформованих (автоматизованих) навичок працівника, скільки самої професійної діяльності, що освоює молодий працівник. Цей метод може бути покладений в основу більш тонкого профвідбору;
- 7) біографічний метод, що дозволяє досліджувати професійний шлях людини на підставі опитування й вивчення документації;
- 8) метод експерименту, де сам експеримент розуміють як дослідження впливу на трудовий процес (впливу природних факторів або впливу спеціально організованого фактора);
- 9) метод моделювання процесу професійної діяльності, що дозволяє виділяти й аналізувати найбільш істотні характеристики цієї праці

ОСНОВНІ МЕТОДИ ПРОФЕСІОГРАФУВАННЯ (продовження)

Методи обробки емпіричних даних

- 1) якісні методи аналізу – експертна оцінка; порівняльний аналіз емпіричних даних; аналіз помилок; різні процедури опису спостережуваних трудових процесів або своїх вражень від виконуваної роботи;
- 2) кількісні методи аналізу – статистичний аналіз; графічний аналіз (часто дозволяє вибудувати візуальний образ змін)

Інтерпретаційні методи Дозволяють осмислити отримані результати і виявити певні закономірності трудового процесу

- 1) структурно-системний аналіз, що передбачає психологічний аналіз операційно-технологічної структури праці, завдяки якому можна будувати гіпотетичні моделі конкретної професійної діяльності;
- 2) функціонально-структурний аналіз, що передбачає психологічний аналіз функціональної структури професійної діяльності (на основі попереднього структурно-системного аналізу виявляються мотиваційні, когнітивні й емоційно-вольові процеси, що актуалізуються в людини у процесі формування й виконання професійної діяльності на макро- і мікроструктурному рівнях, тобто виявляються психологічні функції, що забезпечують цей трудовий процес)

РОЗДІЛ 3

ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Основні принципи і стратегії дослідження суб'єктно-суб'єктних та суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Спираючись на методологію системного підходу, ми визначили *загальні принципи* стратегії дослідження суб'єктно-суб'єктних і суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, що обумовлюють взаємовідповідність рятувальника міжнародного класу і міжнародної гуманітарної місії:

- ✓ поетапність;
- ✓ цілеспрямованість;
- ✓ селективність;
- ✓ структурованість;
- ✓ багаторівневність;
- ✓ ієрархічність.

Окреслені принципи, що характеризують стратегію нашого дослідження, ґрунтуються на розумінні того, що діяльність міжнародної гуманітарної місії є **організаційно складною, полімодальною системою, а її вивчення має багатоаспектну спрямованість.**

Поетапність пізнання діяльності МГМ створює певну процесуальну послідовність збору й аналізу досліджуваного матеріалу.

Виділено п'ять етапів у поетапності пізнання психології діяльності МГМ: інформаційний, аналітичний, синтетичний, емпіричний та результуючий.

Перший етап (інформаційний) присвячено збору та опису знання про суб'єкт і об'єкт діяльності.

Під час реалізації *другого етапу (аналітичний)* відбувається усвідомлення інформаційних даних, їхня диференціація та структурування.

На третьому етапі (*синтетичний*) сформовано гіпотезу дослідження діяльності МГМ та виділено суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків.

Четвертий етап (*емпіричний*). На цьому етапі здійснено планування емпіричного дослідження на основі даних, що були отримані в процесі реалізації трьох попередніх етапів.

На п'ятому етапі (*результуючий*) здійснено аналіз отриманих даних, проведено їх співставлення з висунутою гіпотезою дослідження, здійснено оцінку результатів і побудову прогнозу перетворення конкретної ситуації або суб'єкта діяльності та надання конкретних рекомендацій у разі виникнення такої потреби.

Цілеспрямованість пізнання – цей принцип відповідає принципу диференційованого підходу до вивчення професійної діяльності рятувальника міжнародного класу. Його сутність полягає в тому, що програма дослідження будувалася залежно від специфіки діяльності МГМ та умов її вивчення.

Селективність (вибірковість) об'єкта пізнання задає спрямованість саме на ту «зону» діяльності, у якій найбільш яскраво виражається і концентрується основна специфіка суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків професійної діяльності рятувальника міжнародного класу. Інакше кажучи, ми виходимо з розуміння того, що завдання, які вирішують фахівці в процесі проведення МГМ, є об'єктивно складними (за різноманітними параметрами) і потребують усвідомленого ставлення під час їх виконання.

Методичним інструментарієм для реалізації зазначеного принципу став концептуальний апарат діяльності О. Леонт'єва, де як «одиницю» аналізу діяльності виділено «окрему» особливу діяльність, характеристики якої відповідають викладеним вище ознакам діяльності.

Структурованість передбачає реалізацію поетапного дослідження МГМ на трьох рівнях аналізу: нормативно-параметричному, морфологічному і функціональному.

Багаторівневе пізнання МГМ обумовлене тим, що професійна діяльність рятувальника міжнародного класу є не

просто системним, а й полімодальним об'єктом, так як її підсистеми («суб'єкт діяльності» й «об'єкт діяльності») мають різну «природу» будови і функціонування.

Саме тому постала необхідність дослідити не тільки «горизонтальні», суб'єкт-об'єктні взаємозв'язки, але й «вертикальні» – суб'єктно-суб'єктні. Саме вони, на наш погляд, опосередкували на завершальному етапі суб'єктно-об'єктну взаємодію.

Реалізація зазначеного принципу потребувала широкого кола теоретико-методичних засобів: методології системного підходу, концепцій суб'єктного і діяльнісного підходів.

Ієрархічність пізнання передбачає наявність динаміки перетворення суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків у процесі професійно-психологічної підготовки рятувальника міжнародного класу як суб'єкта діяльності МГМ.

Реалізація зазначеного принципу досягається під час використання таких концептуальних апаратів: (а) теорії діяльності, що дозволяла «побачити» трансформацію «одиниць» аналізу діяльності в процесі її формування; (б) суб'єктного підходу, за допомогою якого стало можливим дослідження психічних регуляторів професійної діяльності та їх співставлення з психологічними ознаками праці, що характеризують рівень сформованості конкретних суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язків.

Згідно з виділеними принципами, стратегія дослідження психології діяльності МГМ розроблялася відповідно до підходу, що забезпечував пізнання й опис як суб'єктно-суб'єктних, так і суб'єктно-об'єктних характеристик цієї діяльності у їх взаємозв'язку.

3.2. Характеристика груп досліджуваних

У дослідженні, на різних етапах реалізації мети і завдань наукового пошуку, взяли участь 336 респондентів (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Розподіл досліджуваних на різних етапах дослідження

№ п/п	Зміст дослідження	Категорія рятувальників	Всього	Стать	
				Ч	Ж
1	Психологічний опис суб'єктивних параметрів діяльності МГМ та ПРО	Рятувальники ДП МРЦ, які пройшли міжнародну атестацію в системі INSARAG у складі Команди HUSAR MRC Ukraine	64	55	9
2	Дослідження психологічних особливостей формування ПВЯ рятувальників за Програмою підготовки рятувальника Міжнародного класу	Рятувальники ДП МРЦ ДСНС України 1-го класу (n=16) 2-го класу (n=37) 3-го класу (n=75)	128	112	16
3	Діагностика психічних і психофізіологічних станів рятувальників міжнародного класу за проєктивною методикою «Hand-test»	Рятувальники - учасники міжнародної гуманітарної місії (SAR) після великомасштабного землетрусу в Туреччині	37	37	
4	Професіографічний аналіз діяльності рятувальників у складі Команди HUSAR MRC Ukraine (міжнародного класу)	Рятувальники ДП МРЦ ДСНС України	62	54	8
5	Професіографічний аналіз дослідження медиків-рятувальників	Медицина катастроф (n=35)	35	28	7
		Департамент медичного захисту ДСНС України (n=10)	10	10	–
	Всього	–	336	296	40

Джерело: розроблено автором

Серед загальної кількості досліджуваних особливо хотілося б виділити:

✓ 64 рятувальників, які пройшли зовнішню міжнародну атестацію у 2014 р. та переатестацію у 2019 р. за системою INSARAG у складі пошуково-рятувальної команди важкого класу (HUSAR MRC Ukraine). З 64 рятувальників, які взяли участь у дослідженні, 36 рятувальників пройшли повторну атестацію;

✓ 45 медиків-рятувальників – учасників міжнародних гуманітарних місій із розгортанням мобільного рятувального госпіталю ДСНС України. З загальної кількості медиків-рятувальників, які взяли участь у дослідженні, 35 осіб є працівниками Центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф МОЗ України і кафедри медицини катастроф та військово-медичної підготовки Національної медичної академії післядипломної освіти імені Л. Шупика та 10 осіб – працівниками структурних підрозділів Департаменту медичного захисту ДСНС України;

✓ 37 рятувальників, які упродовж місяця працювали у зоні НС після великомасштабного землетрусу в Туреччині;

✓ крім рятувальників, які пройшли міжнародну атестацію INSARAG та підтвердили статус рятувальника міжнародного класу у складі ПРК важкого класу, під час реалізації окремих етапів дослідження взяли участь 128 рятувальників МРЦ ШР ДСНС України: (рятувальники 1-го класу (n=16); рятувальники 2-го класу (n=37); рятувальники 3-го класу (n=75) ДП МРЦ ДСНС України).

Серед загальної кількості досліджуваних 12,6% були **жінки** (40 осіб).

16% рятувальників, які взяли участь у дослідженні, мали середню освіту, 19% – середню спеціальну або технічну освіту.

46% рятувальників мали вищу освіту, 9% – другу вищу освіту. Отже, 55% рятувальників, які отримали статус рятувальника міжнародного класу у складі команди важкого класу, мали вищу та другу вищу освіту (див. рис. 3.1).

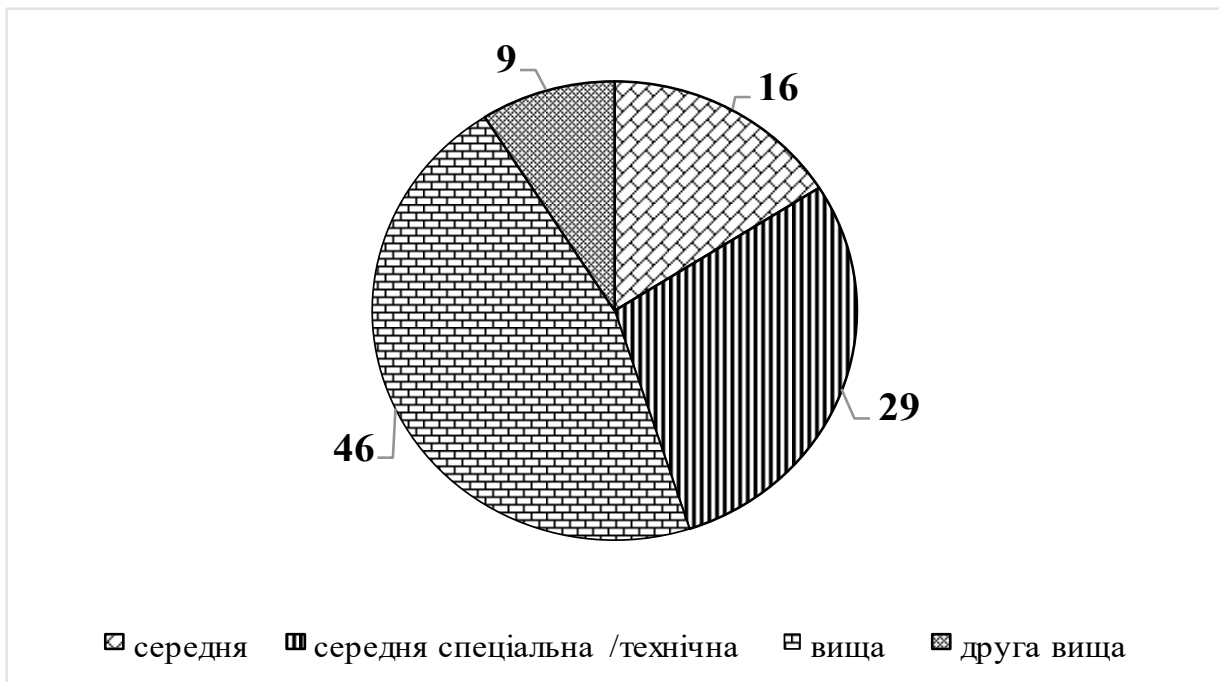

Рис. 3.1. Характеристика груп досліджуваних рятувальників за освітою (%)

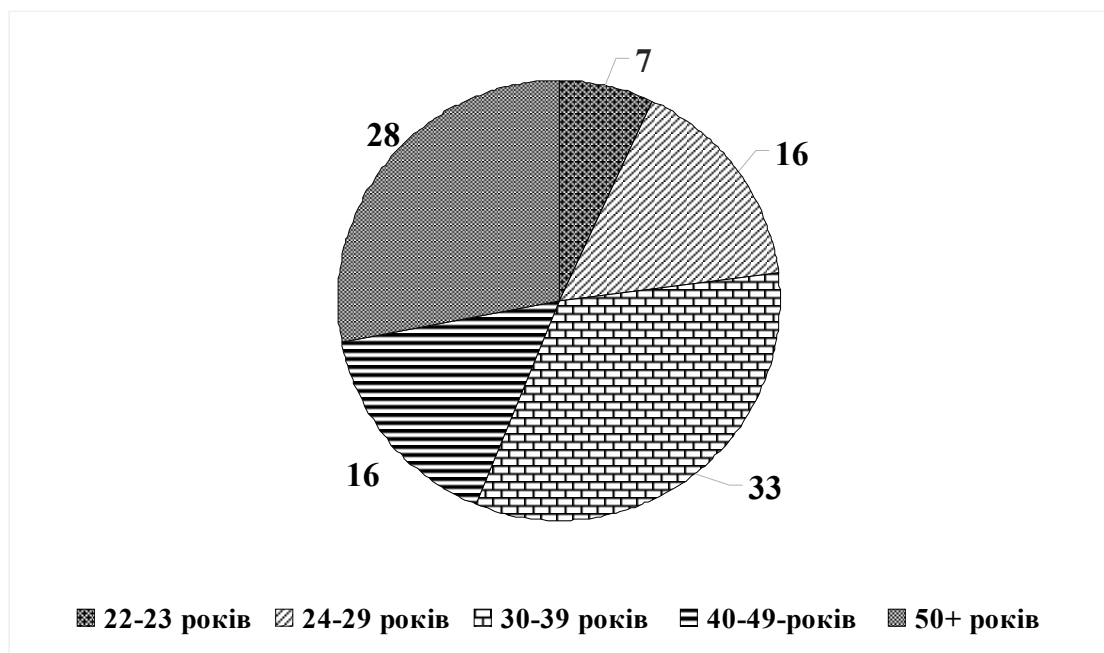
Джерело: розроблено автором

За віком вибірка досліджуваних розподілилася у такий спосіб (див. рис. 3.2):

- ✓ рятувальники віком від 22 до 23 років – 7%;
- ✓ рятувальники віком від 24 до 29 років – 16%;
- ✓ рятувальники віком від 30 до 39 років – 33%;
- ✓ рятувальники віком від 40 до 49 років – 16%
- ✓ рятувальники від 50 років – 28%.

Отже, як видно з рис. 3.2, більшість рятувальників, які пройшли міжнародну атестацію INSARAG у складі ПРК важкого класу, складають вікову групу від 30 до 39 років (33%) та 50 і більше років.

Варто зазначити, що рятувальники вікової групи 50 і більше років здебільшого представляють керівну ланку з досвідом участі у різноманітних НС державного та міжнародного рівнів. Із цієї групи рятувальників нами було сформовано експертні групи під час проведення професіографічного аналізу діяльності рятувальників вищої категорії.

*Рис. 3.2. Розподіл рятувальників за віком, які пройшли міжнародну атестацію ІНСАРАГ у складі ПРК
Джерело: розроблено автором*

Особливо хотілося б виділити двох рятувальників, які на сьогодні мають статус рятувальника вищої категорії та пройшли *персональну атестацію* статусу «Рятувальник міжнародного класу». Вважаємо за доцільне навести про них більш повну інформацію:

Лавриненко Сергій Борисович, 1959 р.н.

З 1992 по 2004 рр. проходив службу у МНС України, неодноразово керував зведеними аварійно-рятувальними загонами з ліквідації різноманітних надзвичайних ситуацій регіонального та державного значення. У стислі терміни якісно організував та очолив Державне підприємство «Мобільний рятувальний центр ДСНС України», який став центром оперативного реагування на надзвичайні ситуації державного та міжнародного рівня.

*Лавриненко
Сергій Борисович,
рятувальник вищої категорії,
заслужений працівник
цивільного захисту України*

За багаторічну сумлінну працю в системі МНС та вагомий особистий внесок у підтримання високої готовності центру до ліквідації надзвичайних ситуацій державного та міжнародного рівнів нагороджений державними нагородами: орденом «За мужність» III ступеня (2009 р.) та медаллю «За врятоване життя» (2010 р.).

Також нагороджений відомчими нагородами: «За відвагу у надзвичайній ситуації I та II ступенів», «Почесною відзнакою МНС України».

Під керівництвом Сергія Борисовича у період з 30 червня по 4 липня 2014 року відбулося успішне проходження атестації INSARAG пошуково-рятувальної команди ДП МРЦ у системі Міжнародної дорадчої групи ООН з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста.

Северенчук Сергій Андрійович, 1967 р.н.

Начальник частини аварійно-рятувальних робіт МРЦ ШР ДСНС України. Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції (1986 р.) та учасник бойових дій (2015 р.). Брав участь у гуманітарному розмінуванні територій від залишків воєнних боєприпасів.

Під час виконання завдань керівництва ДСНС України з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та захисту населення і територій в зоні проведення АТО, аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт на об'єктах і системах життєзабезпечення м. Дебальцево (Донецької області) водії загону під керівництвом Сергія Андрійовича під обстрілами терористів вивозили мирне населення з м. Дебальцево. Пораненим надавалась невідкладна медична допомога, а тяжкопоранені доправлялись до найближчих шпиталів.

Завдяки умілому керівництву та злагодженій роботі підлеглих, з м. Дебальцево до м. Артемівськ з-під обстрілу «Градів» було вивезено 204 мирних мешканців (з них 23 діти, 16 інвалідів). Ризикуючи своїм життям, С.А. Северенчук та його підлеглі врятували життя багатьом мирним мешканцям у зоні обстрілу.

С.А. Северенчук має великий досвід роботи в організації та проведенні пошуково-рятувальних робіт різної складності. За особисту мужність, проявлену під час ліквідації наслідків аварії в м. Луганськ, нагороджений орденом «За мужність» III ступеня, відзнакою Президента України – нагрудний знак «Знак пошани».

Також нагороджений відомчими нагородами: «За відвагу у надзвичайній ситуації I та II ступенів», «Почесною відзнакою МНС України».

За статусом служби групи досліджуваних були розподілені у такий спосіб: працівники за контрактом – 42,6%; молодший начальницький склад – 39%; середній начальницький склад – 17%.

*Северенчук
Сергій Андрійович,
рятувальник вищої категорії*

За статусом займаної посади групи досліджуваних були розподілені так:

✓ ланка робітник (рятувальник, хімік, рятувальник-водій, кінолог) – 59%;

✓ керівник первинної ланки (начальник групи, начальник відділення) – 27%;

✓ керівник ланки підрозділ (начальник відділу, заступник начальника відділу) – 11%;

✓ керівник організатор – 3%.

Стаж служби серед рятувальників, які пройшли міжнародну атестацію INSARAG у складі ППК важкого класу, розподілився таким чином (див. рис. 3.3).

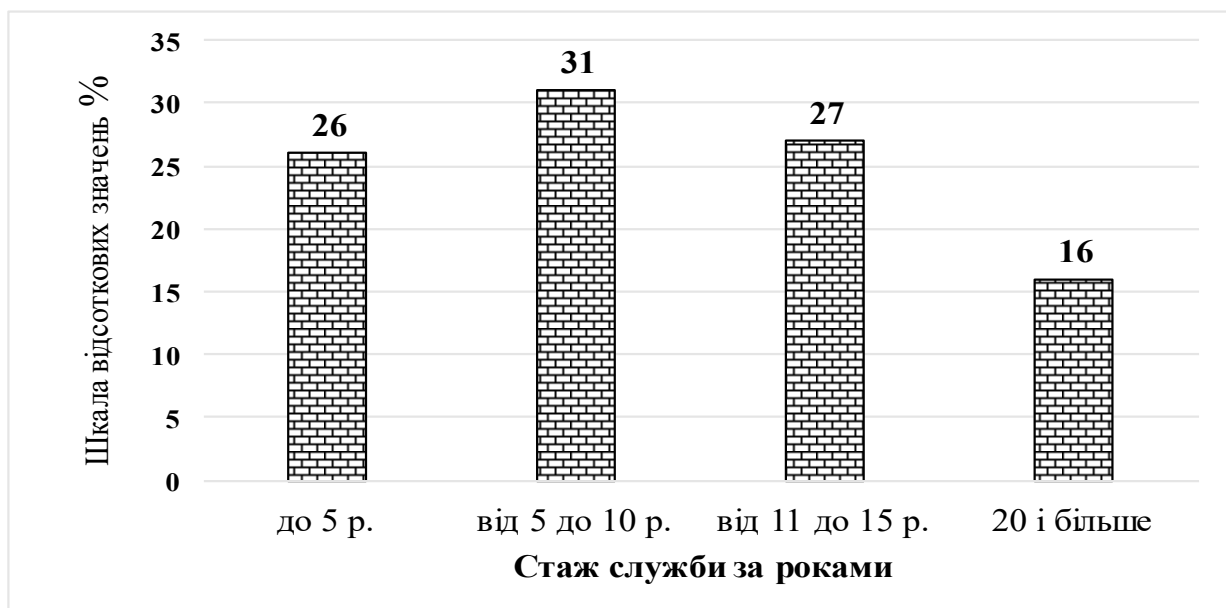

Рис. 3.3. Стаж служби в МНС /ДСНС до проходження міжнародної атестації у складі ППК важкого класу

Джерело: розроблено автором

Як видно з рис. 3.3, 74% рятувальників під час проходження міжнародної атестації INSARAG мали більше 5 років стажу служби в аварійно-рятувальних загонах МНС України, серед яких:

✓ від 5 до 10 років служби – 31%;

✓ від 11 до 20–27% рятувальників;

✓ 20 років і більше – 16%. 10 осіб з цієї групи рятувальників були відібрані в якості експертів при проведенні прогнозу успішності діяльності рятувальників під час виконання МГМ.

За типом діяльності характеристика досліджуваних, які пройшли міжнародну атестацію (переатестацію) ПРК важкого класу INSARAG, має такий вигляд (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Характеристика рятувальників, атестованих INSARAG у складі ПРК важкого класу

№ п/п	Тип діяльності	Кількість атестованих	%
1	Управління, з них:	13	
	- керівництво команди	2	20%
	- менеджер з планування	1	
	- офіцер зв'язку/ зі взаємодії зі ЗМІ	1	
	- OSOCC/UCC/RDC	4	
	- офіцер з безпеки	1	
	- спеціаліст з будівельних конструкцій	1	
	- офіцер з комунікацій	2	
	- начальник медичної служби	1	
2	Пошукова складова, з них:	12	19%
	- кінолог	8	
	- спеціаліст з технічного пошуку	4	
3	Рятувальна складова, них:	24	38%
	- рятувальник	20	
	- РХБЗ спеціаліст	4	
4	Медична складова, з них:	8	13%
	- лікар	4	
	- парамедик	4	
5	Логістична складова, них:	7	11%
	- менеджер з логістики	1	
	- спеціаліст з логістики	4	
	- спеціаліст з технічної підтримки	2	
6	Пройшли атестацію, з них:	64	100%
	- повторно переатестовані	36	56%
	- атестовані вперше	28	44%

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Закінчення табл. 3.2

№ п/п	Тип діяльності	Кількість атестованих	%
7	Гендерний розподіл становить:		
	- чоловіки	57	89%
	- жінки	7	11%
8	Відзначені відомчими та державними нагородами, із них:	64	100%
	- відомчі нагороди та відзнаки	64	100%
	- державні нагороди	11	17%

Джерело: розроблено автором

Отже, як видно з таблиці 3.2, група досліджуваних рятувальників, які пройшли атестацію INSARAG у складі команди важкого класу ДП МРЦ ДСНС, складала всього 64 особи, з яких управлінська ланка становила 20% складу команди, пошукова складова – 19%, рятувальна – 38%, медична – 13%, логістична – 7%. Гендерний розподіл між рятувальниками команди становив 98% чоловіків та 11% жінок.

Одним із показників підготовленості рятувальників вважаємо ступінь визнання державою їхніх заслуг. З огляду на зазначене, можемо констатувати, що 100% рятувальників, атестованих INSARAG у складі ПРК важкого класу, відзначені відомчими відзнаками та нагородами, а 11 з них (17%) – відзначені високими державними нагородами (див. табл. 3.3.).

Таблиця 3.3

Рятувальники, атестовані INSARAG у складі ПРК важкого класу, нагороджені державними нагородами за мужність і героїзм при виконанні службового обов’язку

№ п/п	ПІБ	Нагорода
1	Лавриненко С.Б.	Орден «За мужність» III ступеня
		Медаль за «Врятоване життя»
		Почесне звання «Заслужений працівник цивільного захисту»
		подяка Прем’єр-міністра України

Закінчення табл. 3.2

№ п/п	ПІБ	Нагорода
2	Генза В.Р.	Орден «За службу Батьківщині в ЗС СРСР» III ступеня
		Орден «Пошани»
		Медаль «За бойові заслуги»
		Грамота Верховної Ради України
3	Северенчук С.А.	Орден «За мужність» III ступеня
		медаль «За врятоване життя»
4	Кислицин Є.Ю	Орден «За мужність» III ступеня
5	Соловійов М.А.	Орден «За заслуги» III ступеня
6	Вельмик В.В.	Медаль «За врятоване життя»
		Почесна Грамота Кабінету Міністрів України
7	Коваль І.О.	Медаль «За врятоване життя»
8	Сілаєв К.В.	Медаль «За врятоване життя»
9	Кулішов А.М.	Медаль «За врятоване життя»
10	Францев В.В.	Почесна Грамота Кабінету Міністрів України
11	Желага Ю.О.	Подяка Кабінету Міністрів України
12	Мошковський В.В.	Подяка Кабінету Міністрів України

Джерело: розроблено автором

До професіографічного аналізу діяльності рятувальників міжнародного класу та медиків-рятувальників, які залучаються до діяльності у складі МГМ та пошуково-рятувальних операцій, було залучено 25 експертів, з них:

- ✓ 10 медиків-рятувальників (усі лікарі вищої категорії, які мають наукові ступені, були у складі команди мобільного рятувального госпіталю ДП МРЦ ДСНС України під час виконання завдань у складі міжнародних гуманітарних місій внаслідок великомасштабних землетрусів у Республіці Туреччина, Ірані, Індії, Пакистані);
 - ✓ 3 директори Департаменту ДСНС України;
 - ✓ 2 експерти вищої категорії, які залучалися до атестації рятувальників важкого загону у складі експертних атестаційних груп інших держав;

✓ 10 керівників підрозділів ДП МРЦ ДСНС України, атестовані на статус рятувальника міжнародного класу, які мали досвід участі у міжнародних гуманітарних місіях та участі у міжнародних навчаннях і відпрацюваннях алгоритмів ліквідації НС у межах міста.

3.3. Характеристика методів дослідження

Вибір методів дослідження було проведено з урахуванням основних завдань дослідження.

Організаційні методи:

✓ *порівняльний* (загальний в організації дослідження, спрямовує в одному напрямку процес дослідження та виступає регулятором узгодженої взаємодії усіх методик дослідження);

✓ *лангітюдний* (організація багаторічного дослідницького циклу);

✓ *комплексний* (забезпечив планування міждисциплінарного дослідження).

Організаційні методи дослідження забезпечили загальне планування дослідження психології діяльності МГМ, дозволили визначити об'єм досліджуваного матеріалу, тривалість та періодичність збору інформації, спосіб аналізу даних, вибір методик дослідження і ступінь різносторонності аналізу досліджуваних явищ.

Метод збору емпіричних даних забезпечив збір інформації про об'єкт і суб'єкт діяльності, а також особливості їх взаємодії:

Метод вивчення документації було застосовано для збору інформації про правила виконання рятувальником міжнародного класу професійних завдань в умовах МГМ або пошуково-рятувальних операцій, про вимоги до результатів його діяльності, а також інформації про нормативні умови соціально-психологічної взаємодії та умов життєдіяльності в зоні НС.

Такі нормативні характеристики професійних завдань, що виконуються рятувальниками міжнародного класу в умовах

МГМ, зафіксовані у різних джерелах: технологічній і технічній документації (технологічні карти, «специфікації», розрахункові записки, приписи тощо), в інструкційній та юридичній документації, в технічних та інших довідниках, у спеціальній літературі, правилах безпеки та ін.

Під час збору об'єктивної інформації про особливості протікання професійної діяльності рятувальника міжнародного класу в умовах здійснення конкретної МГМ або пошуково-рятувальної операції вивчалися звітні документи про аварії, травми, «нештатні ситуації».

Водночас не можемо не відмітити деякі обмеження при застосуванні у ході дослідження методу вивчення документів.

По-перше, із всієї нормативної бази про МГМ або пошуково-рятувальні операції відбиралася тільки та інформація, яка одночасно була значимою і, з погляду рятувальника міжнародного класу, найбільш інформативною й об'єктивною, та необхідною для успішного виконання місії. Крім того, ця інформація мала забезпечувати визначення професійно-важливих якостей спеціаліста, розвиток яких необхідний для виконання професійної діяльності в умовах проведення МГМ або пошуково-рятувальної операції.

По-друге, не будь-яка технічна і технологічна документація була доступна для оперативного осмислення психологом, так як потребувала тривалої спеціальної підготовки.

Метод опитування і його різновиди, як і метод вивчення документації, використовували під час збору емпіричних даних про професійну діяльність рятувальників міжнародного класу. Залежно від мети й умов збору інформації нами були застосовані різні форми опитування.

Збір інформації про особливості професійної діяльності рятувальників міжнародного класу у деяких випадках здійснювався за допомогою орієнтовної пілотажної бесіди з експертами (професіоналами досліджуваної сфери діяльності), а потім уже – шляхом регламентованого опитування.

Під час збору інформації про особливості постаті самого рятувальника міжнародного класу (когнітивні, виконавські та

емоційні; його інтереси, схильності, задоволення працею, взаємостосунки у колективі, умови діяльності тощо) застосовувалися інтерв'ю, анкетне опитування або бесіда за заздалегідь складеним планом. Причому зміст бесіди або опитування було спрямовано на досліджуваний аспект діяльності: вивчення негативних психічних станів, задоволення професійною діяльністю тощо.

Також було використано анкетне опитування і бесіда для самооцінювання рятувальників міжнародного класу своїх можливостей, професійної готовності, професійної успішності, ставлення до себе і колективу, для отримання інформації про суб'єктивні й об'єктивні проблеми і способи їх подолання в умовах проведення МГМ.

Опитування у формі запитань рятувальнику міжнародного класу було засобом збору додаткової інформації про причини помилкових дій, аварій, травм, роздратованості при несприятливих ситуаціях в умовах МГМ або пошуково-рятувальної операції

Перевагою інтерв'ю, бесіди або усного опитування, навіть за заздалегідь складеним планом, виявилось те, що у ході бесіди можна урізноманітнити послідовність, формулювання і навіть зміст запитань, що задавалися рятувальнику залежно від його індивідуальних особливостей та з урахуванням правил комунікативної взаємодії.

Метод спостереження. Застосування методу спостереження у нашому дослідженні стало можливим тільки після збору інформації про МГМ і рятувальників міжнародного класу методами вивчення документації та опитування, на основі яких були виділені ті явища, що потребували застосування методу спостереження.

Цей метод дозволив вивчити процес і характер проходження професійної діяльності рятувальника міжнародного класу: організація діяльності; дії рятувальника; його переживання; взаємодії з товаришами по службі та ін.

Спостереження дало можливість розподілити процес професійної діяльності рятувальників міжнародного класу на

окремі види для здійснення їхнього аналізу, який виявився основою для психологічного розшифрування «технологічних» операцій, що відбувалися під час виконання завдань в умовах місії.

Метод вивчення професійних задач. Задача, у нашому випадку, розглядається як окрема одиниця роботи, що включена до діяльності і виконується рятувальником міжнародного класу, яку ми можемо вивчати як самостійну діяльність. З одного боку – об'єктивного, вона характеризується нормативно визначеною системою правил, інструкцій, вимог, умов, які мають бути усвідомлені рятувальником, як орієнтовна основа професійної діяльності, а з іншого – суб'єктивного, вона віддзеркалює певну спрямованість рятувальника міжнародного класу, активує його здібності, професійні знання, уміння і навички для досягнення успіху у вирішенні поставленого завдання.

Зазначений метод було успішно застосовано для вивчення індивідуальних стратегій виконання рятувальниками мисленневих, перцептивних, мнемічних, сенсомоторних, комунікативно-інформаційних та інших задач.

Також цей метод використовувався нами для збору інформації про причини помилкових дій, аварій, травм та інших порушень, що негативно впливали як на результат МГМ, так і на рятувальника міжнародного класу.

Метод вивчення продуктів діяльності було застосовано у тому разі, якщо було неможливо або складно здійснювати спостереження за процесом виконання професійної діяльності рятувальника міжнародного класу.

Цей метод дозволив за результатами діяльності рятувальників міжнародного класу визначити якість виконуваної ними роботи в умовах МГМ. Завдяки застосуванню цього методу ми з'ясували не тільки ефективність діяльності рятувальників міжнародного класу, але й деякі причини (об'єктивні і суб'єктивні), що призводять до зниження ефективності діяльності зведених загонів МГМ.

Психодіагностичний метод дослідження.

З метою дослідження уявлень рятувальників міжнародного класу про себе, про умови їх індивідуальної та спільної діяльності, їх способу життя в умовах МГМ, а також їхнього суб'єктивного ставлення до таких умов було використано такі психодіагностичні методики:

- ✓ методика «незакінчені речення» (М. Сакса);
- ✓ спеціалізований семантичний диференціал (СД) В. Серкіна, для визначення оцінки способу діяльності й безпосередньо життя фахівця-професіонала;
- ✓ тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. Леонтєва;
- ✓ методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера в адаптації Є. Бажина, Є. Голинкіної, А. Еткінда;
- ✓ методика визначення спрямованості особистості (орієнтаційна анкета) Б. Басса в модифікації В. Смейкала і М. Кучера.

Діагностика емоційно-вольових якостей рятувальника міжнародного класу визначалася за допомогою таких психодіагностичних методик:

- ✓ готовність до виправданого ризику досліджувалася за допомогою двох методик: методика діагностики ступеня готовності до ризику А. Шуберта та методика дослідження схильності до ризику (модифікація А. Шмельова);
- ✓ виразність особистісної та реактивної тривожності досліджувалась за допомогою методики визначення рівня тривожності Ч. Спілбергера (адаптація Ю. Ханіна);
- ✓ вивчення нервово-психічної стійкості та стресостійкості проводилося за допомогою методики діагностики нервово-психічної стійкості (В. Бодрова);
- ✓ вивчення вольової саморегуляції було здійснено за допомогою методики дослідження вольової саморегуляції А. Зверькова та Є. Ейманда.

У межах дослідження інтелектуального компонента розглядалися два основних параметра: «загальний рівень інтелектуальних здібностей» та «інтелектуальна лабільність». Для цього були використані:

- ✓ методика «Інтелектуальна лабільність»;
- ✓ методика «КВТ» (адаптований російською мовою варіант інтелектуального тесту загальних здібностей Вандерліка).

Для діагностики психічних і психофізіологічних станів рятувальників міжнародного класу були використані:

- ✓ проєктивна методика «Hand-test» (тест руки) Е. Вагнера (в адаптації Т. Курбатовой);
- ✓ проєктивна методика «Неіснуюча тварина» М. Дукаревич.

Визначення індивідуально-психологічних особливостей поведінки рятувальників міжнародного класу в типових ситуаціях міжнародних гуманітарних місій проводилося за допомогою «Психогеоетричного тесту С. Деллінгера (адаптація О. Алексєєва, Л. Громової).

Вивчення особливостей міжособистісних відносин серед рятувальників міжнародного класу проводилося за допомогою методу «ДМВ» (Діагностика міжособистісних відносин).

Методи обробки даних дослідження.

1. Кількісний аналіз за допомогою статистичних методів дослідження було використано для проведення математико-статистичної обробки даних, отриманих у нашому дослідженні.

Практичне вирішення завдань емпіричного дослідження припускало використання математичних методів обробки даних психологічного обстеження.

Основними методами статистичного аналізу, що були використані в дослідженні, є:

- *φ-критерій Фішера* – призначений для зіставлення двох вибірок за частотою зустрічальності ефекту, що нас цікавить;

– *факторний аналіз* методом аналізу головних компонент з Варімакс обертанням із нормалізацією Кайзера. Було використано для виявлення структури змінних як сукупності факторів, кожен з яких – це прихована узагальнююча причина взаємозв'язку групи змінних. При здійсненні вибору вихідних даних враховувалося кількісне співвідношення ознак та об'єктів, а також змістовна сторона показників.

– *кореляційний аналіз*, який було проведено за допомогою r -критерію Пірсона. За допомогою цього методу було встановлено низку кореляційних взаємозв'язків між досліджуваними явищами.

Емпіричні дані, отримані у ході цього дослідження, піддавалися статистичній обробці за допомогою стандартних і апробованих програм для ПК. Використовувалися спеціалізовані пакети прикладних програм для психологічних досліджень («SPSS 17.0.» та «Microsoft Office Excel 2003»), що забезпечують виконання загальноприйнятих одномірних статистик і багатомірних математико-статистичних методів, адекватних для вирішення конкретних завдань дослідження.

2. *Якісний аналіз за допомогою методу контент-аналізу* було використано для якісної та змістовної обробки даних, що були отримані переважно у ході бесід та опитувань. Суть методу контент-аналізу полягає у фіксації певних одиниць змісту, що вивчається, а також у квантифікації отриманих даних.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. Спираючись на методологію системного підходу дослідження суб'єктно-суб'єктних та суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, було з'ясовано загальні принципи стратегії дослідження, що ґрунтуються на розумінні того, що діяльність міжнародної гуманітарної місії є організаційно складною, полімодальною системою, а її вивчення має багатоаспектну спрямованість.

У поетапності пізнання діяльності фахівців зведених рятувальних загонів було виділено інформаційний, аналітичний, синтетичний, емпіричний та результуючий етапи дослідження. Відповідно, кожен етап має свою мету і завдання, що узгоджені із загальною концепцією дослідження.

2. У дослідженні загалом, на різних етапах реалізації його завдань, взяло участь 336 респондентів.

Детальна характеристика груп досліджуваних та характеристика їхньої діяльності дозволили сформувати адекватний інструментарій дослідження та визначити інструменти для обробки його результатів.

3. Комплексний та індивідуальний підхід, системність у розумінні індивідуальності людини, яка волею долі опинилася в надзвичайній ситуації, систематичне викладення емпіричних та статистичних методів дослідження, та пов'язаних з ними безпосередніх проблем дозволили нам ефективно підійти до вирішення задач наукового пошуку.

РОЗДІЛ 4

МІЖНАРОДНІ ГУМАНІТАРНІ МІСІЇ ТА РЯТУВАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

4.1. Генеза міжнародного гуманітарного руху

Гуманітарна діяльність такого широкого, по суті всесвітнього масштабу, не виникає випадково, з волі обставин. Потрібно, щоб до початку роботи для неї були відповідним чином підготовлені знаряддя.

Анрі Дюнан

Стихійні лиха, пожежі, аварії ... По-різному можна їх сприймати. Розгублено, або навіть приречено, як століттями реагували люди на численні лиха, а можна – організовано, з вірою у власні сили і допомогу держави. Успіх залежатиме від тих, хто знає, як діяти у тій чи іншій ситуації, прийме правильне рішення: врятує себе, надасть допомогу іншим, обмежить, наскільки зуміє, руйнівну дію стихійних сил [24, с. 206].¹

І. Приходько (2013), досліджуючи сучасні проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності зазначає, – «Багатоміковий розвиток суспільства, свідчить про те, що проблема безпеки ще за стародавніх часів сприймалась як найважливіша у будь-якій соціальній структурі, починаючи з кожного індивідуума і до держави загалом. В античній філософії безпека трактувалася як «захист

¹ Український соціум: загрози екстремальних ситуацій : монографія / Г.В. Рева, В.К. Врублевський, В.П. Ксьонзенко, І.В. Мариніч; за ред. В.К. Врублевського. Київ : Інтелект, 2003. С. 206.

держави і її громадян від різного роду загроз, які зазвичай пов'язували з проявом недоброзичливості й злої волі надприродних сил» [22, с. 37].²

Продовжуючи ретроспективу, автор посилається на давньогрецького філософа-матеріаліста Демокрита (460–370 роки до н.е.), який під безпекою розумів можливість пристосування людини до різних умов життя й виживання найбільш пристосованих істот. Саме так, на думку, Демокрита, виникла людина, а причиною об'єднання людей і свідомості суспільства був нестаток, тобто необхідність підвищення ступеня захисту [23].³ Інший представник давньогрецької філософії Аристотель (384–322 роки до н.е.) зміст безпеки також зводив до проблеми самозбереження, він уважав, що безпека визначається як природне почуття людини, що природа вклала в кожен істоту природне почуття любові до себе [22, с. 37].

Ретроспективний аналіз утворення міжнародного гуманітарного руху, як системного утворення, переносить нас у ХІХ століття. Водночас, сама історія виникнення руху була викликана власне через розвиток військового компоненту, що спричиняло застосування зброї на театрах воєнних дій, яка приносила масові поранення та каліцтва. Все більше незахищеним від таких дій ставало й місцеве населення. Літературні джерела підтверджують непоодинокі системні утворення гуманітарного характеру, зокрема:

І. Жаровська досліджуючи історію виникнення міжнародного гуманітарного права зазначає, – «...ще з давнини відомі факти, коли народи почали робити спроби внесення елементів гуманізму під час ведення воєн, що втілено в законах і звичаях війни. Так, за Законом Ману (близько 2-го ст. до н.е.), вважалось неприпустимим під час війни вбивати старих, дітей і жінок, а також парламентарів, осіб які

² Приходько І.І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: моногр. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. С. 37.

³ История древнего мира / под ред. И.М. Дяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. М.: Наука, 1982. Кн. 2. 576 с.

здалися в полон, і поранених. Не підлягали захопленню та знищенню храми й інші культові спорудження та їхні хоронителі. Однак ці правила часто порушувалися [27, 29].

Закони, що забезпечують захист певних категорій осіб, можна знайти в історії персів, греків і римлян, у Стародавньому Китаї, в Африці та християнських державах. Інколи полководці наказували своїм військам зберігати життя захопленим у полон солдат, добре поводитися з ними, захищати цивільне населення сторони противника, і нерідко після закінчення воєнних дій сторони домовлялися про обмін полоненими. Заборонялися напади на деякі об'єкти й віроломні спроби ведення бою, зокрема такі, як використання отрути [25, с. 12–13].⁴

У Давньому Єгипті існували установи, що нагадували перев'язувальні пункти. Скіфи (7 ст. до н.е.) надавали допомогу на полі бою. У військах Давньої Греції існували військові лікарі. У військах Давнього Риму були штатні медичні установи, що обслуговували 5–6 легіонів. Команди з 8–10 незброєних депутатів (писарів) виносили поранених з поля бою, потім поранені евакуювалися в міста.

Не менш важливі й значущі давньоіндійські письмові джерела. Епос «Махабхарата» (2-а пол. 2-го ст. до н.е.) набагато обігнав свій час: воїнам заборонялося вбивати ворогів, що втратили силу, і тих, хто здався. Після видужання пропонувалося відправляти на батьківщину поранених військовополонених. Деякі правила цього епосу нагадують правила Гаазького положення 1907 р. про закони й звичаї війни. Наприклад, дозволялися не всі види та прийоми війни: поряд із запаленими стрілами була заборонена зазубрена або отруєна зброя. Існували правила реквізиції власності ворога й правила поведінки з військовополоненими, не можна було оголошувати війну без пощади [25, с. 13].

⁴Жаровська І.М. Історія виникнення й розвитку міжнародного гуманітарного права. Наук. вісн. Херсон. держ.ун-ту. Вип. 1 Т. 1. 2015. С. 12–13.

Інший український науковець у сфері державного управління та медицини катастроф професор Я. Радиш (2013), аналізуючи зародження міжнародного гуманітарного права, зазначає про те, що «...ще 1500 р. до н.е. у Стародавній Індії лікарі, вступаючи у професію, давали клятву. В основу численних клятв, якими присягають лікарі у різних країнах світу, покладена «Клятва Гіпократата», відома вже близько 2400 років» [26, с. 54–66].⁵

У «Клятві Гіпократата» викладені основні положення медичної етики, які дотепер не втратили своєї актуальності:

- ✓ «Nolinoscere» – не нашкодь;
- ✓ людське життя – це безумовна цінність;
- ✓ лікар повинен поважати особисте життя пацієнтів, утримуватися від аморальних проступків;
- ✓ лікар повинен зберігати лікарську таємницю, поважати свою професію [26, с. 54–55].

Варто зазначити, що Президент Всеукраїнського лікарського товариства, академік АМН України Л. Пиріг у проекті Кодексу українського лікаря пропонував замінити класичне «Nolinoscere!» («Не нашкодь!») висловом «Твори добро». Як зазначає Я. Радиш: «... на думку Л. Пирога, передумовою пріоритетності «Твори добро!» є те, що в ньому втілено принципи дозволу та активності, які вимагають у всіх випадках діяльності лікаря щонайменше співчуття, співпереживання. Принцип же «Не нашкодь!», вважає вчений, втілює заборону, обмеження діяльності, зрештою, навіть нейтральність, самоусунення від допомоги» [26, с. 55].

Власне сьогодні такими підходами користуються рятувальники й психологи Державної служби надзвичайних ситуацій України. Гасло служби «Заобігти, Врятувати,

⁵ Радиш Я.Ф. Міжнародне гуманітарне право – важлива складова правового регулювання участі медичного персоналу в міжнародній миротворчій діяльності. Медичне право 1 (11) 2013. С. 54–66. Інтернет ресурс. URL: <http://medicallaw.org.ua/zhurnal-medychne-pravo/arkhiv-zhurnalu/11-2013/> (дата звернення 24.04.2018).

Допомогти», а робота психологів у найбільшому наближенні до епіцентру виникнення надзвичайної ситуації передбачає відповідний ризик самопожертви фахівця заради рятування життя і здоров'я постраждалих унаслідок НС людей.

У військах Давньої Русі для надання допомоги пораненим призначалися лікарі. При Ярославі Мудрому (XI ст.) воїни для перев'язування ран носили в сагайдаках хустки (убруси), для зупинення кровотечі застосовували джгут (повраз). Уже в розрядних списках за 1616 р. згадуються полкові лікарі. Воєначальникам відпускаються гроші на медичні витрати. Військові лікарі мали ножі, пили, джгути, лубки, навосковані нитки, шприци (приськалки), «зелія» – мандрагору, офіян (морфій).

Первинними писаними правилами були накази правителів своїм військам, у яких містилися правила поведінки стосовно противника, а також двосторонні акти, що уклалися між воюючими державами. Згодом подібна практика перетворилася на сукупність основаних на звичаї правил ведення війни, тобто норм, що підлягали дотриманню сторонами у збройному конфлікті навіть за відсутності односторонньої заяви або двосторонньої угоди з цього приводу [27, с. 13–14].⁶

Чималий інтерес становлять погляди мислителів і науковців. Гуго Гроцій видатний нідерландський політичний мислитель, філософ, юрист (1583–1645) – один із засновників новітньої теорії природного права та науки міжнародного права, першим у світовій політико-правовій думці заклав теоретико-правові засади суспільного договору, на які згодом спиралися Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Дж. Лільберн, Дж. Мільтон, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Пейн та ін. Г. Гроцій у своїй праці «Право війни та миру» відзначав необхідність «зм'якшування»

⁶ Жаровська І.М. Історія виникнення й розвитку міжнародного гуманітарного права. Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Вип. 1. Т. 1. 2015. С. 13–14.

права війни, категорично заперечував проти такого способу ведення війни, як спустошення країни [28, с. 122].⁷

Осмислення гуманістичних принципів діяльності держави, пов'язаних із захистом від зовнішніх і внутрішніх ворогів, здійснювалося насамперед у працях Сунь-цзи, Платона, Аристотеля, Сенеки та ін. В античності зародилися концепції «миру через силу» й «обґрунтування корисності війни» (Платон, Аристотель) [29, с. 13].⁸

Французький філософ Ж. Руссо у своїй праці «Про суспільний договір» (1762 р.) відзначав: «Війни – це не відносини між людьми, але між державами, і люди стають ворогами випадково, не людські істоти й навіть не як громадяни, а як солдати; не як жителі своєї країни, а як її захисники». Далі, аналізуючи цілі війни, констатував: «Якщо мета війни – знищення ворожої держави, то інша сторона має право винищувати її захисників, поки вони тримають у руках зброю, але, як тільки вони кидають її і здаються, вони перестають бути ворогами або інструментом у руках ворогів і знову стають просто людьми, чиї життя не дозволено нікому відбирати» [30, с. 123].⁹

Інший французький філософ Ш. Монтеск'є (1689–1755) у своїй книзі «Про дух законів» зазначав, що під час миру народи повинні робити якнайбільше добра один одному, а під час війни – якнайменше зла» [30, 122–123].¹⁰

Німецький філософ І. Кант (1724–1804) обґрунтував мрію про загальний і вічний мир, морально засуджував війни та закликав до миру.

⁷ Політологічний енциклопедичний словник / упор. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доопр. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 122–123.

⁸ Жаровська І.М. Історія виникнення й розвитку міжнародного гуманітарного права. Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Вип. 1. Т. 1. 2015. С. 13–14.

⁹ Політологічний енциклопедичний словник / упор. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доопр. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 122–123.

¹⁰ Там само, с. 122–123.

У XIV–XV ст. було створено перші конкретні проекти миру та об'єднання європейських держав. Саме вони поклали початок широкому розвиткові європейської думки в політичній історії континенту.

Перший із таких проектів належав П'єру Дюбуа, у 1300 р. з'явилася його робота «Про повернення святої землі».

Згідно з планом П. Дюбуа потрібно було скликати загальний собор, який складався б із духовних осіб і католицьких князів. Головне завдання собору полягало в тому, щоб його учасники домовилися про припинення війни один проти одного. «У кого є бажання воювати, – підкреслювалося у проекті, – той повинен воювати проти ворогів християнської віри і святих місць господніх на Святій землі, але не проти братів своїх під загрозою тілесної та духовної загибелі».

Другий проект з'явився через сто років на сході Європи й належав чеському королю І. Подебраду. Він також пропонував створити союз, учасники якого мусили дати згоду на застосування один проти одного зброї й не допускати, щоб інші робили це від їхнього імені [31].

Значний внесок у започаткування наукових підходів до викликів надзвичайних ситуацій природного характеру зробив португалець – Маркіз Помбал.

Після катастрофічного землетрусу та цунамі, що повністю зруйнували Лісабон у 1755 р., на запитання свого монарха «Що тепер робити?» Маркіз де Помбала – перший міністр короля Португалії Жозе I відповів **«Поховати мертвих, нагодувати живих та зачинити порти!»** Такі основні принципи (запобігання епідеміям, забезпечення постраждалих та обмеження зони лиха) залишаються актуальними і в наші дні [44, с. 6].¹¹

¹¹ Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій: монографія / [С.О. Гур'єв, А.В. Терент'єва, П.Б. Волянський]; за заг. ред. д-ра мед. наук, проф. С.О. Гур'єва // ІДУЦЗ МНС України, УНПЦЕМДМК МОЗ України. Київ, 2008. 148 с. С. 6.

*Себастьян Жозе де Карвалью-
і-Мелу, Маркіз де Помбал
1699–1782 [140]*

Маркіз де Помбал у перші ж години після землетрусу наказав командам завантажити трупи на баржі, які затопив у морі. Це був надто ризиковий крок у дуже релігійній Португалії, але вкрай правильний: цей крок позбавив місто від неминучої епідемії, якби тіла залишалися на землі.

Була об'явлена загальна мобілізація, Маркіз де Помбал наказав роздати населенню продовольчі запаси із воєнних складів і розгорнув польові шпиталі й тимчасові палатки. На другий день після земле-

трусу він розпочав організацію відновлювальних робіт.

Із міських жителів були організовані команди, які розбирали завали, тушили пожежі, ловили мародерів і хоронили померлих. Були розгорнуті польові шпиталі, поставлені палатки, організоване безперебійне постачання харчування.

Через рік, завдячуючи вдалому й прозорливому управлінню місто було повністю відбудоване.

Маркіз Помбал власне поклав початок вивченню природи землетрусів. Він наказав розіслати у всі провінції країни опитування про землетрус і його наслідки:

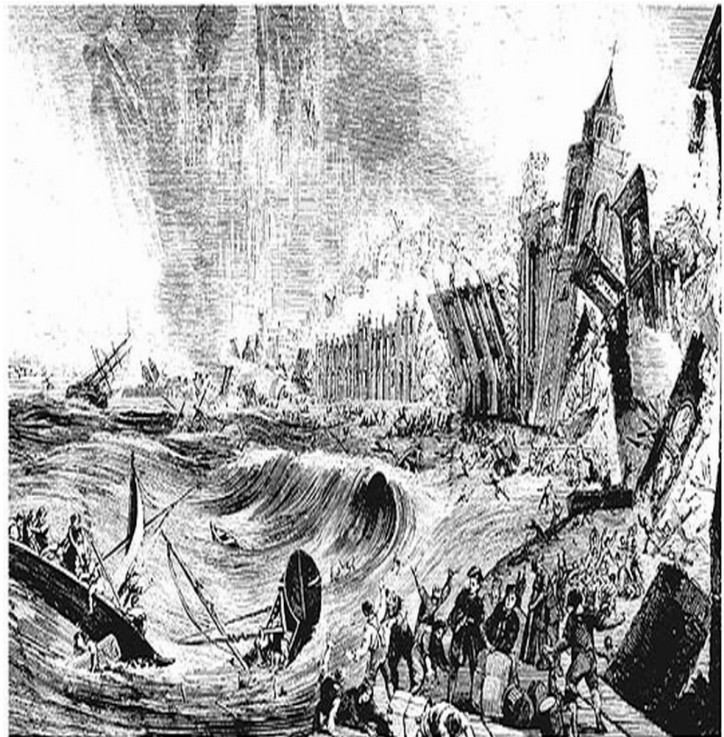
- як довго продовжувався землетрус?
- скільки було афтершоків?¹²
- Якого типу руйнування мали місце?
- Чи не вели себе дивним чином тварини? (це був перший випадок такого спостереження);
- що сталося зі стінами й колодязями?

¹² «Афтершок» повторний поштовх, поштовх, що відбувається після основного і менший у порівнянні з ним.

Відповіді на ці й інші запитання до наших днів зберігаються в національному архіві Португалії. Вивчаючи ці точні дані, сучасним науковцям вдалося реконструювати події. Без опису, проведеного Помбалом, це було б неможливо. Помбал вважається прапрадідом сучасної сейсмологічної науки.

Досить ґрунтовно були проаналізовані й зафіксовані в офіційних архівах негативні психічні стани та реакції населення, що призвели до паніки та значного збільшення чисельності жертв землетрусу.

Землетрус потряс своїми жахливими наслідками. Серед міста утворилися провалля до п'яти метрів завширшки, куди провалилися й безслідно зникли люди! Із 275 000 жителів загинуло близько 90 000. Було зруйновано 85% Лісабонських будівель, включаючи відомі палаци і бібліотеки. А що не розвалилося відразу, то згоріло від пожеж. Було зруйновано королівський палац. Загинула бібліотека в 70 000 томів і сотні цінних витворів мистецтва, у тому числі праці Тиціана, Рубенса, Коррежіо.

Лісабонський землетрус 1755 року був найкатастрофічним в історії Європи [140]

Психологічні чинники формування психічної травми та її наслідків відображені у спогадах очевидця тих подій хірурга Вольфальма. У 1755 році наприкінці листопада у своїх спогадах про землетрус він писав: «*Страшні видовища мертвих тіл, крики і стогін вмираючих, до половини*

засипаних руїнами, вище будь-якого опису; страх і відчай до того оволоділи всіма, що найрішучіші люди не наважувалися зупинитися на мить, щоб зрушити кілька каменів, якими були засипані найдорожчі їм люди, хоча багато могли бути врятовані таким чином; але ніхто не думав ні про що, окрім свого власного спасіння. кількість загиблих у будівлях і на вулицях незрівнянно менша кількості жертв, що знайшли свою кончину під уламками церков».

Перший підземний поштовх: розкачуються шпилі церков, за свідченням очевидця, – немов «колосся на вітру». У церквах падають свічки з олтарів. За декілька секунд відбувається другий поштовх: шпилі й вежі падають на дахи будинків, хитаються і руйнуються стіни будівель. Під руїнами гинуть і ті, хто піддався паніці й вибіг на вулиці, й ті хто, заціпенівши від страху, залишилися у будівлях.

Через декілька хвилин третій поштовх, скрізь доноситься з-під землі сильний гул і гуркіт руйнуючих будівель, ледь чутні крики поранених. У землі з'являються розколи до п'яти метрів, вони відрізають центр міста від решти суші.

Ті люди, кому вдалося врятуватися, побігли на берег річки Тежу, в надії переправитися через неї й покинути зруйноване місто, інші побігли до набережної й портових причалів, щоб вийти на човнах і кораблях у море. Нову лісабонську набережну разом з натовпом поглинає гігантський розкол у землі.

Вода несподівано відступає від берега, стає видно спустошене дно з обломками кораблів й останками вантажів. Кораблі, що були біля причалів, осідають на дно й завалюються на бік. Важко завантажені трищоглові судна, немов іграшкові кораблики, підхвачені хвилею й закинуті в місто на декілька кілометрів від порту. Цунамі, накривши порт і центр міста, несеться з шаленою швидкістю вверх по течії Тежу. За першою хвилею цунамі, настають ще дві.

Від безлічі свічок, що впали у храмах із зруйнованих печей, вогонь перекинувся на церковне убранство й дерев'яні будівлі, у всіх кінцях міста спалахнули пожежі. Вітер розніс вогонь

і незабаром руїни міста були охоплені полум'ям. Землетрус зруйнував щонайменше шістнадцять міст Португалії. Найближче до Лісабону місто Сетубал напівзруйноване, врешті-решт було повністю знищене цунамі на півдні країни, в провінції Алгарве, прибережні міста й села змиті гігантським цунамі. Наслідки землетрусу завдали шкоди частині Іспанії, Північній Африці та іншим регіонам. У Люксембурзі руйнується ціла військова казарма, де під її обломками гине п'ятсот солдат.

Однак, аж до XIX ст. у світі не існувало ефективної системи забезпечення лікування поранених у бою солдатів та місць для їхнього безпечного розташування.

Виклад історії сучасного міжнародного гуманітарного права (МГП) заведено, починати з 24 червня 1859 р., коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Одним із ініціаторів гуманітарного руху був швейцарець, женевський комерсант Жан Анрі Дюнан (Jean Henri Dunant), який, вражений стражданнями поранених, покинутих без медичної допомоги на полі бою, намагався разом із місцевими мешканцями організувати надання допомоги всім, хто мав у ній потребу [31, с. 9–10].¹³

*Жан Анрі Дюнан (1828–1910),
засновник руху Червоного
Хреста [144]*

¹³ Міжнародне гуманітарне право: довідник для журналістів [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель]. 2-ге вид., допов. – Одеса : Фенікс, 2015. С. 9.

Ця битва завершилася втратами обома арміями 80 тисяч вбитих, поранених і хворих воїнів. Війська відійшли на свої позиції, а на полі залишилися без допомоги тисячі поранених.

А. Дюнан був приголомшений побаченням і звернувся по допомогу до місцевих жителів – сотні людей було врятовано. У 1862 році А. Дюнан видає свою знамениту книгу «Спогади про Сольферіно»¹⁴, яка справила велике враження на європейську громадськість і поклала початок створенню міжнародної червонохресної спільноти [32].

У книзі було сформульовано дві основні пропозиції: укласти юридично обов'язкову конвенцію, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час підготують персонал та матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб [31, с. 10].

Розпізнавальним знаком Товариства було прийнято емблему – червоний хрест на білому полі – це зворотне розташування кольорів прапора Швейцарії – на ознаку того, що Рух зародився саме в цій країні. День народження А. Дюнана – 8 травня – відзначається як Всесвітній день Червоного Хреста. А. Дюнан все своє подальше життя присвятив благодійній діяльності та розвитку червонохресного руху [40].¹⁵

Створений у 1863 році «Міжнародний комітет допомоги пораненим», у 1876 р. був перейменований у «Міжнародний Комітет Червоного Хреста».

22 серпня 1864 року в Женеві була підписана перша конвенція про полегшення участі поранених і хворих під час війни, у подальшому «Женевські конвенції», в її основу були покладені такі принципи, як: воюючі сторони повинні підбирати поранених на полі бою і надавати їм допомогу

¹⁴ Un souvenir de Solferino / H. Dunant. – Geneve: Imprimerie Jules-Guillaume Fick, 1862. 115 p.

¹⁵ Інтернет ресурс URL: http://redcross-kr.at.ua/index/istorija_stvorennja_mizhnarodnogo_rukhu_chervonogokhresta/012 [Заголовок з екрану].

незалежно від їх національності; персонал і установи, а також поранені та хворі, які перебувають у них на лікуванні, користуються правами захисту і недоторканності. Міжнародний Комітет Червоного Хреста діє й донині. Його діяльність полягає у захисті та допомозі жертвам збройних конфліктів. МКЧХ виступає як нейтральний посередник між воюючими, надає допомогу пораненим та хворим військовослужбовцям та учасникам внутрішніх збройних конфліктів, діє в інтересах цивільного населення, пильнує за дотриманням усіма сторонами норм міжнародного гуманітарного права.

У 1906 році Женевська конвенція 1867 року вперше була переглянута. Як наслідок 6 липня була підписана нова Конвенція «Про покращення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях». Цей документ набув чинності у російській армії згідно з наказом по військовому відомству № 415 від 1908 р.

У ст. 18 «Про відзнаки» Женевської конвенції 1906 р. записано: «За поваги до Швейцарії геральдичний знак Червоного хреста на білому полі, утворений шляхом зворотного розміщення федеральних кольорів, зберігається як емблема та відзнака санітарної служби армії» [33, с. 58].

Через рік після Женевської конференції 1906 р. з ініціативи лауреата Нобелівської премії миру 1906 р. 26-го президента США Теодора Рузвельта (1858–1919) з 15 червня до 18 жовтня 1907 р. була скликана нова міжнародна конференція в Гаазі. Крім 27 учасників Першої Гаазької конференції, за пропозицією Т. Рузвельта на цю конференцію були запрошені представники ще 17 (сімнадцять) латиноамериканських країн. Ухвалена на ній Конвенція «Про закони та звичаї суходільної війни» 1907 р. вперше проголосила: «Особу та честь військовополоненого треба поважати!» [26, с. 59].

Перед Першою світовою війною, через 50 років після заснування МКЧХ й прийняття першої Женевської конвенції, у світі налічувалося 45 національних товариств допомоги пораненим. Рух вийшов за межі Європи й Північної Америки, до нього долучилися країни Центральної й Південної

Америци: Аргентина, Бразилія, Чилі, Куба, Мексика, Перу, Сальвадор, Уругвай, Венесуела; країни Азії: Китайська Республіка, Японія, Корея, Сіам; та Африки: Південно-Африканська Республіка.

З початком Першої світової війни, Міжнародний Комітет Червоного Хреста зустрівся із надзвичайними складнощами, впоратися з якими зміг лише за сприяння національних товариств. Працівники Червоного Хреста прийшли на допомогу медичним службам європейських країн зі всього світу, включно з США та Японії. 15 жовтня 1914 року МКЧХ заснував Міжнародне агентство військовополонених, в якому до кінця 1914 року вже працювало 1200 людей, здебільшого волонтерів. До кінця війни Агентство переслало понад 20 мільйонів листів та повідомлень, 1,9 мільйона передач й зібрало пожертвування на суму 18 мільйонів швейцарських франків [33].¹⁶

У 1919 році була створена Ліга товариств червоного хреста (ЧХ), тобто федерація (об'єднання) національних товариств ЧХ і червоного півмісяця (ЧП). Сьогодні Міжнародна Федерація Червоного Хреста – це міжнародна гуманітарна організація, до складу якої входить 186 держав світу. Її мета – надання всебічної допомоги потерпілим від стихійних та екологічних катастроф у мирний час та координація дій національних товариств у наданні гуманітарної допомоги потребуючим; підтримка і сприяння національним товариствам у реалізації програм щодо запобігання інфекційних і небезпечних хвороб, допомоги мало захищеним категоріям населення, розвитку молодіжного волонтерського руху тощо. Міжнародна Федерація ЧХ і ЧП фінансується за рахунок внесків країн – членів МФ, Гуманітарного Управління Європейського Співтовариства (ЕСНО), благодійних пожертвувань [33].¹⁷

¹⁶ Інтернет ресурс: URL: http://redcross-kr.at.ua/index/istorija_stvorennja_mizhnarodnogo_rukhu_chervonogo_khresta/012 [Заголовок з екрану].

¹⁷ Інтернет ресурс: URL: http://redcross-kr.at.ua/index/istorija_stvorennja_mizhnarodnogo_rukhu_chervonogo_khresta/012 [Заголовок з екрану]. (Там само).

Женевська конвенція «щодо поводження з військово-полоненими» від 1929 р. була другою, з історичної точки зору, але після 1949 р. її стали називати третьою, оскільки вона з'явилася пізніше від Гаазької. Враховуючи досвід Другої світової війни, була затверджена *Четверта Женевська конвенція* «щодо захисту мирного населення в часи війни». Додаткові протоколи від 8 червня 1977 р. проголосили, що конвенції мають силу й під час внутрішніх конфліктів, наприклад, громадянських воєн. На сьогодні чотири конвенції та додаткові протоколи до них містять понад 600 статей у порівнянні з 10 статтями початкової Женевської конвенції 1864 року.

Перед столітнім ювілеєм, у 1963 році, Міжнародний Комітет Червоного Хреста разом із Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця отримав третю Нобелівську премію миру. Починаючи з 1993, право бути делегатами Міжнародного комітету отримали не швейцарські громадяни. Відтоді число таких працівників Міжнародного комітету досягло 35% [34].¹⁸

Міжнародний рух спочатку мав дві визнані емблеми – червоний хрест і червоний півмісяць. Але національне товариство Ізраїлю відмовлялося застосовувати їх, вважаючи релігійними, та використовувало Червоний щит Давида. Тому було прийнято рішення використовувати як нейтральної стосовно релігій і державної приналежності нової емблеми – червоного кристалу (червоний ромб на білому тлі). Ця емблема використовується разом з червоним хрестом і червоним півмісяцем.

Прийняття цього символу дозволило Ізраїлю ввійти до Міжнародного товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а фахівці з Ізраїлю тепер можуть надавати медичну допомогу і гуманітарну допомогу по всьому світу з використанням емблеми червоного кристалу та під захистом міжнародних законів.

¹⁸ Інтернет ресурс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Також Міжнародна Федерація за потреби може використовувати емблему червоного кристалу у надзвичайних умовах, однак продовжують використовуватися червоний хрест і червоний півмісяць [19, с. 106].

Відповідно до ст. 5 Угоди про організацію міжнародної діяльності складових частин Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця [22]. Федерація діє як провідна установа, яка здійснює керівництво міжнародною оперативною діяльністю у випадках НС мирного часу, а Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є провідною організацією під час озброєного конфлікту, одночасно з яким може статися стихійне лихо або техногенна катастрофа. Гуманітарна допомога, операції з надання якої координуються Федерацією або МКЧХ, надходить через національні товариства.

Варто зазначити, що на практиці (зокрема, подолання медико-санітарних наслідків землетрусів у Туреччині (1999 р.), Індії (2001 р.), Ірані (2003–2004 рр.) та Пакистані (2005 р.), наслідків катастрофічних ураганів у східно-азійському регіоні (2004 р.) та інші) надання гуманітарної допомоги, у тому числі щодо подолання медико-санітарних наслідків, здійснюється країнами – донорами самостійно за погодженням з країнами, що постраждали внаслідок НС [15].

Символи й емблеми, які у різні періоди й до нашого часу були відмінною рисою й служили розпізнавальними знаками для представництв міжнародного гуманітарного руху, зображені у табл. 4.1.

Варто зазначити, що до середини XIX століття польові госпіталі позначали прапорами певного кольору: в Австрії – білого, у Франції – червоного, в Іспанії та США – жовтого. А оскільки значення цих прапорів знали не всі, польові госпіталі на театрі бойових дій дострілювалися нарівні з усіма іншими об'єктами. Через це медичні служби намагалися розташовувати подалі від поля бою, а поранених доводилося доставляти за багато кілометрів на незручних ношах або покритих солом'яними візками [26, с. 56].

Таблиця 4.1

Символи руху Червоного Хреста¹⁹

	<p>1. Червоний хрест. Червоний хрест на білому тлі був першим захисним символом, який був затверджений у 1864 році Женевською конвенцією. Він повторював швейцарський прапор, було змінено лише кольори – хрест став червоним, а тло – білим. Це було обумовлено тим, що засновник міжнародного комітету Анрі Дюнан був Швейцарцем</p>
	<p>2. Червоний півмісяць. Під час російсько-турецької війни (1876–1878), Османська імперія використовувала символ Червоного Півмісяця замість Червоного Хреста, оскільки уряд вважав цей символ образливим для мусульманських солдатів. У 1877 році МКЧХ зобов'язав Російську імперію, в повній мірі поважати недоторканість всіх осіб та будівель, які знаходяться під захистом Червоного Півмісяця. Згодом аналогічне зобов'язання щодо Червоного Хреста було отримано від уряду Османської імперії</p>
	<p>3. Червоний лев із сонцем. Символ використовувався іранською організацією Червоний лев із сонцем визнаний Міжнародним рухом у 1923 році</p>
	<p>4. Червона зірка Давида – символ ізраїльської організації Маген Давид Адом. Є офіційно визнаним символом Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного півмісяця²⁰</p>

¹⁹ Розроблено автором.

²⁰ Рух неодноразово відмовляв у символу «Червоної зірки Давида», аргументуючи це тим, що червоний хрест не є символом християнства, а зроблений за зразком прапора Швейцарії зі зміною кольорів. Якщо допустити єврейський символ, то на аналогічний зможе претендувати будь-яка релігійна організація. Під тиском Національного комітету США, який з 2000 по 2006 рік відмовлявся платити Міжнародному комітету членські внески, було запропоновано й визнано новий символ - червоний кристал.

**Розділ 4. Міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції:
історія та перспективи**

Закінчення табл. 4.1

	<p>5. Червоний кристал. Символ був визнаний офіційним як «Емблема третього протоколу» 8 грудня 2005 р. з метою включення як повного члена ізраїльської організації Маген Давид Адоім (Червона зірка Давида). Неофіційно він відомий як «червоний кристал»</p>
	<p>6. ICRC На сьогодні офіс Міжнародного червоного хреста має таку емблему</p>
	<p>7. Дві похилі червоні смуги на білому тлі були емблемою «Женевських зон» і були присутні на емблемі Міжнародної організації цивільної оборони до 1998 р.</p>
	<p>8. Емблема Міжнародної організації цивільної оборони</p>

Для українського народу гуманне ставлення до військовополонених було характерне віддавна. Ще історик Маврикій писав, що візантійські солдати, які потрапили у полон до південних слов'ян, не були перетворені на рабів, як у інших народів. Наші давні предки обмежували перебування у полоні певним часом, після якого пропонували полоненим вибір: або ті за певний викуп повернуться додому, або залишаться у них вільними.

Щодо історії розвитку гуманітарного руху на терпенах нашої країни, то серед українських лікарів одним із перших практично запровадив у життя державницькі ідеї гуманного ставлення до жертв війни академік П. Загорський.

3 липня 1794 р. він у чині штаб-лікаря у складі Кірасирського полку брав участь у бойових діях з поляками на території Волині. У службовій картці П. Загорського у цей

період його службової діяльності зроблено запис, згідно з яким, перебуваючи на кордоні з Галичиною, в бою поблизу с. Половці, полковий лікар «пользовал немалое число раненых неприятелей, взятых в плен...», а 1795 р. «пользовал в своем госпитале всех больных...» (тобто цивільне населення сіл Волинської губернії) [26, с. 56].²¹

Визначальний внесок у розвиток гуманітарного руху було зроблено нашим співвітчизником **Миколою Івановичем Пироговим (25.11.1810–23.11.1881)**, який став засновником військово-польової хірургії, започаткував використання анестезії при оперативних втручаннях.

*М. І. Пирогов (1810–1881 рр.)
[26]*

М. Пирогов вбачав у військовій медицині важливий інструмент практичної реалізації державних міжнародно-договірних зобов'язань царської Росії щодо забезпечення захисту жертв війни і надання їм медичної допомоги та театрі воєнних дій. М. Пирогов першим вказав на гуманітарну, соціально значущу за умов «об'єктивної гласності» функцію військово-медичної служби, яка вимагає постійної уваги і професійного компетентного регулювання на основі юридичних норм міжнародного гуманітарного права [26, с. 57].

У 26-літньому віці, під час навчання в докторантурі він брав участь у ліквідації епідемії холери. У 1870 році під час французько-пруської війни, здійснював гуманітарну місію з допомоги пораненим, будучи запрошеним на фронт від імені Міжнародного Червоного Хреста, другий раз М. Пирогов виїжджав на фронт уже у досить літньому віці – кілька місяців працював на фронті під час російсько-турецької війни.

²¹ Я. Ф. Радиш. Міжнародне гуманітарне право – важлива складова правового регулювання участі медичного персоналу в міжнародній миротворчій діяльності. Медичне право (1 (11). 2013. С. 56.

М. Пироговим вперше під час облоги м. Севастополя, для догляду за пораненими, скористався допомогою сестер милосердя, частина яких приїхала у якості «волонтерів» з Петербургу. На той час це було нововведенням.

Вагомим є внесок М. Пирогова у розробку аспектів міжнародного права і впровадження юридичних норм женеvської конвенції у військову практику медичного забезпечення, формування традицій професійної військово-медичної етики і деонтології. М. Пирогов вбачав у військовій медицині важливий інструмент практичної реалізації державних міжнародно-договірних зобов'язань (на той час Російської імперії) щодо забезпечення захисту жертв війни і надання їм медичної допомоги на театрі воєнних дій. Пирогов першим вказав на гуманітарну, соціально значущу за умов «об'єктивної гласності» функцію військово-медичної служби, яка вимагає постійної уваги і професійного компетентного регулювання на основі юридичних міжнародних норм міжнародного гуманітарного права [26, с. 57].

Найважливішою заслугою М. Пирогова є запровадження цілком нового методу догляду за пораненими. Він полягав у тому, що поранених ретельно відбирали вже на першому перев'язувальному пункті й залежно від тяжкості поранень одні з них підлягали негайній операції в польових умовах, а інших, з легшими пораненнями, евакуювали вглиб країни для лікування в стаціонарних військових шпиталях.

Тобто М. Пирогов запропонував тактику медичного сортування, яку продовжують використовувати до нашого часу медики мобільних польових госпіталів ДСНС України, з певним вдосконаленням, розділивши зони на чотири кольори залежно від важкості стану поранених [35, с. 107–108].²²

²² Мобільні формування державної служби медицини катастроф як механізм управління процесом подолання медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій: монографія. /С.О. Гур'єв, П.Б. Волянський, С.М. Миронець, А.В. Терент'єва, Г.Г. Рошцін, Ф.М. Новіков, С.П. Сазик, П.В. Танасієнко, Г.В. Бондарчук, Н.І. Іскра, І.І. Назаренко/ ІДУЦЗ МНС України, УНПЦЕМДМК МОЗ України. Київ, 2009. С. 107–108.

На конференції 1867 р., що відбулася в Парижі, було висловлено бажання розширити Женевську угоду 1864 р. Паризька конвенція постановила:

1. Недоторканість, забезпечену заступництвом конвенції, всіх лазаретів, госпіталів і всієї їх матеріальної частини.

2. Право нейтральності на суші й на морі особового складу госпіталів і похідних лазаретів.

3. Дозвіл медичному персоналові виконувати обов'язки з надання допомоги пораненим і хворим, і в той час як вони потрапляють у полон.

4. Нейтральність членів Товариства надання допомоги пораненим і хворим.

5. Недоторканість місцевих жителів, що присвятили себе наданню допомоги пораненим і хворим.

6. Обов'язок армій-переможців оберігати полеглих у бою від пограбувань, поганого поводження та хоронити мертвих [26, с. 57].

Отже, можемо стверджувати, що уже у 1987 році у зміст Женевських конвенцій вносяться зміни не тільки до питань гуманних правил ведення війни, але й розширення правил на захист мирного населення.

З 5 до 20 жовтня 1868 р. з ініціативи французької імператриці Євгенії у Женеві зібралася Друга Міжнародна конференція, яка постановила поширити чинність прав і переваг, визнаних Женевською конвенцією 1864 р. за сухопутними військами, на морські; прийняла доповнення до Паризької конвенції 1867 року.

На Берлінській конференції 22–27 квітня 1869 р. була ухвалена постанова про те, що держави, які не беруть участь у війні, зобов'язуються надсилати на допомогу арміям країн, що воюють, лікарів та усі можливі допоміжні засоби [26, с. 57–58].

Перевіркою правильності та надійності нового організаційного й етичного принципу, виробленого на попередніх міжнародних конференціях, стала російсько-турецька війна

1877–1878 рр. Вже 11 травня 1877 р. російський імператор затвердив правила, які регламентували відносини Росії з супротивником і нейтральними державами. У цьому документі зокрема зазначалося:

✓ згідно з Женевською конвенцією, керівництво діючих армій зобов'язане поважати постанови відносно недоторканості ворожих госпіталів, похідних лазаретів і медичного персоналу з боку дотримання взаємності зі сторони супротивника;

✓ відповідно до Декларації від 29 листопада 1868 р., безумовно забороняється застосовувати розривні снаряди вагою менше 400 г;

✓ для пом'якшення наслідків війни та з міркувань людяності військове керівництво буде враховувати запроваджені Брюсельською конвенцією 1874 р. загальні засади настільки, наскільки це припустимо стосовно Туреччини та узгоджується з особливими цілями цієї війни.

2 липня 1877 р. російський імператор Олександр II затвердив «Тимчасове положення про військовополонених східної війни 1877 р.», згідно з яким російська армія брала на себе низку гуманних зобов'язань.

Матеріали Брюсельської конвенції 1874 р. були покладені в основу ухваленого 1899 р. на міжнародній конференції у Гаазі «Положення про закони та звичаї суходільної війни».

Гаазька конвенція прийняла важливе положення – про обов'язкову урядову організацію обліку та надання воюючим сторонами відомостей про військовополонених, а також про організацію надання їм необхідної допомоги. З цією метою воюючі держави повинні створити довідкові бюро, які, володіючи інформацією про військовополонених від моменту початку воєнних дій, могли б відповідати на всі запитання, які стосуються військовополонених, у тім числі про їх перебування у шпиталях, а також про смерть [26, с. 58]. Порівняльний аналіз етапів розвитку Міжнародного руху Червоного Хреста наведено у табл. 4.2.

Еволюція розвитку Міжнародного руху Червоного Хреста²³

Дата	Подія	Зміст та мета застосування
1862 р.	Вихід у світ книги А. Дюнана «Спогади про Сольфаріно»	Публікація створила ажіотаж у багатьох світових колах, що призвело до ініціативи про створення Міжнародного гуманітарного руху
1863 р.	Утворено Міжнародний Комітет допомоги пораненим, який у 1876 році був перейменований у «Міжнародний Комітет Червоного Хреста»(МКЧХ)	
1864 р.	22.08.1864 у м. Женева підписана І Женевська конвенція Про полегшення участі поранених і хворих під час війни (у подальшому Женевські конвенції)	В основу Конвенції покладені принципи: 1) воюючі сторони повинні підібрати поранених на полі бою і надавати їм допомогу незалежно від їх національності; 2) персонал і установи, а також поранені та хворі, які перебувають у них на лікуванні, користуються правами захисту і недоторканості. (Діяльність в основному полягає у захисті поранених військовослужбовців)
1868 р.	добавлені протоколи	надання допомоги особам, що зазнали корабельної аварії
1899 р.	добавлені протоколи	допомога полоненим та цивільним особам на окупованих територіях
1906 р.	Відбувся перший перегляд Женевської конвенції «Про покращення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях»	під опіку підпадають військовослужбовці та все цивільне населення супротивника. Документ було ратифіковано Царською Росією у 1908 р.

²³ Розроблено автором.

Продовження табл. 4.2

Дата	Подія	Зміст та мета застосування
1907 р.	18 жовтня 1907 р. за ініціативи лауреата Нобелівської премії Миру, 26-го Президента США Т. Рузвельта була скликана нова міжнародна конференція в м. Гаазі	Конференція відбулася з порядком денним «Про закони та звичаї суходільної війни». Конвенція вперше оголосила гасло «Особу та честь військовополоненого треба поважати!». Окрім 27 учасників за ініціативи Президента США на конференцію були запрошені представники 17 латиноамериканських країн
		Перед першою світовою війною у світі налічувалося 45 національних товариств допомоги пораненим. Рух вийшов за межі Європи і Північної Америки, до нього долучилися країни Центральної й Південної Америки
1914 р.	15 жовтня 1914 р. Міжнародний Червоний Хрест заснував Міжнародну агенцію військовополонених	В агентстві станом на 1914 рік працювало понад 1200 людей, здебільшого волонтерів
1918 р.	18 квітня 1918 р. було організоване Українське Товариство Червоного Хреста	У 1918 році Україна оголосила себе демократичною країною. Але після осені і революцій в ній лютували голод та епідемії. 18 квітня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд, на якому було організоване Українське Товариство Червоного Хреста. Воно почало створювати пункти харчування, протитуберкульозні та венерологічні диспансери, станції боротьби з малярією, будинки для безпритульних. У період 1921–23 років діяльність Червоного Хреста вже Української республіки була тісно пов'язана з міжнародними організаціями

Продовження табл. 4.2

Дата	Подія	Зміст та мета застосування
1919 р.	Створена Ліга товариства Червоного Хреста	Мета створення Ліги – надання всебічної допомоги потерпілим від стихійних та екологічних катастроф умирний части координатія дій національних товариств у наданні гуманітарної допомоги потребуючим; підтримка і сприяння національним товариствам у реалізації програм щодо запобігання інфекційних і небезпечних хвороб, допомоги мало захищеним категоріям населення, розвитку молодіжного волонтерського руху тощо
1929 р.	Женевська конвенція щодо правил поводження з військовополоненими	Уточнені протоколи щодо забезпечення прав військовополонених. Конвенція була друга з історичної точки зору, але після 1949 р. її стали називати третьою, оскільки вона відбулася пізніше Гаазької конвенції
1949 р.	Четверта Женевська конвенція «Про захист мирного населення в часи війни»	Після Другої світової війни розширюються кола ситуацій, за яких захищаються жертви: спочатку лише міжнародні збройні конфлікти (МЗК), згодом – збройні конфлікти неміжнародного характеру (НМЗК); нині триває дискусія щодо захисту жертв ситуацій, котрі не кваліфікуються як збройні конфлікти (зокрема внутрішні заворушення); регулярне виправлення та доповнення договорів з урахуванням реальних подій останніх збройних конфліктів: наприклад норми про захист поранених, що містять Женевські конвенції 1864 р., переглядались у 1906, 1929, 1949 та 1977 рр. [31, с. 33]

Закінчення табл. 4.2

Дата	Подія	Зміст та мета застосування
<p>1977 р.</p>	<p>8 червня 1977 р. Додаткові протоколи</p>	<p>Прийняті додаткові протоколи, які проголосили, що конвенції мають силу і під час внутрішніх військових конфліктів (наприклад громадянських воєн). На сьогодні чотири конвенції та додаткові протоколи до них містять 600 статей у порівнянні з 10 статтями початкової конвенції 1864 р. [31, 10].</p> <p>Слід також зауважити, що до 1977 р. Міжнародне гуманітарне право об'єднувало дві відносно самостійні підгалузі: «<i>право Женеві</i>», норми якого стосуються захисту жертв збройних конфліктів (осіб, які не є комбатантами, та осіб, які припинили брати участь у конфлікті), та «<i>правом Гааги</i>», норми якого забороняють або обмежують застосування конкретних методів та засобів війни. Розрізнення між «правом Женеві» та «правом Гааги» загалом утратило «свою важливість» після прийняття у 1977 р. двох додаткових протоколів до ЖК I-IV, які стосуються обох цих течій МГП [31, с. 11]</p>

Минуло багато років з того часу, коли світове співтовариство вперше визнало необхідність зміни філософії буття та відповідальність кожної країни за збереження безпеки людства, яке дедалі більше просувається до глобальної катастрофи.

Реалії сьогодення свідчать про надзвичайну актуальність розроблення нових підходів і технологій, які могли б успішно протидіяти викликам людству, що з кожним роком лише набирають усе більш загрозливих масштабів. Безумовно, жодна держава світу не в змозі справитися з такими загрозами наодинці, як і залишитися осторонь...

4.2. Участь України у міжнародних гуманітарних місіях та рятувальних операціях

Загальним недоліком наукових досліджень, які передбачали розв'язання науково-прикладних проблем цивільного захисту населення, залишається фрагментарний характер отриманих авторами наукових результатів щодо різних проблем функціонування Єдиної державної системи цивільного захисту²⁴, що не дозволяє скласти більш-менш цілісну картину розв'язання досліджуваної проблеми.

З позиції опрацювання психології діяльності зведених аварійно-рятувальних загонів ДСНС у складі міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій, а також їх активного залучення до забезпечення транскордонної безпеки, проблема не може бути вирішена без всебічного аналізу нормативно-правового поля, яке врегульовує питання транскордонного співробітництва ДСНС України.

²⁴ Нагадаємо, що головні функції щодо захисту населення і територій від НС покладаються на центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ), що реалізує державну політику у сферах цивільного захисту – Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України). Правовою основою її діяльності є Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України №1052 від 16 грудня 2015 року. Спрямовується та координується діяльність цього ЦОВВ Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [39].

За часів набуття Україною незалежності, проблеми діяльності фахівців, яким доводиться виконувати завдання за межами території України, більше досліджені у військовій сфері, в питаннях участі українських військовослужбовців у Міжнародних миротворчих місіях. Цій проблемі були присвячені наукові праці В. Алещенка (2008) [182], І. Приходька (2013) [22], В. Стасюка (2005) [183] та інших авторів.

Перший досвід такого залучення відбувся після схвалення Постановою Верховної Ради України від 3 липня 1992 року № 2538–ХІІ рішення «Про участь батальйонів Збройних Сил України у Миротворчих Силах Організації об'єднаних націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії тощо» [12, с. 65–71]²⁵.

Починаючи з 1992 року Збройні Сили України беруть участь у миротворчих операціях під егідою ООН, НАТО та інших міжнародних організацій. У військових операціях за часів незалежності України взяло участь 44 000 українських військовослужбовців, 54 з них – загинуло (див. табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Міжнародні миротворчі місії України за часів незалежності (1991–2019 рр.)²⁶

№ п/п	Роки	Назва	Місце	N* ²⁷	Втрати	Статус
1	1992–1995	Сили ООН з охорони (UNPROFOR)*	Югославія	1303	15	Завершено

²⁵ Миронець С.М. Психологічна готовність фахівців міжнародних гуманітарних місій до реагування на надзвичайні ситуації транскордонного характеру // Аспекти діяльності публічних органів влади в Польщі і Україні. Виробнича проблематика. [Zakres dzialania administracji publicznej w Polsce i na Ukrainie Wybrana problematyka] // Prof.dr hab. Oleksandr Loschchykhin, Akademia Zarzadzania Administracja Publiczna w Kijowie Dr hab. Markek Klimek, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawla II, – Warszawa-Kijow. 2016. – P. 65–71.

²⁶ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Миротворчі_місії_України

²⁷ Постійна військова чисельність.

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження табл. 4.3

№ п/п	Роки	Назва	Місце	N* ²⁶	Втрати	Статус
2	1993	Українська гуманітарна місія в Грузії*	Грузія	131	0	Завершено
3	1994–2000	Місія ООН у Таджикистані	Таджикистан	21	0	Завершено
4	1995–1999	Сили втілення (IFOR), Сили стабілізації (SFOR), у Боснії і Герцеговині	Боснія і Герцеговина	400	2	Завершено
5	1996–1999	Місія ООН превентивного розгортання в Македонії (UNPREDEP)	Північна Македонія	1	Немає	Завершено
6	1996–1998	Тимчасова адміністрація ООН для Східної Славонії, Барані та Західного Срема (UNTAES)	Хорватія	511	Немає	Завершено
7	1996–1999	Місія ООН в Анголі (MONUA)	Ангола	216	1	Завершено
8	1996–2002	Місія ООН на півострові Превлака (UNMOP)	Хорватія	2	Немає	Завершено
9.	1997	Місія ООН у Гватемалі (MINUGUA)	Гватемала	8	Немає	Завершено
10	1998–2001	Місія ОБСЄ з верифікації у Косово (Kosovo Verification Mission)	Косово	23	Немає	Завершено
11	1999–по т.ч.	Міжнародні сили з підтримки в Косово – КФОР	Косово	40	4	Триває
12	1999–2005	Місія ОБСЄ у Грузії	Грузія	530	Немає	Завершено
13	з 2000, військ. кон-т з 2012	Українська миротворча операція у Демократичній Республіці Конго (МООНСДРК)	ДР Конго	13	Немає	Триває
14	2000–2006	Тимчасові сили ООН у Лівані (UNIFIL)	Ліван	650	Немає	Завершено

**Розділ 4. Міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції:
історія та перспективи**

Закінчення табл. 4.3

№ п/п	Роки	Назва	Місце	N* ²⁶	Втрати	Статус
15	2000–2001	Міжнародні сили сприяння безпеці	Афганістан	1	Немає	Завершено
16	2001–2005	Місія ООН у Сьєрра-Леоне (UNAMSIL)	Сьєрра-Леоне	530	6	Завершено
17	2003	Гуманітарна місія в Державі Кувейт (UNIKOM)	Кувейт	448	Немає	Завершено
18	2004–2008	Українська миротворча місія в Ефіопії та Еритреї	Ефіопія Еритрея	7	Немає	Завершено
19	2005–2011	Місія ООН у Судані	Судан	11	Немає	Завершено
20	2005–2008	Українська миротворча місія в Іраку	Ірак	1690	18	Завершено
21	2007–2014	Міжнародні сили сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан	Афганістан	30	Немає	Завершено
22	2008–2009	Місія ООН у Грузії	Грузія	37	Немає	Завершено
23	2003–2018	Українська миротворча місія в Ліберії (<i>Місія ООН у Ліберії</i>)	Ліберія	275	5	Завершено
24	з 2011	Операція ООН в Кот-д'Івуарі	Кот-д'Івуар	56	1	Триває
25	з 2019	Багатопрофільна інтегрована місія ООН зі стабілізації у Малі MINUSMA [181]	Малі	до 20	0	Завершено
26	з 1998	Спільні миротворчі сили у Зоні безпеки Придністровського регіону Республіки Молдова (<i>Військові спостерігачі</i>)	Молдова	10	Немає	Триває

Вже у перші роки незалежності в Україні здійснюється перехід до системи цивільного захисту з відповідною зміною діяльності та перерозподілом функцій між суб'єктами управління в центральних органах виконавчої влади. І це було

невипадковим, оскільки сукупність завдань, що стояла перед службами цивільної оборони багатьох країн (у тому числі й України), була тісно пов'язана із проблемами мирного часу, що давало підстави говорити радше про цивільний захист населення і територій, а ніж про цивільну оборону [21, 198].²⁸

Політичні зміни на міжнародній арені та вдосконалення завдань, які поклалися на органи цивільної оборони, вплинули й обґрунтували динаміку цих змін у бік поняття «цивільний захист». Передусім йдеться про більшість країн Західної, Центральної та Східної Європи, де в цілому на той час, такий перехід уже було завершено.

На X Міжнародній конференції з цивільного захисту, яка відбулася в Аммані (Йорданія) у квітні 1994 року, держави-учасниці ухвалили Декларацію з цивільного захисту, в якій закликали уряди ширше розглядати концепцію і визначення поняття «цивільна оборона», а не суто в межах військових конфліктів.

Під поняттям «цивільний захист» на сьогодні розуміється визначення всіх гуманітарних заходів, що спрямовані на захист життя людей, власності й довкілля від будь-яких катастроф і надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру.

З утворенням Указом Президента України від 28.10.1996 № 1005²⁹ Центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту населення, Україна стала активно залучатися до участі у Міжнародних гуманітарних місіях та рятувальних операціях [186].

Детальний аналіз нормативно-правових механізмів регулювання питань залучення рятувальників ДСНС України до міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій ми наведемо у наступному підрозділі, оскільки без порівняльного

²⁸ Український соціум: загрози екстремальних ситуацій : монографія / Рева Г.В., Врублевський В.К., Ксьонзенко В.П., Мариніч І.В. ; за ред. В.К. Врублевського. – Київ : Інформ.-видав. центр Інтелект, 2003. – С. 206.

²⁹ Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи : Указ Президента України від 28.10.1996 № 1005.

аналізу відмінностей у діяльності військового й невійськового компонентів, ми не зможемо подати повної картини діяльності місій, їх відмінних та спільних рис й особливостей діяльності. Загальну порівняльну характеристику діяльності миротворчих та рятувальних гуманітарних місій наведено у табл. 4.4.

Діяльність фахівців Міжнародних *гуманітарних* місій та пошуково-рятувальних операцій з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій не воєнного характеру почала здійснюватися Україною починаючи з 1998 року. Ця діяльність відрізняється від діяльності фахівців Міжнародних *миротворчих* гуманітарних місій та операцій за своєю підвідомчою підпорядкованістю, а саме:

Міжнародна миротворча діяльність України здійснюється на основі Конституції та законів України, а також міжнародних договорів України, згода на обов'язковість виконання яких надається Верховною Радою України та іншими нормативно-правовими актами України.

Механізми залучення військових контингентів до участі у міжнародних гуманітарних місіях та операціях уведені в дію Указом Президента України від 24.04.2009 № 435 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 р. «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України».

Також діяльність фахівців Міжнародних миротворчих операцій відбувається за умови їх пріоритетності для держави, яка посилає свій контингент для участі у місії. До таких першочергових умов належать:

- 1) операції, які проводяться в регіонах, що є ключовими для національних інтересів України;
- 2) операції, які проводяться спільно з міжнародними партнерами України, співпраця з якими сприяє європейській та євроатлантичній інтеграції України;
- 3) інші операції, в рамках яких українські миротворці роблять внесок у зусилля міжнародної спільноти з підтримання миру і стабільності.

Характеристика діяльності миротворчих та рятувальних гуманітарних місій²⁹

Миротворчі гуманітарні місії та операції (з 1991 року)	Підстави залучення контингенту ЗС України до міжнародних миротворчих місій та гуманітарних операцій	Пріоритетність залучення контингенту
<p>Миротворчі операції Збройних Сил України, класифікуються як, операції: – з відновлення, підтримання, встановлення або сприяння миру; – з примушення до миру або відбудови миру; – із визволення заручників; – з надання гуманітарної допомоги та супроводу гуманітарних конвоїв та ін.^{*30}</p>	<p>Міжнародна миротворча діяльність України здійснюється на основі Конституції та законів України, а також міжнародних договорів України, згода на обов'язковість виконання яких надається Верховною Радою України та інших нормативно-правових актів України. Механізми залучення військових контингентів до участі у міжнародних гуманітарних місіях та операціях уведені в дію Указом Президента України від 24.04.2009 № 435 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 р. «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України»</p>	<p>1) Операції, які проводяться в регіонах, що є ключовими для національних інтересів України; 2) операції, які проводяться спільно з міжнародними партнерами України, співпраця з якими сприяє європейській та євроатлантичній інтеграції України; 3) інші операції, в рамках яких українські миротворці роблять внесок у зусилля міжнародної спільноти з підтримання миру і стабільності</p>

²⁹ Розроблено автором.

³⁰ *Позначені міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції, залучення до виконання яких може бути спільним із Збройними Силами України. За таких обставин рятувальники та медики мають статус «не комбатанта» і знаходяться під юрисдикцією Комітету Червоного Хреста та Женевських Конвенцій.

Закінчення табл. 4.4

<p>Миротворчі гуманітарні місії та операції (з 1991 року)</p>	<p>Підстави залучення контингенту ЗС України до міжнародних миротворчих місій та гуманітарних операцій</p>	<p>Пріоритетність залучення контингенту</p>
<p>Міжнародні гуманітарні місії та пошуково-рятувальні операції з ліквідації НС не воєнного характеру (з 1997 року)</p>	<p>Підстави залучення зведених рятувальних загонів ДСНС України та ДСМК України до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій</p>	<p>Пріоритетність залучення контингенту</p>
<p>Пошуково-рятувальні операції; – при виникненні надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; – пошуково-рятувальні операції на (морі, в горах); – операції з евакуації населення із зони стихійного лиха; – операції з гуманітарного розмінування території (акваторії) від залишків зброї; – операції із збереження та відновлення культурних цінностей (пам'яток) що заходяться під захистом ЮНЕСКО* та ін.</p>	<p>Залучення зведених рятувальних загонів ДСНС України до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій відбувається на підставі Міждержавних Угод про двостороннє співробітництво та зобов'язаннями України у рамках співпраці з міжнародними організаціями та у разі безпосереднього звернення країни про допомогу, що потерпає від надзвичайної ситуації. Залучення Зведених рятувальних загонів ДСНС України та ДСМК здійснюється у відповідності до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2816 (XXVI) 14.12.1971. Управління з координації гуманітарних питань ООН (УКГП) забезпечує функціональну взаємодію гуманітарної спільноти в сфері реагування на надзвичайні ситуації. Основним документом, що регламентує залучення зведених рятувальних загонів ДСНС України та ДСМК до МГМ є Постанова Кабінету України</p>	<p>1) міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції на виконання міждержавних угод, що підписані та ратифіковані ВР України між Україною та державою, що позивається про допомогу; 2) відповідно до зобов'язань, що визначені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН; 3) на виконання рішення Офісу Президента України чи Кабінету Міністрів України</p>

Відповідно до категорій міжнародних гуманітарних місій належить діяльність фахівців у складі спеціально відібраних та підготовлених військових контингентів для здійснення Міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки.

Зміст діяльності міжнародних рятувальних операцій сформульовано у самому їх визначенні: «Міжнародні операції з підтримання миру і безпеки – міжнародні дії або заходи, спрямовані на виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, які здійснюються за рішенням Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту Організації Об'єднаних націй (ОБСЄ), інших міжнародних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання миру і безпеки, згідно з положенням глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, багатонаціональних військових формувань високої готовності, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН» [188].

Міжнародні операції з підтримання миру і безпеки проводяться з метою: встановлення (сприяння встановлення) миру; підтримання миру; примушення до миру; визволення заручників; подолання терористичного акту.

Особливого значення та необхідності дотримання прав і чинних норм набувають операції змішаного характеру, коли для їх виконання залучаються як військові формування так і формування, що не підпадають під статус комбатанта (див. рис. 4.2).

Як видно з рис. 4.2, діяльність українського корпусу не обмежується тільки питаннями реагування на надзвичайні ситуації природного, техногенного або змішаного характеру (як, наприклад, під час великої радіаційної аварії (максимального 7-го рівня) на атомній електростанції «Фокусіма – І» (Японія, 11 березня 2011 р.), яка була спричинена наслідками природної катастрофи (землетрусом та цунамі). За різних обставин рятувальники можуть залучатися й до виконання гуманітарних операцій у період збройних конфліктів, метою

**Розділ 4. Міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції:
історія та перспективи**

яких може бути доставка гуманітарних вантажів, участь у гуманітарному розмінуванні, розгортання та забезпечення діяльності мобільного рятувального госпіталю. За таких умов діяльність рятувальників регламентується протоколами Женевських конвенцій та Офісом Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

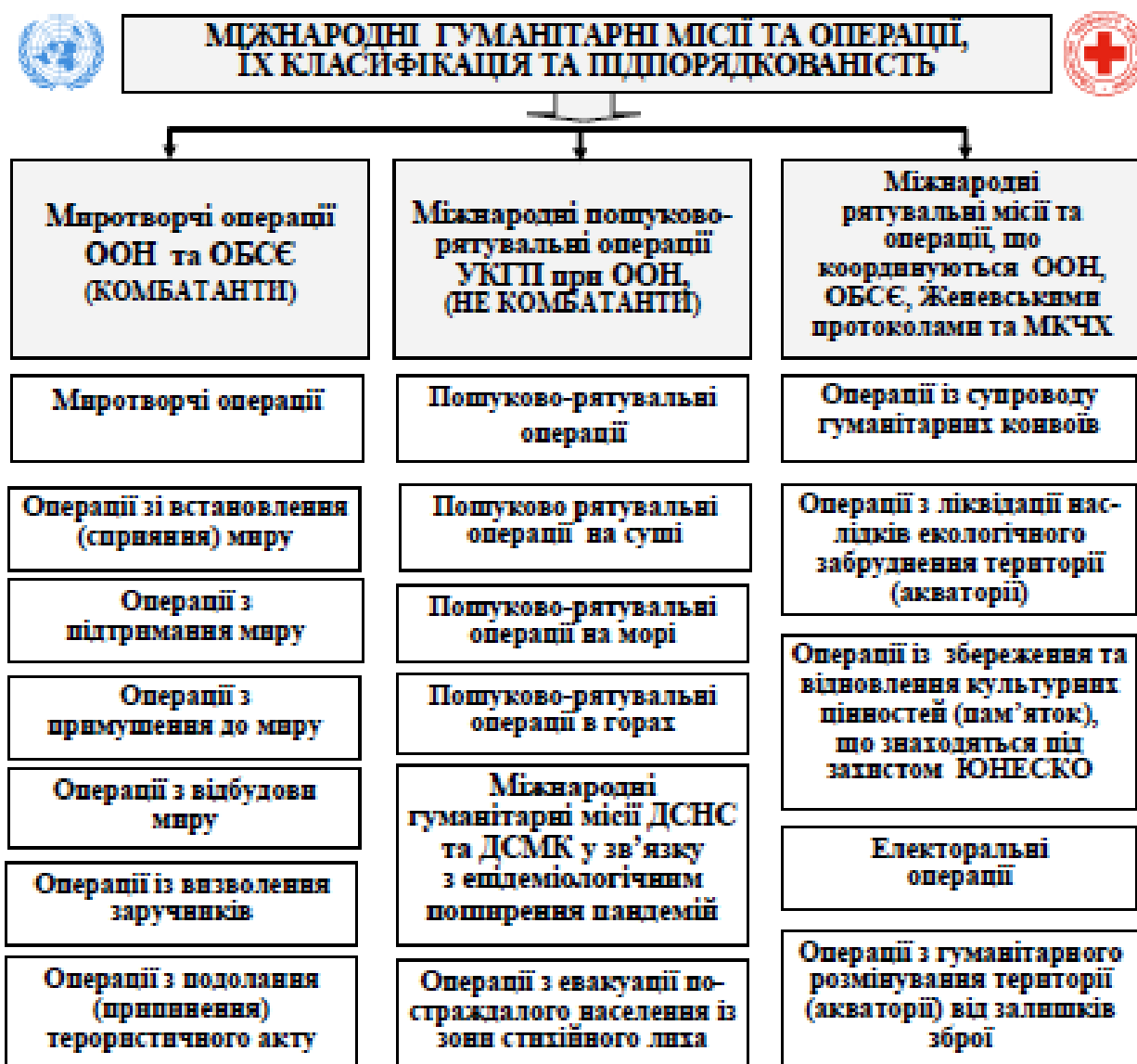

Рис. 4.2. Класифікація міжнародних миротворчих, гуманітарних і змішаних місій та операцій за їх підпорядкованістю

Джерело: розроблено автором

Протягом 1999–2019 років Україною надано гуманітарну допомогу понад 40 країнам світу, серед яких: Афганістан, Алжирська Народна Республіка, Грузія, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Киргизія, КНР, Куба, Ліванська Республіка, Македонія, Молдова, Монголія, Пакистан, Польща, Російська Федерація, США, Таджикистан, Туреччина, Чехія, Федеративна Демократична Республіка Ефіопія, Гаїті, Угорщина, Японія, Лівія та ін. (див. табл. 4.5).

Як видно з табл.4.5, умовно вся міжнародна гуманітарна діяльність України проводиться за трьома напрямками:

1. Багатостороннє співробітництво та робота з міжнародними організаціями з попередження або реагування на надзвичайні ситуації техногенного, природного та іншого походження.

2. Співробітництво України з надання гуманітарної допомоги іншим країнам у рамках двосторонніх Угод та зобов'язань відповідно до підписаних міждержавних договорів та конвенцій про багатостороннє співробітництво в сфері взаємодопомоги на випадок виникнення надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру.

3. У межах євроатлантичного співробітництва Україна – НАТО; Україна – ОБСЄ – ГУАМ.

**Міжнародна діяльність ДСНС України щодо участі
у міжнародних гуманітарних місіях та рятувальних операціях³¹**

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
1	09.12.1992 Республіка Таджикистан	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.1992 № 805 «Про надання гуманітарної допомоги Таджикистану» з метою надання гуманітарної допомоги особам, які потерпіли внаслідок збройного конфлікту в Таджикистані українською стороною виділено 1000 ковдр, 12500 кг кондитерських виробів, 10000 медичних аптечок	Доставка гуманітарних вантажів спільно з Товариством Червоного Хреста України
2	11.08.1995 Республіка Грузія	Розпорядження КМ України від 11.08.1995 № 502–р «Про надання гуманітарної допомоги українцям Республіки Грузія»	Доставка гуманітарних вантажів. Продукти харчування
3	18.11.1996 м. Стамбул, Турецька Республіка	Участь рятувальників МНС України у роботах з ліквідації наслідків пожежі з людськими жертвами, у тому числі і громадян України в готелі «Гозбей», м. Стамбул, Турецька Республіка. У турецькій провінції Анталія в одному з п'яти-зіркових готелів спалахнула пожежа	Евакуйовано близько 400 туристів
4	Республіка Польща 21.08.1997	Зведений аварійно-рятувальний загін МНС України на звернення Республіки Польща прийняв участь у ліквідації наслідків великомасштабної повені	Залучено 217 рятувальників та 54 одиниці техніки

³¹ Розроблено автором.

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
5	16.10.1997 о. Шпіцберген, Королівство Норвегія	Аварійно-рятувальний загін МНС України взяв участь в аварійно-рятувальних роботах з ліквідації наслідків аварії на шахті «Баренцбург»	Залучено гірничорятувальний загін та група експертів
6	17.12.1997 м. Салоніки, Грецька Республіка	Зведений аварійно-рятувальний загін МНС України залучено до пошуково-рятувальних робіт внаслідок авіакатастрофи літака українських авіаліній Як-42 в горах біля м. Салоніки, Грецька Республіка. Загинуло 62 пасажирів та 8 членів екіпажу. Під час пошуків через складні погодні умови також розбився літак Грецьких ВПС Загинув екіпаж – 5 чоловіків	Залучено 85 рятувальників
7	02.03.1998 Корейська Народна Республіка	Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.1998 №247 «Про надання гуманітарної допомоги Корейській Народній Демократичній Республіці. З метою реалізації звернення ООН до всіх країн членів організації та міжнародних інституцій про надання гуманітарної допомоги	Надана гуманітарна допомога на звернення ООН
8	17.08.1999 м. Кьорфез, Республіка Туреччина	На звернення Уряду Республіки Туреччина, зведений аварійно-рятувальний загін МНС України взяв участь у міжнародній пошуково-рятувальній операції з розгортанням Мобільного госпіталю МНС України (м. Кьорфез, Туреччина)	Залучено зведений рятувальний загін та мобільний госпіталь МНС України (85 осіб)
9	13-18.11.1999 Республіка Туреччина	На звернення Уряду Республіки Туреччина про допомогу внаслідок повторного землетрусу, зведений аварійно-рятувальний загін МНС України взяв участь у пошуково-рятувальній операції	29 рятувальників

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
10	07.04.1999 Республіка Македонія	На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 07.04.1999 № 556 «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Македонія» у наслідок воєнної операції НАТО на території колишньої Югославії. Здійснена доставка гуманітарного вантажу (намети, предмети першої необхідності, теплі речі, медикаменти, дезінфікуючі засоби тощо)	Доставка гуманітарних вантажів
11	24.08.1999 Угорська Республіка	Участь зведеного аварійно-рятувального загону МНС України в роботах з ліквідації наслідків великомасштабної повені на території Угорської Республіки	57 рятувальників та 21 одиниця техніки
12	19.04.-06.05.2000 р. Угорська Республіка	Участь аварійно-рятувального загону МНС України у ліквідації наслідків стихійного лиха – паводка на території Угорської Республіки	Зведений аварійно-рятувальний загін МНС України
13	10-11.03.2001 р. Угорська Республіка	Участь аварійно-рятувального загону МНС України з ліквідації катастрофічного паводка на території Угорської Республіки	зведений аварійно-рятувальний загін МНС України 40 осіб
14	31.01.2001 Республіка Індія	На виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 №20 та сумісного наказу МНС та МОЗ України від 31.01.2001 № 30/32 – участь у міжнародній гуманітарній місії з розгортанням мобільного госпіталю внаслідок великомасштабного землетрусу	Зведений аварійно-рятувальний загін та мобільний госпіталь МНС України

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
15	23.05.2001 р. м. Якутск, Російська Федерація	За дорученням Президента України Л. Кучми до м. Якутськ 24 травня 2001 р. доставлено гуманітарну допомогу для потерпілого населення (28,3 т харчових продуктів). У Далекосхідному регіоні РФ склалася катастрофічна паводкова ситуація. Підтоплено понад 4 тис. житлових будинків, відселено 17,5 тис. жителів	Доставка гуманітарних вантажів
16	26.08.2001 р. Республіка Польща	За рішенням Кабінету Міністрів України 1 серпня 2001 р. здійснено міжнародну гуманітарну місію – направлено 2 колони з гуманітарною допомогою для населення, що постраждало внаслідок катастрофічного паводку на суму 1 млн гривень. Вантаж – 170 т продуктів харчування, медикаментів, речового майна, дезінфікуючих засобів)	Доставка гуманітарних вантажів
17	11.09.2001 США	Проти США здійснено терористичний акт з тяжкими наслідками. До роботи з їх ліквідації залучені понад 10 тис. рятувальників. Зведений аварійно-рятувальний загін та мобільний госпіталь МНС України протягом 6 діб знаходився у повній готовності до вильоту для виконання завдань з ліквідації терористичного акту до США. Усі аварійно-рятувальні служби України приведені в стан підвищеної готовності до дій за призначенням	МНС України з першого дня трагедії запропонувало допомогу
18	13.08.2003 Монгольська Народна Республіка	Постанова КМУ від 13.08.2003 № 1250 «Про надання гуманітарної допомоги Монголії». МНС забезпечив укомплектування та доставку гуманітарного вантажу на суму 681,8 тис. грн	Доставка гуманітарних вантажів

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
19	27.12.2003 Ісламська Республіка Іран	Постанова КМУ України від 27.12.2003 № 2044 «Про надання допомоги Ісламській Республіці Іран у проведенні пошуково-рятувальних робіт у районах, що постраждали від землетрусу» та спільний наказ МНС і МОЗ України від 27.12.2003 № 163/км	Зведений аварійно-рятувальний загін та мобільний госпіталь МНС України (78 осіб)
20	08.10.2005 Ісламська Республіка Пакистан	Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2005. № 1001 «Про надання медичної допомоги населенню Ісламської Республіки Пакистан, що постраждало внаслідок землетрусу» та спільний наказ МНС і МОЗ України від 12.10.2005 № 258/397-Адм	Зведений аварійно-рятувальний загін та мобільний госпіталь МНС України (76 осіб) та 70 т вантажу
21	24.06.2006 Киргизька Республіка	Постанова КМУ від 24.06.2006 № 878 «Про надання гуманітарної допомоги Киргизькій Республіці». Направлено гуманітарний вантаж для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, що сталася внаслідок інтенсивних опадів у період з 26 по 29 січня 2006 р.	Доставку гуманітарних вантажів
22	27.12.2006 Ліванська Республіка	Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1823 «Про виконання резолюції Ради Безпеки ООН щодо Лівану»	Надана гуманітарна допомога не військового характеру
23	14.05.2008 Китайська Народна Республіка	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 № 715-р «Про надання гуманітарної допомоги Китайській Народній Республіці»	Гуманітарна допомога з укомплектування та розгортання мобільного госпіталю

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
		<p>У травні 2008 року стався потужний землетрус магнітудою 7,9 за шкалою Ріхтера, який забрав життя 87 тис. осіб, ще 370 тисяч отримали травми, без даху над головою залишилися 5 мільйонів жителів.</p> <p>Для надання допомоги населенню Китаю, що постраждало від землетрусу Урядом виділено МНС України 15 млн 527 тис. 225 грн для забезпечення комплектування мобільного госпіталю особовим складом, майном та медикаментами з розрахунку необхідності обслуговування до 300 осіб на добу протягом 30 діб</p>	
24	18.11.2009 Федеративна Республіка Ефіопія «Республіка Джибуті»	<p>На виконання розпорядження КМ України від 28.01.2009 № 181-р «Про надання гуманітарної допомоги Демократичній Республіці Ефіопія»</p>	МНС України здійснено доставку гуманітарного вантажу до Республіки Ефіопія
25	27.01.2010 Республіка Гаїті	<p>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 143-р «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Гаїті» для ліквідації наслідків землетрусу. Відповідно на заклик ООН надана гуманітарна допомога у сумі 4,1 млн грн</p>	Гуманітарна фінансова допомога
26	25.06.2010 Угорська Республіка	<p>На виконання Розпорядження КМ України від 25.06.2010 № 1272-р «Про надання гуманітарної допомоги Угорській Республіці» з метою сприяння в подолання наслідків надзвичайної ситуації, що склалася в Угорській Республіці внаслідок повені, керуючись гуманними принципами та відповідно до статті 10 Закону України «Про гуманітарну допомогу»</p>	Здійснена доставка гуманітарної допомоги на суму 3 млн 644,1 тис. грн

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
27	31.01.2011 Республіка Лівія	На виконання Розпорядження КМ України 31.01.2011 «Про виділення коштів для надання гуманітарної допомоги Лівії та здійснення невідкладної евакуації громадян України». Відряджена група фахівців-медиків для забезпечення надання медичної допомоги та медичного супроводження осіб під час їх доставки в Україну та відрядженням медичних працівників Українського центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф до Лівії з метою надання медичної допомоги	Медична та консульська та гуманітарна допомога постраждалому населенню Лівії. Також виділена грошова допомога у розмірі 3 750 958 грн
28	15.03.2011 Японія (Японська Держава)	11-14 березня 2011 р. на східному узбережжі острова Хонсю (Японія) станом на 11:00 стався землетрус, який спричинив велике цунамі, що стало наслідком аварії на Атомній електростанції «ФКУСІМА». Уряд України одним з перших запропонував допомогу з ліквідації наслідків НС, з готовністю відправити зведений рятувальний загін. З 31 жовтня до 6 листопада 2011 р. близько 40 представників муніципальної влади префектури Фукусіма та медичних працівників цього регіону перебували в Україні з метою вивчення досвіду нашої країни у подоланні наслідків ядерної катастрофи. Представництво японська делегація відвідала державні органи влади, що є відповідальними за питання подолання наслідків аварії на ЧАЕС, науково-дослідні установи, медичні заклади, а також населені території, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської аварії [190]	Обмін експертами та забезпечення доступу Японським делегаціям до Чорнобильської зони з метою вивчення досвіду України щодо рекультивації радіаційно-забруднених земель

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
29	21.11.2011 Республіка Лівія	На виконання рішення РНБО України «Про гуманітарну місію України у зв'язку із ситуацією у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамагирії від 21.03.2011 № 329 МНС України взяло участь у спільній з іншими органами виконавчої влади гуманітарній місії з евакуації наших співвітчизників з Лівії великим десантним кораблем «Костянтин Ольшанський»	Здійснено евакуацію громадян України з Лівії
30	16.11.2011 Сомалі, Кенія, Ефіопія, Еритрея, Джибуті та Уганда	Кабінет Міністрів України 16.11.2011 схвалив рішення про виділення 1,6 млн грн у зв'язку із найбільшою за останні 60 років посухою в Африканських країнах, яка загрожувала життю близько 12 млн людей щодо виділення гуманітарної допомоги державам Африканського рогу (Сомалі, Кенія, Ефіопія, Джибуті та Уганді)	Надана гуманітарна допомога на суму 1,6 млн грн
31	23.02.2012 Республіка Куба	Відповідно до Указу Президента від 23.02.2012 № 146 та Розпорядження КМУ від 14.03.2012 № 219 «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Куба». Надано допомогу у вигляді мінеральних добрив у кількості до 20 тис. т	Доставка гуманітарних вантажів
32	29.11.2016 Ізраїль (Держава Ізраїль)	Указ Президента України від 24.11.2016 № 519 «Про надання гуманітарної допомоги Державі Ізраїль» На запит Ізраїлю, розповсюдженій Євроатлантичним координаційним центром реагування на катастрофи, Україна направила два літаки Державної служби України з надзвичайних ситуацій АН-32 П на боротьбу з лісовими пожежами	Направлено авіаційний загін МНС України для тушіння лісових пожеж

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
33	18.07.2017 Республіка Чорногорія	Чорногорія звернулася до ЄС про допомогу з ліквідації руйнівних пожеж в центральній частині країни та на узбережжі	ДСНС України для участі у спільній операції по ліквідації НС відрядила Літак АН-32-П
34	18.05.2017 Республіка Молдова	На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 № 327–р «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Молдова». Допомога надана у грошовому еквіваленті для витрат на гуманітарні нужди населення що постраждало в НС	Допомога надана у грошовому еквіваленті
35	23.10.2018 Республіка Індонезія	Згідно з Указом Президента України від 23.10.2018 № 388 «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Індонезія» Забезпечено надання гуманітарної допомоги на суму 10 млн грн (близько 362 тис. дол. США), з метою сприяння в подоланні наслідків НС внаслідок землетрусу та цунамі 28 вересня 2018 р. у Центральній провінції Сулавесі	Доставка гуманітарних вантажів (харчування та ліки)
36	2018 р. на виконання рішень Кабінету Міністрів України надано гуманітарну допомогу 9 країнам світу	МНС України спільно з іншими державними органами владу та Товариством Червоного Хреста України надало гуманітарну допомогу 9 країнам світу: Палестині, Афганістану, Кубі, Молдові, Таджикистану, Грузії, Союзу М'янма, Китайській Народній Республіці та Киргизії	Доставка гуманітарних вантажів та фінансова допомога спільно з місією Товариства Червоного Хреста в Україні

Закінчення табл. 4.5

№ п/п	Країна та період надання гуманітарної допомоги	Рішення про надання гуманітарної допомоги	Сили та засоби (спрямованість наданої допомоги)
37	05.06.2019 Республіка Ємен	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.06.2019 № 379 «Про надання гуманітарної допомоги Єменській Республіці» Урядом України виділено 10 млн грн для надання гуманітарної допомоги Республікам Ємен, Судан, Конго	Гуманітарна допомога у розмірі 10 млн грн
38	31.01.2020 Республіка Албанія	Указ Президента України від 31.01.2020 «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Албанія»	Надана гуманітарна допомога

**Розділ 4. Міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції:
історія та перспективи**

Безумовно, усі міжнародні місії та пошуково-рятувальні операції, які були проведені Україною за ці роки, мають свої особливості та свою специфіку. Як приклад, розглянемо діяльність Мобільного рятувального госпіталю МНС (ДСНС) України³² під час проведення Міжнародних пошуково-рятувальних операцій внаслідок землетрусів (див. табл. 4.6).

Таблиця 4.6

**Зведені показники діяльності
Мобільного рятувального госпіталю МНС (ДСНС)
України під час проведення Міжнародних пошуково-
рятувальних операцій внаслідок землетрусів**

Держава	Кількість пацієнтів	Кількість стаціонарних хворих	Операції	Пологи	Кількість померлих
Турецька Республіка (1999 р.)	5432	117	35	–	–
Республіка Індія (2001 р.)	5558	270	216	13	6
Ісламська Республіка Іран (2003–2004 рр.)	7304	531	147	29	11
Ісламська Республіка Пакистан (2005 р.)	10758	519	126	7	4
Усього	29052	1437	524	49	21

Джерело: [132]

³² Україна з 1999 року активно залучається до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій із залученням мобільного госпіталю МНС (ДСНС) України, який є мобільним формуванням Державної служби медицини катастроф центрального рівня підпорядкування.

Ліквідація наслідків землетрусу в Республіці Туреччина (17 серпня 1999 року)

На виконання розпорядження Прем'єр-міністра України від 18.09.1999 № 851 – р до Туреччини було направлено зведений пошуково-рятувальний загін у складі гірничо-рятувального та кінологічного підрозділів з відповідним оснащенням для проведення пошуково-рятувальних робіт у районах, що постраждали від землетрусу, який стався 17 серпня 1999 року.

Протягом майже двох місяців на території м. Кьорфез, Турецька Республіка, зведений загін МНС України (185 осіб) здійснював пошуково-рятувальні роботи в районах, що постраждали від катастрофічного землетрусу, в складі якого був і мобільний госпіталь.

Після закінчення роботи рятувальників мер турецького міста Кьорфез пан Ерхан Єлинмез на прощання в знак вдячності подарував українському шпиталю прапор свого міста.

22 лютого 2000 р. у м. Кьорфез офіційно був відкритий проспект України за участю Посла України в Турецькій Республіці О. Моцика та мера м. Кьорфез п. Е. Єлинмеза.

Зі спогадів учасника подій, лікаря мобільного госпіталю МНС України, доктора медичних наук, професора, заслуженого лікаря України С. Гур'єва [189, с. 6]:

Зведеному рятувальному загону МНС України і бригаді швидкого реагування Центру екстреної медицини катастроф

*Туреччина
Приймальне відділення Мобільного
рятувального госпіталю
(фото із архіву ДСНС) МНС України*

довірили найскладніший район як за скупченістю населення, так і за масштабом руйнувань. Мешканці Кьорфеза не були евакуйовані. Окрім того, частково в Кьорфез евакуювали постраждалих з епіцентру землетрусу з іншого боку Ізмітської затоки.³³

Наші рятувальники працювали у м. Гульджуку, переправляючи постраждалих через затоку на інший бік, в м. Кьорфез, у руки медиків.

Досвід роботи медиків і рятувальників у Туреччині, як зазначають самі медики, був неоціненний. Адже в команді переважала молодь – хірурги, анестезіологи, інфекціоністи, травматологи, терапевти. Більшості з них не доводилося працювати в умовах надзвичайної ситуації, притому такого масштабу і за межами країни.

Зі спогадів медичних працівників Мобільного рятувального госпіталю МНС України:

Цілодобовий потік постраждалих з різаними, колотими, вогнепальними ранами, механічними травмами, комбінованими... Проте в Туреччині навіть подібні травми сприймалися якимось зовсім інакше. Досить сказати, що шпиталю довелося працювати в умовах спалаху ентеровірусного менінгіту.

Це дуже серйозна патологія, яка передбачає серйозні карантинні заходи аж до повної ізоляції. Але якщо б наші медики не надавали допомогу, то цього б не робив ніхто.

Інфраструктура турецької системи охорони здоров'я була зруйнована, служба медицини катастроф до цього часу в Туреччині не існувала. До того ж, турецькі медики саботували безкоштовний прийом хворих. А деякі західні шпиталі, почувши про інфекцію, про відсутність побутових умов (світла, води), просто відмовлялися розгортати свої шпиталі.

Практично перший тиждень шпиталь України «протестував» охорону здоров'я провінції Коджаелі. Та коли

³³ Ірина Макійчук Муедзини молилися за нас. Рятувальник. № 45 (107) 46 (108). 24–31 жовтня 1999 р. С. 6.

через 10 днів запрацювали стаціонари, нашим доводилось спостерігати сумні картини. Вони бачили, як відмовляли у госпіталізації дітям з важкими хворобами, відмовляли в пологах. Був випадок, коли хлопчика з флегмоною обличчя наші лікарі побоялися оперувати, зважаючи на інфекційну обстановку, і відправили в турецький стаціонар. Через добу хлопчик повернувся із знеболюючою пігулкою.

Дитину треба було терміново рятувати і лікар Новіков провів дві надзвичайно складні операції. Хлопчик живий... [191, с. 6].

За 21 день роботи шпиталь надав допомогу 5432 постраждалим і хворим, приймаючи в середньому за добу 279 осіб. Тільки через відділення реанімації, що на 4 ліжка, за цей час пройшло 117 хворих, проведено 35 оперативних втручань. Половина хворих – інфекційні, 60% – діти. Виснажлива фізична і нервова цілодобова робота. Та, дякуючи великому досвіду, накопиченому МНС у Закарпатті, та клінічному досвіду лікарів медицини катастроф, умілому керівництву керівника зведеного пошуково-рятувального загону П. Волянського, ефективній взаємодії з місцевими органами влади, посольством України в Туреччині, оперативній групі МНС України у Києві, завдання були виконані на самому високому рівні.

Туреччина : Колектив Мобільного рятувального госпіталю МНС України перед поверненням на батьківщину (фото із архіву ДСНС)

Зі спогадів медичних працівників Мобільного рятувального госпіталю МНС України:

Світ був здивований. Німці, норвежці, американці – тим, що Україна змогла розгорнути такий шпиталь. Скажімо, німці, купившись на схожість кольорів на прапорі вважали, що модулі розгорнули шведи...

... Дві години з усіх можливих підвищень (мечеті повністю зруйновані) мусульмани молились за нас Аллахові! Це було вражаюче видовище і найвища оцінка нашої роботи, тієї допомоги, яку ми надали постраждалим від землетрусу мешканцям Кьорфез... [191, с. 6].

За результатами першого масштабного досвіду роботи рятувальників були надані пропозиції Уряду щодо розбудови системи мобільного реагування аварійно-рятувальних служб України до рівня Міжнародних стандартів. Фактично з цього часу почалася ініціатива щодо розбудови Служби і виведення її на рівень міжнародних стандартів.

Ліквідація наслідків землетрусу в Індії (26 січня 2001 р.)

26 січня 2001 р. штат Гурджат (Республіка Індія) постраждав від найпотужнішого землетрусу. За оцінкою Служби геологічної розвідки Сполучених Штатів Америки найпотужніший поштовх був силою 7,9 балів за шкалою Меркаллі. Цей поштовх був зареєстрований о 3:16 за Грінвичем (8:46 місцевого часу) Епіцентр землетрусу знаходився в 50 км від міста Бхудж. Поштовх відчувся у містах Делі, Бомбей, Джайпур, Ченаї.

За Даними засобів масової інформації Республіки Індія внаслідок землетрусу постраждало **35** мільйонів осіб, зруйновано 73 142 будівель. Близько 50 тис. осіб поранено та 200 тис. постраждалих залишилось без житла [132, с. 104].

Кількість загиблих становить майже 20 тис. та поранених близько 50 тис. осіб.

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 № 20-р та сумісного наказу МНС і МОЗ України від 31.01.2001 № 30/32 для ліквідації наслідків землетрусу, що стався в Республіці Індія, був направлений зведений пошуково-рятувальний загін МНС України. До складу зведеного загону були включені працівники МОЗ і МНС України (підрозділ Центрального воєнізованого аварійно-рятувального загону і Мобільний госпіталь МНС України). Мобільний госпіталь (МГ) МНС України був укомплектований медичними працівниками УНПЦЕМД та МК, Київської клінічної лікарні швидкої допомоги та лікарями деяких лікарень м. Києва, фахівцями Київської медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика, АМН України.

Протягом 24 годин зведений загін був укомплектований медикаментами і майном з розрахунку 30-добової роботи в автономну режимі, оскільки існуючий резерв мобільного госпіталю МНС України і УНПЦ та МК передбачав роботу в автономному режимі лише протягом 6 діб.

Підготовка особового складу, майна та оформлення документів було здійснено у стислі терміни. Військово-транспортний літак

*Індія. Приймальне відділення
Мобільного госпіталю
(фото із архіву ДСНС)*

*Індія. Операційне відділення
Мобільного госпіталю
(фото із архіву ДСНС)*

ІЛ-76 за 7 годин доставив особовий склад та майно зведеного загону до міста Ахмадабад (столиця штату Гуджарат Республіка Індія), який постраждав від землетрусу. Після прикордонного та митного контролю, що завершився через 2 години по прибуттю, особовим складом загону за 4 години було проведено розвантаження майна і медикаментів вагою 24 т та їх завантаження на автотранспорт, який надали органи влади штату Гуджарат.

Координаційним центром штату Гуджарт з ліквідації наслідків землетрусу місцем дислокації загону було визначено м. Бхачау, що значно постраждало внаслідок землетрусу (з 40 тис. мешканців 10 тис. загинуло, а близько 20 тис. було травмовано). З наданої інформації свідчило, що вся існуюча інфраструктура охорони здоров'я міста Бхачау зруйнована, а 70 відсотків медичного персоналу загинуло.

З урахуванням руйнування автошляхів та особливостей дорожнього руху, колона у складі одного санітарного автомобіля, чотирьох вантажних автомобілів та двох автобусів здійснила 12 годинний марш на відстань 350 км і о 2:00 годині за місцевим часом 03.02.2001 прибула у зазначений район. Після короткотермінового відпочинку було проведено рекогносцировку міста Бхачау і прилеглих до цього районів. Оцінена медична обстановка. Керівництвом госпіталю разом з представниками місцевих органів влади було визначено місце розгортання МГ – на відстані 1,0 км від епіцентру м. Бхачау. При визначенні місця розташування госпіталю МНС України враховувалися такі фактори:

- ✓ доступність госпіталю до населення міста та прилеглих до нього районів (відстань, наявність доріг тощо);
- ✓ безпека особового складу загону (можливість охорони території);
- ✓ епідемічна обстановка зони НС.

Перший модуль госпіталю (приймальне відділення) був розгорнутий та почав прийом постраждалих через одну годину після прибуття на місце призначення. Повністю МГ було розгорнуто за 4 години і одразу ж почалось надання медичної допомоги у повному обсязі (оперативні втручання, інтенсивна терапія).

Тобто госпіталь приступив до роботи на 6-ту добу після першого руйнівного землетрусу.

Проведеним обстеженням зони землетрусу м. Бхачау було встановлено, що майже всі будинки зруйновані, пошуково-рятувальні роботи припинені. Подальше залучення пошуково-рятувальної групи загону за призначенням за висновками місцевих органів влади було недоцільно. Роботу рятувальників перенацілено на забезпечення більш ефективної діяльності МГ.

Проведена реорганізація дозволила організувати роботу госпіталю по 3 основних напрямках: амбулаторна медична допомога, медична допомога виїзними лікарськими бригадами і стаціонарна медична допомога. У цьому варіанті організації робота госпіталю була високо оцінена місцевими органами влади, які визначили МГ головним медичним закладом із 8 госпіталів, що працювали в зоні м. Бхачау. Виходячи з наданого статусу, до госпіталю почали поступати найбільш важкі постраждалі, в тому числі з інших госпіталів, де рівень надання медичної допомоги був нижчий [132, с. 110–113].

При розгортанні МГ його структура будувалась з урахуванням досвіду надання медичної допомоги населенню в Республіці Туреччина та Республіці Індія [132, с. 117].

*Індія. Пологове відділення
Мобільного госпіталю (фото
із архіву ДСНС)*

Із спогадів очевидців подій.³⁴

Наші медики працюють цілодобово, вони виїжджають у сільські райони, де також багато постраждалих. Кажуть, що в Бхачау проживало майже 40 тис. людей (точної кількості ніхто не знає, так як тут практично відсутня реєстрація, окрім того дуже багато кочівників). Четверта частина населення загинула. Українські лікарі провели сотні надскладних операцій, допомогли більше ніж двом тисячам постраждалих. Мої співрозмовники були свідками того, як жінка, у якої розпочалася гангрена, кинулася цілувати руки лікарям в знак вдячності за те, що вони не допустили ампутації.

Складність у роботі мали й певні психологічні особливості, наприклад, мовний бар'єр. Розмовляти доводилося через перекладача, – спочатку перекладали на англійську, а вже потім на російську мову. В регіоні досить складна епідеміологічна обстановка, з нестачею питної води. Місцеві жителі перуть одяг прямо в озері посеред міста, там же купуються с коровами та іншою худобою.

Індія. Робота виїзної бригади медиків Мобільного госпіталю (фото із архіву ДСНС)

Для попередження епідемії санітарні працівники заливають руїни якоюсь речовиною. Її «запах» змішується із смородом трупів загиблих, що вже почали розкладатися. Загиблих в основному спляють прямо на вулицях, а люди з більшим статком захирають своїх родичів і після сплявання попід розвіюють...

³⁴ І. Король, А. Лисенко. Киевские Ведомости. 15 лютого 2001 р. С. 8.

Із спогадів лікаря:

Біля четвертої ранку прокинулися від підземного поштовху, а заснути вже не змогли – холодно. Повітря насичене вологою, гуляють протяги. Температура плюс п'ять градусів....³⁵

За період перебування Мобільного госпіталю МНС України в Індії понад 800 представників урядових, міжнародних, громадських та релігійних організацій Індії та інших країн постійно вивчали досвід українських лікарів з організації роботи в екстремальних умовах великомасштабної надзвичайної ситуації.

Ліквідація наслідків землетрусу в Ірані (27 грудня 2003 р.)

За повідомленням геофізичного центру Тегеранського університету два потужні поштовхи силою 6,9 та 5,3 бали за шкалою Ріхтера сталися о 6:28 та о 7:06 за київським часом 27.12.2003.

Епіцентр землетрусу знаходився в історичному місці Бам в південно-східній провінції Керман, через яке пролягав колись Великий шовковий шлях та яке було зруйноване внаслідок землетрусу майже на 90%.

Це місто розбудувалося з цегли-сирцю й тому під час землетрусу почало швидко руйнуватися, лишаючи після себе купи битої цегли і

Іран. Робоча нарада керівництва Мобільного госпіталю МНС України (фото із архіву ДСНС)

³⁵ Марія Василь. Газета Факты. 16 лютого 2001 р. С. 5–6.

хмари глиняного пилу. Зазнали руйнувань житлові й адміністративні будівлі, мости, лікарні, історико-археологічні центри і палац, якому було понад 2000 років, припинено електро- й водопостачання, повністю відсутній телефонний зв'язок.

Все це лишало мешканцям міста дуже мало шансів на порятунок, тисячі людей якщо не гинули миттєво, то помирали від задухи і численних поранень [132, с. 114–115].

За офіційними даними, поширеними Іранською інформаційною агенцією IRNA, загинуло 40 тис. і 30 тис. отримали поранення різного ступеня важкості.

Суттєвими причинами численних людських жертв внаслідок землетрусу в Ірані були вкрай низька сейсмостійкість будівель, потужність самого землетрусу, висока щільність заселення, що призвели до значної кількості загиблих та важко травмованих. Все це обумовило значні складнощі під час організації термінових пошуково-рятувальних робіт та надання належної медичної допомоги постраждалим.

У перші години землетрусу рятувальні заходи і медична допомога постраждалим мали спорадичний характер в обсязі само- та взаємодопомоги. Частково екстрену медичну допомогу надавав медичний персонал біля зруйнованих лікарень просто неба.

Системні пошуково-рятувальні роботи і спорудження наметових містечок з необхідними побутовими умовами та можливістю надання медичної допомоги були розпочаті лише наприкінці першої доби після землетрусу військовими підрозділами й працівниками іранського Товариства Червоного Півмісяця, які прибули з інших регіонів країни. Була налагоджена евакуація постраждалих наземним і повітряним транспортом до лікувальних закладів великих міст країни (Ісфахан, Йезд, Керман, Тегеран).

Через складну епідеміологічну ситуацію, в окремих випадках відбувалися колективні захоронення загиблих (фото із архіву ДСНС)

Але значна кількість травмованих протягом кількох днів залишалася в зоні зруйнованого міста і нагально потребувала належної кваліфікованої та спеціалізованої допомоги [132, с. 115].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2003 № 2044 «Про надання допомоги Ісламській Республіці Іран у проведенні пошуково-рятувальних робіт у районах, що постраждали від землетрусу» та спільного наказу МНС і МОЗ України від 27.12.2003 № 163/км для ліквідації наслідків землетрусу, що стався в Ісламській Республіці Іран, був направлений МГ МНС України.

Госпіталь був укомплектований медичними працівниками центрального апарату МНС, ЦВАРЗу, УГПЦЕМ та МК, Київської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги, а також лікарями деяких лікарень м. Києва, фахівцями Київської медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика АМН України.

Підготовку особового складу, майна з розрахунку 30-добової роботи в автономному режимі протягом 3-х діб,

Розділ 4. Міжнародні гуманітарні місії та рятувальні операції: історія та перспективи

а також оформлення митних документів було здійснено протягом 27.12.2003 і військово-транспортним літаком ІЛ-76 ТД. 28.12.2003 о 23:50 за місцевим часом особовий склад та майно МГ було доставлено до аеропорту м. Бам. Особовим складом загону протягом ночі було проведено розвантаження майна і медикаментів вагою 36 т і їх завантаження на автотранспорт, який надали органи місцевої влади.

*Іран. Професор С. Гур'єв перед оперативним втручанням з Іранським колегою
(фото із архіву ДСНС)*

29.12.2003 о 6:10 за місцевим часом колона у складі 2-х автобусів, в яких розміщувався особовий склад МГ, 7 вантажних автомобілів та 1 трейлера вирушила з аеропорту до м. Бам. Після попередніх узгоджень з місцевими органами влади та координатором з медичних питань південно-східного регіону було проведено рекогносцировку м. Бам, оцінено медичну обстановку і визначено місце розгортання МГ – в центрі м. Бам.

При визначенні місця його розташування були враховані такі фактори:

- відсутність поблизу місця розташування МГ потенційно-небезпечних споруд, промислових об'єктів, звалищ сміття тощо;

- наявність під'їзних шляхів та доступність місця розташування госпіталю для відвідування його населенням, що постраждало внаслідок землетрусу;

- оптимальна можливість забезпечення сталого функціонування МГ та безпека особового складу (стаціонарне енергопостачання, охорона території тощо);

- благополучна епідемічна обстановка в місці його розташування.

Госпіталь розгорнуто було протягом ночі й о 8:30, 30.12.2003 він розпочав надання медичної допомоги населенню у встановленому обсязі. Були проведені зустрічі керівництва МГ з представниками органів місцевої влади м. Бам та налагоджено дієву взаємодію.

За період роботи МГ МНС України в Ісламській Республіці Іран з

офіційним візитом його відвідали: консул України і військовий аташе в Ісламській Республіці Іран; спікер парламенту Ісламської Республіки Іран Мехді Карубі; голова Ради національної безпеки Ісламської Республіки Іран Алі Рогані; заступник Міністра закордонних справ Ісламської Республіки Іран Амін Заде; Верховний Уповноважений Євросоюзу з питань зовнішньої політики та безпеки Хав'єр Солана; духовний лідер Ірану і Кувейту; представники політичних та громадських організацій Ісламської Республіки Іран; представники засобів масової інформації [132, с. 119].

У процесі ліквідації наслідків землетрусу та роботи МГ виникали проблеми комунікативного характеру, пов'язані із бар'єрами у спілкуванні через низьку кількість перекладачів, які були постійно прикріплені до наших медиків.

Не дивлячись на недостачу стерильного матеріалу, медикаментів, обмежену кількість допоміжного персоналу, під час роботи госпіталю було надано консультативну допомогу понад 500 дітям і 210 жінкам з акушерсько-генікологічними захворюваннями, проліковано 1890 дітей, 147 вагітних жінок та породіль, прийнято 29 пологів, у тому числі 6 патологічних.

*Іран. Приймальне відділення
Мобільного госпіталю МНС України
(фото із архіву ДСНС)*

Ліквідація наслідків землетрусу в Пакистані (8 жовтня 2005 р.)

Катастрофічний землетрус, який стався 8 жовтня 2005 р. в Ісламській Республіці Пакистан потужністю 8 балів за шкалою Ріхтера, спричинив значні руйнування на північному сході країни. Загибло близько 50 тис. осіб.

*Пакистан. Приймальне відділення
Мобільного госпіталю МНС
України
(фото із архіву ДСНС)*

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2005 № 1001 «Про надання медичної допомоги населенню Ісламської Республіки Пакистан, що постраждало внаслідок землетрусу» МНС України та МОЗ України передбачено розгортання МГ МНС з метою ліквідації медико-санітарних наслідків землетрусу.

Спільним наказом МНС України та МОЗ України від 12.10.2005 № 258/397-Адм «Про призначення керівного складу мобільного госпіталю МНС України для роботи в Ісламській Республіці Пакистан»

було сформовано зведений рятувальний загін у кількості 76 осіб.

О 20:00 15.10.2005 двома літаками Іл-76 з аеропорту Бориспіль до Ісламської Республіки Пакистан вилетів зведений рятувальний загін МНС України з мобільним госпіталем у складі 76 осіб та 70 т вантажу із завданням щодо надання медичної допомоги населенню, яке постраждало від землетрусу.

О 23:30 15.10.2005 літаки здійснили транзитну посадку в аеропорту м. Баку та в 12:30 здійснили посадку в м. Ісламабад Ісламської Республіки Пакистан.

З 12:30 16.10.2005 до 6:00 17.10.2005 зведений рятувальний загін здійснив розвантаження матеріально-технічної бази МГ, медичного майна, продуктів харчування з літаків на вантажні автомобілі.

З 6:00 до 20:00 17.10.2005 зведений рятувальний загін колоною у складі автомобіля Тойота з представниками посольства, двома автобусами та одинадцятьма вантажними автомобілями з майном здійснив 250 км марш за маршрутом м. Іслам – м. Батаграм.

Ніч з 17 на 18.10.2005 зведений рятувальний загін переночував у автобусах у м. Батиграм, 18.10.2005 дозавправив автомобілі та о 16:18 прибув у визначене місце постійної дислокації м. Бішам, провів рекогносцировку, розгорнув МГ та приступив до виконання завдань за призначенням.

Пакистан. Кожна секунда дає шанс на спасіння життя (фото із архіву ДСНС)

В умовах складної епідеміологічної обстановки та несприятливих кліматичних умов мобільний госпіталь у період з 18 жовтня по 14 листопада 2005 року виконував завдання в режимі багатопрофільного медичного закладу. Госпіталь було розміщено в умовах високогір'я на висоті 1500 метрів над рівнем моря, що створювало додаткове навантаження на рятувальників і медичних працівників (відмічалася швидка втомлюваність, гіпоксія тощо).

Варто зазначити, що за інформацією представників Посольства України в Ісламській Республіці Пакистан у жовтні–листопаді в Пакистані загалом перебувало кілька десятків мобільних медичних шпиталів з-понад 20 країн (у першу чергу, США, ОАЕ, Польщі, Росії, Японії, Ірану) і сотні іноземних медичних спеціалістів. У м. Бішам та прилеглих до цього міста важкодоступних високогірних районах український шпиталь виявився єдиним іноземним медичним закладом. За даними ВООЗ, район дислокації українського мобільного госпіталю був найбільш неблагополучним у санітарному та епідемічному плані через низку інфекційних та паразитарних хвороб, зокрема малярії, вірусних гепатитів, черевного тифу.

Особливістю роботи з ліквідації медико-санітарних наслідків землетрусу в Ісламській Республіці Пакистан була вимога Уряду до всіх іноземних медичних формувань щодо повного фінансового та матеріального самозабезпечення, забезпечення пальним, продуктами харчування, транспортом, медикаментами тощо. Цих вимог дотримувалися усі іноземні медичні формування, які були залучені до ліквідації наслідків землетрусу.

За час роботи в Пакистані, у складних географічних та кліматичних умовах гірських районів, за надзвичайно гострої епідеміологічної ситуації (включаючи наявність низки серйозних інфекційних захворювань, зокрема прокази), в умовах постійного повторення підземних поштовхів силою до 6.0 балів, особовий склад Мобільного госпіталю МНС України завдяки ефективній та адекватній організації роботи надав медичну допомогу 10758 постраждалим, з них 1437 дітям. Було проведено 126 оперативних втручань, прийнято 7 пологів та проведено 3593 діагностичні дослідження. Повний курс стаціонарного лікування отримали 461 постраждалих, з них 100 дітей.

Серед рекордної кількості (10 тис. 758 осіб) постраждалих, яким була надана допомога, 1 тис. 437 – були діти (фото із архіву ДСНС)

Такі статистичні показники є рекордними для мобільного госпіталю МНС і перевищили результат його діяльності у попередні роки в постраждалих від землетрусів районах Ірану, Туреччини та Індії, а також були значно вищими від показників роботи в Ісламській Республіці Пакистан переважної більшості інших іноземних медичних закладів. За висновками експертів Міжнародного Червоного Хреста, які відвідали всі госпіталі країн, що надавали медичну допомогу постраждалому населенню в Ісламській Республіці Пакистан, мобільний госпіталь МНС України був найпотужнішим і найбільш ефективним серед них.³⁶

Вищевикладене, з нашої точки зору, обумовлює особливий науковий і практичний інтерес щодо виявлення як професійних, так і психологічних умов діяльності. Нами не ставилося за мету, опис, характеристика та оцінювання ефективності управління процесом ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій загалом, хоча вони теж мали опосередковане значення, особливо на етапі прийняття управлінських рішень щодо обрання моделей діяльності фахівців у відповідних

³⁶ Із звіту Міністра МНС України на ім'я Президента України «Про діяльність мобільного госпіталю МНС України в Ісламській Республіці Пакистан».

умовах виникнення НС та аналізі помилкових дій персоналу. Водночас нас інтересував цілісний процес у вигляді психологічної моделі діяльності фахівців зведених рятувальних загонів при виконанні завдань з ліквідації наслідків великомасштабних землетрусів, діяльність яких відбувалась у відмітному кліматичному, крос-культурному, географічному, етнічному середовищі із значним ризиком для життя й здоров'я фахівців.

4.3. Нормативно-правове регулювання залучення корпусу рятувальників ДСНС України до міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій

Основні напрямки міжнародного співробітництва ДСНС України з питань реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру передбачають:

✓ формування міждержавних домовленостей та створення договірної правової бази з питань спільного попередження й ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на двосторонній і багатосторонній основах відповідно до стандартів Євроатлантичної інтеграції (див. табл. 4.7);

✓ налагодження ефективної міждержавної взаємодії з ООН, ЄС, ОБСЄ, МАГАТЕ, ОЧЕС, ГУАМ, ФЕМА, ІНСАРАГ, СНД з багатостороннього співробітництва у напрямках цивільного захисту, цивільно-військового надзвичайного планування, реагування та подолання наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та підготовки рятувальних служб України відповідно до стандартів найбільш розвинених країн світу (див. табл. 4.8);

✓ налагодження обміну інформацією й досвідом з відповідних проблем щодо підвищення рівня задіяних у цей процес до найвищого рівня готовності до діяльності в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій транскордонного характеру.

Перелік основних міждержавних та міжвідомчих Угод у сфері попередження та взаємодопомоги при виникненні надзвичайних ситуацій³⁷

Дата та місце	КРАЇНА	НАЗВА УГОДИ ТА МЕТА МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	АКТ про ратифікацію
22.11.1994 м. Вашингтон (США)	Хартія Україна – США	Хартія україно-американського партнерства, дружби і співробітництва	Затверджений ВР України 22.11.1994 № 840-015
16.10.1997 м. Бішкек	Угода між КМ України та Урядом Киргизької Республіки	«Про співробітництво в галузі цивільної оборони, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків»	05.11.1998 Закон України № 236-XIV
27.10.1998 м. Будапешт	Угода між КМ України та Урядом Угорської Республіки	«Про співробітництво та надання взаємної допомоги в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків»	19.10.1999 Закон України № 1163-XIV
23.04.1997 м. Москва	Угода між КМ України та Урядом Російської Федерації	«Про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків»	01.07.1999 Закон України № 802-XIV
04.08.1998 м. Молдова	Угода між КМ України та Урядом Республіки Молдова	«Про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків»	13.07.1988 1073-98-п

³⁷ Розроблено автором.

Продовження табл. 4.7

Дата та місце	КРАЇНА	НАЗВА УГОДИ ТА МЕТА МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	АКТ про ратифікацію
05.06.2000 США	Меморандум між КМ України та Урядом США	«Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки в галузі попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру»	Прийнято ВР України 840-700
США	Угода про співробітництво між ДСНС та відділом зменшення загрози при Посольстві США	Відповідно до Угоди про співробітництво в ДСНС України діє проєкт МТД «Гренінги із запобігання розповсюдженню РХБЯ-2 та технічна допомога» кошторисна вартість 6,0 млн дол. США. Виконавець – відділ зменшення загрози при Посольстві США в Україні. Реципієнт – ДСНС України; Бенефеціар – ДСНС України	Міжвідомча Угода
07.12.1998 м. Тбілісі	Угода між КМ України та Урядом Грузії	«Про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків»	13.07.1999 Закон України № 922-ХІХ
17.09.1999 м. Київ	Угода між КМ України та Урядом Республіки Казахстан	«Про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків»	29.05.2001 Закон України № 2485-III
21.02.2000 м. Афіни	Угода між КМ України та Урядом Грецької Республіки	«Про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків»	12.09.2002 Закон України № 153-IV
07.07.2000 м. Мінськ	Угода між КМ України та Урядом Республіки Білорусь	«Про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків». У 2014 році між країнами підписаний «План спільних заходів ДСНС України та МНС Республіки Білорусь з реалізації міжурядової угоди про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»	28.11.2002 Закон України № 326-IV

Продовження табл. 4.7

Дата та місце	КРАЇНА	НАЗВА УГОДИ ТА МЕТА МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	АКТ про ратифікацію
05.12.2000 м. Бра- тислава	Угода між КМ України та Урядом Словацької Республіки	«Про співробітництво та взаємодопомогу у разі виникнення надзвичайної ситуації»	26.12.2002 Закон України № 382-IV
01.03.2001 м. Київ	Угода між КМ України та Урядом Республіки Вірменія	«Про співробітництво в галузі попередження про- мислових аварій, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків»	26.12.2002 Закон України № 154-IV
19.07.2002 м. Варшава	Угода між КМ України та Урядом Республіки Польща	«Про співробітництво та взаємну допомогу в галузі попередження катастроф, стихійних лих, інших над- звичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків»	16.01.2003 Закон України № 450-IV
29.08.2002 м. Баку	Угода між КМ України та Урядом Азербайджанської Республіки	«Про співробітництво в галузі попередження надзви- чайних ситуацій і ліквідації їх наслідків»	22.05.2003 Закон України № 877-IV
05.06.2003 м. Київ	Угода між КМ України та Урядом Литовської Республіки	«Про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»	24.03.2004 Закон України № 1662-IV
06.12.2005 м. Київ	Угода між КМ України та Урядом Республіки Таджикистан	«Про співробітництво в галузі запобігання надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»	18.03.2009 Закон України № 1141-VI

Продовження табл. 4.7

Дата та місце	КРАЇНА	НАЗВА УГОДИ ТА МЕТА МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	АКТ про ратифікацію
27.04.2006 м. Рига	Угода між КМ України та Урядом Латвійської Республіки	«Про співробітництво в галузі запобігання надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»	04.06.2008 Закон України № 321-VI
26.04.2007 м. Ташкент	Угода між КМ України та Урядом Республіки Узбекистан	«Про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків»	30.10.2008 Закон України № 631-VI
07.10.2010 м. Париж	Угода між КМ України та Урядом Французької Республіки	«Про взаємодопомогу та співробітництво у галузі цивільного захисту населення»	06.04.2011 Закон України № 3198-VI
29 червня 2011	Угода між КМ України та Урядом Монголії	«Про співробітництво у галузі надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»	04.07.2012 Закон України №5031-VI
29.03.2012 м. Київ	Міжвідомча Угода Україна Естонія	Співпраця відбувається в рамках Програми НАТО «Партнерство заради миру». Угода підписана між ДСНС та Рятувальним Департаментом Естонської Республіки	
18.04.2012 м. Токіо	Угода між КМ України та Урядом Японії	«Про співробітництво у сфері поліпшення післяварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях»	27.04.2012 Закон України № 4669-VI
13.06.2013 м. Київ	Угода між КМ України та Урядом Чорногорії	«Про співробітництво в галузі захисту від природних та інших катастроф»	16.11.2016 № 1748-VIII
01.03.2017 Мінськ	Угода між КМ України та Урядом Республіки Білорусь	«Про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування»	Постановою КМУ від 25.01.2018 № 35

Закінчення табл. 4.7

Дата та місце	КРАЇНА	НАЗВА УГОДИ ТА МЕТА МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	АКТ про ратифікацію
17.01.2018 Федеративна Республіка Німеччина	Угода у формі обміну нотами між КМ України та Урядом Німеччини	«Про співробітництво у сфері біологічної та хімічної безпеки і ядерного (радіологічного) захисту в рамках ініціативи Групи семи «Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення»	Розпорядження КМ України від 17.01.2018 № 22-р
28.02.2017	Угода між КМ України та Урядом Республіки Хорватія	«Про співробітництво у сфері запобігання катастрофам та ліквідації їх наслідків»	28.02.2018 Закон України № 2308-VIII
22.12.2017	Угода між КМ України та Урядом Республіки Болгарія	«Про співробітництво в разі виникнення катастроф»	14.03.2018 Закон України № 2336-VIII
02.02.2020 м. Київ	Меморандум між ДСНС України та МВД Туреччини	Під час візиту Президента Республіки Туреччина до України підписано Меморандум між ДСНС України та МВС Республіки Туреччина про взаєморозуміння між ДСНС і Президентією з управління в разі катастроф і надзвичайних ситуацій МВД Туреччини «Про співробітництво в галузі попередження катастроф і надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»	Подана до ВР України

На сьогодні ДСНС України здійснює двостороннє співробітництво відповідно до положень майже 30 міжурядових Угод, 1 рамкової конвенції, 1 рамкової програми дій, 3-х меморандумів про взаєморозуміння, 1 адміністративної домовленості, а також планів спільних дій та 6 колективних угод.

Процедура залучення зведених рятувальних загонів до виконання міжнародних рятувальних місій здійснюється на підставі:

✓ двосторонніх угод між країнами «Про співробітництво та надання взаємної допомоги в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків»;

✓ відповідно до звернення офісів міжнародних об'єднань (союзів), до складу яких входить, на договірних зобов'язаннях, Україна, як повноправний член у тому числі ООН та НАТО;

✓ за безпосереднім зверненням Уряду країни, яка звертається про допомогу.

За часів отримання незалежності Україна набула значного авторитету серед служб цивільного захисту передових держав, а рятувальники неодноразово доводили свій професійний вишкіл під час безпосереднього залучення до міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій.

Ми не залишаємося осторонь і від гуманітарних катастроф, що відбуваються в різних куточках світу у зв'язку зі збройними конфліктами. Так, за дорученням Президента та Уряду України, рятувальники ДСНС доставляли гуманітарні вантажі постраждалому населенню Грузії, Вірменії, Росії, Молдові, Хорватії, Чорногорії, Китаю, Туреччини, Індії, Пакистану, Ірану, Монголії, Лівії та Гаїті. Ми надавали фінансову допомогу Країнам Африканського Рогу (Сомалі, Кенії, Ефіопії, Джибутті, Уганді) та ін.

З підписанням у 2014 році на засіданні Ради ЄС Президентом України та Керівництвом Європейського Союзу і главами 28 держав – членів ЄС «Угоди про асоціацію України та ЄС» актуальність міжнародного співробітництва у сфері цивільного захисту значно зросла.

Загальну систему взаємодії України з Міжнародними організаціями з питань транскордонної безпеки, цивільного захисту населення, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків наведено у табл. 4.8.

**Співробітництво ДСНС України з міжнародними організаціями
з питань транскордонної безпеки у сфері цивільного захисту
та реагування на надзвичайні ситуації³⁸**

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
ПІВНІЧНО- АТЛАНТИЧНИЙ АЛЬЯНС (НАТО)	1. Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО	Закон України
	2. Меморандум про взаєморозуміння у галузі планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між МНС України і НАТО	«Про особливе партнерство між Україною та
	3. Меморандуму про взаєморозуміння стосовно сприяння нагальним цивільним транскордонним перевезенням	Організацією
	4. Участь у заходах Меню партнерства Україна-НАТО у рамках Програми «Партнерство заради миру»	Північно- Атлантичного
	5. Реалізація заходів Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО	договору»
	6. Виконання цілей Партнерства з НАТО у рамках Процесу планування та оцінки сил реагування на НС	№ 127 (1627) від 11.07.1997
	7. 26 лютого 2016 року Президент України підписав Закон «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північно-атлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні»	Мадрид (09.07.1997)

³⁸ Розроблено автором.

Продовження табл. 4.8

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
<p>ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (ЄС); ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ (ЄК)</p>	<p>07.06.2014 на засіданні Ради ЄС Президентом України та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана Угода про асоціацію між Україною та ЄС. 16.09.2014 Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. 3 01.09.2015 Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі. ДСНС України здійснює співробітництво з ЄС за наступними напрямками: ✓ реалізація положень Адміністративної домовленості між ДСН України та Генеральним Директором «Навколишнє середовище» Європейської Комісії щодо співпраці між Центром моніторингу та інформації Механізму цивільного захисту співтовариства та Оперативно-черговою службою ДСН України; ✓ у рамках інструменту ЄС «Східне Партнерство»; ✓ реалізація Порядку денного асоціації Україна - ЄС; ✓ виконання Першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС; ✓ участь у переговорному процесі щодо укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС з питань передбачених розділом «Навколишнє середовище»</p>	<p>Закон України від 16.09.2014 «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» № 1678-VII 08.12.2008 м. Брюссель (підписано Адміністративну домовленість між ДСНС та Генеральним Директором «Навколишнє середовище» Про співпрацю</p>

Продовження табл. 4.8

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Комітет з питань співробітництва між Україною та ЄС; ✓ Українська частина Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС 	
	<p>Співробітництво в рамках Адміністративної домовленості між ДСНС України та Генеральним Директоратом «Навколишнє середовище» Європейської комісії щодо співпраці між Центром моніторингу та інформації Механізму цивільного захисту співтовариства та Оперативно-черговою службою ДСНС України</p>	
РАДА ЄВРОПИ (РЕ)	<p>Указом Президента України від 15 січня 1997 року № 24 Україна приєдналася до Частково відкритої угоди Ради Європи (РЕ) з питань запобігання, захисту та надання допомоги у разі великих природних та техногенних катастроф.</p> <p>28 вересня 2010 року делегація МНС України взяла участь у 12-й Міністерській сесії Частково відкритої угоди Ради Європи з питань запобігання, захисту та надання допомоги у разі великих природних та техногенних катастроф (EUR-OPA) (далі – 12-а Міністерська сесія), що відбулась у м. Санкт-Петербурзі, Російська Федерація.</p> <p>Тематика Міністерської сесії була присвячена проблемам зростання кількості випадків стихійного лиха та впровадження заходів відповідного попередження і реагування в контексті глобальних кліматичних змін</p>	Указ Президента України від 15.01.1997 № 24

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІЗАЦІЯ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ (ОБСЄ)	<p>Співробітництво з Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) здійснюється в рамках реалізації проектної діяльності Координатора проектів ОБСЄ в Україні. До основних завдань проекту належать:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ покращення можливостей ДСНС України щодо реагування на НС, пов'язані з викидом (впливом) небезпечних хімічних речовин, а також підвищення рівня інформованості населення стосовно хімічної безпеки; ✓ підвищення спроможності Уряду України щодо очищення від вибухонебезпечних залишків війни акваторій Чорного та Азовського морів; ✓ розбудова національної спроможності Уряду України з гуманітарного розмінування 	
ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ООН	<p>ПРООН: У жовтні 2009 р. підписано меморандум про взаєморозуміння між МНС України та Програми розвитку ООН (ПРООН) щодо співпраці у галузі зменшення ризиків природних катастроф та швидкого відновлення</p> <p>У листопаді 2010 р. в м. Києві у рамках реалізації Меморандуму про взаєморозуміння між МНС України та ПРООН щодо співробітництва у галузі зменшення ризиків природних катастроф та швидкого відновлення, було організовано спільний триденний семінар на тему «Загальний огляд принципів зниження ризиків катастроф»</p>	<p>Меморандум (2009 р.)</p> <p>Меморандум (2010 р.)</p>

Продовження табл. 4.8

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
	У травні 2012 р. в м. Києві відбувся триденний семінар на тему: «Планування відновлення життєдіяльності» під егідою Міжнародної стратегії ООН зі зменшення небезпеки стихійного лиха (ISDR)	Указ Президента України від 07.08.2009 № 600
INSARAG	<p>Співробітництво ДСНС України з міжнародною дорадчою консультативною групою ООН з проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста (INCSARAG)</p> <p>Управління з координації гуманітарних питань ООН (УКГП) забезпечує функціональну взаємодію гуманітарної спільноти в сфері реагування на надзвичайні ситуації</p> <p>Одним із мандатів організації, що зазначений в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2816 (XXVI) 14 грудня 1971 року, є забезпечення реалізації принципів функціонування та координування взаємодії в межах всієї системи реагування</p>	Створена у 1991 р.
UNDAC	<ul style="list-style-type: none"> – Система з координації та оцінки наслідків катастроф (ЮНДАК); – Система гуманітарної цивільно-військової координації 	
КНЗ	Міжнародні заходи у рамках Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркову дію (КНЗ)	Постанова ВР України від 15.06.2004 № 1775-IV
ОТАВСЬКА КОНВЕНЦІЯ Нью-Йорк	Отавська конвенція або Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачу протипіхотних мін та про їх знищення (Осло, 1997 р.)	Підписана у лютому 1999 р.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІЗАЦІЯ ІЗ ЗАБОРОНИ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ (ОЗХЗ)	<p>Співпраця з установами системи ООН здійснюється у галузі виконання Конвенції про заборону хімічної зброї (КХЗ), членом якої є Україна.</p> <p>Відповідно до проекту Угоди між Україною та Організацією по забороні хімічної зброї до реєстру сил надання допомоги в рамках Конвенції про заборону хімічної зброї були включені мобільний госпіталь ДСНС України та спецтехніка ДПМРЦ.</p> <p>За сприяння Національного органу (МЗС України), який забезпечує повсякденну координацію діяльності, пов'язаної із забезпеченням імплементації Конвенції, а також координацію співробітництва України з ОЗХЗ, за участю фахівців з причетних міністерств і відомств України, проводяться щорічні навчальні та експертні заходи, організовані Технічним Секретаріатом ОЗХЗ</p>	
МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА (МКЧХ)	<p>ДСНС України здійснює й координує свою діяльність з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста та Червоного Півмісяця як у безпосередніх контактах під час залучення зведених рятувальних загонів до міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій так і через Офіс Червоного Хреста в Україні.</p> <p><i>У вересні 2012 року на базі Навчального центру оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (с. Ватутіно Харківська область) спільно з представниками МКЧХ було проведено семінар стосовно реалізації діяльності в галузі усунення небезпеки від вибухонебезпечних предметів</i></p>	

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
АГЕНТСТВА ООН В УКРАЇНІ:	<p>Програма розвитку ООН (ПРООН), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Чорнобильський проєкт ООН, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітні організації охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ), Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародна фінансова корпорація, У стані впровадження знаходяться проєкти: Програма ООН з контролю за наркотиками; Організація ООН з промислового розвитку; Комісія ООН з народонаселення</p>	
ВСЕСВІТНЯ МЕТЕРЕЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ (ВМО)	<p>Всесвітня метеорологічна організація – спеціалізована міжурядова установа ООН у сфері метеорології, заснована в 1950 році зі штаб-квартирою у Женеві, Швейцарська Конфедерація. ВМО є компетентним органом ООН з питань спостереження за станом атмосфери Землі та її взаємодії з океанами</p>	
ОРГАНІЗАЦІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ГУАМ	<p>Співробітництво з Організацією за демократію та економічний розвиток – ГУАМ (далі – ГУАМ) здійснюється в рамках Угоди між урядами держав - учасниць ГУУАМ про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків Азербайджанська Республіка 29 серпня 2002 р. ратифікована ВР України 22.05.2003 Грузія ратифікована 13.07.1999 Закон України від 13.07.1999 № 922-XIV. Республіка Молдова підписана 4 серпня 1998 р.</p>	<p>Підписано 04.07.2003 затверджено Постановою КМ України від 29.03.2006 №397</p>

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІЗАЦІЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА, ОЧЕС	<p>Співробітництво з ОЧЕС здійснюється в рамках реалізації Угоди між урядами держав-учасниць Чорноморського Економічного Співробітництва (ЧЕС) про співробітництво у наданні надзвичайної допомоги і ліквідації НС, що виникли внаслідок природного лиха і техногенного характеру</p>	
НІМЕЦЬКЕ ТОВАРИСТВО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	<p>Співпраця України з Урядом Федеративної Республіки Німеччина в рамках реалізації проекту «Підтримка України в управлінні надзвичайними ситуаціями», що виконується Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.</p> <p>20 серпня 2015 року між ДСНС України та Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, що діє за дорученням Федерального Уряду Німеччини за сприянням Федерального міністерства економічного співробітництва та розвитку (BMZ) підписано меморандум з виконання проекту «Підтримка України в управлінні надзвичайними ситуаціями».</p> <p>Завдання проекту:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) зміцнення спроможностей ДСНС та громадського суспільства в управлінні НС; 2) технічна та консультативна підтримка. Виявлення потреб і закупівлі необхідних товарів для ДСНС, в тому числі необхідної будівельної та технічної інфраструктури та обладнання, підвищення рівня кваліфікації особового складу ДСНС України та інші 	

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ	ЗМІСТ СПІВРОБІТНИЦТВА	АКТ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІЗАЦІЯ ІЗ ЗАБОРОНИ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ	<p>Організацією із заборони хімічної зброї і урядом Швейцарії був організований базовий навчальний курс для представників аварійно-рятувальних служб, фахівців з питань організації захисту населення від хімічної зброї, який був проведений з 3 по 7 червня 2019 року в Центрі NBCу м. Шпіц.</p> <p>У семінарі взяли участь 28 представників з різних країн світу. Серед учасників семінару були представники військових формувань, пожежних-рятувальних підрозділів, фахівців з питань організації цивільного захисту та науковці</p>	

Серед пріоритетних завдань ДСНС України у сфері міжнародного співробітництва є:

- ✓ створення договірно-правової бази з питань спільного попередження і ліквідації наслідків НС на двосторонній та багатосторонніх основах;

- ✓ налагодження механізмів взаємодії зі структурами інших держав і міжнародних організацій, що відповідають за попередження та ліквідацію наслідків НС;

- ✓ відпрацювання спільних планів і механізмів реалізації домовленості про дії у випадку природних та техногенних катастроф;

- ✓ налагодження обміну інформацією і досвідом ліквідації надзвичайних ситуацій різного походження та особливостей регіону;

- ✓ виконання інших завдань, спрямованих на реалізацію зовнішнього курсу у сфері компетенції ДСНС України [194; 195, с. 124].

Варто також врахувати й такі практичні напрями міжнародного співробітництва у сфері цивільного захисту, як:

- ✓ спільну взаємодію у сфері попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій;

- ✓ участь у міжнародних пошуково-рятувальних операціях;

- ✓ проведення міжнародних навчань та тренувань із ліквідації найбільш вірогідних сценаріїв надзвичайних ситуацій (катастроф) з метою взаємокорисного обміну досвідом із зарубіжними партнерами і координації оперативних та великомасштабних дій зведених підрозділів міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій із зарубіжними партнерами та координації оперативних та великомасштабних дій рятувальних підрозділів різних країн;

- ✓ доставка гуманітарних вантажів зарубіжним країнам;

- ✓ здійснення пошуково-рятувальних операцій із евакуації та повернення на батьківщину постраждалих людей із зони надзвичайної ситуації (стихійного лиха) тощо.

Відповідно до наведеної табл.4.8 розглянемо більш детально систему взаємодії України з міжнародними організаціями з питань транскордонної безпеки, цивільного захисту населення, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

Співпраця ДСНС України з Північноатлантичним Альянсом (НАТО)

Співробітництво з Північноатлантичним Альянсом (НАТО) вступило в нову фазу відносин після підписання у липні 2017 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» [196], яким були внесені зміни до Законів України «Про основи національної безпеки України» [197], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [198] та визначено стратегічний курс України на набуття членства в Організації Північноатлантичного договору.

ДСНС забезпечує реалізацію державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції за такими напрямками, як:

- ✓ виконання положень Меморандуму про взаєморозуміння у галузі планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру (від 1997 р.);
- ✓ виконання положень Меморандуму про взаєморозуміння стосовно сприяння нагальним цивільним транскордонним перевезенням (від 2008 р.);
- ✓ участь у заходах Меню партнерства Україна – НАТО в рамках Програми «Партнерство за ради миру»;
- ✓ реалізації заходів Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО;
- ✓ виконання цілей Партнерства з НАТО у рамках Процесу планування та оцінки сил [194].

З урахуванням обсягів соціальної та фінансово-економічної шкоди, що завдається цивільному населенню держав світу внаслідок техногенних катастроф, стихійних лих, терористичних актів та пост військових криз, у НАТО приді-

ляється постійна увага удосконаленню системи планування та спільного реагування на надзвичайні ситуації.

Основну роль у цій діяльності відіграє Комітет НАТО з планування на випадок надзвичайних ситуацій (КПНС) – вищий дорадчий орган з відповідних питань при Північно-атлантичній Раді, який функціонує, переважно, в форматі Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП). До повноважень КПНС входить проведення заходів, спрямованих на підвищення рівня готовності держав-членів РЄАП до ліквідації наслідків техногенних катастроф та стихійних лих. До цієї роботи активно залучені представники національних органів у сфері цивільного захисту, реагування на катастрофи, цивільного транспорту, зв'язку, промислової безпеки, охорони здоров'я та ресурсів для життєдіяльності цивільного населення.

Україна представлена у КПНС керівництвом Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), а також – на робочому рівні – співробітником Місії України при НАТО, який також забезпечує координацію роботи українських фахівців ДСНС, Мінтрансзв'язку, Мінагрополітики, Мінпромполітики, МОЗ та Державіаслужби у засіданнях планувальних груп та підгруп КПНС.

У 1998 р. в структурі КПНС був створений Євроатлантичний координаційний центр реагування на катастрофи (ЄАКЦРК), до основних завдань якого входить обмін інформацією та координація співробітництва держав-членів РЄАП з питань реагування на катастрофи. Для більш оперативного реагування в державах РЄАП запроваджено мережу контактних пунктів ЄАСРГКЦРК.

Спеціалісти у галузі реагування на надзвичайні ситуації працюють в ЄАКЦРК як на штатних посадах, так і на основі добровільних внесків з боку держав-учасниць (направлення та утримання фахівців власними силами країни, що направляє).

ЄАКЦРК координує свою діяльність з відповідними структурами ООН, зокрема Офісом ООН з координації

гуманітарних справ (UN-OCHA), Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), а також з іншими міжнародними організаціями. Періодично ЄАКЦРК організовує міжнародні навчання, під час яких відпрацьовуються практичні навички персоналу щодо реагування на надзвичайні ситуації. У разі виникнення надзвичайної ситуації в одній з держав-членів РЄАП, ЄАКЦРК у терміновому порядку поширює відповідну інформацію серед інших держав-учасниць з переліком нагальних потреб та здійснює інші заходи, спрямовані на надання допомоги потерпілій країні. Для надання допомоги потерпілій державі, що не є учасницею РЄАП, потребується окреме рішення ПАР та РЄАП (наприклад, як у випадку із землетрусом в Пакистані восени 2005 р.).

Новим елементом діяльності Альянсу з допомоги у ліквідації наслідків стихійних лих стали окремі авіатранспортні операції на виконання відповідних рішень Північно-атлантичної Ради. Зазначені операції проводились Альянсом у 2005–2006 рр. у зв'язку з ліквідацією наслідків урагану «Катріна» в США та землетрусу в Пакистані з використанням, серед іншого, засобів транспортної авіації Сил реагування НАТО. Особливістю надання допомоги Пакистану стало розгортання у цій країні, за погодженням з національним урядом, інженерних та медичних підрозділів Сил реагування НАТО. В зоні стихійного лиха направлялись офіцери зв'язку ЄАКЦРК, до реалізації операцій активно залучались експерти планувальних груп і підгруп, підпорядкованих КПНС. Україна також зробила вагомий внесок у міжнародні зусилля з ліквідації наслідків урагану «Катріна» в США та землетрусу в Пакистані. Українською стороною надано допомогу у транспортуванні до зон стихійних лих (літаками Ан-225 «Мрія» та Ан-124 «Руслан») інженерного обладнання, медикаментів, продуктів харчування, наметів; у Пакистані був розгорнутий рятувальний загін та мобільний шпиталь ДСНС України.

Окрім допомоги США та Пакистану, ЄАКЦРК з часу створення також був задіяний у зв'язку з ліквідацією наслідків повеней в Румунії, Угорщині, Албанії, Чехії, Болгарії, Грузії, Киргизстані, Словаччині, снігопадів 2006 р. в Киргизстані, землетрусу 1999 р. в Туреччині, боротьбою з лісовими пожежами у Грузії, Македонії та Португалії у 2006 році, Албанії, Боснії і Герцеговині, Македонії та Сербії у 2007, 2012 роках, а також у контексті мінімізації гуманітарної кризи, пов'язаної з сирійськими біженцями у 2012–2013 роках. Значний внесок ЄАКЦРК зробив у надання гуманітарної допомоги населенню Косово у 1998–1999 рр.

Україні допомога держав-членів РЄАП надавалася через ЄАКЦРК та інші структури Альянсу у зв'язку із аваріями, спричиненими повенями річок «Уда» та Донець у східній Україні, повенями в Закарпатті та у західних областях України у 1998, 2001, 2010 рр., аварією українського військового літака у 2002 р., пандемією грипу H1N1 в Україні у 2009 році

З метою покращання спроможностей України та НАТО у галузі готовності до катастроф у 1997 р. було укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях та готовності до катастроф, яким визначено основні сфери взаємного інтересу у плані розвитку подальшої співпраці.

До числа таких сфер входять оцінка ризиків, планування, аналіз наслідків, запобіжні заходи, взаємосумісність підрозділів з ліквідації наслідків катастроф; транспортна підтримка операцій; реагування на ядерні та радіаційні аварії, пошуково-рятувальні операції, захист об'єктів критичної інфраструктури тощо. Значна увага приділяється також дослідженню досвіду ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

На виконання положень Меморандуму створено Спільну робочу групу (СРГ) Україна-НАТО з питань планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, основними завданнями якої є планування та координація спільних заходів згідно зі сферами взаємного інтересу. Діяльність СРГ

розглядається як невід'ємна частина роботи КПНС та підпорядкованих йому підрозділів у форматі РСАП. СРГ засідає щорічно, по черзі у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі та Києві. Останнє засідання відбулося в листопаді 2015 року.

Україна бере активну участь у міжнародних навчаннях з реагування на катастрофи, що проводяться НАТО. Так у 2000 р. Україна спільно з Альянсом провела на своїй території міжнародні навчання з ліквідації наслідків повеней «Trans-Carpathia2000»; у 2005 р. – спільно з Організацією із заборони хімічної зброї та НАТО – міжнародні навчання з протидії та ліквідації наслідків застосування терористами небезпечних хімічних речовин «Joint Assistance 2005» (Яворів).

Крім того, у травні 2007 року під час навчань з питань захисту критичної інфраструктури «Ідасса 2007» (Хорватія) Україна була представлена силами МНС України і працювала спільно з казахською командою у групі з виявлення і деконтемінації хімічних та радіо бактеріологічних речовин.

Однією із важливих складових співробітництва з НАТО є освіта та професійна підготовка. Протягом останніх років представники ДСНС мали змогу пройти навчання (безкоштовно) на курсах з надзвичайного цивільного планування та військово-цивільного співробітництва, з проведення операцій з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги, навчальних курсах з підвищення кваліфікації фахівців у сфері РХБЯ захисту, а також курсах з мовної підготовки.

У рамках виконання щорічних цільових планів Україна-НАТО у сфері планів НС передбачено виконання низки заходів, зокрема, пов'язаних із реалізацією завдань щодо удосконалення і розвитку системи реагування на надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру, участі у заходах Програми «Партнерство заради миру» відповідно до Індивідуальної програми партнерства України з НАТО; планування разом з комітетами та управліннями НАТО заходів щодо вдосконалення взаємосумісності під час надзвичайних ситуацій при-

родного і техногенного характеру; удосконалення інформаційно-телекомунікаційної системи ДСНС тощо.

У 2010 році, за сприяння Євроатлантичного координаційного центру з реагування на катастрофи, Україна отримала допомогу від Словаччини (липень) для ліквідації наслідків сильних злив у Чернівецькій області, надавши, зі свого боку, допомогу для ліквідації наслідків повеней у Польщі і Таджикистані (травень), Угорщині (червень) та Молдові (вересень). У 2011–2012 рр., крім іншого, Україна та НАТО провели низку навчально-тренувальних заходів у контексті підготовки до проведення Євро-2012. Було проведено низку семінарів щодо забезпечення безпеки під час підготовки та проведення масштабних публічних заходів міжнародного рівня за участю цивільних експертів країн-членів НАТО та відповідних органів влади України.

Сфера планування на випадок надзвичайних ситуацій є, безумовно, специфічною. Водночас, не є політизованою і зорієнтована переважно на практичних напрямках співробітництва, серед яких, варто назвати організацію авіатранспортних, морських та внутрішніх континентальних перевезень, цивільний захист та цивільних зв'язок, медичну допомогу постраждалим внаслідок стихійних лих, промислових аварій, військових конфліктів тощо.

Протягом 2013 р. – першої половини 2014 р. продовжувалась робота з реалізації проекту щодо створення Трастового фонду НАТО з безпечного поводження з радіоактивними відходами в Україні стосовно безпечного пере заховання радіоактивних джерел, що утворилися на території України в результаті діяльності військових програм за часів СРСР. У 2013 р. між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки було підписано відповідну Імплементативну угоду.

У 2014 році, на фоні нового безпекового середовища в Україні та агресивних дій РФ в Криму і у південно-східній частині України, з березня 2014 р. на регулярній основі проводяться засідання КПНС у форматі «НАТО + Україна», під

час яких обговорюються питання цивільної взаємодії у контексті протидії агресії з боку Росії, залучення гуманітарної допомоги, підтримки з боку НАТО у сфері захисту цивільного населення, техногенної безпеки тощо. Під час засідань КПНС українською стороною надається консолідована, підкріплена фактами, інформація щодо поточної ситуації в проблемних регіонах України. Обговорюються шляхи залучення експертної та технічної допомоги за цивільними напрямками.

У результаті такої взаємодії активовано новий напрям співпраці з НАТО у сфері захисту критичної інфраструктури. У березні 2014 р. на звернення Уряду України було сформовано Групу консультативної підтримки НАТО, до складу якої увійшли цивільні експерти з питань захисту об'єктів ядерної критичної інфраструктури. За результатами роботи ГКП НАТО в Україні у період з 4 по 9 квітня 2014 р. стороною НАТО було підготовлено звіт та висновки і рекомендації щодо покращання фізичного захисту ядерної критичної інфраструктури, планів надзвичайного реагування, удосконалення системи захисту персоналу та цивільного населення в умовах сучасної безпекової ситуації в Україні. Це стало першим етапом низки проектів з утворення в Україні системи захисту критичної інфраструктури відповідно до кращих світових стандартів об'єктової безпеки та захисту цивільного населення.

Крім того, у рамках взаємодії з НАТО щодо забезпечення умов життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб на сході України, роботи Міжвідомчого координаційного штабу та координації гуманітарної допомоги та технічної підтримки з боку НАТО було активовано механізм гуманітарної підтримки з боку Альянсу.

За результатами 13-го засідання Спільної робочої групи Україна-НАТО з планування на випадок надзвичайних ситуацій, проведеного у листопаді 2015 року, зокрема, було домовлено продовжувати активну двосторонню співпрацю у сфері надання Україні гуманітарної допомоги для забезпе-

чення життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб в нашій державі, реалізації заходів із відновлення об'єктів критичної інфраструктури на сході держави, забезпечення лікування та медичної реабілітації поранених в зоні АТО військово-службовців України, гуманітарного розмінування тощо.

Наразі Україною вже отримано та здійснюється процедура щодо подальшого отримання гуманітарної допомоги для потреб цивільного внутрішньо переміщеного населення на сході України не тільки у рамках взаємодії з НАТО та партнерами Альянсу, але й від інших міжнародних організацій, зокрема Європейської Комісії, Управління ООН з гуманітарних питань, Управління Верховного Комісару ООН у справах біженців, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародного Червоного Хреста та ін.

Співпраця ДСНС України з Європейським Союзом (ЄС) та Європейською комісією (ЄК)

Одним із пріоритетів євроінтеграції є приєднання України до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу (далі – Механізми) – найбільшої в світі системи надання міжнародної координованої оперативної допомоги при надзвичайних ситуаціях, до якої входять різноманітні ресурси і форми допомоги від країн ЄС, що співпрацюють у сфері цивільного захисту з метою покращення захисту населення, його майна, навколишнього середовища, культурної спадщини у разі масштабних природних та техногенних катастроф, що можуть виникнути як всередині, так і за межами ЄС [195, 125].

Ефективність роботи Механізму неодноразово підтверджувалася під час ліквідації наслідків масштабних надзвичайних ситуацій та стихійних лих, зокрема і в Україні, під час ліквідації наслідків розливу нафтопродуктів у Керченській протоці (2007 р.); подолання наслідків катастрофічних повеней у західних регіонах України (2008 р.); подолання наслідків пандемічної ситуації з захворюванням на грип в Україні (2008 р.); оцінки небезпечної екологічної ситуації

у м. Калуші (Івано-Франківської області (2010 р.); надання допомоги громадянам України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території (2014–2015 рр.) [195, 126].

З питань поглиблення співпраці з ЄС у галузі цивільного захисту ДСНС України прагне максимально інтегруватися до Механізму, зокрема брати повноцінну участь у Єдиній інформаційній системі екстреної комунікації Механізму цивільного захисту (CECIS).

Реалізації цього завдання сприяла розпочата за ініціативи Європейської Комісії у 2011 р. Програма Європейського Союзу з попередження, готовності та реагування на катастрофи природного та техногенного характеру для країн Східного партнерства (PPRDEast), головним бенефіціаром якої в Україні є ДСНС України [195, 126].

Реалізація другої фази Програми (PPRDEast) здійснилася у травні 2019 р. та була присвячена впровадженню поглиблених знань про потенційні ризики та про доступні ресурси для реагування на НС, наближення до законодавства ЄС та найкращого досвіду в управлінні ризиками катастроф.

Завдяки реалізації цієї програми в ДСНС України була розроблена загальна методика оцінювання ризиків на базі рекомендацій Європейського Союзу, проводилися міжнародні семінари, спільні штабні та польові навчання фахівців у сфері цивільного захисту [192, 194, 195, с. 127].

У площині європейської інтеграції у січні 1997 р. Україна приєдналася до часткової угоди Ради Європи з питань запобігання, захисту та надання допомоги у разі великих природних та техногенних катастроф.

З 2008 р. розпочато співробітництво з Організацією з безпеки і співпраці в Європі в рамках реалізації проектної діяльності Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. Серед найбільших із них є:

✓ «Надання Уряду України допомоги в реабілітації територій, забруднених вибухонебезпечними предметами часів минулих війн, в районі міст Керч, Севастополь і Біла Церква»;

✓ «Підвищення обізнаності про ризик і загрози, пов'язані з вибухонебезпечними залишками війн»;

✓ «Підвищення спроможності Уряду України щодо виконання робіт з підводного очищення від вибухонебезпечних залишків війн акваторії Чорного та Азовського морів»;

✓ «Розбудова національної спроможності з гуманітарного розмінування в Україні»;

✓ «Підвищення спроможності України реагувати на загрози хімічної безпеки» [195, с. 127].

З вересня 2010 р. українська делегація МНС України взяла участь у 12-й Міністерській сесії Часткової відкритої угоди Ради Європи з питань запобігання, захисту та надання допомоги у разі великих природних та техногенних катастроф (EUR-OPA).

На сьогодні ДСНС України є основним бенефіціаром³⁹ Проекту ЄС «Програма з попередження, готовності та реагування на катастрофи природного та техногенного характеру для країн Східного партнерства».

Співпраця ДСНС України з Організацією Об'єднаних Націй (ООН)

Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки, зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у

³⁹ Бенефіціар – одержувач визначених вигод, що виникають у результаті реалізації проекту.

вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини.

Співпраця ДСНС України з Організацією Об'єднаних Націй розпочала свою активну фазу у 2009 р. з підписання «Меморандуму про взаєморозуміння між МНС України» та «Програми розвитку ООН (ПРООН) щодо співпраці у галузі зменшення ризиків природних катастроф та швидкого відновлення».

Здійснюється ефективна взаємодія України зі спеціалізованими установами ООН з багатьох питань глобального порядку денного, включаючи боротьбу з бідністю, охорону навколишнього середовища, вдосконалення системи охорони здоров'я тощо. Важлива роль у здійсненні цієї взаємодії належить Офісу ООН в Україні, який забезпечує реалізацію проектів Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН).

Пріоритетною складовою є співробітництво з ООН щодо спільної діяльності з дорадчою консультативною групою ООН з проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста (ІНСАРАГ), основною метою якої є сприяння в питаннях координації дій між різноманітними пошуково-рятувальними командами, які реагують на міжнародному рівні на НС, пов'язані з обваленням будівель і споруд, здебільшого внаслідок землетрусів. Так, у липні 2014 р. пошуково-рятувальна команда важкого класу державного підприємства «Мобільний рятувальний центр ДСНС України» успішно пройшла міжнародну атестацію в системі ІНСАРАГ, що дало змогу значно розширити співпрацю з ООН та залучити український пошуково-рятувальний підрозділ до міжнародних рятувальних операцій.

З 2012 р. ДСНС активно співпрацює і з Всесвітньою метеорологічною організацією (ВМО) – спеціалізованою міжурядовою установою ООН у сфері метеорології, зокрема з питань спостереження за станом атмосфери Землі та її взаємодії з океаном.

Підводячи підсумок, зазначимо, що міжнародні взаємини ДСНС України з всесвітніми організаціями в галузі

співробітництва, планування, попередження виникнення та реагування на надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру, дають нам предметні підстави для розв'язання наступних проблемних питань, які ми висунули в переліку завдань нашого дослідження.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. Опрацювання наукової проблеми психології діяльності зведених аварійно-рятувальних загонів ДСНС України у складі міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, а також їх активного залучення до забезпечення транскордонної безпеки, не може бути вирішено без всебічного аналізу законодавчого та нормативно-правового регулювання.

2. Ретроспективний аналіз зародження та розвитку міжнародного гуманітарного руху дозволив встановити, що з моменту утворення у 1863 р. «Міжнародного комітету Червоного Хреста» вся гуманітарна діяльність регламентувалася протоколами Женевських Конвенцій та забезпечувала, перш за все, захист прав і свобод військовополонених, поранених та населення, що постраждало внаслідок воєнних дій. Водночас збільшення масштабів і важкості наслідків надзвичайних ситуацій невоєнного характеру ставило під загрозу реалізацію такого права. За таких умов як окрема держава, так і світова спільнота загалом стали зацікавленими у прийнятті та реалізації правових зобов'язань, що забезпечували зниження ризиків різноманітних надзвичайних ситуацій на колективній основі.

3. Створення міжнародних інституцій та їх регіональних структур (Організація об'єднаних націй; Європейський Союз; Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Північно-

Атлантичний Альянс тощо) поглибили зусилля світової спільноти в питаннях транскордонної безпеки та сприяли утворенню в Україні у 1996 р. Центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, на яке, в тому числі, покладалося завдання, з попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на міждержавному рівні.

4. Аналіз правових основ залучення зведених рятувальних загонів ДСНС України до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій. Розроблена схема узагальненої структури співробітництва ДСНС України з міжнародними організаціями в галузі планування, попередження виникнення та реагування на надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру дає вагомі підстави до розв'язання наступних проблемних питань, які висунуті у переліку завдань нашого дослідження.

РОЗДІЛ 5

УТВОРЕННЯ, АТЕСТАЦІЯ ТА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ СЛУЖБ ТА РЯТУВАЛЬНИКІВ МІЖНАРОДНОГО КЛАСУ

*Одна помилка – це не катастрофа.
Ніхто не ідеальний. Катастрофа – це
коли ваші помилки повторюються
постійно.*

Джим Ро

5.1. Психологічні особливості утворення та атестації категорій аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу

Рятувальники різних кваліфікаційних категорій суттєво відрізняються між собою за багатьма професійно-значущими характеристиками. Серед таких характеристик – рівень освіти, спеціалізація, стаж і досвід роботи (у тому числі, – у складі міжнародних гуманітарних місій), стан здоров'я тощо. Чим вищий рівень кваліфікації рятувальника, тим жорсткіші вимоги до його професійних характеристик.

Атестація аварійно-рятувальних служб та рятувальників передбачена статтею 48 Кодексу цивільного захисту України [77, с. 59].

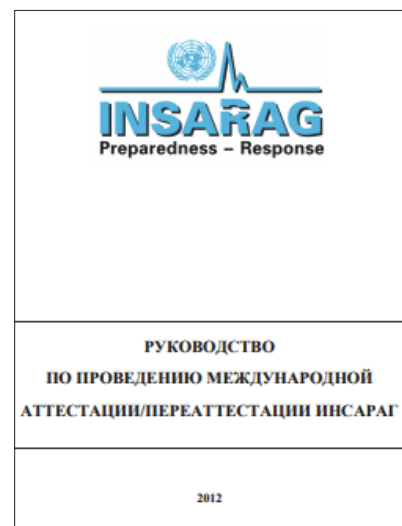
Постановою Кабінету Міністрів України від 13.11.2013 № 828 «Про затвердження Порядку атестації аварійно-рятувальних служб і рятувальників» затверджено Порядок атестації аварійно-рятувальних служб та окремих рятувальників, визначено механізми атестації, видачі відповідних посвідчень про атестацію, посвідчення, книги і жетона рятувальника, а також перелік документів, які необхідно пред'явити для їх отримання.

Вимоги, що висуваються до кваліфікації рятувальників міжнародного класу єдині для всіх країн світової спільноти, які бажають долучитися до участі у всесвітній мережі ІНСАРАГ (Міжнародна консультативна група з питань пошуку та порятунку).

ІНСАРАГ займається питаннями, пов'язаними з проведенням пошуково-рятувальних робіт (ПРР) та визначає мінімальні міжнародні стандарти для пошуково-рятувальних загонів (ПРЗ) і методологію міжнародної координації при реагуванні на землетруси.¹

Міжнародна консультативна група з питань пошуку та порятунку (ІНСАРАГ) була створена в 1991 році. Це стало наслідком реалізації ініціатив представлених спеціалізованими міжнародними пошуково-рятувальними загонами (ПРЗ), які працювали разом по ліквідації наслідків землетрусів в Мексиці в 1985 році та у Вірменії в 1988 році. З тим, щоб не дублювати існуючі структури група була сформована в рамках наявних координаційних гуманітарних механізмів під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН). Тому Секретаріат групи організаційно входить до складу відділу підтримки польової координації (FCSS) управління надзвичайних служб (ESB) Управління ООН з координації гуманітарних питань (УКГП ООН).

Під егідою ООН ІНСАРАГ у 2002 році добилася успішного прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 57/150 від 16.12.2002 «Підвищення ефективності і зміцнення координації міжнародної допомоги при проведенні пошуково-рятувальних операцій у містах». Резолюція особливо підкреслює, що кожна держава в першу чергу несе відповідальність

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 57/150 від 16 грудня 2002 «Підвищення ефективності та зміцнення координації міжнародної допомоги при проведенні пошуково-рятувальних операцій у містах».

за надання допомоги жертвам стихійних лих, що сталися на її території, і тому постраждала держава має відігравати головну роль «в ініціюванні, організації, координації та наданні гуманітарної допомоги на своїй території».

У резолюції також роз'яснюється, що міжнародні пошуково-рятувальні загони (ПРЗ) є додатковими силами існуючого національного потенціалу, такого, як національна рятувальна служба, а також підкреслюється важливість своєчасної координації діяльності всіх цих ресурсів.

У світі, де реагування на НС стає все більш складним, ІНСАРАГ надала спільноті гідну похвали модель того як забезпечити наявність у кожному регіоні, особливо достатньо близькому до потенційно-небезпечної зони виникнення НС, добре підготовлених і професійних загонів, готових до негайного реагування і працюючих за всесвітньо прийнятими стандартами [124, с. 3].

Концепція Міжнародної атестації була одноголосно прийнята трьома Регіональними групами ІНСАРАГ і передана Керівному комітету ІНСАРАГ (з 2009 року – Керівна група ІНСАРАГ) на розгляд. Керівний комітет ІНСАРАГ одноголосно схвалив концепцію Міжнародної атестації, яка була вперше проведена у листопаді 2005 року.

З моменту утворення ІНСАРАГ майже 30 країн світу пройшли Міжнародну атестацію.

Пошуково-рятувальні загони (ПРЗ), що нарощують свої можливості з метою пройти Міжнародну атестацію ІНСАРАГ з проведення пошуково-рятувальних операцій у містах, мають відповідати певним вимогам. Так, ПРЗ середнього або важкого класів для визначення їхньої відповідності вимогам ІНСАРАГ мають нараховувати мінімальну кількість особового складу (для середнього ПРЗ – 38, а для важкого ПРЗ – 55 осіб), та для роботи у містах мати у своєму складі медичну, рятувальну та пошукову складові.

У 2009 р. Україна вперше подала заявку до Секретаріату ІНСАРАГ про наміри проходження Міжнародної атестації Державним Підприємством Мобільний Рятувальний Центр (ДП МРЦ). Саме тоді ДП МРЦ був зареєстрований в мережі ІНСАРАГ.

У 2011 р. було подано заявку щодо Міжнародної атестації пошуково-рятувальної команди ДП МРЦ в системі ІНСАРАГ. У результаті цього атестацію української команди було призначено на червень 2014 р., яку український корпус рятувальників успішно здав.

04.07.2014 року Команду Мобільного рятувального центру атестовано ІНСАРАГ як пошуково-рятувальний загін (ПРК) важкого класу. Станом на початок березня 2014 року 111 рятувальників ДП МРЦ ДСНС України у складі команди отримали сертифікати про проходження курсу. А 07.09.2019 року Команда HUSAR MRC Ukraine успішно пройшла зовнішню переатестацію ІНСАРАГ.²

*Сертифікат про атестацію
Команди МРЦ в ІНСАРАГ*

*Емблема команди важкого
класу з пошуку та порятунку
в умовах міста
ДП МРЦ ДСНС України*

² Кваліфікацію «Рятувальник вищої категорії» («майстер міжнародного класу») в Україні станом на 01.01.2020 року мають 76 осіб. Дана кваліфікація, яка підтверджується один раз на 5 років, присвоюється основному складу ДП МРЦ ДСНС України, який має стаж роботи рятувальника першого класу 2 роки, відповідає вимогам рятувальника першого класу, має вищу технічну або медичну освіту та сертифікати, що засвідчують якість підготовки, відповідають міжнародним зразкам та дозволяють у разі потреби виконувати роботи у складі міжнародних аварійно-рятувальних формувань без додаткової підготовки, володіти на розмовному рівні однією із західноєвропейських мов [122].

Успішне проходження атестації у 2014 році дало можливість значно розширити співпрацю з ООН і залучати на новому, більш високому рівні, команду важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій (див. рис. 5.1).

Так, у 2015 році загін взяв участь у міжнародній гуманітарній місії з рятування та евакуації українських громадян з Федеративної Демократичної Республіки Непал.

25 квітня 2015 року у Федеративній Демократичній Республіці Непал стався потужний землетрус магнітудою 7,9 балів за шкалою Ріхтера. Епіцентр розташовувався у 82 кілометрах від столиці Непалу – Катманду, на глибині 15 кілометрів. Наступного дня, 26 квітня 2015 року, сталася серія повторних поштовхів, магнітуда найпотужнішого з яких була 6,7 балів за шкалою Ріхтера.

У результаті землетрусу загинуло близько 4000 людей, понад 7000 були травмовані.

Було зруйновано велику кількість будівель (у т.ч. історичні споруди), об'єктів інфраструктури, пошкоджені лінії електромереж та телефонного зв'язку.

Окремо слід зазначити і наявність великої кількості постраждалих в гірських районах країни, включаючи групи іноземних туристів та альпіністів, що здійснювали підйом на Еверест.

Урядом країни був оголошений надзвичайний стан та оприлюднено звернення до міжнародної спільноти з проханням надати допомогу в ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Серед постраждалих від землетрусу було близько 150 громадян України. Вони звернулися по допомогу до Почесного Консульства України у Федеративній Демократичній Республіці Непал.

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

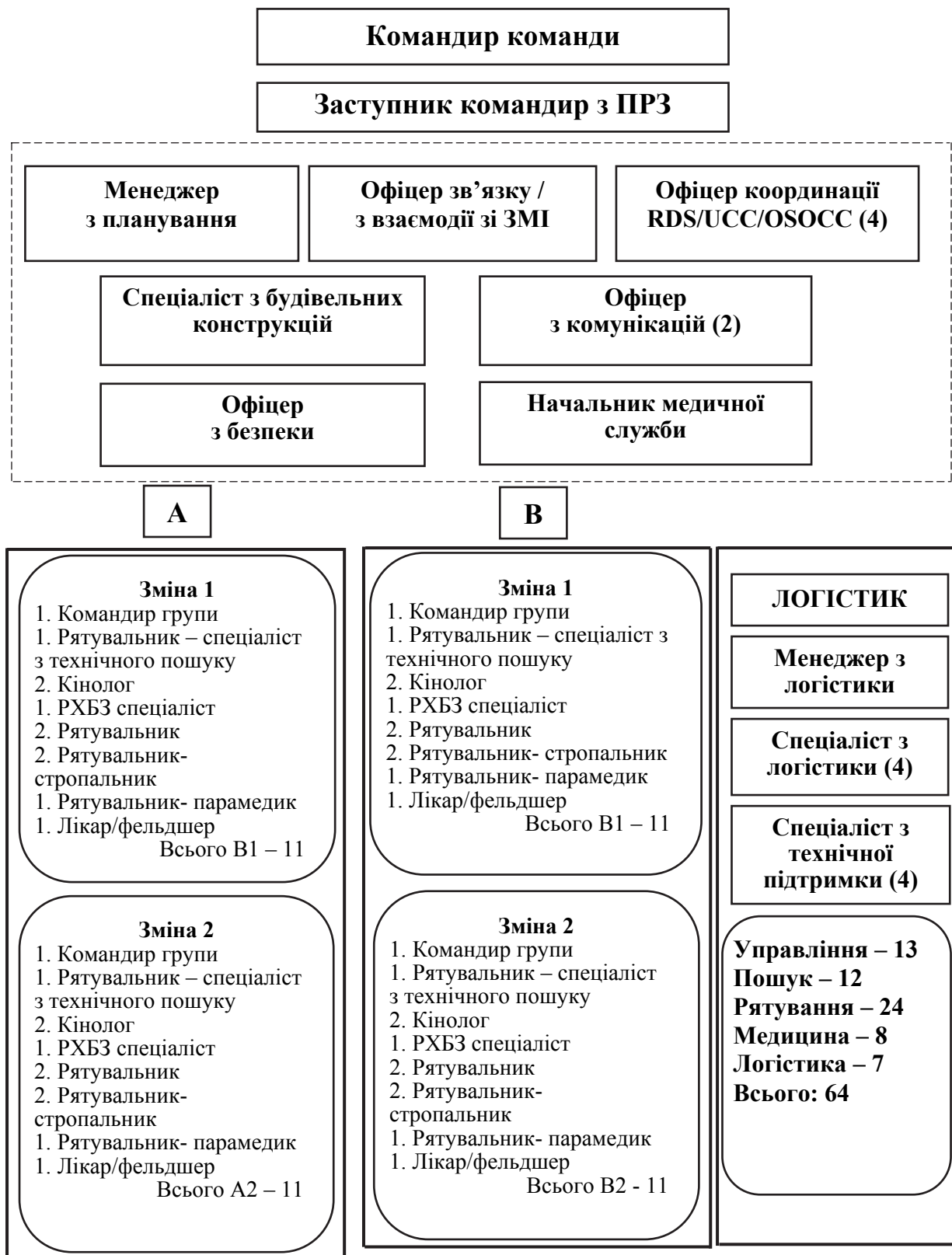

Рис. 5.1. Органограма команди важкого класу з пошуку та рятування в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України станом на 2019 рік [380]

Керівництвом України було прийнято рішення про невідкладну евакуацію громадян України з постраждалої території (Указ Президента України від 27.04.2015 № 244/2015 «Про невідкладну евакуацію громадян України з території Федеративної Демократичної Республіки Непал», далі – місія).

На міжвідомчому рівні між Державною службою України з надзвичайних ситуацій та Міністерством оборони України, враховуючи попередню інформацію про кількість постраждалих (майже 150 осіб), була досягнута домовленість про використання для евакуації громадян України транспортного літака ІЛ-76.

Враховуючи ускладнюючі фактори, а саме: порушення роботи дипломатичних установ та медичних закладів; можливу наявність серйозних травм у постраждалих, яких планується евакуювати; тривалий маршрут евакуації; характер повітряного судна та можливу необхідність проведення пошуково-рятувальних робіт, – на базі Мобільного рятувального центру ДСНС України було сформовано зведений загін (команда MRC Ukraine), до якого увійшли:

- ✓ представники Міністерства закордонних справ України;
- ✓ медичний персонал Міністерства охорони здоров'я;
- ✓ рятувальники;
- ✓ психологи ДСНС України.

Весь особовий склад отримав візовий супровід до моменту вильоту з України.

При формуванні списків майна та обладнання враховувались потенційні види робіт, що можуть виконуватись під час проведення місії. Саме тому було визначено перелік майна та рятувального обладнання:

- ✓ намети каркасні;
- ✓ намети пневматичні;
- ✓ комплект гідравлічного інструменту;
- ✓ комплект пневматичного інструменту;

- ✓ інструмент для розрізання бетону;
- ✓ ковдри;
- ✓ умивальники та душові кабінки;
- ✓ туалетні кабінки;
- ✓ запаси питної води та сухі пайки.

Крім того, для кожного медичного працівника та психолога були укомплектовані відповідно медичні сумки з засобами надання екстреної медичної допомоги та валізи психолога.

Для забезпечення належної підготовки до виконання місії було організовано збір інформації про постраждалу країну (використовувались дані Інтернет-ресурсу «Virtual OSOCC», засоби масової інформації, дані Посольства України в Республіці Індія та Почесного консульства України у Федеративній Демократичній Республіці Непал).

Для забезпечення телефонного та Інтернет-зв'язку заздалегідь були придбані та активовані сім-карти телефонного мобільного зв'язку «Travel Sim» та телефонного супутникового зв'язку «Inmarsat».

27 квітня 2015 року розпочалася фаза мобілізації – збір особового складу, проведення медичного та психологічного оглядів, інструктажів з безпеки та охорони праці, підготовка і завантаження майна та рятувального обладнання.

29 квітня 2015 року о 8:00 особовий склад, майно та рятувальне обладнання були зосереджені на військовому летовищі міста Бориспіль для кінцевого проходження паспортного контролю, оформлення митних процедур та завантаження у літак. Станом на 15:00 транспортний літак ІЛ-76 Міністерства оборони України був завантажений та готовий до вильоту.

29 квітня 2015 року транспортний літак ІЛ-76 Міністерства оборони України вилетів до Федеративної Демократичної Республіки Непал для виконання місії.

30 квітня 2015 року о 08:00 за місцевим часом літак з особовим складом, майном та рятувальним обладнанням здійснив вимушену посадку (відмова одного з двигунів)

в аеропорту м. Делі (Республіка Індія). Враховуючи необхідність проведення ремонту літака, було прийнято рішення щодо транспортування особового складу і, частково, майна та рятувального обладнання регулярними комерційними авіарейсами Делі – Катманду.

Особовий склад був розділений на 3 групи:

✓ група № 1 – фахівці Міністерства закордонних справ України, представники Посольства України в Республіці Індії (прибуття до м. Катманду 30 квітня 2015 року);

✓ група № 2 – рятувальники, медичні працівники Міністерства охорони здоров'я (прибуття до м. Катманду 30 квітня 2015 та 02 травня 2015 року).

✓ група № 3 – психологи (перебування на території Посольства України в Республіці Індії).

Після прибуття до м. Катманду, група № 1 повідомила про місію Міністерство закордонних справ Федеративної Демократичної Республіки Непал.

Починаючи з 1 травня 2015 року, громадянам України, які зверталися по допомогу до органів місцевої влади, надавалася контактна інформація групи фахівців Міністерства закордонних справ України.

Прибувши до м. Катманду, група № 2 особисто повідомила про місію OSOCC. Проте, враховуючи основну мету місії (евакуація громадян України) та обмежені можливості з виконання пошуково-рятувальних робіт, було прийнято рішення про утримання команди MRC Ukraine у резерві міжнародних рятувальних сил. Крім того, були надані дані про розширені можливості команди MRC Ukraine (у тому числі можливість залучення мобільного госпіталю) у разі погіршення оперативної обстановки.

Управління діями команди було розділено за напрямками:

✓ облік та надання консульської допомоги постраждалим;

✓ організація місць тимчасового перебування постраждалих (у тому числі забезпечення питною водою, продуктами харчування);

✓ надання домедичної допомоги постраждалим (у тому числі дітям).

Роботи були ускладнені невизначеністю дати евакуації у зв'язку з пошкодженням літака. Тому рятувальниками команди MRC Ukraine було забезпечено надання психологічної допомоги постраждалим.

За період очікування, з 1 по 6 травня 2015 року, було:

- ✓ надано консульську допомогу – 128 особам;
- ✓ розміщено в місцях тимчасового перебування – близько 100 осіб;
- ✓ надано домедичну допомогу – 5 особам;
- ✓ організовано евакуацію постраждалого з високогірних районів (травма ноги);
- ✓ надано гуманітарну допомогу у вигляді ковдр та сухих пайків.

6 травня 2015 року, після проведеного у польових умовах ремонту двигуна, транспортний літак ІЛ-76 Міністерства оборони України з громадянами України, постраждалими внаслідок землетрусу, вилетів до України.

Відзначимо, що діяльність рятувальника міжнародного класу, як і загалом команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України, є винятково-важливою не тільки з точки зору їх професійного вишколу та матеріально-технічного забезпечення, але й за умов високих показників морально-психологічного стану кожного спеціаліста, зокрема його мотиваційною спрямованістю, здатністю долати великі емоційні та фізичні навантаження тощо.

Водночас, навіть досить висококваліфікований рятувальник відчуває під час роботи в зоні НС наявне фізичне і значне емоційне навантаження. Більше того, чим вища кваліфікація рятувальника і чим більш складні завдання йому доводиться виконувати, тим напруженішим виявляється його психічний стан, тим більші вимоги висувуються до його психологічних якостей.

Рівень розвитку цих якостей значною мірою визначається здатністю рятувальників до оволодіння відповідними навичками, схильністю до навчання, і загалом, їх професійною праце-

здатністю. Далеко не всім людям притаманні такі якості. Недостатня їх вираженість, інколи, може бути непомітною у повсякденному житті, а в екстремальних ситуаціях (які є буденними для рятувальників міжнародного класу) може проявлятися не очікувано, суттєво знижуючи ефективність праці, бути причиною важких за своїми наслідками помилок і зривів в умовах проведення МГМ. Їх дефіцит може бути також причиною загострення і розвитку деяких психічних і психосоматичних розладів. Тому оцінювання таких якостей на перших етапах становлення фахівця в професії й подальше їх врахування при підготовці рятувальника до виїзду до зони проведення МГМ є необхідною умовою його успішної діяльності [3].

Крім того, діяльність команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України завжди ускладнена впливом чисельних психологічних чинників, які, як правило, пов'язані із загрозою для життя і здоров'я, напруженням, обумовленим необхідністю рятування постраждалих, різноманітними засобами негативного впливу на психіку рятувальника міжнародного класу.

Значну частину таких впливів дозволяє мінімізувати спеціальна та психологічна підготовка професійних контингентів, які беруть участь у ліквідації НС, й досвід інших країн у питаннях організації та ведення пошуково-рятувальних робіт.

Тому не випадково, що представники команди Мобільного рятувального центру ДСНС України беруть участь у різноманітних навчаннях щодо роботи координаційних ланок проведення пошуково-рятувальних робіт (УСС) та вдосконалюють практичні навички під час низки міжнародних заходів. Серед таких заходів хотілося б зазначити:

✓ низку спеціальних тренінгів, командно-штабних та повномасштабних польових навчань у рамках спільного українсько-польського проекту «Вдосконалення можливостей України з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста за допомогою підвищення рівня навичок представників пошуково-рятувальної команди» (2016–2017 рр., Республіка Польща);

✓ регіональний семінар з питань координації міжнародних операцій з надзвичайних ситуацій у рамках проекту ЄС PPRD East 2 (2018 р., Королівство Данія);

✓ щорічні Міжнародні польові навчання ЄАКЦРНС НАТО – «Україна – 2015», «Чорногорія – 2016», «Боснія і Герцеговина – 2017», «Сербія – 2018» та ін.;

✓ регіональні навчання INSARAG з реагування на землетрус INSARAG AEME Regional Earthquake Response Exercise (2018 р., Республіка Вірменія);

✓ комплексні 36-годинні польові навчання за участі ментора у рамках підготовки пошуково-рятувальної команди (ПРК) МРЦ до зовнішньої переатестації в системі INSARAG (2018 рік, Україна) та інші.

На основі матеріалів навчального курсу та посібника INSARAG «Координація ПРК» (USAR Coordination Manual) представниками МРЦ було розроблено спеціальний тренінг «Реагування на надзвичайні ситуації у складі міжнародних рятувальних сил. Координація дій відповідно до Керівних принципів INSARAG». Перше практичне заняття для 15 членів ПРК МРЦ було проведено у грудні 2018 року. Протягом першої половини 2019 року відповідний тренінг був проведений для всього особового складу ПРК.

Невід’ємною складовою тренування менеджменту та особового складу команди є інформаційний менеджмент (KoVoToolbox). Для офіцерів координації RDC, OSOCC/UCC, а також 16 рятувальників основного та резервного складу регулярно проводяться практичні заняття, на яких вдосконалюються навички із заповнення форм та звітів у паперовому та електронному вигляді, розміщення їх на KoVoToolbox, а також аналізу наданої інформації та прийняття на її основі оперативних рішень.

Обов’язковою складовою професійної підготовки особового складу ПРК МРЦ є проходження онлайн курсів ООН з безпеки. Станом на 1 січня 2019 року 204 члени особового складу МРЦ мали сертифікати щодо проходження базового курсу Basic Security In The Field, а 41 з них отримали також сертифікати просунутого курсу Advance Security in the

**Розділ 5. Утворення, атестація та професійна підготовка
аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу**

Field. У січні 2019 року особовий склад ПРК МРЦ розпочав проходження нового онлайн курсу ООН з безпеки BSAFE, який запроваджено з 2018 року.

Нині ДП МРЦ на постійній основі залучено до заходів, які проводяться підрозділами міжнародних організацій:

- ✓ Офісу координації гуманітарних справ ООН;
- ✓ Програми розвитку ООН в Україні;
- ✓ Організації з безпеки та співробітництва в Європі;
- ✓ Центру моніторингу та інформації Європейської Комісії;
- ✓ Євроатлантичного центру НАТО з реагування на катастрофи;
- ✓ Міжнародної дорадчої консультативної групи ООН з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста – «ІНСАРАГ»;
- ✓ Організації Чорноморського економічного співробітництва;
- ✓ Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ [5].

*Команда ДП МРЦ під час атестації ІНСАРАГ
(фото із архіву ДСНС)*

Отже, аналіз діяльності рятувальних загонів, їх залучення до участі в міжнародних гуманітарних місіях з надання допомоги постраждалим країнам внаслідок великомасштабних надзвичайних ситуацій ставить нові завдання перед корпусом рятувальників щодо підвищення рівня підготовки, зокрема психологічної готовності до діяльності у складі міжнародних гуманітарних організацій.

5.2. Професійна підготовка команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України

Проведення пошуково-рятувальних робіт у зоні надзвичайної ситуації характеризується високим ступенем небезпеки для життя й здоров'я, усвідомленням рятувальниками міжнародного класу високої відповідальності за результати виконання завдань за призначенням.

Рятувальник міжнародного класу повинен мати специфічні професійні якості, характерні тільки для цієї професії:

- ✓ тривалий час виконувати одноманітні рухи, за наявності великих фізичних і емоційних навантажень, у незручних робочих позах;
- ✓ швидко пересуватися і виконувати роботи в різних умовах, а також за наявності реальної і потенційної небезпеки;
- ✓ самостійно вибирати оптимальний темп роботи, узгоджувати його з темпом роботи інших рятувальників, техніки й устаткування;
- ✓ оперативно сприймати і швидко обробляти інформацію в умовах недостатньої видимості, звукових перешкод, різких перепадів освітленості, запиленості, задимленості й інших відволікаючих факторів;
- ✓ оцінювати і розрізняти швидкість і напрямок переміщення предметів;

- ✓ адекватно реагувати на небезпеку, яка виникла раптово;
- ✓ одночасно спостерігати за декількома предметами або їхніми частинами;
- ✓ сприймати, диференціювати і виділяти із загального шуму корисну звукову інформацію;
- ✓ переносити значні короткочасні фізичні й нервово-емоційні навантаження, швидко переключати увагу, бути готовим сприймати нові навантаження, відчуття, враження;
- ✓ впевнено і безпомилково впізнавати предмети за їх формою та обрисами;
- ✓ розраховувати свої сили з майбутньою роботою;
- ✓ визначати відстань між предметами;
- ✓ витримувати неприємні враження без вираженої емоційної напруги;
- ✓ самостійно вносити зміни в роботу і швидко приймати рішення при зміні ситуації;
- ✓ швидко і точно робити дії і зберігати стійкість рухових реакцій під впливом екстремальних факторів в умовах дефіциту часу;
- ✓ пересилювати втому, сонливість, ефективно працювати в різний час доби;
- ✓ мати самовладання в складних ситуаціях, почуття відповідальності й колективізму;
- ✓ погоджувати свою діяльність з роботою інших рятувальників;
- ✓ виконувати роботи безпечно;
- ✓ накопичувати досвід, враховувати помилки і вміти усвідомлювати ступінь ризику;
- ✓ бути готовим у критичних ситуаціях до взаєморозуміння, емпатії тощо.

Крім того, ефективність проведення пошуково-рятувальних робіт (ПРР) безпосередньо залежить і від ступеня та різнобічності розвитку професійних знань, умінь і навичок рятувальників міжнародного класу. При цьому безпомилкова діяльність рятувальників визначатиметься адекватністю їх дій до змін професійного середовища і можливостями їх психофізіологічних резервів [121].

Саме тому, згідно з вимогами міжнародної системи INSARAG, увесь особовий склад ПРЗ повинен пройти базову професійну підготовку за такими напрямками:

1. Фізична підготовка;
2. Надання першої медичної допомоги;
3. Використання основних засобів зв'язку;
4. Навчальний курс за системою INSARAG;
5. Англійська мова, включаючи рятувальну термінологію (особливо для керівництва загону, начальників служб і підрозділів);
6. Питання безпеки;
7. Питання етичного характеру при проведенні ПРР;
8. Базовий навчальний курс з проведення ПРР за методологією INSARAG;
9. Базовий навчальний курс з проведення ПРР за методологією INSARAG для інструкторів.

Мінімальні рекомендовані вимоги до підготовки особового складу пошуково-рятувальних загонів (ПРЗ) середнього або важкого класів для визначення їхньої відповідності вимогам ПНСАРАГ наведено у табл. 5.1 та у дод. Б.5 до цього розділу.

Таблиця 5.1

Мінімальні рекомендовані вимоги до підготовки особового складу команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста (за вимогами INSARAG)

Складові ПРЗ	Мінімальні рекомендовані вимоги до підготовки
Керівництво Керівник загону /заступник; Фахівець зі взаємодії /заступник; Фахівець з планування; Фахівець з питань безпеки; Фахівець із зв'язків з громадськістю	Керівник загону повинен уміти керувати усіма аспектами діяльності ПРЗ в повсякденній діяльності і під час проведення операцій, а також забезпечувати усебічну координацію дій. Керівник оцінює оперативну діяльність і забезпечує взаємодію з іншими підрозділами

**Розділ 5. Утворення, атестація та професійна підготовка
аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу**

Продовження табл. 5.1

Складові ПРЗ	Мінімальні рекомендовані вимоги до підготовки
	<p>Фахівець з планування має бути готовий сприяти керівництву загону в організації нарад і зустрічей, документуванні основних заходів і дій, а також здійснювати короткострокове і довгострокове планування.</p> <p>Фахівець з питань безпеки повинен забезпечувати безпеку проведення робіт в ході операцій.</p> <p>Фахівець зі взаємодії (координатор) повинен знати порядок роботи OSOCC з тим, щоб забезпечити взаємодію і зв'язок між OSOCC і ПСО.</p> <p>Фахівець із зв'язків з громадськістю має бути навчений порядку взаємодії зі ЗМІ і забезпечити точність і узгодженість інформаційних повідомлень (релізів) для ЗМІ з місцевими органами управління в НС(LEMA) через OSOCC</p>
<p>Пошукова складова Кінолог; Фахівці з пошуку потерпілих з використанням технічних засобів</p>	<p>Робота з собаками; Маркування будівель і конструкцій, подання надзвичайних сигналів; Знання і навички поводження з небезпечними речовинами і матеріалами; Знання культури і традицій інших народів; Базові знання в області будівельних споруд і конструкцій; Проведення пошукових робіт; Ідентифікація (визначення) небезпек і загроз; Використання засобів індивідуального захисту</p>

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Закінчення табл. 5.1

Складові ПРЗ	Мінімальні рекомендовані вимоги до підготовки
Рятувальна складова Начальник ПРП/розрахунку; Рятувальник; Інженер (фахівець) по будівельних спорудах і конструкціях; Фахівець з РХР-речовин	Спеціальні технічні навички роботи з інструментом; Рятувальні роботи в обмеженому просторі і в обрушених капітальних будівлях (спорудах); Складні рятувальні роботи з використанням альпіністського спорядження; Строповка; Базові технології пошуку; Ідентифікація (визначення) небезпек і загроз; Використання засобів індивідуального захисту
Медична складова Лікар; Парамедики /середній медичний персонал	Життєзабезпечення і медичне забезпечення загону (включаючи пошукових собак), пошуку персоналу і виявлених потерпілих; Надання медичної допомоги в обмеженому просторі; Базове ветеринарне забезпечення; Гігієна базового табору
Матеріально-технічне забезпечення(логістика) Керівник загону; Фахівець із зв'язку; Фахівці з МТЗ (логістики)	Фахівці з МТЗ повинні уміти забезпечувати виконання усіх аспектів діяльності, пов'язаних з розгортанням загону в зоні НС і його поверненням в пункт постійної дислокації; Базове обслуговування і ремонт інструменту; Розгортання і управління базовим табором; Спеціальна підготовка щодо використання засобів зв'язку; Знання фонетичного алфавіту

Джерело: розроблено автором

Професійну підготовку рятувальників міжнародного класу умовно можна розподілити на три основні види: загальну, спеціальну та цільову (або ситуативну) підготовку.³

Якщо перший вид, – *загальна професійна підготовка*, – добре відомий вид підготовки, що *передбачає оволодіння рятувальниками спеціальними знаннями, навичками та вміннями* у сфері рятувальної справи, необхідними для ефективного виконання ними професійних обов'язків в умовах МГМ, то два наступні види професійної підготовки (спеціальна та цільова підготовка) мають свою особливу, з точки зору психологічної складової, структуру та спрямованість.

Так, *спеціальна професійна підготовка* спрямовується на вироблення *психологічної стійкості фахівців до конкретного екстремального (спеціального) виду діяльності*. Такі завдання виконуються за допомогою спеціальної полоси перешкод, моделювання ситуацій, які реально можуть бути прогнозовані щодо їх виникнення у майбутній професійній діяльності фахівців. Відповідно вирішуються й спеціальні питання щодо фізичної витривалості та фрустраційної толерантності до стрес-чинників професійного середовища.

Цільова (ситуативна) професійна підготовка у своїй структурі передбачає *формування у фахівців психологічної готовності* до ефективної (безпомилкової) діяльності в конкретній ситуації, наприклад, перед виїздом на НС (див. рис. 5.2).

Ситуація, яка потребує такої підготовки, здебільшого є непередбачуваною, не входить у загальні сценарії проблемних ситуацій, які можуть моделюватися у ході професійно-психологічної або цільової підготовки.

³ Подана класифікація видів професійної підготовки має традиційну структуру, оскільки за її основу обрано праці А. Столяренка (2002); В. Шевченка (2010); О. Тімченка (2007); М. Корольчука (1997); В. Осьодла (2002) та ін.

Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти

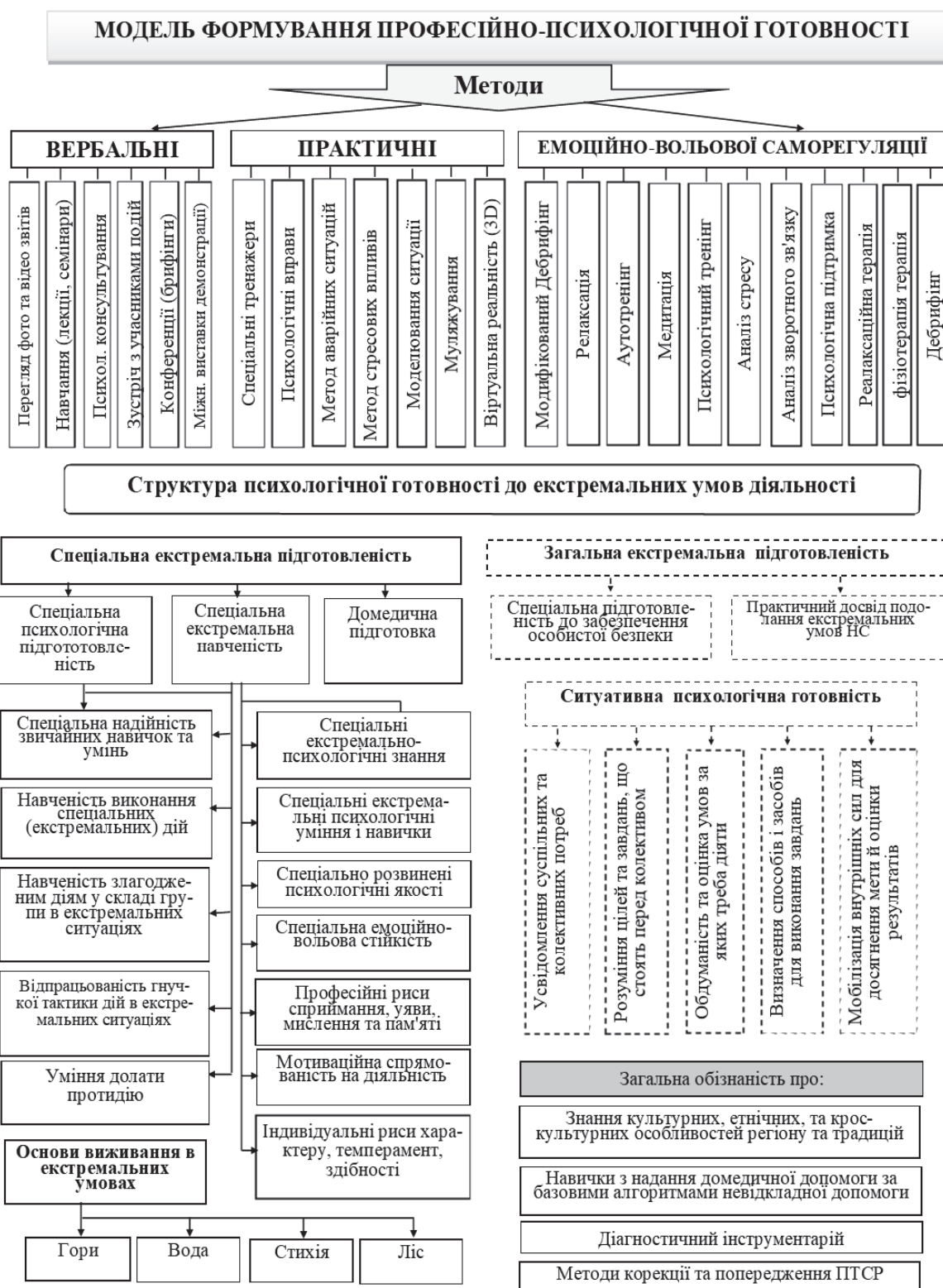

Рис. 5.2. Структурна модель професійно-психологічної готовності рятувальників до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій

Джерело: розроблено автором

Ситуативна підготовка розглядається нами як неординарний випадок, нештатна ситуація, яка потребує негайного вирішення, має обмежені часові показники і не допускає помилки, оскільки вона може мати за собою фатальні, незворотні наслідки.

Для опанування компетентностями такої підготовки застосовуються спеціальні форми й методи навчання, а до рятувальників ставляться специфічні вимоги до стилю мислення, спрямованості на досягнення успіху, здатності брати відповідальність й ініціативу при здійсненні оперативних дій тощо.

До завдань професійної підготовки рятувальників традиційно входять завдання, що пов'язані з опануванням знань, умінь, навичок, необхідних для ефективного виконання завдань за призначенням. Водночас, варто зазначити, що у межах відведеного часу на програму психологічної підготовки рятувальників, стабільні професійні навички, наприклад навички психічної саморегуляції, сформувані практично неможливо. Саме тому, практична спрямованість психологічної підготовки фахівців має бути доповнена створенням умов для формування мотивації до подальшого, самостійного опанування психологічних знань, умінь та навичок, які мають важливе значення та можуть впливати на кінцевий результат діяльності.

Основним правилом професійно-психологічної підготовки рятувальників міжнародного класу повинно бути таке, – кожне заняття має модель стресового впливу та пояснення фізіологічної природи його внеску у загальний успіх рятувальної операції та безпеки самого рятувальника.

Якщо вести мову про мотивацію рятувальників до опанування психологічними знаннями, то із власного практичного досвіду проведення занять із фахівцями рятувальних служб, можемо зазначити, що інтерес фахівців до пізнання природи психічного в безпосередній професійній діяльності за останні роки значно виріс. При цьому важливо підкреслити той факт, що наслідки перебування рятувальників

в екстремальних умовах діяльності можуть бути значно зменшені за рахунок психологічної підготовленості рятувальників до діяльності та їхньої подальшої реабілітації.

Від особистої психологічної готовності фахівця залежить результат виконання завдання, мобілізація психічних, психофізіологічних і фізичних можливостей та нівелювання негативних змін психіки в екстремальних умовах.

Готовність до діяльності у складі МГМ розуміється нами як інтенсивна перебудова рівня професіоналізму рятувальника в напрямі його вдосконалення, що формується на всіх етапах професійного становлення фахівця.

Розвиваючись, психологічна готовність стає умовою і засобом організації резерву активності особистості рятувальника міжнародного класу, його властивістю, створеною професійною діяльністю або підготовкою до неї.

Для теоретико-методологічного осмислення феномену психологічної готовності, важливу роль відіграють наукові дослідження, що характеризують її види: професійна (В. Бодров, Я. Бондаренко, Г. Грибенюк, В. Корольчук, М. Корольчук, Г. Ложкін, В. Осьодло, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук), О. Тімченко; професійно-педагогічна (А. Барбанщиков, С. Болтівець, Л. Карамушка, С. Корищенко, В. Моляко, Л. Орбан-Лембрик, О. Проскура); морально-психологічна (В. Алещенко, Л. Кондрашова, В. Стасюк, Г. Штеха); моральна (Б. Алексєєнко, Є. Шевчук) та ін. [6, 10, 12, 154, 155, 192, 195, 207].

Вивченням деяких питань психологічної готовності займалися: А. Большакова (проблема фрустраційної толерантності як складової психологічної готовності); В. Молотай, А. Щербаков (формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України); І. Платонов (динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності); Ф. Генев (мобілізаційна готовність спортсмена), О. Винославська (психологічна готовність куратора академічної групи); К. Дурай-Новакова (професійна готовність студентів);

В. Моляко (психологічна готовність до творчої праці), О. Тополенко (психологічна готовність керівників), І. Левитов (психологічний стан людини), А. Смірнов (психологічна готовність до праці), М. Корольчук, В. Осьодло, Є. Потапчук, О. Сафін, В. Ягупов (формування готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності), О. Колесніченко (психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах) та ін. [112, 118, 155, 214].

Питання професійно-психологічної готовності мали найбільший розвиток в теорії та практиці професійної підготовки відносно діяльності людини в складних, напружених умовах, дослідженнями яких займалися І. Горелов, Л. Кандибович, О. Кокун, В. Молотай, І. Платонов та ін. [39, 87, 88, 127, 147].

Так, В. Молотай, психологічну готовність до діяльності в складних та особливих умовах визначає як здатність до психологічної саморегуляції, готовності діяти у нестандартних умовах, уміння передбачати проблемні ситуації, що пов'язані з формуванням певних реакцій організму у складних непередбачених умовах [128].

О. Назаров та Я. Бондаренко припускають, що психологічна готовність має своїм механізмом функціональну систему, яка забезпечує, на основі певного збудження, налаштування організму й подальшу доцільну поведінку, відповідно до умов і завдань [134, с. 338–397]. Такі погляди на проблему розділяють, Є. Ільїн, О. Конопкін, М. Левітов, Б. Смірнов, що розглядають психологічну готовність, як певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень при виконанні того або іншого виду діяльності [62, 79, 182].

Л. Карамушка застосовує два основних підходи до визначення змісту і структури психологічної готовності: функціональний та особистісний. Такої позиції дотримувалися у свій час Б. Ананьєв, М. Дьяченко, О. Леонтєв, Л. Кандибович, Л. Пуні [43, 95, 164], описуючи психологічну

готовність, як результат певної діяльності. У їх розумінні готовність – це стійке, багатоаспектне утворення особистості, яке складається з низки компонентів, адекватних вимогам змісту та умовам діяльності, в своїй сукупності даючи можливість суб'єкту успішно здійснювати свою діяльність.

О. Конопкін виділяє три компоненти, що утворюють структуру готовності до екстремальних дій:

✓ образ структури дії, яку необхідно виконати у відповідь на будь-який екстремальний сигнал;

✓ загальний психофізіологічний стан, який забезпечує швидкість актуалізації необхідного досвіду діяльності в аварійній ситуації;

✓ психологічну направленість особистості на виконання необхідних дій при надзвичайних ситуаціях (особливість цього компоненту готовності передбачає певне вольове зусилля) [138].

М. Малахов зазначає, що психологічна готовність – це свідоме ставлення особистості до виконання певного завдання, розуміння його значущості, вибір найбільш доцільного способу реалізації мети, здатності до аналізу й оцінювання власної діяльності, направленої на виконання завдання та регуляції власної діяльності згідно із змінами вимог ситуацій або самого завдання [116, с. 102–105].

Б. Смірнов та Є. Довгополов готовність до діяльності в екстремальних умовах розглядають як стан, що має складну динамічну структуру і є відображенням сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних, вольових якостей особистості в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутнім завданням [183].

А. Пуні, розглядаючи проблему готовності спортсмена, зазначає, що психологічна готовність – це стан, який являє собою складний, цілісний прояв особистості, що обумовлений об'єктивними умовами в конкретних видах спортивної діяльності [164].

Ю. Самарін визначає готовність як внутрішню налаштованість на певну поведінку при вирішенні завдань,

що стоять перед людиною, установку на активну і доцільну дію. В його уявленні, мета формування готовності полягає у полегшенні процесу адаптації, досягненні успіху, для чого необхідно опанувати операційним, моральним, психічним, організаторським спектром обраної професії [188, с. 16–21].

З позиції особистісного підходу, дослідженням проблеми професійно-психологічної готовності займалися А. Деркач, А. Ісаєв, які визначають готовність як цілісний прояв усіх аспектів особистості, виділяючи при цьому пізнавальні, емоційні, мотиваційні компоненти, як найбільш значущі [37, с. 43].

А. Барабанщикова, досліджуючи проблеми формування готовності військовослужбовців відзначала, що її формування означає створення системи таких мотивів, ставлень, установок, рис особистості молодих офіцерів, накопичення знань, умінь, навичок, які активізуючись, забезпечують професіоналу можливість ефективного виконання своїх функцій. Відповідно до позиції автора, запропоновано власну модель структури психологічної готовності до військово-професійної діяльності [6, 7]: а) мотиваційна – (потреба успішного виконання завдання, інтерес до своєї роботи); б) когнітивна – (оцінка власних якостей та можливостей, оцінка результатів діяльності); в) інтелектуальна – (наявність загального рівня інтелектуального розвитку, необхідного для виконання завдань); г) регуляторна – (рухливість розуму, здатність змінювати стратегії, виконувати завдання згідно зі змінами обставин); д) особистісна – (наявність необхідних рис характеру та темпераменту); ж) діяльнісна – (об'єктивні умови та результати діяльності); з) креативна – (необхідний рівень творчого потенціалу особистості при виконанні завдання в екстремальній ситуації) [6, 7, 103].

До компонентів формування готовності фахівців для професійної діяльності відносять кваліфікаційний перелік якостей, розроблений О. Щербаковим:

- ✓ загальногромадянський: це колективізм, оптимізм;
- ✓ моральний: самосвідомість, рівень культури;

- ✓ соціально-перцептивні: високий рівень соціальної-перцепції, рухливість, швидке орієнтування;
- ✓ індивідуально-психологічне: пізнавальні процеси, любов до професії [210, с. 12].

Л. Кандилович та М. Дяченко під психологічною готовністю розуміють вибіркочу, прогноуючу активність на стадії підготовки, що спрямовує особистість на організацію її до майбутньої діяльності. В їх працях розглядалися аспекти формування довготривалої та ситуативної готовності особистості, яку вони визначали як цілеспрямоване прагнення особистості, котре виникає в процесі всебічної підготовки і є результатом розвитку особистості, яка оволоділа професією, особливостями певної діяльності [43].

С. Кучеренко під психологічною готовністю фахівця визначає складне комплексне психічне утворення, систему єдності функціональних, операційних і особистісних компонентів, що мають динамічну структуру та взаємні функціональні залежності. До структури такої готовності автор відносить мотиви професійної діяльності та установки, знання, вміння та навички, норми, а також певні особистісні риси [404].

П. Горностай дає визначення поняття «професійної готовності», як загальної готовності людини до професійної діяльності, а саме: як психологічну так і фізичну, вона може бути як тривалою, так і короткотривалою. Автор виділяє чотири підструктури психологічної готовності до діяльності: професійну спрямованість; професійну самосвідомість особистості; професійні знання, навички, вміння; професійно-важливі особистісні якості [429].

О. Кокун психологічну готовність фахівця до екстремальних видів діяльності пропонує розглядати як інтегративне особистісне утворення, яке складається із короткочасної та тривалої готовності й забезпечує його психологічну придатність до діяльності в екстремальних умовах [402, с. 185].

Ми погоджуємося з поглядами О. Кокуна про те, що тривала готовність формується протягом усієї професійної підготовки та впродовж безпосередньої діяльності фахівця, характеризує його потенційну психологічну здатність до виконання різних завдань під час діяльності в екстремальних умовах. Ситуативна готовність – наслідок тривалої готовності, що засвідчує психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань у таких умовах. Науковець доводить, що короткочасна готовність у фахівця може бути відсутня у зв'язку з хворобою, травмою, пораненням та іншими причинами, проте вона неможлива без наявності тривалої психологічної готовності [402, с. 183–184].

Викладаючи свої думки, учений виокремлює в тривалій психологічній готовності фахівця до діяльності в екстремальних умовах такі складники [402, с. 76–77]:

✓ моральна готовність (усвідомлення обов'язку, відповідальності, небезпеки для власного життя, соціального та особистісного сенсу професійної діяльності, активна життєва позиція, самокритичність, потреба в професійному самовдосконаленні);

✓ волюва готовність (упевненість у собі, зібраність, організованість, сміливість, рішучість, самоконтроль, витримка, готовність до ризику);

✓ комунікативна готовність (наявність загальних і професійних комунікативних якостей – комунікабельності, переконливості, володіння професійною мовою, уміння віддавати чіткі команди, повага до колег, готовність до взаємодопомоги та ін.);

✓ загальна психологічна готовність (оптимальний рівень особистісної тривожності, високі здібності саморегуляції психічного стану; розвинуті інтелектуальні якості, розвинені здібності до планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів діяльності тощо);

✓ мотиваційна готовність (відданість професії, переконання в її необхідності, потреба в самовдосконаленні, в успішному виконанні професійних завдань, бажання досягти успіху й виявити себе з найкращого боку та ін.);

✓ когнітивна готовність (знання професійних обов'язків, функцій, оцінювання їхньої суспільної значущості, знання способів, методів, засобів розв'язання професійних завдань, усвідомлення своїх можливостей, здібностей, знання особливостей та ймовірних змін у службовій діяльності тощо);

✓ креативна готовність (здатність генерувати ідеї, гнучкість розуму та ін.);

✓ орієнтаційна готовність (знання й уявлення про особливості та умови професійної діяльності, її вимоги до особистості);

✓ операційна готовність (наявність умінь і навичок, необхідних для виконання професійних завдань, володіння способами та прийомами професійної діяльності, здатність до моделювання своєї діяльності й антиципації);

✓ оцінювальна готовність (адекватне само оцінювання професійної підготовленості та відповідності результатів виконання професійних завдань вимогам).

У межах аналізу короткочасної психологічної готовності О. Кокун диференціює такі компоненти:

✓ мотиваційну готовність (мотивація на виконання безпосередніх професійних завдань);

✓ орієнтаційну готовність (знання й уявлення про особливості та умови поточної діяльності, виконуваних завдань, вимог до особистості й ін.);

✓ операційну готовність (актуальна змога реалізувати наявні вміння й навички, необхідні для реалізації професійних завдань);

✓ оцінювальну готовність (адекватне самооцінювання власних можливостей щодо виконання поставлених завдань);

✓ емоційну готовність (оптимальний рівень ситуативної тривожності, позитивне налаштування на розв'язання професійних завдань, зібраність, упевненість у своїх силах та ін.) [402, 403].

Деякі автори пропонують поділити структуру психологічної готовності до діяльності на два структурних

компонента (В. Барко, С. Будник, В. Моляко, М. Томчук та ін.) обґрунтовують тезу трикомпонентної структури. Свою наукову позицію з ними розділяє О. Тарновська, яка запропонувала визначати психологічну готовність до діяльності як інтегративне утворення, що складається із трьох взаємозумовлених і взаємозалежних підструктур: 1) функціональної, 2) емоційної, 3) особистісної [199].

Погляди на проблему вітчизняних вчених О. Бандурки та В. Ягупова збігаються з висновками Л. Кандибович про те, що складова психологічної готовності чотирьохкомпонентна: 1) мотиваційний компонент; 2) пізнавальний компонент; 3) емоційний компонент; 4) вольовий компонент [406].

Згідно з дослідженнями К. Платонова, запропоновано виділяти такі значення готовності до діяльності:

1) готовність, як результат трудового виховання, яка виявляє бажання до праці;

2) готовність до певної праці;

3) готовність до праці, як результат психологічної підготовки та внутрішньої мобілізації [158].

О. Тімченко, зазначає, що стан готовності забезпечує перехід до виконання нового завдання, або до виконання завдання в умовах, що змінилися. Це вказує про сформованість налаштованості фахівця на зміну зовнішніх умов із збереженням його внутрішнього стану, а в діяльності рятувальників – внутрішнє налаштування на самовіддану поведінку, адекватність реагування, мобілізацію сил [391].

При розкритті поняття «психологічна готовність» низка авторів використовувала вбачаючи ними підходи до понять психіки, розуміння та сприйняття готовності людини в різних видах діяльності. Так, у дослідженнях з проблеми психологічної готовності О. Назаров і Я. Бондаренко виокремлюють такі її компоненти:

1) відображаючий – високий професійний розвиток пізнавальних і стійких якостей особистості, що забезпечує стійке реагування працівника на всі впливи навколишнього середовища з урахуванням майбутньої діяльності;

2) спонукальний – система мотивів з їхньою взаємозалежністю і супідрядністю;

3) виконавчий – міцні і високорозвинені розумові і сенсорні здатності;

4) регулюючий – вольові якості особистості, емоційна стійкість, здатність знижувати негативний вплив шкідливих факторів, керувати своєю поведінкою [391].

Л. Мотохнюк [407] психологічну готовність до професійної діяльності пропонує розуміти у вигляді стійкої структурної характеристики особистості:

1) мотиваційний компонент: мотиви вибору професії, потреба успішного вирішення професійних завдань, прагнення домогтися успіху і показати себе з позитивної сторони і т. ін.;

2) когнітивний компонент: розуміння професійних завдань, оцінка їхньої значущості, засобів та методів їх розв'язання тощо;

3) операційно-діяльнісний компонент: здібності, особливості сприйняття, мислення, емоційно-вольові процеси, адекватні вимогам професії.

Підводячи підсумок сучасним поглядам на структуру та формування психологічної готовності фахівця, хочеться відмітити, що діяльність рятувальників міжнародного класу пов'язана з ризиком та небезпечністю, тому у структурах їх психологічної готовності треба виділяти тривалу і ситуативну готовність.

Психологічна готовність рятувальника міжнародного класу до діяльності у складі МГМ виступає, як об'єднана структура мотиваційних, когнітивно-операційних та емоційно-вольових компонентів фахівця.

У рамках ситуації, психологічна готовність, як інтегральний системний параметр психіки рятувальника міжнародного класу, характеризуватиме функціональні особливості активації, доцільності й спрямованості професійної діяльності, ефективності її реалізації й стійкості до негативних факторів, а також до відновлення системи професійно-важливих якостей працівника для його подальших дій за призначенням [72].

Рівень психологічної готовності рятувальника міжнародного класу можливо оцінити безпосередньо в процесі виконання ним конкретного завдання за призначенням.

Проведений аналіз сучасних підходів щодо формування психологічної готовності, організації та проведення цілеспрямованої професійної підготовки фахівців екстремальних видів діяльності та особливості виконання рятувальниками міжнародного класу завдань за призначенням під час МГМ та пошуково-рятувальних операцій дозволили нам розробити «Програму цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників».⁴

Програма розрахована на 48 годин навчального часу та складається із трьох модулів:

- 1) *теоретичний* – 10 годин (лекційний);
- 2) *статичний* – 28 годин (відпрацювання 20 базових алгоритмів за міжнародною «Програмою BLS-базова підтримка життя» для здобуття знань та набуття необхідних навичок надання домедичної допомоги постраждалому в невідкладному стані, в аудиторних умовах під керівництвом інструктора;
- 3) *динамічний* – 10 годин (відпрацювання 12 базових алгоритмів із застосуванням замуляжованих манекенів, волонтерів з відтворенням травматичних ушкоджень) під час занять з проходження «Смуги психологічної підготовки рятувальників».

Зміст програми передбачав у II етапи проходження 20 базових алгоритмів. Ці алгоритми були відібрані за допомогою методу аналізу ієрархій, за результатами вірогідності виникнення найпоширеніших захворювань та травмувань, з якими можуть стикатися рятувальники міжнародного класу, які за своїми обов'язками зобов'язані надавати домедичну допомогу постраждалим унаслідок НС. До таких алгоритмів належать:

⁴ Програма цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників та Смуга психологічної підготовки рятувальників розроблені спільно з І.І. Назаренко.

- 1) базовий алгоритм надання екстреної медичної допомоги при зупинці серця;
- 2) серцевий напад;
- 3) проведення серцево-легеневої реанімації з використанням АЗД;
- 4) пошкодження хребта;
- 5) травма голови (черепно-мозкова травма);
- 6) пошкодження живота;
- 7) інсульт;
- 8) травма грудної клітки;
- 9) перелом кінцівки;
- 10) рана кінцівки;
- 11) травматична ампутація;
- 12) позиційне стиснення м'яких тканин;
- 13) шок;
- 14) порушення прохідності верхніх дихальних шляхів;
- 15) місце пригоди з масовим ураженням;
- 16) гостре отруєння невідомою речовиною;
- 17) психологічна допомога при надзвичайній ситуації;
- 18) опіки;
- 19) відмороження;
- 20) утоплення.

Передбачалося покрокове відпрацювання під керівництвом інструктора таких маніпуляцій: 1) відновлення прохідності верхніх дихальних шляхів, перевірка наявності дихання; 2) натискання на грудну клітку та штучного дихання при проведенні серцево-легеневої реанімації; 3) використання автоматичного зовнішнього дефібрилятора (АЗД); 4) переведення постраждалого у стабільне положення; 5) накладання джгута (стандартного); 6) накладання джгута (імпровізованого); 7) накладання шийного комірця; 8) фіксація постраждалого на довгій транспортувальній дошці; 9) накладання бинтових пов'язок; 10) прийом Хеймліка; 11) фіксація перелому за допомогою м'якої шини; 12) положення пацієнта/ постраждалого; 13) точки притиснення артерії на відстані; 14) зняття шолому у мотоцикліста; 15) евакуація постраждалого з автомобіля; 16) накладання затискуючої пов'язки; 17) накла-

дання пов'язок за допомогою косинки; 18) накладання пов'язки за наявності стороннього тіла в рані; 19) накладання пов'язки за наявності внутрішніх органів у рані; 20) проведення штучної вентиляції легень (ШВЛ) за допомогою дихальної маски; 21) правила зняття забруднених гумових рукавичок.

Повний перелік базових алгоритмів із сценаріями алгоритмів їх виконання наведено у дод. Д 5.

Для реалізації завдань було розроблено та запропоновано до використання програму «Смуга психологічної підготовки рятувальників». За результатами впровадження в систему професійної підготовки рятувальників було експериментальним шляхом доведено ефективність її використання та отримано патент на винахід № 83602 від 25.09.2013 [155].

Для закріплення навичок виконання 20 базових алгоритмів та реалізації динамічного етапу підготовки із застосуванням «Смуги психологічної підготовки рятувальників» було відібрано 12 найбільш життєво-необхідних алгоритмів, за проходженням яких рятувальники допускали найбільшу кількість помилок, і які найбільше впливали на результат домедичної допомоги постраждалим.

«Смуга психологічної підготовки рятувальників» містить імітатори конструкцій пожежі, імітатори вибухів і муляжі (замуляжованих волонтерів), що імітують травматичні пошкодження тіла людини та наближає навчально-тренувальний процес рятувальників до реальних умов надзвичайної ситуації і цим підвищує рівень їх професійної підготовки.

У процесі муляжування використовуються:

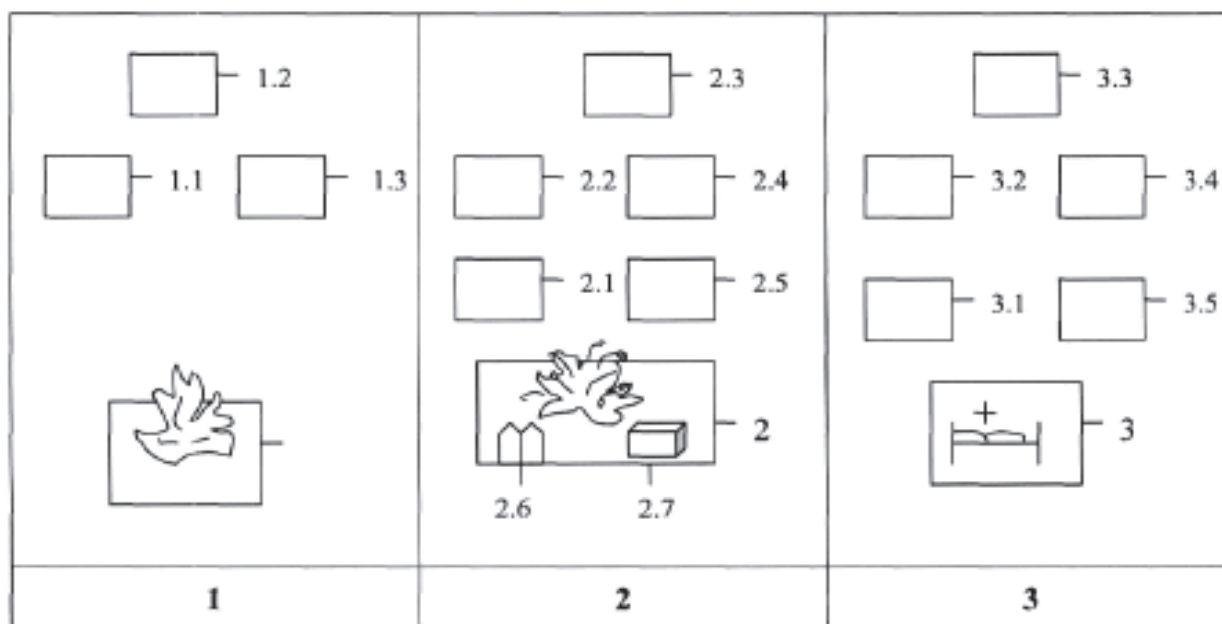
1. Готові накладки (імітатори), виготовлені із синтетичних матеріалів, які імітують певні види пошкоджень (переломи, різні види кровотеч, гематоми, порізи, опіки та ін.) для відпрацювання навичок накладання пов'язок та шин, судинних джгутів для зупинки кровотечі [131, 133, 134].

2. Косметичні засоби (віск, пудра, фарби-грим, порошок для імітації крові, паста-пластелин для моделювання поранень, згущувач крові та ін.), за допомогою яких можна відтворювати та моделювати різні види ран, травм та гострих захворювань в процесі навчання.

3. Допоміжні засоби (шпателі, ножиці, клей для тіла, адгезивна стрічка для приклеювання пошкоджень на тіло, резервуари та насоси для крові, гліцерин, ватні кульки, губки та ін.) [131, 133, 134].

За допомогою процесу муляжування відтворюються травматичні пошкодження: відкриті та закриті переломи, ампутація кінцівок, вогнепальні ушкодження, різноманітні види поранень, артеріальна, венозна та капілярна кровотечі, евістрація внутрішніх органів черевної порожнини; опіки та відмороження; гострі захворювання, отруєння та їх симптоматика; стан шоку; відкритого пневмотораксу та ін.

На рис. 5.3 подано схему етапів психологічної підготовки рятувальників:

Примітка: 1 – секція – розміщення імітаторів пожеж (імітує загорання);
2 – секція – розміщення імітаторів вибухів (оснащена елементами вибуху);
3 – секція – розташування пункту для ймовірного накопичування та надання медичної допомоги постраждалим

Рис. 5.3. Етапи цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників на «Смузі психологічної підготовки»

Джерело: [409]

Кожна секція містить замуляжованих волонтерів (муляжі травматичних пошкоджень людських тіл):

✓ **1 – секція:** 1.1 – опік обличчя, 1.2 – опік тулуба, 1.3 – шок.

✓ **2 – секція:** 2.1 – евентрація кишечника, 2.2 – ампутації нижніх кінцівок, 2.3 – пошкодження черепа, 2.4 – зовнішня артеріальна кровотеча, 2.5 – сторонні тіла в оці, животі, в нижніх кінцівках, 2.6 – балони з вибухонебезпечними елементами, 2.7 – бочка з вибухонебезпечними елементами.

✓ **3 – секція:** 3.1 – осколкове поранення; 3.2 – опіки нижніх кінцівок; 3.3 – пневмоторакс з пошкодженням грудної клітини; 3.4 – кровотеча з відкритого перелому гомілки; 3.5 – розтрощення таза.

Смуга включає послідовне подолання рятувальниками конструкцій з імітаторами пожеж та вибухів секцій 1–2.

Під час навчання, кожен із імітаторів секцій 1–2 працює по чергово.

Рятувальники, при підході **до секцій 1** стикаються з муляжами-імітаторами тяжких пошкоджень людського тіла 1.1, 1.2, 1.3.

При підході **до секції 2** рятувальники стикаються з муляжами-імітаторами тяжких пошкоджень людського тіла 2.1, 2.2, 2.3, 2.4.

Проводять евакуацію муляжів **до секції 3**, де стикаються з муляжами 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5.

Таким чином, відбувається наближення середовища тренувань до реальних умов надзвичайної ситуації з людськими жертвами, що сприяє підвищенню рівня адаптації рятувальника до стресу, викликаного баченням понівечених людських тіл.

З метою перевірки середовища тренувань сприянню підвищення рівня адаптації рятувальника до стрес-факторів професійної діяльності ми провели оцінювання їх самопочуття (С), активності (А), настрою (Н) за тестовим опитувальником САН.

Рятувальники почергово переходили в секції 1, 2, 3, де нами визначалася динаміка їх адаптації (див. табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Показники ступеня адаптації рятувальників на етапах подолання секцій Смуги перешкод [409]

Показники	Секція 1	Секція 2	Секція 3
Самопочуття	5,2±0,01	5,7±0,02	5,9±3,3
Активність	4,7±0,02	4,8±0,1	5,3±1,3
Настрій	4,7±0,02	5,2±0,2	5,8±3,5
\bar{X}	4,9±0,2	5,2±0,2	5,7±2,7

Показники динаміки адаптації рятувальників до екстремальних умов діяльності за етапами додання смуги перешкод для кращої наочності наведені на рис. 5.4.

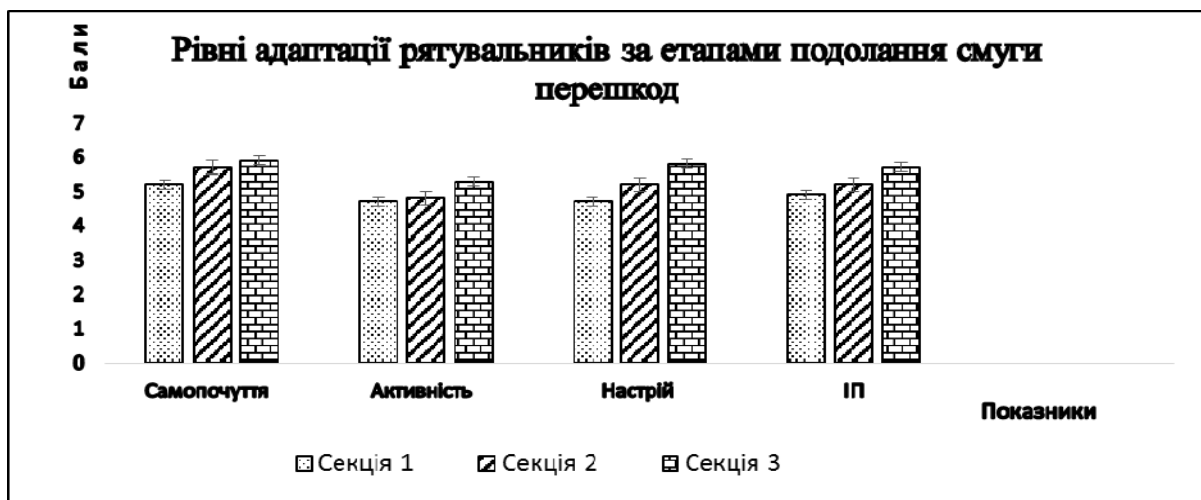

Рис. 5.4. Показники ступеня адаптації рятувальників на етапах додання секцій Смуги перешкод [409]

Отримані нами дані переконливо засвідчили дієвість та ефективність запропонованих нами тренувань рятувальників міжнародного класу до реальних умов надзвичайної ситуації з людськими жертвами.

5.3. Крос-культуральні особливості⁵ та їх урахування при підготовці команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста до діяльності в умовах міжнародної гуманітарної місії

Рятувальники, які виконують завдання у складі МГМ, як правило, мають інше географічне, економічне й культурне походження, ніж постраждале населення в країні, що їх приймає, а також можуть мати різні погляди й цінності. Однак вони мають бути спроможними поважати місцеву культуру й цінності, а також пристосовувати свої вміння до місцевих умов.

Безпосередній контакт з іншою культурою призводить до усвідомлення культурних розбіжностей :

- ✓ на рівні побутових предметів, одягу, їжі, столових приборів тощо;
- ✓ в усталених традиціях та поведінкових нормах;
- ✓ у засобах спілкування та сприйнятті часу та простору;
- ✓ у системі цінностей та переконань;
- ✓ у ставленні до самих себе та представників інших культур;
- ✓ у розумінні своєї місії щодо всього людства [153, с. 5].

Іноді кількість та якість цих розбіжностей може бути істотним бар'єром на шляху до взаємопорозуміння. Але, як стверджують К. Мілютіна та М. Максимов (2012), «...базова проблема міжкультурних розбіжностей розташована не в площині ситуативних реакцій та традицій, а в особливостях світогляду, насамперед у виявленні етноцентризму. У людини

⁵ Крос-культуральне дослідження в психології є точним, семантичним порівнянням психологічних змінних у різноманітних культурних умовах, з метою виявлення причин та умов різноманітної поведінки, а сама крос-культуральна психологія сконцентровує на емпіричному дослідженні представників різноманітних культурних груп, які володіють різним досвідом, який призводить до передбачуваних й важливим розбіжностям у поведінці. У більшості таких досліджень групи досліджуваних розмовляють на різній мові і належать до різних політичних систем. Метою культурної психології, перш за все, є порівняльне вивчення того, як культура і психіка доповнюють одне одного [141, с. 13].

існує неусвідомлена звичка оцінювати навколишню реальність через призму власної культури, тому спостереження та умови будуть обмежені наявним культурним досвідом. Важко зрозуміти сенс висловлювань чи глибинну мотивацію дій, які не властиві нам особисто та відсутні у культурному досвіді» [153, с. 6].

Явище етноцентризму носить неусвідомлений характер, саме тому фахівці команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України повинні вміти виявляти, усвідомлювати та долати бар'єри у подоланні цих відмінностей, тобто *мати спеціальні компетенції з налагодження ефективної крос-культуральної взаємодії*.

Об'єктом спеціальних досліджень у контексті комунікативно-інформаційних теорій соціально-психологічної теорії та когнітивної психології є психологічні бар'єри спілкування, (Д. Катц, Л. Лі, Г. Ласвелл, М. Андерсон, Є. Кузьмін, Б. Паригін, Б. Ломов, Я. Коломінський та ін.). Їх можна описати як суб'єктивне переживання людиною порушень у здійсненні спланованого спілкування через неприйняття партнера, нерозуміння його дій та слів, зміну комунікативної ситуації або власного психоемоційного стану тощо [156].

Аналізуючи наукову спадщину з питань дослідження феномену виникнення та подолання комунікативних та психологічних бар'єрів у різних вікових групах та в процесі становлення фахівців різноманітних професій, нам варто уточнити *семантичне й термінологічне* значення деяких ключових понять в рамках окресленої теми дослідження.

Комунікація (від лат. communicatio – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом лат. communico – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. communis – спільний) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами [35, 159].

Л. Карамушка та ін. [159] у загальному вигляді комунікативні бар'єри пропонують визначити як перешкоди на шляху передачі інформації від комунікатора (відправник інформації) до реципієнта (одержувача).

За своїм змістом – *комунікативний бар'єр* визначають як один з різновидів психологічного бар'єру, психологічного стану, який виявляється у неадекватній пасивності суб'єкта, що заважає виконанню тих чи інших дій [147].

Бар'єр психологічний [147] трактується як – психічний стан, який виявляється в неадекватній пасивності суб'єкта, що перешкоджає виконанню ним тих чи інших дій. Емоційний механізм такого бар'єру полягає у посиленні негативних переживань і установок – сорому, почуття вини, страху, тривоги, низької самооцінки, асоційованих із завданням (наприклад страх аудиторії). У соціальній поведінці індивіда психологічний бар'єр представлений комунікативними бар'єрами (бар'єрами у спілкуванні), які виявляються у відсутності емпатій, гнучкості міжособистісних соціальних установок тощо, а також бар'єрами смисловими.

М. Корнєв та А. Коваленко [5, с. 91, 93] проблему психологічних бар'єрів розглядають з позиції ефективності спілкування та налагодження ефективної комунікації. Зокрема автори зазначають, що у ході передачі й прийому інформації відбуваються її суттєві втрати.

Така втрата інформації в процесі її передачі відбувається з різних причин. Це добре показує А. Моль у своїй книзі «Соціодинаміка культури» (1973). Автор визначає такі бар'єри людини на шляху налагодження її ефективної комунікації:

По-перше, бар'єр відбувається на шляху передачі певної інформації шляхом мовного апарату. При цьому втрачається до 30 % інформації.

По-друге, активний мовний фільтр, словниковий запас комунікатора. Набуває мовних 80% тієї інформації, яка перекодована на внутрішню мову.

По третє, бар'єр словникового запасу реципієнта – збіг словникового запасу комунікатора та реципієнта. Залежно від словникового запасу реципієнт сприймає майже 70% висловленої інформації.

Обсяг цих втрат залежить від уміння слухати і концентрувати увагу, не дозволяючи собі відволікатися на сторонні подразники.

Інші втрати інформації виникають через необхідність перекладу того, що почуто, в образи уяви, тобто від здатності реципієнта розуміти значення слів. При цьому втрачається майже 60% інформації, почутої реципієнтом.

Подальші втрати відбуваються за рахунок обмеженості обсягу пам'яті. Не все зрозуміле залишається в пам'яті. Коли ж добавляються екстремальні чинники НС, ми можемо тільки уявити наскільки втрачаємо ефективність комунікації.

Наступна група бар'єрів може виникати за умови специфічних комунікативних бар'єрів, пов'язаних з уразливими місцями в будь-якому каналі комунікації, або з помилками у кодуванні чи декодуванні. Такі бар'єри, здебільшого, мають соціальний або психологічний характер.

З одного боку, такі бар'єри можуть виникати через відсутність єдиного розуміння ситуації спілкування, зумовленого не просто різною «мовою», якою спілкуються учасники комунікативного процесу, а відмінностями глибшого плану. Такими відмінностями можуть бути соціальні, політичні, релігійні, професійні відмінності, які не тільки призводять до різної інтерпретації одних і тих самих понять, а й взагалі до різного світосприйняття, світорозуміння.

М. Корнєв вважає, що такі бар'єри можуть бути породжені об'єктивними соціальними причинами, приналежністю партнерів до різних соціальних груп. Комунікація, в такому випадку, демонструє тільки те, що вона є боком спілкування. Звичайно, процес комунікації здійснюється і за наявності таких бар'єрів. Але вся ситуація комунікативного акту значно ускладнюється за цих обставин [162].

Психологічний характер виявлення бар'єрів під час комунікації може виникати внаслідок різних індивідуальних психологічних особливостей тих, хто спілкується (наприклад, скритність одного, сором'язливість іншого, наявність «акцентованих некомунікабельних рис» тощо, або через якісь

особливі психологічні відносини, що склалися між партнерами (антипатія, недовіра один до одного тощо). У такому разі досить чітко простежується і той зв'язок, який існує між спілкуванням і відносинами партнерів. Розв'язати таку проблему можливо через навчання спілкуванню шляхом використання соціально-психологічного тренінгу.

У ході комунікації відбувається не тільки передача інформації, а й соціальна орієнтація учасників. На думку Б. Поршнева, поширення інформації в суспільстві відбувається через своєрідний «фільтр» довіри чи недовіри. Цей фільтр діє так, що абсолютно істинна інформація може стати неприйнятною, а хибна – прийнятною. Психологічно важливо з'ясувати, за яких обставин той чи інший канал може бути блокований цим фільтром. Адже існують різні засоби, які допомагають прийняттю інформації, послабленню чи підсиленню дії фільтрів.

А. Брудний сутність таких засобів називає фасцинацією. Фасцинація (від англ. Fascination – зачарування) – це спеціально організовані засоби впливу для зменшення втрат семантично значущої інформації під час її сприймання реципієнтами, підвищення довіри до неї. Засоби фасцинації відіграють роль підсилювача семантично значущої інформації, створюючи їй додаткове «підґрунтя», яке частково долає фільтр недовіри. Прикладом таких засобів може бути музичний супровід повідомлення, просторовий або кольоровий супровід дії тощо.

І.Я. Глазкова вважає найбільшою складністю у розв'язанні проблеми подолання бар'єрів – це розмежування понять «комунікативний» і «психологічний бар'єр» [160].

На думку К. Роджерса, головна причина бар'єрів комунікації – це оцінка з боку партнера по спілкуванню, так званий оцінний зворотний зв'язок [18, с. 148].

А. Аронсон дотримується думки, що комунікативні бар'єри породжені неправильною інтерпретацією намірів партнера по спілкуванню [17, с. 56].

Б. Паригін [11, с. 33] виділяє два види комунікативних бар'єрів:

1. Бар'єри «внутрішні», котрі захищають автономію особистості та забезпечують їй відносну самостійність та індивідуальність (соціальні цінності, норми, дії). Вони пов'язані

з такими особистісними особливостями, як ригідність, конформність, слабка воля тощо.

2. Бар'єри, причина яких лежить «ззовні» особистості: нерозуміння з боку іншої людини, дефіцит інформації. Вони зберігають соціальну спільноту, виокремлюючи її від зовнішніх впливів (система ціннісних орієнтацій, що висуває особистість на шляху уніфікуючого тиску суспільства).

Окреме місце займають організаційні комунікативні бар'єри.

Так, Л. Орбан-Лембрик [163] виділяє мікро- і макро-бар'єри організаційної комунікації.

Мікробар'єри спілкування виникають на міжособистісному рівні: у повідомленні відправника, в обміні думками, у виборі носія (електронна пошта, комп'ютер, офіційна мова тощо).

Макробар'єри спілкування пов'язані із зовнішнім середовищем, у якому здійснюється управлінська комунікація, і маніфестуються у інформаційному перевантаженні, великій кількості носіїв, обмеженні обміном інформацією, вмінні користуватися інформацією.

Також дослідниця виокремлює смисловий, логічний, фонетичний, семантичний та стилістичний комунікативні бар'єри [13].

Аналізуючи звіти та інтерв'ю з рятувальниками – учасниками міжнародних місій, ми одними із ключових запитань ставили такі два запитання: «Які проблеми й особливості сприяли утрудненню комунікації з місцевим населенням?», «Які бар'єри у спілкуванні можуть виявлятися в умовах міжнародної гуманітарної місії або пошуково-рятувальної операції?» Отримані відповіді рятувальників міжнародного класу дали можливість визначити основні детермінанти таких комунікативних бар'єрів:

- ✓ особливості спрямованості особистості;
- ✓ особливості пізнавальної сфери фахівців;
- ✓ особливості емоційно-динамічної сфери особистості фахівця;
- ✓ особливості спілкування учасників комунікації;
- ✓ соціально-професійні та соціально-демографічні характеристики комунікації (див. рис. 5.5).

Розділ 5. Утворення, атестація та професійна підготовка аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу

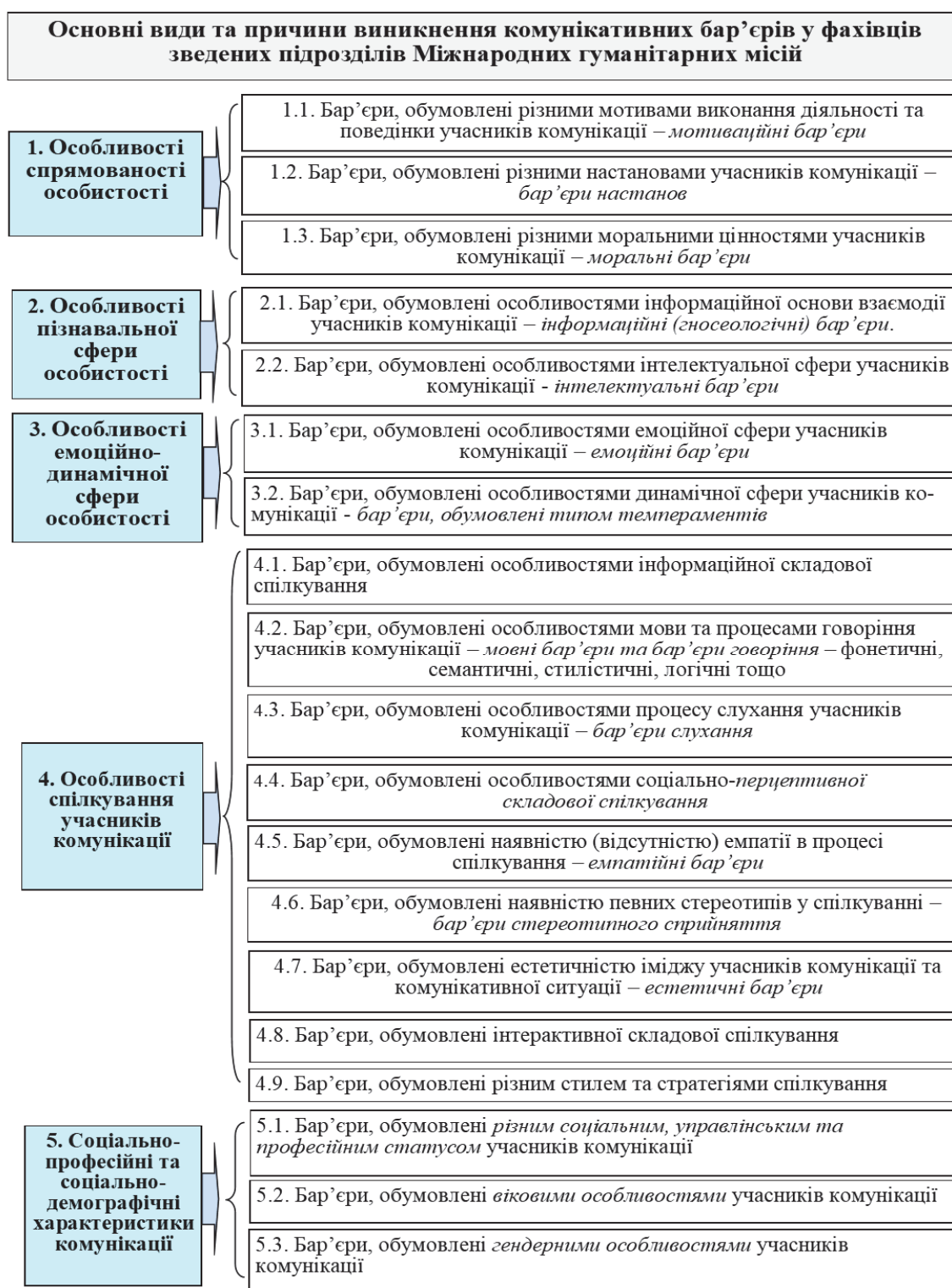

Рис. 5.5. Види та характеристика причин виникнення комунікативних бар'єрів у рятувальників Міжнародних гуманітарних місій

Джерело: розроблено автором

Якість виконання завдань в умовах МГМ без ефективної комунікації з місцевими владними структурами й населенням, яке потребує допомоги, неможливе без знання місцевих звичаїв, традицій, особливостей комунікації та спілкування. Незнання або відсутність навиків такої комунікації неминуче призводить до певних психологічних комунікативних бар'єрів та негативно відбивається на ефективності взаємодії між рятувальниками, постраждалим населенням та місцевими органами влади. Набагато складніше, коли рятувальні роботи відбуваються в умовах загострення політичних, соціально-економічних, конфесійних протиріч між місцевими жителями.

З огляду на викладені особливості крос-культурного спілкування рятувальників в умовах діяльності міжнародних місій, формування ефективних механізмів щодо подолання психологічних та комунікативних бар'єрів спілкування нами була розроблена й запропонована до використання в системі управління міжнародними гуманітарними місіями та для врахування при управлінні такими місіями структурно-функціональна модель спілкування рятувальників міжнародних гуманітарних місій (див. рис. 5.6).

При формуванні структурно-функціональної моделі спілкування рятувальників міжнародних гуманітарних місій ми опиралися на позицію Л. Орбан-Лембрик, яка зазначає, що «логічним підґрунтям у моделюванні структури спілкування, як процесу взаємодії, може бути урахування його відносно автономних компонентів, таких як: ціль, зміст, засоби спілкування; учасники процесу, тип зв'язку, що встановлюється між ними; мотиви, потреби, ціннісні орієнтації учасників спілкування; комунікативний потенціал суб'єктів спілкування; види і форми спілкування; соціокультурна та етнопсихологічна специфіка спілкування; етико-психологічні та гендерні особливості спілкування; стилі, стратегії і тактики спілкування; результати спілкування» [164].⁶

⁶ Орбан-Лембрик Л.Е. Структурно-функціональна модель спілкування: соціально-психологічний аспект аналізу. Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філософські і психолог. науки. 2004. Вип. VI. С. 104–114.

**Розділ 5. Утворення, атестація та професійна підготовка
аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу**

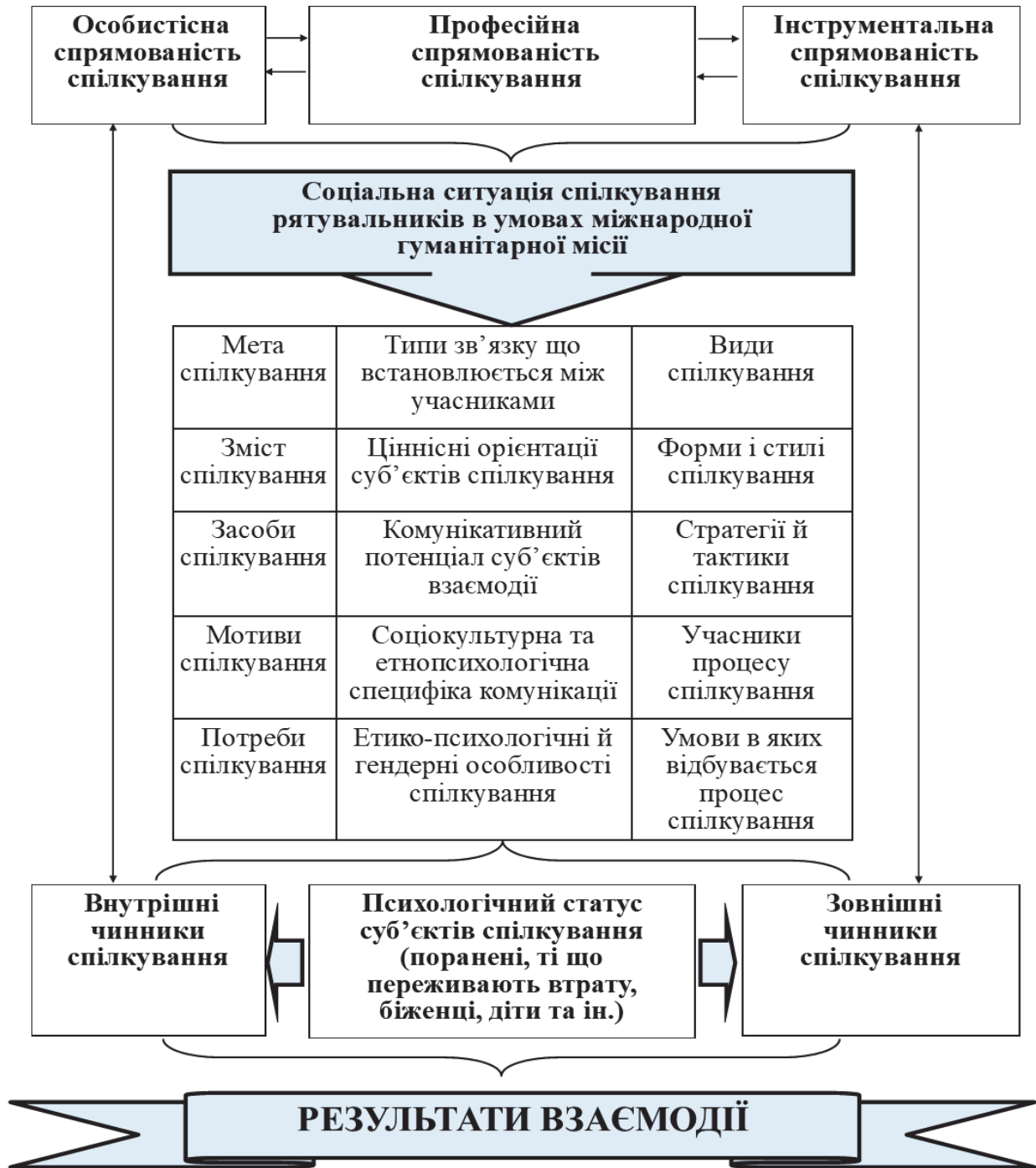

Рис. 5.6. Структурно-функціональна модель спілкування рятувальників міжнародних гуманітарних місій

Джерело: розроблено автором

У цьому контексті важливо підкреслити роль середовища, в якому реалізується взаємодія. Йдеться про соціальну ситуацію спілкування, передусім про присутність інших людей під час спілкування, які змінюють цей процес.

У комунікативній діяльності рятувальників під час спілкування поведінка людей може мати фон, накладений на психіку особистості екстремальними чинниками надзвичайної ситуації. Такий вид спілкування завжди потребуватиме координації, розподілу функцій, контролю, тобто таке спілкування повинно існувати на ґрунті певних суспільно (спільно) вироблених норм. Норми, у свою чергу, зв'язують в один вузол розмаїття інтересів, цілей, мотивів окремих суб'єктів і сприяють появі нової реальності. Саме така соціально-нормативна регуляція, на відміну від регуляції психічної, виявляється через інтерсуб'єктивні відносини, зокрема, – через оцінки позицій та вчинків інших людей – партнерів зі спілкування [163, с. 85].

Спілкування в іншому крос-культурному середовищі невід'ємне від соціокультурної ситуації, яка по-різному впливає на його структуру, функції, способи прояву.

Відносно змісту поняття «культура», то воно є багатограним і розглядається в широкому розумінні. Культура втілює стиль мислення людини, вона охоплює всі боки суспільного життя, характеризує широту і глибину знань особистості, її вихованість, вміння висловлювати свою думку, вислухати іншу людину і зробити правильні висновки [163, с. 91]. Водночас, у реальному житті, ми можемо спостерігати, здебільшого, різні рівні культурної зрілості у суб'єктів комунікації, що теж може сприяти виникненню певних психологічних бар'єрів у спілкуванні і накладатиме на рятувальників підвищені вимоги до уміння налагоджувати комунікацію.

Для ефективної комунікації у рятувальників, поряд із їхніми високими інтелектуальними здібностями, має бути добре розвинений інтелект емоційний.

Проведені нами дослідження емоційного інтелекту за методикою Н. Холла, підтвердили необхідність включення до програми професійно-психологічної підготовки й елементів тренінгових вправ на розвиток емоційного інтелекту.

Так, серед 76 рятувальників міжнародного класу, що за різних періодів залучалися до діяльності у складі Міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій, за опитувальником Н. Хола були отримані такі результати:

Показники рівня розвиненості емоційного інтелекту були досліджені у двох вибірок фахівців: працівників Центрального апарату ДСНС України та працівників ДП МРЦ, що атестовані на статус «рятувальник міжнародного класу».

Оцінювання проводили за базовими шкалами методики, а саме:

- ✓ Емоційна обізнаність (ЕО);
- ✓ Управління своїми емоціями (УСЕ);
- ✓ Самомотивація (СМ);
- ✓ Емпатія (Ем);
- ✓ Уміння розрізняти емоції інших людей (РЕ);
- ✓ Інтегральний рівень (Ін.).

Як видно з рис. 5.7 показники у працівників Центрального апарату ДСНС України та працівників Мобільного рятувального центру ДПМРЦ не мали значних відмінностей, водночас показники шкал «управління своїми емоціями» та «розпізнавання емоцій інших людей» у рятувальників ДП МРЦ були дещо вищими.

Треба відзначити, що показники за шкалою «управління своїми емоціями» як у працівників ЦАДСНС, так і у рятувальників ДП МРЦ знаходилися на низьких

значеннях, що може свідчити про схильність до професійних зривів, або при надмірному підключенні вольового компоненту (тобто стримуванні своїх реальних емоцій) може призвести до професійного вигорання фахівців, розвитку дистресу та передчасного професійного старіння.

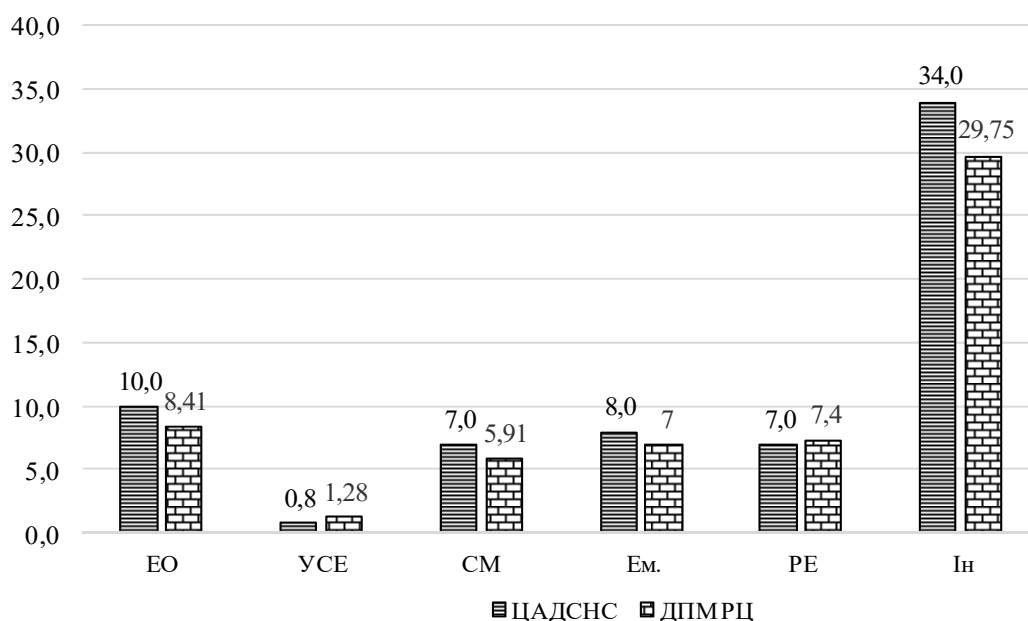

Рис. 5.7. Показники рівня розвиненості емоційного інтелекту у рятувальників ДП МРЦ та працівників Центрального апарату ДСНС України (ЦА ДСНС)

Джерело: розроблено автором

Отже можемо констатувати, що діяльність фахівців міжнародних гуманітарних місій, яка відбувається у відмітному від традиційного крос-культурному середовищі має свою специфіку, потребує високої освіченості рятувальників про культуру, звичаї та особливості крос-культурної взаємодії.

Рятувальники, які перебувають у відмітному від звичного крос-культурного середовищі можуть переживати відповідні комунікативні бар'єри у спілкуванні, що у свою чергу

формує ризики помилкових дій у прийнятті управлінських рішень та ефективній взаємодії.

Розроблена та запропонована до використання структурно-функціональна модель спілкування рятувальників міжнародних гуманітарних місій дозволяє врахувати соціально-психологічні особливості спілкування та може слугувати інструментом формування ефективної взаємодії рятувальників під час виконання завдань за призначенням в іншому крос-культурному середовищі.

Запропонована автором структура основних видів психологічних бар'єрів, що можуть виникати у рятувальників під час виконання завдань за призначенням дозволяє використовувати її під час підготовки фахівців до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. Рятувальники різних кваліфікаційних категорій суттєво відрізняються між собою за багатьма професійно-значущими характеристиками. Чим вищий рівень кваліфікації рятувальника, тим жорсткіші вимоги до його професійних характеристик.

2. 04.07.2014 року Команду Мобільного рятувального центру атестовано INSARAG як пошуково-рятувальний загін важкого класу. Успішне проходження атестації дало можливість значно розширити співпрацю з ООН і залучати на новому, більш високому рівні, команду важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

Аналіз діяльності пошуково-рятувального загону ДП МРЦ ДСНС України в умовах міжнародної гуманітарної місії у Федеративній Демократичній Республіці Непал поставив перед нами завдання підвищення рівня професійної підготовки рятувальників міжнародного класу.

3. Проаналізувавши мінімальні рекомендовані вимоги INSARAG до підготовки особового складу пошуково-рятувальних загонів середнього або важкого класів, запропоновано професійну підготовку рятувальників міжнародного класу розподілити на три основні види: загальну, спеціальну та цільову (або ситуативну).

Загальна професійна підготовка передбачає оволодіння рятувальниками спеціальними знаннями, навичками та вміннями у сфері рятувальної справи, необхідними для ефективного виконання ними професійних обов'язків в умовах МГМ.

Спеціальна професійна підготовка спрямовується на вироблення психологічної стійкості фахівців до конкретного екстремального (спеціального) виду діяльності. Такі завдання вирішуються за допомогою спеціальної смуги перешкод, моделювання ситуацій, які реально можуть бути прогнозовані щодо їх виникнення у майбутній професійній діяльності фахівців. Відповідно вирішуються й спеціальні питання щодо фізичної витривалості та фрустраційної толерантності до стрес-чинників професійного середовища.

Цільова (ситуативна) професійна підготовка у своїй структурі передбачає формування у фахівців психологічної готовності до ефективної (безпомилкової) діяльності в конкретній ситуації (наприклад, перед виїздом на НС).

4. Якість виконання завдань в умовах МГМ без ефективної комунікації з місцевими владними структурами й населенням, яке потребує допомоги, неможливе без знання місцевих звичаїв, традицій, особливостей комунікації та

спілкування. Незнання або відсутність навиків такої комунікації неминуче призводить до певних психологічних комунікативних бар'єрів та негативно відбивається на ефективності взаємодії між рятувальниками, постраждалим населенням та місцевими органами влади. Набагато складніше, коли рятувальні роботи відбуваються в умовах загострення політичних, соціально-економічних, конфесійних протиріч між місцевими жителями.

Саме тому фахівці команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України повинні мати спеціальні компетенції з налагодження ефективної культуральної взаємодії з місцевим населенням та владою країни, де відбувається МГМ або пошуково-рятувальна операція.

5. У ході розгляду цього розділу авторами *розроблено*:

- ✓ Структурну модель професійно-психологічної готовності рятувальників до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій;
- ✓ Програму цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників;
- ✓ Смугу психологічної підготовки рятувальників;
- ✓ Структурно-функціональна модель спілкування рятувальників в умовах міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

ДОДАТКИ ДО РОЗДІЛУ

Додаток А.5

ПОРЯДОК АТЕСТАЦІЇ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ СЛУЖБ І РЯТУВАЛЬНИКІВ (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 р. № 828)⁷

Загальні положення

1. Цей Порядок визначає механізм атестації аварійно-рятувальних служб і рятувальників, видачі свідоцтва про атестацію, посвідчення, книжки та жетона рятувальника, а також перелік документів, які необхідно подати для їх одержання.

2. Атестації підлягають державні, регіональні, комунальні аварійно-рятувальні служби, аварійно-рятувальні служби громадських організацій та аварійно-рятувальні служби підприємств, установ та організацій (далі – об’єктові аварійно-рятувальні служби), рятувальники, які приймаються на роботу до аварійно-рятувальної служби на контрактній основі.

3. Атестація аварійно-рятувальних служб і рятувальників проводиться з метою перевірки їх здатності до проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, а також для надання права на проведення таких робіт.

Особливістю проведення атестації спеціалізованих аварійно-рятувальних служб, укомплектованих кваліфікованим водолазним складом і спеціальним оснащенням для виконання водолазних робіт (далі – спеціалізована аварійно-рятувальна служба), є проведення сертифікації водолазних підрозділів. Метою такої сертифікації є визначення переліку

⁷ Наводиться у скороченому вигляді без додатків 1–10.

Продовження дод. А.5

видів водолазних робіт, які здатний виконувати водолазний підрозділ з урахуванням класної кваліфікації, присвоєної особам, допущеним до виконання таких робіт та наявного оснащення.

4. Атестація рятувальників проводиться з метою визначення:

рівня спеціальної, фізичної підготовки, обсягу знань, умінь і практичних навичок рятувальників, у тому числі навичок надання домедичної допомоги;

знання ними аварійно-рятувальної справи і тактики ліквідації аварій та надзвичайних ситуацій;

придатності за станом здоров'я до виконання аварійно-рятувальних робіт.

5. Атестованим аварійно-рятувальним службам видається свідоцтво про атестацію за формою..., атестованим рятувальникам – посвідчення рятувальника за формою ..., книжка рятувальника за формою ... та жетон рятувальника за формою ...

6. Результати атестації вносяться до реєстру атестованих аварійно-рятувальних служб за формою ... та реєстру атестованих рятувальників за формою ... Функції з ведення таких реєстрів покладаються на ДСНС.

Ведення реєстру атестованих аварійно-рятувальних служб здійснюється в порядку, встановленому Міноборони.

Організація атестації аварійно-рятувальних служб і рятувальників

7. Атестацію аварійно-рятувальних служб і рятувальників проводить міжвідомча атестаційна комісія, яка утворюється Кабінетом Міністрів України.

Продовження дод. А.5

8. Завдання та порядок організації роботи міжвідомчої атестаційної комісії визначаються положенням про неї, затвердженим Міноборони.

9. Результати засідання міжвідомчої атестаційної комісії викладаються у відповідних протоколах за формами ... Протоколи та документи атестованих служб підлягають зберіганню в установленому порядку.

10. Функції з проведення сертифікації водолазних підрозділів спеціалізованих аварійно-рятувальних служб та підготовки відповідних висновків, що подаються на розгляд міжвідомчої атестаційної комісії, покладаються на ДСНС.

Порядок проведення сертифікації водолазних підрозділів спеціалізованих аварійно-рятувальних служб затверджується Міноборони.

Атестація аварійно-рятувальних служб

11. Аварійно-рятувальна служба атестується у разі, коли не менш як 90 відсотків рятувальників, які безпосередньо беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, атестовані на право ведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Спеціалізовані аварійно-рятувальні служби підлягають сертифікації у разі, коли у своєму складі мають не менше одного працівника, допущеного до медичного забезпечення водолазних спусків, та не менше трьох водолазів, зокрема одного з кваліфікацією 1 або 2 класу I–II групи спеціалізації та двох з кваліфікацією 3 класу III групи спеціалізації.

12. Для проходження атестації аварійно-рятувальна служба подає міжвідомчій атестаційній комісії:

- 1) заяву за формою...;
- 2) заяву про проведення перевірки стану готовності до дій за призначенням аварійно-рятувальної служби;
- 3) копію свідоцтва про державну реєстрацію;

Продовження дод. А.5

4) пояснювальну записку з обґрунтуванням необхідності підтвердження відповідної спеціалізації служби на виконання конкретних аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;

5) інформацію про структуру, штатний розпис аварійно-рятувальної служби, список особового складу;

6) нормативи готовності аварійно-рятувальної служби до дій за призначенням, затверджені її засновником;

7) затверджений засновником служби табель оснащення служби технікою, спорядженням, засобами зв'язку та оповіщення, інформацію про забезпеченість службовими приміщеннями та навчально-тренувальним комплексом;

8) документи навчально-методичної бази у разі здійснення спеціальної підготовки особового складу на власному навчально-тренувальному комплексі, або відомості про спеціальну підготовку на навчально-тренувальних комплексах інших підприємств, установ та організацій, у тому числі за кордоном;

9) документи про створення аварійно-рятувальної служби, статут (положення), а також інші документи, що регламентують її діяльність;

10) копію наказу про допуск водолазів та інших працівників до проведення водолазних спусків та робіт;

11) копію наказу про організацію зберігання водолазного спорядження, засобів забезпечення водолазних спусків та робіт;

12) копію наказу про призначення відповідальної особи за наповнення повітряних (кисневих) балонів апаратів, транспортних балонів, ємностей, що працюють під тиском;

13) копію наказу про призначення особи, що контролює безпеку користування барокамерою;

14) копію наказу про призначення особи, що здійснює контроль за безпечним користуванням водолазним спорядженням, технікою та засобами забезпечення водолазних спусків та робіт;

Продовження дод. А.5

- 15) копії типових інструкцій з організації та охорони праці під час виконання водолазних робіт;
- 16) копію журналу водолазних робіт;
- 17) копію формуляра водолазної станції;
- 18) копію журналу медичного забезпечення водолазів;
- 19) копії особистих книжок водолазів;
- 20) копії формулярів водолазного спорядження, засобів забезпечення водолазних спусків та робіт;
- 21) копію акта про результати перевірки аварійно-рятувальної служби.

13. ДСНС протягом десяти робочих днів після проходження атестації аварійно-рятувальної служби приймає рішення про видачу свідоцтва ... та видає його або приймає рішення про відмову в його видачі, про що письмово повідомляє аварійно-рятувальну службу.

Спеціалізованій аварійно-рятувальній службі видається свідоцтво про атестацію з урахуванням висновку про результати сертифікації водолазного підрозділу.

14. Структурний підрозділ ДСНС, який виконує покладені на нього функції з проведення сертифікації спеціалізованих аварійно-рятувальних служб, на запит міжвідомчої атестаційної комісії подає не пізніше ніж за п'ять днів до початку її засідання висновки про результати сертифікації водолазного підрозділу аварійно-рятувальної служби, яка підлягає атестації.

15. У разі отримання негативного висновку про атестацію міжвідомча атестаційна комісія зазначає у протоколі засідання причини не проходження атестації, викладає рекомендації щодо усунення недоліків і порушень, про що повідомляється засновник аварійно-рятувальної служби.

У разі відсутності позитивного висновку про сертифікацію водолазного підрозділу спеціалізованої аварійно-рятувальної служби міжвідомча атестаційна комісія приймає рішення про не атестацію на проведення водолазних робіт.

Продовження дод. А.5

З метою отримання допуску до проведення зазначених робіт спеціалізована аварійно-рятувальна служба проходить переатестацію після отримання позитивного висновку про сертифікацію водолазного підрозділу.

16. Контроль за своєчасністю проходження аварійно-рятувальними службами атестації покладається на міжвідомчу атестаційну комісію та структурний підрозділ ДСНС, на який покладені функції із здійснення державного нагляду за діяльністю аварійно-рятувальних служб.

17. У разі зміни найменування аварійно-рятувальної служби та (або) її місцезнаходження керівник аварійно-рятувальної служби подає ДСНС заяву про переоформлення свідоцтва про атестацію із зазначенням нових відомостей.

ДСНС проводить перевірку таких відомостей, за результатами якої приймає рішення про оформлення нового свідоцтва про атестацію.

Нове свідоцтво про атестацію видається не пізніше ніж через 15 робочих днів з дня надходження до ДСНС поданої керівником аварійно-рятувальної служби заяви про переоформлення свідоцтва про атестацію.

Свідоцтво про атестацію, що було переоформлене, визнається ДСНС недійсним.

Строк дії свідоцтва про атестацію не продовжується.

18. У разі втрати або пошкодження свідоцтва про атестацію ДСНС видає протягом 15 робочих днів з дня одержання відповідної заяви дублікат, на якому проставляється позначка «дублікат».

Атестація рятувальників

19. Вимоги до порядку перевірки знань, правил, норм, інструкцій з ведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, а також вимоги до відповідних вольових та психофізіологічних якостей, фізичної підготовки та витривалості, спеціальних знань і навичок рятувальників

Продовження дод. А.5

(у тому числі начальницького складу) визначаються навчальними програмами підготовки рятувальників і статутом (положенням) аварійно-рятувальної служби.

20. Згідно з кваліфікаційними вимогами рятувальникам присвоюються такі класні кваліфікації:

- рятувальник;
- рятувальник 3-го класу;
- рятувальник 2-го класу;
- рятувальник 1-го класу;
- рятувальник вищої категорії.

21. Підставою для розгляду питання щодо дострокового присвоєння рятувальнику класної кваліфікації вищого ступеня є клопотання керівника аварійно-рятувальної служби та результати перевірки рівня підготовки такого рятувальника.

22. Перевірка фізичних якостей, професійних знань і навичок осіб, які підлягають атестації, проводиться на спеціально обладнаних навчально-тренувальних комплексах.

23. Для первинної атестації рятувальника відповідальна особа аварійно-рятувальної служби подає міжвідомчій атестаційній комісії:

1) клопотання-рекомендацію керівника аварійно-рятувальної служби, в якій особа працює (приймається на роботу);

2) медичну довідку про стан здоров'я та придатність особи до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж;

3) свідоцтво про присвоєння робітничої кваліфікації.

24. Для проведення періодичної (позачергової) атестації рятувальника відповідальна особа аварійно-рятувальної служби подає міжвідомчій атестаційній комісії:

1) книжку рятувальника з відміткою посадових осіб про його участь в аварійно-рятувальних та інших невідкладних роботах, гасінні пожеж у між атестаційний період;

Продовження дод. А.5

2) клопотання-рекомендацію керівника аварійно-рятувальної служби, в якій працює рятувальник.

У такому клопотанні зазначаються посадові обов'язки, якість їх виконання, відомості щодо навчання у навчальних закладах, участь у проведенні профілактичних, аварійно-рятувальних та інших невідкладних роботах, гасінні пожеж і пропозиції щодо присвоєння класної кваліфікації. До клопотання-рекомендації додається копія посадових обов'язків рятувальника та інформація про результати перевірки рівня його підготовки;

3) документи, що засвідчують проходження навчання та підвищення кваліфікації;

4) медичну довідку про стан здоров'я рятувальника, його придатність до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;

5) свідоцтво про присвоєння робітничої кваліфікації.

25. Рятувальник, який підлягає атестації, повинен бути поінформований не менше ніж за десять днів до її проведення.

26. У разі отримання позитивного висновку про атестацію рятувальник протягом десяти робочих днів отримує в ДСНС посвідчення, книжку та жетон рятувальника.

27. У разі отримання негативного висновку про атестацію міжвідомча атестаційна комісія зазначає у протоколі причини відмови в атестації, встановлює дату проведення наступної атестації та вилучає посвідчення, книжку та жетон рятувальника. У такому випадку рятувальник не допускається до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж до проходження наступної атестації.

28. У разі зміни рятувальником місця роботи, прізвища, імені або по батькові рятувальник подає заяву про переоформлення посвідчення, книжки та жетона рятувальника.

Нове посвідчення, книжка та жетон рятувальника видаються не пізніше ніж через 15 робочих днів з дня надходження до ДСНС заяви про їх переоформлення.

Закінчення дод. А.5

Посвідчення, книжка та жетон рятувальника, що були переоформлені, визнаються ДСНС недійсними.

29. У разі втрати або пошкодження посвідчення, книжки та (або) жетона рятувальника міжвідомча атестаційна комісія на підставі відповідної заяви рятувальника протягом десяти робочих днів з дня її одержання видає їх дублікати, на яких проставляється позначка «дублікат».

30. Рятувальники, які не виявили бажання і не подали документи для підвищення класної кваліфікації, під час атестації підтверджують класну кваліфікацію, отриману під час попередньої атестації.

31. ДСНС веде облік посвідчень, книжок та жетонів, що видані атестованим рятувальникам, у спеціальному журналі за формою...

32. Рішення міжвідомчої атестаційної комісії може бути оскаржене в установленому законом порядку.

Додаток Б.5

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ РОБІТ
В УМОВАХ МІСТА У РАМКАХ МІЖНАРОДНОЇ
СИСТЕМИ INSARAG**

Список умовних скорочень:

ВПАК/ACSU – Відділ підтримки активації та координації;

ОППР/ASR – Оцінка пошуково-рятувальних робіт;

БТ/BoO – Базовий табір;

ГСОК/GDACS – Глобальна система оповіщення та координації;

МАІ/IES – Міжнародна атестація в системі ІНСАРАГ;

МАП/IER – Міжнародна переатестація в системі ІНСАРАГ;

Продовження дод. Б.5

ІНСАРАГ/INSARAG – Міжнародна дорадча консультативна група ООН з проведення ПРО в умовах міста;
НУО/NGO – Неурядова організація;
НОРК/NDMA – Національні органи реагування на катастрофу;
ЛЕМА/LEMA – Місцеві органи реагування на катастрофу;
УКГС/ОСНА – Управління Організації Об'єднаних Націй з координації гуманітарних справ;
ОСОКК/OSOCC – Польовий координаційний центр;
СМШВ/RCM – Системи маркування швидкого визначення;
РДС/RDC – Пункт прийому і відправки команд;
ПП/SAR – Пошук та порятунок;
СОП/SOP – Стандартні операційні процедури;
КЛП/UCC – Координаційна ланка проведення ПРО;
ООН/UN – Організація Об'єднаних Націй;
ЮНДАК/UNDAC – Система ООН з оцінювання наслідків катастроф та координації;
ПРО/ USAR – Пошуково-рятувальна операція в умовах міста;
ВО/VO – Віртуальний ОСОКК

Керівні принципи ІНСАРАГ

Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 57/150 від 26 грудня 2002 з «Підвищення ефективності та координації міжнародних пошуково-рятувальних операцій» затверджує Керівні принципи Міжнародної консультативної групи з пошуку та рятування (ІНСАРАГ) як рекомендації для учасників міжнародного пошуку і рятування в умовах міста при ліквідації наслідків виникнення НС.

Керівні принципи ІНСАРАГ були підготовлені експертами з пошуку та рятування в умовах міста з усього світу для підготовки міжнародних команд та країн, що часто

Продовження дод. Б.5

потерпають від виникнення стихійних лих, до продуктивного проведення операцій з реагування на НС під час виникнення стихійних лих. Секретаріат ІНСАРАГ під керівництвом Сектору підтримки польової координації (СППК) Управління ООН з координації гуманітарних справ (УКГС) проводить атестацію/переатестацію в системі ІНСАРАГ міжнародних пошуково-рятувальних команд.

У періоди між катастрофами метою ІНСАРАГ є поліпшення свідомого підходу до міжнародного реагування на НС. Це досягається через навчання і проведення навчань, метою яких є оцінювання здатності країни впоратися з катастрофою, ліквідація наслідків якої вимагає залучення міжнародної допомоги. Більше того, триватиме вдосконалення міжнародної практики реагування на НС і порядок міжнародних взаємовідносин з партнерами ІНСАРАГ.

Міжнародні реагуючі структури

1. УКГС ООН

УКГС ООН служить в якості Секретаріату Керівного комітету і має повноваження координувати міжнародну допомогу при виникненні стихійних лих і гуманітарних криз, коли країна, що терпить лихо, не має досить сил і засобів для їх ліквідації. На катастрофи і гуманітарні кризи реагують уряди різних країн, неурядові організації (НВО), агентства ООН і приватні особи. УКГС ООН працює з усіма партнерами і реагує на катастрофи з метою надання допомоги уряду країни, що терпить лихо, в забезпеченні найбільш ефективного використання міжнародних сил і ресурсів.

2. Місцеві органи по управлінню в надзвичайних ситуаціях (LEMA)

LEMA – термін, використовуваний для позначення місцевих структур, керівних ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій. LEMA – це основні органи влади, що

Продовження дод. Б.5

відповідають за загальне керівництво і координацію усієї операції. Термін LEMA може відноситися до національної, регіональної або місцевої влади, або їх об'єднаних структур, виходячи з того, що вони колективно відповідають за проведення операції.

3. ЮНДАК

Група ЮНДАК знаходиться у розпорядженні УКГС ООН для реагування на несподівано НС. УКГС, що настали, ООН направляє команду ЮНДАК за запитом уряду країни, що терпить лихо, або Резидента-координатора ООН, постійно працюючого в цій країні. Члени групи ЮНДАК знаходяться у розпорядженні ООН 24 години в добу і готові до виїзду в зону ЧС в максимально короткі терміни. Група ЮНДАК надається безкоштовно для країни, що терпить лихо.

Члени групи ЮНДАК – це підготовлені фахівці надзвичайних служб з різних країн, міжнародних організацій і УКГС ООН. Група працює під керівництвом FCSS Женевського відділення УКГС ООН і Резидента – Координатора ООН, надаючи підтримку і тісно співпрацюючи з LEMA. Група ЮНДАК надає допомогу LEMA в координації міжнародного реагування, включаючи проведення PPP, оцінювання первинних потреб, а також організацію OSOCC, збір, аналіз і поширення інформації.

4. Міжнародні ПРЗ

Міжнародні пошуково-рятувальні загони – це реагуючі структури з міжнародного співтовариства, метою реагування яких є проведення пошуково-рятувальних робіт в зруйнованих будівлях, спорудах і на об'єктах в країнах, що терплять лихо.

5. Центр по прийому/відправці загонів (RDC)

RDC, частина OSOCC, розгортається в пунктах в'їзду до країни, що терпить лихо, (наприклад, в аеропортах) для прийому міжнародної допомоги. RDC організовується групою ЮНДАК або першими ПРЗ, що прибувають, їх

Продовження дод. Б.5

основною функцією є полегшення процедур прибуття, а пізніше за убування учасників міжнародного реагування. RDC працює в тісній взаємодії з імміграційними, митними і іншою місцевою владою. Якщо RDC був організований пошуково-рятувальним загоном, він повинен передати свої функції групі ЮНДАК по її прибуттю.

Під час лих країни, що терплять лихо і країни, що надають допомогу, використовують методологію ІНСАРАГ, що забезпечує розуміння пошуково-рятувальними загонами ролі і обов'язків місцевих органів по управлінню в надзвичайній ситуації (LEMA), з тим, щоб ефективно інтегруватися в систему міжнародної допомоги для скоординованого і ефективного проведення рятувальних операцій.

Діяльність ІНСАРАГ спрямована на поліпшення готовності до реагування на ЧС, включаючи розвиток співпраці між ПРО і обмін інформацією по процедурах проведення рятувальних операцій і одержаних з них уроків.

Метою Керівництва ІНСАРАГ є надання методології проведення ПРО країні, що терпить лихо, що привело до великомасштабних руйнувань будівель і споруд, а також іноземним ПРЗ, працюючим в цій країні. Воно також визначає місце і роль ООН в наданні допомоги країні, що терпить лихо, в здійсненні координації на місці НС.

Як затверджується в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 57/150 від 26 грудня 2002 року, країнам, схильним до землетрусів або лих, які можуть привести до руйнувань будівель і споруд, настійно рекомендується використати методологію ІНСАРАГ у своїх національних планах з ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф. Керівництво ІНСАРАГ адресоване двом дуже різним, але однаково важливим групам, а саме, країнам, що надають допомогу і їх ПРЗ, а також країнам, що терплять лихо.

Продовження дод. Б.5

Методологія, викладена в Керівництві ІНСАРАГ, визначає процес здійснення готовності, співпраці і координації місцевих і міжнародних учасників реагування. Результатом цього буде краще розуміння на усіх урядових рівнях країни, що терпить лихо, того, як краще інтегрувати міжнародну допомогу в процес ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій для найбільш ефективного використання усіх наявних ресурсів.

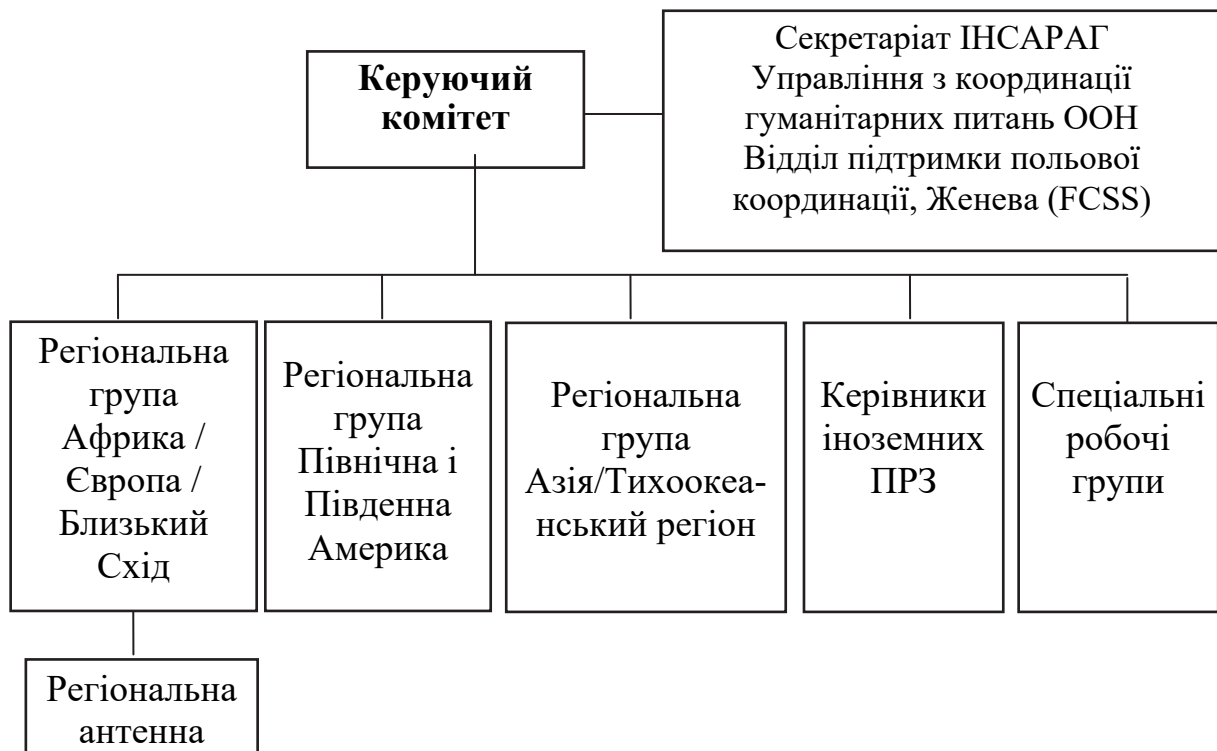

Рис. Б.5.1. Структура ІНСАРАГ [380]

Методологічний цикл ІНСАРАГ

У Керівництві ІНСАРАГ міжнародне реагування описане у вигляді циклу, який включає такі фази :

Продовження дод. Б.5

Готовність – описується період між реагуванням на НС, впродовж якого розглядаються підсумки досвіду попереднього реагування, робляться відповідні висновки і поліпшення, проводяться навчання і планування реагування в майбутньому.

Мобілізація – описуються дії, які необхідно зробити негайно після виникнення лиха, а також процес підготовки ПРЗ до надання допомоги країні, що терпить лихо

Пошуково-рятувальні роботи – описуються усі необхідні дії з моменту прибуття іноземного ПРЗ в центр ООН по прийому/відправці команд (RDC), реєстрації в міжнародному польовому координаційному центрі (OSOCC), доповіді LEMA і проведення пошуково-рятувальних робіт до моменту отримання вказівки від місцевої влади про їх завершення.

Демобілізація – описуються усі необхідні дії з моменту отримання ПРЗ інструкцій про припинення ПРР, підготовки до убування, координація убування загонів через OSOCC і від'їзд загонів з країни, що терпить лихо, через RDC.

Післяопераційна фаза – описуються усі необхідні дії після повернення міжнародних ПРЗ в пункт постійної дислокації, коли від них вимагається заповнити і відправити звіт про виконану роботу і проведення аналізу роботи з метою одержання уроків для підвищення загальної ефективності і якості реагування на ЧС в майбутньому.

На рис. Б.5.2 показано, що більшість людей, постраждалих в стихійних лихах, пов'язаних з обваленням будівель і споруд, виявляються врятованими місцевими жителями в «перші години». Це відбувається відразу ж після лиха і без застосування великої кількості спеціального устаткування. Проте, коли потерпілі виявляються заблокованими під уламками зруйнованих будівель, особливо залізобетонних, для виявлення, забезпечення доступу і порятунку потерпілих потрібно висококваліфіковані фахівці і спеціальне устаткування.

Продовження дод. Б.5

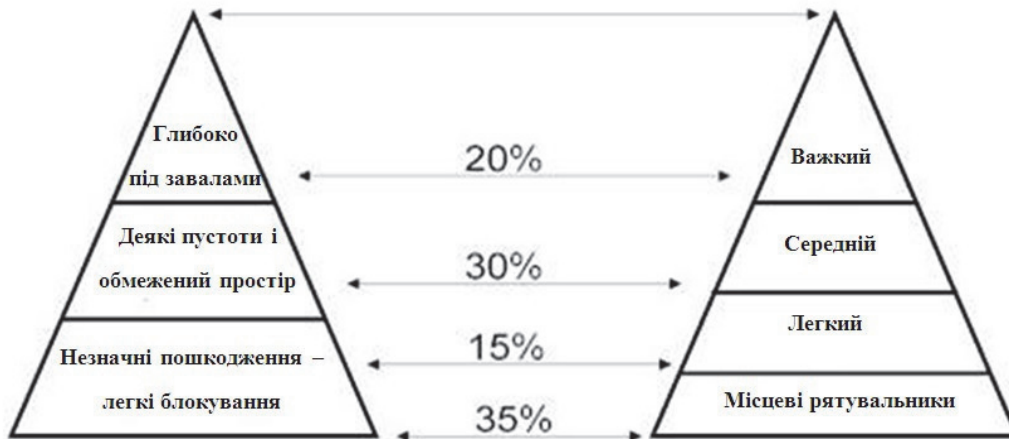

Рис. Б.5.2. Процентне відношення щодо виявлення, забезпечення доступу і порятунку потерпілих [380]

Шанси заблокованого потерпілого на виживання швидко зменшуються, тому вкрай важливим є правильно і якнайшвидше розподілити робочі ділянки між відповідними ПРЗ. Система класифікації ПРЗ розроблена для того, щоб країни, які надають допомогу, відправляли на ліквідацію НС загони, що мають необхідні навички і устаткування. Ця система також відіграє важливу роль в тому, щоб відповідні сили і засоби були якомога раніше призначені на відповідні ділянки роботи.

Класифікація пошуково-рятувальних загонів згідно з INSARAG

Легкі ПРЗ мають практичні можливості для надання допомоги у проведенні пошуку і порятунку без застосування технічних засобів безпосередньо після виникнення НС. Звичайно це загони з країни, що терпить лихо, і сусідніх з нею країн. Залучення таких загонів на надзвичайні ситуації за кордоном не рекомендується.

Продовження дод. Б.5

Середні ПРЗ мають практичну можливість проведення пошуку з використанням технічних засобів і рятувальних технологій в НС з обваленням будівель і споруд. Середні ПРЗ мають можливість розбивати, робити проломи і різати бетонні конструкції, характерні для міських будівель. *Міжнародні середні ПРЗ, що направляються в країну, що терпить лихо, повинні приступити до роботи в цій країні впродовж 32 годин після розміщення інформації про лихо на Віртуальному OSOCC. Середні ПРЗ повинні мати досить персоналу для проведення робіт на 1 ділянці 24 години на добу впродовж періоду часу до 7 днів.*

Важкі ПРЗ мають практичні можливості проведення пошуку в складних умовах із застосуванням технічних засобів і рятувальних технологій в НС з обваленням конструкцій, особливо конструкцій, армованих конструкційною сталлю. Важкі ПРЗ призначені для надання міжнародній допомозі при раптових лихах з обваленням численних армованих бетонних конструкцій, зазвичай розташованих в містах, коли національні сили не в змозі реагувати або не мають необхідних можливостей. *Міжнародні важкі ПРЗ, які направляються в країну, що терпить лихо, повинні приступити до роботи в цій країні впродовж 48 годин після розміщення інформації про лихо на Віртуальному OSOCC. Важкі ПРЗ повинні мати досить персоналу для проведення робіт на 2 окремих ділянках 24 години на добу впродовж періоду часу до 10 днів.*

ПРЗ, що реагують на міжнародну НС, мають бути автономні, щоб ніколи не ставати тягарем для постраждалої від лиха країни, якій вони намагаються надати допомогу.

Тільки ПРЗ, що відповідають вимогам системи класифікації ПРЗ, вносяться в Регістр пошуково-рятувальних загонів ІНСАРАГ.

Продовження дод. Б.5

На рис. Б.5.3 показано те, як персонал ПРЗ, компоненти ПРЗ і, нарешті, сам ПРЗ може бути ефективно використаний в різних типах операцій, від тих, що постійно відбуваються до великих НС таких, як руйнівні землетруси.

Рис. Б.5.3. Використання персоналу ПРЗ в різних типах операцій

Джерело: [380]

Продовження дод. Б.5

Таблиця Б.5.1

**Пропонований склад ПРЗ важкого класу для роботи
упродовж 24 годин [380]**

Компонент ПРЗ	Пропонований розподіл особового складу	Завдання	Пропонована кількість
Керівництво	Керівник загону	Керівництво, управління	1
	Заступник керівника загону	Загальна координація	1
	Фахівець з планування	Планування/контроль	1
	Фахівець зі взаємодії (координатор загону)	Взаємодія/звітність	1
	Фахівець зі взаємодії (другий координатор загону)	Взаємодія/ЗМІ/звітність	1
	Інженер (фахівець) з будівельних споруд і конструкцій	Оцінка/Аналіз	1
	Фахівець з безпеки і безпеки рятувальних робіт	Безпека	1
Пошукова складова	Фахівець по пошуку з використанням технічних засобів	Пошук з використанням технічних засобів	2
	Кінолог	Пошук з використанням пошукових собак	4
	Фахівець з небезпечних речовин	РХБЗ	2
Рятувальна складова	Начальник пошуково-рятувального підрозділу/розрахунку і рятувальники	Проробляє проломів; різання; стропівка; рятувальні операції з використанням альпіністського спорядження	28 (4 ПРГ, із 1 керівника ПРГ і 6 рятувальників)
	Оператор крану-маніпулятора	Підйом і переміщення важких предметів	2

**Розділ 5. Утворення, атестація та професійна підготовка
аварійно-рятувальних служб та рятувальників міжнародного класу**

*Продовження дод. Б.5
Закінчення табл. Б.5.1*

Компонент ПРЗ	Пропонований розподіл особового складу	Завдання	Пропонована кількість
Медична складова	Лікар	Медичне забезпе- чення загону (особо- вий склад і собаки)	1
	Парамедики / Середній медичний персонал	Медичне забезпе- чення потерпілих	3
МТЗ (Логістика)	Заступник керівника загону по МТЗ	Базовий табір	1
	Фахівець з транспорту	Водопостачання	1
	Фахівець з логістики	Постачання продовольством	1
	Начальник базового табору	Питання транспор- тування і постачання паливом	2
	Фахівець по зв'язку	Забезпечення зв'язку	1

**Вимоги до особового складу
пошуково-рятувальних команд**

*Під час проведення пошуково-рятувальних робіт ряту-
вальники повинні за допомогою спеціального обладнання:*

✓ проникати в порожнечі згори вертикально (через бетон 200 мм);

✓ проникати в порожнечі горизонтально (через бетон 200 мм);

✓ проникати в порожнечі знизу вертикально, вико-
ристовуючи «брудну» технологію(допускаючи падіння
уламків в порожнечі) (через бетон 200 мм);

✓ проникати в порожнечі вертикально знизу, вико-
ристовуючи «чисту» технологію (запобігаючи падінню
уламків в порожнечі) (через бетон 200мм);

✓ розрушати армовані бетонні колони і балки: Команда
важкого класу: 450 мм; Команда *середнього* класу: 300 мм;

Продовження дод. Б.5

- ✓ прорізати деревину товщиною 300 мм;
- ✓ прорізати металевий уламок / плиту;
- ✓ прорізати сталеві конструкції: Важкий клас: глибина: 260 мм; ширина: 102 мм; середина: 6,5 мм; краї: 10 мм;
- ✓ піднімати і переміщувати вантажі з метою діставання доступу до потерпілих;
- ✓ здійснювати укріплення і стабілізацію аварійних конструкцій згідно з «Керівництвом по укріпленню аварійних конструкцій», розробленим Корпусом інженерів США.

Медичне забезпечення

- ✓ Надання невідкладної медичної допомоги в обрушених структурах, включаючи замкнутий простір, з моменту забезпечення доступу, витягання потерпілих і передача їх до лікувальних установ, включаючи визначення необхідності хірургічного втручання.
- ✓ Здійснювати контроль за станом здоров'я і лікуванням.
- ✓ Надання невідкладної ветеринарної допомоги собакам спільно з кінологами.
- ✓ Надання невідкладної медичної допомоги потерпілим, починаючи з моменту діставання доступу до них, під час витягання і передачі до лікувальної установи.
- ✓ Використання форми лікувальних карток пацієнтів.
- ✓ Ведення медичного журналу із записом усіх медичних випадків.

Можливості:

- ✓ проведення штучної вентиляції легенів;
- ✓ проведення серцевої реанімації;
- ✓ надання допомоги при шоку;
- ✓ знеболення з використанням лікарських засобів;
- ✓ надання допомоги при синдромі тривалого стискання;

Закінчення дод. Б.5

- ✓ ампутації і розчленовування;
- ✓ надання екстреної допомоги (дорослим і дітям);
- ✓ оцінка стану потерпілого, лікування і визначення першочерговості евакуації;
- ✓ надання допомоги при гострих захворюваннях;
- ✓ надання допомоги при травмах в умовах НС, що забезпечує: надання допомоги при напруженому пневмотораксі; обробка і лікування ран; іммобілізація і накладення гіпсу.

Питання безпеки

Члени загону мають бути навчені правилам безпеки і повинні виконувати їх відповідно до приписів Департаменту безпеці ООН.

У ООН існують 5 фаз безпеки:

Фаза I – Превентивна;

Фаза II – Обмеження пересувань;

Фаза III – Перебазування;

Фаза IV – Тимчасове припинення програми;

Фаза V – Евакуація.

Додаток В.5

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО МІЖНАРОДНУ ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНУ КОМАНДУ УКРАЇНИ

Правові засади діяльності пошуково-рятувальної команди (ПРК) Мобільного рятувального центру (МРЦ) [77]

Мобільний рятувальний центр ДСНС України є складовою Єдиної державної системи реагування на надзвичайні ситуації.

Продовження дод. В.5

Основним документом, який регулює діяльність у цій сфері є Кодекс цивільного захисту України, який був прийнятий Верховною Радою України 2 жовтня 2012 року і набув чинності 21 листопада 2012 року.

Документ регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів влади, права та обов'язки громадян, підприємств, установ та організацій.

Функції Мобільного рятувального центру ДСНС України щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на міжнародному рівні визначені наказом ДСНС України від 23.10.2015 № 519 «Про напрямки спеціалізації аварійно-рятувальних формувань центрального підпорядкування та окремих аварійно-рятувальних загонів спеціального призначення ДСНС України».

Порядок надання Україною гуманітарної допомоги іншим країнам визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 №161 «Про затвердження Порядку надання Україною гуманітарної допомоги».

Урядова команда з пошуку та порятунку в умовах міста

Мобільний рятувальний центр ДСНС України є урядовою командою з пошуку та порятунку в умовах міста важкого класу, яка повністю підпорядковується Державній службі України з надзвичайних ситуацій, що входить до складу Міністерства внутрішніх справ України.

Відповідно до наказу ДСНС України від 23.10.2015 № 519 «Про напрямки спеціалізації аварійно-рятувальних формувань центрального підпорядкування та окремих аварійно-рятувальних загонів спеціального призначення

Продовження дод. В.5

ДСНС України» Мобільний рятувальний центр ДСНС України, крім загальних аварійно-рятувальних робіт, виконує специфічні функції з:

- ✓ проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста;
- ✓ участі у міжнародних рятувальних, гуманітарних операціях;
- ✓ забезпечення виконання зобов'язань України у складі міжнародних рятувальних сил.

Порядок надання Україною гуманітарної допомоги іншим країнам визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 № 161 «Про затвердження Порядку надання Україною гуманітарної допомоги», відповідно до якої:

- ✓ Міністерство закордонних справ інформує відповідні компетентні органи постраждалої країни про прийняте рішення, проводить переговори про визначення переліку та обсягів гуманітарної допомоги, порядку і терміну доставки, маршрутів, адреси отримувачів, видів транспортних засобів, якими буде доставлено вантаж гуманітарної допомоги, часу і пункту перетинання державного кордону України.

- ✓ Державна служба України з надзвичайних ситуацій забезпечує рятування людей, надання допомоги в ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та інших видів небезпечних подій, що становлять загрозу життю або здоров'ю людей чи призводять до завдання матеріальних збитків.

Міністерство доходів і зборів, Адміністрація Держприкордонслужби відповідно до акта Верховної Ради України або Президента України забезпечують митне оформлення та контроль під час переміщення особового складу пошуково-рятувальної команди, автомобільної, спеціальної, інженерної техніки, вантажу гуманітарної допомоги через державний кордон України.

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження дод. В.5

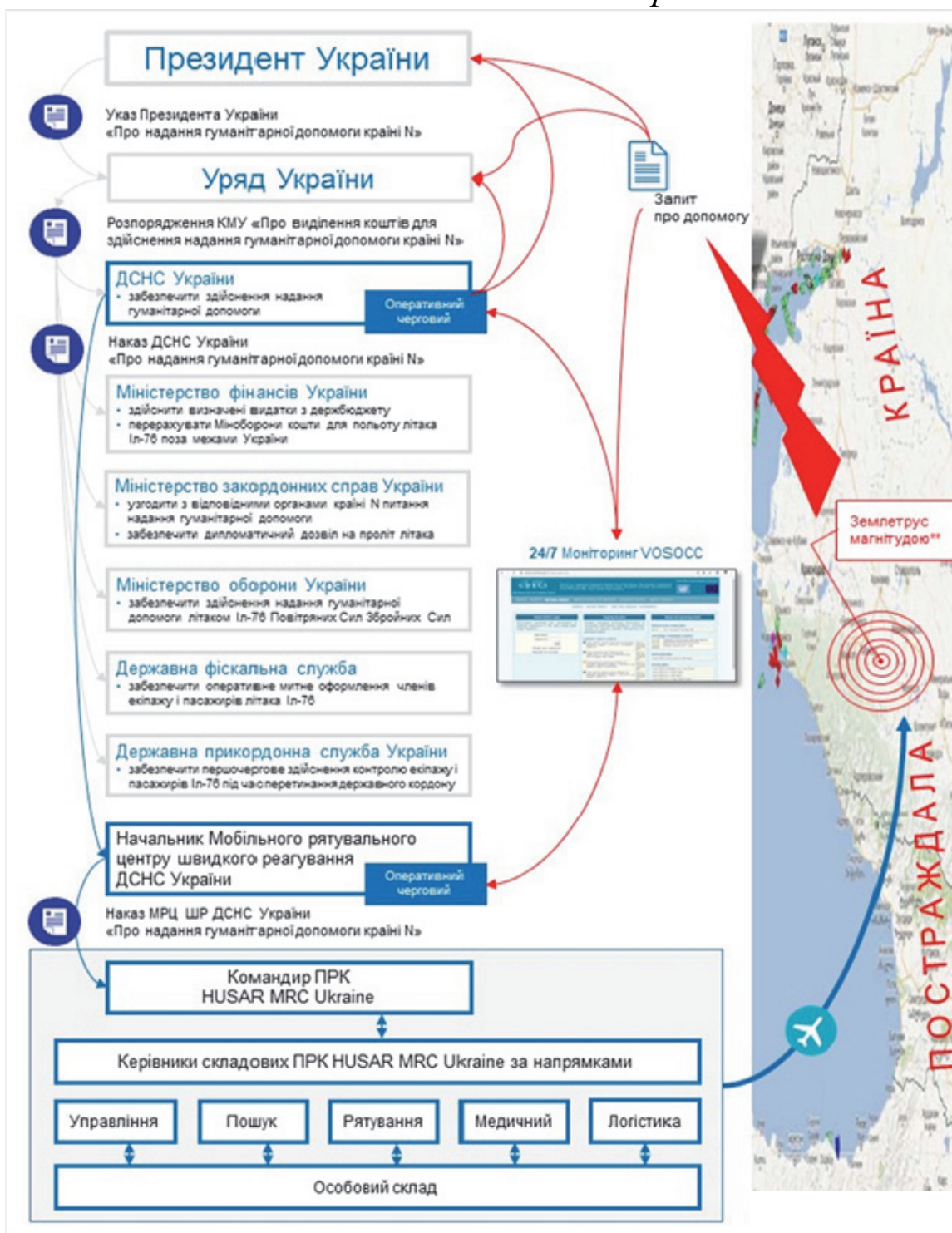

Рис. В.5.1. Реагування на надзвичайні ситуації транскордонного характеру українського корпусу рятувальників і процедура їх залучення

Джерело: [410]

Продовження дод. В.5

Підтвердження можливостей самодостатності

Мобільний рятувальний центр ДСНС України, як команда важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста, повністю відповідає критеріям самодостатності при проведенні пошуково-рятувальних робіт. Це включає в себе наявність та спроможність безпечного транспортування у достатній кількості (відповідно до кількості особового складу – 64 особи, 8 пошукових собак):

- ✓ рятувального обладнання та інструменту;
- ✓ питної та технічної води;
- ✓ продуктів харчування та корму для пошукових собак;
- ✓ наметів;
- ✓ майна для організації санітарного забезпечення;
- ✓ приладів та обладнання для організації медичного забезпечення;
- ✓ засобів зв'язку;
- ✓ транспортних засобів.

Рятувальне обладнання та інструмент укомплектовані із розрахунку одночасної роботи 2 груп рятувальників на 2 робочих точках.

Перелік обладнання

Перелік обладнання містить:

- ✓ комплекти гідравлічного та пневматичного інструменту;
- ✓ інструмент для різання дерева, металу та залізо-бетонних конструкцій;
- ✓ обладнання для пошуку за допомогою технічних засобів;
- ✓ комплекти спорядження для виконання висотних робіт;
- ✓ засоби захисту органів дихання (дихальні апарати);
- ✓ прилади виявлення небезпечних хімічних та радіоактивних речовин;
- ✓ квадрокоптер тощо.

Продовження дод. В.5

Загальна потреба палива на добу становить:

- ✓ бензин А-95 – 200 л;
- ✓ дизельне пальне – 200 л.

✓ Питна та технічна вода використовується із розрахунку на одну особу:

- ✓ питна вода – 3 літри на добу;
- ✓ технічна вода – 5 літрів на добу.

Загальна потреба у технічній воді на добу становить – 700 л. Додатково в наявності є станція очищення води.

Для організації продовольчого забезпечення використовуються сухі продовольчі пайки Міністерства оборони України, які забезпечують особовий склад команди щоденною нормою споживання поживних речовин. Продовольче забезпечення пошукових собак здійснюється за рахунок сухих кормів.

Для організації базового табору використовуються каркасні намети та пневмокаркасні (надувні) модулі з автономною системою освітлення та обігріву повітря (див. рис. В.5.3 – Схема базового табору).

Санітарне забезпечення здійснюється за допомогою окремих туалетних та душових кабінок, а також умивальників та приміщення для просушування одягу та взуття.

У наявності є основні прилади та обладнання для надання екстреної медичної допомоги постраждалим та організації медичного забезпечення рятувальників.

Для організації радіо, телефонного та Інтернет зв'язку використовуються аналогові та цифрові радіостанції, мобільні телефони з сім-картами типу Travel Sim (наявність мережі покриття майже у всіх країнах світу), супутникові телефони та термінали.

Для вирішення елементарних логістичних питань (екстреного транспортування постраждалих, транспортування рятувального інструменту на робочих точках, транспортування майна та обладнання в базовому таборі) використовуються квадроцикли та мотоцикли.

Продовження дод. В.5

Розширені можливості

Мобільний рятувальний центр ДСНС України має ресурс додаткових сил та засобів, що дозволяють йому виконувати широкий спектр невідкладних робіт.

Частина спеціальних робіт з радіаційного, хімічного та біологічного захисту

Частина спеціальних робіт з радіаційного, хімічного та біологічного захисту оснащена сучасними приладами радіаційного та хімічного контролю, забезпечує реагування на надзвичайні ситуації, що пов'язані з радіаційними, хімічними та біологічними загрозами.

Зокрема, у період підготовки та проведення Міжнародного пісенного конкурсу «Євробачення–2017» підрозділом було виконано понад 29 тисяч хімічних та радіаційних вимірювань.

За останні 2 роки особовий склад взводу взяв участь у 17 міжнародних тренінгах, у тому числі з використанням бойових отруйних речовин під егідою Агентства зменшення загроз Міністерства оборони США.

Джерело: [410]

Частина спеціальних робіт

До складу частини спеціальних робіт входять група піротехнічних робіт, група водопостачання, група енергозабезпечення.

Для належного реагування на надзвичайні ситуації, що пов'язані з аваріями у системах життєзабезпечення, залучається особовий склад і техніка групи водопостачання та групи енергозабезпечення.

На озброєнні групи знаходяться:

✓ електростанції різної потужності та продуктивності (від 9 кВт до 200 кВт) для забезпечення електричною енергією робочих точок, об'єктів, невеликих населених пунктів;

✓ насоси для відкачування води, що застосовуються під час ліквідації підтоплень об'єктів та територій.

Джерело: [410]

Для проведення робіт з гуманітарного розмінування, попередження виникнення та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру залучається особовий склад та техніка групи піротехнічних робіт. Вони оснащені сучасними засобами проведення робіт з розмінування (засоби розвідки, пошуку та знешкодження) та технікою, які дозволяють здійснювати:

Продовження дод. В.5

Джерело: [410]

- ✓ реагування на виявлення вибухонебезпечних предметів місцевим населенням;
- ✓ планове виконання робіт з протимінної діяльності;
- ✓ ліквідацію наслідків вибухів на військових складах;
- ✓ роботи із захисту гідротехнічних споруд вибуховим способом;
- ✓ руйнування будівель та споруд, що загрожують обвалом, вибуховим способом;
- ✓ утилізацію застарілих та надлишкових боєприпасів, що зберігаються на військових складах.

З липня 2014 року донині особовий склад частини бере участь у розмінуванні звільнених територій Донецької та Луганської областей на Сході України.

Автотранспортна частина

Для доставки гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій країнам, а також для транспортування особового складу пошуково-рятувальної команди до зони проведення робіт залучається автотранспортна частина.

Джерело: [410]

Продовження дод. В.5

Вона укомплектована [410]:

- ✓ автомобільно-вантажною (самоскиди, тягачі);
- ✓ вантажопідйомною (автокрани);
- ✓ інженерною (екскаватори, навантажувачі) технікою.

З 2014 року особовий склад та техніка автотранспортної частини постійно залучаються для доставки гуманітарної допомоги до тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей на Сході України.

Мобільний госпіталь

Мобільний госпіталь створений для надання кваліфікованої та окремих видів спеціалізованої медичної допомоги постраждалому населенню та рятувальникам.

Він складається з відділення реанімації, а також приймального, хірургічного, дитячого, госпітального та господарчих відділень.

Одночасно може бути госпіталізовано до 40 постраждалих осіб.

Джерело: [410]

Продовження дод. В.5

Процедура розгортання

Процедура розгортання пошуково-рятувальних робіт в умовах міста, участі у міжнародних рятувальних, гуманітарних операціях та забезпеченні виконання зобов'язань України у складі міжнародних рятувальних сил включає в себе такі фази:

✓ отримання та уточнення інформації про надзвичайну ситуацію.

Для забезпечення оперативного реагування на надзвичайні ситуації оперативними черговими Мобільного рятувального центру «ДСНС України» у цілодобовому режимі здійснюється моніторинг інтернет-ресурсу Virtual OSOCC. У разі появи інформації про надзвичайну ситуацію з маркером «червоний», про це повідомляється керівному складу команди та контактній особі з питань політики INSARAG.

✓ Оповіщення та збір керівного та особового складу.

У разі наказу про оголошення сигналу «Збір-аварія» активуються стандартні операційні процедури оповіщення і збору особового складу пошуково-рятувальної команди.

Оповіщення здійснюється за допомогою стаціонарного та мобільного телефонного зв'язку. Оперативним черговим виконується оповіщення керівного складу команди, який, у свою чергу, виконує оповіщення відповідного підлеглого особового складу.

Готовність до виїзду чергової групи – 5 хвилин. Термін здійснення оповіщення – 15 хвилин.

Термін прибуття керівного та особового складу після оголошення сигналу «Збір-аварія» – 2 години.

✓ Підготовка сил та засобів до розгортання.

Після прибуття членів команди організовується їх медичний (у тому числі психологічний) огляд, а також проводиться ветеринарний огляд пошукових собак.

Продовження дод. В.5

За потреби активується система підбору заміни з числа резервного особового складу. Загальна кількість основного особового складу команди – 64 особи. Загальна кількість резервного особового складу – 64 особи.

Водночас починається процес завантаження техніки та обладнання, яке планується використовувати у разі розгортання.

На основі баз даних складаються остаточні списки особового складу, обладнання, формується колона техніки.

✓ Прийняття рішення про розгортання на підставі офіційного запиту про допомогу.

Рішення про розгортання приймається керівництвом держави (Президент України, Кабінет Міністрів України) на підставі офіційного запиту постраждалої країни про допомогу. Рішення негайно доводиться до відома відповідних центральних органів виконавчої влади та організацій, що залучаються до надання допомоги. У тому числі, через Державну службу України з надзвичайних ситуацій – до Мобільного рятувального центру ДСНС України.

✓ Висування до зони надзвичайної ситуації.

Висування до зони надзвичайної ситуації здійснюється автомобільним або авіаційним транспортом Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а за потреби – авіаційним транспортом Міністерства оборони України, одним з його літаків ІЛ-76).

В якості резервного варіанту, якщо Міністерство оборони України не зможе виділити літак для перевезення ПРК, Мобільний рятувальний центр ДСНС України уклав Угоду з авіаційною транспортною компанією про доставку особового складу команди, техніки та обладнання до зони надзвичайної ситуації літаками ІЛ-76.

Продовження дод. В.5

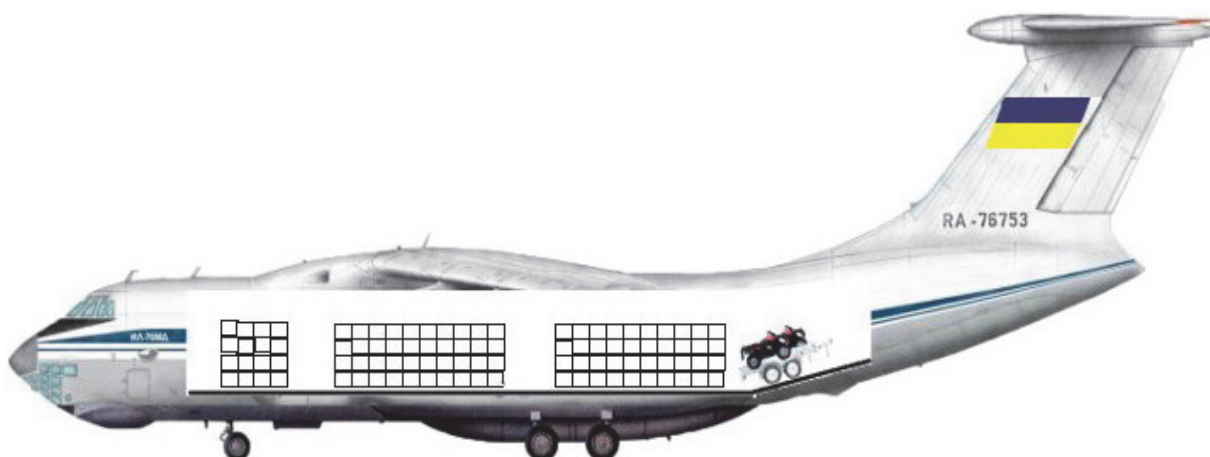

Рис. В.5.2. Висування до зони надзвичайної ситуації здійснюється одним з літаків ІЛ-76 Міністерства оборони України [410]

Готовність Мобільного рятувального центру ДСНС України до висування в зону надзвичайної ситуації з моменту оголошення сигналу «Збір - аварія» менше 10 годин.

План мобілізації

Після прибуття керівного та особового складу до місця постійної дислокації активується План мобілізації Мобільного рятувального центру ДСНС України (**План приведення у готовність до дій за призначенням**).

Відповідно до цього плану керівний склад команди за напрямками організовує підготовку сил та засобів для розгортання.

Управління.

З використанням бази даних особового складу, пошукових собак та обладнання:

✓ складаються остаточні списки особового складу та пошукових собак для проходження паспортного контролю (враховуючи необхідні заміни з числа резервного складу);

✓ складаються остаточні списки обладнання для проходження митних процедур, у тому числі, список небезпечних вантажів, медичного обладнання та наркотичних лікарських засобів, а також засобів зв'язку;

Продовження дод. В.5

✓ активується взаємодія з Міністерством закордонних справ України та Міністерством доходів і зборів України щодо спрощеної процедури перетину кордону;

✓ якщо для в'їзду/від'їзду до/з постраждалої країни необхідні візи, Міністерство закордонних справ України надає допомогу в їх отриманні;

✓ проводиться постійний моніторинг Інтернет-ресурсу Virtual OSOCC та розміщується на ньому актуальна інформація про ППК – USAR Team Fact Sheet та статус залучення команди;

✓ формується електронний реєстр документів особового складу, пошукових собак та техніки для забезпечення перетину кордону.

Крім того:

✓ організується збір інформації про постраждалу країну та доведення її до особового складу (у тому числі питання безпеки та охорони праці);

✓ готуються засоби радіозв'язку та обладнання доступу до мережі Інтернет;

✓ складається План дій команди на період розгортання тощо.

Пошукова складова.

У першу чергу організуються роботи із забезпечення розгортання пошукових собак:

✓ організація ветеринарного огляду;

✓ підготовка боксів для собак до транспортування;

✓ завантаження автомобільної техніки обладнанням та майном.

Водночас здійснюється підготовка засобів технічного пошуку постраждалих. Відповідальним особовим складом додатково перевіряється комплектність приладів, рівень заряду акумуляторних батарей, уточнюються особливості використання приладів відповідно до інформації про постраждалу країну. Також здійснюється перевірка особистого спорядження і майна, а також індивідуальних засобів захисту органів дихання, очей, шкіри тощо.

Продовження дод. В.5

Рятувальна складова

Враховуючи існуючі стандартні процедури періодичної перевірки рятувального обладнання, інструмента, спорядження, майна, у період мобілізації основним завданням керівного та особового складу рятувальної складової є організація пакування обладнання у відповідні ящики для транспортування та завантаження їх у транспортні засоби для перевезення до зони надзвичайної ситуації або до аеропорту для завантаження у літак. Для прискорення та оптимізації процесу використовуються відпрацьовані схеми завантаження.

Максимальна увага приділяється перевірці та підготовці особистого спорядження та майна. Речове забезпечення особового складу передбачає наявність у кожного члена команди у зоні виконання пошуково-рятувальних робіт:

- ✓ захисного шолому;
- ✓ захисних окулярів;
- ✓ навушників;
- ✓ наколінників;
- ✓ спеціального взуття (основна та запасна пари);
- ✓ спеціального одягу відповідно до пори року;
- ✓ індивідуальних засобів захисту органів дихання;
- ✓ захисних рукавиць;
- ✓ налобного ліхтаря тощо.

Для забезпечення можливості здійснення оперативної заміни непрацюючого спорядження або пошкодженого майна на речових складах створений відповідний запас, який може бути використаний за потреби.

Устаткування, яке працює на акумуляторах або має двигуни, перевіряється і поповнюється / перезаряджається один раз на місяць. Записи про ці дії можуть бути перевірені під час IER.

Медична складова

Основними завданнями для керівного та особового складу медичної складової у період мобілізації є:

Продовження дод. В.5

✓ організація медичного та психологічного огляду керівного та особового складу пошуково-рятувальної команди;

✓ перевірка наявності вакцинації (щеплень) керівного та особового складу відповідно до ветеринарно-санітарних вимог постраждалої країни;

✓ складання кінцевих списків медикаментів групи А (за потреби);

✓ підготовка медичного обладнання, майна, ліків до завантаження.

Відповідно до наказу ДСНС України від 14.12.2018 № 739 «Про забезпечення органів та підрозділів (формувань) цивільного захисту, закладів освіти сфери управління ДСНС лікарськими засобами, медичними виробами та медичною технікою поточного постачання» медичні препарати та медичне обладнання закуповуються на договірній основі.

Контроль якості медпрепаратів та медичного обладнання передбачений умовами договору поставки, а саме: «... якість кожної одиниці Товару повинна відповідати вимогам чинного законодавства (Аналітично-нормативній документації, Держфармакопеї України) та підтверджується і супроводжується засвідченою копією сертифіката якості виробника, іншими необхідними документами і висновками компетентних органів та установ».

У Мобільному рятувальному центрі ДСНС України контроль терміну придатності лікарських засобів здійснює особа, відповідальна за зберігання ліків – фельдшер – завідувач складом.

Медична сумка для надання невідкладної медичної допомоги (з розрахунку на 5–7 осіб одночасно) закріплюється за фельдшером пошуково-рятувального підрозділу. Він/вона контролює термін придатності лікарських засобів і за шість місяців до закінчення терміну інформує фельдшера – завідувача складом про необхідність їх заміни.

Продовження дод. В.5

Окремо слід зауважити, що для забезпечення належного рівня готовності до реагування на надзвичайні ситуації, необхідний запас ліків та терміни їх придатності перевіряються на постійній основі кожні 3 доби.

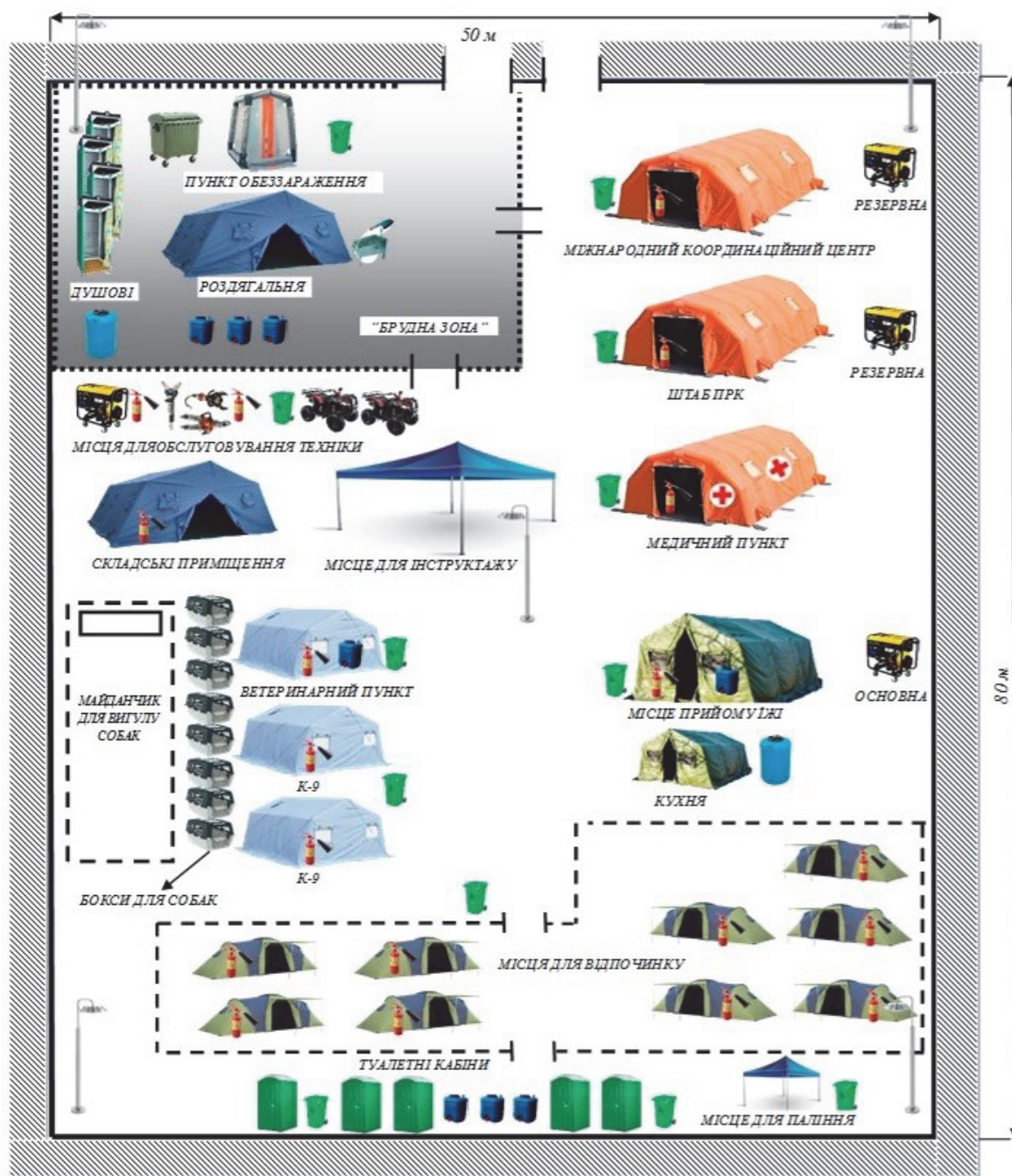
Додатково перевіряються вимірювальні прилади, які відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 374 «Про затвердження переліку категорій законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, що підлягають періодичній повірці», таких як тонометр, дефібрилятор, пульсоксиметр тощо (тільки українською мовою).

Логістична складова.

На керівний та особовий склад логістичної складової покладені такі обов'язки:

- ✓ підготовка та завантаження обладнання та майна логістичної складової;
- ✓ підготовка та завантаження продуктових запасів (сухі пайки) та запасів питної води;
- ✓ уточнення потреб у паливно-мастильних матеріалах під час проведення пошуково-рятувальних робіт;
- ✓ організація та забезпечення завантаження обладнання та майна пошуково-рятувальної команди.

Вже у період мобілізації логістична складова починає виконувати функцію забезпечення пошуково-рятувальної команди, користуючись створеними для цих цілей відповідними запасами матеріалів, продуктів, майна. Для прискорення процесу завантаження обладнання та майна у відповідні транспортні засоби, використовуються навантажувачі.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

□ Карантин для собак

▨ Буферна зона

Примітка: Оптимальний розмір базового табору становить 80 м х 50 м. За потреби його розмір може бути зменшений до 60 м х 40 м.

Рис. В.5.3. Схема базового табору

Джерело: [410]

Закінчення дод. В.5

Під час міжнародної місії або навчань готівка і поповнена банківська картка, видані головним бухгалтером Мобільного рятувального центру ДСНС України, зберігається у менеджера з логістики ПРК МРЦ. Сума цих коштів розраховується на основі очікуваних витрат (під час поїздки та на місці), а також всіх непередбачених витрат, пов'язаних з поломками та відмовою обладнання, вартістю запчастин, орендною платою, проживанням (за необхідності) тощо.

Додаток Г.5

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ МОБІЛЬНОГО РЯТУВАЛЬНОГО ЦЕНТРУ ДСНС УКРАЇНИ

Мобільний рятувальний центр ДСНС України постійно бере участь у міжнародних заходах та спільних проектах, які спрямовані на підвищення рівня координації та співпраці міжнародних рятувальних сил під час спільного реагування на надзвичайні ситуації.

Протягом останніх років між атестаційного періоду особовий склад та техніка пошуково-рятувальної команди регулярно брали участь у міжнародних навчаннях, тренінгах, семінарах тощо.

Українсько-польський проект «Вдосконалення можливостей України з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста за допомогою підвищення рівня навичок представників пошуково-рятувальної команди»

Основний міжнародний проект, направлений на підвищення готовності команди Мобільного рятувального центру ДСНС України до реагування на надзвичайні ситуації у складі міжнародних рятувальних сил та на підготовку до зовнішньої переатестації в системі INSARAG.

Продовження дод. Г.5

У період з вересня 2016 року по грудень 2017 року у рамках проекту було проведено 9 заходів. Серед них, зокрема, командно-штабні навчання, семінари, тренінги, а також повномасштабні польові навчання за участю команд України, Польщі та Чехії, які були організовані Державною пожежною службою Республіки Польща.

*Спільний проект Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Агентства зменшення загроз
Міністерства оборони США*

Джерело: [410]

Проект, що розпочався у 2015 році та ставив за мету підвищити рівень готовності Мобільного рятувального центру ДСНС України до реагування на радіологічні, хімічні та біологічні загрози як на території України, так і за її межами. Крім навчальної складової, проект передбачав оснащення РХБЗ підрозділів сучасними приладами, обладнанням та індивідуальними засобами захисту. Надалі вони активно використовувалися під час підготовки та проведення Міжнародного пісенного конкурсу «Євробачення–2017».

У період з 2015 по 2017 роки було проведено 11 тренінгів, семінарів та навчань, у тому числі навчання на спеціальному полігоні міста Вишків (Республіка Чехія) з використанням бойових отруйних речовин.

Продовження дод. Г.5

Українсько-шведський проект «Стандартизація українського кризового управління в сфері реагування на надзвичайні ситуації»

Джерело: [410]

Проект, що реалізовувався Центром домедичної допомоги та медицини катастроф Королівства Швеції та фінансувався Європейським Союзом, мав на меті підвищення стійкості України в управлінні кризовими ситуаціями, а також підвищення професіоналізму фахівців різних галузей за допомогою стандартизованої підготовки та на основі затверджених стандартних операційних процедур.

Основою проекту було використання системи моделювання надзвичайних ситуацій з великою кількістю постраждалих MacSim, що побудована на досвіді ліквідації наслідків терористичних актів у Лондоні та Мадриді.

У період з 2015 по 2018 роки було проведено 7 спільних заходів з представниками Мобільного рятувального центру ДСНС України, Національної поліції України та Міністерства охорони здоров'я України.

Спільний проект Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ) «Підтримка України в управлінні надзвичайними ситуаціями»

Джерело: [410]

Проект зосередив свою увагу на всебічному підвищенні навичок і вмінь пошукових собак. За період існування проекту були проведені навчання та тренінги з використання різних методів пошуку за допомогою пошукових собак як у завалах (в результаті надзвичайних ситуацій техногенного характеру), так і у природному середовищі та у воді.

У період з 2016 по 2017 роки було взято участь у навчаннях та тренінгах як на території України, так і в Німеччині.

Робота кінологів

Джерело: [410]

Додаток Д.5

**АЛГОРИТМИ НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ МЕДИЧНОЇ
ДОПОМОГИ ДЛЯ НЕМЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ
ПРИ РІЗНОМАНІТНИХ НАДЗВИЧАЙНИХ СТАНАХ**

Алгоритм № 1

**Базовий алгоритм надання екстреної медичної допомоги
при зупинці серця**

Базові реанімаційні заходи мають таку послідовність:

1. Перед наданням допомоги необхідно переконатися, що Вам, постраждалому та іншим присутнім особам не загрожує небезпека.

Пам'ятайте! Ви повинні врятувати життя, але не ціною власного!

2. Якщо місце безпечне, визначте чи в свідомості постраждалий – обережно потрясіть за плече та голосно запитайте: «З Вами все гаразд? Як Ви себе почуваете?». В жодному разі, з метою визначення свідомості, не тисніть постраждалому на очі, не коліть його гострими предметами.

3. Якщо постраждалий реагує:

3.1. Якщо постраждалому нічого не загрожує, залиште його в попередньому положенні.

3.2. Якщо можливо, з'ясуйте, що з ним сталося та викличте швидку медичну допомогу.

3.3. *Не залишайте* постраждалого без нагляду, періодично оцінюйте його стан.

4. Якщо постраждалий не реагує:

4.1. Покличте на допомогу оточуючих осіб.

4.2. За необхідності поверніть постраждалого на спину, відновіть прохідність дихальних шляхів.

5. Підтримуючи дихальні шляхи відкритими, визначте наявність дихання, використовуючи потрійний прийом: «чути, бачити, відчувати» (див. маніпуляцію № 1).

Визначати наявність дихання необхідно протягом 10 секунд.

Продовження дод. Д.5

При нормальному диханні за цей час Ви почуєте не менше 2–3 вдихів.

Пам'ятайте! Протягом декількох хвилин після зупинки серця у постраждалого може зберігатися слабе дихання або поодинокі гучні вдихи. Не сплутайте його з нормальним диханням. Якщо у Вас виникли сумніви, що дихання нормальне, вважайте, що його немає.

Для визначення життєвих показників не має необхідності перевіряти пульс, можна обмежитись тільки визначенням наявності дихання.

Продовження дод. Д.5

6. Якщо постраждалий дихає нормально (18–20 вдихів за хвилину):

6.1. Переведіть його в стабільне положення (див. маніпуляцію № 4).

6.2. Попросіть когось або самотійно викличте швидку медичну допомогу.

6.3. Не залишайте постраждалого без нагляду до приїзду медиків.

Слідкуйте за життєвими показниками.

7. Якщо дихання відсутнє або порушене:

7.1. Попросіть когось сходити за допомогою, якщо немає можливості самотійно викличте швидку медичну допомогу, навіть якщо буде потрібно залишити постраждалого на певний час.

7.2. Тільки після виклику швидкої медичної допомоги розпочніть проведення серцево-легеневої реанімації.

8. Виконайте 30 натискань на грудну клітку (див. маніпуляцію № 2):

8.1. Станьте на коліна збоку від постраждалого.

8.2. Визначте місце компресії та розмістіть руки на грудній клітці.

8.3. Виконуйте компресії глибиною не менше 5 (не більше 6 см), з частотою 100 (не більше 120) за хвилину.

Пам'ятайте! Не відривайте рук від грудної клітки при виконанні компресій. При виконанні кожної наступної компресії дайте можливість грудній клітці повернутись в початкове положення.

9. Виконайте 2 вдихи:

9.1. Відновіть прохідність дихальних шляхів.

9.2. Затисніть ніздрі постраждалого однією рукою.

9.3. Щільно охопіть губами рот постраждалого, для створення герметичності.

9.4. Зробіть рівномірний видих (як при звичайному диханні) в рот постраждалого протягом однієї секунди (одночасно слідкуючи за рухом його грудної клітки). Дайте можливість грудній клітці постраждалого повернутись в початкове положення та одразу виконайте другий вдих.

Продовження дод. Д.5

Пам'ятайте! Виконувати штучне дихання можна тільки за наявності захисних засобів – маска-клапан, дихальна маска та ін. При відсутності захисних засобів штучне дихання можна не виконувати – проводьте тільки натискання на грудну клітку.

Виконання двох вдихів повинно займати не більше 5 секунд.

10. Одразу після виконання двох вдихів розпочніть натискання на грудну клітку відповідно до вищезазначених рекомендацій (30:2).

Важливо:

1. Якщо Ви виконуєте реанімацію не один, потрібно змінюватись кожні дві хвилини, щоб запобігти перевтомленню.

2. Паузи між компресіями на грудну клітку повинні бути мінімальними.

3. Зупинку для оцінювання стану постраждалого слід проводити тільки після відновлення дихання.

4. Ви можете припинити серцево-легеневу реанімацію за таких умов:

- прибуття медиків,*
- відновлення дихання/свідомості,*
- Ваше фізичне виснаження.*

Алгоритм № 2 Серцевий напад

Інфаркт міокарду (серцевий напад) – ішемія/змертвіння серцевого м'язу внаслідок недостатності кровопостачання.

Основна причина виникнення – відкладання жирових утворювань на внутрішній стінці судин, що кровопостачають серцевий м'яз. Найбільш небезпечне ускладнення інфаркту міокарда – раптова смерть.

Ознаки інфаркту міокарда – початок інфаркту міокарда може бути інтенсивним, однак, частіше його ознаки

Продовження дод. Д.5

з'являються поступово, починаючи з помірною болем та дискомфортом. Частіше за все люди не розуміють у чому справа та чекають надто довго, перш ніж звернутися по допомогу. Зверніть увагу на такі ознаки (симптоми): дискомфорт в центрі грудної клітки, стискаючий, тягнучий біль за грудиною; біль в лівій руці з проекцією в лікоть, мізинець, шию, нижню щелепу; відчуття страху; часте дихання (більш ніж 30 дихальних рухів за хвилину); холодний піт, нудота, запаморочення.

Ваші дії у випадку виявлення хоча б однієї з ознак:

1. Терміново викличте швидку медичну допомогу – стисло поясніть диспетчеру причину виклику.
 2. Покладіть людину на спину.
 3. Розстебніть комірець, манжети сорочки.
 4. Забезпечте надходження свіжого повітря в приміщення.
 5. Запитайте постраждалого про прийом серцевих препаратів.
- У випадку постійного прийому нітрогліцерину – допоможіть прийняти постраждалому ліки.
6. Дайте розжувати таблетку аспірину (незалежно від прийому інших препаратів).
 7. Постійно спостерігайте за постраждалим, не залишайте його без нагляду.
 8. Не дозволяйте постраждалому відмовитись від виклику швидкої медичної допомоги. Краще перестраховатися, ніж недооцінити ситуацію, що склалася.
 9. За необхідності будьте готові розпочати серцево-легеневу реанімацію (див. алгоритм № 1).

Пам'ятайте! Якщо Ви відчуваєте вищеперераховані симптоми і не маєте можливості викликати швидку медичну допомогу попросіть кого-небудь відвезти Вас в лікарню. Сідайте за кермо тільки в тому випадку, якщо немає іншого виходу. Якщо Ви самотійно їдете в лікарню включіть аварійну сигналізацію та їдьте на низькій швидкості.

Продовження дод. Д.5

АВТОМАТИЧНА ЗОВНІШНЯ ДЕФІБРИЛЯЦІЯ [115 с. 8]

ПЕРЕВІРТЕ СТАН СВДОМОСТІ

*Делікатно потрясіть за плече.
Голосно запитайте: «Чи з Вами все добре»*

ЯКЩО НЕ РЕАГУЄ

Відновіть прохідність дихальних шляхів та перевірити дихання

ЯКЩО НЕ ДИХАЄ АБО ДИХАННЯ ПАТОЛОГІЧНЕ

Зателефонуйте 103 (112), знайдіть
та принесіть автоматичний зовнішній
дефібрилятор (АЗД)

ЯКЩО ДИХАЄ НОРМАЛЬНО

◇ Надайте безпечне положення
◇ Зателефонуйте 103 (112)
◇ Продовжуйте перевіряти дихання

НЕГАЙНО РОЗПОЧНІТЬ СЕРЦЕВО-ЛЕГЕНЕВУ РЕАНІМАЦІЮ (СЛР)

РОЗТАШУЙТЕ РУКИ В ЦЕНТРІ ГРУДНОЇ КЛІТКИ ТА
ВИКОНАЙТЕ 30 НАТИСКАНЬ НА ГРУДНУ КЛІТКУ:

- ◆ Твердо натискайте на глибину принаймні 5 см з частотою щонайменше 100/хв
- ◆ Щільно прикладіть губи до рота постраждалого
- ◆ Вдмухуйте повітря поки грудна клітка не підніметься
- ◆ Виконайте наступний вдих коли грудна клітка опуститься
- ◆ Продовжуйте СЛР

СЛР 30:2

УВІМКНІТЬ АЗД ТА НАКЛАДІТЬ ЕЛЕКТРОДИ

*Дотримуйтеся голосових команд АЗД без зволікань. Накладіть один
електрод під ліву пахву, інший – під праву ключицю (поруч з грудиною).
Якщо рятувальників більше, ніж один: **НЕ припиняйте СЛР***

ВІДСТУПНЬ У БІК ТА ВИКОНАЙТЕ ДЕФІБРИЛЯЦІЮ

НІХТО НЕ ПОВИНЕН ТОРКАТИСЯ ПОСТРАЖДАЛОГО:

- ◆ Під час перевірки ритму;
- ◆ Під час виконання дефібриляції

**Якщо постраждалий почне приходити до тями (рухатися, відкривати очі
та нормально дихати) припиніть СЛР.
Якщо залишається без свідомості – надайте йому безпечне положення**

Продовження дод. Д.5

Алгоритм № 3 Проведення серцево-легеневої реанімації з використанням АЗД

Базові реанімаційні заходи мають таку послідовність:

1. Перед наданням допомоги необхідно переконатися, що Вам, постраждалому та іншим присутнім особам не загрожує небезпека.

Пам'ятайте! Ви повинні врятувати життя але не ціною власного!

2. Якщо місце події безпечне, визначте чи в свідомості постраждалий – обережно потрясіть за плече та голосно запитайте: «З Вами все гаразд?

Як Ви себе почуваєте?». В жодному разі, з метою визначення свідомості, *не тисніть* постраждалому на очі, *не коліть* його гострими предметами.

3. Якщо постраждалий реагує:

3.1. Якщо постраждалому нічого не загрожує, залиште його в попередньому положенні.

3.2. Якщо можливо, з'ясуйте, що з ним сталося та викличте швидку медичну допомогу.

3.3. Не залишайте постраждалого без нагляду, періодично оцінюйте його стан.

4. Якщо постраждалий не реагує:

4.1. Покличте на допомогу.

4.2. За необхідності поверніть постраждалого на спину, відновіть прохідність дихальних шляхів.

5. Підтримуючи дихальні шляхи відкритими, визначте наявність дихання, використовуючи потрійний прийом: «чути, бачити, відчувати» (див. маніпуляцію № 1).

Визначати наявність дихання необхідно протягом 10 секунд. При нормальному диханні за цей час Ви почувете не менше 2–3 вдихів.

Пам'ятайте! Протягом декількох хвилин після зупинки серця у постраждалого може зберігатися слабе дихання або поодинокі гучні вдихи. Не сплутайте його з нормальним диханням! Якщо у Вас виникли сумніви, що дихання нормальне, вважайте, що його немає.

Продовження дод. Д.5

Для визначення життєвих показників не має необхідності перевіряти пульс, можна обмежитись тільки визначенням наявності дихання.

6. Якщо постраждалий дихає нормально:

6.1. Переведіть його в стабільне положення (див. маніпуляцію № 4).

6.2. Попросіть когось або самотійно викличте швидку медичну допомогу.

6.3. Не залишайте постраждалого без нагляду до приїзду медиків.

Слідкуйте за життєвими показниками.

7. Якщо дихання відсутнє або неправильне попросіть когось сходити за допомогою чи принести АЗД, якщо нікого немає поруч самотійно викличте швидку медичну допомогу та принесіть АЗД.

8. Якщо Ви надаєте допомогу самотійно – одразу використовуйте АЗД.

8.1. Відкрийте кришку. Як правило після цього апарат вмикається самотійно, якщо ні – натисніть кнопку, щоб його увімкнути.

8.2. Після того як апарат увімкнувся, він одразу розпочне давати голосові команди – неухильно дотримуйтесь команд апарату.

8.3. Приклейте електроди на грудну клітку постраждалого та зачекайте доки апарат не здійснить аналіз ритму, після чого, за необхідності, натисніть кнопку розряду для проведення дефібриляції.

Пам'ятайте! Не торкайтесь постраждалого, коли апарат проводить аналіз ритму та під час проведення дефібриляції. Проводьте дефібриляцію тільки після того, як Ви впевнились, що ніхто не торкається постраждалого.

9. Одразу після виконання дефібриляції розпочніть проведення СЛР у співвідношенні 30:2, відповідно до вимог, вказаних в алгоритмі № 1:

Продовження дод. Д.5

9.1. Станьте на коліна збоку від постраждалого.

9.2. Визначте місце компресії та розмістіть руки на грудній клітці.

9.3. Виконуйте компресії глибиною не менше 5 (не більше 6 см), з частотою 100 (не більше 120) за хвилину.

Пам'ятайте! Не відривайте рук від грудної клітки при виконанні компресій. Під час виконання кожної наступної компресії дайте можливість грудній клітці повернутись в початкове положення.

10. Виконайте 2 вдихи:

10.1. Відновіть прохідність дихальних шляхів.

10.2. Затисніть ніздрі постраждалого однією рукою.

10.3. Щільно охопіть губами рот постраждалого, для створення герметичності.

10.4. Зробіть рівномірний видих (як при звичайному диханні) у рот постраждалого протягом однієї секунди (одночасно слідкуючи за рухом його грудної клітки). Дайте можливість грудній клітці постраждалого повернутись в початкове положення та одразу виконайте другий вдих.

Пам'ятайте! Виконувати штучне дихання можна тільки за наявності захисних засобів – маска-клапан, дихальна маска та ін. За відсутності захисних засобів, штучне дихання можна не виконувати проводьте тільки натискування на грудну клітку.

Виконання двох вдихів повинно займати не більше 5 секунд.

11. Одразу після виконання двох вдихів розпочніть натискання на грудну клітку відповідно до вищевказаних рекомендацій (30:2).

12. Через дві хвилини дефібрилятор автоматично проведе повторний аналіз ритму у постраждалого дійте відповідно до його голосових підказок, за необхідності виконайте дефібриляцію.

Якщо в моделі дефібрилятора не передбачено автоматичне вмикання через 2 хвилини (тобто після виконання 5–6 циклів СЛР 30:2) – увімкніть його самостійно.

Продовження дод. Д.5

13. Якщо СЛР виконують два рятувальники – *перший*: розпочинає проведення СЛР 30:2; *другий*: приносить та готує автоматичний дефібрилятор до роботи.

Пам'ятайте! Не припиняйте натискання на грудну клітку доки інший рятувальник прикріплює електроди.

Припиніть натискування на грудну клітку під час аналізу ритму серця дефібрилятором, відповідно до його команди, незалежно від того яке по рахунку натискання Ви виконуєте.

Використовуйте час коли дефібрилятор аналізує ритм (через кожні 2 хвилини проведення СЛР) для того, щоб змінитися: натискання на грудну клітку – фізично виснажлива маніпуляція.

14. Використовуйте АЗД протягом всього часу проведення СЛР – немає обмежень в кількості проведення дефібриляцій.

15. У випадку, коли після аналізу ритму серця дефібрилятор не рекомендує проведення дефібриляції – продовжуйте СЛР у співвідношенні 30:2, відповідно до вищевказаних рекомендацій.

16. Якщо у постраждалого відновилось дихання та самостійна робота серця – переведіть його в стабільне положення (див. маніпуляцію № 4) *не знімаючи електроди*. Уважно слідкуйте за станом постраждалого та за необхідності будьте готові продовжити СЛР.

Алгоритм № 4 Пошкодження хребта

1. Обставини, що найчастіше призводять до травмування хребта:

- падіння з висоти;
- стрибки у воду;
- сильний удар по тулубу;
- дорожньо-транспортні пригоди;
- ураження блискавкою;
- ураження електричним струмом;
- вибух.

Продовження дод. Д.5

Пам'ятайте! Підозрюйте травму хребта при вищевказаних обставинах травмування!

Ознаки пошкодження хребта:

- сильний біль або відчуття тиску в голові, шиї або спині;
- поколювання або втрата чутливості в пальцях рук та ніг;
- втрата рухових функцій кінцівок;
- деформація в області хребта;
- судоми;
- ускладнене дихання;
- втрата рівноваги.

Пам'ятайте! Відсутність скарг у постраждалого не є ознакою відсутності пошкоджень!

2. Переконайтеся в безпечності місця події, тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

Пам'ятайте! Ви повинні рятувати життя але не ціною власного!

3. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

4. Попросіть когось або самостійно викличте швидку медичну допомогу.

5. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм №1).

6. Якщо постраждалий у свідомості та його місцезнаходження безпечне:

6.1. Переміщайте постраждалого тільки у разі крайньої необхідності.

6.2. Слідкуйте за життєвими ознаками.

6.3. У разі необхідності вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

6.4. Підтримайте постраждалого психологічно.

6.5. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

Продовження дод. Д.5

ПОШКОДЖЕННЯ ХРЕБТА [115, с. 12]

ВАЖЛИВО

- ♦обов'язково зафіксуйте шийний відділ хребта;
- ♦проведення серцево-легеневої реанімації є пріоритетним, іммобілізація не повинна її затримувати;
- ♦відсутність скарг у постраждалого не є ознакою відсутності пошкоджень хребта

6.6. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

7. Якщо місце події потенційно небезпечне, постраждалому необхідно надати таку допомогу:

7.1. Виконайте фіксацію шийного відділу хребта за допомогою шийного комірця (див. маніпуляцію № 7) або іншим методом (м'яка шина, ручна фіксація).

Продовження дод. Д.5

7.2. Перемістіть постраждалого на довгу транспортувальну дошку або тверду рівну поверхню (щит, двері та ін.) – використовуйте допомогу оточуючих осіб та свідків події.

Пам'ятайте! В жодному разі не переміщайте постраждалого самотійно, Ви можете завдати постраждалому додаткових травм!

7.3. Зафіксуйте постраждалого на довгій транспортувальній дошці.

7.4. За необхідності вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

7.5. Евакуюйте постраждалого в безпечне місце.

7.6. Проведіть вторинний огляд.

7.7. Надайте екстрену медичну допомогу залежно від наявних пошкоджень (пов'язки, фіксація переломів та ін.).

7.8. Підтримайте постраждалого психологічно: поясніть, що Ви можете йому допомогти, що швидка медична допомога незабаром прибуде тощо.

7.9. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

7.10. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

Алгоритм № 5 **Травма голови (черепно-мозкова травма)**

1. Обставини, що найчастіше призводять до травми голови:

- падіння з висоти;
- стрибки у воду;
- сильний удар по голові або тулубу;
- дорожньо-транспортні пригоди;
- ураження блискавкою;
- ураження електричним струмом;
- вибух.

Продовження дод. Д.5

Пам'ятайте! Завжди підозрюйте травму голови при вищевказаних обставинах травмування!

2. Ознаки черепно-мозкової травми:

- сонливість;
- сплутаність або втрата свідомості;
- сильний біль або відчуття тиску в голові, шії;
- поколювання або втрата чутливості в пальцях рук та ніг;
- втрата рухових функцій кінцівок;
- деформація в області голови;
- судоми;
- утруднене дихання;
- порушення зору;
- нудота;
- блювота;
- стійкий головний біль;
- втрата рівноваги;
- різниця у розмірах правої і лівої зіниці (не обов'язково);
- виділення крові та/або ліквору (прозора рідина) з ротової та/або носової порожнини.

Пам'ятайте! Відсутність скарг у постраждалого не є ознакою відсутності пошкоджень!

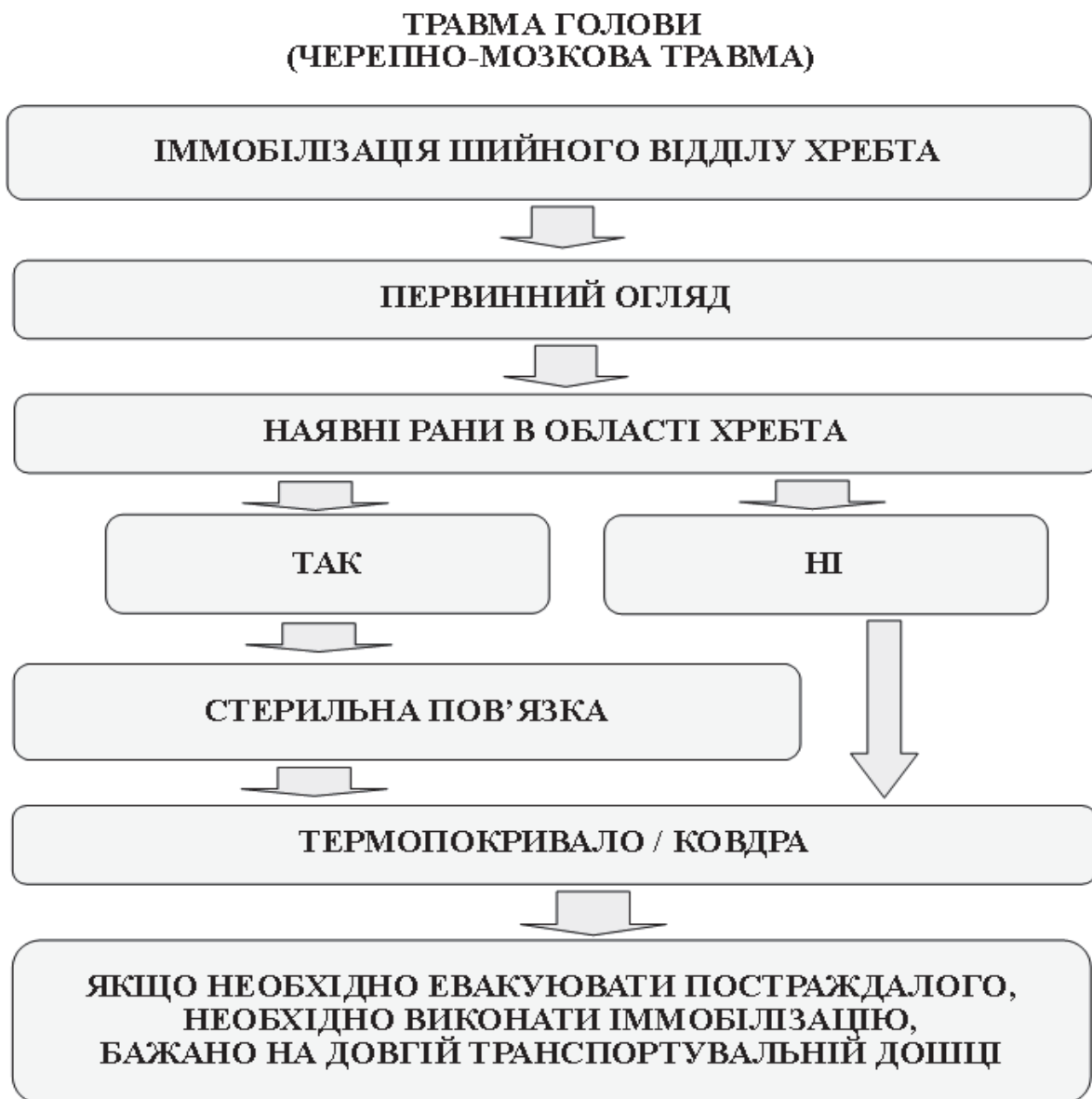
3. Переконайтеся в безпечності місця події для Вас і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

Пам'ятайте! Ви повинні врятувати життя але не ціною власного!

4. Перед проведенням огляду постраждалого та надання йому допомоги виконайте фіксацію шийного відділу хребта за допомогою шийного комірця (див. маніпуляцію № 7) або іншим методом (м'яка шина, ручна фіксація).

5. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

Продовження дод. Д.5

Джерело: [115, с. 8]

6. Попросіть когось або самостійно викличте швидку медичну допомогу.

7. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

8. Якщо у постраждалого відсутні рани в області голови та інші пошкодження:

8.1. За необхідності вкрийте постраждалого термопокривалом / ковдрою.

Продовження дод. Д.5

8.2. Підтримайте постраждалого психологічно: поясніть, що Ви можете йому допомогти, що швидка медична допомога незабаром прибуде тощо.

8.3. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

8.4. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

8.5. У випадку потенційно небезпечного місця події – евакуюйте постраждалого на довгій транспортувальній дошці.

9. Якщо у постраждалого наявні рани в області голови та інші пошкодження:

9.1. Накладіть пов'язки на рани та надайте відповідну допомогу.

9.2. За необхідності вкрийте постраждалого термопокривалом / ковдрою.

9.3. Підтримайте постраждалого психологічно: поясніть, що Ви можете йому допомогти, що швидка медична допомога незабаром прибуде тощо.

9.4. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

9.5. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

9.6. У випадку потенційно небезпечного місця події – евакуюйте постраждалого на довгій транспортувальній дошці.

Пам'ятайте! При черепно-мозковій травмі існує великий ризик виникнення блювоти у постраждалого тому, якщо можливо, до прибуття швидкої медичної допомоги постраждалий повинен знаходитись у безпечній, боковій позиції (стабільному положенні).

Продовження дод. Д.5

Алгоритм № 6 **Пошкодження живота**

1. Ознаки проникаючої травми живота:

- наявність рани;
- біль в рані та в черевній порожнині;
- нудота;
- блювота;
- слабкість;
- відчуття тиску, «розпирання» в животі;
- наявність сторонніх предметів в рані (ніж, арматура та ін.);
- наявність в рані кишківника чи сальника (евентерації).

2. Ознаки закритої травми живота з можливою внутрішньою кровотечею:

- посиніння шкіри (утворення синця) на місці травми;
- пальпаторно живіт м'який, болючий;
- відчуття хвилювання або неспокою у постраждалого;
- частий слабкий пульс;
- часте дихання;
- бліда, холодна або волога на дотик шкіра;
- нудота;
- блювота;
- відчуття спраги;
- втрата свідомості.

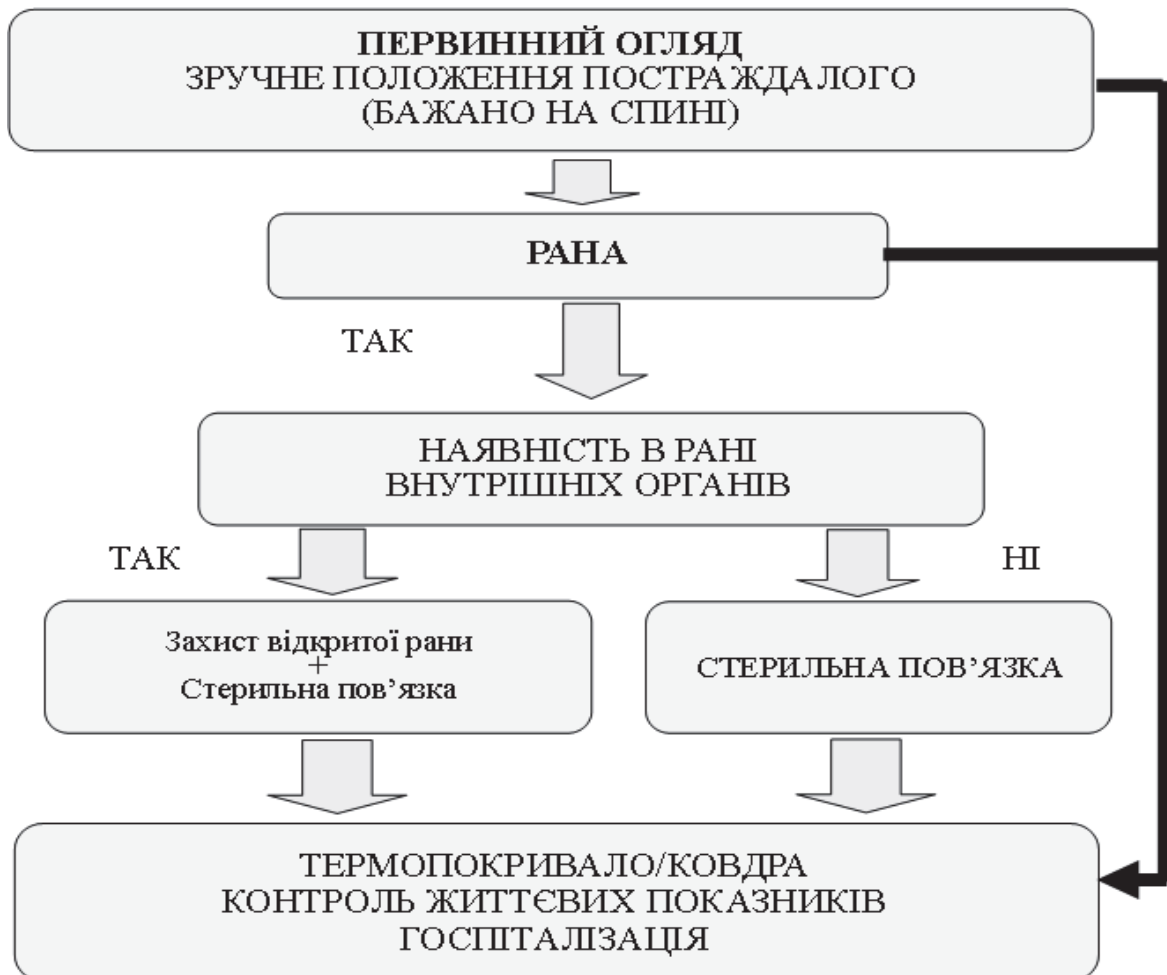
3. Переконайтеся в безпечності місця події, тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

4. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

5. Попросіть когось або самотійно викличте швидку медичну допомогу.

6. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

ПОШКОДЖЕННЯ ЖИВОТА

ВАЖЛИВО: в жодному разі не намагайтеся вправити внутрішні органи, що знаходяться в рані, в черевну порожнину

Джерело: [115, с. 20]

7. У випадку, коли у постраждалого відсутня рана в області черевної порожнини, але є підозра на внутрішню кровотечу:

7.1. Надайте постраждалому зручне положення.

7.2. За наявності ознак шоку – надайте постраждалому протишокове положення.

Продовження дод. Д.5

7.3. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

7.4. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

7.5. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

8. У випадку, коли у постраждалого виявлена рана в області черевної порожнини без випадання внутрішніх органів:

8.1. Надайте постраждалому зручне положення.

8.2. За наявності ознак шоку – протишокове положення.

8.3. Накладіть стерильну пов'язку на рану та зафіксуйте її за допомогою лейкопластира.

8.4. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

8.5. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

8.6. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

9. У випадку, коли у постраждалого наявна рана в ділянці передньої черевної стінки з наявністю в ній внутрішніх органів (евентерація):

9.1. Надайте постраждалому зручне положення.

9.2. За наявності ознак шоку – протишокове положення.

9.3. Накладіть стерильну пов'язку на рану, не здійснюючи значного тиску. З метою попередження пересихання внутрішніх органів, які випали в рану, стерильну пов'язку можна змочити стерильним фізіологічним розчином.

9.4. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

9.5. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

9.6. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

Пам'ятайте:

– В жодному випадку не намагайтесь вправити внутрішні органи, що знаходяться в рані, у черевну порожнину!

Продовження дод. Д.5

– Не намагайтесь вийняти з рани сторонні предмети – це може відновити та/або посилити кровотечу!

– Не заливайте в рану розчин йоду чи спирт – достатньо накладити стерильну пов'язку!

– Не забувайте про власну безпеку: надавайте допомогу у гумових рукавичках!

Алгоритм № 7 Інсульт

Інсульт – гостре порушення мозкового кровообігу.

Виникає при розриві судини або закупорці її тромбом (кров'яним згустком). У результаті чого, ділянка мозку не отримує необхідну кількість крові та кисню. Нервові клітини у враженій ділянці мозку гинуть протягом декількох хвилин. При цьому відбувається втрата деяких функцій (рухи, чутливість) в тій ділянці тіла, яка контролюється враженою ділянкою мозку.

Ознаки інсульту:

- раптова асиметрія або оніміння обличчя;
- раптова слабкість та/або оніміння в руці чи нозі з одного боку;
- раптове порушення мовлення/розуміння простих команд/запитань;
- раптове погіршення зору в одному або в обох очах;
- раптове порушення ходи;
- запаморочення, втрата рівноваги або координації;
- раптовий головний біль без наявної причини;
- втрата свідомості.

Ваші дії у випадку виявлення хоча б однієї з ознак:

1. Терміново викличте швидку медичну допомогу – стисло поясніть диспетчеру причину виклику.

2. Покладіть постраждалого, підведіть голову та плечі – це зменшить кров'яний тиск в ділянці голови.

Продовження дод. Д.5

3. Якщо постраждалий знаходиться без свідомості, але дихає нормально – переведіть постраждалого в безпечне положення (маніпуляція № 4).

4. Ніколи не давайте людині з підозрою на інсульт нічого їсти та пити – це спровокує порушення прохідності дихальних шляхів (здатність ковтати може бути порушена).

5. Постійно спостерігайте за постраждалим, не залишайте його без нагляду.

6. Не дозволяйте постраждалому відмовитись від виклику швидкої медичної допомоги. Краще перестраховатися, ніж недооцінити ситуацію, що склалася.

7. За необхідності будьте готові розпочати серцево-легеневу реанімацію (див. алгоритм № 1).

Алгоритм № 8 **Травма грудної клітки**

1. Ознаки проникаючої травми грудної клітки:

- наявність рани;
- сильний біль в ділянці рани;
- утруднене дихання;
- кровотеча з відкритої рани (при цьому, кров може бути яскраво-червоною, пінистою);
- звук всмоктування повітря при кожному вдиху;
- можливе кровохаркання;

2. Ознаки травми грудної клітки з переломом ребер та внутрішньою кровотечею:

- посиніння шкіри (утворення синця) на місці травми;
- м'які тканини болісні;
- відчуття крепітації при огляді грудної клітки;
- утруднене дихання;
- можливе кровохаркання;
- відчуття хвилювання або неспокою у постраждалого;
- частий слабкий пульс;
- часте дихання;

Продовження дод. Д.5

- бліда, холодна або волога на дотик шкіра;
- нудота;
- блювота;
- відчуття спраги;
- втрата свідомості.

3. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

4. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

5. Попросіть когось або самостійно викличте швидку медичну допомогу.

6. Якщо у постраждалого відсутнє дихання, – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

7. Якщо у постраждалого є ознаки проникаючого поранення грудної клітки:

7.1. Попросіть постраждалого зробити глибокий видих;

7.2. Закрийте рану стерильною пов'язкою, яка не пропускає повітря (наприклад, шматком поліетиленового пакета, пластиковою обгорткою та ін.).

7.3. Зафіксуйте пов'язку лейкопластиром, залишивши один її край відкритим (після цього повітря не буде поступати в рану при вдиху, але зможе виходити при видиху).

7.4. При вогнепальному пораненні грудної клітки обов'язково перевірте місце можливого виходу кулі. Якщо Ви виявили другий отвір – надайте постраждалому допомогу, як описано вище.

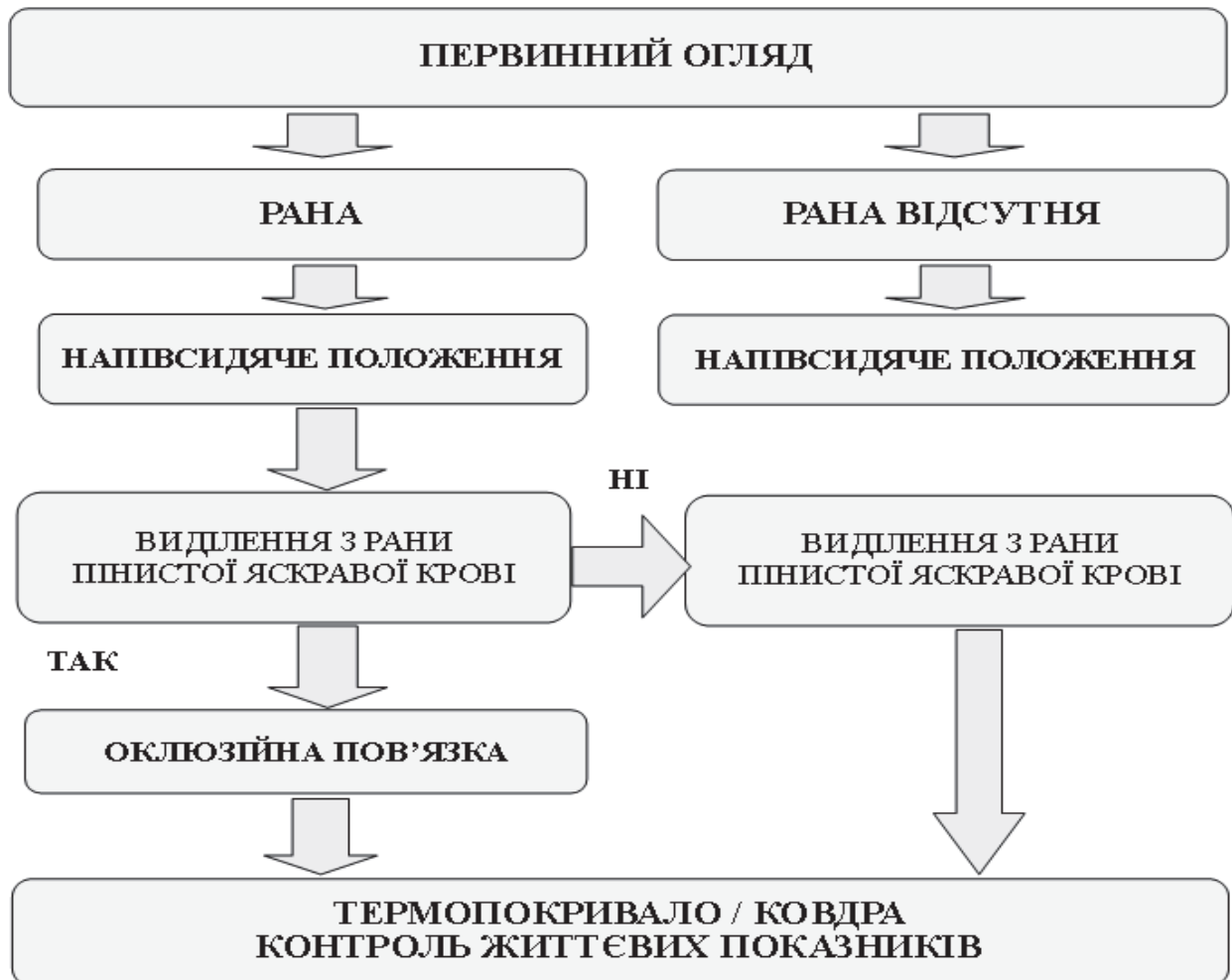
7.5. Надайте постраждалому напівсидяче положення.

7.6. Вкрийте постраждалого термопокривалом / ковдрою.

7.7. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

Продовження дод. Д.5

ТРАВМА ГРУДНОЇ КЛІТКИ

ВАЖЛИВО: Не видаляйте з рани сторонніх предметів – це може посилити / відновити кровотечу. У випадку, коли необхідно проводити серцево-легеневу реанімацію – перелом ребер (не залежно від їх кількості) не є причиною відмови від її проведення.

Джерело: [115, с. 24]

7.8. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

8. Якщо у постраждалого наявна травма грудної клітки з ознаками перелому ребер та внутрішньою кровотечею:

8.1. Надайте постраждалому напівсидяче положення.

8.2. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

Продовження дод. Д.5

8.3. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

8.4. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

Пам'ятайте:

– Не намагайтесь вийняти з рани сторонні предмети – це може відновити та/або посилити кровотечу!

– Не заливайте в рану розчин йоду чи спирт – достатньо накладити стерильну пов'язку!

– Не забувайте про власну безпеку: надавайте допомогу в гумових рукавичках!

– Перелом ребер (незалежно від кількості) не є причиною відмови від проведення СЛР!

Алгоритм № 9 Перелом кінцівки

1. Ознаки відкритого перелому кінцівки:

- наявність рани в місці перелому;
- кровотеча;
- біль в області рани;
- порушення функції ушкодженої кінцівки;
- неприродне положення кінцівки;
- патологічна рухливість у кінцівці;
- крепітація (своєрідний хрускіт) у місці перелому;
- наявність уламків кістки в рані (не обов'язково).

2. Ознаки закритого перелому кінцівки:

- неприродне положення кінцівки;
- біль в області рани;
- патологічна рухливість в кінцівці;
- крепітація (хрускіт) в місці перелому;
- гематома в області перелому;
- набряк в області перелому;
- порушення функцій ушкодженої кінцівки.

Продовження дод. Д.5

3. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне, дочекайтесь прибуття рятувальників.

4. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

5. Попросіть когось, або самостійно викличте швидку медичну допомогу.

6. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

7. Якщо у постраждалого наявні ознаки відкритого перелому:

7.1. Накладіть асептичну пов'язку на рану (використайте серветки з фурагіном, хлоргекседином або пакет перев'язувальний стерильний та стерильні бинти).

7.2. За наявності артеріальної кровотечі – накладіть джгут (див. маніпуляцію № 5, 6).

7.3. Допоможіть постраждалому прийняти зручне положення (яке завдає найменше болю).

7.4. Імобілізуйте (зафіксуйте) пошкоджену кінцівку (див. маніпуляцію № 11) за допомогою стандартного обладнання чи підручних засобів.

7.5. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

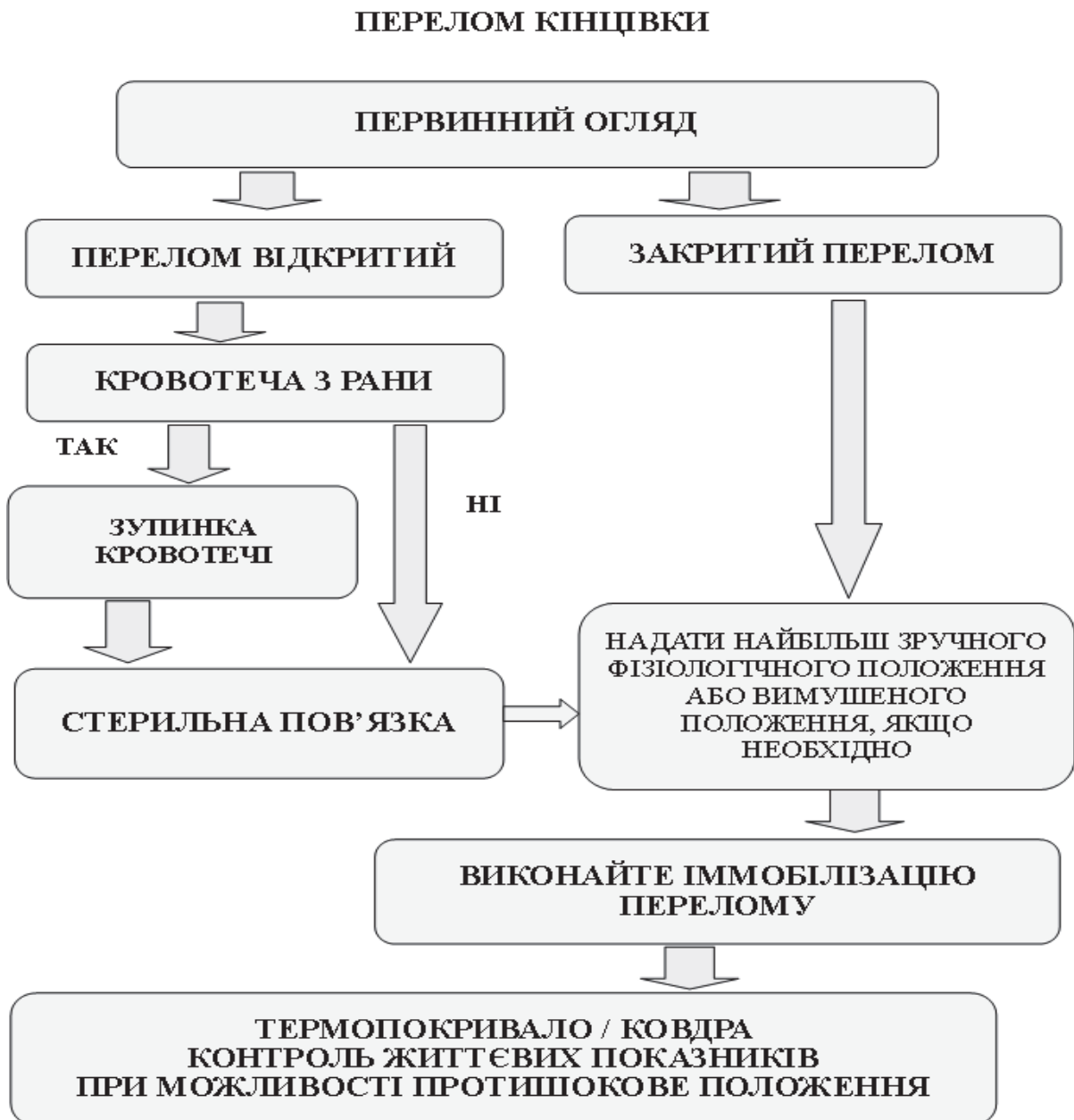
7.6. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

7.7. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

7.8. У випадку потенційно небезпечного місця події, евакуюйте постраждалого на довгій транспортувальній дошці.

8. Якщо у постраждалого ознаки закритого перелому:

8.1. Допоможіть постраждалому прийняти зручне положення (завдає найменше болю).

Джерело: [115, с. 24]

8.2. Іммобілізуйте (зафіксуйте) пошкоджену кінцівку (див. маніпуляцію №11) за допомогою стандартного обладнання чи підручних засобів.

8.3. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

8.4. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

Продовження дод. Д.5

8.5. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

8.6. У випадку потенційно небезпечного місця події, евакуюйте постраждалого на довгій транспортувальній дошці.

Пам'ятайте:

– Необхідно фіксувати один суглоб зверху та один знизу від місця перелому кінцівки.

– При переломі стегнової кістки зафіксуйте кульшовий, колінний та гомілко ступневий суглоби.

– Не намагайтесь зіставити уламки кісток: існує небезпека завдати додаткових пошкоджень (травма судин, нервів).

– Джгут необхідно накладати вище рани.

– Не намагайтесь зняти одяг з пошкодженої кінцівки розріжте його ножицями.

– Холод зменшує біль в області рани/пошкодження. За можливості, прикладіть пакети з льодом чи холодною водою до місця перелому, але не безпосередньо на шкіру.

Алгоритм № 10
Рана кінцівки

1. Ознаки артеріальної кровотечі з рани:

– Наявність рани;

– швидка та значна кровотеча (кров «б'є фонтаном», пульсує, яскраво-червоного кольору, як правило самостійно не зупиняється, призводить до значної крововтрати протягом короткого часу).

2. Ознаки венозної кровотечі з рани:

– Наявність рани;

– кров безперервно витікає з рани, темно-червоного або бордового кольору; залежно від діаметру пошкодженої вени кровотеча може бути від незначної до інтенсивної.

Продовження дод. Д.5

3. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

4. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

5. Викличте швидку медичну допомогу.

6. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

7. Якщо у постраждалого наявна рана кінцівки без кровотечі:

7.1. Надайте кінцівці підведене положення.

7.2. Накладіть на рану стерильну салфетку.

7.3. Накладіть на рану пов'язку.

7.4. За необхідності надайте постраждалому протишокове положення.

7.5. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою;

7.6. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

7.7. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

8. Якщо у постраждалого наявна рана з ознаками артеріальної кровотечі:

8.1. Надайте кінцівці підведене положення.

8.2. Накладіть на рану стерильну салфетку та здійсніть тиск на рану.

8.3. Накладіть на рану тугу пов'язку.

8.4. Здійсніть притиснення артерії на відстані.

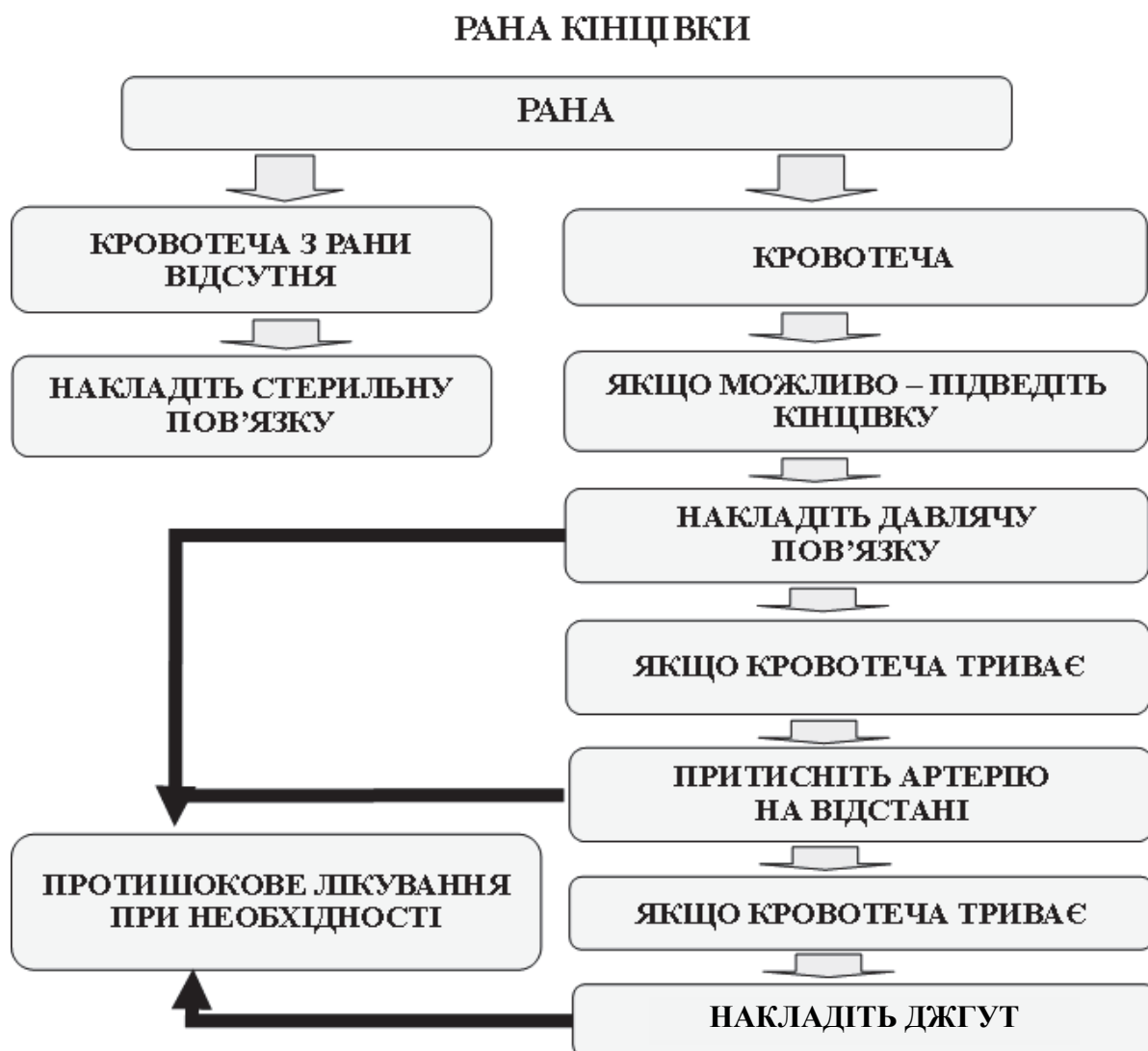
8.5. Накладіть джгут на кінцівку (див. маніпуляцію № 5, 6).

8.6. Надайте постраждалому протишокове положення.

8.7. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

8.8. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

Продовження дод. Д.5

Джерело: [115, с. 31]

8.9. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

9. Якщо у постраждалого рана з ознаками венозної кровотечі:

9.1. Надайте кінцівці підведене положення.

9.2. Накладіть на рану стерильну салфетку та затисніть рану.

9.3. Накладіть на рану тугу пов'язку.

9.4. Надайте постраждалому протишокове положення.

9.5. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

Продовження дод. Д.5

9.6. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

9.7. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

Пам'ятайте!

Обов'язково одягайте гумові рукавички (попередження зараженню хворобами, що передаються через кров – СНІД, вірусний гепатит)!

– Запам'ятайте або запишіть час, коли був накладений джгут.

– Накладання джгута припиняє надходження крові до ураженої кінцівки, що може спричинити її відмирання, тому через кожні 30 хвилин послаблюйте джгут на 5 хвилин, міцно притискаючи місце рани рукою.

– Відразу після надання першої медичної допомоги помийте руки з милом, навіть, якщо Ви використовували рукавички!

– Якщо у Вас на руках були подряпини, рани чи Ви отримали їх під час надання допомоги – промийте їх чистою водою, обробіть розчином антисептиків та зверніться за консультацією до лікаря.

– При потраплянні крові на слизові ока – промийте око теплою, чистою водою або сульфацилом натрію та зверніться за консультацією до лікаря.

Алгоритм № 11

Травматична ампутація

1. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

Продовження дод. Д.5

2. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність дихання, свідомості.

3. За наявності артеріальної кровотечі – накладіть джгут (див. маніпуляцію № 5,6).

4. Накладіть стерильну пов'язку на культю.

5. Надайте постраждалому протишокове положення.

6. За необхідності виконайте іммобілізацію культі.

7. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

9. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

10. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

11. У випадку потенційно небезпечного місце події – евакууйте постраждалого на довгій транспортувальній дошці.

12. Ваші дії з ампутованою частиною тіла:

12.1. Знайдіть ампутовану частину тіла.

12.2. Заверніть ампутовану частину тіла в стерильну марлю чи чисту тканину.

12.3. Помістіть ампутовану частину в поліетиленовий пакет, (по можливості видавіть з нього повітря).

12.4. Помістіть пакет в ємність, заповнену холодною водою/льодом.

12.5. Транспортуйте ампутовану частину тіла разом з постраждалим в лікарню.

ТРАВМАТИЧНА АМПУТАЦІЯ

Джерело: [115, с. 34]

Алгоритм № 12 Позиційне стискання м'яких тканин

1. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне, дочекайтесь прибуття рятувальників.

Продовження дод. Д.5

2. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

3. Викличте швидку медичну допомогу.

4. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

5. *Якщо постраждалий у свідомості:*

5.1. Виконайте фіксацію шийного відділу хребта.

5.2. З'ясуйте час стискання частини тіла.

5.3. Якщо з моменту стискання пройшло менше ніж 10 хвилин звільніть стиснену частину тіла, але за умови безпеки для Вас та постраждалого.

5.4. За необхідності обробіть рани, іммобілізуйте ушкоджену кінцівку та виконайте інші маніпуляції залежно від наявних пошкоджень.

5.5. Надайте постраждалому зручне положення.

5.6. За наявності ознак шоку – протишокове положення.

5.7. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

5.8. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

5.9. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

5.10. Якщо з моменту стискання пройшло більше ніж 10 хвилин, дочекайтесь приїзду бригади швидкої медичної допомоги, або надавайте допомогу після їх консультації.

5.11. Підтримайте постраждалого психологічно – поясніть, що Ви знаєте як йому допомогти, а швидка медична допомога прибуде незабаром та ін.

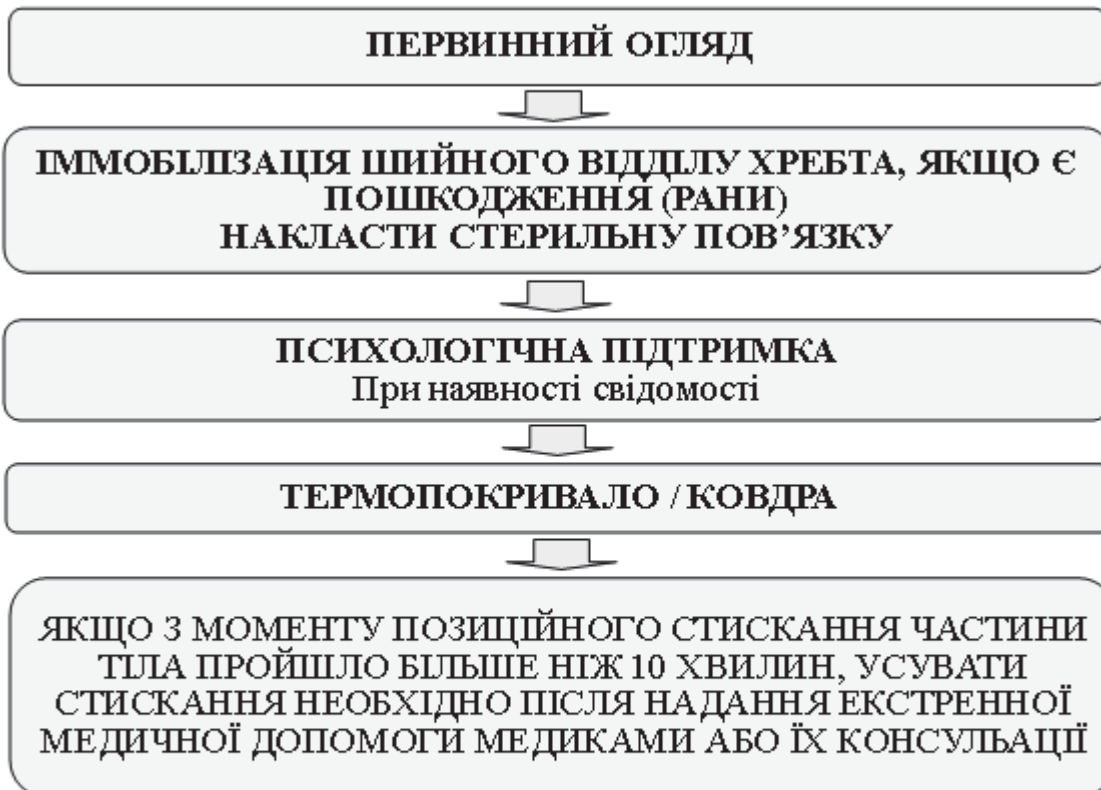
6. Якщо постраждалий без свідомості, але в нього наявне правильне дихання і Ви не знаєте скільки часу пройшло з моменту стискання -- вважайте, що пройшло більше ніж 10 хвилин.

7. У випадку, коли необхідно терміново евакуювати постраждалого, але з моменту стискання пройшло більше ніж 10 хвилин і Ви в змозі звільнити стиснену частину тіла – перед звільненням накладіть джгут (див. маніпуляцію № 5, 6).

Продовження дод. Д.5

8. Якщо Ви евакуюєте постраждалого, по можливості, робіть це на довгій транспортувальній дошці.

ПОЗИЦІЙНЕ СТИСКАННЯ М'ЯКИХ ТКАНИН

ВАЖЛИВО: У випадку коли професійна медична допомога не доступна і позиційне стискання триває довше ніж 10 хвилин – усунути стискання слід тільки після накладання джгута вище місця стискання

Джерело: [115, с. 36]

Алгоритм № 13 Шок

1. Ознаки шоку у постраждалого:

- бліда, холодна і волога шкіра;
- слабкість;
- неспокій;
- сухість в роті, відчуття спраги;

Продовження дод. Д.5

- частий слабкий пульс;
- часте дихання (більш ніж 20 за хвилину);
- сплутаність свідомості;
- непритомність.

2. Причинами виникнення шоку можуть бути:

- зовнішня кровотеча;
- внутрішня кровотеча;
- травми різного генезу;
- опіки;
- серцевий напад;
- інсульт.

3. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне, дочекайтесь прибуття рятувальників.

4. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

5. Викличте швидку медичну допомогу.

6. Якщо у постраждалого відсутнє дихання, відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

7. Усуньте причину виникнення шокowego стану: зупиніть кровотечу, іммобілізуйте перелом, кінцівку.

8. Надайте постраждалому протишокове положення:

8.1. Постраждалий повинен знаходитись в горизонтальному положенні.

8.2. Підкладіть під ноги постраждалого ящик, валик з одягу та ін., таким чином, щоб ступні ніг знаходились на рівні підборіддя постраждалого.

8.3. Підкладіть під голову постраждалого одяг/подушку.

8.4. Вкрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

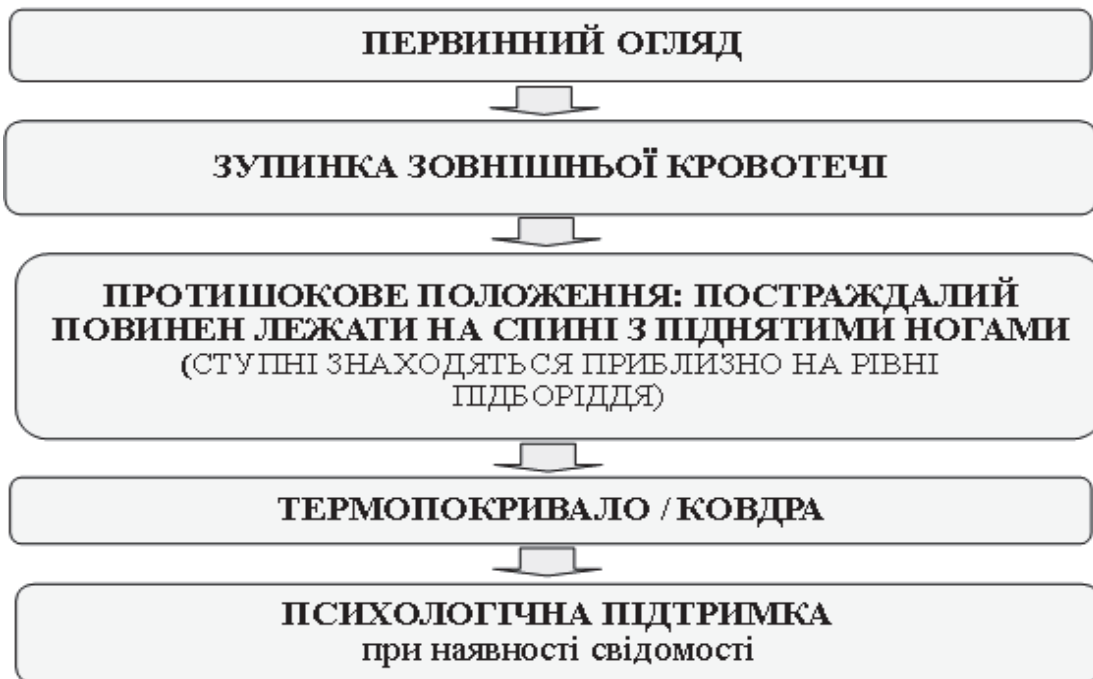
9. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду до прибуття швидкої медичної допомоги.

10. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

Продовження дод. Д.5

11. Якщо Ви евакуюєте постраждалого, по можливості, робіть це на довгій транспортувальній дошці.

Ш О К

ВАЖЛИВО: Необхідно знаходитись біля постраждалого та при необхідності бути готовим провести реанімаційні заходи (серцево-легенева реанімація)

Джерело: [115, с. 38]

Алгоритм № 14 Обструкція дихальних шляхів стороннім тілом

1. *Обструкція верхніх дихальних шляхів стороннім тілом*, як правило, трапляється під час прийому їжі. Ознаки: зляканий вигляд, відсутність голосу, постраждалий жестами може показувати те, що він вдавився.

2. *Ознаки часткової непрохідності дихальних шляхів:* на Ваше запитання «Ви вдавилися?» постраждалий відповідає, серед інших ознак – може говорити, кашляти, дихати.

Продовження дод. Д.5

3. *Ознаки повної непрохідності дихальних шляхів:* на Ваше запитання «Ви вдавилися?» постраждалий не може відповісти, тільки киває головою, не може дихати, хрипить, безмовні спроби кашляти, *може втратити свідомість.*

4. *Якщо у постраждалого наявні ознаки часткової непрохідності дихальних шляхів:*

4.1. Заохочуйте постраждалого продовжувати кашляти.

4.2. У випадку, якщо спроби відкашлятись були вдалими – огляньте постраждалого, за необхідності викличте швидку медичну допомогу.

4.3. Якщо у постраждалого з'явилися ознаки тяжкої обструкції перейдіть до надання відповідної невідкладної допомоги.

5. *Якщо у постраждалого наявні ознаки повної непрохідності дихальних шляхів (свідомість збережено):*

5.1. Зробіть п'ять ударів по спині: станьте збоку і трохи позаду постраждалого; підтримуйте грудну клітку однією рукою і нахиліть постраждалого вперед, щоб при зміщенні стороннього тіла воно вийшло через ротову порожнину, а не опустилося глибше у дихальні шляхи; нанесіть п'ять різких ударів між лопатками основою долоні Вашої іншої руки.

5.2. Якщо п'ять ударів по спині не зменшили ступінь обструкції дихальних шляхів, виконайте п'ять абдомінальних поштовхів (див. Маніпуляцію №10): станьте позаду постраждалого та обхопіть руками верхню частину черевної порожнини; нахиліть постраждалого вперед; стисніть Ваш кулак та розмістіть його між пупком та грудною кліткою; захопіть цю руку іншою та різко натисніть досередини та догори; *повторюйте п'ять разів.*

5.3. Якщо ступінь обструкції не зменшився – по чергово повторюйте п'ять ударів по спині та п'ять абдомінальних поштовхів.

6. *Якщо постраждалий втрачає свідомість:*

6.1. Обережно вкладіть його на землю.

6.2. негайно викличте швидку медичну допомогу.

6.2. Розпочніть СЛР (див. алгоритм № 1).

ОБСТРУКЦІЯ ВЕРХНІХ ДИХАЛЬНИХ ШЛЯХІВ СТОРОННІМ ТІЛОМ

Джерело: [115, с. 40]

Продовження дод. Д.5

Алгоритм № 15

Місце пригоди з масовим ураженням

1. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалим. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

2. Повідомте швидку медичну допомогу та інші служби про виникнення надзвичайної ситуації, чітко опишіть ситуацію та місце події.

3. Визначте кількість постраждалих, за необхідності використайте допомогу оточуючих осіб та свідків події.

4. Якщо постраждалих декілька, та вони не потребують надання екстреної медичної допомоги:

4.1. Евакуюйте постраждалих з місця події у безпечне місце.

4.2. Не залишайте постраждалих без нагляду до прибуття медиків чи рятувальників.

4.3. Надайте постраждалим психологічну підтримку.

5. Якщо постраждалих декілька і частина з них потребує надання екстреної медичної допомоги:

5.1. Голосно запитайте: «Хто може ходити?».

5.2. Виведіть постраждалих, які можуть ходити, в безпечне місце.

5.3. По можливості, попросіть когось із свідків або іншу особу залишитись з постраждалими.

5.4. Поверніться на місце події, та надайте допомогу постраждалим, які її потребують:

– у першу чергу зосередьтесь на зупинці кровотеч;

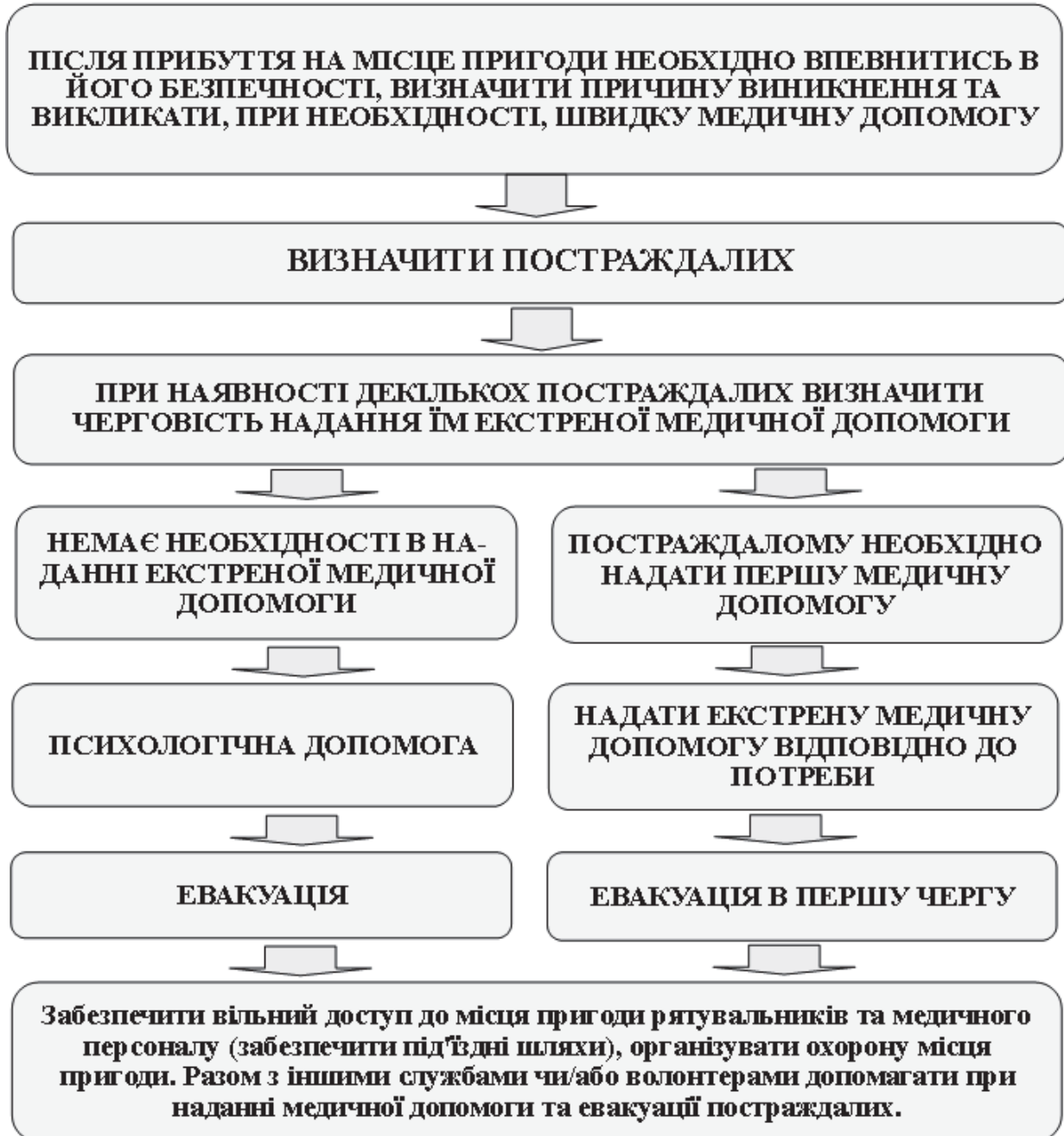
– накладіть всім постраждалим шийні комірці, іммобілізуйте переломи кінцівок.

5.5. Залучайте до надання екстреної медичної допомоги оточуючих осіб та свідків події.

5.6. Якщо є можливість – евакуюйте постраждалих на довгій транспортувальній дошці з місця події.

Продовження дод. Д.5

МІСЦЕ ПРИГОДИ З МАСОВИМ УРАЖЕННЯМ

Джерело: [115, с. 42]

5.7. Слідкуйте за станом постраждалих до прибуття бригад швидкої медичної допомоги.

6. Після прибуття медиків та рятувальників надайте їм повну інформацію про постраждалих та об'єм наданої допомоги.

Продовження дод. Д.5

Алгоритм № 16

Гостре отруєння невідомою речовиною

Гостре отруєння спричиняється потраплянням токсичної речовини до організму.

1. Токсичні речовини можуть потрапити в організм:

– Через шлунково-кишковий тракт: при вживанні їжі або при контакті отруйних речовин з слизовими ротової порожнини (ліки, припікаючі речовини, мийні засоби, пестициди, гриби, рослини та ін. різноманітні хімічні речовини).

– Через дихальні шляхи: вдихання отруйних газів, парів та аерозолів (чадний газ; окис азоту; пари хлору, аміаку, клею, барвників, органічних розчинників та ін.).

– Через шкіру та слизові оболонки: при потраплянні на шкіру та в очі отруйних речовин у вигляді рідини, аерозолу (розчинники, пестициди та ін.).

– Внаслідок ін'єкцій: укусів комах, тварин або змій. Під час ін'єкційного введення ліків або наркотичних речовин.

2. Симптоми, які можуть вказувати на гостре отруєння:

– відчуття «піску» або різі в очах, світлобоязнь;

– опіки на губах, на язичі або шкірі;

– біль у роті, горлі, грудях або животі, яка посилюється при ковтанні та диханні;

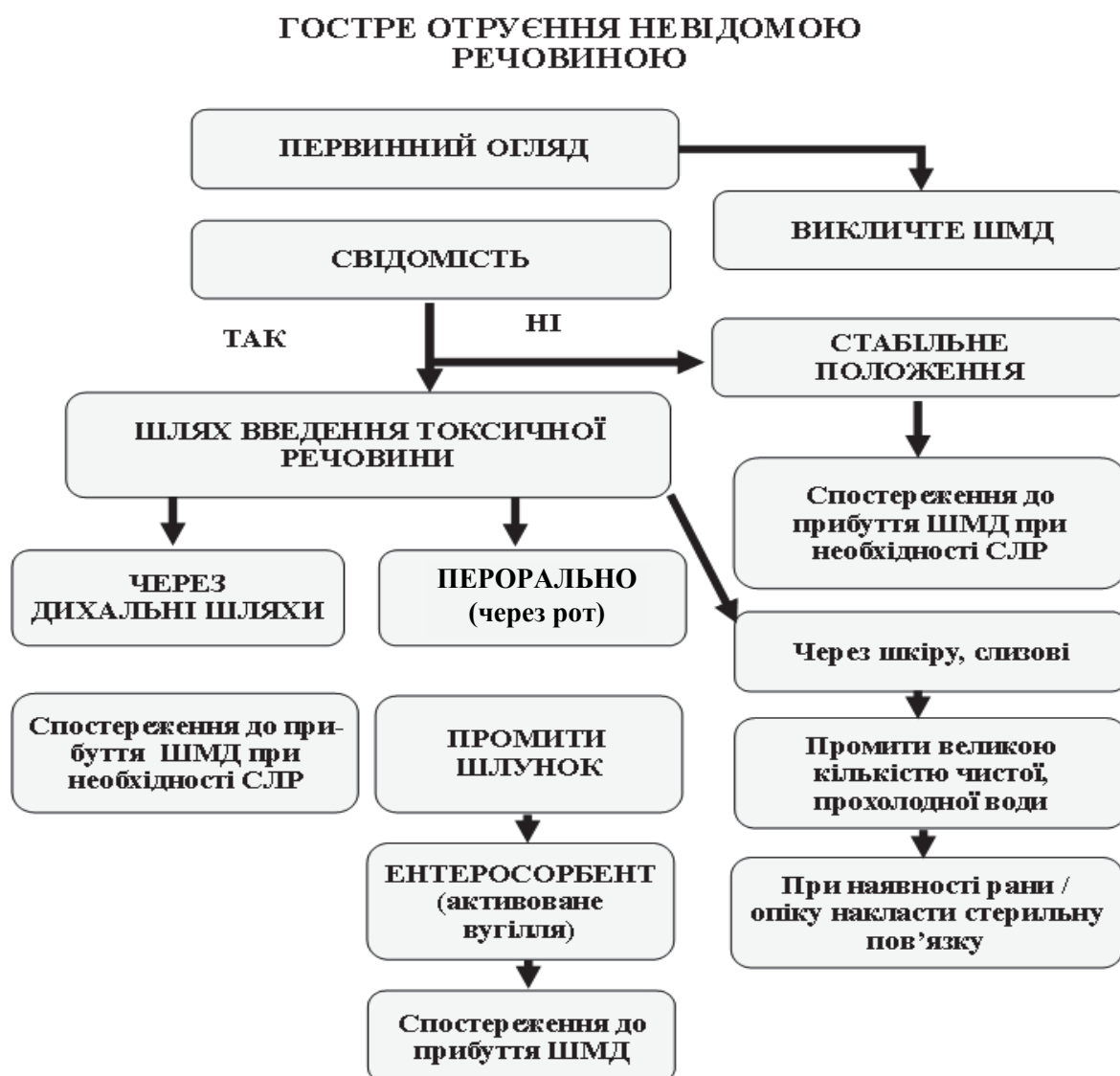
– підвищене слиновиділення, нудота, блювота (зі специфічним запахом, залишками отруйних речовин, кров'ю);

– порушення дихання (задишка, гучне дихання, зміна тембру голосу, кашель);

– пітливість, діарея, незвичайна поведінка постраждалого (збудження, марення);

– м'язові посмикування, судоми, втрата свідомості, незвичайний колір шкіри (бліда, малинова, синюшна).

Продовження дод. Д.5

Джерело: [115, с. 44]

3. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

Пам'ятайте! Оглядаючи місце події, необхідно звернути увагу на ознаки, які можуть свідчити про гостре отруєння: неприємний різкий запах, полум'я, дим, відкриті чи перекинуті ємності, ємності з-під ліків та алкогольних напоїв, відкрита аптечка, використані шприци та ін.

Продовження дод. Д.5

4. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність свідомості, дихання.

5. Викличте швидку медичну допомогу.

6. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

Пам'ятайте Через небезпеку вторинного ураження отруйною речовиною від постраждалого, при проведенні СЛР необхідно використовувати ручний дихальний мішок або дихальні маски. У разі відсутності захисних засобів проводьте тільки компресії грудної клітки!

7. Якщо постраждалий без свідомості, але у нього збережене нормальне дихання – переведіть постраждалого в стабільне положення (див. маніпуляцію № 4). Не залишайте постраждалого без нагляду до прибуття бригади швидкої медичної допомоги.

8. Якщо постраждалий знаходиться в свідомості та відомо, що отрута була прийнята перорально (через рот) – необхідно промити шлунок «ресторанним» або блювотним методом до отримання чистих промивних вод. Дорослому необхідно випити 500–700 мл (2–3 стакани) чистої, холодної (18°C) води, дітям – 5 мл/кг, потім необхідно викликати блювоту; повторювати промивання до отримання чистих промивних вод.

9. Після промивання шлунку необхідно дати постраждалому ентеросорбент (дорослим – до 50 г активованого вугілля або відповідні дози інших ентеросорбентів), та проносе (дорослим – 50 мл вазелінового масла).

Пам'ятайте! при отруєнні припікаючими речовинами (наприклад бензином) та порушенні/відсутності свідомості забороняється викликати блювоту у постраждалого.

Продовження дод. Д.5

10. При попаданні отруйної речовини в очі та/або на шкіру, не потрібно витрачати час на визначення діючої речовини, необхідно промити уражену ділянку великою кількістю чистої, холодної (18°C) води. За наявності хімічних опіків (після промивання водою) необхідно накласти стерильну пов'язку на опік.

11. У жодному разі не залишайте постраждалого без нагляду.

12. До прибуття швидкої медичної допомоги періодично перевіряйте стан постраждалого.

13. Якщо Ви евакуюєте постраждалого, по можливості, робіть це на довгій транспортувальній дошці.

Пам'ятайте! По можливості користуйтеся засобами захисту органів дихання (протигаз, фільтруючий протигаз, респіратор, ватно-марльова пов'язка) та шкіри.

Алгоритм № 17

Психологічна допомога при надзвичайній ситуації

1. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте психологічну допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

2. Заспокойте постраждалого, скажіть, що Ви прийшли, щоб надати допомогу, що будете поруч та не залишите його до прибуття бригади швидкої медичної допомоги.

3. При можливості виведіть постраждалого за межі місця пригоди та ізолюйте його від надлишкової уваги оточуючих.

4. Постійно підтримуйте візуальний контакт з постраждалим.

5. Спілкуйтесь з постраждалим спокійно; адекватно оцінюйте його побажання та дії.

6. При розмові з постраждалим в жодному разі не звинувачуйте його; уникайте слів, які можуть викликати відчуття провини у постраждалого.

Продовження дод. Д.5

7. Відволікайте його від негативних думок та намірів.
8. Запевніть постраждалого, що необхідна допомога буде надана вчасно та професійно.
9. Якщо Ви не в змозі постійно знаходитися біля постраждалого, попросіть одного з оточуючих чи свідків події знаходитись поруч з постраждалим, стисло пояснивши правила надання психологічної допомоги.

Найбільш характерні ознаки психологічних розладів:

- втрата фізичної сили;
- безглуздий і хаотичний руховий неспокій;
- відчуття виснаженості та нереальності (зміна свідомості);
- емоційна віддаленість від оточення, рідних;
- почуття провини;
- ворожі дії до оточуючих.

Алгоритм № 18 **Опіки**

Опік – ушкодження тканин, що виникає від місцевого теплового (термічного), хімічного, електричного або радіаційного впливу. Найчастіше трапляються термічні опіки.

1. Розрізняють опіки чотирьох ступенів:

I ступінь (еритема) – почервоніння шкіри, набряклість і біль.

II ступінь (утворення пухирів) – сильний біль із інтенсивним почервонінням, відшаруванням епідермісу з утворенням міхурів, наповнених прозорою або каламутною рідиною.

III ступінь: некроз всієї товщі шкіри; утворюється щільний струп, під яким перебувають ушкоджені тканини.

Продовження дод. Д.5

IV ступінь (обвуглення): виникає при впливі на тканини дуже високих температур (полум'я, розплавлений метал і ін.); найчастіше – це пожежі при аваріях на автотранспорті (ДТП), літаках, нещасні випадки на шахтах. Результат таких опіків – ушкодження м'язів, сухожилок, кісток.

2. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

3. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність дихання, свідомості.

4. Викличте швидку медичну допомогу.

5. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

6. *Якщо у постраждалого опіки першого і/або другого ступеня:*

6.1. Охолодіть місце опіку холодною, але не крижаною водою; ніколи не використовуйте лід.

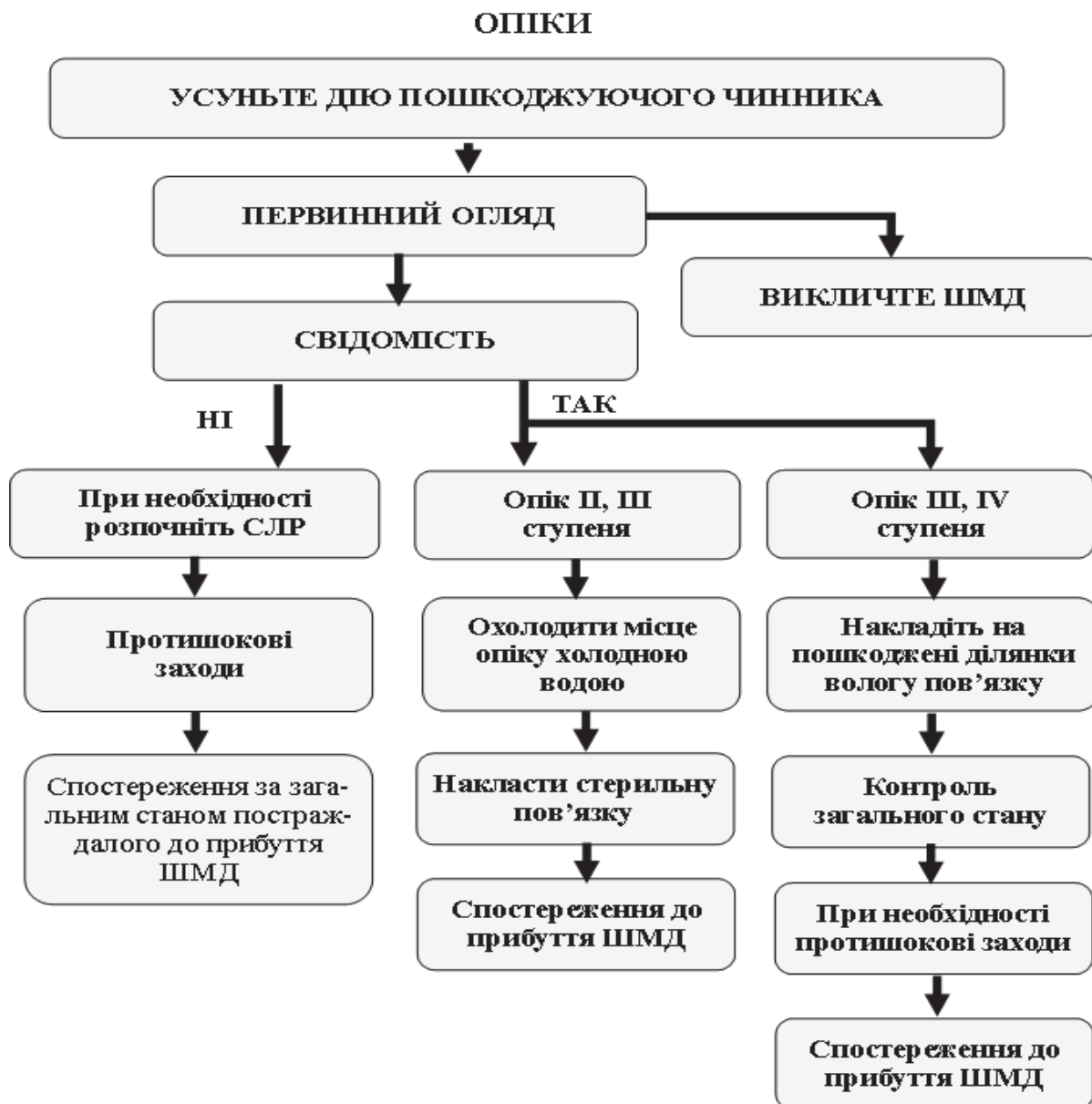
6.2. Після охолодження накрийте пошкоджену ділянку чистою вологою серветкою.

Пам'ятайте! Не проколюйте пухирі – цілісність шкіри захищає від проникнення інфекції; якщо пухирі розірвались – обробіть пошкоджену поверхню: промийте водою з милом і накладіть стерильну пов'язку.

7. *Якщо у постраждалого опіки третього і/або четвертого ступеня:*

7.1. Слідкуйте за прохідністю дихальних шляхів; опіки навколо рота і носа можуть вказувати на пошкодження верхніх дихальних шляхів і легень; при підозрі на опік дихальних шляхів або легень постійно спостерігайте за диханням!

Продовження дод. Д.5

Джерело: [115, с. 48]

7.2. Прикладіть на обпечену поверхню мокру пов'язку; слідкуйте, щоб цей компрес залишався холодним; періодично поливайте його холодною водою.

7.3. У разі необхідності проведіть протишокові заходи (див. алгоритм № 13).

Продовження дод. Д.5

Алгоритм № 19 **Відмороження**

Можливі причини відмороження: тривалий вплив холоду, вітру, підвищеної вологості, тісного або мокрого взуття, нерухомого положення; негативний загальний стан постраждалого: (хвороба, виснаження, алкогольне сп'яніння, крововтрата та ін.). *Розрізняють чотири ступені відмороження:*

I ступінь – шкіра постраждалого блідого кольору, незначно набрякла, чутливість знижена або повністю відсутня.

II ступінь – у місці відмороження утворюються пухирі, наповнені прозорою або білою рідиною; характерні підвищення температури тіла.

III ступінь – омертвіння шкіри: з'являються пухирі, наповнені рідиною темно-червоного або темно-бурого кольору; навколо омертвілої ділянки розвивається запальний вал (демаркаційна лінія); характерний розвиток інтоксикації – озноб, потовиділення, значне погіршення самопочуття, апатія.

IV ступінь – поява пухирів, наповнених чорною рідиною. У постраждалого присутні ознаки шоку.

1. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

2. Проведіть огляд постраждалого, визначте наявність дихання, свідомості.

3. Викличте швидко медичну допомогу.

4. Якщо у постраждалого відсутнє дихання – відновіть прохідність дихальних шляхів та розпочніть проведення СЛР (див. алгоритм № 1).

5. За можливості усуньте дію холоду – зніміть мокрий одяг, перенесіть постраждалого в тепле приміщення.

Продовження дод. Д.5

6. Якщо постраждалий у свідомості – зігрійте його: актуальне загальне зігрівання постраждалого (гаряча кава, чай, молоко); при відмороженні I ступеня та відмороженні окремих ділянок тіла (ніс, вуха) зігрівання можна здійснити за допомогою тепла рук того, хто надає допомогу або грілок.

ВІДМОРОЖЕННЯ

Джерело: [115, с. 50]

7. Накладіть на вражену ділянку чисту пов'язку.

8. Важливо забезпечити нерухомість переохолоджених пальців, кистей і стоп – за необхідності виконайте іммобілізацію за допомогою імпровізованих або стандартних шин.

Продовження дод. Д.5

9. Якщо постраждалий без свідомості, але у нього збережене нормальне дихання – переведіть постраждалого в стабільне положення (див. маніпуляцію № 4). Накрийте постраждалого термопокривалом/ковдрою.

10. Не залишайте постраждалого без нагляду до прибуття швидкої медичної допомоги.

Алгоритм № 20
Утоплення

1. Переконайтеся в безпечності місця події і тільки після цього надавайте допомогу постраждалому. Якщо місце небезпечне: дочекайтесь прибуття рятувальників.

2. Якщо потопаючий у свідомості киньте йому рятувальний засіб (рятувальний круг, м'яч та ін.).

3. Якщо Ви підпливаєте до потопаючого, користуйтеся рятувальним жилетом або іншими засобами, що дозволять Вам утримуватись на воді (рятувальний круг, надувний матрац та ін.). Підпливайте до утопаючого зі спини. При наближенні до утопаючого попросіть його заспокоїтись та поясніть, що Ви в змозі йому допомогти.

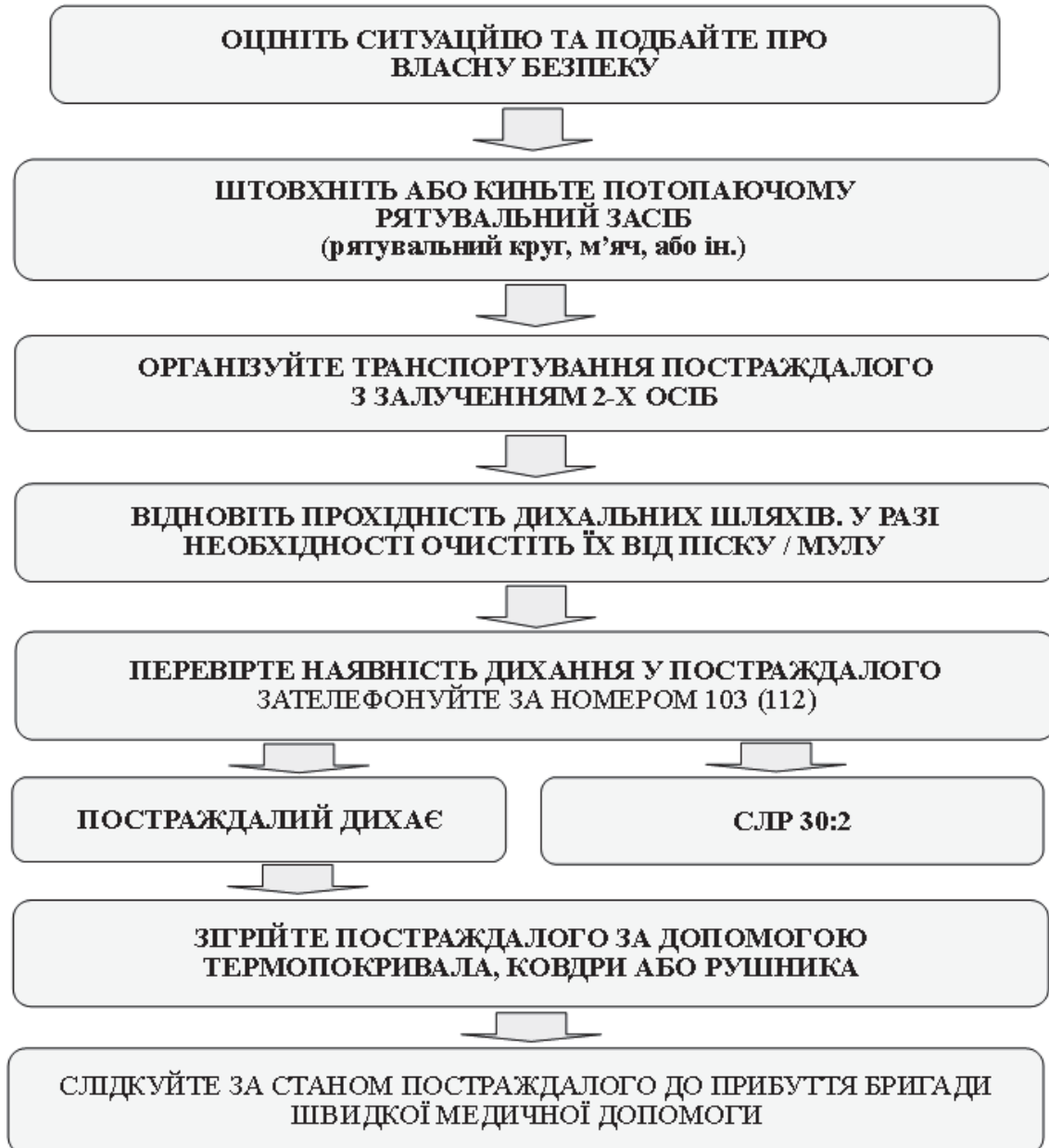
4. Якщо утопаючий без свідомості та знаходиться у воді, переверніть його на спину та перевірте наявність дихання:

4.1. Якщо постраждалий дихає, якнайшвидше транспоруйте його до берега. При витягуванні його з води при можливості залучайте 2–3 особи. На березі перевірте наявність дихання, зателефонуйте 103 (112), переведіть його у стабільне положення та вкрийте термопокривалом/покривалом.

4.2. Якщо постраждалий не дихає, тоді штучне дихання може проводитись безпосередньо у воді за умови відновлення прохідності дихальних шляхів постраждалого та безпеки рятувальника.

Продовження дод. Д.5

УТОПЛЕННЯ

Джерело: [115, с. 52]

4.3. Якщо у постраждалого, що знаходиться у воді, після відновлення прохідності дихальних шляхів не спостерігається дихання, необхідно протягом хвилини проводити рятувальні вдихи (10 вдихів). Якщо після цього постраждалий не дихає сам, наступні дії рятувальника залежать від відстані до

Закінчення дод. Д.5

берега. Якщо можна доплисти до берега швидше, ніж за 5 хв, необхідно продовжувати штучне дихання під час наближення до берега. Якщо цей час перевищує 5 хв. – проводьте штучне дихання впродовж наступної хвилини, а потім допливіть до берега без виконання штучного дихання. *Натискання грудної клітки у воді неефективне.*

5. Немає потреби очищувати дихальні шляхи від води – до легень потрапляє незначна кількість води, яка швидко переходить до системи кровообігу. *Не виконуйте натиснення на живіт, не перевертайте постраждалого вниз головою для усунення води з легень.* За відсутності дихання негайно розпочніть СЛР.

6. Якщо доступний АЗД, наклейте електроди та включіть прилад. Осушіть шкіру грудної клітки перед наклеюванням електродів. Дефібриляцію проводьте згідно з вказівками АЗД. Якщо у постраждалого гіпотермія з температурою тіла нижче 30°C, обмежте кількість дефібриляцій до трьох. Наступні спроби проводьте після підняття температури вище 30° С.

7. блювота часто настає під час проведення СЛР в утопаючих. При цьому необхідно відхилити голову постраждалого набік і видалити блювотні маси з ротової порожнини. Якщо підозрюється травма шийного відділу хребта, необхідно повернути постраждалого на бік, утримуючи голову, шию та тулуб на одній лінії. Для виконання цієї процедури необхідно кілька рятувальників.

РОЗДІЛ 6

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ОПИС ОБ'ЄКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ ТА ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

*Даремно перед обличчям катастроф
ХХ століття багато хто скаржитися:
«Як Бог допустив?»... Так. Він допустив:
допустив нашу свободу, але не залишив нас
у темряві невідання. Шлях пізнання добра
і зла вказано. І людині самій довелося роз-
плачуватися за вибір помилкових шляхів.*

Альберт Ейнштейн

За нашим переконанням, вивчення об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій повинно припускати:

- ✓ аналіз надзвичайних ситуацій, при яких найбільш доречно залучати пошуково-рятувальну команду важкого класу;
- ✓ методологію проведення пошуково-рятувальних робіт для країни, яка потерпає від стихійного лиха, а також іноземних пошуково-рятувальних загонів, які мають прийти на допомогу;
- ✓ розподіл праці фахівців пошуково-рятувального загону важкого класу ДП МРЦ ДСНС України в умовах проведення міжнародної гуманітарної місії та/або пошуково-рятувальної операції;
- ✓ психологічний аналіз стрес-факторів МГМ та ПРО.

6.1. Аналіз надзвичайних ситуацій, при яких найбільш доречно залучення пошуково-рятувальної команди важкого класу

Будь-яка міжнародна гуманітарна місія чи пошуково-рятувальна операція у своїй природі має як специфічні так і загальні закономірності її розвитку, що проявляються в особливостях реагування на надзвичайну ситуацію, її локалізацію, ліквідацію негативних наслідків тощо.

За таких умов психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій не може бути повним без аналізу надзвичайних ситуацій, на які з найбільшою вірогідністю має бути готовий реагувати рятувальник. Тому вважаємо за доцільне окреслити найбільш вірогідні з них.

Проведені нами дослідження участі українських рятувальників у складі МГМ та ПРО надають змогу узагальнити отримані результати за такими класифікаціями.

До *першої категорії* надзвичайних ситуацій, де найбільш вірогідним може бути залучення зведеного рятувального загону МРЦ ШР ДСНС України та мобільних формувань медицини катастроф з розгортанням мобільного госпіталю належать *великомасштабні землетруси*.

Другою категорією катастрофічних подій, що мають транскордонне значення, коли надзвичайні ситуації та техногенні катастрофи виходять за межі однієї країни і зачіпають інтереси суміжних країн, є *катастрофічні повені*¹.

Третя категорія катастрофічних подій стосується *збройних конфліктів*².

¹ Зокрема, повинь у Закарпатському регіоні 2001 року, коли через прорив греблі на території Угорщини підтоплення сталося у більшій частині Закарпатської області [46], [261], [362].

² Наприклад, Російсько-Грузинська війна (2008 р.), війни на території шести республік колишньої Республіки Югославія (1991–2001 рр.), анексія Криму та російська збройна агресія проти України на території Донецької та Луганської областей (2014 р. – по теперішній час) тощо.

До цієї групи НС можна віднести й *гуманітарне розмінування територій (акваторій)* внаслідок забруднення військовими боєприпасами³.

Четверта категорія НС із вірогідним залученням зведених рятувальних загонів міжнародних гуманітарних місій – це заходи з *протидії терористичним актам*, у тому числі з використанням коронавірусу ТГРС (SARS), застосування різновидів біологічної зброї (біологічного ураження певної території) тощо⁴.

До видів терористичних актів також можуть бути віднесені акти *застосування біологічної зброї*, що передбачає навмисний вплив на об'єкт, проти якого її застосовують, за допомогою інфікування патогенними мікроорганізмами та іншими біологічними агентами. Така зброя може бути використана для ураження людей, тварин або рослин [362, с. 237].

Нагадаємо, що однією з умов міжнародної атестації команди важкого класу є обов'язкова вакцинація рятувальників основного і резервного складу та проходження онлайн-курсу ООН з безпеки при участі в міжнародних гуманітарних місіях та пошуково-рятувальних операціях. Після закінчення курсу видається спеціальний сертифікат, який входить до пакету документів рятувальника разом із довідками про вакцинацію (див. рис. 6.1⁵).

³Вибухи на артилерійських складах в Україні, що за останні 15 років відбувалися 8 разів. За повідомленням Укрінформ, яке посилається на офіційну інформацію комісії Верховної Ради України з розслідування вибухів на артилерійських складах за останні 15 років (с. Новобогданівка Запорізької обл. (2004); м. Лозова Харківської обл. (2008); м. Сватове Луганської обл. (2015); м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл. (2015); м. Калинівка Вінницької обл. (2017); м. Балаклія Харківської обл. (2017); м. Артемівськ (Бахмут) Донецької обл. (2017); м. Ічня Чернігівської обл. (2018), збитки від них для бюджету України становлять понад 25 млрд грн.

⁴ Наприклад, серія терористичних актів, які сталися 11 вересня 2001 року у США.

⁵ З етичних міркувань прізвище рятувальника заретушоване.

Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти

СПРАВКА
О РЕГИСТРАЦИИ ПРОВЕДЕННОЙ ВАКЦИНАЦИИ

ФИО _____
ВОЗРАСТ 1980
ДОМАШНИЙ АДРЕС м. Киев

НАЗВАНИЕ ВАКЦИНЫ Торич 61
ДАТА ВВЕДЕНИЯ 1.08.19 ДОЗА 0,5 СЕРИЯ 1/1K.96/1VB
СРОК ГОДНОСТИ до 09.19

Результат наблюдения за привакцированными, проведенные через 30 минут сух осадивостен

ФИО ВРАЧА _____

« 1 » 08 2019г. Подпись врача _____

Ця свідоцтво дійсне тільки у разі використання вакцини, схваленої ВОЗ, та якщо згоду в іншому зроблено центром, затверджено органом охорони здоров'я цієї території, на якій цей центр знаходиться.

Термін дії свідоцтва - 10 років, починаючи з 10 днів після вакцинації або з дати ревакцинації, зробленої протягом цього десятиріччя календарю.

Ця свідоцтво повинно бути присвоєно особисто лікарю, ланцету з його прямими на знамені його особистого підпису.

Введення будь-яких змін, виправлень, поправок або написань записаної будь-якої частини свідоцтва може зробити його недійсним.

Тікст бланка свідоцтва повинен бути надрукований українською, англійською і французькою мовами.

Законність бланку також цілком тримає названі мови свідоцтва вважається недійсним.

Дата народження особи та проведення щеплення заповнюються у такій послідовності: день, місяць (писати словами, а не цифрами), рік.

Англіійською мовою назву місяця пишати так: січень - Jan., лютий - Febr., березень - March, квітень - Apr., травень - May, червень - June, липень - July, серпень - Aug., вересень - Sept., жовтень - Oct., листопад - Nov., грудень - Dec. День та рік позначаються тільки цифрами, слово "рік" англійською мовою писати не потрібно. Стать центральні особи позначаються однією великою літерою: M (чоловік) та F (жінка).

Прізвище особи, якій зроблено щеплення та місяць проведення щеплення пишуться літерами латинського алфавіту. У графі "Підпис та професійна посада" перед прізвищем ставиться літера Dr. (лікар).

Свідоцтво дійсне, якщо на ім'я людини, підписує один з батьків, опікун або особа, яка її супроводжує.

Дата набрання чинності свідоцтвом виконається шляхом додавання 10 днів до дати вакцинації.

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE
MINISTRE DE LA SANTE L'UKRAINE

МІЖНАРОДНЕ СВІДОЦТВО ПРО ВАКЦИНАЦІЮ АБО РЕВАКЦИНАЦІЮ ПРОТИ ЖОВТОЇ ГАРЯЧКИ
INTERNATIONAL CERTIFICATE OF VACCINATION OR REVACCINATION AGAINST YELLOW FEVER
CERTIFICAT INTERNATIONAL DE VACCINATION OU DE REVACCINATION CONTRE LA FIEVRE JAUNE

Дата Date	Підпис та професійна посада Signature and professional status of vaccinator	Виготовлення та номер серії вакцини Manufacturer and batch no of vaccine	Офіційна печатка пункту щеплення/закладу, в якому зроблено вакцинацію Official stamp of vaccinating centre*
06 MAY 2014	Dr. [Signature]	MOCSOUB 8-466	[Stamp]
2			
3			
4			

*Офіційна печатка пункту щеплення виготовляється і на ній зазначається назва країни, міста і пункт щеплення українською, англійською і французькою мовами.

Цим засвідчується, що _____ (прізвище, ім'я)

День, місяць, рік народження 01 JAN 1960 Стать М

Чий підпис тут засвідчує _____

Був (була) вакцинований (на) чи ревакцинований (на) проти жовтої гарячки у такі числа

This is to certify that _____

date of birth JAN 1960 sex M

Whose signature follows _____

has on the date indicated been vaccinated or revaccinated against yellow fever

Je soussigne (й) certifie que _____

ne (e) le JAN 1960 sexe M

dont la signature suit _____

a été vaccin(e) ou revaccin(e) contre la fièvre jaune à la date indiquée

Рис. 6.1. Зразки документів та сертифіката про обов'язкову вакцинацію (ревакцинацію) рятувальника міжнародного класу

П'ята категорія НС – це *надзвичайні ситуації комбінованого типу*, які здебільшого є наслідком надмірної урбанізації густонаселених районів земної кулі та їхньої надмірної індустріалізації⁶.

Наведемо характерологічні ознаки найбільш вірогідних, за виникненням, надзвичайних ситуацій, до ліквідації яких можуть залучатися зведені рятувальні загони МГМ.

За визначенням ВООЗ, *стихійні лиха* як НС характеризуються непередбачуваними серйозними і безпосередніми загрозами суспільному здоров'ю, виникають у результаті явищ і дій сил природи, мають надзвичайний характер і призводять до порушення повсякденного укладу життя значних груп населення та до людських жертв.

Кожному із стихійних лих притаманні певні вражаючі фактори, які можуть по-різному впливати на стан здоров'я та поведінку людини. Для *землетрусів* найбільш характерним вражаючим фактором є руйнування будівель і споруд, для *повені* – утоплення, для *сходження лавин* – сніг та низькі температури, руйнування будівель та споруд на своєму шляху тощо.

Епіцентром стихійного лиха є територія, на яку впливають вражаючі фактори стихії, з людьми, тваринами, будівлями, спеціальними спорудами, інженерними мережами комунікацій, обладнанням і технікою, що на ній перебувають [52], [261, с. 28].

На думку В. Booth, F. Fitch, розмір збитків від стихійних лих залежить від виду стихійного лиха. *Найбільшої шкоди* наносять *повені* (40% від загальної шкоди, що завдається унаслідок стихійних лих). *Друге* місце займають *буревії* (20%). На *третьому* місці – *землетруси* і *засухи* (по 15%). На інші види стихійних лих приходить близько 10% від загальної кількості нанесеної шкоди [261, с. 28–29].

⁶ Прикладом таких катастроф є аварія, яка сталася в Японії у березні 2011 року на атомній станції «Фукусіма-1». Аварії на «Фукусімі» присвоєно вищу, сьому, категорію небезпеки. Раніше цей рівень присвоювався лише катастрофі на Чорнобильській АЕС у 1986 році. Населені пункти у радіусі 20 км від станції були евакуйовані й оголошені зоною відчуження [383].

Повінь – тимчасове затоплення великої місцевості водою в результаті підйому її рівня у водоймі, озері або морі, що спричинено значним притоком води під час танення снігу або потужних дощів, вітрових нагонів води, а також при заторах, зажорах та інших явищах (див. табл. 6.1 та 6.2).

Повінь 2005 р. м. Флорида [56]

Наслідки повені на річці Кроуфії у штаті Вісконсин (США), 2008 р. [56]

*Наслідки катастрофічної повені на Закарпатті 2001 року
(фото із архіву ДСНС України)*

Це небезпечне природне явище, можливе джерело НС, якщо затоплення водою місцевості спричинює матеріальні збитки, наносить збиток здоров'ю населення або призводить до загибелі людей⁷.

Таблиця 6.1

Класифікація повеней залежно від масштабу, їх поширення та періодичності⁸

Клас повені	Масштаби поширення повені	Повторюваність (роки)
Низькі	Трапляються на рівнинах, при цьому площа затоплення не перевищує 10% території, що розташована у низинах заплави ріки, при незначних матеріальних збитках та без порушення режиму життя населення	5–10
Високі	Викликають значні затоплення і призводять до необхідності часткової евакуації населення та до відчутних матеріальних та моральних збитків. При цьому затопленими виявляються 10–15% сільськогосподарських угідь	20–25
Видатні	Охоплюють цілі річкові басейни. У цих випадках виникає необхідність масової евакуації населення, матеріальних цінностей. Затоплюються 50–70% сільськогосподарських угідь	50–100

⁷ Управління процесом подолання наслідків катастрофічних повеней: монографія / С.О. Гур'єв, П.Б. Волянський, С.М. Миронець та ін. ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦЕМД та МК МОЗ України. Київ, 2009. 290 с.

⁸ Авакян А.Б., Истомина М.Н. Природные причины наводнений. Энергия. 2001. № 4. С. 27–31.

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Закінчення табл. 6.1

Клас повені	Масштаби поширення повені	Повторюваність (роки)
Катастрофічні	<p>Значне затопленням територій, на яких паралізується господарська діяльність. Такі повені (затоплення) призводять до дуже значних матеріальних збитків та загибелі людей. Як правило, затоплюються більш ніж 70% сільськогосподарських угідь.</p> <p>В останні часи вірогідність повторення катастрофічних повеней у часі порушена.</p> <p><i>За останні десятиліття повторюваність катастрофічних повеней у світі значно зросла</i></p>	100–200

Таблиця 6.2

Характеристика основного вражаючого фактору повеней [5]

Основний вражаючий фактор	Характеристика основного вражаючого фактору	Одиниці виміру характеристики
Потік води	Максимальний рівень води за час повені (у створі річки, що розглядається)	м або см
	Максимальна витрата води за час повені (у створі річки, що розглядається)	м ³ /с
	Швидкість течії (у створі річки, що розглядається)	м/с
	Площа затоплення місцевості	км ²
	Тривалість затоплення місцевості	тижні, дні, години

Закінчення табл. 6.2

Основний вражаючий фактор	Характеристика основного вражаючого фактору	Одиниці виміру характеристики
	Повторюваність величини максимального рівня води	роки, місяці
	Забезпеченість максимального рівня води	%
	Температура води під час повені	градуси Цельсія
	Час початку (сезон) повені	місяць, дата
	Швидкість підйому (інтенсивність підйому) рівня води за час повені	м/г, см/г
	Шар (глибина) затоплення місцевості в точці, що розглядається	м, см

Під час повені вірогідно виникнення вторинних вражаючих факторів: *пожеж* (внаслідок обривів та короткого замикання електричних дротів); *руйнування споруд та будівель* (під впливом водяного потоку та внаслідок розмиву фундаментів); *захворювання людей та сільськогосподарських тварин внаслідок забруднення питної води та продуктів харчування* тощо.

Серед основних характеристик наслідків повеней, які мають враховувати рятувальники під час організації пошуково-рятувальної операції, виокремлюють:

- ✓ чисельність населення, яке опинилося в зоні, що страждає від повеней (кількість загиблих, кількість постраждалих, кількість населення, яке залишилося без житла, та ін.);
- ✓ кількість населених пунктів, що потрапили в зону повені (міста, селища міського типу, сільські населені пункти, повністю затоплені, частково затоплені, підтоплені);
- ✓ кількість об'єктів різних галузей економіки, що потрапили в зону повені;
- ✓ наявність залізничних та автомобільних шляхів, ліній електропередач, ліній комунікацій та зв'язку, що потрапили в зону затоплення;

- ✓ кількість мостів і тунелів, затоплених, зруйнованих і пошкоджених в результаті повені;
- ✓ кількість житлових будинків, затоплених, зруйнованих і пошкоджених у результаті повені;
- ✓ площа затоплених сільськогосподарських угідь;
- ✓ узагальнені характеристики наслідків (обсяги збитків внаслідок повені).

Основними психологічними особливостями обстановки, що виникає внаслідок повені, є: руйнівний характер НС, швидке наростання параметрів вражаючих факторів, обмежений термін виживання постраждалих, які потрапили під вплив вражаючих факторів; складність доступу до постраждалих районів, необхідність застосування спеціальних транспортних засобів, а також складні погодні умови.

Головною метою пошуково-рятувальних та інших невідкладних робіт за умов повеней та катастрофічних затоплень є пошук, надання допомоги та порятунк людей, які опинилися у зоні затоплення, в найкоротший термін, що забезпечує їх виживання за умов наявної обстановки.

Основними вимогами до організації та проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у межах зони затоплення є організація та проведення зазначених робіт у межах всієї зони затоплення в найкоротший термін, забезпечення виживання постраждалих, зменшення матеріальних збитків тощо. Застосування способів порятунку постраждалих, а також способів захисту людей та об'єктів, адекватних обстановці, ефективного використання можливостей рятувальних сил і засобів, безпека рятувальників і постраждалих.

Успішність проведення пошуково-рятувальної операції під час ліквідації наслідків повені досягається:

- ✓ проведенням планомірної, завчасної підготовки органів управління та формувань цивільного захисту, пошуково-рятувальних та медичних формувань до проведення аварійно-рятувальних робіт за умов повеней та катастрофічних затоплень з урахуванням ризику їх виникнення та характеру можливої обстановки;

✓ швидким реагуванням на виникнення загрози стихійного лиха, приведенням у готовність та висунення необхідних сил і засобів, організацією ефективної розвідки та розгортанням системи управління;

✓ всебічною оцінкою обстановки, прийняттям управлінських рішень для виконання завдання, організацією дій формувань відповідно до їх призначення, можливостей та наявної обстановки;

✓ створенням необхідного угруповання сил, організацією її введення на ділянці (секторі) та об'єкті робіт, узгоджених дій розвідки, рятувальних і медичних формувань під час проведення пошуково-рятувальних операцій та інших невідкладних робіт; безперервним проведенням аварійно-рятувальних робіт до їх повного завершення;

✓ застосування ефективних способів і технологій пошуку та порятунку постраждалих, а також способів захисту населення та економічних об'єктів;

✓ безперервним і сталим управлінням діями формувань та служб;

✓ неухильним дотриманням вимог безпеки проведення робіт у зоні затоплення;

✓ організацією та підтримкою всебічного забезпечення ведення робіт.

Рятувальні роботи за умов повеней та катастрофічних затоплень включатимуть:

✓ пошук постраждалих;

✓ забезпечення доступу рятувальників до постраждалих і порятунк постраждалих;

✓ надання постраждалим екстреної медичної допомоги (ЕМД), а при необхідності, – екстреної психологічної допомоги;

✓ евакуацію постраждалих з небезпечної зони.

Невідкладні аварійні роботи з ліквідації наслідків повеней та катастрофічних затоплень включатимуть:

✓ укріплення (побудову) огорожувальних дамб і валів;

✓ спорудження водообвідних каналів;

✓ ліквідацію заторів і зажорів;

- ✓ облаштування причалів для рятувальних засобів;
- ✓ заходи із захисту та відновлення дорожніх споруд;
- ✓ відновлення енергопостачання;
- ✓ локалізацію джерел вторинних вражаючих факторів.

Найбільш ефективним способом захисту населення є своєчасна евакуація населення з небезпечної зони. Застосування цього способу захисту має мінімальні наслідки для життя та здоров'я людей, пов'язані в основному з *психічним перенапруженням*.

Залежно від місця розташування населеного пункту, часу до початку роботи, стану транспортних комунікацій та інших факторів евакуація може проводитися негайно до отримання сигналу про можливе затоплення цієї території або тільки за безпосередньої загрози затоплення, пішим порядком або з використанням транспортних засобів.

Крім евакуації населення, може проводитись організоване вивезення сільськогосподарських тварин, матеріальних і культурних цінностей.

Населення, евакуйоване із зон затоплення, розміщується у населених пунктах або тимчасових містечках поблизу місця проживання на незатоплюваній території. У місцях тимчасового розміщення людей та за необхідністю в населених пунктах здійснюються заходи із забезпечення життєдіяльності евакуйованого населення. *При потребі можуть розгортатися модулі мобільного госпіталю.*

Ефективність евакуації як способу захисту населення при повенях залежить головним чином від своєчасного попередження про небезпеку, ступеня підготовленості населення і маршрутів.

З цією метою у зонах можливих затоплень створюється система оповіщення населення, завчасно доводиться інформація про місце розташування населених пунктів відносно можливої небезпечної зони і маршрутах евакуації. З населенням та уповноваженими з питань евакуації проводяться тренування з практичного напрацювання питань евакуації, у тому числі, самостійного виходу людей на територію, що не затоплюється.

Варто враховувати загрози для життя та здоров'я населення. Окрім безпосереднього впливу водного потоку, загрозу для життя та здоров'я людини має *аспірація* (потрапляння) у дихальні шляхи води, довготермінове перебування у холодній воді, нервово-психічне перенапруження, а також затоплення (руйнування) систем життєзабезпечення населення, особливо вихід з ладу систем водопостачання та каналізації.

При тривалому перебуванні людини у воді з низькою температурою її тіло переохолоджується. Хоча переохолодження можливе навіть при відносно високій температурі води (див. табл. 6.3) [18].

Таблиця 6.3

Допустимий час безперервного перебування людини у воді

Температура води, °С	Час безпечного перебування, хв.
24	420–540
5–15	210–270
2–3	10–15
до 2	5–8

Розміщення людей на незатоплюваних частинах незруйнованих споруд та ділянках місцевості як спосіб захисту людей застосовується у тих випадках, коли велика швидкість водяного потоку зумовлює її швидкий прихід до населених пунктів та (або) населення не може бути евакуйоване до безпечного району. У цьому випадку проведення таких захисних заходів, як правило, вимагає подальшого проведення рятувальних робіт з евакуації людей з місць тимчасового перебування в небезпечній зоні. При цьому слід мати на увазі, що населення може використовувати як місце тимчасового перебування (прихистку) й верхні частини дерев [18, 46].

Рішення на проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт при повені, як і при інших стихійних лихах, приймається на підставі даних розвідки, що за повеней організується для виявлення обстановки в районах лиха з метою максимального зменшення збитку.

Головними завданнями розвідки при повенях є:

- ✓ визначення меж катастрофічного затоплення;
- ✓ контроль динаміки розвитку НС (повені);
- ✓ встановлення місць знаходження людей і тварин, які потребують допомоги;
- ✓ виявлення матеріальних цінностей, що підлягають вивозенню із зони стихійного лиха;
- ✓ вибір і розвідка маршрутів евакуації людей, тварин і матеріальних цінностей плавзасобами, облаштування причалів;
- ✓ вибір та облаштування майданчиків для приземлення гелікоптерів у зоні лиха.

Особливостями організації розвідки є наявність значних територій, розвідка яких наземними засобами транспорту ускладнена, та необхідність її цілодобового проведення.

При НС організується комплексна розвідка (повітряна, наземна, надводна).

При проведенні повітряної розвідки використовують авіацію (гелікоптери, літаки), за допомогою яких з'ясовують межі зони затоплення, місця знаходження людей у зоні затоплення та визначають можливість доступу до них.

При наземній розвідці спеціально створені пости контролюють рівень води та оповіщають керівні органи про її підйом. У виборі маршрутів евакуації людей, худоби і матеріальних цінностей, крім повітряної розвідки, застосовують надводну (катери, малі судна).

Основними способами ведення розвідки за умов повені є візуальний, фотографічний, телевізійний, тепловізорний та радіолокаційний. Відповідність способів ведення розвідки поставленим завданням наведено в табл. 6.4.

Таблиця 6.4

**Способи виконання завдань розвідки при НС,
пов'язаних з повінню [46]**

Завдання розвідки	Способи ведення розвідки
Визначення меж катастрофічного затоплення і підтоплення	Візуальне спостереження, фотографування місця з повітря, телевізійний, радіолокаційний
Контроль динаміки розвитку НС	Візуальне спостереження, фотографування місця з повітря, телевізійний, радіолокаційний
Встановлення місць знаходження людей і худоби, які потребують допомоги	Візуальне спостереження, тепловізорне
Виявлення способів евакуації матеріальних цінностей	Візуальне спостереження, фотографування місця з повітря, телевізійний
Вибір і розвідка маршрутів евакуації людей, тварин і матеріальних цінностей	Візуальне спостереження, фотографування з повітря

Головною особливістю проведення рятувальних робіт у зонах з високим рівнем води є складність забезпечення доступу рятувальників до постраждалих та їх деблокування.

Територію затоплення для зручності управління роботами, забезпечення чіткої взаємодії між рятувальними формуваннями, як правило, розподіляють на сектори, а сектори – на окремі робочі місця.

Потребу у рятувальних формуваннях розраховують, зважаючи на обсяг робіт, можливості формувань, а також задані обмеження на тривалість виконання рятувальних робіт. Розподіл за робочими місцями (секторами) проводять за результатами оцінки потреби у цих формуваннях.

При розподілі сил і засобів для проведення рятувальних робіт у зонах з небезпечним рівнем води доцільно організовувати такі групи:

- ✓ група розвідки та пошуку постраждалих – на швидкісних плавзасобах (варіант 1) та гелікоптерах (варіант 2);
- ✓ група деблокування та евакуації постраждалих;
- ✓ група прийому постраждалих та надання їм ЕМД.

При організації проведення рятувальних робіт командир формування обирає їх організаційно-технологічну схему. Як правило, використовують паралельну, послідовну та змішану схеми проведення пошуково-рятувальних робіт.

При виборі способу (прийому) деблокування постраждалих, а також для організації робіт у зоні затоплення враховують такі відомості:

- ✓ час настання фізіологічних змін в організмі постраждалого у різні пори року;
- ✓ тип організаційно-технологічної схеми виконання рятувальних робіт;
- ✓ можлива тривалість виконання рятувальних робіт.

Пошук постраждалих за умов високого рівня води є сукупністю дій, спрямованих на знаходження, з'ясування місцезнаходження та стану постраждалих, встановлення зв'язку з ними та визначення обсягу та характеру необхідної допомоги.

Роботи з порятунку постраждалих виконуються з метою забезпечення доступу до постраждалих, які знаходяться у небезпечних зонах, їх вивільнення та організацію шляхів подальшої евакуації.

У зонах високого рівня води постраждалі можуть бути заблоковані у таких місцях:

- ✓ над поверхнею води (дерева, верхні поверхи будівель і споруд);
- ✓ на поверхні води;
- ✓ під водою (у затоплених приміщеннях та на дні).

Деблокування постраждалих з верхніх поверхів (рівнів) затоплених будівель і споруд, а також з дерев і чагарників здійснюється різними способами:

- ✓ по відновлених або вцілілих сходових маршах;

- ✓ за допомогою рятувальної мотузки (поясу);
- ✓ з використанням драбини-штурмовки;
- ✓ з використанням канатних шляхів;
- ✓ з використанням рятувального рукава.

Порятунок постраждалих наведеними способами передбачає їх завантаження на плавзасоби з подальшою евакуацією до безпечних місць. Крім цього, для зняття постраждалих з верхніх поверхів будівель можуть бути використані гелікоптери, обладнані спеціальними рятувальними пристроями.

Порятунок постраждалих з поверхні води проводиться такими способами:

- ✓ підйом на борт плавзасобу;
- ✓ буксирування рятувальниками вплав;
- ✓ використання табельних і підручних рятувальних засобів.

Вивільнення постраждалих із затоплених приміщень та з дна є складним завданням та може проводитися способами:

- ✓ вплав рятувальниками в аквалангах;
- ✓ деблокуванням із затоплених приміщень з подальшим буксируванням до плавзасобу.

Евакуація постраждалих здійснюється двома паралельними потоками:

- ✓ з поверхні води та з-під води на плавзасобах;
- ✓ з верхніх поверхів, дерев, незатоплених територій на гелікоптерах і плавзасобах.

Постраждалих евакуюють з місць блокування у два етапи:

I етап – з місць блокування на борт плавзасобу;

II етап – з плавзасобу на пункт збору постраждалих.

При порятунку великої кількості постраждалих, які знаходяться у зоні затоплення, евакуація проводиться у три етапи: на першому етапі (наприклад, при порятунку з поверхні води) проводиться вилучення з води, розміщення постраждалих у найбільш безпечному незатопленому місці з вільним доступом до шляхів евакуації; ***на другому етапі*** проводиться їх завантаження на плавзасоби; ***на третьому етапі*** (або паралельно) організовують шляхи та проводять евакуацію на плавзасоби з цієї ділянки до пункту збору постраждалих.

У випадку надзвичайних обставин (швидкий підйом рівня води, що поширюється на раніше не затоплені території; небезпека погіршення метеорологічної обстановки у зоні затоплення) майданчики для евакуації можуть бути облаштовані на дахах будівель та верхніх поверхах, а евакуацію проводять з використанням гелікоптерів або облаштованих канатних шляхів на сусідні будівлі або території, що знаходяться вище максимально можливого рівня підйому води.

При проведенні евакуації з верхніх поверхів затоплених будівель використовують такі способи:

- ✓ спуск з використанням рятувальних рукавів;
- ✓ спуск за допомогою рятувального поясу;
- ✓ спуск за допомогою петлі;
- ✓ спуск за допомогою грудної обв'язки;
- ✓ підйом на борт гелікоптера.

Вибір способу та засобів евакуації постраждалих визначається:

- ✓ місцезнаходженням людей;
- ✓ їх фізичним та морально-психологічним станом;
- ✓ набором і кількістю засобів у рятувальників для проведення евакуації;
- ✓ рівнем професійної підготовки рятувальників, ступенем зовнішньої загрози для постраждалих та рятувальників.

Аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи при повенях і катастрофічних затопленнях повинні проводитися безперервно в будь-яку пору року, час доби й погоду та забезпечити порятунок постраждалих у термін, що не перевищує час настання небезпечних для життя фізіологічних змін у організмі людини при перебуванні у воді за таких умов.

Особливі вимоги при повенях і затопленнях висуваються до безпечного проведення рятувальних робіт. Для цього мають бути створені всі умови, організований постійний контроль за виконанням рятувальниками належних заходів безпеки, забезпечено надання ЕМД рятувальникам, які постраждали. У постійній готовності має знаходитися резервна пошуково-рятувальна група для надання допомоги працюючим групам при виникненні екстремальних ситуацій.

Оперативність управління силами при ліквідації наслідків повеней досягається завчасною підготовкою органів управління до вирішення завдань за цих умов, постійним дослідженням обстановки і швидким реагуванням на її зміни, прийняттям обґрунтованих рішень та їх виконанням, організацією та підтримкою належного зв'язку та обміну інформацією.

Організація взаємодії сил ліквідації наслідків повеней і катастрофічних затоплень територій є одним з найважливіших факторів, що забезпечують успіх проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт. Взаємодія організовується насамперед в інтересах рятувальних формувань, виконання цих робіт у найкоротший термін [46, с. 37–48].

Буревій (фр. *uragan*) – вітер силою 12 балів за шкалою Бофорта, тобто більше 35 м/с. Для вимірювання сили вітру у 1806 р. Ф. Бофортом запропоновано 12-балову шкалу оцінки сили вітру за його впливом на наземні предмети і за висотою коливання морських хвиль.

Відповідно до шкали Бофорта, 0 балів відповідає безвітряній погоді; 4 бали – помірному вітру; 6 – сильному вітру; 10 – штормовому вітру (шторму); 12 балів – буревію.

За швидкістю вітру буревії поділяють на п'ять категорій складності [361]: перша категорія – швидкість вітру досягає 150 км/год; друга категорія – 180 км/год; третя категорія – 200 км/год; четверта категорія – до 230 км/год; п'ята категорія – 250–260 км/год.

Наприклад, буревію «Катріна»⁹ присвоєно п'яту категорію складності. З 23 по 31 серпня 2005 р. цей буревій охопив площу близько 230 км² і став причиною загибелі 1300 осіб, спричинив гуманітарну кризу у надзвичайно великих, навіть для такої заможної країни, як США, масштабах. Швидкість вітру досягала 280 км/год, а його пориви на окремих ділянках становили 344 км/год.

⁹ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki:Hurricane_katrina_damage_gulfport_mississippi.jpg

*Вода перетікає через дамбу
за межами
м. Нового Орлеана,
затоплюючи частину міста.
Наслідки Буревію «Катріна»
30 серпня 2005 року [74]*

*Пошкодження Лонг-Біч,
штат Міссісіппі
Буревієм «Катріна»
серпень 2005 р. [74]*

Смерч – атмосферний вихор, що виникає у грозовій хмарі й поширюється вниз, аж до поверхні землі у вигляді темного хмарного рукава або хобота в діаметрі у десятки, сотні метрів.

Смерч над поверхнею суші у США називають *тромбом*, або **торнадо**. Смерчі зазвичай недовготривалі. Переміщуючись разом із хмарою, вони призводять до значних руйнувань і трагічних наслідків. Науковці вважають, що їх кількість з року в рік невпинно зростає. Слабким називають смерч, якщо сила вітру в його епіцентрі не перевищує 60–100 км/год. Сильним смерч вважається при силі вітру 250–350 км/год. [261, с. 30].

Землетруси – підземні удари (*поштовхи*) і коливання земної кори, викликані природними причинами (в основному тектонічними процесами) [362, с. 96].

Згідно з міжнародною сейсмічною шкалою MSK-64, сила землетрусів може становити від 1 до 12 балів. Землетруси інтенсивністю в 1 бал реєструються тільки сейсмічними приладами, від 6–7 балів і вище призводять до порушення

нормального життя людей та пов'язані з небезпекою для їхнього життя і здоров'я.

За підрахунками У. Пекори, директора геологічного управління США, за останні 1000 років від землетрусів та виверження вулканів загинуло від 3 до 5 млн людей. У зведених статистичних даних про найпотужніші землетруси світу у ХХ ст. наведено дані про 340 землетрусів, у тому числі катастрофічних, що супроводжувалися значними людськими жертвами. Найвідоміші землетруси, що призвели до катастрофічних наслідків:

- ✓ 28 грудня 1908 р. на о. Сицилія зруйновано місто Мессина (загинуло більше 80 тис. осіб);
- ✓ 1 вересня 1923 р. в Японії на о. Хонсю загинуло більше 140 тис. осіб;
- ✓ 6 жовтня 1948 р. у передмісті м. Ашхабад, Туркменістан внаслідок землетрусу загинуло 110 тис. осіб;
- ✓ 31 травня 1970 р. в Перу загинуло близько 70 тис. осіб;
- ✓ 28 травня 1976 р. в Китаї загинуло більше 242 тис. осіб.

За останні десятиріччя найбільш значними були землетрус у Вірменії 7 грудня 1988 р. (загинуло більше 30 тис. осіб) та землетрус в Ірані 21 червня 1990 р. (загинуло близько 50 тис. осіб) [266].

За даними Д. Петрович, М. Попович, які вивчали наслідки сильних землетрусів, у всіх постраждалих спостерігалися гострі реактивні психічні стани, а у 10% – серйозні психічні розлади на межі патології [326].

Організація пошуку, рятування та надання медичної допомоги населенню, що постраждало внаслідок землетрусу, здійснюється у надскладних умовах, пов'язаних насамперед з руйнуванням інфраструктури охорони здоров'я, шляхів сполучення та комунальних систем [132, с. 3].

Означене вимагає специфічних, особливих організаційних заходів й реалізації нетипових ефективних та адекватних управлінських рішень щодо процесу організації пошуково-рятувальних робіт у зоні НС та надання медичної допомоги постраждалому внаслідок землетрусу населенню.

Будь-який землетрус – це миттєве вивільнення енергії за рахунок утворення розриву гірських порід, що виникає в деякому об'ємі, так званому осередку землетрусу, межі якого не можуть бути окреслені досить чітко та залежать від структури й напружено-деформованого стану гірських порід у визначеному місці.

Переважає більшість землетрусів (більше 85%) відбувається за обставин стискання, та тільки 15% – за обставин розтягнення, що узгоджується із сучасною геодинамікою геологічних структур і характером зміщення літосферних плит.

Особливості ліквідації наслідків землетрусів характеризуються значними санітарними втратами, які виникають раптово та одночасно. У багатьох випадках їх кількість перевищує можливості територіальних закладів охорони здоров'я з надання медичної допомоги за оптимальний термін для порятунку і збереження життя й здоров'я [132, с. 22].

Розміри незворотних і санітарних втрат можуть коливатися в широкому діапазоні залежно від таких умов:

- ✓ інтенсивності й площі осередку землетрусу;
- ✓ відстані від епіцентру;
- ✓ щільності населення;
- ✓ пори року і часу доби;
- ✓ раптовості виникнення;
- ✓ характеру забудови;
- ✓ організації пошуково-рятувальних робіт;
- ✓ підготовленості населення та низки інших факторів [132, с. 22].

Майже завжди санітарні втрати перевищують незворотні. За даними джерел наукової інформації та спостереженнями фахівців Державної служби медицини катастроф, встановлено, що співвідношення між незворотними і санітарними втратами становить 1:3 та залишається постійним при землетрусах різної інтенсивності.

Визнано, що санітарні втрати під час землетрусів формуються внаслідок:

1) безпосереднього й опосередкованого (через характер загальної обстановки в осередку землетрусу) впливу на людей руйнування будівель і споруд;

2) виникнення вторинних природних причин: зсувів, лавин, селів, повеней, цунамі та ін.;

3) виникнення вторинних причин, пов'язаних з діяльністю людини – пожеж при пошкодженні нафтосховищ, газопроводів, електричних мереж, руйнувань підприємств, що мають запаси хімічних і радіоактивних речовин, та інше;

4) виникнення захворювань та спалаху інфекцій, епідемій [132, с. 22].

Величина і структура втрат внаслідок зазначених причин залежить головним чином від інтенсивності землетрусів, ступеня руйнувань будівель і споруд, характеру розміщення населення в момент землетрусу (відкрито на місцевості, у будівлях різних типів, метрополітені, тунелі тощо). На структуру травматичних ушкоджень впливає також положення людей в момент отримання травми (лежачи/стоячи/сидячи).

Механізми ушкодження в результаті безпосереднього й опосередкованого впливу факторів, причиною яких є підземні поштовхи (струси ґрунту), можуть бути різними. Деякі автори вважають, що близько 45% травм виникає внаслідок впливу руйнування конструкцій будівель, а 55% є наслідком психічної дезорганізації, що виявляється у неправильній поведінці людей (паніка, невміння сховатися, падіння з висоти тощо) [132, с. 23].

На дії рятувальників під час ліквідації наслідків землетрусів впливає низка несприятливих факторів:

- ✓ неконтрольовані дії людей, які постраждали внаслідок землетрусу або втратили близьких родичів, майно;
- ✓ обстановка катастрофи (гуркіт будівель, що руйнуються, хмари густого пилу, пожежі, велика кількість загиблих);
- ✓ випадки загибелі або каліцтва дітей.

Весь цей комплекс негативних стрес-факторів професійного середовища може призводити до психоемоційних

розладів у рятувальників. Значної психотравмуючої шкоди зазнають рятувальники, коли усвідомлюють свою безпорадність у неможливості надати необхідну допомогу постраждалим.

Встановлено, що у близько 20% постраждалих гострі реактивні стани після землетрусу швидко минають, у 70% тривають від декількох годин до 2–3 діб, а у 10% спостерігаються серйозні психічні порушення, що вимагають спеціальної медико-психологічної допомоги і лікування. За іншими даними, «ситуаційні реакції» під час землетрусів виявляються у більшості постраждалих (в середньому у 70–80%), реактивні психози – відносно рідко (до 5%) населення [132], [184], [274], [275].

Дані про величину, структуру, закономірності формування санітарних втрат серед населення можуть стати основою організації медико-психологічного забезпечення тільки за умови наявності лікувально-евакуаційної характеристики постраждалих (потреба у заходах різних видів медичної та психологічної допомоги, ступінь терміновості їх виконання та необхідні для цього сили і засоби, можливість і доцільність евакуації постраждалих та ін.) [132].

Основним фактором, який визначає величину санітарних втрат та частку ушкоджень різних ступенів тяжкості, є інтенсивність землетрусу. Разом з тим, залежність структури санітарних втрат відповідно до типів поселення постраждалих людей (у тому числі особливостей їх забудови) і характеру розміщення населення на момент землетрусу відносно невелика [132, с. 31].

Пожежі. Значними стихійними лихами можуть стати пожежі, які є небезпечними для життя і здоров'я великої кількості людей. Найбільш небезпечними є пожежі в екосистемах та у мегаполісах. Також пожежі завжди виступають супутнім чинником більшості техногенних катастроф.

Основним вражаючим фактором пожежі є вплив високих температур і, як наслідок, виникнення опіків або отруєння продуктами горіння, більшість з яких має підвищену токсич-

ність і може викликати отруєння різного ступеня важкості, а гіпоксія спричиняє розвиток стану панічного страху. У деяких випадках продукти неповного згорання (наприклад, чадний газ) утворюють з киснем горючі і вибухонебезпечні суміші.

Ще одним типом надзвичайних ситуацій є екологічні катастрофи.

Екологічна катастрофа – це особливий вид катастроф, викликаний впливом антропогенних факторів, які призвели до негативних якісних змін біосфери, що здійснюють шкідливий вплив на людей, тварин, рослинний світ та загалом на довкілля [261, с. 31].

Найбільш вірогідними екологічними катастрофами, до ліквідації яких можуть бути залучені зведені рятувальні загони МГМ ДСНС України, є катастрофи, пов'язані із забрудненням території (акваторії) моря, нафтопродуктами унаслідок аварій суден, ліквідації наслідків аварій із хімічним або радіаційним забрудненням та ін.

Під **техногенною катастрофою** розуміють раптовий вихід з ладу машин, механізмів та агрегатів під час їхньої експлуатації, що супроводжуються серйозними порушеннями виробничого процесу, вибухами, утворенням осередків пожеж, радіоактивним, хімічним, біологічним зараженням великих територій із загибеллю людей [261, с. 32].

Соціальні катастрофи – результат суспільно-політичної діяльності групи осіб (політичних діячів, партій, суспільних груп та ін.) або державної влади, які зумовили зниження економічного благополуччя населення, а в крайніх випадках призвели до масової загибелі людей [326].

Війна – складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням суперечностей між державами, народами, національними й соціальними групами з переходом до використання засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між їхніми збройними силами [399].

Війна як надзвичайна ситуація, що спричинює виникнення психогенних розладів (як у мирного населення, так і фахівців), по суті, об'єднує всі психотравмуючі фактори щодо стихійних лих та катастроф.

У війні із застосуванням звичайної зброї відбуваються руйнування будівель, пожежі в результаті дій артилерії чи авіації, катастрофічні повені у зв'язку з пошкодженням гідроспоруд, забруднення великих територій радіоактивними і отруйними хімічними речовинами при руйнуванні електростанцій і хімічних підприємств. У випадку застосування засобів масового ураження максимальним за інтенсивністю психотравмуючого впливу (окрім самого факту застосування такої зброї) є утворення осередків масових санітарних втрат, особливо від ядерної зброї.

Інформація про можливі санітарні втрати цивільного населення під час війни за рахунок психогенних розладів є досить суперечливою, але варто припустити, що вони не будуть меншими, чим при стихійних лихах. Підтвердженням цьому є ті обставини, що при деяких землетрусах й ураганах більшість населення впевнено, що розпочата ядерна війна.

6.2. Методологія проведення пошуково-рятувальних робіт для країни, яка потерпає від стихійного лиха, а також іноземних пошуково-рятувальних загонів, які мають прийти на допомогу

У разі виникнення НС міжнародного значення, для ліквідації якої передбачено залучення ПРК МРЦ ШР ДСНС України, з моменту отримання запиту від іншої країни або від офісу УКГП ООН алгоритм реагування має бути чітко регламентованим відповідно до вимог *Керівництва ІНСАРАГ з проведення міжнародних пошуково-рятувальних операцій* [380].

Таке реагування розподілене на певні послідовні цикли, так звані **методологічні цикли ІНСАРАГ** (міжнародні цикли реагування, у свою чергу, розподіляються на **фази реагування**):

1. *Готовність* – період між реагуванням на НС, впродовж якого розглядають підсумки досвіду попереднього реагування, роблять відповідні висновки й вдосконалення, здійснюють навчання, складають плани реагування на майбутнє.

2. *Мобілізація* – описують дії, які необхідно негайно здійснити після виникнення лиха, а також процес підготовки ПРЗ для надання допомоги країні, яка зазнала НС.

3. *Пошуково-рятувальні роботи* – описують всі необхідні дії з моменту прибуття іноземної ПРК до центру ООН з прийому/відправлення команд (RDC), реєстрації в міжнародному польовому координаційному центрі (OSOCC), доповіді LEMA і проведенні пошуково-рятувальних робіт до моменту отримання повідомлення від місцевої влади про їх завершення.

4. *Демобілізація* – описують усі необхідні дії з моменту отримання пошуково-рятувальною командою (ПРК) інструкцій про припинення пошуково-рятувальних робіт (ППР), підготовки до відправлення на батьківщину, координація відправлення ПРК через OSOCC та від'їзд загонів з країни, яка потерпає від НС, через RDC.

5. *Післяопераційна фаза* – описують всі необхідні дії після повернення міжнародних ПРК у пункт постійної дислокації, коли від них потрібно заповнити та надіслати звіт про виконану роботу і проведений аналіз роботи з метою отримання висновків для підвищення загальної ефективності та якості реагування на НС у майбутньому [380, с. 10–11].

Зазначені п'ять фаз поширюються на всі задіяні структури як у сфері координації проведення ПРР, так і процедури проведення міжнародної пошуково-рятувальної операції.

Існують і певні *вимоги*, які мають дотримуватися країни, що висловлюють свою згоду надавати або отримувати допомогу від ООН у разі виникнення стихійних лих чи НС. Однією з таких вимог є призначення контактної особи ІНСАРАГ. Ця посадова особа має займати відповідний посадовий статус (у ДСНС України такою особою, як правило, призначають заступника керівника центрального органу виконавчої влади, на якого покладають обов'язки з координації питань попередження та реагування на НС). Бажаним є сталість перебування цієї посадової особи на посаді з метою створення і підтримання постійних міждержавних зв'язків між урядом країни та ІНСАРАГ [380].

В обов'язки контактної посадової особи входить:

✓ діяти як одноосібна контактна особа від уряду країни для секретаріату ІНСАРАГ і міжнародних учасників, які реагують на НС;

✓ впроваджувати методологію ІНСАРАГ відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 57/150 від 16.12.2002 «Підвищення ефективності і зміцнення координації міжнародної допомоги при проведенні пошуково-рятувальних операцій у містах» у своїй країні серед керівників усіх рівнів;

✓ забезпечити використання методології ІНСАРАГ для отримання міжнародної допомоги, як це визначено у Керівництві ІНСАРАГ і резолюції ООН 57/150, та використовувати її в національному плані ліквідації наслідків НС;

✓ надавати або забезпечувати представництво своєї країни на нарадах відповідної регіональної групи ІНСАРАГ¹⁰;

✓ передавати інформацію, отримувану від Секретаріату ІНСАРАГ, зокрема запрошення на наради ІНСАРАГ, семінари, навчальні курси або навчання з проведення ПРР, відповідними керівними структурами й ПРК у своїй країні;

✓ у разі, коли країна головує у відповідній регіональній групі, вона зобов'язана здійснювати щорічні регіональні засідання ІНСАРАГ, організовані секретаріатом ІНСАРАГ;

✓ приймати у своїй країні і бути головуючою щорічної наради керівників пошуково-рятувальних загонів ІНСАРАГ, які ініціює й організовує за допомогою секретаріату ІНСАРАГ;

✓ приймати у своїй країні і бути головою семінарів ІНСАРАГ згідно з рекомендаціями регіональної групи або за вказівкою керівного комітету, за ініціативою секретаріату.

У випадку, коли національна контактна посадова особа ІНСАРАГ залишає свій пост, необхідно призначити заміну та поінформувати секретаріат ІНСАРАГ [380, с. 14–18].

¹⁰ Регіональні групи ІНСАРАГ представляють три регіони світу: Європейсько-Африканський-Близько- Східний регіон (до якого належить Україна; регіон Північної і Південної Америки; Азійсько-Тихоокеанський регіон).

Специфіка діяльності та суворі вимоги з боку Управління Організації Об'єднаних Націй з координації гуманітарних справ УКГС/ОСНА щодо відпрацювання єдиних світових стандартів реагування на великомасштабні НС, зумовлені значним збільшенням НС, особливо їх наслідків через стрімку урбанізацію світу¹¹. Для того, щоб у реагуванні на НС брали участь високопрофесійні кадри, необхідно кваліфікувати міжнародні ПРК відповідно до їх робочих можливостей, тому, на наше переконання, *опис функціональних можливостей та їх особливостей групової взаємодії* дає можливість більш повно визначити специфіку як індивідуальної діяльності кожного члена групи, так і особливості групової взаємодії рятувальників під час виконання ПРО у складі МГМ.

Основне завдання рятувальників під час ліквідації НС полягає в організації і проведенні оперативного пошуку постраждалих і надання їм своєчасної допомоги. Досвід реагування на численні НС та аналіз їх ліквідації свідчить про те, що при відсутності допомоги впродовж першої години помирає близько 40% важкопоранених, через 3 години – 60%, через 6 годин – 95% постраждалого населення.

Відомий американський хірург Р. Адамс Коулі (1917–1991 рр.), один із засновників невідкладної медичної допомоги, який увів поняття «золотої години» в медицині, писав: «Між життям і смертю є золота година. Якщо ви важко поранені, у вас залишилося 60 хвилин. Зрозуміло, ви не обов'язково помрете саме через годину, це може статися за три дні або два тижні після поранення, – але у вашому тілі за цей період вже відбудуться незворотні процеси»¹².

¹¹ Урбанізація (від лат. urbanus – міський) – зростання значення міст у розвитку суспільства, що супроводжується розвитком міських поселень, збільшенням частки міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі.

¹² Tribute to R Adams Cowley, M.D. «University of Maryland Medical Center, R Adams Cowley Shock Trauma Center».

Із реальних досліджень медиків-рятувальників встановлено, що протягом 3-х годин після початку землетрусу вдається врятувати 90% постраждалих, через 6 годин їх кількість скорочується до 50%, а після декількох днів надавати допомогу вже практично нікому. Водночас можна зазначити, що у практиці діяльності кінологічної служби ДСНС України мали місце випадки, коли людей під завалами руїн знаходили і у більш пізні строки.

При сходженні лавин у перші хвилини гине близько 20% постраждалих, у першу годину кількість постраждалих збільшується до 60%, а після другої години пошуково-рятувальних робіт шанси вижити становлять один до десяти [132].

Тому **визначальними критеріями готовності** до успішної діяльності у складі МГМ та ПРО є мобільність зведених рятувальних підрозділів МГМ та їхня оперативність до швидкого реагування на НС.

Відповідно до вимог керівних документів Міжнародної консультативної групи з пошуку та порятунку при ООН головною метою діяльності ПРК важкого класу, які пройшли атестацію на статус команди міжнародного класу, мають відповідати таким міжнародним стандартам:

- ✓ бути здатними до швидкої мобілізації;
- ✓ мати можливість до автономної роботи;
- ✓ бути здатними координувати свої дії з іншими національними міжнародними ділянками реагування;
- ✓ надавати допомогу ООН в розгортанні і роботі пунктів приймання й відправлення загонів (RDC) і міжнародного координаційного центру (OSOCC);
- ✓ не бути тягарем для країни, що постраждала;
- ✓ ефективно здійснювати операції із порятунку життя постраждалих людей;
- ✓ застосовувати на практиці механізми координації, що прийняті на міжнародному рівні [380].

Здійснити психологічний аналіз функціонального розподілу індивідуальної та групової діяльності фахівців команди важкого класу МРЦ ДСНС України, яка проводить свою

діяльність у постійній готовності до реагування на НС на території України та за її межами у складі МГМ та ПРО, представляється можливим саме за видами діяльності структурних елементів команди, які умовно були розподілені на 5 основних видів:

1. Керівництво;
2. Матеріально-технічне забезпечення;
3. Пошук;
4. Рятування;
5. Медичну складову.

Мета діяльності та можливості ПРК важкого класу.

ПРК важкого класу має практичні можливості проведення пошуку у складних умовах з використанням технічних засобів і рятувальних операцій в НС, з руйнуванням конструкцій, особливо конструкцій армованих конструкційною сталлю.

Важкі ПРК призначені для надання міжнародної допомоги при раптових стихійних лихах з масштабними обвалами армованих бетонних конструкцій, зазвичай розміщених у містах, коли національні сили не в змозі реагувати або не мають необхідних можливостей.

Міжнародні ПРК, що направляються до країни, яка потерпає від НС, мають у продовж 48 годин приступити до рятувальних робіт, після розміщення повідомлення інформації про НС на Віртуальному OSOCC [380].

До реєстру пошуково-рятувальних загонів ІНСАРАГ вносяться тільки ПРК, які відповідають міжнародним вимогам системи класифікації ПРК важкого класу. Детальний перелік вимог, яким мають відповідати ПРК важкого класу, наведені у попередньому розділі.

Отже, **основна мета** діяльності міжнародної гуманітарної місії полягає у ***реагуванні на надзвичайні ситуації на території України і за кордоном.*** Місія повинна мати базові можливості, єдині для ПРК усіх країн, які атестовані на статус команд міжнародного класу.

Умовою залучення національних ПРК до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій є дотримання та відповідність таких команд певним вимогам:

1. Дотримання питань етики при проведенні пошуково-рятувальних робіт за кордоном:

1.1. Поведінка особового складу працюючого за кордоном у складі ПРК є питанням першорядної важливості для ІНСАРАГ, для країни, яка надає допомогу країні, що зазнала катастрофи (аварії) і представників місцевої влади.

1.2. Особовий склад ПРК повинен завжди прагнути до того, щоб їх сприймали, як представників добре організованої, професійно підготовленої групи фахівців, зібраних разом для надання допомоги країнам, або співтовариствам, які її потребують. По завершенню операції ПРК повинні бути впевнені в тому, що їх робота носила позитивний характер, була корисною і їх будуть пам'ятати за їх професіоналізм й адекватну поведінку.

1.3. Питання етики включають права людини, юридичні, моральні та культурні аспекти і стосуються взаємовідносин членів ПРК і населення країни, яка потерпає від стихійного лиха.

1.4. Усі члени ПРК є офіційними представниками свого загону, своєї країни і всієї спільноти ІНСАРАГ. Будь-яке порушення моральних принципів або поведінки, негідне членів загону, розглядається як непрофесійні дії членів команди. Неналежна поведінка може дискредитувати добре проведену ПРК роботу, негативно характеризувати загін і країну, яку він представляє, а також всю спільноту ІНСАРАГ.

1.5. Ніколи під час виконання місії члени ПРК не повинні користуватися будь-якими перевагами, ситуацією або можливостями у своїх корисних інтересах. Обов'язком усіх членів загону є завжди і у всьому поводити себе професійно.

1.6. ПРК, що реагують на міжнародні НС, мають бути автономними, щоб ніколи не ставати тягарем для постраждалої від НС країни, якій вини надають допомогу [380, с. 30].

2. Питання етики, які необхідно враховувати під час перебування в країні, що потерпає від НС:

- 2.1. Життєві цінності місцевої громади;
- 2.2. Розуміння культурних аспектів – расових, релігійних і національних.
- 2.3. Носіння темних окулярів під час розмов є недоречним.
- 2.4. Мовний бар'єр.
- 2.5. Відмінні від власних, робоча етика і цінності.
- 2.6. Відмінності у місцевому одязі.
- 2.7. Місцеві звичаї, що стосуються їжі, поведінки тощо.
- 2.8. Діяльність місцевих правоохоронних органів.
- 2.9. Місцева політика, що стосується поводження зі зброєю.
- 2.10. Місцеві умови життя.
- 2.11. Місцеві звичаї та традиції водіння транспорту.
- 2.12. Місцева політика щодо використання різних лікарських засобів.
- 2.13. Вживання алкоголю і незаконних наркотичних речовин.
- 2.14. Робота з інформацією обмеженого користування.
- 2.15. Використання пошукових собак.
- 2.16. Надання медичної допомоги та поводження з пацієнтами та / або загиблими.
- 2.17. Дрес-код або норми, що стосуються одягу.
- 2.18. Обмеження за статевими ознаками.
- 2.19. Обмеження, що стосуються відпочинку та розваг.
- 2.20. Місцеві обмеження з користування радіозв'язком і використанням видів зв'язку.
- 2.21. Фотографування і демонстрація фотографій постраждалих або зруйнованих будівель.
- 2.22. Збір сувенірів (шматочків зруйнованих будівель і т.п.).
- 2.23. Псування майна (наприклад, при нанесенні маркування на будівлі і споруди).
- 2.24. Доступ до закритих зон (військові, релігійні і т.д.).
- 2.25. Моральні норми.
- 2.26. Облік можливостей та практичного досвіду інших загонів.

2.27. Хабар для сприяння вирішення особистих питань (винагороди за послуги тощо).

2.28. Політичні питання.

2.29. Будь-які дії або поведінка, які можуть погіршити стресову ситуацію.

2.30. Куріння в неналежному місці та ін. [380, с. 38–39].

До загальних питань організації ПРР належать: планування, підтримання готовності, мобілізація, і демобілізація.

1. *Планування роботи* – це безперервний процес, який починається задовго до будь-якого реагування і триває після повернення ПРК у пункт постійної дислокації. Планування включає збір і поширення інформації, а також визначення усіх необхідних сил і засобів та додаткових ресурсів для виконання місії.

Питання інформаційного забезпечення та планування повинні бути добре зрозумілі як керівникам, так і членам пошуково-рятувального загону. У більшості випадків планування операції і розподіл ділянок робіт між загонами є обов'язком OSOCC і її виконання має забезпечити досягнення всіх цілей, визначених LEMA¹³. Представники ПРК повинні брати участь у нарадах з планування за графіком, складеним OSOCC, доповідати про хід виконання робіт, запитувати додаткові ресурси або допомогу, отримувати призначення на нові ділянки роботи [380].

2. *Готовність*. Керівництво ПРЗ має забезпечувати:

2.1. Проводити відбір членів ПРЗ і їх навчання, що стосується системи ЮНДАК¹⁴, включаючи розгортання і організацію роботи RDC і OSOCC (пунктів прийому і відправки команд), для того щоб вони могли здійснювати координацію дій міжнародних ПРО (пошуково-рятувальних операцій в умовах міста).

¹³ LEMA – місцеві органи реагування на катастрофу.

¹⁴ ЮНДАК – система ООН з оцінки наслідків катастрофи та координації.

2.2. Для реагування на НС за кордоном члени ПРЗ повинні мати всю необхідну документацію, а не тільки паспорт, посвідчення особи або довідку про щеплення. Наприклад, у багатьох країнах існують суворі правила, що стосуються медичного лікування. Тому на всі медичні препарати, наявні у членів ПРК, повинні бути рецепти, а медичний персонал загону повинен мати при собі документи, які підтверджують їх професійну медичну кваліфікацію. Пошукові собаки повинні мати мікрочипи і чинні сертифікати про вакцинацію.

2.3 Формуляри оперативного планування OSOCC повинні бути в наявності в електронному та друкованому вигляді [380, с. 40].

3. Мобілізація.

3.1. Необхідно зібрати якомога більше інформації про країну, яка потерпає від надзвичайної ситуації (катастрофи), і фактичної ситуації для прийняття рішень.

3.2. З'ясувати у вищого керівництва, чи буде загін брати участь у конкретній пошуково-рятувальній операції.

3.3. Керівництво загону має провести попереднє планування для з'ясування ступеня готовності загону до реагування.

3.4. Члени загону повинні бути поінформовані про фактичну ситуацію.

3.5. Визначити необхідні сили і засоби конкретно для даного реагування і призначити відповідальних за кожною позицією.

3.6. Розмістити на віртуальному OSOCC інформацію, що містить деталі способу транспортування, розрахункового часу вибуття з пункту постійної дислокації і прибуття загону в країну, що потерпає від НС, а також можливості загону і його особливі потреби по прибуттю (місцевий транспорт, паливо та ін.) у разі необхідності.

3.7. У разі необхідності надати навчений кваліфікований персонал для організації або забезпечення координації в RDC і / або в OSOCC.

3.8. Перед відбуттям до країни, що потерпає від НС, повідомити про своє реагування через віртуальний OSOCC.

3.9. Розробити план на випадок виникнення непередбачених обставин на підставі наявної інформації про фактичну ситуацію (персонал, наявність фахівців щодо окремих аспектів проведення ПРР, небезпечні речовини, транспорт і т. ін.).

3.10. Інформувати національну контактну особу про стадії реагування загону.

3.11. Організувати транспортування в країну, що потерпає від НС, міжнародну пошуково-рятувальну операцію і вирішити питання її фінансування.

3.12. Отримати в RDC, OSOCC, і / або LEMA інформацію про розподіл робочих ділянок для проведення ПРР.

3.13. Розробити план дій, що стосується забезпечення безпеки, маршрутів висування в зону НС і назад, матеріально-технічного забезпечення, в разі необхідності – спеціалізованих груп рятувальників (група розвідки, зв'язківці, група для визначення місця розміщення базового табору і робочих ділянок) [380, с. 41].

3.14. Підготувати і провести детальний брифінг за планом дій для особового складу ПРК.

Цей етап, окрім зазначеного, передбачає:

- ✓ прибуття членів ПРК у призначений пункт збору;
- ✓ медичний огляд особового складу та собак;
- ✓ інструктаж задіяного до реагування особового складу;
- ✓ перевірка матеріально-технічного забезпечення, необхідного для реагування;
- ✓ виконання вимог по завантаженню в літак, включаючи декларування небезпечних матеріалів;
- ✓ проходження міграційних процедур.

На робочих ділянках офіційні розпорядження передаються з LEMA в OSOCC, а із OSOCC – керівнику ПРЗ.

OSOCC є координаційним центром для міжнародних ПРК, а LEMA – єдиним органом управління в НС, оскільки представляє уряд країни, яка приймає міжнародну допомогу [380, с. 45–46].

4. Прибуття на територію країни, яка потребує допомоги:

4.1. У перелік заходів, що передбачають реалізацію даного етапу місії, входять:

- ✓ проходження міграційних процедур;
- ✓ проходження процедури митного контролю;
- ✓ зустріч з керівництвом аеропорту;
- ✓ розгортання і робота в RDC (пункті прийому і відправлення команд);
- ✓ зустріч з місцевими органами управління в НС (LEMA);
- ✓ розгортання і робота в OSOCC;
- ✓ розгортання базового наметового містечка та ін.

4.2. Відразу після прибуття до країни, яка потерпає від НС, керівник ПРЗ повинен доповісти про прибуття в RDC і OSOCC. RDC і/або OSOCC зобов'язані забезпечити загін усім необхідним, включаючи транспортування до призначеної для нього ділянки проведення ПРП [380, с. 45].

4.3. Після прибуття ПРК у зону НС керівник відразу повинен отримати інформацію в OSOCC, якщо він вже існує, і / або в LEMA, про поточну ситуацію. Якщо OSOCC ще не існує, то від ПРЗ, які прибули раніше, вимагається організувати й забезпечити роботу OSOCC до прибуття групи ЮНДАК.

4.4. Існує порядок звітності, а саме перед ким і як звітує керівник ПРЗ. Порядок звітності має бути швидко організованим і почати працювати відразу після прибуття ПРЗ в зону НС.

4.4.1. Будь-які питання, пов'язані з культурою країни перебування, які можуть спричинити проблеми під час роботи загону, мають бути добре роз'яснені особовому складу ПРЗ;

4.4.2. Для розуміння хронології подій керівник ПРЗ повинен ознайомитися з попереднім та існуючим на даний момент планом дій OSOCC, якщо такі є в наявності;

4.4.3. Усі ділянки реагування мають чітко розуміти, як будуються стосунки між ПРК, OSOCC і LEMA;

4.4.4. OSOCC повинен зареєструвати інформацію про контактні особи ПРЗ.

Має бути призначена посадова особа від ПРК, уповноважена робити запит для отримання допомоги у забезпеченні специфічних потреб загону.

OSOCC має інформувати керівника загону про:

- ✓ наявні засоби і способи ведення зв'язку;
- ✓ графік надання звітів, які містять також і ситуаційні звіти, робочі брифінги тощо;
- ✓ яку допомогу ПРЗ можуть отримати на місці ведення ПРР;
- ✓ наявність і місце дислокації базового табору;
- ✓ наявність спеціального обладнання;
- ✓ питання про забезпечення безпеки (safety and security).

5. Стадія проведення пошуково-рятувальних робіт:

5.1. ПРК має дотримуватися політики і процедур, які прийняті в країні, що потерпає від НС, що стосуються проведення робіт з ліквідації НС. LEMA країни (місцеві органи реагування на катастрофу), що потребує допомоги, є відповідальними за загальне керівництво реагуванням на НС.

5.2. Керівництво ПРК зобов'язане отримати в OSOCC і / або LEMA й задокументувати інформацію, що має містити:

- ✓ порядок підзвітності;
- ✓ контактні особи та форми зв'язку з ними;
- ✓ оновлену інформацію про ситуацію;
- ✓ розподіл і перерозподіл робочих ділянок між пошуково-рятувальними командами;
- ✓ перелік питань безпеки.

5.3. Інформувати OSOCC і / або LEMA про можливості загону, використовуючи формуляр характеристики загону.

5.4. Переглянути й скорегувати план дій з урахуванням результатів OSOCC.

5.5. Керівництву загону необхідно отримати в OSOCC інформацію щодо:

- ✓ тривалості робочих періодів (циклів) для виконання отриманих пошуково-рятувальних завдань;
- ✓ інструкцію про передачу ПРЗ постраждалих у місцеві лікувальні заклади, а також з надання медичної допомоги і плани медичної евакуації травмованих членів ПРЗ;

- ✓ питання безпеки (при необхідності – евакуації з робочих ділянок);
- ✓ графік проведення внутрішніх брифінгів;
- ✓ карти місцевості та плани зруйнованих будівель (за наявності) [380].

5.6. Підготувати і здійснити передачу в OSOCC ситуативних звітів.

5.7. Розглянути довгострокові плани з метою поповнення запасів й отримання нових завдань.

5.8. Пакет основної документації має містити:

- ✓ журнал реєстрації подій у хронологічному порядку;
- ✓ план дій;
- ✓ медичну документацію, яка стосується постраждалих у НС і членів ПРК.

Окрім означених вище заходів, до процедур проведення ПРР також входять в обов'язковому порядку:

- ✓ проведення розвідки;
- ✓ визначення пріоритетних ділянок проведення ПРР;
- ✓ використання системи маркування ІНСАРАГ і сигнальної системи;
- ✓ проведення пошукових, рятувальних робіт й надання медичної допомоги відповідно до заявлених рівнем класифікації ПРК.

Варто зазначити, що упродовж пошуково-рятувальної операції ПРЗ є організацією, наданою державі, що потерпає від НС, для реагування на НС, але загалом перебуває під юрисдикцією своєї країни. Відповідальність за всі пошуково-рятувальні операції в зоні НС покладається на представника приймаючої сторони. Міжнародні ПРЗ управляються LEMA і координуються OSOCC [380, с. 45].

6. Демобілізація.

У цей період місцеві органи управління в НС (LEMA) оголошують про завершення фази проведення пошуково-рятувальних робіт. Демобілізація включає процес планування і розроблення плану демобілізації.

6.1. ПРК мають розробити плани демобілізації, у яких відображено:

- ✓ фази демобілізації;
- ✓ графік проведення фаз демобілізації;
- ✓ повідомлення в OSOCC про свої потреби, включаючи транспортування у свою країну і про те, яке обладнання загін передає країні, що потерпає від НС, у випадку прийняття такого рішення;
- ✓ визначити і повідомити у пункт постійної дислокації про свої потреби (транспортування, питання, які стосуються засобів масової інформації, процедури прибуття тощо);
- ✓ питання безпеки.

6.2. Провести брифінг ПРК з питань, що стосуються процедури демобілізації.

6.3. Розробити процедуру повернення, яка включає:

- ✓ питання реабілітації рятувальників і технічного відновлення обладнання;
- ✓ поповнення запасів обладнання і витратних матеріалів.

6.4. Підготовка звітів. Скомпіювати інформацію і надати звіт про результати проведеної ПРО. Направити звіт до секретаріату ІНСАРАГ упродовж 45 діб після повернення на постійне місце дислокації [380].

6.3. Розподіл праці фахівців пошуково-рятувального загону важкого класу ДП МРЦ ДСНС України в умовах міжнародної гуманітарної місії

Пошуково-рятувальна команда важкого класу (важка ПРК) призначена для надання міжнародної допомоги при раптових стихійних лихах (землетрусах, цунамі, техногенних катастрофах) з численними обвалами армованих бетонних конструкцій, здебільшого розміщених у великих містах, коли національні сили не спроможні реагувати або не мають необхідних можливостей.

Міжнародні важкі ПРК, що направляються до країни, яка потерпає від НС, повинні приступити до пошуково-рятувальних робіт протягом 48 годин після розміщення інформації про НС на віртуальному OSOCC [380, с. 35].

Підсумковою ланкою поліпшення потенціалу місцевого реагування є підготовка і розвиток структурованих ПРК, створених у місцевих екстрених службах, цивільної оборони або добровольчих організаціях. Такі служби позначені як **«важкі ПРК»**, в чій обов'язки входить:

- ✓ розвідка та обстеження зони НС;
- ✓ визначення факторів ризиків та організація дій щодо зниження їх рівня;
- ✓ пошуково-рятувальні операції з використанням складних технічних засобів пошуку та пошукових собак;
- ✓ різання і пророблення проломів, а також підйом і строповка елементів зруйнованих будівель і споруд, виконання видів робіт, що перевершують можливості ПРК середнього класу;
- ✓ можливість роботи та матеріально-технічного забезпечення робіт на двох віддалених один від одного робочих ділянках одночасно;
- ✓ організація надання медичної допомоги та вилучення постраждалих, які в деяких випадках можуть перебувати глибоко під завалами;
- ✓ допомога міжнародних ПРК в інтеграції в роботу місцевих ПРК, що може здійснюватися під керівництвом місцевих органів з управління в НС.

Відповідно до матеріально-технічного забезпечення ПРК повинна мати можливість організувати **базовий табір**, що складається із захисних, санітарних споруд, ділянки для ремонту обладнання, пункту прийому їжі й гігієнічних споруд, а також забезпечувати проведення ПРР на двох різних ділянках.

Пошукова складова повинна мати обладнання для пошуку та виявлення постраждалих, включаючи спеціальні камери й акустичні / сейсмічні прилади, а також спеціально навчених пошукових собак.

Загальними вимогами до особового складу пошуково-рятувальних команд (ПРК) є:

1. Усі члени ПРК важкого класу повинні мати відповідну фізичну підготовку.

2. Усі члени ПРК важкого класу повинні уміти надавати першу медичну допомогу.

3. Усі члени ПРК важкого класу повинні володіти навичками використання штатних засобів зв'язку.

4. Усі члени ПРК важкого класу повинні пройти базовий курс підготовки за системою підготовки ІНСАРАГ.

5. Усі члени ПРК важкого класу повинні володіти англійською мовою, включаючи рятувальну термінологію (особливо для керівництва загону, начальників служб і підрозділів).

6. Усі члени ПРК важкого класу мають бути обізнані та пройти додаткові інструктажі з питань безпеки.

7. Усі члени ПРК важкого класу мають бути ознайомлені з нормами етичного характеру при проведенні ПРР.

8. Усі члени ПРК важкого класу мають пройти базовий навчальний курс з проведення пошуково-рятувальних робіт за методологією ІНСАРАН як для рятувальників, так і для інструкторів.

9. Усі члени ПРК важкого класу повинні мати відповідні щеплення.

Мінімальні вимоги до підготовки посадових осіб ПРК важкого класу наведено у табл. 6.5.

Мінімальні рекомендовані вимоги до компетенцій посадових осіб пошуково-рятувальних команд (ПРК) важкого класу [370, 373, 376, 379, 380, 381, 382, 384]

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (n)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
1. Керівництво		
1.1	Керівник загону (1)	<p>Керівник ПРК є головною особою, яка відповідає за координацію та планування, надає допомогу керівництву загону в організації нарад, документування подій і розроблення довгострокових планів дій.</p> <p>Керівник загону має вміння здійснювати керівництво усіма аспектами діяльності ПРЗ у повсякденній діяльності та при проведенні пошуково-рятувальних операцій, а також забезпечувати всебічну координацію дій.</p> <p>Керівник здійснює оцінку оперативної діяльності ПРЗ і забезпечує взаємодію з іншими підрозділами.</p> <p>Керівник ПРК відповідає за тактичні операції, такі як оцінка, пошук, рятування і медичну допомогу. Він може також відповідати за підрозділ технічної підтримки, який займається моніторингом небезпечних матеріалів і речовин, керує роботою інженерів з оцінки стабільності споруд і будівель, координує проведення операцій, пов'язаних з підйомом деталей конструкцій з використанням підйомних кранів та іншої важкої техніки.</p> <p>Керівник ПРК відповідає: за оцінку місця для розгортання базового табору, рекомендованого OSOCC</p>

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
1.2	Заступник керівника загону (1)	Має володіти усіма компетентностями керівника загону
1.3	Фахівець з планування (1)	Фахівець з планування має допомагати керівництву ПРЗ в організації нарад і зустрічей, документувати основні заходи і дії, а також здійснювати коротко-строкове і довгострокове планування. Здійснює оперативний контроль та своєчасне корегування планів. Формує моніторингові звіти про стан виконання планів
1.4	Фахівець з питань безпеки (1)	Фахівець з питань безпеки має забезпечити безпеку проведення аварійно-рятувальних робіт у ході пошуково-рятувальної операції. Розробляє проєкт плану із забезпечення безпеки ПРО та подає його на затвердження керівникові ПРК. Загальні питання безпеки, що стосуються даної НС, повинні бути визначені під час першого брифінгу ПРЗ. Розробляє та затверджує правила безпеки для всього особового складу ПРЗ. Забезпечує виконання правил безпеки особовим складом ПРЗ відповідно до обставин, що склалися в регіоні: порядок переміщення, маршрути евакуації, обладнання безпечного житла, введення в систему поїменної переклички особового складу тощо. Під час проведення ПРО має підтримувати зв'язок з OSOCC і/або LEMA з питань безпеки. Постійно здійснювати аналіз ризиків. Встановити периметр огорожі базового табору і вести за ним контроль. Забезпечити систему оповіщення про небезпеку. Запровадити принципи роботи в парах

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>Під час проведення ПРР:</i> підтримувати постійний зв'язок з OSOCC і LEMA з питань безпеки; постійно здійснювати аналіз ризиків/джерел небезпек у зоні дислокації базового табору, на маршрутах пересування, виділених робочих ділянках і приймати відповідні заходи щодо їх зменшення.</p> <p>Члени ПРК мають бути навчені і розуміти правила безпеки та виконувати їх відповідно до приписів Департаменту безпеки ООН. Залежно від рівня безпеки, встановленого в країні, яка потерпає від НС, ПРК може бути необхідний супровід служб безпеки. У 2011 р. ООН ввела нову Систему рівнів безпеки (SLS), яка передбачає 6 рівнів: 1) мінімальний; 2) низький; 3) помірний; 4) значний; 5) високий; 6) надзвичайний.</p> <p><i>Під час активізації ПРР:</i> забезпечує загальні питання безпеки і питання безпеки, які стосуються безпосередньо НС, які передбачається розглядати під час брифінгу загону; встановлює умови навколишнього середовища в зоні НС; перевіряє, щоб весь особовий склад прибув до зони НС з необхідними засобами індивідуального захисту і відповідному для даного клімату одязі.</p> <p><i>Демобілізація:</i> визначити наявність і проінструктувати загін про джерела небезпеки, пов'язані з видами транспорту, який будуть використовувати для транспортування загону із країни, що потерпає від НС. Під час руху контролювати дотримання встановлених норм безпеки</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
1.5	Інженер (фахівець) з будівельних споруд і конструкцій (1)	<p>Інженер (фахівець) з будівельних споруд і конструкцій здійснює аналіз й оцінку ступеня пошкодження будівель і споруд, у яких передбачається здійснення пошуково-рятувальних робіт. Має володіти тактичними приййомами демонтажу сегментів (блоків) зруйнованих приміщень.</p> <p>Бере участь у проведенні розвідки ПРР. Забезпечує сортування робочих ділянок, визначає першочерговість проведення ПРР для рятування якомога більшої кількості людей. У деяких випадках першочерговість є безперечною за наявності великої щільності людей, що потребують допомоги.</p> <p>Здійснює оцінку стану споруд. Перш ніж зайти у зруйновану будівлю ПРК має оцінити її стан для прийняття оперативних рішень та із міркувань безпеки.</p> <p>Використання стандартних методів обміну інформацією з оцінки стану зруйнованих будівель збільшує можливості ефективної взаємодії між пошуково-рятувальними командами (ПРК).</p> <p><i>1. Здійснює аналіз будівлі до руйнування:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ призначення будівлі і кількість людей у ній; ✓ загальна площа і висота; ✓ архітектура і план внутрішніх приміщень; ✓ будівельні матеріали і вид конструкції. <p><i>2. Здійснює аналіз причин руйнування:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ з яких причин будівля зруйнована; ✓ як зруйнована будівля; ✓ що зупинило руйнування; ✓ положення елементів обвалених конструкцій

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p>3. <i>Оцінює часткові руйнування:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ пошкодження колон; ✓ пошкодження несучих стін; ✓ пошкодження балок; ✓ пошкодження підлоги; ✓ пошкодження з'єднувальних деталей. <p>4. <i>Визначає можливі пустоти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ пустоти, утворені будівельними деталями й елементами обвалених конструкцій; ✓ пустоти, утворені предметами, що наповнюють будівлю; ✓ оцінка розмірів пустот з метою визначення шансів на виживання. <p>5. <i>Особливості конструкцій, що впливають на пріоритети ПРО:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ можливі шляхи доступу до початкових пустот; ✓ зменшення ризику, пов'язаного із станом навколишнього середовища. <p>Фахівець з будівельних споруд і конструкцій повинен уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ визначати причини обвалення будівлі, особливо в результаті землетрусів; ✓ визначати тип конструкцій будівель і види їх обвалів; ✓ проводити оцінку стану будівель і споруд; ✓ знати процедури звітності, що стосуються стану споруд, та ін. <p>Під час фази «Мобілізація» керівництво загону має забезпечити узагальнення інформації про:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ причини руйнування будівель; ✓ місцеві умови будівництва, включаючи: а) будівельний матеріал і норми; <p>б) особливості архітектури;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ експлуатаційні характеристики до землетрусу і видах руйнувань та ін.

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
1.6	Фахівець із взаємодії із ЗМІ (координатор загону) (1)	<p>Фахівець із взаємодії із ЗМІ (координатор загону) має знати порядок роботи OSOSS з тим, щоб забезпечити взаємодію і зв'язок між OSOCC і ПРЗ. Координатор загону забезпечує обмін інформацією і координацію з LEMA через RDC і OSOCC.</p> <p>Відповідає за оперативне висвітлення діяльності ПРК щодо процесу реагування та ліквідації НС, а також здійснює інформування громадськості з питань ходу виконання пошуково-рятувальних робіт. Підтримує постійний зв'язок та взаємодію зі ЗМІ з питань оперативного й об'єктивного висвітлення інформації про хід виконання ПРР. Готує та оперативно розповсюджує офіційну інформацію, у тому числі фото, відео та аудіо про діяльність ПРК, а також поширює заяви та повідомлення від імені керівництва ПРК та ДСНС України.</p> <p>Забезпечує ЗМІ країни, що потерпає від НС, та інформаційні агентства України у межах повноважень оперативними даними з району НС, інформує про хід робіт щодо їх ліквідації. Постійно здійснює інформаційно-аналітичне наповнення текстовими та фотоматеріалами офіційних сайтів OSOCC і/або LEMA та прес-служби ДСНС України фотоматеріалами офіційного вебпорталу. Спільно із фахівцем зі зв'язків із громадськістю організовує у межах компетенції роботу журналістів у зонах надзвичайних ситуацій, а також оперативного (візного) прес-центру OSOCC і/або LEMA.</p> <p>Готує прес-релізи, текстові, відео-, фотоматеріали з місця подій. Готує щоденні огляди-дайджести друкованих ЗМІ, аналізує матеріали мережі Інтернет і газетних публікацій, а також проводить моніторинг центральних каналів телебачення з питань діяльності ПРК України у зоні стихійного лиха</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
1.7	Спеціаліст зі зв'язків із громадською (2-й координагор загону) (1)	<p>Надає допомогу інформаційним агентствам, телерадіокомпаніям, друкованим засобам масової інформації, інтернет-виданням, іншим творчим організаціям, підприємствам та установам в інформуванні місцевого населення та населення України про найбільш актуальні питання з місця НС</p> <p>Спеціаліст зі зв'язків із громадськістю має бути навченим порядку взаємодії із засобами масової інформації, забезпечити точність і злагоду інформаційних повідомлень (релізів) для ЗМІ з місцевими органами управління в НС (LEMA) через OSOCC. Під час проведення ПРО підтримує зв'язок з OSOCC і/або LEMA.</p> <p>Загальною для пошуково-рятувальної операції політикою роботи із ЗМІ повинно бути забезпечення передачі їй інформації відповідно до вказівок LEMA, яка має бути найбільш достовірною. В ідеалі ПРК повинна призначити контактну особу, спеціально навчену для роботи із ЗМІ. Спеціаліст зі зв'язків з громадськістю повинен підготувати повідомлення для преси, яке має включати інформацію про можливість і структуру ПРК. Таке повідомлення має бути передане в OSOCC, LEMA і представникам засобів масової інформації в зоні НС, якщо у цьому буде потреба.</p> <p>Передбачається, що OSOCC і LEMA подають до ЗМІ всеохоплюючу інформацію про ситуацію в зоні НС для того, щоб їх репортажі були об'єктивними.</p> <p><i>Мобілізація.</i></p> <p>1. Фахівець зі зв'язків із ЗМІ під час мобілізації ПРК повинен здійснити заходи: підготувати прес-реліз; довести до особового складу останні відомості про ситуацію і поінформувати про найбільш важливі публікації в засобах масової інформації</p>

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p>2. Після прибуття на місце НС уповноважений представник ГРК зобов'язаний: встановити контакт OSOCC і LEMA (з їхніми прес-центрами); визначити правила і норми роботи із ЗМІ; отримати в OSOCC екземпляр плану роботи LEMA із ЗМІ.</p> <p>3. У процесі пошуково-рятувальної операції розробити план роботи із ЗМІ, який має включати: написання повідомлень для преси і спеціальних документальних нарисів; роботу із ЗМІ на місцях проведення ГРП; участь в прес-конференціях; координацію OSOCC, LEMA зі штаб-квартирою у своїй країні.</p> <p><i>Після демобілізації ГРК:</i> погодити свої дії з OSOCC і LEMA; підготувати прес-реліз; брати участь у прес-конференціях і давати інтерв'ю з питань, що стосуються роботи із ЗМІ; визначити, яку інформацію і які документи можна надавати ЗМІ для публікації.</p> <p>Взаємодіє з OSOCC та LEMA щодо вивчення громадської думки і складає програми і визначення думки громадськості щодо діяльності зведеного ГРК у країні, що потерпає від НС. Готує звіт до секретаріату OSOCC, LEMA та керівництву ДСНС України</p>
2. Пошукова складова		
2.1	Фахівець з пошуку з використанням технічних засобів (2)	<p>Маркування будівель і конструкцій, подача надзвичайних сигналів. Уміння користуватися технічними приладами пошуку постраждалих. Базові знання у сфері будівельних конструкцій і споруд. Здійснення пошукових робіт. Ідентифікація (визначення) небезпек та загроз; використання засобів індивідуального захисту. Працює спільно з кінологічними розрахунками. Проведення ГРП з кінологічними розрахунками та з використанням технічних засобів пошуку доповнюють один одного</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>I. Сортування рятувальних ділянок ґрунтується на виконанні п'яти складових:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зона: визначити зону сортування. Вирішальним фактором є мобільність команди, яка здійснює оцінку і сортування. 2. Руйнування: визначити як робочі ділянки усї повністю або частково зруйновані споруди у визначеній зоні 3. Інформація: до початку пошуково-рятувальних робіт отримати у місцевого населення інформацію, яка може виключити потенційні робочі ділянки або якимось чином вплинути на сортування, наприклад, наявну інформацію про зниклих людей, інформацію про будівлі (призначення, планування, розмір, будівельний матеріал, тип конструкції і т.ін.). 4. Розподіл за категоріями: визначити категорію потенційної робочої ділянки. (перераховані нижче). 5. Визначення пріоритетів: пріоритетність робочих ділянок визначається на підставі інформації про зниклих людей, категорії сортування і умов доступу до пустот, які є першочерговими для проведення ПРР. <p><i>II. На кінцевий результат визначення першочерговості виконання рятувальних робіт можуть вплинути багато інших факторів, зокрема:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Відсутність необхідного транспорту або доступу до ділянки. 2.2. Відсутність спеціального обладнання для зменшення ризику. 2.3. Питання безпеки і особливості культури. 2.4. Вік постраждалих (наприклад, школа або будинок, в якому проживали літні люди)

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
2.2	Кінолог (4)	<p>2.5. Пріоритети, визначені LEMA.</p> <p>2.6. Повторні поштовхи.</p> <p><i>III. Підготовка звітності:</i></p> <p>3.1. Команда оцінки негайно передає керівництву загону будь-яку інформацію про відомих живих постраждалих для того, щоб як можна швидше направити пошуково-рятувальні зағони на місце проведення ПРР.</p> <p>3.2. Команда оцінки доповідає керівництву загону про результати сортування.</p> <p>3.3. Завершальний перелік робочих ділянок за результатами сортування складається керівництвом загону і передається в OSOCC разом з інформацією про категорії завдань, зниклих людей та іншою важливою інформацією, що стосується кожного працівника ділянки</p> <p>Пошукові собаки інтенсивно і досить успішно використовуються при проведенні багатьох видів пошуково-рятувальних операцій. Під час ПРР пошукові собаки і кінолог відіграють суттєву роль у швидкому виявленні постраждалих у зруйнованих спорудах і будівлях. Однією з основних переваг використання кінологічних розрахунків є їх можливість здійснювати пошук на великих територіях за порівняно короткий період часу й допомагати ПРК у виявленні постраждалих під завалами. Точне виявлення місцезнаходження постраждалих є найбільш ефективним у тісній взаємодії кінологічних розрахунків і рятувальників, які здійснюють пошук з використанням засобів пошуку постраждалих.</p> <p>Робота з собаками. Володіти навичками пошуку і порятунку людей із застосуванням собак. Мати загальні компетентності з організації пошуку і порятунку в зруйнованих будівлях</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>Дотримання ветеринарних норм:</i> кінолог несе персональну відповідальність за ветеринарний контроль службової собаки (проходження щорічного ветеринарного огляду, дегельмінтизацію (гельмінти, блохи, кліщі та ін.). Наявність у всіх пошукових собак, які беруть участь у реагуванні, мікрочипів, сумісних з транс-бордером ISO (Міжнародна організація зі стандартизації), знання процедур перетину кордону, пов'язаних із транспортуванням службових собак, тощо.</p> <p>Під час виконання ПРР кінологічні розрахунки мають спільну діяльність, тобто працюють разом як одна команда під керівництвом начальника кінологічної групи. Кінологічні розрахунки працюють у групах, для того щоб підтвердити достовірність результатів пошуку з використанням собак.</p> <p><i>До обов'язків керівника кінологічної групи входить</i> проведення ПРР з використання собак. Пошукова собака має подавати сигнал про виявлення постраждалого навіть у випадку, коли кінолог перебуває поза зоною візуального спостереження. Собака має з легкістю долати складні ділянки, важкодоступні місця і демонструвати виявлення джерела запаху. Кінологи мають належно піклуватися за собаками, забезпечувати їхню безпеку тощо. Кінологічний розрахунок повинен уміти виявляти постраждалих, що знаходяться під завалами на глибині до 1 м та 1 м збоку.</p> <p>Крім того, до обов'язків керівника кінологічної групи входить: а) забезпечення фізичної готовності кінологічних розрахунків до проведення пошукових робіт через своєчасне харчування, відпочинок і застосування методів контролю рівня стресу;</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p>б) оцінка ділянок робіт, включаючи питання безпеки, стану конструкцій будівель і споруд, наявність небезпечних матеріалів, кількості постраждалих та інша інформація, що стосується проведення ППР; в) розробка стратегії пошуку і визначення завдань на основі результатів оцінки робочих ділянок; д) забезпечення наявності і робочої відповідності обладнання до початку робочого періоду; є) забезпечення дотримання усіх норм і процедур безпеки; ж) проведення ППР; з) передача брифінгів з кінологічними розрахунками під час проведення ППР; з) передача вичерпної інформації про проведені ППР наступній зміні під час ротації; к) участь у щоденних брифінгах і нарадах ПРК (у разі такої необхідності).</p> <p>Кінолог зобов'язаний: слідувати за своєю фізичною формою; забезпечувати безпосередній контроль за пошуковою собакою, ідентифікувати собаку як пошукову за наявності рятувального жилета або інших добре помітних засобів. Організація для себе і собаки нормального відпочинку, дотримання постійного контролю з метою своєчасного виявлення отриманих травм, ознак стресу або перетомлення. Доповідати керівнику кінологічної групи про будь-які недоліки, включаючи первинні ознаки стресу і травми. Забезпечити безпечне місце знаходження собаки упродовж усього часу реагування.</p> <p>Проведення рекомендованого ветеринарного огляду по завершенню місії</p>

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
2.3	Фахівець з небезпечних речовин (2)	<p>У деяких випадках руйнування споруд та обвали відбуваються з причин техногенного характеру, під час яких може статися викид ядерних, біологічних або хімічних речовин, окремо або разом з вибуховими або легкозаймистими речовинами. На середні та важкі ПРК покладаються завдання виявлення та ізолювання таких небезпечних речовин.</p> <p>На фахівця з небезпечних речовин покладаються обов'язки виявлення небезпечних осередків забруднення, розроблення планів та сценаріїв щодо їх нейтралізації або маркування з метою зниження ризиків отримання шкоди, травмування або смерті членів ПРК і населення, яке потерпає від НС.</p> <p>Він повинен мати можливість негайно повідомити про виявлені осередки забруднення в зоні НС – LEMA, OSOCC та іншим заінтересованим та відповідальним учасникам операції.</p> <p>Міжнародна ПРК повинна мати можливість:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ розпізнавати ситуації, де можливі випадки зараження місцевості; ✓ мати можливість проведення технічної експертизи, щоб надавати LEMA, OSOCC та іншим учасникам проведення операції відповідні рекомендації; ✓ мати можливість забезпечити захист членів загону шляхом здійснення оцінки та моніторингу навколишнього середовища; ✓ здійснювати базові процедури дегазації/дезактивації. <p>Якщо виявлені осередки забруднення на ділянці місцевості, що перевищують допустимі норми, фахівець з небезпечних речовин повинен ініціювати <i>притинення пошуково-рятувальних робіт</i> до того часу, поки не буде проведена відповідна оцінка і, якщо виникає така необхідність, здійснюються заходи щодо ізоляції виявлених небезпечних речовин [380, с. 127]</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>Алгоритм прийняття рішення про призупинення ПРР:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз ризику, який ґрунтується на результатах оцінки безпеки/ ризику та огляду ділянки. 2. Загони мають порівняти ризик рятування тих постраждалих, хто має шанси вижити, і ризик вилучення тіл загиблих. 3. Фактори, які необхідно враховувати на робочих ділянках: <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Рівні наявності кисню. 3.2. Займістість речовин або навколишнього середовища. 3.3. Рівні токсичності. 3.4. Межа вибуховості (сумішей горючих газів і випаровування з повітрям або киснем). 3.5. Радіологічний моніторинг. 4. Інші фактори: <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Стан пустот – якщо безпеку/ризик можливо легко ізолювати або зменшити і це зроблено, проблема вважається вирішеною і ПРР можна відновити. 4.2. Час, необхідний для отримання доступу до постраждалих, – це оцінка кількості часу, необхідного для того, щоб дістатися до першого постраждалого. Він має включати час на зменшення безпеки, час на розрізання підлоги, стін, даху тощо, а також зміцнення і обв'язування конструкцій, через які відбувається доступ до постраждалих і, в разі необхідності, прилеглих конструкцій

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p>Приділяється особлива увага і моніторинг певних видів небезпечних речовин, особливо пов'язаних з атомною енергетикою, радіологічними елементами, спеціалізованими воєнними об'єктами, хімічними і біологічними виробництвами або зберіганням їхньої продукції.</p> <p>Здійснює ретельне планування щодо забезпечення наявності у ПРК процедур відповідної дегазації/дезактивації членів ПРК, а також пошукових собак.</p> <p>Приймає рішення щодо маркування зон Стан «НЕБЕЗПЕКА» (No Go) – залежно від:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ часу, необхідного для виконання завдань; ✓ захисту та обмежень щодо використання наявних засобів індивідуального захисту; ✓ результатів аналізу ризиків; ✓ стану ресурсів; ✓ питань безпеки. <p>5. Організовує виявлення та моніторинг небезпечних речовин:</p> <p>5.1. Здійснює процедури щодо виявлення небезпечних речовин та моніторинг як на робочих ділянках, так і в базовому таборі.</p> <p>5.2. Здійснює заходи щодо виявлення небезпечних речовин і моніторинг робочих ділянок (HAZMAT), які включають:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ встановлення безпечних периметрів кожної будівлі; ✓ місця доступу до кожної будівлі; ✓ додаткові пустоти, виявлені під час проведення ПРР; ✓ місця проведення дегазації/дезактивації; ✓ необхідні інструменти та обладнання; ✓ виділені транспортні засоби

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p>Знання та навички поводження з небезпечними речовинами. Має знати порядок ведення радіаційної та хімічної розвідки та контроль ділянки, об'єкта, які підлягають дезактивації, спеціальній обробці. Здійснювати заходи дезінфекції, спеціальної обробки тощо. Відразу після прибуття на місце НС повинен з'ясувати умови навколишнього середовища в зоні НС.</p> <p><i>Домінуючі види діяльності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ хімічний аналіз і дослідження складу хімічних речовин, продуктів напівропаду, сировини, реакційної суміші. Вивчення властивостей різноманітних речовин. <p>Проведення хімічного аналізу забруднення робочого простору та території.</p> <p>Розв'язування складних технологічних завдань, пов'язаних із очищенням забрудненого середовища (повітря, вода, продукти, засоби захисту та ін.);</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ організація заходів із протихімічного, бактеріологічного та радіаційного захисту особового складу і населення, що потерпає від НС. Проведення аналізу (проб) повітря, ґрунту на вміст небезпечних речовин та ін. <p><i>Здібності:</i> високий рівень концентрації і стійкості уваги (здатність упродовж довгого періоду утримувати увагу на одному предметі або виді діяльності); уміння аналізувати і систематизувати велику кількість інформації; здатність довгий час займатися копіткою (монотонною) працею; висока стійкість до подразників та перешкод; добра пам'ять на символи і знаки; гарний нюх.</p> <p><i>Індивідуальні якості:</i> організованість, акуратність, чіткість, сконцентрованість, наполегливість, самоконтроль, допитливість, посидючість, терплячість</p>

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
3. Рятувальна складова		
3.1	Начальник пошуково-рятувального підрозділу	Рятувальна складова повинна мати: гідравлічне, пневматичне і механічне обладнання для підйому і спуску вантажів вагою до 29 метричних тонн, для різання металевих конструкцій товщиною до 20 мм, лісоматеріалів до 600 мм і для утворення проломів у бетонних конструкціях завтовшки до 450 мм. Окрім того, ПРК повинна мати обладнання для монтажу вертикальних, горизонтальних і діагональних систем укріплення проходів.
3.2	Рятувальники 28 (4 ПРГ, із 1 керівник і 6 рятувальників)	Особовий склад ПРК під час виконання ПРР повинен дотримуватися політики і процедур, які стосуються операцій з ліквідації аварійних ситуацій, прийнятих у країні, що потерпає від НС. Проводити ПРР відповідно до керівництва ІНСАРАГ. Пророблення проломів, різання арматури, бетону, робота із засобами малої механізації (гідравлічний інструмент, ланцюгові різак), пневматичний інструмент, стропова, рятувальні операції з використанням альпіністського спорядження. Спуск/підйом постраждалих вертикальний та під нахилом. Можлива робота на висоті 50 м. Одночасний спуск 2-х постраждалих. Знання культури і традицій інших народів <i>Під час демобілізації</i> погодити її з OSOCC та LEMA, надати ресурси для підготовки майна до транспортування (підготовка вантажних декларацій, упаковка обладнання, завантаження тощо)

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
3.3	Оператор крана- маніпулятора (2)	<p>Здійснює підйом і переміщення важких предметів в умовах зруйнованих будівель та споруд. У разі необхідності виконує завдання за суміжною рятувальною спеціальністю.</p> <p>Має бути обізнаний у сфері електротехніки, кінематики, основ технологічного виробництва (залежно від місця виконання пошуково-рятувальних робіт).</p> <p><i>Загальна характеристика операцій:</i> слюсарна справа, строповка (закріплення вантажів), знакова і звукова сигналізація. Базові знання в будівельній сфері та характеристики конструкцій будівель.</p> <p><i>Особливості діяльності.</i> Прибуття на зруйнований об'єкт, визначення безпечного маршруту, встановлення крана на опори, строповка (закріплення) вантажів; управління краном за допомогою системи управління.</p> <p><i>Дії:</i> виконання розвантажувальних та завантажувальних робіт; підйом сегментів зруйнованих будівель, засобів рятування, забезпечення монтажу зібраних конструкцій та ін.</p> <p><i>Здібності:</i> хороше фізичне здоров'я, добра координація рухів, концентрація уваги, гарний зір, точний окомір, моторна пам'ять.</p> <p>Вимоги до <i>особистих якостей:</i> витривалість, відповідальність, врівноваженість, посидючість, уважність, акуратність.</p> <p>Вид діяльності: переважає індивідуальний. Епізодично робота в групі</p>

№ п/п	Посадові особи пошуково-рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
4. Медична складова		
4.1	Лікар (1)	Медичне забезпечення ПРЗ (включно собак), персоналу та постраждалих. Надання медичної допомоги в обмеженому просторі. Базове ветеринарне забезпечення.
4.2	Парамедики / середній медичний персонал (3)	<p>Гігієна базового рятувального містечка.</p> <p>Визначити можливість місцевих медичних закладів на випадок крайньої необхідності під час транспортування до ділянок проведення ПРР.</p> <p>Здійснювати постійний контроль персоналу та у випадку виявлення симптомів, що сигналізують про проблеми, пов'язані із здоров'ям членів команди, – застосовувати відповідні заходи медичного супроводу.</p> <p>Медична складова ПРК необхідна для забезпечення здоров'я і побутових умов членів ПРК і пошукових собак, а також для надання допомоги постраждалим під час проведення ПРР.</p> <p>Медичний персонал повинен <i>уміти</i>: працювати у несприятливих умовах НС, для чого має пройти відповідну підготовку і бути готовим до надання екстреної медичної допомоги важким хворим або постраждалим.</p> <p><i>Основним завданням</i> медичної складової ПРК є надання профілактичної медико-санітарної допомоги, першої медичної допомоги та екстреної медичної допомоги членам ПРК, а також пошуковим собакам спільно з кінологами.</p> <p>При отриманні схвалення уряду постраждалої країни медичний персонал ПРК також повинен надавати відповідну екстрену медичну допомогу постраждалим у завалах під час проведення ПРР, яка повинна починатися з моменту виявлення потерпілого і забезпечення доступу до нього. Надання допомоги має тривати до тих пір, поки потерпілі не будуть передані до місцевих або інших лікувальних установ (наприклад, у польовий госпіталь)</p>

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>Основною метою медичного реагування є:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ надання важливої медичної інформації, необхідної керівництву ПРК для прийняття рішень впродовж усього циклу реагування; ✓ забезпечення контролю за станом здоров'я, надання першої та екстреної медичної допомоги ПРК під час мобілізації, проведення ПРР та демобілізації; ✓ надання екстреної ветеринарної допомоги пошуковим собакам ПРК спільно з кінологами під час мобілізації, ПРР та демобілізації; ✓ при умові схвалення урядом постраждалої країни – надання екстреної медичної допомоги постраждалим, включаючи надання допомоги у замкнутих пустотах, під час проведення рятувальних робіт та до передачі їх в місцеві або інші лікувальні установи; ✓ надання керівництву ПРК медичної інформації, що стосується безпеки і здоров'я, включаючи інформацію про небезпечні умови навколишнього середовища, що становлять загрозу здоров'ю, а також за процедурами поводження з тілами загиблих; ✓ збір медичної інформації під час проведення розвідки ПРК; ✓ розробка і регулярне коригування планів екстреної медичної евакуації і репатріації членів ПРК; ✓ надання керівнику ПРК медичної інформації для сприяння переходу від фази проведення рятувальних операцій до фази раннього відновлення

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>Дотримання етичних норм надання екстреної медичної допомоги. Медичний персонал має дотримуватися етичних норм і правил, встановлених OSOCC, LEMA, та які традиційно прийняті у країні, що потерпає від НС. Наприклад, деякі норми щодо ампутації.</i></p> <p><i>Ампутації (у живих постраждалих) і розчленування (загиблих) завжди викликали багато дискусій у співтоваристві ПРК і є складним питанням, де необхідно враховувати соціальний, релігійний та етичний аспекти. Хоча ситуації, в яких ці дві процедури є крайніми засобами, виникають дуже рідко, по можливості потрібно намагатися уникати їх проведення. Щодо цього існують інструкції ІНСАРАГ, яких медичний персонал ПРК має дотримуватися</i></p> <p>До медичної складової може додаватися мобільний госпіталь. Процедура залучення мобільного госпіталю здійснюється через видання спільного наказу ДСНС та МОЗ України щодо залучення до Міжнародної гуманітарної місії фахівців – медиків Державної служби медицини катастроф</p>
6. Матеріально-технічне забезпечення (логістика)		
6.1	Заступник керівника загону з МТЗ (1)	Відповідає за розгортання та обслуговування базового табору ПРР. Має вміти забезпечити виконання усіх аспектів діяльності, пов'язаних з розгортанням пошуково-рятувального загону в зоні НС і його повернення до пункту постійної дислокації. Підтримання життєдіяльності базового табору. Спільно із фахівцем зі зв'язку розробляє і забезпечує план ведення зв'язку, належну роботу обладнання, наявність і поповнення матеріально-технічних запасів, а також функціонування базового табору ПРК

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		Спеціаліст з матеріально-технічного забезпечення несе відповідальність за повне матеріально-технічне забезпечення ПРК. Тісно співпрацює з медичною складовою ПРК та спеціалістами технічної ланки
6.2	Фахівець з транспорту (1)	Базове обслуговування і ремонт інструменту. Під час просування колони здійснює контроль встановлених норм безпеки. Повинен довести до особового складу ПРЗ види і стан транспортних засобів, місцеві правила водіння транспортних засобів, особливості перевезення обладнання. Володіти будь-якими питаннями, що стосуються стану та безпеки доріг (тобто окрім їхнього стану, знати можливі мінімі безпеки, тварин, інфраструктуру, погоду, випадки мародерства, цивільної непокорі, злочинності, режимні зони, процедури перетину блок-постів, порядок супроводу колони тощо). Має знати правила перевірки транспортних засобів
6.3	Фахівець з логістики (1)	Розгортання та управління базовим табором. Забезпечує організацію транспортування майна та особового складу ПРК до місця виконання завдань за призначенням та його демобілізацію до пункту постійного призначення. Забезпечує оперативну доставку до місця пошуково-рятувальних робіт необхідних засобів та матеріалів, оперативне транспортування особового складу до секторів виконання ПРР та ін. Веде постійний облік аналізу потреб у матеріальних ресурсах та вживає заходів щодо їх своєчасного поповнення. Здійснює розподіл та перерозподіл сил і засобів. Постащення продовольства, водопостачання та базове забезпечення життєдіяльності табору. Забезпечення резерву палива для техніки. Управління усіма видами забезпечення ПРК під час виконання ПРР, а саме: управління матеріально-технічним, транспортним, складським господарством тимчасового табору ПРК під час міжнародної місії

Продовження табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		Відповідає за налагодження та своєчасне поповнення і зберігання питної води, харчів, витратних матеріалів для забезпечення повноцінного функціонування табору та його життєдіяльності
6.4	Начальник базового табору (2)	<p>Питання транспортування і забезпечення паливно-мастильними матеріалами.</p> <p>Відповідає за забезпечення і підтримання життєдіяльності табору постійної дислокації особового складу ПРК. Координує заходи дотримання гігієни, санітарних норм та безпеки експлуатації майна, забезпечує освітлення та збереження майна. Встановлює відповідні режими функціонування та пересування особового складу, у разі такої необхідності.</p> <p>Забезпечує облаштування місць захисту від непогоди, вироблення електроенергії та освітлення, санітарно-гігієнічні споруди, місць для відпочинку і тренування собак, паркування транспортних засобів тощо</p>
6.5	Фахівець зі зв'язку (1)	<p>Забезпечення усіх видів зв'язку. Спеціальна підготовка з використання засобів зв'язку. Знання фонетичного алфавіту.</p> <p>Розробляє та після затвердження забезпечує виконання плану ведення зв'язку, належну роботу обладнання та засобів зв'язку.</p> <p>Використовувати вебсайт віртуальний OSOCC для отримання відповідної інформації і обміну в мережі Інтернет з іншими учасниками реагування. Цей сайт надає прямий доступ до інформації про стратегію проведення міжнародної гуманітарної операції, включно, – дані про основних контактних посадових осіб.</p> <p>Усі ПРЗ повинні бути забезпечені та мати можливість користуватися внутрішнім зв'язком (між членами ПРЗ), зовнішнім для координації дій з іншими учасниками ПРО та міжнародним (для зв'язку із своєю країною)</p>

Закінчення табл. 6.5

№ п/п	Посадові особи пошуково- рятувального загону (п)	Мінімальні рекомендовані вимоги до рівня підготовки фахівця
		<p><i>У режимі «Готовність»:</i> Забезпечує використання визначених приписом позивних. Забезпечує ведення внутрішнього зв'язку між членами табору. Забезпечує ведення зовнішнього зв'язку, в тому числі на міжнародному рівні. Забезпечує можливість доступу до мережі Інтернет. Забезпечує навчання і можливості використання GPS та ін.</p> <p><i>У режимі «Мобілізація»:</i> Заповнює віртуальні формуляри OSOCC даних про ПРК. У постійному режимі здійснює перевірку інформації на віртуальному сайті OSOCC, слідує за її оновленням. Оновлює інформацію на віртуальному OSOCC про розрахунковий час прибуття загону, пункт виїзду до країни і матеріально-технічне забезпечення (відомості про логістику). Заповнює формуляри для передачі їх до RDS і OSOCC після прибуття до країни, яка потерпає від НС.</p> <p><i>Під час ПРР:</i> Встановлює процедуру аварійної сигналізації; забезпечує постійний зв'язок з базовим табором; забезпечує постійний контакт із своєю країною; резервує засоби зв'язку для найважливіших операцій на випадок непередбачуваних ситуацій. Забезпечує дієві канали зв'язку під час демобілізації ПРК</p>

6.4. Стрес-фактори міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Професійна діяльність в умовах МГМ та ПРО являє собою серйозне випробування фізичного й психічного здоров'я, критичну перевірку ступеня професійної придатності рятувальників до виконання завдань на міжнародному рівні [392].

В. Крайнюк, досліджуючи проблему стресостійкості на прикладі професії рятувальника, зазначала: «Широковідомі в нашій країні уявлення про стрес Г. Сельє в даний час – скоріше надбання історії, ніж сучасні наукові дані. Знання про структуру стресу, насамперед психологічні, наслідки його впливу значною мірою змінилися й ускладнилися. Це стосується як визначення самого стресу, так і його похідних, наприклад, способів подолання стресу (копінгу), а також методів їхньої психодіагностики (оцінки) і психологічного впливу на безпосередні й віддалені наслідки стресогенних розладів в посттравматичний період» [89, с. 7].

Розглядаючи діяльність пошуково-рятувальних команд у складі міжнародних гуманітарних місій, можемо констатувати, що діяльність рятувальників пов'язана з великими фізичними і психічними навантаженнями, впливом несприятливих факторів зовнішнього середовища. Це здебільшого важка праця, що потребує значних енергетичних затрат [261, с. 151].

В умовах проведення МГМ та ПРО вирішальну роль в успішній ліквідації наслідків НС відіграватиме моральна загартованість, воля і психічний стан рятувальника.

Будь-які оперативні дії й прийняті управлінські рішення, спрямовані на успішне рятування людей під час НС, залежатимуть передусім від здібностей рятувальника міжнародного класу правильно зрозуміти й оцінити обстановку в зоні НС, бути психологічно готовим до дій в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, мати можливість швидко і безпомилково реагувати на зміну ситуації, бути максимально мобілізованим у відповідальні моменти виконання завдань з пошуку та рятування постраждалих людей.

Рятувальник як людина, яка надає допомогу, знаходиться у найбільш складній ситуації: йому необхідно виконати певні дії, спрямовані на підтримку життя постраждалого, і водночас він сам відчуватиме екстремальний вплив негативних факторів НС. При цьому певні особливості протікання НС можуть завадити адекватному наданню допомоги й ускладнити його психологічний статус. Перепонами на шляху адекватної допомоги рятувальником постраждалим людям можуть стати: дефіцит часу, відчуття відповідальності, страх допущення помилки, вплив особистості постраждалого на рятувальника та ін. [261, с. 148].

За даними наукових досліджень М. Решетнікова (1990 р.), в організмі рятувальника під час виконання пошуково-рятувальних робіт відбуваються певні фізіологічні зрушення, що призводять до зниження збудливості кори головного мозку й порушення дії умовних рефлексів.

Через 15–20 с після початку пошуково-рятувальних робіт (а інколи рефлексивно і до їх початку) збільшується кількість серцевих скорочень. Максимальний кров'яний тиск значно підвищується, в окремих випадках на 60–80 мм рт. ст. Частота дихання може збільшуватися з 16–18 до 30–40 вдихів за хв. У 7–12 разів збільшується хвилинний об'єм серця і легенева вентиляція, що можуть досягати, відповідно, 35 і 100 л/хв. [181].

Температура тіла підвищується на 0,4–0,6°С, а при виконанні деяких видів робіт може досягати до 38,5 і навіть 39,9°С. Порушується водно-соляний баланс і функції організму, що відповідають за регуляцію його функціональних систем, внаслідок чого відбувається значна втрата води при сильному потовиділенні (дегідратації), за умови роботи під впливом високих температур – тепловий стрес.

Допустимим підвищенням температури тіла під час виконання важких робіт вважається 38°С і збільшення частоти серцевих скорочень (ЧСС) до 120 уд./хв. – при легкій праці і 160 уд./хв. – при важкій праці. Під час виконання важкої роботи у мікрокліматі з високою температурою при

використанні ізолюючого спорядження інтенсивність перегрівання настільки висока, що несвоєчасне припинення роботи може призвести до втрати свідомості внаслідок теплового удару [261, с. 153].

За даними Є. Коновалова [261, с. 155], психотравмуючі фактори професійної діяльності й соціальної обстановки спричиняють у рятувальників специфічні зміни з емоційною черствістю, зниженням навичок самоорганізації, підвищення внутрішньої тривожності й особистісної напруги, зниження здатності до абстрактно-логічного мислення тощо.

Аналіз психічних станів рятувальників, які виконували обов'язки в екстремальних умовах діяльності при значних психоемоційних навантаженнях, викликаних наявністю реальної вітальної загрози, дозволяє стверджувати, що вплив психогенних факторів такої загрози викликає негативні зміни в структурі їх індивідуальних характеристик [261, с. 155].

Різноманітні ситуації в умовах МГМ та ПРО, що є пусковим механізмом виникнення у рятувальників негативних психічних станів та реакцій, А. Куфлієвський, В. Крайнюк, О. Назаров, О. Тімченко, Л. Перелигіна та ін. [8], [14], [89], [391] пропонують розглядати у відповідній класифікації.

Швидкоплинна ситуація. Діяльність протікатиме при жорсткому дефіциті часу з максимальним психічним навантаженням, у готовності до негайних дій у винятково швидкому темпі. Цьому типу ситуації властиві несподіванка, новизна окремих її елементів, швидкість виникнення, нестача і суперечливість інформації, інтенсивне функціонування мислення, швидкоплинність психічних процесів. Основний фактор такої ситуації – раптовість, тому тут велике значення матиме наявність у рятувальників відповідного досвіду і навичок.

Тривала ситуація. Для ефективної діяльності в тривалій ситуації необхідні стійкі мотиви діяльності, психічна витривалість, висока мобілізованість, відповідальність, самостійність та інші якості рятувальників ДСНС України.

Ситуація з елементом невизначеності. У цій ситуації перед рятувальниками постає проблема вибору єдиного правильного рішення з декількох можливих і однаково значущих.

Ситуації з елементом невизначеності властиві відсутність або суперечливість інформації.

У вирішенні різних завдань у рамках цієї ситуації найбільшого значення набуватимуть адекватна мотивація, емоційна усталеність, висока професійна підготовленість та інтелектуальна працездатність.

Ситуація, що потребує готовності до екстрених дій. Діяльність рятувальників у зазначеній ситуації потребуватиме високого рівня пильності, швидкості переключення психічних процесів, емоційної усталеності.

Ситуація, яка поєднує несподіванку і дефіцит часу. Характеризується необхідністю негайного прийняття правильного рішення, високим ступенем персональної відповідальності за прийняті рішення і дії, негайним проявом результатів.

Ситуація з надходженням помилкової інформації. Виникає, як правило, при відмовах або несправностях приладів, устаткування або при одержанні дезінформації. Характеризується залежністю кількості помилкових рішень і дій від наявності часу і досвіду.

Ситуація «домінантного стану». Зумовлена можливістю повного поглинання уваги яким-небудь одним видом діяльності. Виражається в тому, що рятувальник, перебуваючи у такому «домінантному стані», слабо реагує на інші впливи, сигнали і команди, що може призвести до негативних наслідків. Необхідним є використання дуже сильних подразників або попереджувальних сигналів, що можуть вивести рятувальника з цього стану «поглинання».

Критична ситуація. Пред'являє альтернативний вибір можливих результатів діяльності: перемога або повна психологічна поразка. У критичній ситуації розкриваються індивідуальні особливості особистості рятувальника, виявляються основні соціально-психологічні якості, адаптаційні можливості.

Залежно від особливостей конкретних завдань і умов, у яких вони вирішуватимуться, рятувальники підпадатимуть під вплив різноманітних стрес-факторів професійної діяльності, які умовно можна об'єднати в дві великі групи [14, 391].

Група А – фактори, що мають безпосередній емоційний вплив: А1 – небезпека, А2 – невизначеність, А3 – раптовість, А4 – негативні емоційні реакції.

Група Б – фактори, що мають опосередкований емоційний вплив, який залежить від професійних можливостей рятувальника: Б1 – дефіцит часу, Б2 – збільшення темпу дій, Б3 – сумішництво декількох видів діяльності, Б4 – надмірна кількість інформації, Б5 – крайня інтелектуальна складність, Б6 – ступінь злагодженості [14, с. 28].

Сукупність перерахованих факторів створює психологічне навантаження, що впливатиме на рятувальника під час виконання ним завдань у складній обстановці МГМ. Розмір цього психологічного навантаження у конкретній ситуації діяльності залежатиме від сумарного впливу факторів, але з обов'язковим домінуванням у загальному навантаженні окремих із них.

Розмір і структура психологічного навантаження в різних ситуаціях МГМ визначатимуться особливостями конкретного завдання, що виконуватиметься рятувальником.

А1 – небезпека: для життя свого власного, підлеглих або взаємодіючих людей, спеціальної техніки, без якої неможливо виконання службового завдання, а також життя рідних і близьких працівника.

Небезпека сприймається як об'єктивно існуючий збіг обставин або предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей. При цьому вона може бути реальною або уявною.

Сприйняття небезпеки залежить від індивідуальних особливостей рятувальника: деякі схильні перебільшувати ступінь небезпеки, інші – недооцінювати. І те й інше шкідливо під час участі у МГМ та/або ПРО, тому що небезпека тут завжди реальна. Безпосереднє сприйняття небезпеки повинно бути адекватним. Для цього вона не повинна застати

рятувальника зненацька або викликати у нього непереборне почуття страху. Це можливо при розвиненій стійкості в оцінці реальної небезпеки й обачності при зовнішньо невразливій ситуації.

Неадекватне сприйняття небезпеки призводить до помилок, до зривів у діяльності. При цьому зростає загроза летального кінця для самого фахівця. От чому кожному рятувальнику необхідна холонокровність перед смертельною небезпекою, хоробрість, витримка і самовладання.

A2 – невизначеність: це дефіцит або суперечливість особистісно-значущої інформації. Обстановка в умовах проведення МГМ найчастіше буває дуже невизначеною: інформації – мало, цілевказівок – немає. До того ж, може йти потужний потік дезінформації. В таких умовах персонал пошуково-рятувальної команди повинен оцінювати обстановку і приймати рішення за порівняно неповною і недостатньою інформацією.

A3 – раптовість (несподіванка): як правило, її ефективний вплив на психіку рятувальника досягається за трьома основними параметрами – часом, місцем і рішенням. Досвід показує, що дуже часто в умовах проведення пошуково-рятувальної операції рятувальникам треба застосовувати нові елементи, прийоми, дії, що ставлять окремих рятувальників у дуже складні умови, викликані фактором новизни.

A4 – негативні емоційні реакції: цей фактор включає знервованість, страх сутички, непевність у своїх діях. Він може викликати загострення вже наявних конфліктів і стимулювати розвиток нових міжособистісних конфліктних ситуацій, що знижує ефективність професійної діяльності пошуково-рятувального загону.

B1 – дефіцит часу на оцінку обстановки, вироблення і прийняття рішень в умовах впливу психогенних факторів сформованої обстановки. В умовах виконання завдання цей дискомфорт набуває особливого значення. Часу завжди бракує й особливо – при нестачі професійних навичок.

Б2 – збільшення темпу дій. Все це потребує швидкості як моторних дій, так і прийнятих рішень. При цьому ефективність майбутнього рішення може бути забезпечена на основі випереджаючого виявлення, передбачення подій, що назрівають.

Б3 – суміщення декількох видів діяльності:

✓ аферентні операції – сприйняття інформації: за допомогою засобів зв'язку або встановлених сигналів, одержання наказів і команд від вищих начальників, одержання інформації від взаємодіючих рятувальників, підрозділів і т.п.;

✓ логічні операції – пов'язані з переробкою інформації, оцінкою обстановки й ухваленням рішення в ході виконання завдань за призначенням;

✓ еферентні операції – пов'язані зі здійсненням прийнятих рішень: проведення пошуково-рятувальних робіт, подача сигналів голосом, віддавання команд за допомогою засобів зв'язку та ін. Усі види діяльності «спресовуються», збільшується її психогенність, зростає психічна напруженість.

Б4 – надлишок інформації. Аналітична обробка та аналіз великого обсягу даних про НС являє собою інструмент для оцінки наслідків НС і може розглядатися як для цілей управління ресурсами, так і для інформаційного забезпечення прийняття рішень щодо реагування на ситуацію.

Надлишкова інформація створює додаткові проблеми в її оперативному зборі, передачі, аналітичній обробці, перевірці на достовірність тощо, що може негативно впливати на оперативність прийняття управлінських рішень та слугувати причиною їх помилковості або недосконалості.

Б5 – крайня інтелектуальна складність рішень.

Таким чином, в усьому різноманітті екстремальних ситуацій МГМ на психіку і поведінку рятувальників ДСНС України впливатимуть певні стрес-фактори, причини розвитку яких можливо умовно розділити на дві групи: зовнішні і внутрішні.

Зовнішні:

- ✓ психологічний вплив наслідків надзвичайної ситуації;
 - ✓ рішучість і темп виконання завдань за призначенням;
 - ✓ інтенсивність і новизна застосування спеціальної техніки;
 - ✓ нестандартність засобів і прийомів дій при виконанні покладених завдань;
 - ✓ загибель або поранення персоналу пошуково-рятувального загону ДСНС України та цивільного населення;
 - ✓ характер дій рятувальників та ПРЗ ДСНС України;
 - ✓ укомплектованість і якісний склад підрозділу, його злагодженість, ступінь управління і стиль діяльності формальних і неформальних лідерів;
 - ✓ безперервність, тривалість і динаміка виконання професійного завдання;
 - ✓ руйнація цивільних об'єктів;
 - ✓ природно-географічні і кліматичні особливості місцевості;
 - ✓ пора року і час доби;
 - ✓ зміна часових поясів;
 - ✓ робота в умовах високогір'я;
 - ✓ виконання завдань при високих температурах;
 - ✓ виконання пошуково-рятувальних робіт в умовах паніки;
 - ✓ наявність комунікативних бар'єрів через етнокультурні відмінності у традиціях;
 - ✓ конфесійні особливості виконання рятувальних робіт;
 - ✓ проведення пошуково-рятувальних робіт у зоні радіоактивного забруднення;
 - ✓ проведення аварійно-рятувальних робіт в епіцентрі пожежі;
 - ✓ проведення евакуації постраждалого населення з висотних будівель;
 - ✓ проведення рятувальних робіт в умовах вибору пріоритетності рятування особи, яка потребує допомоги, та ін.
- [14, с. 30–31].

Внутрішні:

1. Суб'єктивні чинники відображення умов службової діяльності:

- ✓ раптовість, несподіванка (нетривала за часом зміна обстановки, виникнення якої рятувальники не очікували);
- ✓ загроза (чекання можливих негативних наслідків обстановки);
- ✓ небезпека (усвідомлення реальної можливості негативного впливу конкретних елементів професійної діяльності на життя і здоров'я персоналу ПРЗ ДСНС України);
- ✓ новизна, незвичайність (визначення рятувальниками невідомих компонентів діяльності в умовах МГМ та/або ПРО);
- ✓ невизначеність (включає повну відсутність, нестачу або суперечливість інформації про сформовану обстановку);
- ✓ надлишок інформації (обсяг інформації перевищує можливості аналізу й узагальнення);
- ✓ дефіцит часу (на аналіз, оцінку обстановки, ухвалення рішення і проведення конкретних дій);
- ✓ відповідальність (за виконання наказу, прийняття рішення і самостійні дії при виконанні завдань за призначенням);
- ✓ усвідомлення персоналом ПРЗ ДСНС України особливого характеру і результатів своєї діяльності;
- ✓ тривалі поневіряння, труднощі і дискомфорт (відсутність звичних умов для життя і діяльності протягом тривалого періоду) [14, с. 31].

2. Особливості індивідуально-особистісної сфери персоналу ПРЗ ДСНС України:

- ✓ відсутність, недостатня сформованість або наявність суперечливих мотивів діяльності в ході виконання завдань за призначенням;
- ✓ наявність негативних для професійної діяльності емоційних особливостей особистості рятувальника (надмірна вразливість, емоційна нестійкість, підвищена емоційна збуджуваність, неврівноваженість);
- ✓ тривожність, агресивність, надмірна схильність до ризику;

- ✓ слабка спроможність до адаптації в умовах МГМ, що зумовлена нестачею досвіду (знань, умінь і навичок фахової і психологічної підготовки);
- ✓ невідповідність рівнів домагань і самооцінки особистості;
- ✓ недостатній розвиток і функціонування психічних пізнавальних процесів;
- ✓ низькі можливості адаптації, що зумовлені станом здоров'я, витривалості, рівнем фізичного розвитку;
- ✓ несприятливий функціональний стан організму, викликаний психічною травмою, захворюванням або тривалою незадоволеністю фізіологічних потреб.

Кожний із цих чинників окремо може викликати розвиток різноманітних тензійних станів. Однак у процесі екстремальної діяльності в умовах МГМ та/або ПРО на психіку рятувальників впливатимуть, як правило, не один, а одночасно декілька стрес-факторів.

Аналіз керівних документів та нормативних актів (державних стандартів, статутів, інструкцій, настанов тощо), що регламентують професійну діяльність рятувальників міжнародного класу, а також бесіди з експертами, дозволили визначити 83 стрес-фактори, які з високою вірогідністю можуть призводити до негативних психічних станів, а у подальшому – і до професійного стресу та професійного вигорання рятувальників ПРЗ ДСНС України.

У подальшому отриманий перелік стрес-факторів було проранжовано експертами за ступенем їх негативного впливу на психіку та функціональний стан рятувальників за 10-бальною шкалою (де 10 – найбільш значущі стрес-фактори, а 1 – найменш впливові). Результати, отримані за допомогою експертних оцінок методом їхнього ранжування, наведені у табл. 6.6.

Із показників, що наведені у табл. 6.6, видно, що виокремлені стрес-фактори мають достатньо високі показники

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

(від $9,02 \pm 1,58$ до $4,31 \pm 2,49$). Це дало нам підстави констатувати той факт, що виокремлені стрес-фактори певною мірою стосуються усіх аспектів життєдіяльності рятувальників міжнародного класу в умовах проведення МГМ та/або ПРО.

Таблиця 6.6

Показники рангів та результатів експертної оцінки стрес-факторів МГМ та ПРО

Стрес-фактори	Загальний показник	Ранг
Загроза здоров'ю та життю	$9,02 \pm 1,58$	1
Отримання травми, що призведе до втрати працездатності, інвалідності	$8,92 \pm 1,61$	2
Загибель та поранення товаришів через особисту помилку рятувальника	$8,88 \pm 3,55$	3
Робота з тілами загиблих	$8,81 \pm 1,81$	4
Дефіцит часу	$8,80 \pm 1,73$	5
Втрата авторитету серед колег (довіри)	$8,80 \pm 1,60$	6
Втрата людини, коли не вистачило часу для врятування її життя, через когнітивний дисонанс або особисту нерішучість	$8,79 \pm 1,54$	7
Крайня інтелектуальна складність виконання пошуково-рятувальних робіт	$8,75 \pm 1,49$	8
Дефіцит або суперечливість особистісно-значущої інформації	$8,75 \pm 1,66$	9
Раптові потрапляння в пастку, через різку зміну обстановки в зоні НС (пожежна блокада, додаткові руйнування споруд унаслідок повторних поштовхів землетрусу та ін.)	$8,73 \pm 1,63$	10
Тривала робота у вимушеній позі із застосуванням важких засобів малої механізації з максимальним фізичним навантаженням	$8,72 \pm 1,54$	11
Пошуково-рятувальні роботи в умовах підвищеного радіаційного фону	$8,67 \pm 1,48$	12
Невиправдане (незаслужене) покарання	$8,66 \pm 1,82$	13

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження табл. 6.6

Стрес-фактори	Загальний показник	Ранг
Тривала робота при високих температурах та підвищеному вмісту вологості, в засобах індивідуального захисту	8,64±1,75	14
Недостатній рівень злагодженості пошуково-рятувальних ланок та доданих у підсилення фахівців	8,47±1,47	15
Вигляд тіл загиблих дітей	8,38±1,90	16
Наявність певних етнокультурних обмежень при виконанні пошуково-рятувальних робіт у країнах з іншими культурними традиціями	8,38±2,16	17
Незнання гендерних відмінностей у спілкуванні під час МГМ в країнах з ортодоксальними культурними звичаями	8,36±1,63	18
Виконання пошуково-рятувальних робіт в умовах збройного протистояння	8,34±2,02	19
Тривале фізичне та психологічне навантаження	8,33±1,62	20
Відсутність досвіду діяти в умовах незнайомого етнокультурного та крос-культурного середовища	8,31±2,05	21
Відсутність належних побутових умов існування	8,30±1,94	22
Постійний вплив стрес-факторів НС упродовж довгого періоду часу	8,22±1,80	23
Тривала відсутність повноцінного відпочинку	8,19±2,15	24
Наявні комунікативні бар'єри у спілкуванні з людьми, які потребують допомоги (незнання мови, особливостей комунікації, традицій та ін.)	8,19±1,59	25
Порушення режиму сну	8,17±1,82	26
Недостатнє харчування	8,08±2,05	27
Недостатня кількість продовольства	8,06±1,82	28
Зловживання алкоголем або іншими лікарськими засобами (схильність до алкогольної залежності)	7,98±1,91	29
Проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах паніки	7,95±1,90	30

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Продовження табл. 6.6

Стрес-фактори	Загальний показник	Ранг
Психологічна неготовність до участі у виконанні пошуково-рятувальних робіт з високою інтенсивністю	7,92±2,21	31
Наявність певних акцентуацій характеру	7,91±2,27	32
Невідповідність між можливостями особистості та вимогами, які висуває ситуація	7,91±2,09	33
Недостатній рівень адаптаційних можливостей	7,78±2,33	34
Неможливість та невміння самотійного зняття високої нервово-психічної напруги	7,75±2,00	35
Дефіцит копінг-навичок	7,70±2,47	36
Відчуття власної вразливості	7,70±2,32	37
Низький рівень нервово-психічної стійкості	7,69±1,98	38
Проведення пошуково-рятувальних робіт у результаті терористичного акту	7,63±2,47	39
Низький рівень комунікабельності рятувальника	7,63±1,99	40
Недостатня професійна навченість	7,61±2,16	41
Невпевненість у професіоналізмі партнера (члена розрахунку) команди	7,61±2,54	42
Проведення реанімаційних маніпуляцій з постраждалими під час рятування у важко-доступних місцях	7,55±2,18	43
Складні географічні та екологічні умови МГМ та ПРО	7,52±2,20	44
Низька якість керівництва пошуково-рятувальною операцією	7,48±1,75	45
Етнічні та соціальні конфлікти під час проведення пошуково-рятувальної операції	7,47±2,38	46
Недостатній рівень підготовки командирів рятувальних ланок	7,47±2,17	47
Недостатність оснащення або його низька потужність	7,39±2,39	48
Особливості конфесійних та культурних традицій регіону	7,38±2,52	49
Виконання завдань за призначенням при високій температурі та підвищеному вмісту вологості в засобах індивідуального захисту	7,36±2,21	50

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження табл. 6.6

Стрес-фактори	Загальний показник	Ранг
Недостатній рівень поінформованості про перебіг подій у зоні пошуково-рятувальної операції	7,36±2,56	51
Незрозумілість державної позиції приймаючої сторони щодо проведення пошуково-рятувальної операції	7,34±2,21	52
Пошуково-рятувальні роботи, пов'язані з тривалим перебуванням у водоймах при гранично-низьких температурах	7,31±2,09	53
Виконання завдань, що не відповідають спеціальності рятувальника	7,30±2,80	54
Відсутність якісного злагодження команд	7,30±2,41	55
Активізація екстремістськи налаштованих угруповань у зоні проведення пошуково-рятувальної операції	7,09±2,72	56
Неоднозначне ставлення цивільного населення до проведення пошуково-рятувальної операції через етнічні або крос-культуральні відмінності	7,00±2,42	57
Високий ризик отримати інфекційні захворювання та вірусні інфекції	6,98±2,73	58
Виявлення розбіжностей (необ'єктивне висвітлення інформації) про діяльність рятувальників у зоні ПРО	6,94±2,07	59
Втрата мотивації на участь у пошуково-рятувальній операції	6,94±2,05	60
Порушення дисципліни	6,94±2,42	61
Віддаленість від сім'ї та рідних	6,89±2,27	62
Думки про сімейні проблеми та турботи	6,88±2,31	63
Відсутність підтримки з боку родичів	6,83±2,29	64
Молодий вік рятувальника	6,81±2,49	65
Внутрішній конфлікт між бажанням самозбереження та необхідністю виконати поставлене завдання	6,78±2,50	66
Невпевненість у гарантіях соціального захисту рятувальників та членів їхніх родин з боку держави	6,41±2,21	67

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Закінчення табл. 6.6

Стрес-фактори	Загальний показник	Ранг
Проведення пошуково-рятувальних робіт унаслідок аварії на хімічно-небезпечних об'єктах	6,38±2,49	68
Проведення пошуково-рятувальних робіт у колекторах (тунелях)	6,36±2,24	69
Евакуація постраждалих на альпіністському спорядженні з високих будівель або печер (гірських розколів)	6,31±2,63	70
Проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах небезпеки сходження лавин	6,30±2,42	71
Проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах термінової евакуації населення із зони НС	6,27±2,37	72
Стрес, пов'язаний з екзистенціальним вибором пріоритетності надання допомоги постраждалим	6,17±2,12	73
Невпевненість у засобах індивідуального захисту та порятунку	6,16±2,63	74
Підвищена особистісна тривожність	6,14±2,62	75
Сексуальна депривація	6,13±2,62	76
Постановка суперечливих завдань під час пошуково-рятувальних робіт	6,13±2,93	77
Відсутність достатньої кількості ресурсів для якісного виконання пошуково-рятувальних робіт	6,05±2,58	78
Очікування ускладнень у зоні пошуково-рятувальних робіт через нестабільну епідеміологічну обстановку	5,94±12,38	79
Несправедливе відзначення рятувальників за результатами міжнародної гуманітарної місії	5,66±2,62	80
Проведення пошуково-рятувальних робіт у важкодоступних ділянках із застосуванням гелікоптерів	4,94±2,32	82
Проходження атестації на підтвердження класної кваліфікації рятувальника	5,47±2,75	81
Необхідність спілкування з представниками ЗМІ	4,61±2,49	83

З метою визначення основних стрес-факторів МГМ та ПРО, що найбільш інтенсивно впливають на рятувальників, експертами обрано 75 з 83 характеристик, які мають показники вище 6,0 балів.

Отримані результати свідчать, що провідними стрес-факторами міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій є:

- ✓ загроза життю та здоров'ю;
- ✓ отримання травми, яка призведе до втрати працездатності, інвалідності;
- ✓ загибель та поранення товаришів через допущену рятувальником помилку;
- ✓ смерть товаришів;
- ✓ робота з тілами загиблих та вигляд тіл загиблих дітей;
- ✓ дефіцит часу;
- ✓ втрата авторитету серед колег (довіри);
- ✓ втрата людини, коли не вистачило часу для врятування її життя;
- ✓ крайня інтелектуальна складність виконання пошуково-рятувальних робіт;
- ✓ дефіцит або суперечливість особистісно-значущої інформації;
- ✓ раптові потрапляння в пастку, через різку зміну обстановки в зоні НС (пожежна блокада, додаткові руйнування споруд унаслідок повторних поштовхів землетрусу та ін.);
- ✓ тривала робота у вимушеній позі із застосування важких засобів малої механізації з максимальним навантаженням на опорно-руховий апарат;
- ✓ пошуково-рятувальні роботи в умовах підвищеного радіаційного інциденту;
- ✓ невинуватене (незаслужене) покарання;
- ✓ тривала робота при високих температурах та підвищеному вмісту вологості, в засобах індивідуального захисту;
- ✓ недостатній рівень злагодженості пошуково-рятувальних ланок та доданих у підсилення фахівців;

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

- ✓ наявність певних етнокультурних обмежень при виконанні пошуково-рятувальних робіт у країнах з іншими культурними традиціями;
- ✓ незнання гендерних відмінностей у спілкуванні під час МГМ у країнах з ортодоксальними культурними звичаями;
- ✓ виконання пошуково-рятувальних робіт в умовах збройного протистояння;
- ✓ значне фізичне та психологічне навантаження;
- ✓ відсутність належних побутових умов;
- ✓ проведення пошуково-рятувальних робіт у результаті терористичного акту;
- ✓ складні географічні та екологічні умови виконання ПРО;
- ✓ дефіцит копінг-навичок;
- ✓ невпевненість у гарантіях належного соціального захисту з боку держави рятувальника та членів його родини у разі загибелі або тимчасової втрати працездатності та ін.

Нами проведено аналіз факторної структури стрес-факторів МГМ та ПРО, які отримали від 6,0 та більше балів під час ранжування експертами за 10-баловою шкалою (див. табл. 6.7).

Таблиця 6.7

Факторна структура стрес-факторів міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Загроза здоров'ю та життю	0,882	0,132	0,107	0,301
Отримання травми, яка призведе до втрати працездатності, каліцтва	0,728	0,193	0,349	0,076
Загибель та поранення товаришів через особисту помилку рятувальника	0,663	0,178	0,106	0,220
Робота з тілами загиблих	0,694	0,134	0,065	0,279
Дефіцит часу	0,766	0,122	0,141	0,009
Втрата авторитету серед колег (довіри)	0,670	0,132	0,100	0,379

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження табл. 6.7

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Втрата людини, коли не вистачило часу для врятування її життя через когнітивний дисонанс або особисту нерішучість	0,547	0,241	0,159	0,339
Крайня інтелектуальна складність виконання пошуково-рятувальних робіт	0,676	0,158	0,109	0,212
Дефіцит або суперечливість особистісно-значущої інформації	0,637	0,293	0,192	0,348
Раптові потрапляння в пастку, через різку зміну обстановки в зоні НС (пожежна блокада, додаткові руйнування споруд унаслідок повторних поштовхів землетрусу та ін.)	0,790	0,351	0,214	0,326
Тривала робота у вимушеній позі із застосуванням важких засобів малої механізації з максимальним фізичним навантаженням	0,547	0,219	0,019	0,329
Пошуково-рятувальні роботи в умовах підвищеного радіаційного фону	0,458	0,121	0,118	0,191
Невиправдане (незаслужене) покарання	0,565	0,177	0,200	0,041
Тривала робота при високих температурах та підвищеному вмісту вологості, в засобах індивідуального захисту	0,424	0,117	0,017	0,295
Недостатній рівень злагодженості пошуково-рятувальних ланок та додатних у підсилення фахівців	0,343	0,233	0,029	0,261
Вигляд тіл загиблих дітей	0,540	0,076	0,190	0,154
Наявність певних етнокультурних обмежень при виконанні пошуково-рятувальних робіт у країнах з іншими культурними традиціями	0,232	0,501	0,259	0,116
Незнання гендерних відмінностей у спілкуванні під час МГМ у країнах з ортодоксальними культурними звичаями	0,359	0,859	0,084	0,193

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Продовження табл. 6.7

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Виконання пошуково-рятувальних робіт в умовах збройного протистояння	0,610	0,115	0,010	0,329
Тривале фізичне та психологічне навантаження	0,723	0,113	0,023	0,159
Відсутність досвіду діяти в умовах незнайомого етнокультурного та крос-культурного середовища	0,108	0,521	0,321	0,486
Відсутність належних побутових умов існування	0,403	0,603	0,303	0,160
Постійний вплив стрес-факторів НС упродовж довгого періоду часу	0,382	0,504	0,282	0,327
Тривала відсутність повноцінного відпочинку	0,527	0,459	0,459	0,041
Наявні комунікативні бар'єри у спілкуванні з людьми, які потребують допомоги (незнання мови, особливостей комунікації, традицій та ін.)	0,462	0,581	0,462	0,302
Порушення режиму сну	0,305	0,263	0,515	0,212
Недостатнє харчування	0,479	0,355	0,479	0,531
Недостатня кількість продовольства	0,299	0,195	0,199	0,430
Зловживання алкоголем або лікарськими засобами для зняття психоемоційного перенапруження (схильність до алкогольної залежності)	0,378	0,111	0,518	0,078
Проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах паніки	0,248	0,531	0,148	0,248
Психологічна неготовність до участі у виконанні пошуково-рятувальних робіт з високою інтенсивністю	0,249	0,149	0,249	0,530
Наявність певних акцентуацій характеру	0,231	0,116	0,031	0,518
Невідповідність між можливостями особистості та вимогами, які висуває ситуація	0,528	0,081	0,051	0,251

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження табл. 6.7

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Недостатній рівень адаптаційних можливостей	0,289	0,175	0,089	0,595
Неможливість та невміння самостійного зняття високої нервово-психічної напруги	0,423	0,026	0,423	0,596
Дефіцит копінг-навичок	0,098	0,205	0,498	0,528
Відчуття власної вразливості	0,409	0,433	0,209	0,478
Низький рівень нервово-психічної стійкості	0,481	0,140	0,081	0,323
Проведення пошуково-рятувальних робіт у результаті терористичного акту	0,059	0,518	0,359	0,193
Низький рівень комунікабельності рятувальника	0,410	0,029	0,210	0,615
Недостатня професійна навченість	0,323	0,313	0,023	0,159
Невпевненість у професіоналізмі партнера (члена розрахунку) команди	0,421	0,408	0,021	0,186
Проведення реанімаційних маніпуляцій з постраждалим під час рятування у важкодоступних місцях	0,503	0,303	0,203	0,160
Складні географічні та екологічні умови МГМ та ПРО	0,482	0,615	0,282	0,027
Якість керівництва пошуково-рятувальною операцією	0,459	0,157	0,259	0,041
Етнічні та соціальні конфлікти під час проведення пошуково-рятувальної операції	0,492	0,563	0,262	0,102
Недостатній рівень підготовки командирів рятувальних ланок	0,305	0,463	0,205	0,012
Недостатність оснащення або його низька потужність	0,555	0,479	0,417	0,131
Особливості конфесійних та культурних традицій регіону	0,499	0,548	0,299	0,030
Виконання завдань за призначенням при високій температурі та підвищеному вмісту вологості, в засобах індивідуального захисту	0,511	0,478	0,378	0,018

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Продовження табл. 6.7

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Недостатній рівень поінформованості про перебіг подій у зоні пошуково-рятувальної операції	0,605	0,217	0,248	0,194
Незрозумілість державної позиції приймаючої сторони щодо проведення пошуково-рятувальної операції	0,359	0,134	0,059	0,193
Пошуково-рятувальні роботи, пов'язані з тривалим перебуванням у водоймах при гранично-низьких температурах	0,515	0,310	0,410	0,119
Виконання завдань, що не відповідають спеціальності рятувальника	0,413	0,323	0,223	0,159
Відсутність якісного злагодження команд	0,321	0,308	0,221	0,086
Активізація екстремістськи налаштованих угруповань в зоні проведення пошуково-рятувальної операції	0,403	0,103	0,073	0,160
Неоднозначне ставлення цивільного населення до проведення пошуково-рятувальної операції через етнічні або крос-культуральні відмінності	0,482	0,144	0,282	0,027
Високий ризик отримати інфекційні захворювання та вірусні інфекції	0,459	0,517	0,359	0,241
Виявлення розбіжностей (необ'єктивного висвітлення інформації) про діяльність рятувальників у зоні ПРО	0,362	0,158	0,462	0,102
Втрата мотивації на участь у пошуково-рятувальній операції	0,305	0,263	0,505	0,212
Порушення дисципліни	0,279	0,055	0,511	0,131
Віддаленість від сім'ї та рідних	0,299	0,695	0,509	0,530
Думки про сімейні проблеми та турботи	0,378	0,111	0,378	0,418
Відсутність підтримки з боку родичів	0,248	0,137	0,548	0,434
Молодий вік рятувальника	0,149	0,049	0,509	0,395

**Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій:
теоретичні та прикладні аспекти**

Продовження табл. 6.7

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Внутрішній конфлікт між бажанням самозбереження та необхідністю виконати поставлене завдання	0,031	0,176	0,511	0,170
Невпевненість у гарантіях соціального захисту рятувальників та членів їхніх родин з боку держави	0,351	0,281	0,311	0,028
Проведення пошуково-рятувальних робіт унаслідок аварії на хімічно-небезпечних об'єктах	0,289	0,275	0,489	0,105
Проведення пошуково-рятувальних робіт у колекторах (тунелях)	0,223	0,026	0,423	0,201
Евакуація постраждалих на альпіністському спорядженні з високих будівель або печер (гірських розколів)	0,598	0,105	0,398	0,271
Проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах небезпеки сходження лавин	0,433	0,239	0,209	0,078
Проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах термінової евакуації населення із зони НС	0,281	0,340	0,381	0,323
Стрес, пов'язаний з екзистенціальним вибором пріоритетності надання допомоги постраждалим	0,359	0,184	0,359	0,193
Невпевненість у засобах індивідуального захисту та порятунку	0,210	0,015	0,210	0,029
Підвищена особистісна тривожність	0,323	0,013	0,423	0,059
Сексуальна депривація	0,288	0,273	0,505	0,102
Постановка суперечливих завдань під час пошуково-рятувальних робіт	0,222	0,025	0,422	0,211
Відсутність достатньої кількості ресурсів для якісного виконання пошуково-рятувальних робіт	0,096	0,103	0,388	0,2701
Очікування ускладнень у зоні пошуково-рятувальних робіт через нестабільну епідеміологічну обстановку	0,237	0,423	0,201	0,071

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Закінчення табл. 6.7

Змінні	Фактори			
	I	II	III	IV
Несправедливе відзначення рятувальників за результатами міжнародної гуманітарної місії	0,261	0,342	0,580	0,321
Проведення пошуково-рятувальних робіт у важкодоступних ділянках із застосуванням гелікоптерів	0,512	0,017	0,210	0,024
Пройходження атестації на підтвердження класної кваліфікації рятувальника	0,281	0,540	0,381	0,323
Необхідність спілкування з представниками ЗМІ	0,359	0,184	0,359	0,493

Примітки: Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Факторний аналіз дозволив одержати чотирифакторну структуру, яка описує 58% сумарної дисперсії ознак, – більше половини, що вважається прийнятним результатом. Ці відсотки розподілилися таким чином:

- на перший фактор (компонент) припало 24,06%;
- на другий – 18,04%;
- на третій – 8,5%;
- на четвертий – 7,4% дисперсії.

Критерієм рівня значущості було обрано факторне навантаження більше 0,5, що надало змогу уникнути включення до кожного з факторів показників (ознак) з низьким факторним навантаженням, тобто тих, що найменше належать до нього.

В отриманій структурі *перший фактор* найвагоміший, оскільки має найбільшу інформативність (24,06%). Його позитивний полюс визначається позитивними полюсами змінних: «загроза здоров'ю та життю» (0,882), «отримання травми, яка призведе до втрати працездатності, каліцтва» (0,728), «загибель та поранення товаришів через особисту помилку рятувальника» (0,663), «робота з тілами загиблих» (0,694), «дефіцит часу» (0,766), «втрата авторитету (довіри) серед колег» (0,670), «втрата людини, коли не вистачило часу для врятування її життя через когнітивний дисонанс, особисту нерішучість» (0,547), «крайня інтелектуальна складність виконання пошуково-рятувальних робіт» (0,676), «дефіцит або суперечливість особистісно значущої інформації про НС» (0,637), «раптові потрапляння в пастку, через різку зміну обстановки в зоні НС (пожежна блокада, додаткові руйнування споруд унаслідок повторних поштовхів землетрусу та ін.)» (0,790), «тривала робота у вимушеній позі із застосуванням засобів малої механізації з максимальним фізичним навантаженням» (0,547), «невиправдане, незаслужене покарання» (0,567), «вигляд тіл загиблих дітей» (0,540), «виконання пошуково-рятувальних робіт в умовах збройного протистояння» (0,610), «тривале фізичне та психологічне навантаження» (0,723), «тривала відсутність повноцінного відпочинку» (0,527), «невідповідність між можливостями особистості та вимогами, які висуває ситуація» (0,528), «виконання завдань за призначенням при високій температурі та підвищеному вмісту вологості, в засобах індивідуального захисту» (0,515). та ін. До цього фактору належать *ситуаційно-середовищні стрес-фактори МГМ та ПРО* (див. рис. 6.2).

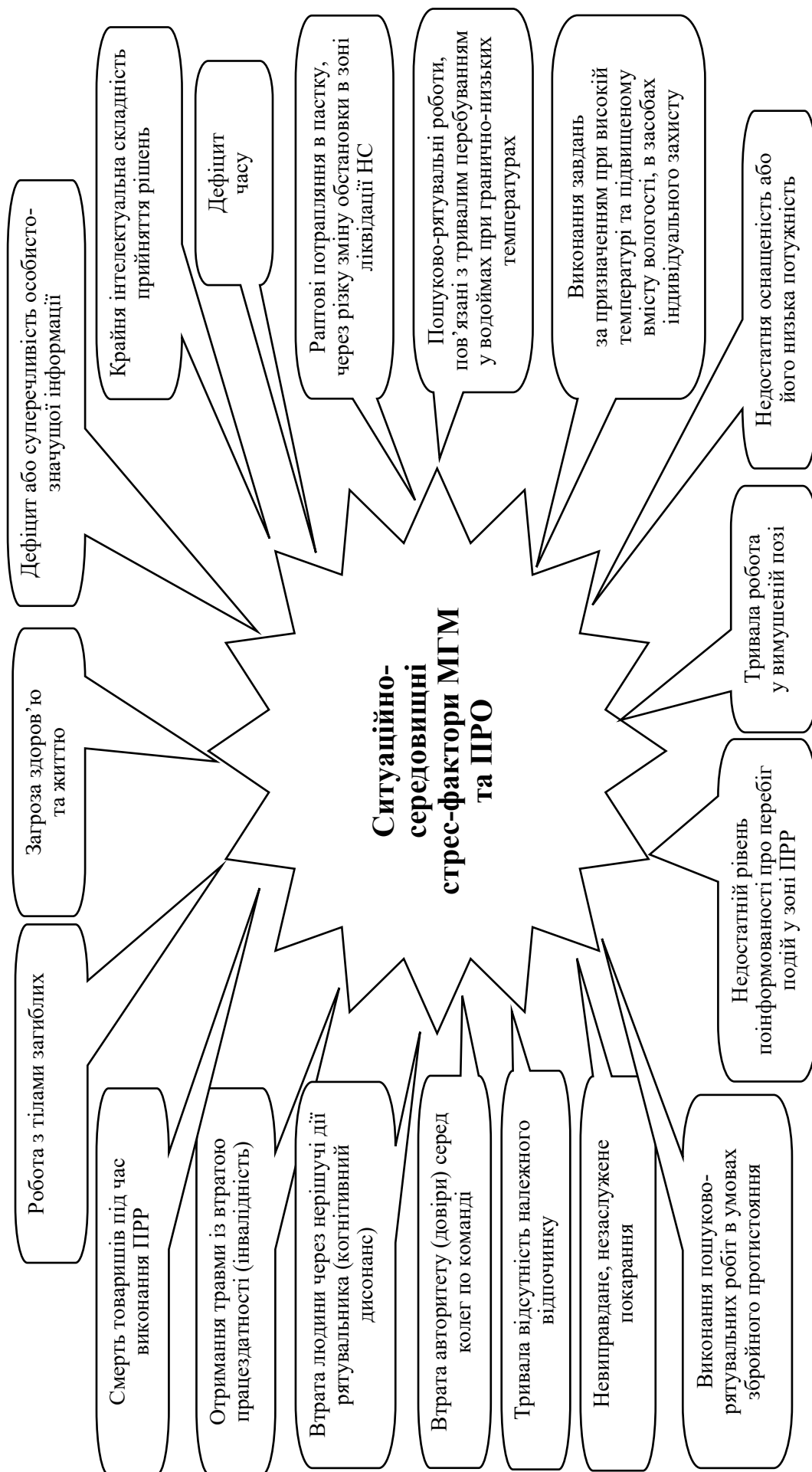

Рис. 6.2. Основні ситуаційно-середовищні стрес-фактори міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Зміст *другого фактору* (інформативність 18,04%) визначається позитивним зв'язком зі змінними: «наявність етнокультурних обмежень при виконанні пошуково-рятувальних робіт» (**0,501**), «незнання гендерних відмінностей у спілкуванні під час МГМ у країні з ортодоксальними культурними звичаями» (**0,859**), «відсутність досвіду діяти в умовах незнайомого етнокультурного та крос-культурного середовища» (**0,521**), «відсутність належних побутових умов існування» (**0,603**), «постійний вплив стрес-факторів НС упродовж довгого періоду часу» (**0,504**), «відсутність повноцінного відпочинку» (**0,527**), «наявні комунікативні бар'єри у спілкуванні з людьми, які потребують допомоги (незнання мови, особливостей комунікації, традицій та ін.)» (**0,581**), «проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах паніки» (**0,531**), «проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах терористичного акту» (**0,518**), «складні географічні та екологічні умови МГМ та ПРО» (**0,615**), «етнічні та соціальні конфлікти під час проведення пошуково-рятувальної операції» (**0,518**), «особливості конфесійних та культурних традицій регіону» (**0,548**), «високий ризик заразитися інфекційними хворобами та вірусним інфекціями» (**0,517**).

Зміст цього фактору відображає рівень організації та проведення пошуково-рятувальної операції.

Стрес-фактори, що належать до цього фактору, можна визначити як *соціальні та етнокультуральні стрес-фактори МГМ та ПРО* (див. рис. 6.3).

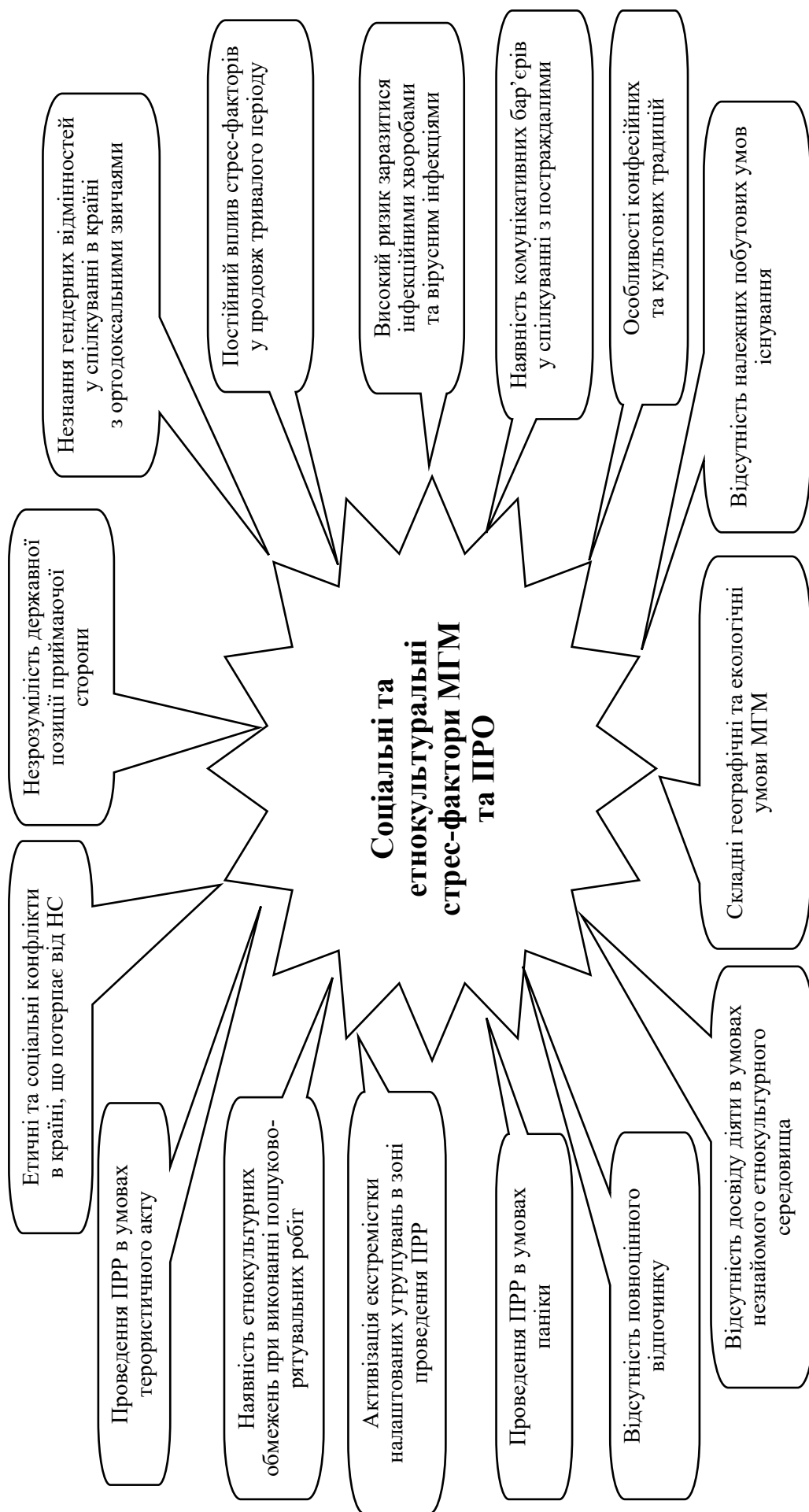

Рис. 6.3. Основні соціальні та етнокультуральні стрес-фактори міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Інформативність *третього фактору* становить 8,5%, а зміст визначають кореляції з такими показниками: «порушення режиму сну» (0,515), «зловживання алкоголем» (0,518), «втрата мотивації на участь у пошуково-рятувальній операції» (0,505), «порушення дисципліни» (0,511), «віддаленість від сім'ї» (0,509), «сексуальна депривація» (0,505), «відсутність підтримки з боку родичів» (0,509), «молодий вік рятувальника» (0,509), «внутрішній конфлікт між бажанням самозбереження та необхідністю виконати поставлене завдання» (0,511). До цього фактору увійшли стрес-фактори, що, з одного боку, характеризують життєдіяльність рятувальників до участі у міжнародній гуманітарній місії, а з іншого, – деякі наслідки, які з'явилися у зв'язку з їх участю у пошуково-рятувальній операції у складі МГМ. На наш погляд, стрес-фактори, що належать до цього фактору, можна охарактеризувати як *супутні соціально-психологічні стрес-фактори МГМ та ПРО* (див. рис. 6.4).

Четвертий фактор дещо слабший за попередній (інформативність 7,4%). Він характеризується позитивними полюсами таких змінних, як «недостатнє харчування» (0,530), «психологічна неготовність до участі у виконанні пошуково-рятувальних робіт з високою інтенсивністю» (0,530), «наявність певних акцентуацій характеру» (0,518), «недостатній рівень адаптаційних можливостей» (0,595), «неможливість та невміння самостійного зняття високої нервово-психічної напруги» (0,596), «дефіцит копінг-навичок» (0,528), «віддаленість від сім'ї та рідних» (0,530), «низький рівень комунікабельності» (0,615).

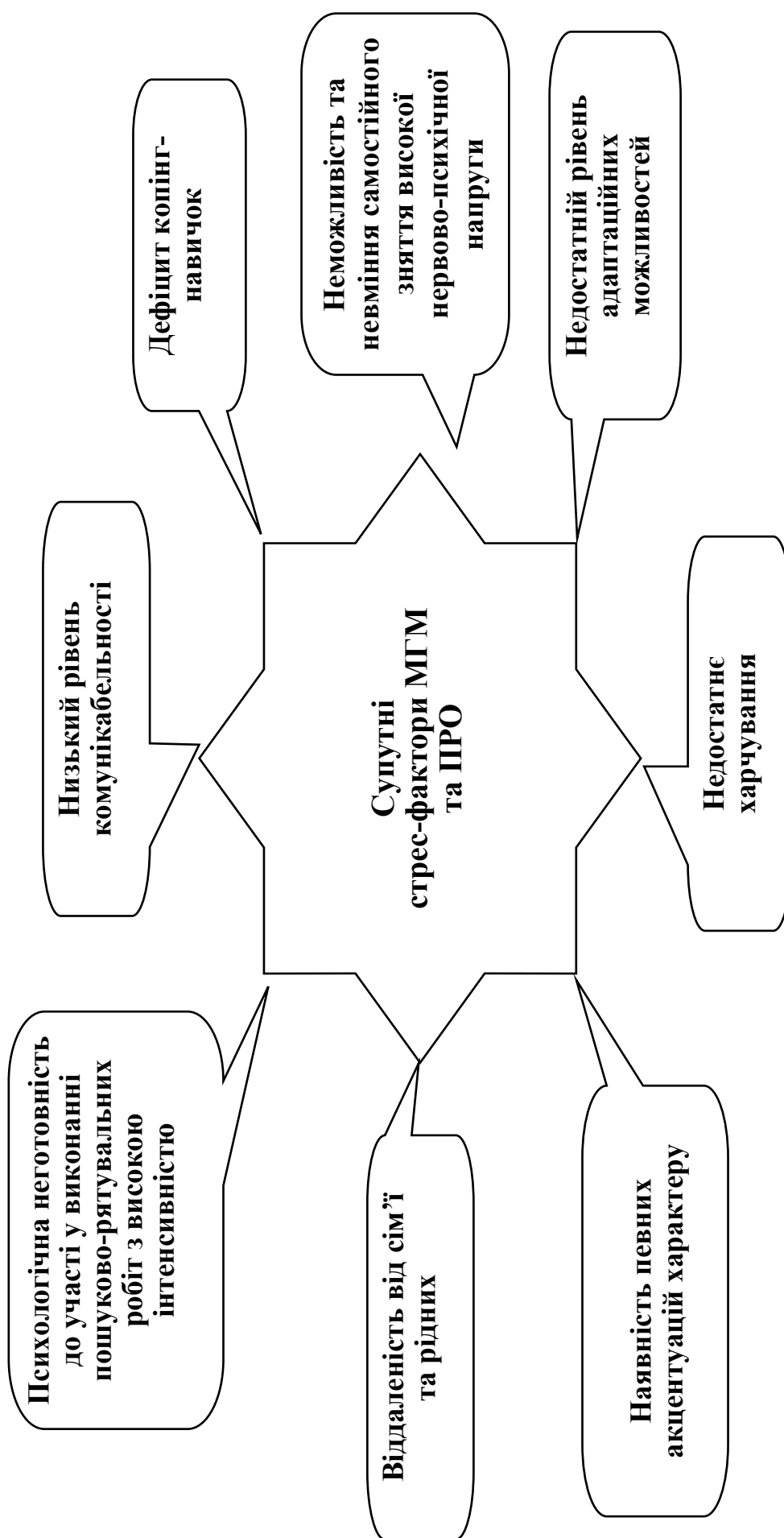

Рис. 6.4. Основні супутні стрес-фактори міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Стрес-фактори, які належать до цього фактору, лежать у площині особистісної сфери рятувальника (власне психологічні стрес-фактори).

Проведений факторний аналіз надав можливість виділити 40 провідних стрес-факторів МГМ та ПРО, набір яких притаманний діяльності рятувальників – членів пошуково-рятувальної команди важкого класу, що залучається OSOCC ООН до участі у міжнародних гуманітарних місіях та пошуково-рятувальних операціях. Крім того, було встановлено, що виділені стрес-фактори являють собою консорціум ситуаційно-середовищних, соціальних, етнокультуральних, супутніх та власне психологічних стрес-факторів МГМ та ПРО.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. Встановлено, що серед низки НС найбільшою вірогідністю залучення зведених рятувальних загонів до ліквідації НС у складі міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій є великомасштабні землетруси, катастрофічні повені, масштабні пожежі в екосистемах та надзвичайні ситуації, пов'язані з епідеміями, війнами та локальними військовими конфліктами.

2. Праця фахівців пошуково-рятувальної команди міжнародного класу ДП МРЦ ДСНС України відбувається на підставі єдиних керівних принципів та методології проведення міжнародних пошуково-рятувальних операцій, визначених керівництвом консультативної групи з питань пошуку та рятування ІНСАРАГ ООН, а її розподіл має чітку регламентацію та структуру, що поділяється на такі компоненти, як: керівництво, пошук, рятування, медицина, МТЗ та логістика.

Діяльність рятувальників в умовах проведення МГМ та ПРО може відбуватися як індивідуально, так і спільно у складі розрахунків, команд, груп та поділяється на п'ять

основних фаз (методологічних циклів реагування ІНСАРАГ): фаза готовності, фаза мобілізації, фаза пошуково-рятувальних робіт, фаза демобілізації та післяопераційна фаза.

3. Рятувальник міжнародного класу повинен відповідати вимогам рятувальної спеціальності та володіти загальними компетентностями, що висуваються ІНСАРАГ до рятувальників міжнародного класу. Він має бути фізично та психологічно підготовленим; уміти надавати першу медичну допомогу; володіти навичками використання штатних засобів зв'язку; знати англійську мову, включаючи рятувальну термінологію; бути обізнаним з правилами індивідуальної та групової безпеки; знати етичні норми при проведенні ПРР в іншій країні, її крос-культуральні особливості тощо. Крім того, рятувальник міжнародного класу повинен мати сертифікат про успішне проходження базового курсу підготовки за системою ІНСАРАГ (у тому числі проведення ПРР) та довідку про відповідні щеплення (медичні сертифікати) тощо.

4. Визначено 83 стрес-фактори МГМ та ПРО, які з високою вірогідністю можуть призводити до негативних психічних станів, а в подальшому – і до професійного стресу та професійного вигорання рятувальників ПРК міжнародного класу. Ранговий аналіз стрес-факторів за 10-баловою системою дозволив виявити найбільш значущі з них за ступенем впливу на функціональний стан та працездатність рятувальників.

Проведений факторний аналіз надав можливість виокремити 40 провідних стрес-факторів МГМ та ПРО, набір яких притаманний діяльності членів пошуково-рятувальної команди важкого класу, що залучається OSOCC ООН до участі у міжнародних гуманітарних місіях та пошуково-рятувальних операціях. Виокремлені стрес-фактори являють собою консорціум ситуаційно-середовищних, соціальних, етнокультуральних, супутніх та власне психологічних стрес-факторів МГМ та ПРО.

ДОДАТКИ ДО РОЗДІЛУ

Додаток А.6

НАЙБІЛЬШІ СМЕРТЕЛЬНІ ПОВЕНІ У СВІТІ, ЩО ПЕРЕВИЩИЛИ ЧИСЛО ЗАГИБЛИХ У 100 000 ОСІБ¹⁵

№ п/п	Місце розташування, рік	Подія	Кількість загиблих
1	Китай (1931 р.)¹⁶	Повінь	близько 4 000 000
2	Китай (1887 р.) Повінь на річці Хуанхе	Повінь	близько 2 000 000
3	Китай (1938 р.) Повінь на річці Хуанхе	Повінь	700 000
4	Китай (1975 р.)	Прорив греблі Банджао внаслідок тайфуну «Ніна»	231 000
5	Індонезія (2004 р.)	Цунамі	230 000
6	Китай (1935)	Повінь на річці Янцзи	145 000
7	Нідерланди (1530 р.)	Повінь «Святого Фелікса», штормовий нагон води	більше 100 000
8	Північний В'єтнам (1971 р.)	Повінь у м. Ханой та дельті Червоної річки	100 000
9	Китай (1911 р.)	Повінь на річці Янцзи	100 000

¹⁵ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C>

¹⁶ Повінь у Китаї 1931 року вважається найбільшою повінню за всю документовану історію людства

**НАСЛІДКИ 20-ТИ НАЙБІЛЬШ РУЙНІВНИХ
ЗЕМЛЕТРУСІВ, ЩО СТАЛИСЯ У СВІТІ
ЗА ОСТАННІ 100 РОКІВ [132]**

№ п/п	Рік	Місце	Магнітуда	Загиблі, тис. осіб
1	1906	м. Сан-Франциско (США)	8,3	3,0
2	1908	о. Сицилія (Італія)	8,3	83,0
3	1920	Провінція Ганьсу (Китай)	8,6	200,0
4	1923	м. Токіо, Йокогама, залив Сагамі (Японія)	8,3	140,0
5	1939	Внутрішній Тавр (Туреччина)	7,9	32,0
6	1960	Чилі, Великий Чилійський землетрус	9,5	10,0
7	1970	Пруано-Чилійський глибоководний жолоб	7,7	67,0
8	1976	м. Таншань (Китай)	8,2	600,0
9	1976	Гватемала	7,5	23,0
10	1977	м. Бухарест (Румунія)	7,2	15,0
11	1978	м. Табас (Іран)	7,7	25,0
12	1988	м. Спітак (Вірменія)	7,2	25,0
13	1993	штат Махараштра (Індія)	6,4	10,0
14	1995	м. Осака, Кіото, Кобе (Японія)	7,2	5,1
15	1999	м. Ізміт (Туреччина)	7,7	17,0
16	2001	штат Гурджат (Індія)	7,9	26,5
17	2003	провінція Керман (Іран)	6,3	40,0
18	2004	Індонезія	8,9	225,0
19	2005	Північно-Західна провінція (Пакистан)	7,6	79,0
20	2006	Індонезія	6,3	6,0

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ УЧАСТІ КОМАНДИ
USAR (УКРАЇНСЬКИЙ РЯТУВАЛЬНИЙ ЗАГІН)
У МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЯХ
ТА ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЯХ [380]**

З моменту утворення в Україні центрального органу виконавчої влади у сфері цивільного захисту групою ООН з оцінки надзвичайного стану і координації діяльності (United Nations Disaster Assessment and Coordination Team, UNDAC) за участю України обліковано 12 міжнародних пошуково-рятувальних операцій та гуманітарних місій.

№ п/п	Міжнародна гуманітарна місія, країна та рік надання допомоги	Тип НС та кількість залученого персоналу (N)	Термін місії	Призначення місії
1	Угорщина, м. Сольнок (2000)	Повінь (14)	14 діб	Технічна допомога за наслідками руйнування житла постраждалим від повені
2	Турецька Республіка (серпень 1999 р.)	Землетрус (30)	30 діб	Місія із розгортанням мобільного рятувального госпіталю (30 діб), із них пошуково-рятувальна операція тривала 7 діб
3	Турецька Республіка (листопад 1999 р.)	Землетрус (30)	30 діб	Місія із розгортанням мобільного рятувального госпіталю (30 діб), із них пошуково-рятувальна операція тривала 7 діб
4	Греція, м. Салоніки (1996)	Авіаційна катастрофа (30)	4 доби	Пошукова операція літака українських авіаліній Як-40 унаслідок авіаційної катастрофи у горах біля м. Салоніки

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Закінчення дод. В.6

№ п/п	Міжнародна гуманітарна місія, країна та рік надання допомоги	Тип НС та кількість залученого персоналу (N)	Термін місії	Призначення місії
5	Республіка Індія (2001)	Землетрус 80	30 діб	Мобільний госпіталь, надання різноманітної гуманітарної допомоги постраждалому населенню
6	Ісламська Республіка Іран, м. Бам (2003)	Землетрус 80	45 діб	Мобільний госпіталь, надання різноманітної гуманітарної допомоги постраждалому населенню
7	Ісламська Республіка Пакистан (2005)	Землетрус	30 діб	Мобільний госпіталь, надання різноманітної гуманітарної допомоги постраждалому населенню
8	Угорщина, м. Ніредхаз (2010)	Повінь (8)	16 діб	Місія доставки гуманітарної допомоги
9.	Польща, м. Тарнобрезер (2010)	Повінь (30)	5 діб	Технічна допомога у зв'язку з ліквідацією наслідків повені (4 насосні станції з великою пропускною потужністю)
10	Республіка Молдова (2010)	Повінь (6)	2 доби	Доставка гуманітарних вантажів
11	Республіка Непал (2015)	Землетрус	7 діб	Евакуація постраждалих від землетрусу громадян України (150 осіб)
12	Ісламська Республіка Іран (2020)	Авіаційна катастрофа (15)	6 діб	Пошукова операція внаслідок авіаційної катастрофи літака МАУ Boeing 737. Загинуло 176 осіб

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ЗВЕДЕНИХ АВАРІЙНО- РЯТУВАЛЬНИХ ЗАГОНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЛІКВІДАЦІЇ ТРАНСКОРДОННИХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Україна має низку міждержавних угод про взаємодопомогу у разі виникнення НС природного або техногенного характеру, коли надзвичайна ситуація, що виникає на певній території одного регіону, може нести реальну загрозу іншим регіонам, у тому числі, виходити за межі окремо взятої країни. Саме такі надзвичайні ситуації мають назву «транскордонні НС».

Прикладом транскордонної НС природного походження стала катастрофічна повінь у Закарпатському регіоні та регіонах країн Західної Європи у 1988 році.

Трагедії сталася через інтенсивні дощі 3–5 листопада 1988 року. Вийшли з берегів річки Тиса, Тересва, Тересва, Боржава, Латориця та інші, які підтопили майже 120 населених пунктів. У зоні стихійного лиха опинилися близько 350 тисяч людей – майже третина населення Закарпатської області.

Внаслідок повені загинуло 17 осіб. Відселено із місця стихійного лиха понад 20 тисяч осіб. У період паводку було підтоплено 40793 житлових будинків, з них 2695 зруйновано та 2877 пошкоджено. Зруйновано 12 мостів, 48,6 км автодоріг. Активізовано до 980 зсувів. Крім того, 48 мостів і 722,2 км автодоріг пошкоджено. Було виведено з ладу 18 водозаборів, 28 каналізаційних насосних станцій, 20 очисних споруд та 45 котелень. Пошкоджено 3,1 км залізничних доріг, 2,4 км зруйновано. Дощовий паводок завдав збитків області на суму 810 млн грн, водогосподарським об'єктам – 12 млн 84 тис. грн [364].

Найбільш постраждали населенні пункти [365]:

- ✓ Бобове Виноградівського району – знищено 344 будинки;
- ✓ Вари Берегівського району – знищено 302 будинки;

Продовження дод. Г.6

- ✓ Королево Виноградівського району – знищено 213 будинків;
- ✓ Сасово Виноградівського району – знищено 196 будинків;
- ✓ Чорнотисів Виноградівського району – знищено 110 будинків;
- ✓ Теково Виноградівського району – знищено 89 будинків;
- ✓ Ключарки Мукачівського району – знищено 69 будинків;
- ✓ Нове Давидково Мукачівського району – знищено 49 будинків;
- ✓ Заріччя Іршавського району – знищено 35 будинків;
- ✓ Лопухів Тячівського району – знищено 33 будинки.

7 листопада 1998 року Президентом України видано Указ «Про заходи щодо ліквідації наслідків стихійного лиха у Закарпатській області», в якому Закарпатську область було визначено як зону надзвичайної екологічної ситуації. З перших годин боротьби зі стихією залучено війська Цивільної оборони МНС України, інші спеціалізовані підрозділи МНС України, підрозділи Національної гвардії та Збройних сил України, бригади облводгоспу, облавтодору, Укртелекому, працівники Закарпатської міліції, Ужгородського відділку залізниці.

На прохання облдержадміністрації МНС оперативно доставила в область 326 000 мішків для нарощування дамб, ще 80 000 надійшли з Угорщини. До рятувальних робіт було залучено 5 776 осіб, 1 155 одиниць техніки, 15 плавзасобів, 7 гелікоптерів МНС України, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, надавалася допомога технікою від ряду зарубіжних країн.

З резервного фонду Кабінету Міністрів України на ліквідацію наслідків виділено 11 млн 200 тис. грн. З Пенсійного фонду – 14 млн грн. Державний матеріальний резерв виділив 210 тонн авіапального, 300 тис. мішків піску, 36 км кабелю різних видів, стовпи, дроти неізольовані для ЛЕП, пересувні електростанції, 20 км залізничних секцій, ліки, постільну білизну, взуття тощо.

Продовження дод. Г.6

Міжнародна допомога

За даними МЗС, з-за кордону в Україну для постраждалих від повені було доставлено близько 600 тонн продовольства, понад 300 тонн одягу. Уряд Польщі прийняв рішення виділити Україні на ліквідацію наслідків катастрофи 1,8 млн дол. США, Уряд Японії – близько 140 тис. дол. США, Словаччини – 118 000 дол. США, Швейцарія – 106,5 тис. дол. США. Уряд США надав допомогу на загальну суму понад 500000 дол. Допомогу в такому ж розмірі надала Угорщина. До збору коштів для постраждалих під час повені, долучилися і приватні особи, зокрема 70000 швейцарських франків виділила Йоко Она – вдова Джона Ленона [364].

Із висновку Державної комісії щодо причин, які призвели до широкомасштабного прояву і важких наслідків катастрофічного наводку в Закарпатській області:

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК. *Закарпатський наводок листопада 1998 року – це передусім стихійне явище, зумовлене одночасною співдією природних чинників (вологе літо й осінь і насичення ґрунту вологою, припинення вегетації і зменшення водотрасформаційної здатності рослинного покриву, потужні зливи і танення снігу), наслідки якого були посилені факторами антропогенного впливу.*

Найбільш небезпечними районами активізації геологічних процесів на Закарпатті є Рахівський (села Кобилецька Поляна, Косівська Поляна, автодорога Рахів–Бичків та ін.), Тячівський (сміт Усть-Чорна, Вільхівці, села Руська Мокра, Лопухів, Комсомольське та ін.), Міжгірський (район м. Міжгір'я, села Синевір, Колочава та ін.), Воловецький (села Гукливий, Скотарське, Верб'яче та ін.), Хустський (села Велятино, Олександрівка, Вільшани та ін.), Іршавський (села Ільниця, Лисичево та ін.).

Існує висока ймовірність, що в наступні 8–10 років буде тривати період підвищеної водності на річках України, передусім у Західному регіоні, з неодноразовим проходженням високих паводків.

Продовження дод. Г.6

Необхідно зазначити, що збіг негативних природних чинників, які призвели до надзвичайної ситуації у листопаді 1998 р., не є максимальним. Аналіз палеогеологічних і палео-географічних процесів показує, що слід бути готовими до значно більших негативних надзвичайних ситуацій, пов'язаних з аномальною водністю, небезпечними екзо- та ендогенними геологічними процесами в Закарпатті...

... Для ліквідації наслідків катастрофічного паводку листопада 1998 року в Закарпатській області і з метою запобігання їх руйнівній дії в майбутньому необхідно розробити *комплексну Державну програму для Карпатського регіону*, яка повинна включати: вдосконалення законодавчо-правової бази; інженерно-технічні заходи; організаційні заходи; науково-технічне забезпечення; фінансове й економічне обґрунтування заходів; підвищення екологічної свідомості та інформованості населення; міжнародне співробітництво [366].

Прогноз Державної комісії виявився достовірним. У перші дні березня 2001 року Закарпаття спіткало страшне лихо, яке охопило всю територію області. За оцінками фахівців, *березнева повінь 2001 р. стала однією з найбільших катастрофічних повеней за останні 200 років*.

Формування повені 3–5 березня 2001 року на 80 відсотків було зумовлено природними факторами, а саме інтенсивними дощами. За 3 дні в басейні річок Боржави, Латориці й Тиси випало більше **300** мм опадів, дещо менше – на заході області. Підйом рівнів води, де амплітуда паводкової хвилі була понад 2,5 м у горах, а в низинній частині Тиси, Латориці й Боржави – від 4 до 10 м. І цей паводок, до речі, перевищив у середньому на 1 м катастрофічний паводок листопада 1998 року. Тоді, в листопаді 1998 р., вважалося, що історично паводок був рекордним, періодичність якого могла бути через 7–10 років. Але сталося так, що через 2 роки й 4 місяці стався ще один, гідрологічні й метеорологічні параметри якого перевищили рівень паводка 1998 року.

Продовження дод. Г.6

Наслідки повені 2001 р. виявилися катастрофічними:

Сумарні збитки становили 317 млн грн. Але за цими цифрами треба бачити реальне життя людей. Підтоплено 255 населених пунктів, 33 580 будинків, знеструмлено 98 населених пунктів, через що майже 14 тисяч осіб було відселено й евакуйовано. Не обійшлося без людських жертв.

Ситуація ускладнилася тим, що цей паводок не витримала захисна дамба на території Угорщини. 6 березня 2001 р. стався прорив правобережної дамби р. Тиса в районі села Тарпа, і з території Угорщини вода почала надходити назад на територію України в Берегівський та Ужгородський райони. Саме прорив цієї дамби призвів до того, що 150 млн м³ води хлинуло на 11 сіл Угорської Республіки і 4 села в прикордонній зоні України.

У тих екстремальних умовах Штабу з ліквідації НС потрібно було дуже оперативно визначити план дій. Штабом з ліквідації НС розроблено 4 можливі варіанти захисту. Основними з них були: *перший*: зупинити таку велику кількість води на кордоні Берегівського й Ужгородського районів із мінімальним затопленням та відкачати її у Латорицю й Тису, і найбільш небажаний *другий* варіант: пропустити велику воду транзитом через Берегівський та Ужгородський райони, у тому числі й місто Чоп і далі транзитом на територію Словаччини. Спрацював найприйнятніший перший варіант.

Березневий паводок 2001 р. показав унікальну спроможність Берегівської транскордонної польдерної системи не тільки в умовах відводу надлишку внутрішніх вод, а із найменшою шкодою для навколишніх сіл пропустити таку кількість води, яка дорівнювала об'єму озера Балатон. Владою України, Державною комісією з надзвичайних ситуацій було поставлене завдання протягом 10 днів звільнити територію від води. Було задіяно всі потужності насосних станцій Закарпатського облводгоспу.

Закінчення дод. Г.6

У таких екстремальних умовах дуже важливою була гуманітарна допомога з-за кордону. Також специфікою ліквідації цієї транскордонної НС стало утворення спільних міждержавних штабів з планування та координації дій з ліквідації НС.

Така допомога своєчасно була надана з боку *Угорської Республіки* (30 одиниць угорських пересувних насосних станцій з обслуговуючим персоналом та необхідними технічними засобами відкачували води тисайських проранів із затоплених територій у Берегівському й Ужгородському районах).

Також допомогу надала *Словацька республіка*: 3 потужні насосні станції працювали у с. Свобода Берегівського району.

Оперативну допомогу насосними станціями, які були доставлені в Ужгород військовими літаками, надали *Нідерланди*. Усе це сприяло тому, що в стислі терміни територію регіону було звільнено від води.

Як зазначав у своєму інтерв'ю представник оперативного штабу з ліквідації наслідків НС Володимир Чіпак: «...особливо хотів би відзначити взаємодію водників Угорщини й України в оперативному прийнятті обґрунтованих і єдино правильних рішень із маневрування гідроспорудами, зменшення величини паводкової хвилі, використовуючи для цього і шлюзи, й автомобільні дороги, і мости на них» [366].

Спеціально утворена Державна комісія у складі провідних науковців країни і НАН України, яка працювала в області, дійшла одностайного висновку: причини березневого паводка 2001 р. були ті ж, що й листопадового паводка 1998 р. – *фактори природного характеру*. Саме тоді стало очевидним, що зміна клімату стає головною причиною частого повторення таких катастрофічних паводків.

Друга причина – антропогенний фактор, тобто господарська діяльність людей, їхнє втручання у навколишнє середовище, інтенсивне вирубування лісів, розорювання берегів річок, забудова водонебезпечних зон тощо.

ЛІКВІДАЦІЯ ЗВЕДЕНИМ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИМ ЗАГОНОМ УКРАЇНИ НАСЛІДКІВ КАТАСТРОФІЧНОЇ ПОВЕНІ В УГОРСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

18 травня 2000 року до МНС України надійшло повідомлення Посольства України в Угорській Республіці про ускладнення паводкової ситуації у її східних районах на територіях вздовж р. Тиса. Зокрема, в населеному пункті Сольнок рівень води досяг історичного максимуму. Пік повені очікувався на 19–20 квітня. Підтоплення загрожувало близько 170 тис. місцевого населення.

Згідно з Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків від 27.10.1998 рішенням Прем'єр-міністра України 18 квітня 2000 р. МНС України сформувало і 19 квітня направило до Угорщини зведений аварійно-рятувальний загін України у складі 57 рятувальників та 41 одиниці автомобільної, автотракторної та іншої спеціалізованої техніки і технічних засобів.

У складі зведеного загону брали участь рятувальні підрозділи від Головного штабу Державної воєнізованої гірничо-рятувальної служби (ДВГРС). 19 квітня особовий склад зведеного загону та техніка перетнули Державний кордон і о 2-й годині 20 квітня прибули до м. Сольнок, де взяли участь у роботах з укріплення захисної дамби вздовж р. Тиса.

20 квітня нарада керівників оперативного штабу захисних робіт прийняла рішення направити зведений загін в м. Сентеш Чонградської області, де на той час склалася найскладніша ситуація. Зведеному загону були поставлені завдання:

- ✓ уздовж 12 кілометрів у визначених місцях укріпити схил дамби;
- ✓ наростити 4 кілометри дамби на висоту 0,6 м;
- ✓ підготувати під'їзні шляхи до кар'єру;

Розділ 6. Психологічне вивчення та опис об'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Продовження дод. Д.6

- ✓ визначити найбільш небезпечні ділянки в інших містах Сегедської області та після прибуття механізованої колони направити в ці райони.

Наслідки масштабної повені в Угорщині (квітень 2000 р.) [46]

Закінчення дод. Д.6

Після прибуття о 21:00 22 квітня 2000 р. бульдозерів та їх розвантаження на залізничній станції було проведено розподіл особового складу та техніки для виконання поставлених завдань: м. Сентеш – 44 особи, 12 одиниць техніки; м. Чонград – 3 особи, 2 бульдозери; м. Сегед – 5 осіб, 3 бульдозери; м. Сегвар – 1 особа, 1 бульдозер.

Роботи виконувалися з 7:00 до 19:00 щоденно. Перших 4 доби – у цілодобовому режимі із застосуванням освітлювального обладнання у нічний час.

Щоденно Угорською стороною та керівництвом загону перевірялося виконання робіт, визначалися обсяги, інформація надавалася встановленим порядком до МНС та посольства України в Угорській Республіці. Угорською стороною було визначено норму на 1 особу по укладанню мішків – 100 одиниць, бульдозеристам – 30 м³ ґрунту/год. Встановлені норми особовим складом у більшості перевиконувалися.

У період з 19 квітня до 5 травня 2000 р. особовим складом загону виконано:

- ✓ насипка та укладання мішків – 33 тис. шт.;
- ✓ вивіз ґрунту на дамбу – 6000 м³;
- ✓ підготовка під'їзних доріг – 30 км;
- ✓ пересування ґрунту – близько 60 тис. м³ (за оцінкою керівництва Угорської сторони);
- ✓ відпрацьовано – 10260 людино/годин.

За оцінками фахівців, роботи виконано на високому професійному рівні.

5 травня 2000 року проведено урочисту зустріч керівництва міста, області, громадськості з особовим складом загону, де висловлено щире подяку за надану допомогу Угорській Республіці у подоланні стихійного лиха, Міністерством водного господарства та мером м. Сентеш подано лист-подяку Послу України в Угорській Республіці Климпушу О.Д. за роботу зведеного загону МНС України.

ЗАЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОРПУСУ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОСТАВКОЮ ГУМАНІТАРНИХ ВАНТАЖІВ

Умовами надання гуманітарної допомоги іншим країнам є:

- ✓ власна ініціатива Уряду держави;
- ✓ зобов'язання з виконання двосторонніх домовленостей про надання взаємодопомоги або співробітництво в галузі цивільного захисту;
- ✓ попередження надзвичайних ситуацій та ліквідація їх наслідків.

Також гуманітарна допомога може надаватися через запит офісу ООН з координації гуманітарних питань ОСНА.

ОСНА (офіс ООН з координації гуманітарних питань¹⁷) несе відповідальність за об'єднання гуманітарних учасників для забезпечення узгодженої відповіді на надзвичайні ситуації. Мета – допомога людям, коли вони найбільше її потребують допомоги, або надання захисту. Ключовим елементом мандату ОСНА є «координація ефективної та принципової гуманітарної діяльності у партнерстві з національними та міжнародними учасниками».

ОСНА відіграє основну роль в оперативній координації заходів під час НС або кризах. Це включає оцінку ситуацій та потреб; узгодження спільних пріоритетів; розроблення спільних стратегій для вирішення таких питань, як переговори про доступ до країни, мобілізація фінансування та інших ресурсів; з'ясування послідовних публічних повідомлень; моніторинг прогресу тощо.

¹⁷ ОСНА – Управління з організації гуманітарних питань – орган ООН, утворений у грудні 1991 р. відповідно до резолюції 46/182 Генеральної Асамблеї ООН.

Продовження дод. Е.6

Роль ОСНА полягає у підтримці керівництва координатора гуманітарних питань та забезпечення ефективної координації, включаючи зміцнення кластерного підходу, управління даними та інформацією, звітність про витрачені ресурси тощо.

Забезпечуючи підтримку належних структур, партнерських зв'язків та лідерів, ОСНА та її гуманітарні партнери можуть краще підготуватися та ефективніше координувати гуманітарні ситуації, які мають певні етапи та алгоритм послідовності їхньої реалізації. (див. рис. Е. 6.1).

Рис. Е. 6.1. Правила надання гуманітарної допомоги ОСНА [127]

ОСНА виконує функції секретаріату для критичних міжвідомчих координаційних механізмів, таких як Міжвідомчий постійний комітет, інструменти швидкого реагування, зокрема система оцінки та координації дій Організації Об'єднаних Націй та Міжнародна консультативна група з пошуку та рятування.

ОСНА співпрацює з національними урядами, регіональними органами та іншими установами з питань впровадження та тестування заходів, які допомагають врятувати життя в надзвичайних ситуаціях. ОСНА також надає такі інструменти, як планування на випадок надзвичайних обставин, картування небезпеки та ранній попереджувальний звіт.

Продовження дод. Е.6

(Фото з архіву ДСНС України)

Поняття *гуманітарної допомоги* з моменту його формулювання в Конвенції Ліги Націй про створення міжнародного союзу допомоги на випадок катастроф (1927 р.) було розвинене в понад 300 міжнародно-правових актах як зобов'язального (твердого), так і м'якого права.

Наприклад, зараз у Вікіпедії (uk.wikipedia.org/wiki/Гуманітарна_допомога) наводиться таке визначення *гуманітарної допомоги* (від лат. Humanitas, Humanity – благодійність) – це заходи із захисту та догляду за людьми в умовах гуманітарної кризи, що виходять за рамки первинної медичної допомоги.

Гуманітарна допомога організовується в основному після надзвичайних ситуацій та гуманітарних криз і насамперед спрямовується на порятунок життя, полегшення страждань, допомогу людям з гідністю долати важкі обставини, запобігання виникненню або поширенню епідемій і т. ін.

Така допомога, як правило, не включає в себе усунення конфлікту.

Відповідно, основними завданнями гуманітарної допомоги є:

- ✓ порятунок людського життя;
- ✓ надання допомоги для задоволення основних потреб людини (вода, їжа, одяг, засоби першої необхідності, проживання);
- ✓ забезпечення базової гігієни та медичної допомоги [368, с. 5].

Продовження дод. Е.6

Український корпус рятувальників за часів незалежності України більше 40 разів залучався до міжнародних гуманітарних місій з доставки гуманітарних вантажів у різні куточки світу, які здійснювалися на запит країни, що потребувала такої допомоги, або через міжнародні гуманітарні організації, у яких Україна має членство.

*Доставки гуманітарних вантажів
(Фото з архіву ДСНС України)*

Продовження дод. Е.6

Здебільшого це були місії з доставки гуманітарних вантажів унаслідок великомасштабних НС, як-то доставка гуманітарних вантажів для мирного населення, що потерпало від наслідків *збройного конфлікту*:

✓ **грудень 1992 р.** – доставка гуманітарних вантажів спільно з Товариством Червоного Хреста України до **Республіки Таджикистан** (продукти харчування, медикаменти);

✓ **серпень 1995 р.** – доставка гуманітарних вантажів (продукти харчування) – **Республіка Грузія**;

✓ **квітень 1999 р.** – доставка гуманітарних вантажів до **Республіки Македонія** (територія колишньої Югославії);

✓ **грудень 2006 р.** – доставка гуманітарних вантажів невійськового характеру – **Лівійська Республіка**.

Гуманітарна допомога внаслідок виникнення великомасштабних надзвичайних ситуацій:

✓ **листопад 2009 р.** – надання гуманітарної допомоги **Демократичній Республіці Ефіопія**;

✓ **травень 2001 р.** – доставка гуманітарної допомоги для постраждалого внаслідок катастрофічної повені населення Далекосхідного регіону м. Якутськ, **Російська Федерація**;

✓ **серпень 2003 р.** – доставка гуманітарного вантажу населенню **Монгольської Народної Республіки**;

✓ **червень 2006 р.** – доставка гуманітарного вантажу населенню **Киргизької Республіки** та ін.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 7.04.1999 № 556 «Про надання гуманітарної допомоги Республіці Македонія» МНС України здійснили доставку гуманітарних вантажів до **Республіки Македонія** (колишня територія Югославії).

Складність доставки вантажу була зумовлена активною фазою ведення бойових дій у регіоні, ризиком потрапляння під напад екстремістськи налаштованих угруповань сторін протистояння, тощо.

Закінчення дод. Е.6

Психологічні особливості діяльності фахівців з доставки міжнародних гуманітарних вантажів залежать від виду транспорту, умов, в яких перебуває країна, куди такий вантаж планується доставляти, кліматичної, гідрометеорологічної, сейсмічної, соціально-політичної обстановки в регіоні, куди такий вантаж має слідувати. Тобто **серед загальних особливостей діяльності з доставки міжнародних гуманітарних вантажів виокремлюють:**

- ✓ моногонію;
- ✓ зміну часових поясів;
- ✓ вплив кліматичних умов тощо.

Специфічними умовами здебільшого є:

- ✓ небезпека, пов'язана з умовами перебування на території іншої країни через ризики потрапляння у зони конфліктної взаємодії сторін збройного протистояння або криміналітету;
- ✓ комунікативні бар'єри через необізнаність щодо місцевих звичаїв, культури тощо;
- ✓ ризиками потрапляння в епіцентр НС через раптову зміну обстановки тощо.

Найбільшу небезпеку становлять конвої, що доставляються автомобільним транспортом, через їх значну працевитратність, тривалість у часових межах, низьку прогнозованість та передбачуваність ситуації на шляху їх слідування до місця призначення гуманітарного вантажу.

Трагічні наслідки збройного конфлікту в Україні та незаконна окупація АР Крим стали новим випробуванням для всіх людей, не байдужих до чужої біди. Міжнародне співтовариство зробило вражаючі за своїми масштабами кроки, розгорнувши в Україні діяльність 11 міжнародних гуманітарних організацій, для яких забезпечується спрощений порядок перетину ліній зіткнення під час доставки гуманітарних вантажів на тимчасово-окуповані території. Тільки за період 2015–2017 рр. Україна отримала гуманітарної допомоги на суму 649 млн дол. США від міжнародних інституцій та країн світу, де лише частка США становить 84 млн дол. [368, с. 3].

Додаток Ж.6

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЛЬОТЧИКІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ У ПОДОЛАННІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЕЛИКОМАСШТАБНИМИ ПОЖЕЖАМИ В ЕКОСИСТЕМАХ

Екосистема – це екологічна система або природний комплекс, створений живими організмами за умов їх існування, так звана біологічна система. У кожній екосистемі відбуваються кругообіг речовин та обмінні енергетичні процеси. Система, яка існує самостійно. Це жива природа, що нас оточує: ліси, степи, поля, луки тощо [362].

Проблеми пожеж в екосистемах за останні роки набувають все більшої актуальності як у світі, так і в Україні.

24 листопада 2016 р. близько 21:00 ДСНС України отримало запит від Уряду **Республіки Ізраїль** про надання допомоги в гасінні лісових пожеж. На виконання Указу Президента України від 24.11.2016 № 519 «Про надання гуманітарної допомоги Державі Ізраїль» ДСНС України направило два літаки Ан-32-П на боротьбу з лісовими пожежами.

Через великі лісові пожежі в районі міста Хайфи евакуйовано 60 тисяч населення.

Станом на 12:00 26 листопада 2016 року льотний екіпаж ДСНС України взяв участь у засіданні оперативного штабу із залученням представників Ізраїлю, під час якого визначено завдання на напрями виконання завдань за призначенням.

На літаках Ан-32-П (призначені саме для гасіння лісових пожеж, місткість води – 8 тонн) проведено розвідку на місцевості та розпочато гасіння лісових пожеж.

Складність і особливості ліквідації ситуації:

✓ льотні екіпажі з моменту отримання команди про виліт здійснили оперативний переліт з аеропорту м. Ніжин до аеропорту «Жуляни» (м. Київ), де пройшли митний контроль і, здійснивши дозаправку, вилетіли до Ізраїлю, здолавши відстань через повітряні коридори п'яти країн;

Продовження дод. Ж.6

✓ практично без відпочинку взяли участь у нараді, здійснили аеророзвідку ділянок гасіння та приступили до виконання поставлених завдань;

✓ складність виконання завдань була обтяжена великим задимленням повітряного простору, сильними поривами вітру, що створювало додаткову небезпеку в управлінні літаками, які були завантажені водою (місткість по 8 тонн).

Прем'єр-міністр Ізраїлю Беньямін Нетаньягу у телефонній розмові особисто висловив вдячність Президенту України за те, що Україна одна з перших відгукнулася на прохання про допомогу Ізраїльської сторони. За повідомленням інформаційних агентств Ізраїлю, до гасіння пожеж також долучилися льотні екіпажі Російської Федерації, Греції, Кіпру, Туреччини, Хорватії, США, Великої Британії, Італії, Франції, Азербайджану, Єгипту та Йорданії¹⁸.

¹⁸ URL: Newsru.co.il.<https://zaxid.net/news>

Закінчення дод. Ж.6

18 липня 2017 р. Уряд Республіки Чорногорія звернувся до Центру надзвичайних ситуацій Європейської комісії в Брюсселі щодо надання допомоги з ліквідації руйнівних пожеж в центральній частині країни та на узбережжі. За рішенням Кабінету Міністрів України ДСНС для участі у спільній операції Європейського Союзу з ліквідації НС відрядилі літак АН-32-П.

Із зони пожеж було відселено близько 100 тисяч туристів, виникла небезпека знищення історичних пам'яток, курортів на узбережжі Адріатичного моря. В Чорногорії, крім узбережжя міст Херцег-Нови і Тіван, які знаходилися під загрозою знищення, пожежі вже охопили деякі місця столиці, Подгориці і міста Нікшич.

Завдяки оперативному залученню допомоги інших держав пожежу було локалізовано, а згодом повністю ліквідовано.

Варто зазначити, що проблеми НС, пов'язані з пожежами в екосистемах, для України мають транскордонне значення і належать до виду НС, що мають тенденцію до щорічного збільшення не тільки за своєю кількістю, але й за масштабами.

Більш ніж 10 млн гектарів території України займають ліси і торфовища. Найбільше від пожеж потерпають Північний та Східний регіони, де щорічно виникає в середньому, відповідно, 37 і 40% усіх лісових пожеж.

Лісові пожежі можуть виникати внаслідок природних причин: громові розряди, самозаймання торфу тощо. Однак найчастіше причинами пожеж є недотримання елементарних заходів безпеки.

УЧАСТЬ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ У ПОШУКОВІЙ ОПЕРАЦІЇ ЖЕРТВ КАТАСТРОФИ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТАКА BOEING 737 МІЖНАРОДНИХ АВІАЛІНІЙ УКРАЇНИ У СІЧНІ 2020 Р.

8 січня 2020 р. о 6:00 за київським часом з м. Тегеран до м. Києва (рейс PS752) вилетів Boeing 737 Міжнародних авіаліній України, який за дві хвилини після злету зник з радарів авіадиспетчерів.

Літак, що прямував із Тегерану до Києва, був помилково збитий ракетою іранських ВПС.

На борту літака перебувало 176 людей із 7 країн: 11 з них були українцями (з них – 9 членів екіпажу). 82 – громадяни Ірану, 63 – Канади, 10 – Швеції, 4 – Афганістану; 3 – ФРН та 3 – Великої Британії.

Серед жертв – 29 неповнолітніх; найменшій дитині не виповнилося і двох років. 73 пасажери були студентами, які купили квитки через низьку ціну і поверталися на навчання після різдвяних канікул.

Першим про авіакатастрофу повідомило Іранське інформ-агентство.

Цього ж дня за дорученням Президента України у РНБО було створено оперативний штаб, до якого увійшли представники МВС України та ДСНС України.

У складі групи фахівці Міністерства внутрішніх справ, рятувальники Державної служби України з надзвичайних ситуацій, представники Державної авіаційної служби та Національного бюро розслідувань аварій і катастроф з цивільними суднами та іншими експертами літаком ДСНС України о 23 год 25 хв. вирушили до Ірану для надання допомоги у пошуковій операції жертв катастрофи українського літака.

Продовження дод. И.6

9 січня о 3:30 літак з експертною та пошуковою групами на борту, серед яких було 15 рятувальників ДСНС, здійснив посадку в аеропорту м. Тегеран Ісламської Республіки Іран.

Особливості пошукової операції

Рятувальниками проводилися роботи з дослідження уламків літака, які вивільнювалися від бруду та склалися по рядах на відкритому майданчику. Окремо здійснювалося сортування та складування багажу і особистих речей, а також забезпечувалося освітлення місця проведення робіт. Крім того, експертною групою із залученням рятувальників на відкритому майданчику проводилися роботи з відтворення корпусу літака з його фрагментів.

Голова ДСНС України Микола Чечоткін після повернення рятувальників з Тегерана біля борту літака ДСНС України (фото з архіву ДСНС)

Продовження дод. И.6

*Рятувальники МРЦ ШР після повернення з Ірану
(фото із архіву ДСНС)*

Складність у морально-психологічному плані викликала робота зі збору серед уламків останків тіл загиблих з подальшим їх зосередженням у спеціально відведених місцях, де працювали фахівці з проведення експертизи ДНК з метою ідентифікації тіл загиблих і репатріації (доставки) їх на Батьківщину для передачі родичам та поховання.

Пошукові роботи проводилися цілодобово у зимову пору року, при денному та нічному освітленні. Згодом Іранською стороною було офіційно визнано, що український літак збито

Закінчення дод. И.6

іранськими ВПС унаслідок людської помилки, яка коштувала 176 людських життів. Авіакатастрофа над Іраном стала першою за 22 роки в історії регулярних рейсів. Складність ситуації загострювалася тим, що ЗМІ розповсюджували інформацію про можливість початку активної фази військового протистояння між Іраном і США.

Із офіційної заяви Президента Ірану Хасан Рухані: «Внутрішнє розслідування Збройних сил дійшло до висновку, що на жаль, ракети, які випустили через людську помилку, призвели до жахливої катастрофи. Ісламська Республіка Іран висловлює глибоке співчуття щодо цієї фатальної помилки. Мої думки і молитви адресовані всім сім'ям у скорботі. Я висловлюю свої щирі співчуття...»¹⁹.

¹⁹ Пряма мова, записано 11 січня о 21:03 Новини. Телеканал «ZIK».

РОЗДІЛ 7

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ОПИС СУБ'ЄКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ ТА ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

За нашим переконанням, вивчення суб'єктивних параметрів діяльності МГМ припускає:

✓ аналіз уявлень рятувальників міжнародного класу¹ про умови їх індивідуальної та спільної діяльності, а також їх суб'єктивного ставлення до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій;

✓ аналіз професійно важливих якостей як функціональних утворень, що змінюються у процесі діяльності;

✓ аналіз особистісних особливостей, що впливають на успішність виконання завдань за призначенням в умовах МГМ та пошуково-рятувальних операцій;

✓ аналіз психічних станів, що виникають у рятувальників в умовах МГМ;

✓ оцінку якості професійних відносин серед рятувальників міжнародного класу ДП МРЦ ДСНС України;

✓ визначення індивідуально-психологічних особливостей поведінки рятувальників міжнародного класу в типових ситуаціях МГМ або пошуково-рятувальній операції.

Емпіричні дані були отримані під час дослідження рятувальників, що пройшли курс спеціальної підготовки у складі Команди важкого класу з пошуку та рятування в умовах міста за уніфікованою методикою проведення міжнародної атестації ІНСАРАГ та були атестовані як команда міжнародного класу (рятувальники міжнародного класу). Усі рятувальники цієї

¹ У дослідженні визначення категорії «рятувальник міжнародного класу» застосовано до категорії рятувальників, які пройшли спеціальну підготовку та міжнародну атестацію ІНСАРАГ (ІЕС) у складі пошуково-рятувального загону (команди) важкого класу для реагування на надзвичайні ситуації в умовах міста.

групи мали досвід роботи в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій. Усього дослідженням охоплено 64 рятувальники міжнародного класу (пошук – 20 осіб; рятування – 34 особи; медицина – 10 осіб. З них 9 жінок та 55 чоловіків).

До складу вибірки увійшли співробітники, що мали відповідний стаж служби; досвід щонайменше в одній або декількох міжнародних гуманітарних місіях та/або пошуково-рятувальних операціях.

Окрім того, під час проведення деяких етапів дослідження нами сформовано ще дві групи досліджуваних: рятувальники міжнародного класу, атестовані у складі команди ДП МРЦ ($n = 44$); рятувальники 1-го ($n = 16$) та 2-го ($n = 37$) класу, **всього** ($n = 53$) зі стажем служби більше п'яти років та рятувальники 3-го класу ($n = 75$) ДП МРЦ ДСНС України.

Окремо під час дослідження психічних і психофізіологічних станів, що виникають у рятувальників міжнародного класу в умовах МГМ, взяли участь 37 фахівців, які упродовж місяця працювали в зоні НС після великомасштабного землетрусу в Туреччині.

7.1. Аналіз уявлень рятувальників міжнародного класу про умови їх індивідуальної та спільної діяльності, а також їх суб'єктивного ставлення до міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

З метою дослідження уявлень рятувальників міжнародного класу про себе, про умови індивідуальної та спільної діяльності, їх спосіб життя в умовах МГМ, а також суб'єктивного ставлення до таких умов були використані:

- ✓ розроблена відповідно до завдань дослідження анкета діяльності²;
- ✓ методика «незакінчені речення» (М. Сакса);

² Анкета має гриф «Для службового використання», тому у роботі не наводиться.

- ✓ спеціалізований семантичний диференціал (СД) В. Серкіна (2008 р.) для визначення оцінки способу діяльності й безпосередньо життя фахівця;
- ✓ тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. Леонтьєва;
- ✓ методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера в адаптації Є. Бажина, Є. Голинкіної, А. Еткінда;
- ✓ методика визначення спрямованості особистості (орієнтаційна анкета) Б. Басса в модифікації В. Смейкала і М. Кучера.

У результаті обробки й аналізу отриманих даних можна констатувати, що для рятувальників міжнародного класу характерні такі уявлення про умови їх діяльності, спосіб життя, про себе як представників професійної групи спеціалістів рятувальної служби й про свої особливості.

Досліджувані оцінюють поняття «міжнародна гуманітарна місія» (див. табл. 7.1) з використанням здебільшого таких характеристик.

Таблиця 7.1

Семантична універсалія оцінки поняття «міжнародна гуманітарна місія» (за 90% інтервалом)

Ознаки	Вага ознаки
Напружена	2,41
Важка	2,59
Колективна	2,32
Пов'язана з людьми	2,59

Так, згідно з даними, отриманими за допомогою застосування методики спеціалізованого семантичного диференціала (СД) і проєктивної методики «незакінчені речення» (найчастіше зустрічалися такі відповіді), рятувальники міжнародного класу оцінюють свою діяльність як:

- ✓ важку;

Розділ 7. Психологічне вивчення та опис суб'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

- ✓ напружену;
- ✓ таку, що сприяє надмірній втомі;
- ✓ небезпечну;
- ✓ ненормовану;
- ✓ колективну;
- ✓ таку, що потребує у її виконанні багатофункціональності фахівців.

Поняття «рятувальник міжнародного класу» досліджувани оцінюють (див. табл. 7.2) з використанням дескрипторів, що характеризують здебільшого ділові якості професіонала (досвід, відповідальність, старанність) та оціночні характеристики негативної валентності (роботяга, людина з невлаштованим побутом, що не мають вихідних та святкових днів, нормального відпочинку і родини, з ризиком втратити родину, здоров'я та ін.

Таблиця 7.2

Семантичні універсальні оцінки поняття «рятувальник міжнародного класу» і «рятувальник», отримані при дослідженні групи рятувальників міжнародного класу (за 90% інтервалом)

Поняття «рятувальник міжнародного класу»		Поняття «рятувальник»	
Ознака	Вага ознаки	Ознака	Вага ознаки
Знаючий	2,00	Здібний	1,26
Відповідальний	2,03	Освічений	1,47
Умілий	1,76	Умілий	1,21
Виконавчий	2,09	Звичайний	1,21
Досвідчений	2,06	Затребуваний	1,32
Сумлінний	2,03	Уважний	1,26
Заінтересований	2,18	Практик	1,16
Працездатний	2,47	Зростаючий	1,37
Підготовлений	2,00	Дружелюбний	1,26
Авторитетний	1,99	Авторитетний	1,21

Характеризуючи спосіб власного життя у період участі у МГМ (див. табл. 7.3), рятувальники міжнародного класу використовують дескрипти: динамічний, активний, напружений, рухливий.

Основними особливостями свого способу життя досліджувані вважають (найбільш поширені відповіді анкетного опитування): тривалу відірваність від дому й родинного кола, відсутність вихідних і святкових днів, напружений графік діяльності, замкнутий простір впродовж проведення МГМ, відсутність вільного часу, проведення більшої частини часу в умовах виконання завдань за призначенням.

Під час опису місця проживання тварини (проективна методика «неіснуюча тварина») досліджувані здебільшого використовують дескриптори тієї місцевості і предметів, з якими була пов'язана МГМ або пошуково-рятувальна операція, де їм доводилося брати безпосередню участь (гори, пустеля, машина, полігон, земля, зруйноване місто та ін.).

Таблиця 7.3

**Семантичні універсальні оцінки понять
«стиль життя» і «стиль життя в період проведення МГМ»,
отримані при дослідженні групи рятувальників
міжнародного класу (за 90% інтервалом)**

Поняття «стиль життя»		Поняття «стиль життя у період проведення МГМ»	
Ознака	Усі ознаки	Ознака	Усі ознаки
Активний	1,97	Активний	2,68
Гідний	1,71	Динамічний	1,58
Дружелюбний	2,18		
Розуміючий	1,79		
Напружений	1,88	Напружений	2,47
Рухливий	1,94	Рухливий	2,00
Моральний	1,76		
Позитивний	2,06		
Відповідальний	2,09		
Ситий	1,85		

«Звичайне» заняття тварини (проективна методика «неіснуюча тварина») відображає:

✓ а) життя рятувальників у період їх участі в МГМ (працює, проявляє старанність, допомагає тим, хто попав у біду, їсть, п'є та ін.);

✓ б) їх незадоволені потреби (шукає спілкування, прогулюється, отримує подарунки та ін.).

Таким чином, оцінка досліджуваними своєї діяльності, особистості рятувальника міжнародного класу і способу життя в період проведення МГМ, отримана у ході дослідження, на наш погляд, відображає не тільки суб'єктивні, але й об'єктивні параметри діяльності міжнародної гуманітарної місії й пошуково-рятувальної операції.

Нам вдалося виокремити такі об'єктивні параметри діяльності МГМ:

- ✓ тривалий та активний характер діяльності;
- ✓ напружений графік роботи;
- ✓ дефіцит часу, необхідного рятувальникам для відновлення сил, відпочинку;
- ✓ відсутність комфортних умов для життєдіяльності;
- ✓ великі фізичні навантаження;
- ✓ інформаційна та соціальна ізоляція рятувальників міжнародного класу;
- ✓ тривала монотонність виконуваних дій, обстановки;
- ✓ авторитарний стиль керівництва;
- ✓ колективна форма організації діяльності.

Загалом уявлення випробуваних про діяльність рятувальників міжнародного класу та їх спосіб життя в період участі у МГМ характеризуються переважно більш негативними показниками, ніж оцінка таких понять, як: «рятувальник (не рятувальник міжнародного класу)» (табл. 7.2), «стиль життя» (табл. 7.3) і «праця не рятувальника міжнародного класу».

Так, наприклад, поняття «рятувальник (не рятувальник міжнародного класу)» описується випробуваними (90% універсалія і найбільш частотні відповіді в анкетах) з використанням характеристик, які свідчать про соціальні якості,

соціальну затребуваність, соціальний статус працівника (затребуваний, утворений, що розвивається, користується повагою, вільний, розумний, звичайний, незалежний, людина з організованим побутом, щомісячною заробітною платою, соціальними гарантіями і сім'єю).

Поняття «спосіб життя» оцінюється випробуваними більш позитивно, ніж поняття «спосіб життя в період проведення МГМ», і характеризується такими дескрипторами як: гідний, дружній, моральний, розуміє, позитивний, відповідальний, ситий.

Праця рятувальника (не рятувальника міжнародного класу) оцінюється досліджуваними як нормальна, звичайна, щомісяця оплачувана, з восьмигодинним робочим днем (методика «незакінчені речення»).

Результати факторного аналізу (метод головних компонент з обертанням Varimax, усі факторні моделі пояснюють не менше 70% загальної дисперсії вихідних змінних) вказують на існування відмінностей у факторних структурах семантичних просторів понять «спосіб життя» і «спосіб життя у період проведення МГМ».

Так, оцінка свого способу життя рятувальниками міжнародного класу факторизується по осях: гідний – негідний, повноцінний – неповноцінний, дружній – ворожий, стабільний – нестабільний, цивільний – військовий, щедрий – скупий, м'який – жорсткий, залежний – незалежний.

Оцінка власного способу життя у період проведення МГМ рятувальниками міжнародного класу факторизується по осях: повноцінний – неповноцінний, осмислений – безглуздий, позитивний – негативний, насичений – ненасичений, відкритий – замкнутий, динамічний – статичний.

Виявлено також відмінності у факторних структурах семантичних просторів понять «рятувальник міжнародного класу» і «рятувальник».

Оцінка випробуваними поняття «рятувальник міжнародного класу» факторизується за осями: компетентний – некомпетентний, ініціативний – безініціативний, умілий – невмілий,

який ризикує – не ризикує, щасливий – невдаха, надійний – ненадійний, досвідчений – недосвідчений, оптимістичний – песимістичний.

Оцінка випробуваними поняття «рятувальник» факторизується по осях: професійний – непрофесійний, впевнений – невпевнений, скептик – необережний, ригідний – лабільний, людяний – жорстокий, адаптивний – неадаптивний.

Таким чином, уявлення випробуваних про діяльність МГМ, рятувальників міжнародного класу і способі життя у період участі в МГМ відрізняються від їхніх уявлень про «не рятувальників міжнародного класу», «праці не рятувальників міжнародного класу» і звичайного способу життя та включають у себе більш негативні характеристики ніж останні.

Для рятувальників міжнародного класу характерна незадоволеність своїм життям. Зокрема, результати анкетного опитування (описова статистика і непараметричний критерій χ^2 Пірсона) свідчать про те, що більшу частину рятувальників міжнародного класу не влаштовують умови праці та побуту в умовах МГМ (режим праці і відпочинку (73,1%), оплата праці (70,5%), безпека праці (59%), додаткові обов'язки).

Отримані показники за допомогою тесту СЖО (див. табл. 7.4) свідчать про те, що для вибірки досліджуваних характерні незадоволеність частиною прожитого життя (що відчувається ними як непродуктивно прожите).

Таблиця 7.4

Середнє значення показників субшкал тесту СЖО

Групи	Субшкали						Об'єм вибірки
	Загальний показник ОЖ	Цілі	Процес	Результат	Локус-контроль – я	Локус-контроль – життя	
Чоловіки	91,63	28,96	25,71*	20,75*	18,88	24,46*	<i>n</i> = 55
Жінки	86,90	31,30	27,80	18,30*	18,30	22,50*	<i>n</i> = 9

Примітка: * середні арифметичні значення, які потрапляють до діапазону низьких значень при зіставленні з тестовими нормами (середніми і стандартними відхиленнями).

А от життя в сьогоденні характеризується відчуттям успішності реалізації самого себе в цьому житті і повсякденній діяльності, сприйняття самого процесу життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого змістом.

Крім того, показники, отримані за допомогою тестів СЖО і РСК (див. табл. 7.4 та табл. 7.5), засвідчили, що для досліджуваних характерна невпевненість у принциповій можливості самотійного здійснення життєвого вибору, вільного прийняття рішень і втілення їх у життя, контролю свого життя (результати за шкалою «загальна інтернальність» корелюють з результатами за субшкалою «локус контролю – життя» або «керованість життям» методики СЖО, коефіцієнт Пірсона $r = 0,67$ при $p \leq 0,01$).

Таблиця 7.5

Результати досліджень за методикою «рівень суб'єктивного контролю» ($n = 44$)

Показник	1-ІЗ	2-ІД	3-ІН	4-ІВ	5-ІР	6-ІМ	7-ІЗ
X	8,4*	-0,4	1,5	0,7*	5	1,9	-0,3*
X (тестова норма)	33,4	6,2	8,4	11,8	3,6	2,4	4,4
Σ (тестова норма)	23,4	8,3	7,9	8,4	7,1	4,4	3,5

Примітка: *середні арифметичні значення, які потрапляють до діапазону низьких значень при зіставленні з тестовими нормами (середніми і стандартними відхиленнями) 1-ІЗ – загальна інтернальність, 2-ІД – інтернальність в області досягнень, 3-ІН – інтернальність в області невдач, 4-ІВ – інтернальність в області виробничих стосунків, 5-ІР – інтернальність в області сімейних стосунків, 6-ІМ – інтернальність в області міжособистісних стосунків, 7-ІЗ – інтернальність в області здоров'я і хвороби.

Рятувальники міжнародного класу провадять діяльність за умов, коли результат їх праці у більшій мірі залежить від низки зовнішніх чинників (спільних зусиль усіх фахівців, задіяних у МГМ, погодно-кліматичних умов, справності техніки, рішень керівника тощо), аніж від самого рятувальника як індивідуального суб'єкта праці. У таких умовах діяльності рятувальник міжнародного класу може відчувати себе

пасивним об'єктом дії інших людей і зовнішніх обставин, а не активним суб'єктом власної професійної діяльності.

Вивчення спрямованості рятувальників міжнародного класу в їх діяльності в умовах МГМ (див. табл. 7.6) показало, що для них більшою мірою характерна спрямованість на справу (завдання) і на себе, аніж на спілкування.

Досліджувані зацікавлені в успішному вирішенні поставлених перед ними завдань, виконанні їх якнайкраще, орієнтовані на ділову співпрацю, здатність відстоювати власну думку в інтересах справи, яка може бути корисною для досягнення спільної мети.

Для досліджуваних виявився характерним певний формалізм у взаєминах з людьми, стримана позиція в підтримці емоційного контакту і здійснення комунікації переважно на діловому рівні (тут відчутний вплив культурального шоку і відсутності достатньої кількості перекладачів) та ін.

Таблиця 7.6

Результати дослідження за методикою «визначення спрямованості особистості» ($n = 44$)

Назва факторів	Відсоткові частки	Критерій χ^2 Пірсона
Фактор 1 (спрямованість на себе)	29,4%	<i>Розбіжності між частотами збігу відповідей статистично значимі ($\chi^2_{\text{емп.}}(11,6) > \chi^2_{\text{кр.}}(9,21)$ при $p \leq 0,01$)</i>
Фактор 2 (спрямованість на спілкування)	11,8%	
Фактор 3 (спрямованість на справу, на завдання)	58,8%	

Досліджувані більше орієнтовані на кінцевий результат спільної діяльності, аніж на сам її процес. Такі результати можуть бути зумовлені зацікавленістю рятувальників у кінцевому результаті праці, який вимірюється кількістю врятованих людських життів і матеріальних цінностей.

Домінування у рятувальників міжнародного класу спрямованості на справу (завдання) і на себе може бути зумовлене:

✓ а) з одного боку, – об'єктивними вимогами організації МГМ (колективна форма організації й діяльності в умовах проведення МГМ вимагають від рятувальників згуртованості, злагодженої взаємодії, вміння вибудувати відносини на діловому рівні);

✓ б) з іншого боку, така спрямованість визначається уявленнями рятувальників про результат праці, який залежить від ефективної взаємодії з іншими фахівцями. Так, згідно з результатами анкетного опитування, 91,2% випробуваних вважають, що ефективність і результат їх діяльності залежать від їх взаємодії з іншими фахівцями. Крім того, значна частина рятувальників міжнародного класу стикалися із ситуаціями, коли у їхній діяльності виникали певні збої (хід діяльності сповільнювався, діяльність припинялася) через погане виконаної або невиконання взагалі кола завдань іншим фахівцем (67,6%).

7.2. Аналіз професійно важливих якостей як функціональних утворень рятувальників міжнародного класу

Якщо розглядати професійно важливі якості (ПВЯ) як функціональні утворення, що змінюються у процесі діяльності, стає логічним висловлювання Д. Ошаніна про те, що «...індивідуальні якості, з яких будується функціональна система, самі у процесі діяльності не залишаються на місці, а під впливом вимог діяльності приходять у рух, набуваючи рис оперативності, тонкого пристосування до цих вимог» [349, с. 131–145].

Як зазначав В. Шадріков: «...у ході професіоналізації змінюється компонентний склад структури ПВЯ» [350].

Аналогічних поглядів дотримується і Г. Нікіфоров [351], вказуючи у своїй на те, що ПВЯ підвладні певній динаміці

та деяким чином змінюються у процесі професійної діяльності на її різних етапах.

У дослідженні В. Бута [344] з вивчення діяльності газодимозахисників-рятувальників МНС України така динаміка ПВЯ проявилась у розвитку й удосконаленні професійно важливих особливостей мислення, підсиленні емоційності, зниженні тривожності, формуванні адекватної самооцінки, підвищенні самоконтролю.

В. Вареник [345], Г. Запорожцева [352], О. Кретчак [353], О. Кокурн [354], О. Євсюков [346], А. Снісаренко [339] зазначають, що у процесі професіоналізації професійна важливість типологічних якостей спеціалістів може змінюватися навіть протилежно, оскільки початковий період професійної адаптації, коли відбувається освоєння професії, не є рівнозначним за вимогами, що висувуються до людини у подальші роки.

М. Корольчук та В. Крайнюк наголошують, що нерівномірність розвитку ПВЯ можна вважати цілком закономірною, з огляду на універсальні положення про гетерохронність розвитку загальносоматичного, статевого, нервово-психічного та інтелектуального розвитку людини [355].

На нашу думку, у кожний конкретний відрізок життя особистість включає в себе властивості різного ступеня сформованості. Все це повною мірою стосується й ПВЯ, що також включені до цілісної структури особистості.

Водночас гетерохронність розвитку ПВЯ в тому вигляді, як трактують її в цьому випадку М. Корольчук, В. Крайнюк і багато інших авторів, є актуальною для періоду навчання, професійної підготовки й освоєння нової професії. Тобто гетерохронність розвитку ПВЯ є актуальною в ситуаціях, коли одні ПВЯ «зразу включаються» і розвиваються швидше, а інші – більш повільно; і тільки з часом, з досвідом, з набуттям професійних навичок спеціаліста «наздоганяють, підтягуються» до рівня розвитку перших. У цьому випадку створюватиметься гармонійна й адекватна для етапу розвитку професіонала цілісна (складна) структура ПВЯ.

Таким чином, можна зробити один з основоположних висновків, який полягає у тому, що динаміка усіх ПВЯ є очевидною – «від простого до складного».

Не менш важливими є якісні (структурні) зміни, динаміка співвідношень ПВЯ на різних етапах підготовки до професійної діяльності, подальшої спеціалізації, наступних змін спеціальностей всередині однієї професії, ускладненні діяльності в екстремальних і надзвичайних умовах і, зрештою, з накопиченням досвіду професійної діяльності з віком. У такому випадку важливими є не тільки рівні розвитку, але й їх представленість, співвідношення в загальному комплексі ПВЯ, зумовленому впливом діяльності на суб'єкта цієї діяльності.

Саме через зазначені причини варто чітко усвідомлювати особливості професійної діяльності рятувальників міжнародного класу в умовах проведення міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

Нагадаємо, що необхідність виділення особливостей професійної діяльності обґрунтовуються методологічними положеннями:

✓ *по-перше*, С. Рубінштейна про те, що, з одного боку, лише в діяльності проявляються повною мірою властивості особистості, а з іншого, – особистість постає як сукупність внутрішніх умов, через які проходять всі зовнішні впливи. Останні дають той чи інший психічний ефект, переломлюючись через психічний стан суб'єкта [200];

✓ *по-друге*, розумінням Б. Ломовим того, що саме в діяльності здійснюється розвиток психіки як цілого [202];

✓ *по-третьє*, встановленою О. Леонтєвим залежністю між формуванням і протіканням різних психічних процесів від змісту діяльності [201];

✓ *по-четверте*, твердженням В. Бодрова [325], що якості особистості формуються не безпосередньо суспільними умовами життя, а через її діяльність у конкретних умовах. Властивості особистості, які утворюються під час діяльності, включаються до структури її наступної діяльності, зазнають

у ній різних змін, диференціюються, інтегруються і стають компонентами більш складного цілого, яким і є структура особистості [356];

✓ *по-п'яте*, згідно з К. Платоновим, особистість загалом та її якості виявляються і формуються у діяльності [357].

Проведений психологічний аналіз основних професійних завдань рятувальника міжнародного класу надав змогу визначити певний набір необхідних йому професійно важливих якостей. Адже кожна група завдань, що виконуються фахівцем ДСНС України в умовах МГМ, забезпечується наявністю у нього певного набору професійно важливих якостей.

З метою оцінки виразності (значущості) виокремлених професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу запропоновано співробітникам Центрального апарату та працівникам ДП МРЦ ДСНС України проранжувати їх в порядку значущості для рятувальника міжнародного класу.

Групу респондентів склали експерти – фахівці ДСНС України, які мали безпосереднє відношення та досвід роботи в умовах МГМ. До складу експертів увійшли **25** осіб.

На основі оцінювання заданого переліку якостей нами побудовано рейтинг професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу.

Під час проведеного психологічного аналізу професійних завдань рятувальника міжнародного класу в умовах МГМ виокремлено 43 загальних особистісних професійно важливих якостей, необхідних для виконання того чи іншого завдання за призначенням. Але, як зазначили самі експерти, під час оцінювання кожної якості базову основу успішності становили лише перші 10 якостей.

Результати оцінювання значущості тих чи інших професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу наведено у табл. 7.7.

Як видно з табл. 7.7, за оцінками експертів перше місце посідає «готовність до виправданого ризику». Це можна пояснити тим, що безпосередньо в умовах МГМ рятувальник міжнародного класу повинен демонструвати активність та

рішучість, яка забезпечується схильністю до ризику. Адже саме від його стану та поведінки залежить безпека постраждалих.

Друге місце в рейтингу посідає не менш важлива якість – «стресостійкість». Для роботи в складних умовах МГМ, пов'язаних зі стресогенними факторами, необхідно мати «залізну» витримку, сили та вміння протистояти негативному впливу стрес-факторів зовнішнього середовища.

На третьому місці серед значущих професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу експерти розмістили «нервово-психічну стійкість». Таким чином, вміння рятувальника контролювати свої емоції, свої вчинки та життєві ситуації необхідні для людини, яка допомагає вижити іншими.

Таблиця 7.7

Виразність психологічних властивостей, необхідних у професійній діяльності рятувальника міжнародного класу

№ п/п	Професійно важливі якості	Ранг
1	Готовність до виправданого ризику	1
2	Нервово-психічна стійкість	3
3	Відповідальність	7
4	Інтелектуальна лабільність	9
5	Самовладання	5
6	Стресостійкість	2
7	Низька тривожність	4
8	Високий інтелект	6
9	Витривалість (психологічна та фізична)	15
10	Уважність та спостережливість	8
11	Комунікативні якості	16
12	Організованість (зібраність)	19
13	Швидкість та лабільність мислення	18
14	Організаторські якості	11
15	Лідерські якості	17
16	Якості мислення (вміння осмислювати, логічно переробляти, класифікувати отриману інформацію)	12

Розділ 7. Психологічне вивчення та опис суб'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Закінчення табл. 7.7

№ п/п	Професійно важливі якості	Ранг
17	Високі показники оперативної пам'яті	13
18	Високі показники довгострокової пам'яті	14
19	Винахідливість	20
20	Адекватне почуття самозбереження	10

На четвертому місці значущості для рятувальника міжнародного класу експерти визначили низькі показники «тривожності». Так, рятувальник повинен бути спокійним, стриманим, не хвилюватися та бути впевненим у собі та своїх діях при проведенні пошуково-рятувальних та інших невідкладних робіт у зоні лиха.

П'яту сходинку рейтингу якостей посідає вміння рятувальника міжнародного класу виявляти «самовладання і наполегливість». Уміння професіонала управляти та контролювати свої емоції вважається необхідним для людини, яка допомагає вижити іншим.

«Високий інтелект» експерти розмістили на шостій позиції. Тож рятувальник міжнародного класу повинен мати високі показники інтелектуальних здібностей, якісні знання в різних побутових сферах. Наприклад, рятувальник міжнародного класу при ліквідації пожежі повинен знеструмити об'єкт, що горить, проконтролювати відключення його від газопостачання тощо.

На сьомому місці розміщено таку особистісну якість рятувальника міжнародного класу, як «відповідальність». Рятувальник міжнародного класу несе особистісну та колективну відповідальність за результати виконання професійних завдань за призначенням, за життя та здоров'я постраждалого населення, безпеку членів загону (пошуково-рятувальної команди).

За оцінками експертів, рятувальник міжнародного класу має бути «уважним та спостережним». Ці якості займають восьме місце в рейтингу.

На дев'ятому місці – «інтелектуальна лабільність». І це не випадково, адже рятувальник міжнародного класу повинен вміти швидко аналізувати та обробляти отриману інформацію, знаходити рішення багатьох нестандартних проблем та ситуацій.

На десятому місці рейтингу, за оцінками експертів, «адекватне почуття самозбереження». Так, для успішного виконання своїх професійних обов'язків рятувальник міжнародного класу повинен мати почуття самозбереження.

Грунтуючись на аналізі виокремлених професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу, варто зазначити, що основними групами ПВЯ є *емоційно-вольові* та *інтелектуальні якості* професіонала.

Спробуємо розглянути ці групи якостей більш докладніше.

Діагностика емоційно-вольових якостей рятувальника міжнародного класу

Однією з найважливіших якостей, якою повинен володіти рятувальник міжнародного класу, виконуючи свої професійні обов'язки в умовах міжнародної гуманітарної місії, є *«готовність до виправданого ризику»*. Ця якість описує поведінкові реакції особистості в ситуаціях, пов'язаних з невизначеністю для життя. Характеризується високою вірогідністю отримання будь-якої особистісної втрати. Саме небезпека і невизначеність в повному обсязі є особливостями безпосередньої професійної діяльності рятувальника міжнародного класу в умовах МГМ та пошуково-рятувальної операції.

Виконання професійних обов'язків в умовах підвищеної небезпеки вимагає від особистості рятувальника міжнародного класу психологічної готовності до проведення подібних робіт.

«Готовність до виправданого ризику» вивчали, застосовуючи методику діагностики ступеня готовності до ризику А. Шуберта та методику дослідження схильності до ризику (модифікація А. Шмельова). Було досліджено три групи осіб:

рятувальники, атестовані ІНСАРАГ у складі команди важкого класу МРЦ ШР на статус рятувальника міжнародного класу ($n = 44$), рятувальники 1-го, 2-го класу ($n = 53$) та рятувальники 3-го класу ($n = 75$) ДП МРЦ ДСНС України.

Отримані результати для кожної з виділених нами груп рятувальників представлені у табл. 7.8.

За наведеними в табл. 7.8 даними можна зазначити: більша частина рятувальників міжнародного класу мають високий рівень готовності до ризику (61,62% досліджуваної групи), і лише 4,52% досліджуваних цієї групи мають низький рівень готовності до ризику. Серед групи досліджуваних рятувальників 1-го і 2-го класу результати дещо інші: лише 15,87% досліджуваних мають високий рівень готовності до ризику, хоча більша їх частина демонструють середній рівень готовності (це 66,66% з усіх досліджуваних цієї групи).

Таблиця 7.8

Показники «готовності до виправданого ризику» рятувальників міжнародного класу, рятувальників 1-го, 2-го та рятувальників 3-го класу ДП МРЦ ДСНС України, %

Рівень виразності	Групи досліджуваних		
	рятувальники міжнародного класу	рятувальники 1-го, 2-го класу	рятувальники 3-го класу
<i>Діагностика ступеня готовності до ризику А. Шуберта</i>			
Висока готовність до ризику	61,62	15,87	18,92
Середній рівень готовності до ризику	33,86	66,66	48,65
Низький рівень готовності до ризику	4,52	17,47	32,43

Закінчення табл. 7.8

Рівень виразності	Групи досліджуваних		
	рятувальники міжнародного класу	рятувальники 1-го, 2-го класу	рятувальники 3-го класу
<i>Дослідження схильності до ризику (А. Шмельова)</i>			
Висока схильність до ризику	46,69	23,85	35,1
Середній рівень схильності до ризику	48,3	60,42	48,6
Низький рівень схильності до ризику	5,01	15,73	16,3

Серед рятувальників 3-го класу більшість показників розташовано на середньому та низькому рівні готовності до ризику (це 48,65% та 32,43% відповідно).

Загалом можна зазначити, що рятувальники міжнародного класу демонструють високий та середній рівень готовності до виконання дій, пов'язаних з ризиком. Можливо, ця якість їх особистості дозволяє їм, у порівнянні з іншими людьми, більш спокійно почувати себе в складних обставинах МГМ або пошуково-рятувальної операції, яка передбачає небезпечні фактори зовнішнього середовища та професійної діяльності.

За результатами методики схильності до ризику А. Шмельова зазначимо, що для рятувальників міжнародного класу характерні високі та середні показники за цією методикою (46,69% та 48,3% відповідно).

Для рятувальників 1-го, 2-го класу більш властивими є середні показники схильності до ризику (у досліджуваній групі 66,66% представників мають цей рівень).

Для рятувальників 3-го класу також найбільш характерним є середній рівень схильності до ризику (48,6% з усієї групи досліджуваних).

Серед досліджуваних груп працівників ДП МРЦ ДСНС України було виявлено ряд достовірних розходжень між показниками методик. Результати статистичної обробки даних за кутовим перетворювачем Фішера представлені у табл. 7.9.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок про те, що для рятувальника міжнародного класу у порівнянні з рятувальниками 1-го, 2-го та 3-го класу більш характерними є високі показники готовності до ризику. Це підтверджується результатами статистичної обробки даних на рівні значимості $p \leq 0,01$ в обох випадках (див. табл. 7.9).

Також виявлено достовірні розходження між середніми та низькими значеннями готовності до ризику у рятувальників 1-го, 2-го та 3-го класу. Для рятувальників 1-го, 2-го класу більш притаманний середній рівень готовності, в той час коли рятувальники 3-го класу здебільшого демонструють низький рівень готовності до ризику.

Відчуття готовності рятувальників міжнародного класу до дій в небезпечній ситуації, яка вимагає ризику, забезпечує їх більшу врівноваженість, знижує вірогідність скоєння помилок та сприяє успішному виконанню професійних завдань в умовах МГМ.

Серед показників за методикою схильності до ризику А. Шмельова також виявлено достовірні розбіжності між показниками у трьох групах досліджуваних. Так, рятувальники міжнародного класу більш схильні ризикувати ніж рятувальники 1-го, 2-го та 3-го класу (46,69% проти 23,85%, при $p \leq 0,01$).

Крім того, рятувальники міжнародного класу мають значно менше низьких показників схильності до ризику ніж рятувальники 1-го, 2-го та 3-го класу (5,01% проти 15,73% та 5,01 проти 16,3% відповідно, при $p \leq 0,05$).

Таблиця 7.9

Показники виразності «готовності до виправданого ризику» рятувальників міжнародного класу, рятувальників 1-го, 2-го та 3-го класу ДП МРЦ ДСНС України, %

Рівень виразності	Групи досліджуваних			Ф		
	Рятувальники міжнародного класу (1)	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2)	Рятувальники 3-го класу (3)	(1,2)	(1,3)	(2,3)
<i>Діагностика ступеня готовності до ризику (А. Шуберта)</i>						
Висока готовність до ризику	51,62	15,87	18,92	4,377**	3,384**	0,386
Середній рівень готовності до ризику	33,86	66,66	48,65	3,734**	1,444	1,777*
Низький рівень готовності до ризику	14,52	17,47	32,43	0,458	2,07*	1,68*
<i>Дослідження схильності до ризику (А. Шмельова)</i>						
Висока схильність до ризику	46,69	23,85	35,1	2,728**	1,15	1,202
Середній рівень схильності до ризику	48,3	60,42	48,6	1,336	0,019	1,135
Низький рівень схильності до ризику	5,01	15,73	16,3	2,113*	1,858*	0,039

Примітки: * $p \leq 0,05$
** $p \leq 0,01$

Отже, за результатами застосування двох методик можна констатувати, що рятувальники міжнародного класу більш ризиковані та психологічно готові працювати в умовах підвищеної ризиконебезпечності. Вони зібрані, чіткі у своїх діях і рішеннях, а отже, й більш успішні при виконанні професійних обов'язків ніж рятувальники 1-го, 2-го та 3-го класу.

Як було наголошено раніше, умови виконання професійних обов'язків рятувальниками міжнародного класу за своєю суттю є складними, ризиконебезпечними та екстремальними. Це, у свою чергу, провокує підвищення нервово-психічного та емоційного напруження, тривожності, виникнення негативних психічних станів.

Усе це може впливати не лише на результати професійної діяльності, а й на здоров'я рятувальника міжнародного класу.

Значна тривога, страх та емоційна напруженість може спричинити неуважність, а звідси, й професійний травматизм, що у випадку з роботою рятувальника міжнародного класу може вартувати життя не тільки самому фахівцю, але й іншим рятувальникам, які беруть участь у МГМ або пошуково-рятувальній операції, та тим, хто потребує їхньої допомоги.

Слід зауважити, що вивчення емоційно-вольових якостей особистості рятувальника міжнародного класу є вкрай необхідним при дослідженні їх професійно важливих якостей. Саме здатність до самоконтролю, стриманість та прояви волі не просто бажані, а необхідні при проведенні пошуково-рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Варто розпочати з *вивчення тривожності* особистості рятувальника міжнародного класу, що, на наш погляд, є дуже важливим, адже вона певним чином зумовлює поведінку фахівця в конкретній МГМ.

Дані, отримані за результатами застосування методики визначення рівня тривожності Ч. Спілбергера (адаптація Ю. Ханіна), для кожної з груп досліджуваних представлені у табл. 7.10.

З огляду на отримані дані, можемо констатувати, що в усіх групах досліджуваних реєструється помірний рівень реактивної тривожності. Хоча у порівнянні показників між групами досліджуваних рятувальники 3-го класу мають більш виразні дані.

Достовірних розбіжностей між показниками реактивної тривожності між групами досліджуваних виявлено не було.

Таким чином, безпосередньо під час проведення емпіричного дослідження рятувальники міжнародного класу (1), рятувальники 1-го, 2-го (2) та рятувальники 3-го класу (3) не відчували значної тривоги та були спокійними.

Таблиця 7.10

Виразність особистісної та реактивної тривожності у рятувальників міжнародного класу

Вид тривожності	Рятувальники міжнародного класу (1) (M±m)	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2) (M±m)	Рятувальники 3-го класу (3) (M±m)	t (1,2)	t (1,3)	t (2, 3)
Реактивна тривожність	32,18±1,01	34,67±0,68	38,03±1,16	0,87	1,42	1,30
Особистісна тривожність	27,37±0,84	32,74±0,93	34,22±1,2	2,21*	2,18*	0,32

Примітка: *p ≤ 0,05

Щодо особистісної тривожності варто зауважити, що є значні відмінності між показниками за цією шкалою. Так, рятувальники міжнародного класу демонструють значно нижчі значення особистісної тривожності (не перевищує 31 бал). Результати в обох випадках є достовірними на рівні $p \leq 0,05$.

Наступним кроком дослідження особливостей тривожності у рятувальників трьох виокремлених нами груп стало визначення рівнів їх виразності. Отримані дані наведено у табл. 7.11.

Показники рівнів виразності реактивної та особистісної тривожності у рятувальників міжнародного класу (1), рятувальників 1-го, 2-го (2) та рятувальників 3-го класу (3)

Вид	Рівень виразності	Рятувальники міжнародного класу (1), %	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2), %	Рятувальники 3-го класу (3), %	φ (1, 2)	φ (1, 3)	φ (2, 3)
Реактивна тривожність	Високий	3,22	7,95	18,9	1,174	2,599**	1,593
	Помірний	59,57	60,42	59,4	0,067	0,019	0,077
	Низький	37,21	31,63	21,7	0,637	1,651*	1,106
Особистісна тривожність	Високий	11,27	9,54	24,3	0,33	1,661*	1,951*
	Помірний	48,3	33,39	32,4	1,727*	1,579	0,092
	Низький	40,43	57,07	43,3	1,884*	0,279	1,347

Примітки.* $p \leq 0,05$

** $p \leq 0,01$

Достовірні розходження зафіксовано стосовно даних, що характеризують показник виразності високого рівня реактивної, ситуативної тривожності між досліджуваними рятувальниками міжнародного класу та рятувальниками 3-го класу ($\varphi = 2,599$, при $p \leq 0,01$). Також встановлено достовірні розбіжності між цими групами рятувальників, але за низькими показниками виразності ситуативної тривожності. Можна констатувати, що рятувальники міжнародного класу демонструють більш низькі показники тривоги при виконанні завдань за призначенням ніж рятувальники 3-го класу.

Низку достовірних розходжень виявлено і серед показників виразності особистісної тривожності. Так, серед рятувальників 3-го класу значно більше осіб, що мають високі показники особистісної тривожності ніж серед рятувальників міжнародного класу ($\varphi = 1,661$, при $p \leq 0,05$) та рятувальників 1-го, 2-го класу ($\varphi = 1,951$, при $p \leq 0,05$).

Для рятувальників міжнародного класу притаманним є помірний рівень виразності особистісної тривожності порівняно з рятувальниками 3-го класу ($\varphi = 1,727$, при $p \leq 0,05$).

Для рятувальників 1-го, 2-го класу при виконанні професійних завдань за призначенням більш характерним є низький рівень особистісної тривожності ніж у рятувальників міжнародного класу ($\varphi = 1,884$, при $p \leq 0,05$).

Далі було досліджено *нервово-психічну стійкість та стресостійкість* у рятувальників трьох виокремлених груп.

Як було наголошено, значна частина професійної діяльності рятувальників відбувається в складних, специфічних умовах надзвичайної ситуації. Однією з необхідних умов виконання робіт у зоні лиха є не лише гарна професійна підготовка, а й вироблена (загартована) емоційна стійкість щодо екстремальних факторів надзвичайної ситуації, яка дозволяє фахівцю нормально функціонувати. Емоційна стійкість надає змогу рятувальнику зберігати необхідну фізичну та психічну працездатність в умовах надзвичайної ситуації, більш

ефективно справлятися зі стресом, упевнено і холоднокривно застосовувати набуті навички, приймати адекватні рішення в обстановці дефіциту часу.

Отримані результати для кожної з досліджуваних груп за методикою діагностики нервово-психічної стійкості представлені у табл. 7.12.

Таблиця 7.12

Середньогрупові показники нервово-психічної стійкості рятувальників міжнародного класу (1), рятувальників 1-го, 2-го (2) та рятувальників 3-го класу (3)

	Рятувальники міжнародного класу (1) (M±m)	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2) (M±m)	Рятувальники 3-го класу (3) (M±m)
Середній показник	5,91±0,37	6,38±1,04	6,97±0,86
t (1, 2)	0,17		
t (1, 3)			0,06
t (2, 3)		0,32	

З огляду на отримані дані, можна констатувати, що значних відмінностей між середніми показниками нервово-психічної стійкості у представників трьох виокремлених груп досліджуваних не виявлено. Показники усіх трьох груп досліджуваних знаходяться в межах «високої» та «хорошої» груп нервово-психічної нестійкості. Це свідчить про те, що і рятувальники міжнародного класу, і рятувальники 1-го, 2-го та рятувальники 3-го класу мають високі й середні показники стійкості до несприятливих факторів навколишнього середовища.

Наступним кроком дослідження стало вивчення рівнів виразності нервово-психічної стійкості в кожній групі досліджуваних рятувальників. Отримані результати представлені у табл. 7.13.

Таблиця 7.13

Показники рівнів виразності нервово-психічної стійкості у рятувальників міжнародного класу (1), рятувальників 1-го, 2-го (2) та рятувальників 3-го класу (3)

Група нервово-психічної стійкості	Рятувальники міжнародного класу (1), %	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2), %	Рятувальники 3-го класу (3), %	ϕ (1, 2)	ϕ (1, 3)	ϕ (2, 3)
Висока	75,67	62,01	27,0	1,688*	4,91**	3,467**
Хороша	19,32	30,21	56,7	1,409	3,827**	2,622**
Задовільна	5,01	7,79	16,3	0,716	1,858*	1,246
Незадовільна	—	—	—	—	—	—

Примітки: * $P \geq 0,05$

* $P \geq 0,01$

У ході обробки даних виявлено значні розбіжності між показниками нервово-психічної стійкості у досліджуваних трьох груп. Так, рятувальників міжнародного класу можна вважати більш стійкими до впливу несприятливих стрес-факторів надзвичайної ситуації ніж рятувальників 1-го, 2-го та рятувальників 3-го класу ($\phi = 1,688$ при $p \leq 0,05$ та $\phi = 4,91$ при $p \leq 0,01$ відповідно). Це свідчить про те, що прогнозуючи поведінку рятувальника в умовах ліквідації наслідків великомасштабної надзвичайної ситуації, можна враховувати той факт, що саме вони (рятувальники міжнародного класу) матимуть низьку вірогідність отримання нервового зриву.

Необхідно зазначити, що серед усіх груп досліджуваних не було виявлено осіб з «незадовільною» нервово-психічною стійкістю, – тобто рятувальників, які мають незадовільний рівень стійкості та високу вірогідність виникнення нервово-психічних зривів.

Наступним кроком дослідження стало **вивчення вольової саморегуляції**. Як відомо, вольова підготовка в професії

рятувальника має свої особливості, так як робота на великій висоті, в умовах підвищеної температури і сильної концентрації диму, можливих обвалів і вибухів пов'язана зі значним емоційним збудженням. Керувати своєю поведінкою в таких обставинах значно важче ніж у звичайних. Все це свідчить про необхідність розвитку передусім таких вольових якостей, як самовладання і витримка, наполегливість і завзятість.

Згідно з отриманими результатами у вивченні вольової саморегуляції всі показники розташувалися серед високих значень в усіх групах досліджуваних. Отже, незалежно від рівня всі рятувальники вміють контролювати свою поведінку й емоції в умовах виконання професійних обов'язків в осередку надзвичайної ситуації. Вони демонструють старанність та наполегливість у виконанні необхідних робіт у зоні лиха.

Пропонуємо розглянути показник виразності кожної зі шкал застосованої нами методики дослідження вольової саморегуляції А. Зверькова та Є. Ейдманда для виокремлених груп досліджуваних (табл. 7.14).

Таблиця 7.14

Показники виразності вольової саморегуляції у рятувальників міжнародного класу (1), рятувальників 1-го, 2-го (2) та рятувальників 3-го класу (3)

Шкали методики та їх вираженість	Рятувальники міжнародного класу (1), %	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2), %	Рятувальники 3-го класу (3), %	φ (1, 2)	φ (1, 3)	φ (2, 3)
<i>Вольова саморегуляція</i>						
Високий	80,5	69,96	54,1	1,403	2,773**	1,569
Низький	19,5	30,04	45,9	1,409	0,265	0,951
<i>Наполегливість</i>						
Високий	82,11	68,37	64,8	1,828*	1,925*	0,352
Низький	17,89	31,63	35,2	1,834*	1,925*	0,348

Закінчення табл. 7.14

Шкали методики та їх вираженість	Рятувальники міжнародного класу (1), %	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2), %	Рятувальники 3-го класу (3), %	φ (1, 2)	φ (1, 3)	φ (2, 3)
Самовладання						
Високий	87,1	81,09	62,1	0,934	2,84**	2,042*
Низький	12,9	18,91	37,9	0,934	2,835**	2,037*

Примітки: * $p \leq 0,05$.

** $p \leq 0,01$

Виявлено низку достовірних розбіжностей між показниками виразності вольової саморегуляції у представників кожної з трьох груп досліджуваних. Так, за шкалою «вольова саморегуляція» виявлено достовірні розбіжності між високими показниками рятувальників міжнародного класу та рятувальників 3-го класу ($\varphi = 2,773$ при $p \leq 0,01$).

Тобто рятувальники міжнародного класу характеризуються кращим умінням оволодівати своєю поведінкою та емоціями в осередку надзвичайної ситуації. Вони більш емоційно зрілі, активні та незалежні, зберігають спокій незалежно від обставин зовнішньої ситуації та впевнені у своїх силах, вміють розподіляти зусилля.

За шкалою «наполегливість» також було виявлено ряд достовірних розбіжностей. Рятувальники міжнародного класу у порівнянні з рятувальниками 1-го, 2-го та 3-го класу ($\varphi = 1,828$ та $\varphi = 1,925$ відповідно, при $p \leq 0,05$) демонструють більш високі показники. Для рятувальників міжнародного класу більш характерним є високий рівень прагнень завершити розпочату справу. Вони характеризуються високою працездатністю та активністю.

У порівнянні з рятувальниками міжнародного класу рятувальники 3-го класу демонструють більшу кількість

низьких показників за субшкалою «наполегливість» ($\varphi = 1,925$ при $p \leq 0,05$). Представники цієї групи досліджуваних характеризуються підвищеною лабільністю, невпевненістю, імпульсивністю, що може призвести до непослідовності і навіть нелогічності їх поведінки. Знижений фон активності і працездатності, як правило, компенсується у таких осіб підвищеною чутливістю, гнучкістю та винахідливістю.

За шкалою «самовладання» виявлено, що стосовно рятувальників міжнародного класу та рятувальників 1-го, 2-го класу рятувальники 3-го класу демонструють значно менше високих показників ($\varphi = 2,84$ при $p \leq 0,01$ та $\varphi = 2,835$ при $p \leq 0,01$ відповідно). Рятувальники 3-го класу характеризуються більшою спонтанністю та імпульсивністю, при цьому поєднуючи це з образливістю.

Рятувальники міжнародного класу та рятувальники 1-го, 2-го класу, навпаки, характеризуються високою емоційною стійкістю, гарним володінням собою в різних ситуаціях. Для них властивим є внутрішній спокій та впевненість у собі (що дозволяє долати прояви страху перед невідомістю). Разом з тим, прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призводити до підвищення внутрішньої напруженості, переважання постійної заклопотаності і стомлюваності.

Діагностика інтелектуальних якостей рятувальника міжнародного класу

У межах дослідження інтелектуального компонента ми розглядали два основних параметри: «загальний рівень інтелектуальних здібностей» та «інтелектуальну лабільність».

Отримані результати щодо оцінки розвиненості інтелектуальних якостей рятувальників трьох виокремлених груп досліджуваних представлені у табл. 7.15.

Таблиця 7.15

**Ступінь розвиненості інтелектуальних здібностей
рятувальників міжнародного класу (1), рятувальників
1-го, 2-го (2) та рятувальників 3-го класу (3)**

Показник	Рятувальники міжнародного класу (1) (M±m)	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2) (M±m)	Рятувальники 3-го класу (3) (M±m)	t (1, 2)	t (1, 3)	t (2, 3)
Узагальнення та аналіз інформації	12,73±3,01	12,36±2,73	9,27±2,04	0,37	2,36*	2,29*
Гнучкість розумових процесів	3,57±1,38	2,69±1,30	2,31±1,01	1,07	2,23*	1,67
Просторова уява	2,84±1,62	2,08±1,63	1,27±1,17	1,78	2,67*	2,14*
Емоційна деструкція	2,27±1,49	2,51±2,32	1,89±1,09	0,46	0,38	0,91
Розподіл та концентрація уваги	2,72±2,14	2,45±2,18	1,85±2,34	1,03	2,16*	0,95
Інтегральний показник	19,15±2,61	18,78±2,41	18,73±2,01	0,87	1,91	0,21

Примітка: * $p \leq 0,05$

Так, за отриманими даними можна зазначити, що загальний рівень інтелектуальних здібностей у рятувальників є високим.

Рятувальники 3-го класу мають нижчі показники за шкалою «узагальнення та аналіз інформації» ніж рятувальники міжнародного та рятувальники 1-го, 2-го класу ($t = 2,36$; $t = 2,29$ відповідно, при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що саме рятувальникам 3-го класу ще складно оперувати новою інформацією, аналізувати її і швидко робити висновки.

Значні розбіжності виявлено і серед показників за шкалою «гнучкість розумових процесів» між рятувальниками

міжнародного класу та рятувальниками 3-го класу. Так, рятувальники міжнародного класу набагато швидше та легше переключаються при вирішенні декількох завдань одночасно, можуть швидше знайти рішення у нестандартних ситуаціях ніж їх колеги – рятувальники 3-го класу.

Низку розходжень було виявлено за шкалою «просторова увага». Так, рятувальники 3-го класу демонструють значно нижчі показники просторової уваги ніж їх колеги з першої та другої груп досліджуваних ($t = 2,67$; $t = 2,14$ відповідно, при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що рятувальникам 3-го класу ще складно моделювати картину надзвичайної ситуації в уяві, оперувати з її окремими об'єктами та деталями.

За шкалою «розподіл та концентрація уваги» також виявлено значні достовірні розходження між показниками першої та третьої груп досліджуваних ($t = 2,16$, при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що рятувальники міжнародного класу вміють значно легше концентрувати увагу на декількох об'єктах, людях або ситуаціях та підтримувати її належний рівень.

Таким чином, слід зазначити, що спостерігається пряма залежність рівня розвиненості інтелектуальних здібностей від рівнів класифікації рятувальників.

Далі досліджено «інтелектуальну лабільність» як складову інтелектуальних якостей рятувальників.

Варто зауважити, що під інтелектуальною лабільністю розуміється здатність рятувальника швидко переключати увагу, переходити з виконання одного завдання до іншого, при цьому роблячи якомога менше помилок.

Отримані результати дослідження за проведеною методикою в групах досліджуваних представлені у табл. 7.16, що дозволило виявити ряд достовірних розходжень у виразності показників рівнів інтелектуальної лабільності рятувальників трьох груп досліджуваних.

Встановлено, що середній рівень інтелектуальної лабільності достовірно рідше зустрічається у групі рятувальників 1-го, 2-го та рятувальників 3-го класу ($\phi = 1,917$, при $p \leq 0,05$ та $\phi = 2,445$ при $p \leq 0,01$, відповідно).

Таблиця 7.16

Виразність рівнів інтелектуальної лабільності у рятувальників міжнародного класу (1), рятувальників 1-го, 2-го (2) та рятувальників 3-го класу (3)

Рівень інтелектуальної лабільності	Рятувальники міжнародного класу (1), %	Рятувальники 1-го, 2-го класу (2), %	Рятувальники 3-го класу (3), %	ϕ (1,2)	ϕ (1,3)	ϕ (2,3)
Високий (менше ніж 4 помилки)	46,69	49,29	54,0	0,268	0,703	0,473
Середній (5–9 помилок)	48,30	31,80	24,30	1,917*	2,445**	0,797
Низький (більше 10 помилок)	5,01	18,91	21,7	2,571**	2,527**	0,314

Примітки: * $p \leq 0,05$
** $p \leq 0,01$

Це свідчить про те, що серед усіх досліджуваних рятувальників значно більше середніх показників інтелектуальної лабільності мають рятувальники міжнародного класу (48,30% проти 31,80% та 24,30 відповідно).

Високий рівень інтелектуальної лабільності мають рятувальники 3-го класу (54,0% від усієї досліджуваної групи). Але такі відмінності не підтверджуються достовірністю математичних розходжень.

Варто зазначити, що у порівнянні з рятувальниками 1-го, 2-го класу та рятувальниками 3-го класу рятувальники

міжнародного класу демонструють значно нижчі показники низького рівня інтелектуальної лабільності. Так, з низьким рівнем інтелектуальної лабільності лише 5,01% рятувальників міжнародного класу проти 18,91% – рятувальників 1-го, 2-го класу та 21,7% рятувальників 3-го класу ($p \leq 0,01$).

Прогнозування основних професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу, необхідних для успішного виконання професійних завдань за призначенням в умовах міжнародної гуманітарної місії

З метою уточнення наведених нами характеристик основних професійно важливих якостей рятувальників міжнародного класу розроблено прогностичну модель професійної успішності рятувальника міжнародного класу (7.1):

$$Y = \text{Constant} + (-0,571) \text{ OT} + 0,509 \text{ НПС} + 0,361 \text{ ІЗ} + 0,482 \text{ І заг.} + e, \quad (7.1)$$

де Y – рівень успішності професійної діяльності рятувальника міжнародного класу;

Constant = 21,28;

e – помилка прогнозування;

OT – особистісна тривожність;

НПС – нервово-психічна стійкість;

ІЗ – інтегральний показник інтелектуальних здібностей;

І заг. – загальний рівень інтернальності.

Для побудови математичної моделі прогнозу професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу проведено множинний регресійний аналіз із залученням випробуваних 1-ї групи.

Додамо, що, крім прогнозування та оцінки ступеня його вірогідності, множинний регресійний аналіз дозволяє визначити і те, які показники («незалежні змінні») є найбільш важливими для прогнозування, а які змінні можна виключити з прогностичної моделі.

Спираючись на отримані результати (див. табл. 7.17), формула (7.1) набуває такого вигляду:

$$18,77 = 21,28 + (-0,571) \cdot 27,37 + 0,509 \cdot 5,91 + \\ + 0,361 \cdot 19,15 + 0,482 \cdot 6,38 + 0,12. \quad (7.2)$$

Варто зауважити, що вірогідність помилки при складанні прогнозу за наведеною формулою становить 0,12%. Отже, прогнозування успішності професійної діяльності у потенційних кандидатів на отримання класифікації «рятувальник міжнародного класу» за наданою формулою можна вважати цілком достовірним.

Аналізуючи отриману математичну модель та дані, які представлені в табл. 7.17, зазначимо, що найбільш впливовими при складанні прогнозу успішності професійної діяльності рятувальника міжнародного класу є такі показники.

✓ *Особистісна тривожність* як центральний компонент емоційно-вольової сфери. Є пусковим механізмом формування психологічної нестійкості фахівця. Тривожність – невід’ємною складовою професійно важливих якостей рятувальника. Бажано, щоб у рятувальника міжнародного класу був дещо підвищеним рівень лише реактивної (або ситуативної) тривожності, а рівень особистісної тривожності має бути оптимальним.

✓ *Нервово-психічна стійкість* – ще одна професійна важлива якість, яку впевнено (за коефіцієнтом значущості t) можна назвати ядром структури професійно важливих якостей рятувальника міжнародного класу. Саме ця якість, на наш погляд, обумовлюватиме успішність його професійної діяльності незалежно від професійного завдання, яке він буде виконувати в умовах МГМ.

✓ *Інтегральний показник інтелектуальних здібностей*. Рівень інтелекту, здатність до систематизації, узагальнення та аналізу інформації, вміння планувати та прогнозувати – все це є невід’ємною частиною високого рівня виконання рятувальником міжнародного класу професійних завдань за призначенням.

✓ *Загальний рівень інтернальності.* Рятувальник міжнародного класу відповідає не тільки за тих людей, яких потрібно рятувати під час МГМ або пошуково-рятувальної операції, а й за своїх колег, за імідж України на міжнародній арені. Брати відповідальність за власні вчинки, рішення, які приймаєш, – це досить важлива складова професійної успішності рятувальника міжнародного класу.

Таблиця 7.17

Вихідні дані процедури лінійної регресії

Model	Coefficients(a)				
	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	21,28	12,01	–	2,351	,423
Висока готовність до ризику	,489	,347	,371	,578	,733
Висока схильність до ризику	1,210	,238	,447	,489	,600
Реактивна тривожність	,259	,423	,561	,418	,365
Особистісна тривожність	-,571	,431	,184	1,707	,285
Нервово-психічна стійкість	,509	,672	,461	1,962	,771
Узагальнення та аналіз інформації	,337	,230	,334	,532	,409
Гнучкість розумових процесів	,421	,213	,189	,699	,496
Просторова уява	3,932	,589	,184	,294	
Емоційна деструкція	2,960	,509	,449	,466	,458
Розподіл та концентрація уваги	-,121	,586	,236	,388	,551
Інтегральний показник інтелектуальних здібностей	,361	,711	,448	1,590	,571
Ізаг.	,482	,541	,194	1,457	,118

Закінчення табл. 7.17

Model	Coefficients(a)				t	Sig.
	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients			
	B	Std. Error	Beta			
Ід	,032	,511	,440	,471	,320	
Ін	,372	,022	,340	,509	,372	
Іс	,444	,425	,704	,197	,441	
Іп	,314	,613	,399	,309	,286	
Ім	,571	,541	,661	,444	,223	
Ізд	4,160	,388	,104	,772	,614	
Уміння вирішувати проблеми	,466	,798	,399	,361	,376	
Вплив на оточуючих	3,177	,375	,174	,101	,264	
Знання правил колективної роботи	,348	,932	,707	,394	,471	
Організаційні здібності	,481	,245	,488	,288	,411	
Уміння працювати в групі (команді)	,345	,551	,382	,539	,476	
a Dependent Variable: Y – високий рівень успішності професійної діяльності рятувальника міжнародного класу						

7.3. Виснаження функціональних резервів організму та розвиток негативних психічних станів у рятувальників міжнародного класу у період їх участі в міжнародних гуманітарних місіях та/або пошуково-рятувальних операціях

Діяльність рятувальників міжнародного класу, зокрема і персоналу Мобільного рятувального госпіталю МНС (ДСНС) України, в умовах МГМ пов'язана із значними фізичними та психоемоційними перевантаженнями, а також ускладненнями взаємодії численних несприятливих і небезпечних факторів навколишнього середовища. Така ситуація суттєво підвищує вірогідність розвитку негативних змін у функціональних станах людини, які можуть проявлятися у зниженні рівня або порушення психічної й психофізіологічної адаптації. Останнє

неминуче стає наслідком професійних помилок та збоїв, порушень дисципліни, психічних і психосоматичних розладів.

Для профілактики таких явищ передбачено професійно-психологічний відбір та періодичний психофізіологічний контроль рятувальників міжнародного класу. Такі заходи перешкоджають наявності у зведених пошуково-рятувальних загонах осіб, чиї психологічні і психофізіологічні якості не відповідають вимогам професії рятувальника міжнародного класу або перестали їм відповідати у зв'язку із надмірними навантаженнями внаслідок виснаження своїх ресурсів емоційно-вольової та професійної працездатності в умовах великомасштабних НС, під час участі в яких вірогідність професійних зривів адаптації досить велика.

Значні навантаження в умовах МГМ призводять до того, що заходи з професійно-психологічного відбору і періодичного контролю функціонального стану та працездатності рятувальників міжнародного класу, їхня психологічна підготовка і підтримка виявляються недостатніми для профілактики порушень психічної і психофізіологічної адаптації, і як наслідок знижується рівень працездатності, виникають збої у професійній діяльності, порушення здоров'я тощо.

Функціональні резерви рятувальників здебільшого виявляються недостатніми для подолання численних надсильних стрес-факторів. У зв'язку з цим декомпенсація будь-якої вираженості, недостатня ефективність механізмів психічної і психофізіологічної адаптації учасників МГМ або пошуково-рятувальної операції виявляється не тільки під час самої операції, але й нерідко упродовж значного періоду часу після їх завершення.

Водночас вираженість таких декомпенсацій, їх якісна картина, спрямованість і динаміка станів перебувають у тісному взаємозв'язку з вихідними станами рятувальників міжнародного класу.

Загальні тенденції виникнення і розвитку порушень у рятувальників підпорядковані закономірностям, описаним різними теоріями емоційного стресу і психічної адаптації.

Згідно з цими теоріями ймовірність розвитку і вираженість порушень психічної і психофізіологічної адаптації визначається сприйняттям загрози рятувальниками, що й зумовлює наявність та інтенсивність пережитого ними стресу. *Це дозволяє зіставити середовищні впливи з функціональними резервами та ефективністю адаптивних механізмів.*

Відповідно до цієї закономірності у людини з великими вихідними адаптаційними можливостями, яка має необхідний досвід і підготовку у минулому, спеціальний професійно-психологічний відбір, емоційний стрес і порушення адаптації можуть викликати тільки дуже сильні подразники.

Водночас зриви адаптації у відповідь на надсильні тривалі стресові фактори, як це здебільшого трапляється навіть у підготовлених і досвідчених рятувальників, є адекватною, хоча і вкрай небажаною реакцією, що може проявлятися і в психічній сфері, і в порушеннях фізичного здоров'я.

Поряд зі згаданими надсильними стресовими подразниками, зумовленими насамперед небезпекою для життя і здоров'я постраждалих і самих рятувальників, зусиллями з ліквідації цієї небезпеки, зниження початково високого рівня адаптаційних можливостей рятувальників можуть служити також токсичні і радіаційні травми, теплові впливи, десинхроноз режимів праці і відпочинку та тощо.

Згідно з теорією психічної адаптації ознаками неефективності функціонування адаптаційних механізмів, підвищеної ймовірності або настання декомпенсації є виражені відхилення психологічних і психофізіологічних показників від середніх значень і, особливо, від кордонів інтервалу їх норми. Якщо такі відхилення розвиваються під впливом гострого або хронічного емоційного стресу, як правило, має місце *загострення властивих людині особистісних рис, яке може зумовлювати неадекватні поведінкові реакції.*

Так, наприклад, висока активність може переходити в безтурботність, неорганізованість обертатися поверхневим аналізом ситуації. Риси завзятості, наполегливості й цілеспрямованості трансформуються у дратівливість, образли-

вість, напруженість у відносинах з оточенням і конфліктність, а ознаки нестандартності мислення – в неадекватність оцінок, інтересів, способів прийняття рішень.

Іноді при цьому відбуваються і якісні зрушення, однак вони також закономірно впливають з особливостей вихідного стану фахівця. Наприклад, закономірними є депресивні прояви в стані людини з рисами емоційної нестійкості, а в повсякденному житті виявляє підвищені активність і настрій.

Зміни особистісних якостей, пов'язані з емоційним стресом (особливо з хронічним) часто поєднуються зі зниженням показників уваги, пам'яті, стабільності й точності рухових реакцій, порушеннями вегетативного регулювання (артеріальний тиск, пульс, дисфункції внутрішніх органів). Такі явища можуть посилюватися внаслідок травм, інтоксикацій та інших впливів, що зумовлюють негрубі органічні ураження центральної нервової системи (ЦНС) (їх залишкові явища).

При проведенні пошуково-рятувальних робіт навіть у добре підготовлених, досвідчених рятувальників міжнародного класу можуть виникати короточасні реакції, пов'язані зі сприйняттям катастрофи, – загальмованість або, навпаки, збудження, сльози, слабкість, нудота, серцебиття та ін., що не варто сприймати як зрив. Ці явища досить добре коригуються психологічною підтримкою і допомогою, а при необхідності, – фармакологічними препаратами. Як правило, такі явища швидко проходять та не дезорганізують діяльність рятувальників, тому не можуть бути підставою для їх усунення від участі в МГМ.

В умовах тривалого виконання завдань під час МГМ може виникнути досить характерна динаміка стану їх учасників, пов'язана із хроніфікацією пережитого ними стресу. При цьому почуття небезпеки і мотивація щодо надання допомоги спочатку можуть відігравати роль активних стимулів, але у зв'язку з виснаженням функціональних резервів і астенизацією відходять на другий план. Головними стають характеристики, що формують поведінку, спрямовану на збереження фізичних і душевних сил.

Знижуються активність, настрій і працездатність, підвищується рівень тривожності, напруженості та невпевненості в собі. Можуть виникати труднощі в ухваленні рішень, аналізі ситуації, у виокремленні головного із безлічі обставин НС. Збільшується потреба в емоційному контакті з товаришами по службі, спілкуванні та психологічній (соціальній) підтримці.

Виснаження функціональних резервів проявляється також в іпохондричних тенденціях, підвищеній увазі до стану свого здоров'я, прагненні максимально економити зусилля, що може виглядати як прояв егоїзму. З'являються риси апатії і байдужості до значущих проблем, до того, що зазвичай викликає інтерес і позитивні емоції. Іноді виявляється виключно своєрідне мислення, що виявляється в незвичайності сприйняття, дивацтво, пустощів, неадекватності емоційних реакцій, суперечностей у логічності прийняття рішень. Мотиви поведінки стають більш егоїстичними.

Одним з головних принципів стосунків з товаришами по службі стає прагнення уникнути соціальної напруженості, конфліктів, іноді навіть на шкоду загальній справі. Моральні критерії оцінки людей спрощуються.

Потреба за будь-яких обставин знизити напругу і тривогу, розслабитися і відновити сили може призвести до зловживання алкоголем, зниження рівня дисципліни тощо. Така поведінка у початково високоорганізованих і дисциплінованих рятувальників міжнародного класу є ознакою крайньої перетоми.

Під час довготривалих МГМ або пошуково-рятувальних операціях однією з характерних ознак дезадаптації можна виокремити появу у фахівців психічних аномалій, кількість яких на початку мінімізується професійно-психологічним відбором і психофізіологічним контролем, стихійною селекцією таких осіб у зв'язку з різноманітними порушеннями професійної і соціальної адаптації. В окремих випадках наявність психічних аномалій, особливо у поєднанні з вегетативними розладами, може виявитися підставою для усунення

рятувальника від участі у МГМ або пошуково-рятувальній операції.

Разом з тим, для висококваліфікованих професіоналів, які беруть участь в МГМ, на всіх етапах пошуково-рятувальних робіт вкрай нехарактерні грубі психічні розлади, що сприяють істотному порушенню сприйняття реальності, різко змінюють поведінку і сприяють дезорганізації їхньої діяльності.

Незважаючи на різноманітність психологічних і психофізіологічних особливостей, *серед рятувальників, схильних до порушень адаптації, та тих, що характеризуються низькою успішністю професійної діяльності, виокремлюють два характерних типи особистості.*

Перший з них здебільшого зустрічається серед рятувальників міжнародного класу, що мають великий стаж і досвід роботи в умовах проведення МГМ або пошуково-рятувальних операцій. Формування особливостей, властивих цьому типу, вірогідно, пов'язане з декомпенсаціями, зумовленими впливом емоційного стресу, який перетворився у хронічну форму і несприятливими факторами середовища, а також наслідками травм і захворювань.

Для цієї групи характерні підвищена тривожність, недовірливість, невпевненість у собі, схильність змін і коливань настрою. Вони зазвичай перебільшують свої труднощі, проявляють щодо них тривожно-депресивні реакції зі схильністю до самозвинувачень. Активність цих рятувальників знижена, вони гірше за інших розуміють емоційний стан партнера, з великими труднощами входять у контакт, замкнуті, не прагнуть враховувати інтереси і потреби оточення.

Рятувальники цього типу зазнають труднощів у прийнятті рішень, намагаючись розглянути безліч можливих варіантів. Дефіцит часу й інформації викликають у них сильний стрес. Вони обережні, полохливі, чутливі до небезпек, легко дезорганізуються в критичних ситуаціях.

Такі рятувальники міжнародного класу частіше за інших схильні вважати, що ситуаціями, в яких їм доводиться брати

участь, керують інші люди і «незалежні від діяльності людини» обставини, а їх здатності впливати на перебіг подій вельми обмежені.

Здібності до абстрактно-логічного мислення у таких рятувальників знижені за рахунок невисокого темпу мислення і значної кількості логічних помилок. У них також можуть бути знижені показники уваги, пам'яті, швидкості і точності рухових реакцій.

Порушення адаптації рятувальників **другого типу** пов'язані передусім з несприятливими характерологічними особливостями. Причинами цього можуть бути недоліки професійно-психологічного відбору та періодичного психофізіологічного контролю; несприятливий розвиток особистості, рідше – стресові фактори професійної діяльності в умовах МГМ. Рятувальникам цього типу властива висока активність, непослідовність, безтурботність, неорганізованість, невибірковість у спілкуванні. Вони нестримані, імпульсивні, недостатньо ретельно контролюють свою поведінку, мало враховують свій негативний досвід. У них можуть виникати спалахи роздратування, реакції протесту на утиск своїх інтересів.

Такі рятувальники більш образливі і конфліктні. Рациональність поведінки і здатність контролювати емоції у них знижені. Однак, на відміну від представників першого типу рятувальників, вони не виявляють тривожні реакції зі схильністю до самозвинувачень, а, навпаки, у труднощах і невдачах схильні звинувачувати обставини та оточення, зберігаючи при цьому високу, не завжди адекватну самооцінку.

Їх інтелект, здібності до абстрактно-логічного мислення можуть бути достатньо високими.

Істотний вплив на професійно значущі психологічні та психофізіологічні якості рятувальників і, як результат, на їх професійну придатність можуть здійснювати вікові зміни, які незалежно від професії проявляються в загостренні особистісних рис, зниженні здібностей до логічних операцій, погіршенні уваги, пам'яті, швидкості і точності рухових реакцій.

Вимоги діяльності в умовах МГМ накладають на рятувальників істотно більш жорсткі обмеження на їх індивідуальні особливості (емоційна стійкість, відсутність особистісних аномалій і т.д.). Тому у рятувальників зрілого віку (старше 41 і, особливо, 50 років) можуть виявлятися помітні тільки при спеціальному дослідженні, але тим не менше такі, що погіршують їх професійну придатність, зниження в інтелектуальній сфері і показниках працездатності.

Крім того, у частини рятувальників міжнародного класу в зрілому віці і з великим стажем служби спостерігається зниження самокритичності і вимогливості до себе, з'являється відчуття більшої дозволеності, послаблення у ставленні до служби і дисципліни, які, на їхню думку, є неприпустимими у молодших співробітників.

Для діагностики психічних і психофізіологічних станів рятувальників міжнародного класу, що виникають в умовах МГМ, були використані анкетування (один з блоків анкети спрямований на отримання суб'єктивної оцінки рятувальниками їх фізичного і психічного стану)³, проєктивна методика «Hand-test» (тест руки) Е. Вагнера (в адаптації Т. Курбатової) та проєктивна методика «неіснуюча тварина» М. Дукаревич.

У дослідженні взяли участь 37 рятувальників – учасників міжнародної гуманітарної місії (SAR), які упродовж місяця працювали в зоні НС після великомасштабного землетрусу в Туреччині. Тобто групи рятувальників, які за своїм статусом і досвідом служби можуть бути прирівняні до групи рятувальників міжнародного класу.

Згідно з результатами методики «Неіснуюча тварина» для більшості досліджуваних при виконанні поставлених завдань в умовах МГМ були характерними прояви зниження активності, астенії, тривожності, емоційної напруги, схильність до проявів депресії, агресивності та агресивності як форми психічного захисту), незадоволеності потреби у спілкуванні, емоційній нестійкості. В анкетному опитуванні

³ Розроблена анкета має статус «Для службового використання», тому у роботі не наводиться.

досліджувані оцінюють свій стан як стомлення (14,7%), невдоволення (12,9%), тривоги (10,9%), подавленість (10,3%), дратівливість (10,3%).

56,4% досліджуваних зазначили, що щоденно, виконуючи завдання в умовах місії, на завершення робочої зміни вони дуже втомлюються. Одним із найбільш часто згадуваних досліджуваними способів зняття втоми є сон.

На думку 41% досліджуваних, їх стан здоров'я погіршився на кінець проведення МГМ. Так, за період їх професійної діяльності у Туреччині стан здоров'я погіршився у 34% опитаних рятувальників. 38,5% досліджуваних відмітили, що мали пошкодження, травми, пов'язані з умовами діяльності в складі МГМ.

Згідно з результатами методики «Hand-test» (табл. 7.18) для досліджуваної вибірки рятувальників характерні високий показник схильності до захисної агресивної поведінки, що свідчить про реальну вірогідність проявів агресії у поведінці, небажанні пристосовуватися до соціального оточення після повернення з МГМ.

Окрім того, показник загальної кількості відповідей по групі (X) виявився рівним 15,2 і входить до діапазону середніх значень, але перебуває на межі з діапазоном низьких показників, що свідчить про низьку активність досліджуваних, відображає знижений енергетичний потенціал

Таблиця 7.18

Результати досліджень за методикою «Hand-test» ($n = 37$)

	Agg	Dir	Aff	Com	Dep	F	Ex	Crip	Des	Ten	Act	Pas	Bas	Fail	I	Σ	X
Бал	104	128	42	83	33	16	21	23	31	17	139	25	0	7	74	669	15,2
%	15,6	19,1	6,3	12,4	5	2,4	3,1	3,4	4,6	2,5	20,8	3,7	0	1,1	1,68		

Примітка: різниця між частотами повторюваності відповідей за кожною з категорій статистично значимі

(χ^2 емп. (574,4) > χ^2 кр. (29,1) при $p \leq 0,01$).

Напівжирним виділено найбільш вагомі тенденції.

Agg – агресія,

Dir – директивність,

Aff – афектація,
Com – комунікація,
Dep – залежність,
F – страх,
Ex – екстібіціонізм,
Crip – калічність,
Des – опис,
Ten – напруга,
Act – активні безособові відповіді,
Pas – пасивні безособові відповіді,
Bas – галюцинації,
Fail – відмова від відповіді,
I – показник агресивності.

Дослідження проводилося по завершенню міжнародної гуманітарної місії в Турецькій Республіці, тому такі показники можна пояснити накопиченим рівнем втоми і бажанням рятувальників призупинити на певний час свою професійну діяльність та відпочити.

Отримані у ході дослідження результати дозволяють констатувати таке. З одного боку, такі психічні і психофізіологічні стани рятувальників детермінуються змістом й умовами діяльності МГМ.

Напружений графік роботи, дефіцит часу, необхідного для відновлення сил, відсутність умов для повноцінного відпочинку, великі фізичні навантаження можуть призводити до виникнення втоми, астенії, зниження активності, напруженості, дратівливості. Можемо припустити, що в результаті тривалої діяльності в такому режимі стан втоми перейде у перевтомлення.

Про це свідчать і результати проведеного нами аналізу порушень: сон на робочому місці, залишення роботи без попередження і т. ін.

Можливість аварійності і травматизму у ході проведення МГМ пояснюється не тільки особливостями дотримання безпеки діяльності, але й необережною поведінкою самих рятувальників.

Необережність у діяльності рятувальника МГМ буде бути наслідком стану перевтоми.

Внутрішня напруженість також зумовлюється груповою ізоляцією, тривалим спільним перебуванням рятувальників в умовах агресивного середовища, упродовж всього терміну проведення МГМ, дефіцитом емоційних контактів, незадоволеною потребою у спілкуванні.

Ризик захворіти інфекційними хворобами, отримати травму або загинути, наявність ситуації невизначеності, інформаційна ізоляція можуть викликати тривогу й емоційну напругу. Тривала монотонність виконуваних дій, операцій може призводити до переживання нудьги. Внутрішня напруженість, спричинена некомпенсованими психофізіологічними затратами ресурсів рятувальника, може бути реалізована (знайти вихід) в агресивній поведінці, конфліктах з колегами по службі і постраждалим населенням тощо.

7.4. Оцінка якості професійної взаємодії серед рятувальників міжнародного класу ДП МРЦ ДСНС України

Професійні відносини безпосередньо впливають на результативність та ефективність спільної діяльності рятувальників міжнародного класу в умовах МГМ.

Структура професійних відносин надає можливість ефективного керування зведеними аварійно-рятувальними загонами ДСНС України, розподілу професійних обов'язків поміж її членами та накладання на них певної відповідальності за їх виконання.

Якість професійних взаємовідносин певним чином визначається ступенем задоволеності суб'єкта праці своєю професійною діяльністю. Також якість професійних відносин у колективі є критерієм організаційної (у нашому випадку – групової) ефективності.

Структуру та якість професійних взаємовідносин можна назвати системними якостями команди важкого

класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України. Вони відображають специфічні особливості даного підрозділу.

Отримані результати (див. табл. 7.19) свідчать, що такий критерій оцінки якості професійних взаємовідносин, як «відкритість» рятувальники міжнародного класу оцінюють в 6,49 бала з 9 можливих. Така характеристика свідчить про особливості взаємовідносин між колегами в команді важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста, про ступінь довіри та емоційність взаємовідносин поміж рятувальниками.

Щодо виразності «приєднання» та «контролю» як наступних критеріїв або показників якості професійних взаємовідносин між рятувальниками міжнародного класу встановлено, що в їх загальній оцінці спостерігається адаптивний варіант.

Таблиця 7.19

Виразність критеріїв професійних взаємовідносин рятувальників міжнародного класу в реальному та ідеальному аспектах

Критерії професійних взаємовідносин		Команда важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України (M±m)	
		Реальне	Ідеальне
Якість	Відкритість	6,49±1,43	7,08±1,24
	Ступінь неузгодженості	12,12% адаптивна	
	Приєднання	6,90±1,54	8,11±1,32
	Ступінь неузгодженості	13,44% адаптивна	
	Контроль	5,02±1,09	6,99±1,12
	Ступінь неузгодженості	21,89% адаптивна	

Закінчення табл. 7.19

Критерії професійних взаємовідносин		Команда важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України (M±m)	
		Реальне	Ідеальне
Структура	Значущість	7,33±1,54	8,07±1,58
	Ступінь неузгодженості	8,22% адаптивна	
	Компетентність	8,03±1,71	8,49±1,55
	Ступінь неузгодженості	5,11% адаптивна	
	Привабливість	6,33±1,66	6,31±1,30
	Ступінь неузгодженості	9,67% адаптивна	

Адаптивний варіант представляє собою більш адекватну та максимально об'єктивну оцінку ситуації за умови цілковитого Я-задоволення нею. У такому випадку уявлення про ідеальні професійні взаємовідносини в більшій мірі відповідають реальним.

Отримані результати за показниками «значущість» та «компетентність» дозволяють констатувати, що рятувальники міжнародного класу задоволені реальним станом у своєму підрозділі з точки зору можливості мати повагу від своїх колег, заслужити їх авторитет, одержати визначений груповий статус у підрозділі. Вони також схильні високо оцінювати професіоналізм своїх колег з команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України.

Слід наголосити, що серед рятувальників міжнародного класу фактично відсутня конкуренція щодо займання лідерських позицій у команді.

Категорію структури професійних відносин «привабливість» рятувальники міжнародного класу оцінили майже однаково в реальному та ідеальному аспектах. Це свідчить

про загальну задоволеність професійними відносинами в підрозділі та наявність позитивного психологічного клімату в команді.

Наступним кроком дослідження стало вивчення *суб'єктивного забезпечення професійних взаємовідносин, а саме – їх якості та структури.*

Відомо, що ступінь участі фахівця в житті групи (команди) буває різноманітним. Залежно від цього група (команда) може чинити вплив на рятувальника в більшому чи меншому ступені. У такий спосіб проявляється структура взаємодії членів команди між собою, що безпосередньо впливає на якість та результат МГМ.

Отримані дані представлено у табл. 7.20.

Встановлено, що в команді важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України професійні взаємовідносини збалансовані (адже коефіцієнт співвідношення між реальною та ідеальною оцінкою є близько 1), відрізняються надійністю та легкістю керування.

Таблиця 7.20

Показники суб'єктивного забезпечення якості та структури професійних взаємовідносин у команді важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України

Показники професійних взаємовідносин		Якість (M±m)	Структура (M±m)
<i>Команда важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України</i>	Р	6,14±2,44	6,89±2,71
	І	7,39±2,40	7,59±2,93
<i>Співвідношення</i>		0,83	0,91

Примітка: Р – реальна оцінка; І – ідеальна оцінка.

Отримані результати надали змогу упевнитися в тому, що усі рятувальники міжнародного класу, які брали участь у дослідженні, задоволені та високо оцінюють свої професійні взаємовідносини в команді. Безумовно, така позиція позитивно впливатиме на психологічний клімат та результативність сумісної діяльності членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України під час їх участі в МГМ або пошуково-рятувальній операції.

7.5. Визначення індивідуально-психологічних особливостей поведінки рятувальників міжнародного класу в типових ситуаціях міжнародних гуманітарних місій

Відомо, що поведінка особистості визначається багатьма факторами, серед яких і її індивідуально-психологічні особливості, і специфіка ситуації, в яку потрапляє людина, і її суб'єктивний життєвий досвід, а також оточення. Це далеко не повний перелік, адже поведінка людини змінюється дуже швидко, варто лише тільки вплинути будь-якій детермінанті. Таким чином, вивчення особливостей поведінки особистості представляє собою дуже складний та тривалий процес.

У межах цього дослідження приводяться результати вивчення особливостей типової поведінки рятувальників міжнародного класу, які входять до команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ($n = 44$), рятувальників 1-го, 2-го класу ($n = 53$) та рятувальників 3-го класу ($n = 75$) ДП МРЦ ДСНС України, за допомогою психогіометричного методу оцінки типологічних особливостей особистості.

Для реалізації поставленого завдання використано психогіометричний тест С. Деллінгера (адаптація О. Алексєєва, Л. Громової). Статистична обробка результатів, проведена за допомогою φ^* -критерія Фішера, дозволила виокремити низку достовірних розходжень. Отримані дані представлено в табл. 7.21 та рис. 7.1–7.3.

Частота перших виборів (це Я), %

№ п/п	Геометрична фігура	Рятувальники міжнародного класу	Рятувальники 1-го, 2-го класу	Рятувальники 3-го класу	φ^* (1, 2)	φ^* (1, 3)	φ^* (2, 3)
1	Квадрат	42,98	41,09	8,96	0,92	4,91**	4,58**
2	Трикутник	6,59	6,47	39,68	0,48	4,16**	4,29**
3	Прямокутник	4,05	22,88	5,30	3,39*	1,04	3,07*
4	Круг	31,16	19,91	32,89	2,81*	1,15	2,90*
5	Зигзаг	15,22	9,65	13,17	2,16*	1,25	1,84

Примітка: * $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$

З наведених в табл. 7.21 результатів видно, що більшість рятувальників міжнародного класу та рятувальників 1-го, 2-го класу ототожнюють себе з геометричною фігурою «квадрат» (42,98% і 41,09% відповідно). Серед рятувальників 3-го класу зафіксовано лише 8,96% «квадратів» (достовірні розходження на рівні $p \leq 0,01$).

Зауважимо, що з точки зору психогеомерії, «квадрат» характеризує людину насамперед як ефективного суб'єкта діяльності. Ці особистості відрізняються організованістю, зібраністю, орієнтацією на існуючі традиції.

Їм властива аналітичність мислення, уважність до дріб'язків, раціоналізм, упертість. Також «квадрати» характеризуються терплячістю та твердістю у прийнятті рішень.

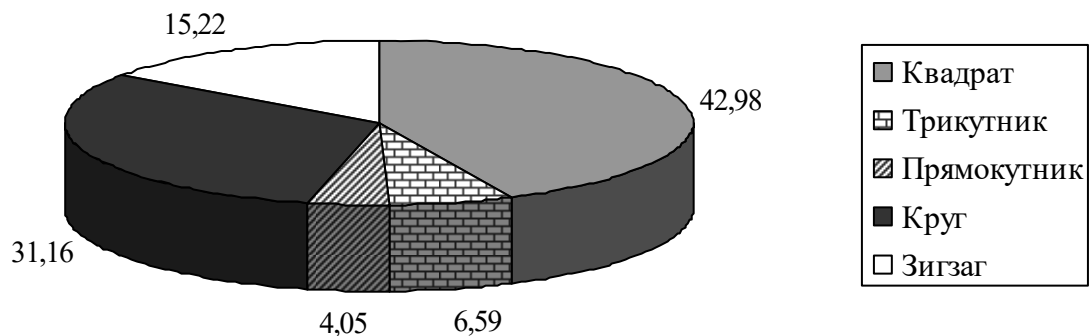

Рис. 7.1. Виразність проєктивних, неусвідомлених символів типової поведінки рятувальників міжнародного класу

Розділ 7. Психологічне вивчення та опис суб'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

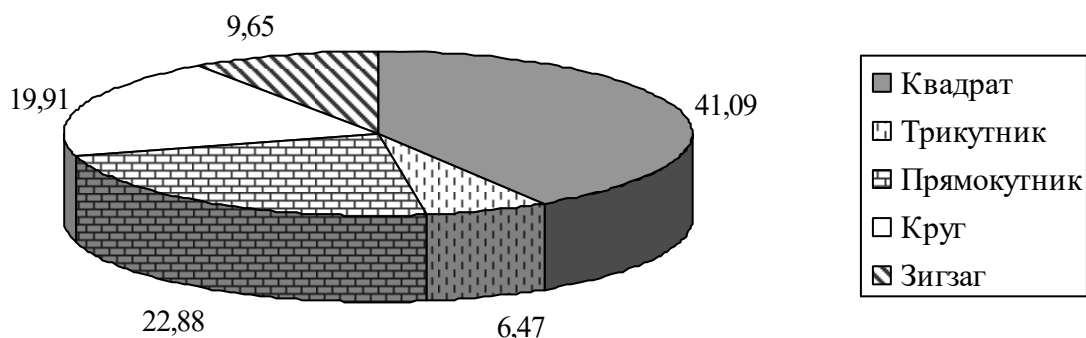

Рис. 7.2. Виразність проєктивних, неусвідомлених символів типової поведінки рятувальників 1-го, 2-го класу

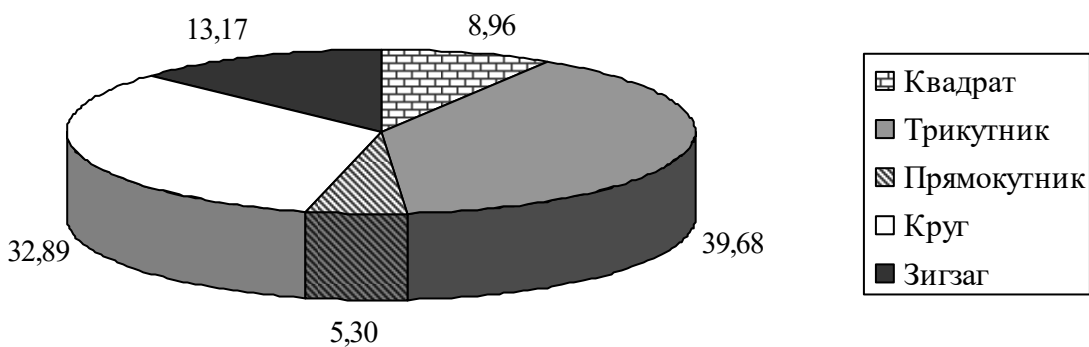

Рис. 7.3. Виразність проєктивних, неусвідомлених символів типової поведінки рятувальників 3-го класу

У сфері міжособистісних відносин «квадрати» відрізняються неконфліктністю, проте у разі виникнення конфлікту такі особистості можуть дуже емоційно на нього відреагувати. Ще однією відмінністю «квадратів» є спрямованість

на співробітництво. Вони дуже відповідально ставляться до прийняття будь-яких рішень, беруть до уваги всю важливу для цього інформацію. Такі фахівці завжди дотримуються встановлених строків виконання певної діяльності або професійного завдання. Колеги їх характеризують як професійно надійних, послідовних та дисциплінованих особистостей. Вони також відрізняються консерватизмом.

У ситуації стресу «квадрати» не схильні до дезорієнтації та дезорганізації своєї поведінки.

Перелічені типологічні особливості рятувальників, які «своїми» геометричними фігурами обрали «квадрат», дозволяють зауважити про таке. З точки зору ефективного комплектування команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста такі фахівці є потенційно психологічно сумісними з іншими членами підрозділу, адже відрізняються послідовністю, низьким рівнем конфліктності поведінки та високим рівнем відповідальності. Їх основною метою є максимально ефективно виконання своїх професійних обов'язків. Для реалізації цієї мети такі фахівці можуть терпіти або не помічати певні незручності.

Наступну низку достовірних розходжень зафіксовано стосовно виразності вибору такого геометричного символу, як «трикутник». З цією фігурою найчастіше ідентифікують себе рятувальники 3-го класу (39,68% проти 6,59% рятувальників міжнародного класу та 6,47% рятувальників 1-го, 2-го класу). Результати є значущими на рівні $p \leq 0,01$.

«Трикутник» зазвичай обирають психологічно сильні та впевнені в собі особистості. Їх головна особливість – це вміння концентруватися на меті, енергійність та сила волі. Такі фахівці відрізняються здатністю швидко та всебічно аналізувати ситуацію, спираючись при цьому лише на головне, на сутність проблеми.

«Трикутників» відрізняє велике бажання бути лідером у всьому; його домінуючою метою є володіння ситуацією, керування оточенням та обставинами. Дуже часто такі осо-

бистості приймають рішення не тільки за себе, а і за інших, що спричиняє не дуже позитивне ставлення оточення.

У сфері міжособистісних відносин «трикутників» можна охарактеризувати як конкуруючих особистостей, схильних до конфліктів. Такі фахівці завжди впевнені в своїй правоті та нечасто визнають свої помилки. Вони прагнуть підкорити навколишніх та нав'язати їм свою думку. Слід зауважити, що поряд з цим, «трикутники» схильні брати відповідальність за прийняття рішень на себе. Домінує при цьому потреба в перемозі, отриманні нагороди або визнання. Головною орієнтацією таких особистостей є спрямованість на професійну діяльність, кар'єру та власну особистість. З цього можна припустити, що така особистість є схильною до конфліктів, а також до суперництва зі своїми колегами.

Підсумовуючи, можна припустити, що налагодити конструктивні взаємовідносини з іншими членами команди буде складно. В таких ситуаціях підвищується вірогідність виникнення конфліктів та непорозумінь. Поряд з цим, може знижуватися загальногруппова ефективність діяльності в умовах МГМ, адже в такому випадку буде спостерігатися явна розбіжність інтересів та цінностей членів команди, що не може не вплинути на кінцевий результат спільної діяльності.

При подальшому аналізі отриманих результатів встановлено, що рятувальники міжнародного класу достовірно рідше, у порівнянні з іншими досліджуваними, ідентифікують себе з «прямокутником» (4,05% проти 22,88% та 5,30% відповідно). Результати є значущим на рівні $p \leq 0,05$.

Дзеркальна тенденція спостерігається стосовно геометричної фігури «зигзаг» та практично дзеркальна тенденція, – стосовно геометричної фігури «коло» (див. табл. 7.20).

«Прямокутник» символізує незадоволену своїм становищем людину. Таким рятувальникам характерно демонструвати нестабільність, заплутаність у життєвих обставинах, невизначеність до самого себе та навколишніх.

Найбільш характерними рисами «прямокутника» є непослідовність, непередбачуваність, неадекватно низька самооцінка, невпевненість в собі тощо. Такі особливості можуть негативно впливати на якості міжособистісних контактів фахівця.

Можливо, саме ці обставини змусили більшість рятувальників міжнародного класу зазначити як «чужу» фігуру саме «прямокутник» (див. табл. 7.22).

Окрім цього, 20,09% рятувальників міжнародного класу на неусвідомленому рівні демонструють і складність у спілкуванні з «зигзагами» (див. табл. 7.22 та рис. 7.4). Це можна пояснити тим, що загальною характеристикою вказаного геометричного символу є неординарність та несхожість на інших, бажання виділитися серед колег та наслідування «своєї» лінії поведінки. Це особливо не є бажаним у команді важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста, де головною є дисципліна та чіткий порядок у стосунках, а також швидке виконання наказів керівництва.

Життєдіяльність рятувальників у складі команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України регулюються встановленими правилами. Проте її структура формується поступово, з урахуванням зв'язку між взаємними узгодженими діями та особистісними якостями кожного з членів підрозділу.

Визначення структури міжособистісних відносин серед рятувальників міжнародного класу, аналіз ставлення до колег дозволить отримати максимально повну картину міжгрупових відносин членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України.

Для вивчення структури малої групи в психології дуже часто використовується метод соціометрії Дж. Морено. Проте при соціометричному дослідженні отримуємо оцінку члена групи як абстрактну одиницю з певним соціометричним статусом. Однак немає можливості визначати особливості формування структури групи та специфічні стосунки в її межах.

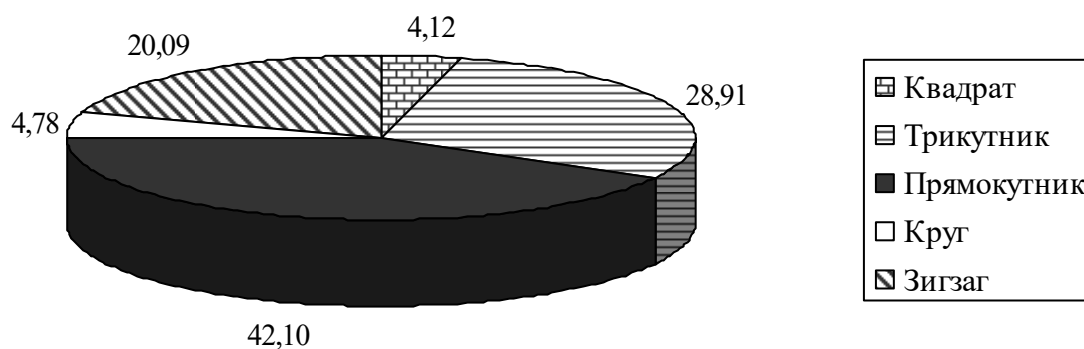

Рис. 7.4. Виразність проєктивних неусвідомлених символів, що характеризують рятувальників міжнародного класу

Наступним кроком стало вивчення міжособистісних відносин рятувальників міжнародного класу. І саме результати цього етапу дослідження нададуть змогу, на нашу думку, дати відповідь на такі важливі питання: яке місце відведено кожному члену команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України при виконанні спільної діяльності; чого можна очікувати від кожного її члена; як повинен діяти рятувальник у конкретній ситуації МГМ.

Саме тому для реалізації цього завдання обрано метод «ДМВ» (діагностика міжособистісних відносин) Т. Лірі. Цей метод враховує нестереотипність малих груп (якою по суті і є команда важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України) та з урахуванням цього пропонує вивчення їх структури крізь призму індивідуально-психологічних особливостей всіх членів групи.

Таблиця 7.22

**Частота останніх виборів (особистість, яка
викликає труднощі в спілкуванні), у %**

№ п/п	Геометрична фігура	Рятувальники міжнародного класу	Рятувальники 1-го, 2-го класу	Рятувальники 3-го класу	φ^* (1, 2)	φ^* (1, 3)	φ^* (2, 3)
1	Квадрат	4,12	6,61	3,09	1,92	1,05	1,60
2	Трикутник	28,91	14,98	31,18	2,71*	1,27	2,88*
3	Прямокутник	42,10	39,70	35,16	1,65	2,04*	1,16
4	Круг	4,78	1,46	5,27	1,69	0,52	1,84
5	Зигзаг	20,09	37,25	25,30	3,12**	1,49	2,55*

Примітка: * $p \leq 0,05$
** $p \leq 0,01$

З метою отримання всебічної інформації про міжособистісні відносини рятувальників міжнародного класу при проведенні «ДМВ» було враховано характерологічні особливості рятувальників, які увійшли до складу трьох попередньо виокремлених нами груп досліджуваних (див. табл. 7.23).

Таблиця 7.23

**Виразність типів міжособистісних відносин
рятувальників трьох груп досліджуваних, (1)
рятувальники міжнародного класу, (2) рятувальники
1-го, 2-го класу, (3) рятувальники 3-го класу**

Варіант міжособистісних відносин	Квадрат	Трикутник	Прямокутник	Круг	Зигзаг
I. Власний	3,12±1,33	8,09±1,77	–	–	2,91±1,35
II. Незалежний	6,90±1,51	5,90±1,50	–	–	4,30±1,50

Розділ 7. Психологічне вивчення та опис суб'єктивних параметрів діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій

Закінчення табл. 7.22

Варіант міжособистісних відносин	Квадрат	Трикутник	Прямокутник	Круг	Зигзаг
III. Агресивний	4,22±1,50	2,11±1,29	4,10±1,43	1,12±1,09	5,80±1,74
IV. Недовірливий	4,29±1,43	1,08±1,02	8,55±1,81	–	8,90±2,05
V. Покірний	–	–	5,15±1,52	3,90±1,11	–
VI. Залежний	1,32±1,02	–	4,79±1,49	7,33±1,66	3,75±1,48
VII. Конвенціональний	8,11±1,95	6,10±1,86	2,84±1,09	7,10±1,51	3,02±1,08
VIII. Відповідальний	6,99±1,57	5,22±1,64	2,10±1,06	7,30±1,59	5,58±1,71

Аналізуючи результати, отримали розгорнуту характеристику міжособистісних відносин у виокремлених нами групах досліджуваних шляхом порівняння домінуючих рис міжособистісної поведінки фахівців.

Як вже було встановлено, найбільша кількість фахівців, які увійшли до складу 1-ї та 2-ї груп досліджуваних (рятувальники міжнародного класу та рятувальники 1-го, 2-го класу відповідно) віднесено за характерологічною типологією С. Деллінгера до типу «квадрат» (рис. 7.5).

Дані свідчать, що «квадрати» схильні демонструвати переважно конвенціональний тип міжособистісних відносин. Їм властиво проявляти прагнення до співробітництва зі своїми колегами, дружелюбність, іноді – залежність від групи та надто високий рівень товарищескості. При цьому невиразність V октанту свідчить про прагнення до успіху.

Ці фахівці екстравертовані та відрізняються низьким рівнем тривожності. Вони спрямовані на цільове використання людських ресурсів, тобто при спільній діяльності прагнуть високих результатів та не бояться відповідальності.

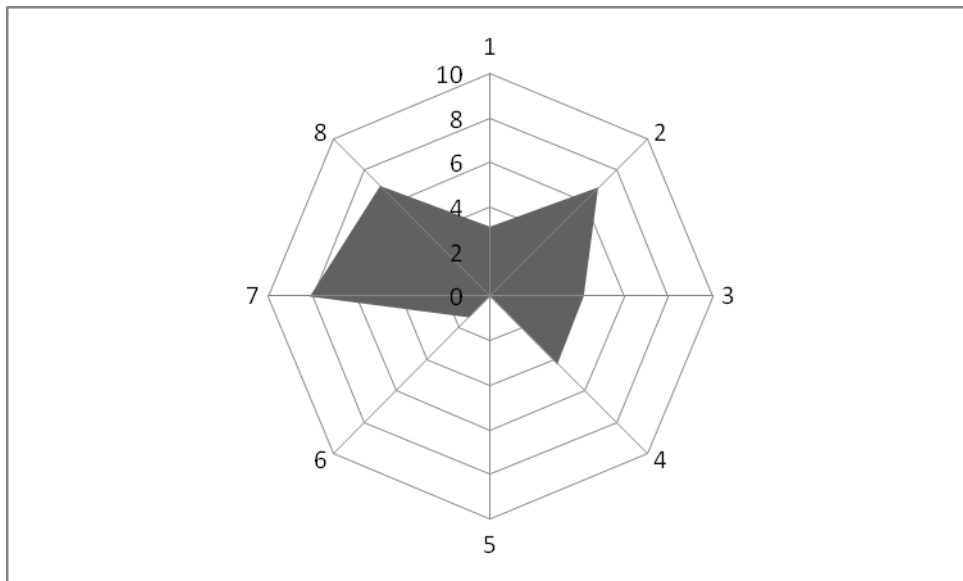

Рис. 7.5. Діскограма рятувальників, які обрали геометричну фігуру «квадрат»

Результати виразності I та VI октантів є дещо парадоксальними, адже вони свідчать про одночасну здатність «квадратів» до керівництва групою та про наявність потреби в допомозі від своїх колег. Можна припустити, що такі фахівці можуть стати найбільш вдалим лідерами та керівниками, які будуть викликати повагу та авторитет у своїх підлеглих, адже їх стиль керівництва відрізнятиметься демократичністю.

Характеризуючи особливості міжособистісних відносин «трикутників», можна зазначити, що вони найчастіше демонструють міжособистісні відносини за 1 типом (рис. 7.6).

Таким рятувальникам властиві прагнення до лідерства та домінування в міжособистісних стосунках. Вони не зовсім адекватно сприймають критику на свою адресу та дуже гостро реагують на зауваження від сторонніх. Також необхідно додати, що ці випробувані є професійно надійними, адже, окрім всього, відрізняються впевненістю у своїх силах та майже завжди прагнуть до самовдосконалення. Задля реалізації своєї мети та підвищення свого авторитету «трикутники» дуже активно встановлюють міжособистісні контакти та налаштовуються на співпрацю. І саме ці рятувальники найчастіше від інших своїх колег схильні нести особисту відповідальність за вчинене.

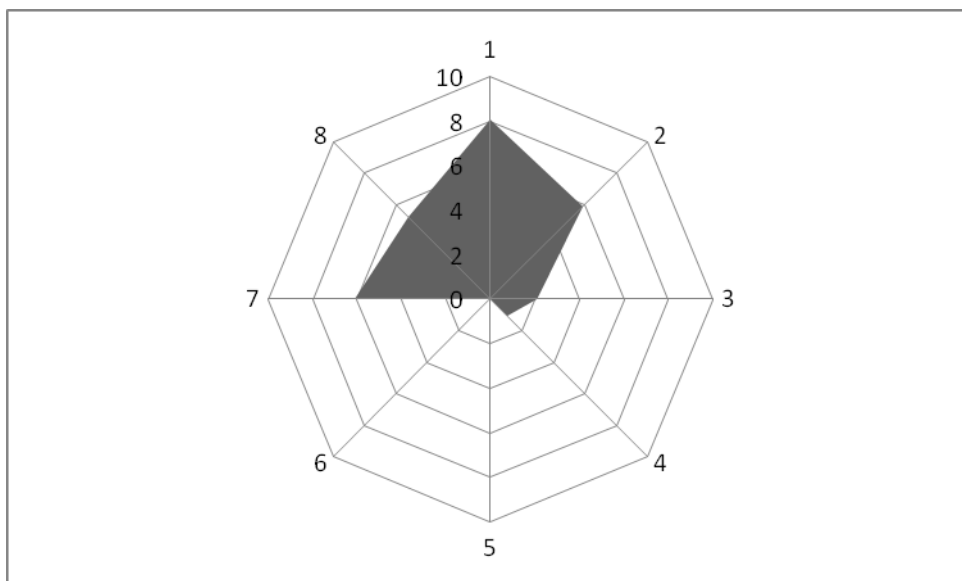

Рис. 7.6. Діскограма рятувальників, які обрали геометричну фігуру «трикутник»

Рятувальників, які для себе обрали геометричну фігуру «прямокутник», в міжособистісних відносинах відрізняє передусім невпевнена позиція та постійні сумніви щодо правильності своїх дій (рис. 7.7).

Виконуючи професійні обов'язки в іншій країні, такі фахівці можуть демонструвати недовірливість до оточення та схильні критично ставитися до всіляких ініціатив з боку місцевої влади. Виразність VI октанту свідчить про наявність у таких рятувальників потреби в підтримці та допомозі оточення. Дані також свідчать про слабкість у відстоюванні власних інтересів. Таким особистостям набагато легше виконувати чужі доручення, можливо, саме через страх перед відповідальністю.

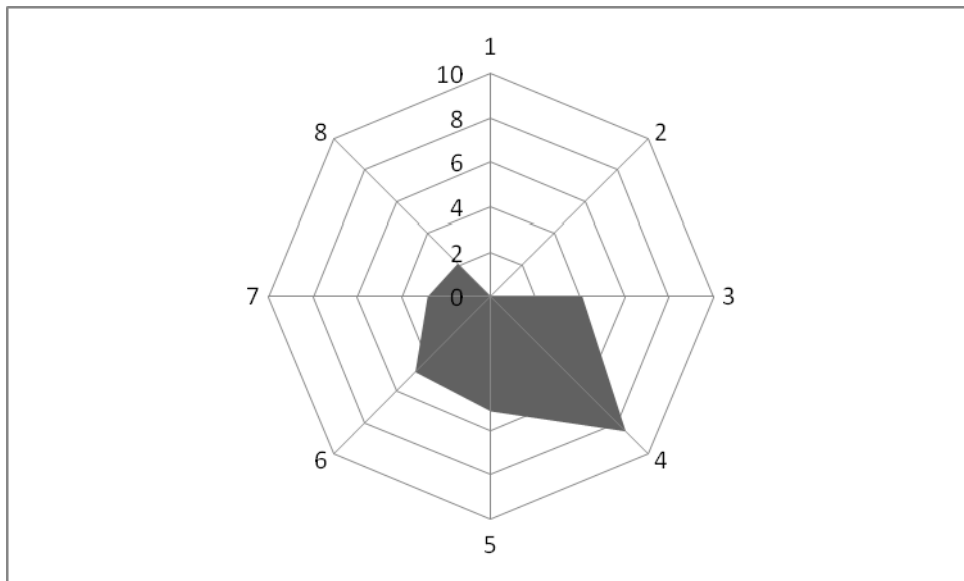

Рис. 7.7. Дискограма рятувальників, які обрали геометричну фігуру «прямокутник»

Рятувальники, які для себе обрали геометричну фігуру «коло», в міжособистісних стосунках насамперед демонструють прагнення до співробітництва, до встановлення більшої кількості контактів та розширення сфери спілкування (рис. 7.8).

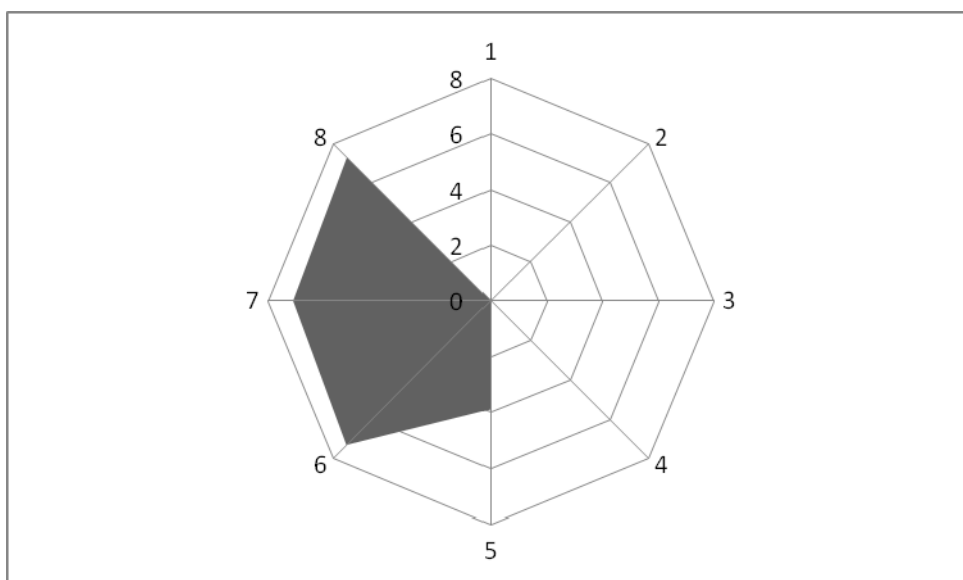

Рис. 7.8. Дискограма рятувальників, які обрали геометричну фігуру «коло»

Таких фахівців можна охарактеризувати як безконфліктних, іноді залежних від групи та поступливих особистостей. При виконанні будь-яких доручень їм властиво нести відповідальність за отримані результати. Про це свідчить виразність VI октанту. Слід також зауважити, що «кола» в підрозділі найчастіше сприймаються як невольові та нерішучі. Їх основне «призначення» – надання допомоги колегам при виконанні професійних завдань навіть у збиток своїх особистих інтересів. Особливістю таких фахівців зазвичай є занижена самооцінка та відсутність впевненості і наполегливості.

Дискограма «зигзагів» відрізняється неоднорідністю та різноплановістю виразності низки октантів (рис. 7.9).

Результати свідчать, що такі фахівці мають акцентуацію за IV октантом – дуже легко ображаються на критику та зауваження, мають схильність до недовіри та сумніваються щодо доцільності певних міжособистісних контактів. Зазвичай ці фахівці підозріло ставляться до оточення, навіть коли вже досить давно з ними знайомі.

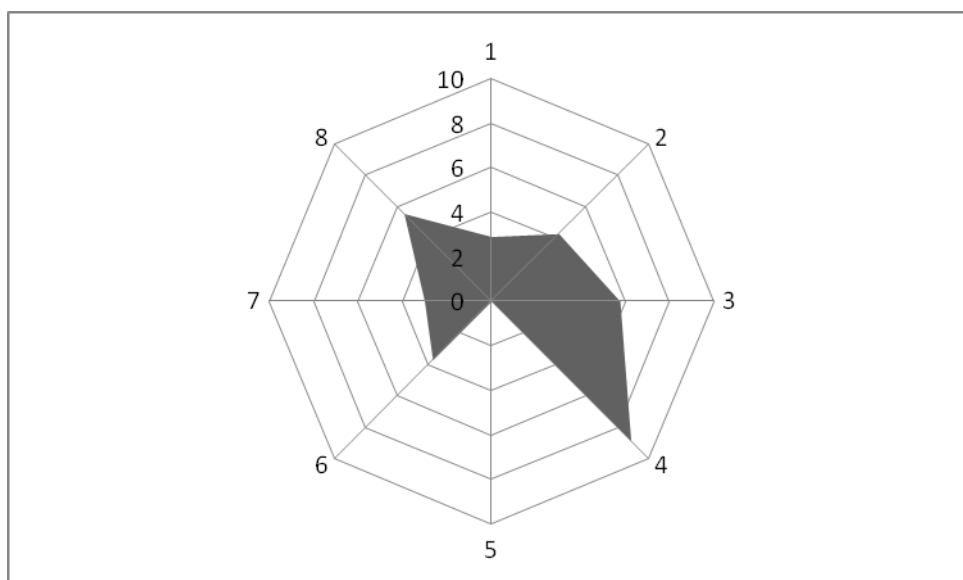

Рис. 7.9. Дискограма рятувальників, які обрали геометричну фігуру «зигзаг»

У відносинах з колегами схильні демонструвати впевненість, твердість, відповідальність, незалежність. У сприятливих для таких особистостей умовах спрямовані на взаємодію та співробітництво, не відмовляються від сторонньої допомоги.

Наступний крок у вивченні особливостей міжособистісних відносин рятувальників міжнародного класу є найбільш цікавим та актуальним для нашого дослідження. Так, при проведенні другої частини методу «ДМВ» отримано дані щодо оцінювання рятувальниками міжнародного класу своїх колег, яких вони вважають найкращими у взаємодії та співробітництві (див. табл. 7.24).

Таблиця 7.24

**Сприйняття рятувальниками міжнародного класу
своїх колег: «Мій колега, який є найкращим
для співробітництва»**

Варіант міжособистісних відносин	(M±m)
I. Власний	5,90±1,74
II. Незалежний	4,12±1,33
III. Агресивний	3,79±1,21
IV. Недовірливий	–
V. Покірний	–
VI. Залежний	–
VII. Конвенціональний	7,04±1,96
VIII. Відповідальний	6,16±1,84

Результати показали, що найкращим для співробітництва колегою для рятувальників міжнародного класу є впевнена в собі та всебічно гармонійна особистість (рис. 7.10).

Цей рятувальник відрізняється організаторськими здібностями, високим рівнем комунікативних навичок, розвиненим соціальним інтелектом та емпатією. Він вміє відстоювати власну думку і також поступатися нею задля успішності виконання міжнародної гуманітарної місії.

Такий член команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України зазвичай спрямований на робочі взаємовідносини з іншими її членами, його головною метою є допомога товаришам у виконанні складного професійного завдання.

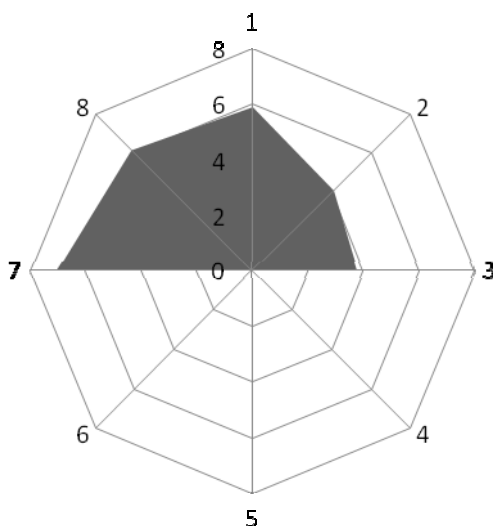

Рис. 7.10. Сприйняття рятувальниками міжнародного класу свого колеги, який є найкращим для співробітництва

Ще однією характерною рисою такого рятувальника є його високий рівень відповідальності.

Беручи до уваги надану характеристику, можна припустити, що за типологічною класифікацією С. Деллінгера цей тип рятувальника можна віднести і до «трикутника», і до «квадрата». Таких «геометричних фігур» серед рятувальників міжнародного класу майже половина, отже, можна зазначити про можливість достатньо високого рівня психологічної сумісності членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України.

Наступним кроком нашого дослідження стало оцінювання рятувальниками своїх колег, яких вони віднесли в окрему групу (важкі в спілкуванні та міжособистісних відносинах). Така процедура проходила анонімно, що дозволило отримати максимально достовірні результати оцінювання. Узагальнені дані представлено в табл. 7.25.

Для рятувальників міжнародного класу, які увійшли до команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України, найбільші складності викликають колеги, які були охарактеризовані ними таким чином (рис. 7.11).

Таблиця 7.25

**Сприйняття рятувальниками міжнародного класу
своїх колег: «Мій колега, який є найгіршим
для співробітництва»**

Варіант міжособистісних відносин	(M±m)
I. Власний	8,16±1,89
II. Незалежний	8,69±1,93
III. Агресивний	8,24±1,90
IV. Недовірливий	1,88±1,02
V. Покірний	4,02±1,45
VI. Залежний	2,07±1,37
VII. Конвенціональний	—
VIII. Відповідальний	—

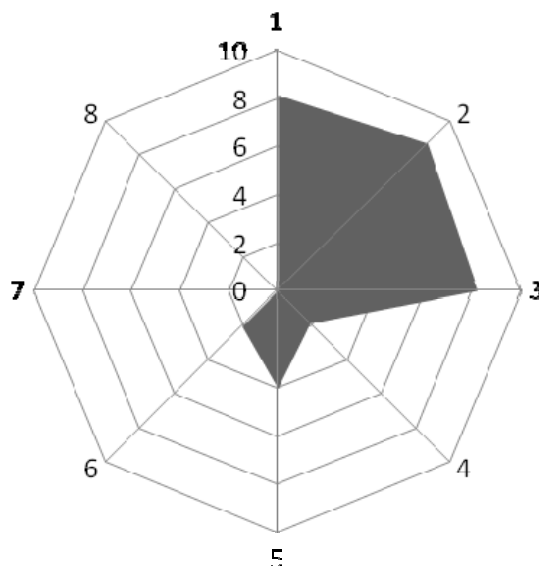

Рис. 7.11. Сприйняття рятувальниками міжнародного класу свого колеги, який є найгіршим для співробітництва

Таким чином, колеги, які є найгіршими для співробітництва, будуть відрізнятися негармонійністю у ставленні до інших членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України. В їх внутрішньому світі існуватиме дуже багато протиріч та розбіжностей. З одного боку, такі рятувальники цілеспрямовані та хочуть займати головні позиції в груповій ієрархії, а з іншого, – вони уникають відповідальності та дуже часто потребують сторонньої допомоги. Вони також характеризуються неадекватною, частіше завищеною самооцінкою, рівень якої здебільшого визначається зовнішніми факторами.

Як небажаний компонент було визначено невиражене прагнення до співробітництва та відсутність бажання працювати у складі команди.

Мінливий характер та наявність багатьох розбіжностей негативно впливають на професійне сприйняття таких рятувальників своїми колегами.

Зазначені особливості міжособистісної взаємодії варто віднести до типу особистості «прямокутник» за С. Деллінгером. Зауважимо, що «прямокутників» у групі досліджуваних було виявлено близько 4% (див. табл. 7.20), що підтверджує високий рівень психологічної сумісності членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України.

Результати цієї частини дослідження дозволили виокремити типи рятувальників, які відрізняються різним рівнем готовності до виконання професійного завдання у складі команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України, і таким чином зумовлюють ступінь психологічної згуртованості її членів.

Встановлено, що серед різних типів особистостей найбільш спрямованими на ефективну роботу у складі команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України є «квадрати». Протилежним типом є «прямокутники».

Проведена методика надала змогу виокремити низку полярних індивідуально-психологічних якостей рятувальників

міжнародного класу, які або сприятимуть, або заважатимуть психологічній сумісності членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України (див. табл. 7.26).

Наведений перелік якостей можна використовувати для подальшої більш глибокої діагностики рятувальників міжнародного класу з метою прогнозування їх психологічної сумісності при виконанні професійної діяльності в умовах конкретної міжнародної гуманітарної місії або пошуково-рятувальної операції.

Таблиця 7.26

Індивідуально-психологічні якості рятувальників міжнародного класу, які або сприяють, або заважають психологічній сумісності членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України

Індивідуально-психологічні якості рятувальників міжнародного класу, які:	
сприяють психологічній сумісності та спільній діяльності	заважають психологічній сумісності та спільній діяльності
Організаторські здібності	Скептицизм
Емпатія	Нетерплячість до критики
Готовність до співробітництва	Авторитарність
Прагнення допомагати оточенню	Егоцентризм
Поступливість	Переоцінка своїх можливостей
Дружелюбність	Надконформність
Скромність	Агресивність
Відповідальність	Залежність від інших
Впевненість у собі	Потреба в постійній підтримці ззовні
Адекватна самооцінка	Неадекватна самооцінка
Наполегливість	Конфліктність
Вміння йти на компроміс	Недовірливість
Чесність	Нестриманість

Отримані нами дані дозволяють запропонувати підхід щодо визначення структури індивідуально-психологічних особливостей рятувальників міжнародного класу, які певною мірою обумовлюватимуть психологічну сумісність членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України.

Результати проведеного кореляційного аналізу (за r -критерієм К. Пірсона) свідчать, що рівень психологічної сумісності рятувальників міжнародного класу залежить від багатьох факторів (рис. 7.12).

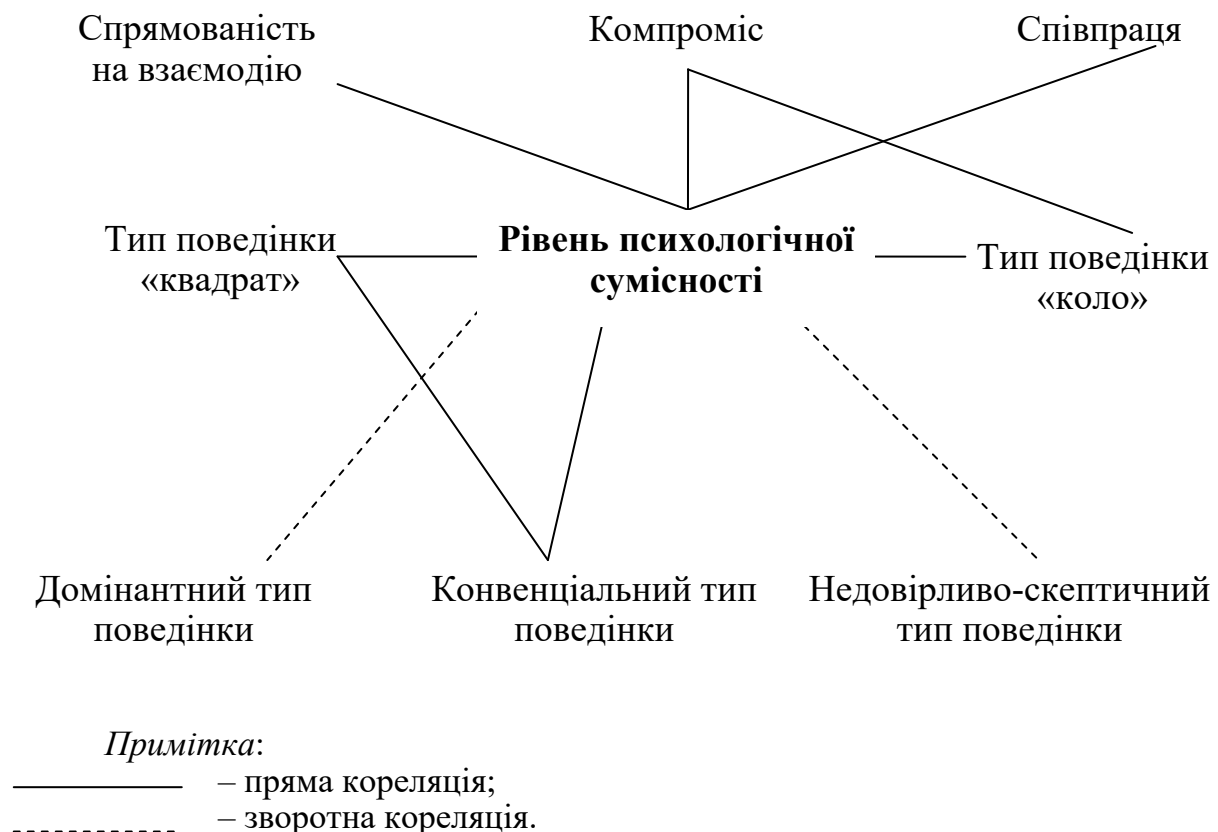

Рис. 7.12. Структура індивідуально-психологічних особливостей рятувальників міжнародного класу

Встановлено, що спрямованість на взаємодію рятувальника міжнародного класу пов'язана із психологічною сумісністю членів команди важкого класу з пошуку та порятунку

в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України. Між цими явищами зафіксовано сильний позитивний взаємозв'язок ($r = 0,74$, при $p \leq 0,01$).

Аналогічну тенденцію зафіксовано у взаємозв'язку рівня психологічної сумісності рятувальників та їх спрямованістю на співпрацю ($r = 0,61$, при $p \leq 0,05$), а також здатністю йти на компроміс у випадку виникнення конфлікту ($r = 0,40$, при $p \leq 0,05$). Такі показники як здатність до компромісу, поведінка за типом «коло» та рівень згуртованості утворили кореляційну триаду ($r = 0,39$, при $p \leq 0,05$; $r = 0,28$, при $p \leq 0,05$).

Рівень психологічної сумісності команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України також визначають конвенціональний тип поведінки рятувальника, який припускає прагнення фахівця до встановлення робочих відносин з колегами ($r = 0,49$, при $p \leq 0,05$). Між цими явищами спостерігається прямий помірний за силою кореляційний взаємозв'язок.

Замикають низку кореляційних зв'язків такі діади: рівень психологічної сумісності та домінантний тип поведінки ($r = -0,48$, при $p \leq 0,05$), а також рівень психологічної сумісності та недовірливо-скептичний тип поведінки рятувальника ($r = -0,72$, при $p \leq 0,01$).

Таким чином, проведення кореляційного аналізу надало змогу отримати розгорнуту картину щодо чинників, які в тому чи іншому ступені визначають рівень психологічної сумісності рятувальників – членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України.

Використані в ході дослідження підходи щодо визначення психологічної сумісності членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України дозволили встановити деякі недоліки в процесі саме **прогнозування** психологічної сумісності рятувальників міжнародного класу.

Відомо, що коли виникає гостра необхідність ліквідації негативних наслідків лиха за допомогою спеціально сформованих з числа фахівців аварійно-рятувальних підрозділів

ДСНС України зведених загонів, процесу спеціального психологічного добору приділяється надто мало уваги.

На етапі формування зведених загонів майже не використовуються психодіагностичні процедури та техніки, які б дозволяли отримати дані щодо суб'єктивного уявлення структури міжособистісних відносин рятувальників. Недостатньо уваги приділяється і так званим додатковим показникам, до яких можна віднести психофізіологічні особливості, особливості мотиваційної та ціннісно-сислової сфер рятувальників. Зазначені особливості є дуже важливими, адже йдеться не про окремі показники результативності індивідуальної діяльності, а про ефективність групового виконання складних завдань МГМ або пошуково-рятувальної операції, від якості вирішення яких дуже часто залежать життя та здоров'я багатьох людей.

Отже, враховуючи велику відповідальність, яка лежить на членах команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України при проведенні МГМ або пошуково-рятувальних операцій, пропонуємо низку заходів, спрямованих на підвищення успішності їх діяльності на основі прогнозування психологічної сумісності рятувальників міжнародного класу:

1. Поширити перелік психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення не тільки індивідуально-психологічних особливостей рятувальників, а і їх типологічних та характерологічних якостей («Психогеометричний тест С. Делінгера», «РСК», «Прогноз», «СМДО», «16-ФОО» Кеттелла та ін.).

2. Ввести до процедури психологічного відбору спеціально розроблену бесіду, спрямовану на вивчення домінуючих мотивів особистості, визначення ієрархії цінностей фахівця. За умови наявності часу бажано використовувати психодіагностичні методики, такі як «Діагностика мотиваційної структури особистості» В. Мільмана, «Діагностика ступеня задоволеності основних потреб», «Методика дослідження ціннісних орієнтацій (МДЦО)», «Конструктивність мотивації (КМ)», «Структура мотивації», «Структура мотивації трудової діяльності» (К. Замфір) та ін.

3. Додати комплекс методик, спрямованих на визначення структури міжособистісних відносин фахівця та його особистісної спрямованості («Діагностика міжособистісних відносин (ДМВ)», «Тріада особистісної спрямованості», «Методика визначення типу спрямованості особистості» Т. Данилова, «Методика дослідження цільової спрямованості особистості» Я. Васильєва, «Методика дослідження сприйняття індивідом групи» О. Залюбовської та ін.)

4. При комплектуванні команди до виконання завдань в умовах конкретної МГМ обов'язково звертати увагу на особистісну позицію фахівця:

а) його прагнення до домінування, лідерські риси, схильність до керування, приховані риси неформального лідера;

б) його залежну позицію, підкореність, скромність, нерішучість, конформність тощо.

Врахування таких особливостей дозволить збалансувати наявність всіх психотипів членів команди важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста ДП МРЦ ДСНС України. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності спільної діяльності рятувальників міжнародного класу.

5. У зв'язку з тим, що нами був встановлений факт того, що психологічна сумісність здебільшого залежить від суб'єктивних факторів, а саме – від індивідуально-психологічних особливостей рятувальників, – вважаємо за потрібне пропонувати розробку математичної моделі прогнозування психологічної сумісності кандидатів при формуванні пошуково-рятувального загону ДСНС України для виконання конкретної міжнародної гуманітарної місії.

Для розробки такої моделі проведено множинний регресійний аналіз, призначений для вивчення взаємозв'язку залежної змінної та декількох незалежних або вихідних змінних. У нашому випадку залежна змінна – це рівень психологічної сумісності рятувальників 1-го, 2-го та 3-го класу, а як вихідні незалежні змінні використано показники особистісних факторів, які характеризують рятувальників міжнародного класу.

При проведенні регресійного аналізу одержано формулу (7.3):

$$Y = \text{Constant} + (0,91) A + (0,16) B + (-0,29) F + (-0,75) H + (0,37) \text{CC} + (-0,14) \text{IC} + e, \quad (7.3)$$

де Y – рівень психологічної сумісності рятувальників;

Constant = 39,04;

e – помилка прогнозування;

A – рівень товарищкості;

B – інтелектуальні здібності;

F – стриманість особистості;

H – несміливість, закритість особистості;

CC – спрямованість на співпрацю;

IC – індивідуальна спрямованість.

Спираючись на отримані результати, формула (7.3) набула вигляду (7.4):

$$43,93 = 39,04 + (0,91) A + (0,16) B + (-0,29) F + (-0,75) H + (0,37) \text{CC} + (-0,14) \text{IC} + 0,12. \quad (7.4)$$

Результати, отримані за допомогою множинного регресійного аналізу, свідчать, що найбільший внесок у забезпечення високого показника психологічної сумісності рятувальників зробили такі особистісні фактори:

✓ рівень товарищкості або комунікативна компетентність фахівця;

✓ інтелектуальний розвиток та загальні здібності;

✓ спрямованість на співпрацю.

Негативну роль відіграють:

✓ закритість, несміливість та стриманість рятувальника;

✓ індивідуальна особистісна спрямованість або спрямованість на самого себе.

Перераховані фактори можна віднести до сфери міжособистісних відносин рятувальника, що доводить важливість та необхідність вивчення цих відносин при відборі фахівців до складу зведених пошуково-рятувальних загонів ДСНС України.

Вважаємо за необхідне наголосити, що запропонований алгоритм може бути суттєво розширений та вдосконалений за рахунок подальших психологічних досліджень у сфері визначення чинників, що зумовлюють психологічну сумісність рятувальників міжнародного класу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

1. Рятувальники міжнародного класу провадять діяльність за умов, коли результат їх праці у більшій мірі залежить від низки зовнішніх чинників (спільних зусиль усіх фахівців, задіяних у МГМ, погодно-кліматичних умов, справності техніки, рішень керівника тощо), аніж від самого рятувальника як індивідуального суб'єкта праці. У таких умовах діяльності рятувальник міжнародного класу може відчувати себе пасивним об'єктом дії інших людей і зовнішніх обставин, а не активним суб'єктом власної професійної діяльності.

Основними особливостями свого способу життя в умовах МГМ рятувальники міжнародного класу вважають: тривалу відірваність від дому й родинного кола, відсутність вихідних і святкових днів, напружений графік роботи, замкнутий простір впродовж проведення МГМ, нестача вільного часу, проведення більшої частини часу в умовах виконання завдань за призначенням.

2. Рятувальники міжнародного класу зацікавлені в успішному вирішенні поставлених перед ними завдань МГМ, виконанні їх якнайкраще, орієнтовані на ділову співпрацю,

здатні відстоювати в інтересах справи власну думку, яка може бути корисною для досягнення спільної мети.

Вони більше орієнтовані на кінцевий результат спільної діяльності, аніж на сам її процес. Це може бути зумовлено зацікавленістю рятувальників у кінцевому результаті праці, що вимірюється кількістю врятованих людських життів та матеріальних цінностей.

Домінування у рятувальників міжнародного класу спрямованості на справу (завдання) зумовлене, з одного боку, об'єктивними вимогами організації МГМ (колективна форма організації й діяльності в умовах проведення МГМ вимагають від рятувальників згуртованості, злагодженої взаємодії, вміння вибудовувати відносини на діловому рівні), з іншого, – така спрямованість визначається уявленнями рятувальників про результат праці, що залежить від ефективної взаємодії з іншими фахівцями.

3. Для успішної професійної діяльності рятувальника міжнародного класу в умовах МГМ найбільш впливовими є такі професійно важливі якості: а) особистісна тривожність (бажано, щоб у рятувальника міжнародного класу був дещо підвищеним рівень лише реактивної (або ситуативної) тривожності, а рівень особистісної тривожності має бути оптимальним); б) нервово-психічна стійкість (саме ця якість зумовлюватиме успішність його професійної діяльності незалежно від професійного завдання, яке він буде виконувати в умовах МГМ); в) інтегральний показник інтелектуальних здібностей (рівень інтелекту, здатність до систематизації, узагальнення та аналізу інформації, вміння планувати та прогнозувати); г) загальний рівень інтернальності (відповідальність на рятувальнику міжнародного класу лежить не тільки за тих людей, яких потрібно рятувати під час МГМ або пошуково-рятувальної операції, а і за своїх колег, за імідж України на міжнародній арені).

4. Діяльність рятувальників міжнародного класу в умовах МГМ пов'язана зі значними фізичними і нервово-емоційними навантаженнями, а також ускладнена впливом численних несприятливих і небезпечних факторів навколишнього середовища. Ці обставини істотно підвищують ймовірність розвитку негативних змін функціонального стану фахівця, що проявляються у зниженні рівня або зривів психічної і психофізіологічної адаптації. Останні неминуче проявляються у професійних помилках і порушеннях в алгоритмах діяльності (зривах), порушеннях дисципліни, в психічних і психосоматичних розладах.

Під час проведення пошуково-рятувальних робіт навіть у добре підготовлених, досвідчених рятувальників міжнародного класу можуть виникати короткострокові реакції, пов'язані зі сприйняттям катастрофи (загальмованість або, навпаки, збудження, сльози, слабкість, нудота, серцебиття тощо), що не варто сприймати як зрив професійної діяльності. Ці явища досить добре коригуються психологічною підтримкою і допомогою, а при необхідності, – фармакологічними препаратами. Як правило, такі явища швидко проходять і не призводять до дезорганізації діяльності рятувальників, тому й не є підставою для їх усунення від участі в МГМ.

В умовах тривалого ведення МГМ може виникати досить характерна динаміка стану їх учасників, пов'язана з хроніфікацією пережитого ними стресу. При цьому відчуття небезпеки і мотивація до надання допомоги, які на початковому періоді відігравали роль активних стимулів, у зв'язку з виснаженням функціональних резервів і астенизацією віддаляються на другий план. Головними стають характеристики, що формують поведінку, спрямовані на збереження фізичних і душевних сил.

Знижуються активність, настрої і працездатність, підвищується рівень тривожності, напруженості і невпевненості в собі. Можуть виникати труднощі в ухваленні рішень, в аналізі ситуації, виокремленні головного з безлічі обставин.

5. На результативність та ефективність спільної діяльності рятувальників міжнародного класу в умовах МГМ безпосередньо впливатимуть професійні відносини.

Якість професійних взаємовідносин певним чином визначатиметься ступенем задоволеності рятувальника міжнародного класу своєю професійною діяльністю.

Крім того, критерієм групової ефективності зведеного пошуково-рятувального загону ДСНС України в умовах МГМ є якість професійних стосунків рятувальників міжнародного класу.

6. У ході дослідження нами *розроблені*:

✓ прогностична модель професійної успішності рятувальника міжнародного класу на основі визначення основних професійно важливих якостей фахівця;

✓ математична модель прогнозування психологічної сумісності кандидатів при формуванні зведеного пошуково-рятувального загону ДСНС України для виконання конкретної міжнародної гуманітарної місії.

ВИСНОВКИ

У дослідженні вперше теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення науково-прикладної проблеми особливостей психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

І. Загальнотеоретичний та методологічний рівень розгляду цієї проблеми уможливив формулювання низки положень, що сприяють більш повному розумінню цього питання у сфері прикладних психологічних досліджень.

1. Категорія «діяльність» є центральним поняттям вітчизняної психологічної науки та визначає активне ставлення людини до світу, спрямоване на його пізнання й цілеспрямоване перетворення.

На сьогодні в українській психологічній науці склалися два основні способи вирішення проблеми психологічного аналізу діяльності:

✓ структурно-морфологічна парадигма, відповідно до якої основним структурним компонентом діяльності є дія, а організація діяльності загалом трактується як ієрархія систем дій різного рівня складності;

✓ функціонально-динамічна парадигма, згідно з якою діяльність, в силу своєї виняткової складності, не може ґрунтуватися і не ґрунтується на якомусь одному компоненті, наприклад дії. Вона передбачає необхідність кількох якісно різнорідних психологічних компонентів – одиниць, що закономірно взаємопов'язані між собою й утворюють цілісну психологічну структуру діяльності. Ця структура динамічна, а її функціонування і є процесом діяльності.

Зазначені підходи не взаємовиключають, а скоріше взаємодоповнюють один одного.

2. Професійна діяльність є соціально значущою діяльністю, виконання якої потребує спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно обумовлених якостей особистості.

У процесі професійної діяльності особистість формується, розвивається та змінюється (у прогресивному або регресивному напрямках) у межах індивідуально-окресленого діапазону. При

цьому в особистості утворюються функціональні системи, перебудовуються операційні механізми, набуваються специфічні якості психічних процесів, властивостей і станів, змінюється ставлення до дійсності і когнітивна картина світу.

3. На сьогодні сучасна психологічна наука має вагомий доробок різноманітних моделей психологічного аналізу діяльності, які здебільшого ґрунтуються на системогенетичному підході.

Метод моделювання у сучасній психологічній науці належить до основних і найбільш ефективних інструментів теорії і практики, що залежно від досліджуваних наукових проблем може розглядатися і як опис, і як схема, і як зображення певного процесу, і як цілісна система взаємопов'язаних і доповнюючих один одного елементів єдиної системи із поєднанням у ній окремо взятих функціональних підсистем.

Аналіз різноманіття можливостей практичного застосування методу моделювання надає змогу визначити власні пріоритети у розробці концептуальної моделі психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій, метою якої є опис базових (основних) її компонентів та специфіки їх застосування у процесі виконання рятувальником міжнародного класу професійних завдань за призначенням.

Психологічне дослідження діяльності міжнародних гуманітарних місій і пошуково-рятувальних операцій повинно здійснюватися через аналіз суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних взаємозв'язків.

4. Аналіз суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків дозволяє розглянути реальність МГМ у нерозривному зв'язку з ознаками (характеристиками) суб'єкта діяльності. При цьому суб'єкт діяльності (рятувальник міжнародного класу) перебуває у нерозривній єдності особистісних, професійно-психологічних, психофізіологічних й індивідуально-типологічних якостей.

Виокремлені з нормативно-технологічної структури професії компоненти об'єкта діяльності є такими, що нормативно орієнтують ознаки суб'єкта його діяльності. Саме ці ознаки

стають підставою для позначення цілей діяльності рятувальника міжнародного класу, психологічних дій, які мають ним реалізовуватися під час проведення МГМ, й актуалізованих при цьому психічних і психофізіологічних процесів, протікання яких забезпечується специфічними професійно важливими якостями фахівця.

5. Найбільшою вірогідністю залучення зведених рятувальних загонів до ліквідації НС у складі міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій є великомасштабні землетруси, катастрофічні повені, масштабні пожежі в екосистемах, надзвичайні ситуації, пов'язані з епідеміями, війнами та локальними воєнними конфліктами.

6. Діяльність рятувальників відбувається на підставі єдиних керівних принципів та методології проведення міжнародних пошуково-рятувальних операцій, які визначені Керівництвом консультативної групи з питань пошуку та рятування ІНСАРАГ ООН, а її розподіл має чітку регламентацію та структуру, що поділяється на такі компоненти, як: керівництво, пошук, рятування, медицина, МТЗ та логістика.

Діяльність рятувальника міжнародного класу може відбуватися як індивідуально, так і спільно у складі розрахунків, команд, груп та поділяється на методологічні цикли реагування ІНСАРАГ, які включають такі фази: фазу готовності, фазу мобілізації, фазу пошуково-рятувальних робіт, фазу демобілізації та післяопераційну фазу.

Рятувальник міжнародного класу повинен відповідати вимогам рятувальної спеціальності та мати загальні компетенції, що висуваються ІНСАРАГ до рятувальників міжнародного класу. Він має бути фізично та психологічно підготовленим; уміти надавати першу медичну допомогу; володіти навичками використання штатних засобів зв'язку; знати англійську мову, зокрема рятувальну термінологію; бути обізнаним з правилами індивідуальної та групової безпеки; знати етичні норми при проведенні ПРР в іншій країні, її крос-культуральні особливості тощо. Крім того, рятувальник міжнародного класу повинен мати сертифікат

про успішне проходження базового курсу підготовки за системою ІНСАРАГ (у тому числі проведення ПРР) та відповідні щеплення (медичні сертифікати) тощо.

7. Рятувальники міжнародного класу здійснюють діяльність за умов, коли результат їх праці у більшій мірі залежить від низки зовнішніх чинників (спільних зусиль усіх фахівців, задіяних у МГМ, погодно-кліматичних умов, справності техніки, рішень керівника тощо), а ніж від самого рятувальника, як індивідуального суб'єкта праці. У таких умовах діяльності рятувальник міжнародного класу може відчувати себе пасивним об'єктом дії інших людей і зовнішніх обставин, ніж активним суб'єктом власної професійної діяльності.

Основними особливостями свого способу життя в умовах МГМ рятувальники міжнародного класу вважають: тривалу відірваність від дому й родинного кола, відсутність вихідних і святкових днів, напружений графік роботи, замкнутий простір упродовж проведення МГМ, відсутність вільного часу, проведення більшої частини часу в умовах виконання завдань за призначенням.

Рятувальники міжнародного класу зацікавлені в успішному вирішенні поставлених перед ними завдань МГМ, виконанні їх якнайкраще, орієнтовані на ділову співпрацю, здатні відстоювати в інтересах справи власну думку, яка може бути корисною для досягнення спільної мети. Вони більше орієнтовані на кінцевий результат спільної діяльності, аніж на сам її процес. Це може бути зумовлено зацікавленістю рятувальників у кінцевому результаті праці, який вимірюється кількістю врятованих людських життів та матеріальних цінностей.

8. Домінування у рятувальників міжнародного класу спрямованості на виконання завдання зумовлене, з одного боку, об'єктивними вимогами організації МГМ (колективна форма організації й діяльності в умовах проведення МГМ вимагають від рятувальників згуртованості, злагодженої взаємодії, вміння вибудовувати відносини на діловому рівні); з іншого, – така спрямованість визначається уявленнями рятувальників про результат праці, який залежить від ефективної взаємодії з іншими фахівцями.

9. Для успішної професійної діяльності рятувальника міжнародного класу в умовах МГМ найбільш впливовими є такі професійно важливі якості: а) особистісна тривожність (бажано, щоб у рятувальника міжнародного класу був дещо підвищеним рівень лише реактивної (або ситуативної) тривожності, а рівень особистісної тривожності має бути оптимальним); б) нервово-психічна стійкість (саме ця якість зумовлюватиме успішність його професійної діяльності незалежно від професійного завдання, яке він буде виконувати в умовах МГМ); в) інтегральний показник інтелектуальних здібностей (рівень інтелекту, здатність до систематизації, узагальнення та аналізу інформації, вміння планувати та прогнозувати); г) загальний рівень інтернальності (відповідальність на рятувальнику міжнародного класу лежить не тільки за тих людей, яких потрібно рятувати під час МГМ або пошуково-рятувальної операції, а і за своїх колег, за імідж України на міжнародній арені).

10. Діяльність рятувальників міжнародного класу в умовах МГМ пов'язана зі значними фізичними і нервово-емоційними навантаженнями, а також ускладнена впливом численних несприятливих і небезпечних факторів навколишнього середовища. Ці обставини істотно підвищують ймовірність розвитку негативних змін функціонального стану фахівця, що проявляються у зниженні рівня або зривів психічної і психофізіологічної адаптації. Останні неминуче проявляються у професійних помилках і порушеннях в алгоритмах діяльності, зривах, порушеннях дисципліни, психічних і психосоматичних розладах.

Під час проведення пошуково-рятувальних робіт навіть у добре підготовлених, досвідчених рятувальників міжнародного класу можуть виникати короткострокові реакції, пов'язані зі сприйняттям катастрофи (загальмованість або, навпаки, збудження, сльози, слабкість, нудота, серцебиття тощо), що не варто сприймати як зрив професійної діяльності. Ці явища досить добре коригуються психологічною підтримкою і допомогою, а при необхідності, – фармакологічними. Як правило, такі явища швидко проходять, не призводять до дезорганізації

діяльності рятувальників, тому не є підставою для їх усунення від участі в МГМ.

В умовах тривалого ведення МГМ може виникати досить характерна динаміка стану їх учасників, пов'язана з хроніфікацією пережитого ними стресу. При цьому почуття небезпеки і мотивація до надання допомоги, які на початковому періоді відігравали роль активних стимулів, у зв'язку з виснаженням функціональних резервів і астенизацією віддаляються на другий план. Головними стають характеристики, що формують поведінку, спрямовану на збереження фізичних і душевних сил.

11. На результативність та ефективність спільної діяльності рятувальників міжнародного класу в умовах МГМ безпосередньо впливатимуть професійні відносини. Якість професійних взаємовідносин певним чином визначатиметься ступенем задоволеності рятувальника міжнародного класу своєю професійною діяльністю.

Крім того, критерієм групової ефективності зведеного пошуково-рятувального загону ДСНС України в умовах МГМ є якість професійних відносин рятувальників міжнародного класу.

II. Проекція теоретичних положень та висновків, зроблених під час емпіричних досліджень, надала змогу виокремити, охарактеризувати, розробити та запропонувати:

1. Трирівневу професійну підготовку рятувальників міжнародного класу, що включає: загальну підготовку, спеціальну підготовку та цільову (або ситуативну) підготовку.

2. Структурну модель професійно-психологічної готовності рятувальників до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій.

3. Програму цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників.

4. Смугу психологічної підготовки рятувальників.

5. Структурно-функціональну модель спілкування рятувальників в умовах міжнародних гуманітарних місій та пошуково-рятувальних операцій.

6. Опис 40 провідних стрес-факторів МГМ та ПРО, набір яких притаманний діяльності членів пошуково-рятувальної команди важкого класу, що залучається ОСОСС ООН до участі у міжнародних гуманітарних місіях та пошуково-рятувальних операціях. Виділені стрес-фактори є консорціумом ситуаційно-середовищних, соціальних, етнокультуральних, супутніх та власне психологічних стрес-факторів МГМ та ПРО.

7. Прогностичну модель професійної успішності рятувальника міжнародного класу на основі визначення основних професійно важливих якостей фахівця.

8. Математичну модель прогнозування психологічної сумісності кандидатів при формуванні зведеного пошуково-рятувального загону ДСНС України для виконання конкретної міжнародної гуманітарної місії та/або пошуково-рятувальної операції.

Потребують подальшого вивчення:

✓ конкретні форми і методи удосконалення психологічного супроводу професійного становлення рятувальників міжнародного класу та підготовки їх атестації в системі ІНСАРАГ;

✓ розроблення та впровадження в систему професійно-психологічної підготовки рятувальників міжнародного класу сучасних технологій підготовки, моделювання екстремальних умов діяльності із застосуванням смарт- та кібертехнологій з можливостями відтворення віртуальних НС у реальному часі;

✓ розроблення комплексної програми професійно-психологічного забезпечення діяльності рятувальників МРЦ ШР на всіх етапах професіогенезу рятувальника міжнародного класу тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Дубко Ю. В. Управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: монографія / за ред. О. М. Бандурки. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 776 с.
2. Психологія праці в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець та ін. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 652 с.
3. Дикая Л. Г. Становление нервной системы психических регуляций в экстремальных условиях деятельности // Принципы системности в психологических исследованиях. М., 1990. С. 112–121.
4. Тактика / В. Г. Резниченко, И. Н. Воробьев, Н. Ф. Мирошниченко и др. М.: Воениздат, 1988. 496 с.
5. Мартышов Ю. Х. О понятии особых условий // Актуальные вопросы советского административного права. М., 1972. С. 77–84.
6. Петриченко В. Г. Щодо визначення поняття «особливі умови» в службово-бойовій діяльності сил охорони правопорядку // Південноукраїнський правовий часопис. Київ, 2014. Т. 4. С. 247.
7. Смирнов Б. А., Долгополова Е. В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Харьков: Гуманитарный Центр, 2007. 276 с.
8. Екстремальна психологія: підруч. / О. П. Євсюков, А. С. Куфлієвський, С. М. Миронець та ін.; за заг. ред. О. В. Тімченка. Київ: Август Трейд, 2007. 502 с.
9. Кризова психологія: навч. посіб. / Ю. В. Александров, Л. О. Гонтаренко, С. М. Миронець та ін.; за заг. ред. О. В. Тімченка. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2013. 383 с.
10. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 берез. 2004 р. № 368 // Офіційний вісн. України. 2004. № 12. С. 740.

11. Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лип. 1998 р. № 1099 // Офіційний вісн. України. 1998. № 28. С. 106.
12. Миронець С. М. Психологічна готовність фахівців міжнародних гуманітарних місій до реагування на надзвичайні ситуації транскордонного характеру // Аспекти діяльності публічних органів влади в Польщі і Україні. Виробнича проблематика. [Zakres dzialania administracji publicznej w Polsce i na Ukrainie Wybrana problematyka] // Prof.dr hab. Oleksandr Loschchykhin, Akademia Zarzdzania Administracj Publiczn w Kijowie Dr hab. Markek Klimek, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawa II. Warszawa-Kijów. 2016. P. 65–71.
13. Медичний захист населення в надзвичайних ситуаціях в єдиній державній системі цивільного захисту: Керівництво / В. П. Печиборщ, П. Б. Волянський, В. М. Якимець, В. В. Вороненко та ін. Київ, 2019. 425 с.
14. Миронець С. М., Тімченко О. В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія. Київ: Консультант, 2008. 232 с.
15. Волянський П. Б. Державне управління медичним захистом населення від наслідків надзвичайних ситуацій в Україні: становлення і розвиток: монографія. Київ: Українська технологічна група, 2013. 360 с.
16. Миронець С. М. Оцінка і прогноз психологічної сумісності фахівців міжнародних гуманітарних місій // Сучасний стан цивільного захисту України: перспективи та шляхи до Європейського простору: матеріали 18 Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників. Київ: ІДУЦЗ, 2016. С. 205–208.
17. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ніка–Центр, 2006. 580 с.

18. Миронець С. М. Психологічні особливості підготовки рятувальників міжнародного класу. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць. Вип. 15. Харків: НУЦЗУ, 2014. С. 149–156.
19. Миронець С. М. Психологічні аспекти діяльності міжнародних гуманітарних місій / за заг. ред. Н. В. Ківенко // Роль особистості у формуванні соціальних відносин у сучасному суспільстві: зб. наук. праць. Ірпінь: Вид-во Національного ун-ту ДПС України, 2014. С. 284.
20. Вавилов В. М. Оценка и прогноз психологической совместимости специалистов экстремального профиля: дис. ... канд. психол. наук. М., 2001. С. 7–8.
21. Український соціум: загрози екстремальних ситуацій: монографія / Г. В. Рева, В. К. Врублевський, В. П. Ксьонзенко, І. В. Мариніч; за ред. В. К. Врублевського. Київ: Інтеллект, 2003. С. 206.
22. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія. Харків: Акад. ВВ МВС України, 2013. С. 37.
23. История древнего мира / под. ред. И. М. Дяконова, В. Д. Нероновой, И. С. Свенцицкой. М.: Наука, 1982. Кн. 2. 576 с.
24. Моніторинг надзвичайних ситуацій: підруч. / Ю. О. Абрамов, Є. М. Грінченко, О. Ю. Кірочкін та ін. Харків: АЦЗУ, 2005. 530 с.
25. Жаровська І. М. Історія виникнення й розвитку міжнародного гуманітарного права // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Випуск 1. Том. 1. 2015. С. 12–13.
26. Радиш Я. Ф. Міжнародне гуманітарне право – важлива складова правового регулювання участі медичного персоналу в міжнародній миротворчій діяльності // Медичне право 1 (11) 2013. С. 54–66. URL: <http://medicallaw.org.ua/zhurnal-medychne-pravo/arkhiv-zhurnalu/11-2013/>

27. Бодров В. А., Бессонова Ю. В. Развитие профессиональной мотивации спасателей // Психологический журнал. № 2. 2005. Т. 26. С. 45–56.
28. Миронець С. М. Формування психологічної сумісності фахівців міжнародних гуманітарних місій. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць. Вип. 22. Харків: НУЦЗУ, 2017. С. 175–184.
29. Миронець С. М. До проблеми професіографічного аналізу діяльності медиків-рятувальників. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць. Вип. 12. (Ч. II). Харків: НУЦЗУ, 2012. С. 3–11.
30. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доопр. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 122–123.
31. Гнатовський М. М. , Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. 2-ге вид., допов. Одеса: Фенікс, 2015. С. 9.
32. Un souvenir de Solferino / Н. Dunant. Geneve: Imprimerie Jules-Guillaume Fick, 1862. 115 p.
33. URL: http://redcross-kr.at.ua/index/istorija_stvorennja_mizhnarodnogo_rukhu_chervonogo_khresta/012
34. Міжнародний комітет червоного хреста. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
35. Мобільні формування державної служби медицини катастроф як механізм управління процесом подолання медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій: монографія / С. О. Гур'єв, П. Б. Волянський, С. М. Миронець та ін.// ІДУЦЗ МНС України, УНПЦ ЕМД МК МОЗ України. Київ, 2009. С. 107–108.
36. Реагування на виникнення надзвичайних ситуацій: монографія / С. О. Гур'єв, А. В. Терент'єва, С. М. Миронець та ін.; за заг. ред. С. О. Гур'єва. Київ: ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України, 2010. 412 с.

37. M. Korolchuk, S. Mironets Psychology of activities of international humanitarian missions in conditions of extraordinary situations and military conflicts // Problem space of modern society: philosophical-communicative and pedagogical interpretations: collective monograph. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp. z o.o, 2019. P. 154–168. 672 p.
38. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. 2-ге вид., допов. Одеса: Фенікс, 2015. С. 9.
39. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань надзвичайних ситуацій. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052.
40. Приходько Р. В. Організаційно-правовий механізм регулювання сфери захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій / Теорія та практика державного управління. Вип. 3 (34). 2011. С. 2.
41. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Ратифікована Законом України від 06.07.99 № 832-XIV.
42. Гнатовський М. М. Нове народження звичаєвого міжнародного гуманітарного права // Укр. часопис міжнар. права. 2006. № 2. С. 17–22.
43. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion, 1996), ICJ, § 78.
44. Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: монографія / за заг. ред. С. О. Гур'єва // ІДУЦЗ, УНПЦЕМДМК МОЗ України. Київ, 2008. – 148 с.
45. Гуманитарная помощь: о праве на доступ к жертвам стихийных бедствий: 12.10.2004 / Рохан Дж. Хардкасл и Адриан Т. Л. Чуа // Международный журнал Красного Креста. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/article/other/review-article-121004.htm>

46. Управління процесом подолання наслідків катастрофічних повеней: монографія / С. О. Гур'єв, П. Б. Волянський, С. М. Миронець та ін. // ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦЕМД та МК МОЗ України. Київ, 2009. 290 с.
47. Strengthening the Partnership: Improving Military Coordination with Relief Agencies and Allies in Humanitarian Operations / Lesser D. Vuman, I. Pirnie, B. Benard. Santa Monica, 2000. 430 p.
48. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів: монографія / М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець та ін. / за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 276 с.
49. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія / С. Д. Максименко, В. П. Садковий, С. М. Миронець та ін.; за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка // НУЦЗУ. Харків: ФОП Мезіна В.В., 2017. 512 с.
50. Основи цивільного захисту: навч. посіб. / О. В. Бикова, Д. М. Деревинський, С. М. Миронець та ін.; за заг. ред. М. В. Болотських // МНС України, ІДУЦЗ УЦЗУ. Київ, 2008. 223 с.
51. Основи виживання: заходи, що забезпечують життєдіяльність в умовах автономного існування при надзвичайних ситуаціях: навч. посіб. / С. М. Миронець, Г. Г. Рошін, Н. І. Іскра та ін.; за заг. ред. С. О. Гур'єва // ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦЕМД та МК МОЗ України; Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика. Київ, 2009. 209 с.
52. Екстремальна та кризова психологія. Термінологічний словник / Ю. В. Александров, І. Є. Богданова, С. М. Миронець та ін., за заг. ред. О. В. Тімченка. Харків: ХНАДУ, НУЦЗУ, 2014. 291 с.

53. Кризова психологія: навч. посіб. / Ю. В. Александров, Л. О. Гонтаренко, С. М. Миронець та ін., за заг. ред. О. В. Тімченка. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2013. 383 с.
54. Наказ МНС України «Про створення ДП Мобільний рятувальний центр МНС України» від 18.08.2005 № 149.
55. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nato/emergency-cooperation>
56. URL: https://www.unicef.org/eca/ru/emergencies_22001.html
57. Kolb R. An Introduction to the International Law of Armed Conflicts / R. Kolb, R. Hyde. Oxford; Portland Oregon: Hart Publishing, 2008. P. 43–50.
58. Всеобщая декларация прав человека. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
59. Использование международных баз данных в рамках прогнозирования чрезвычайных ситуаций / М. И. Анюгина, М. А. Балер, А. С. Котосонов, О. А. Морозов // Вестник Воронежского института ГПС МЧС РФ 2016. № 2 (19). С. 450–452.
60. Осипов Е. А. Правовое обеспечение безопасности в чрезвычайных ситуациях: учеб. пособие. М.: МГИУ, 2012. С. 152.
61. Осипов В. И. Природные катастрофы в центре внимания ученых // Вестник Российской академии наук. Т. 65. 1995. № 6. С. 483–495.
62. Сейсмическая база данных объединенных исследовательских институтов США. URL: <http://ds.iris.edu> – Incorporated Research Institutions Seismology
63. Национальный геофизический центр информации по окружающей среде, США. URL: <http://ngdc.noaa.gov>
64. Информационная база Дартмутской обсерватории по наводнениям. URL: <http://floodobservatory.colorado.edu>

65. Система отчетности по крупным авариям, Италия. URL: <http://eea.europa.eu>
66. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
67. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Тезаурус>
68. Клименко В. В. Психофізіологічні механізми праксису людини: монографія. Київ: Слово, 2013. 640 с.
69. Психофізіологічне забезпечення бойових підрозділів в екстремальних умовах: метод. посіб. / В. Є. Шевченко, Б. В. Кравченко, С. А. Галкін та ін.; за загальною редакцією М. С. Корольчука. Київ, 2001. С. 5.
70. Посібник з сучасної психотерапії при надзвичайних ситуаціях та кризових станах з основами православної психотерапії (організаційні, психодинамічні, гендерні аспекти, духовне наставництво): наук.-практ. видання / М. П. Бєро, Р. Краузе, Т. Д. Бахтєєва та ін. Донецьк, 2010. 360 с.
71. Психиатрия войн и катастроф: учеб. пособие / под ред. В. К. Шамрея. СПб.: СпецЛит, 2015. 292 с.
72. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV (редакція від 20.01.2018).
73. Клінічне керівництво Міністерства США у справах ветеранів та міністерства оборони США щодо лікування посттравматичного стресу. Київ, 2017. С. 4.
74. Інтернет ресурс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D1%96%D0%BB%D0%B%D1%8F> (дата звернення 03.02.2020).
75. Додаток до II Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. та однойменної IV Гаазької конвенції 1907 р.
76. Тиунов О.И. Международное гуманитарное правою. 2-е изд. М.: Норма, 2009. С. 10; Международное гуманитарное право / под ред. А.Я. Капустина. М.: Юрайт-Издат, 2009. С. 9–13.

77. Кодекс цивільного захисту України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 20 січн. 2018 р.: (офіц. текст). Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2018. 132 с. (Кодекси України).
78. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11.
79. Про затвердження Положення про спеціалізовані служби цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 № 469.
80. Про затвердження Порядку утворення, завдання та функції формувань цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2013. № 787.
81. Про затвердження Положення про добровільні формування цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2013. № 787.
82. Бочелюк В. Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2008. 360 с.
83. Щедровицький Г.П. Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок. Психологія і суспільство. 2004. № 2. С. 30–49.
84. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія]. Київ: Золоті ворота, 2012. 463 с.
85. Karl. R. Popper The logic of scientific discovery (London, 1959), Conjectures and refutations ((London, 1964), objective knowledge (Oxford, 1972) Selekt works. P. 604.
86. Фурман Ф. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива. Психологія і суспільство. 2013. № 4. С. 18–36.
87. Грицанов А.А. Поппер (Popper) Карл Раймунд. Новейший философ. словарь / сост. и гл. науч. ред. А.А. Грицанов. [3-е изд., исправл.]. Мн.: Книж. Дом, 2003. С. 768–771.

88. Михайло Томчук (до 60-річчя від дня народження). Фундатори української психології. Психологія і суспільство. 2010. № 4. С. 39–46.
89. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2007. 432 с. С. 60.
90. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. 336 с. С. 194.
91. Максименко С.Д. Общая психология. М.: Рефл-бук; Київ: Ваютер, 1999. 528 с.
92. Крос-культурні дослідження – тип наукового пошуку, згідно з яким поведінку людини та соціальних груп вивчають у контексті їхніх культурних особливостей.
93. Потапчук Н.Д. Чутки в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. 344 с.
94. Савчин М. В. Методологеми психології: монографія. Київ: Академвидав, 2013. С. 8.
95. Волянський П.Б. Державне управління медичним захистом населення від наслідків надзвичайних ситуацій в Україні: становлення і розвиток: монографія. Київ: Укр. Технолог. група, 2013. 360 с.
96. Фурман А. Принципи «чотирьох К» у контексті професійного методологування. Вітакультурний млин: методол. альманах. Київ, 2007. Модуль 5. С. 4–14.
97. Фурман. А. Типологічний підхід у системі професійного методологування. Психологія і суспільство. 2006. № 2. С. 78–92.
98. Томчук М. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. Терноп. нац. екон. ун-т. 2010. № 4 (42). С. 41.
99. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г. Основи екології: підручник. Київ: Знання, 2012. 558 с.

-
-
100. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. СПб.: Питер, 2001. 272 с.
 101. Гуцыкова С.В. Метод экспертных оценок: теория и практика. М.: Ин-т психологии РАН, 2011. 144 с., сер. Методы психологии.
 102. Бешелев С.Д., Гуревич Ф.Г. Математико-статистические методы экспертных оценок. М.: Статистика, 1980.
 103. Современная экспериментальная психология: в 2 т. / под ред. В.А. Барабанщикова. М.: Ин-т психологии РАН, 2011. Т. 1. С. 13.
 104. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. М.: Радио и связь, 1993. С. 7–27.
 105. Миронец С.М. Застосування методу аналізу ієрархій в системі заходів психологічного забезпечення фахівців ризиконебезпечних професій. Вісн. Чернігів. нац. ун-ту. Т. 2. Вип. 105 / ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів: ЧНПУ, 2012. С. 3–8. Сер.: Психологічні науки.
 106. Интернет ресурс: URL: https://kursoviks.com.ua/bd_gumanitarnyye/article_post/1371-naukova-stattya-doslidzhennya-metodu-semantichnogo-diferentsialu-zacharlzom-osgudom (дата звернення 24.02.2020).
 107. Кожевникова О.В., Вьюжина. С.А. Психосемантика. Метод семантического дифференциала: учеб.-метод. пособ. Ижевск: Удмурт. ун-т, 2016. 120 с.
 108. Про створення ДП Мобільний рятувальний центр МНС України: наказ МНС України від 18.08.2005 № 149.
 109. Клименко В.В. Теоретико-методологічні проблеми психології (психосеміотичний аналіз понять): монографія. Київ: Слово, 2017. 304 с.
 110. Вернадский В.И. Биосфера и Ноосфера. М.: Наука, 1989. 261 с.
 111. Крутов В. Маніфест. Нова світоглядна парадигма розвитку миру і безпеки: лекція 5 лист.2019. С. 5–6.

112. Миронець С.М. Психологічне забезпечення міжнародних гуманітарних місій в контексті транскордонної безпеки. Global Challenges of National Economies Development = Глобалізаційні виклики розвитку національних економік: матеріали. Міжнар.наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016) Ч. 3 / відп. ред. А.А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 1049–1058.
113. Білявський О.Г. Основи загальної екології, 2006 р. Інтернет ресурс. URL: <http://www.eco-live.com.ua/content/book/92-antropogenn%D1%96-ekolog%D1%96chn%D1%96-katastrofi> (заголовок з екрана, дата звернення: 30.08.2018).
114. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 23–25.
115. Екстрена медична допомога: догоспітальний етап – алгоритми, маніпуляції (базовий рівень) / Г.Г. Роцін, А.А. Гудима, В.Ю. Кузьмін та ін.; за заг. ред. Г.Г. Роціна. МОЗ України, УНПЦЕМД та МК імені П.Л. Шупика ПТНЗ «Науково-методичний центр». Київ, 2012. 84 с.
116. Доклад о глобальных катастрофах: роль информации при бедствиях. Междунар. Федерация Кр. Креста и Кр. Полумесяца. Женева, 2008. 40 с.
117. Миронець С.М. Особливості психологічного забезпечення міжнародних гуманітарних місій: тези на конференцію рятувальників. Матеріали 16-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників (23–24 верес. 2014 р.) Київ: ІДУЦЗ, 2014. С. 193.
118. Український соціум: загрози екстремальних ситуацій: монографія / за ред. проф. В.К. Врублевського. Київ: Інтеллект, 2003. 432 с.
119. Рамочная конвенция по оказанию помощи в области гражданской обороны Женева, 22.05.2000.

120. Про правові засади цивільного захисту: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1859-IV [6, с. 4].
121. Мобільні формування державної служби медицини катастроф як механізм управління процесом подолання медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій: монографія [С.О. Гур'єв, П.Б. Волянський, С.М. Миронець, А.В. Терент'єва, Г.Г. Рошін та ін.]. ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦЕМПК МОЗ України. Київ, 2009. 384 с.
122. Коханов В.П., Краснов В.Н. Психиатрия катастроф и чрезвычайных ситуаций. М.: Практ. медицина, 2008. 448 с.
123. Про здійснення міжнародного співробітництва в системі МНС: наказ МНС України від 15.08.2007 № 556.
124. Підвищення ефективності та зміцнення координації міжнародної допомоги при проведенні пошуково-рятувальних операцій у містах: резолюція Генеральної Асамблеї ООН 57/150 від 16 грудня 2002.
125. Руководство по проведению международной аттестации/переаттестации ИНСАРАГ / INSARAG Preparedness. Response.
126. Кувшинов А.В. Інтернет ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-deyatelnosti-mezhdunarodnyh-gumanitarnyh-organizatsiy-po-okazaniyu-pomoschi-naseleniyu-i-zaschite-territoriy-ot-prirodnuyh-i> (дата звернення 22.07.2018).
127. Керівництво ДЖИДАКС – http://www.gdacs.org/Documents/CDACS%20Guidelines%202014_-_FINAL.PDF.
128. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи / [за заг. ред. Н.Пророк]: навч. посіб. Т. 1. Київ, 2018. 208 с.
129. Ткач Т. Механізми та інструменти міжнародного співробітництва у подоланні наслідків стихійного лиха. Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Міжнародні відносини. 2015. Вип. 36. Ч. 3. С. 66–74.
130. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях: учеб. пособ. для студ. учреждений высш. проф. образования. 5-е изд. перераб. и доп. М.: Академия, 2012. 320 с.

131. Томэ Х. Теоретические и эмпирические основы развития человеческой жизни. Принцип развития в психологии. М., 1978. С. 173–196.
132. Організація та управління процесом надання медичної допомоги постраждалим внаслідок землетрусів / С.О. Гур'єв, П.Б. Волянський, А.В. Терент'єва, С.П. Садик, Ю.О. Гріненко; за заг. ред. Гур'єва С.О. Київ, 2008. 188 с.
133. Кекелидзе З.И. Принципы оказания психолого-психиатрической помощи при чрезвычайных ситуациях. Психиатрия и психофармакотерапия. 2001. № 4 С. 123–125.
134. Порфирьев Б.Н. Опасность природных антропогенных катастроф в мире и в России. Россия в окружающем мире. Аналитический ежегодник. М., 2004. С. 37–62.
135. Кофф Г.Л., Гусев, С.Н., Козьменко С.Н. Экономическая оценка последствий катастрофических землетрясений / под науч. ред. С. И. Полтавцева. М.: РАН, 1996. 202 с.
136. Disaster Loss Database Standards. URL: http://www.gripweb.org/gripweb/sites/default/files/methodologies_tools/Disaster%20database%20standards_black.pdf.
137. Vos F., Rodriguez J., Below R., Guha-Sapir D. Annual Disaster Statistical Review 2009: The numbers and trends // Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, 2010. URL: http://cred.be/sites/default/files/ADSR_2009.pdf.
138. Національний класифікатор України / Класифікатор надзвичайних ситуацій: ДК019:2010. Київ. Держспоживстандарт України, 2010. 22 с.
139. Nanto D.K., Cooper W.H., Donnelly J.M. Japan's 2011 Earthquake and Tsunami: Economic Effects and Implications for the United States. Congressional Research Service Report 7-5700, R41702, 2011.
140. From Shared Risk to Shared Value: The Business Case for Disaster Risk Reduction / The 2013 Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction (GAR13). Pocket Edition. NY: UN ISDR, 2013.

-
-
141. Крос-культуральная психология. Исследование и применение / пер.с англ. Харьков: Гуманитарный центр, 2007. 560 с.
 142. Надання медичної допомоги постраждалим в осередках землетрусів. Досвід попередніх гуманітарних місій. URL: www.dsns.gov.ua
 143. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. Київ: ПУЛЬСАРИ, 2017. 216 с.
 144. URL: <https://www.rescue.org/resource/mental-health-international/>
 145. Про затвердження Порядку атестації аварійно-рятувальних служб і рятувальників: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.11.2013 № 828. URL: www.dsns.gov.ua
 146. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації / Перелік контрольних показників для використання на місцях. Київ: ПУЛЬСАРИ, 2017. 36 с.
 147. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, М.: АСТ, 2001. 800 с.
 148. Онищенко Н.В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Харків: Право, 2014. 584 с.
 149. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України від 08.06.2000 № 1809-III (дію призупинено у зв'язку з уведенням Кодексу цивільного захисту України). URL: www.dsns.gov.ua
 150. Silove D., Manicavasagar V., Baker K., Mausiri M., Soares M., de Carvalho F., Soares A. and Fonseca Amiral Z. (2004). 'Indices of social risk among first attenders of an emergency mental health service in post-conflict East Timor: an exploratory investigation'. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry. 38:929-32. URL: http://www.who.int/mental_health/emergencies/mh_key_res/en/index.html.

151. Мушкевич М.І. Поняття професійного стресу і причини його виникнення. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153576918.pdf>
152. URL: <https://hromadske.ua/posts/nobelivsku-premiiu-myru-vruchyly-denysu-mukvehe-i-nadii-murad>.
153. Мілютіна К.Л., Максимов М.В. Психологія міжкультурної комунікації: навч. посіб. Київ: Віпол, 2014. – 256 с.
154. Миронець С.М. Психологічне забезпечення міжнародних гуманітарних місій в крос-культурному середовищі / Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2012. Вип. 4 (28). С. 198–202.
155. Аверьянов Л.Я., Рунов А.В. Интернет как форма дистанционного обучения. Информационные технологии. 2003. № 4. С. 25–31.
156. Психология: словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.П. Ярошевского. М., 1990.
157. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб.; за наук. ред. Л.М. Карамушки. Київ: ІНКОС, 2005. С. 192–214.
158. Миронець С.М. Психологічні особливості проявів комунікативних бар'єрів у рятувальників міжнародних гуманітарних місій. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. Вип. 13. С. 178 – 187.
159. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: монографія. Київ: САММІТ – КНИГА, 2010. 432 с.
160. Миронець С.М. Психолого-культуральні особливості діяльності зведених рятувальних загонів у складі міжнародних гуманітарних місій. Психологічне здоров'я та благополуччя нації: проблеми, реалії і перспективи: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції (25–26 листоп. 2011 р., м. Донецьк). Асоціація психологів Донбасу. Донецьк: ДНУ, 2011. С. 19.

161. Райгородський Д.Я. Психология мас: хрестоматія. Самара: Бахрах -М, 2006. 592 с.
162. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: підручник. Київ: б.в., 1995. 304 с.
163. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації: навч. посіб. Чернівці: Книга – XXI, 2010. 528 с.
164. Орбан-Лембрик Л.Е. Структурно-функціональна модель спілкування: соціально-психологічний аспект аналізу. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2004. Вип. VI. С. 104–114.
165. Миллер Л.В. Модель екстренної психологічної допомоги. Теоретическіе і прикладніе аспекти діяльності Центра екстренної психологічної допомоги МГППУ URL: Портал психологіческіх ізданій PsyJournals.ru.
166. Миллер Л.В., Вихристюк О.В. Создание модели службы психологической помощи в экстремальных и чрезвычайных ситуациях (в рамках Инновационной образовательной программы «Формирование системы психологического образования в университете как базовом ресурсном центре практической психологии»). Проект 2.3.4.8. «Экстремальная психология». МГППУ. Рукопись. 2008.
167. Дружилов С.А., Хашина Д.В. Сформированность концептуальной модели деятельности как условие профессиональной адаптации педагога. В кн.: А.А. Макареня, Н.Н. Суртаева, С.В. Кривых (Ред.), Реализация концепции российского образования в педагогической практике. Ч. 3. СПб.: Институт образования взрослых РАО, 2005. С. 87–91.
168. Дружилов С.А. Концептуальная модель профессиональной деятельности как психологическая детерминанта профессионализма человека. Вестник Балтийской педагогической академии. 2002. № 48. С. 46–50.

169. Основи психології: підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. 3-тє вид., стереотип. Київ: Либідь, 1997. 632 с.
170. Пушкин В.Н. Оперативное мышление в больших системах. М.: Энергия, 1965. 375 с.
171. Cook A. et al. Complex trauma in children and adolescents // *Psychiatric Annals*, 2005. P. 5.
172. Державний стандарт професійно-технічної освіти [Гончарук В.О., Іванов А.В., Осипенко С.І., Миронець С.М. та ін.]. ДСПТО.ЛО.75.25–2009. Професія: Пожежний-рятувальник. Кваліфікація: Рятувальник 3, 2, 1 класи, вища категорія. Код: 5161. ДСПТО.ЛО.75.25–2009. Затверджено наказом МОН України від 28.10.2009 № 989.
173. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. Высшее образование сегодня. 2004. № 8. 26–31.
174. Конева Е.В. Модель ситуаций проблемности и профессиональный опыт субъекта. Вестник Ярославского гос. университета им. П.Г. Демидова. 2008. № 3. С. 35–39. (Сер.: Гуманитарные науки).
175. Романов И.В., Хван А.А. К анализу понятия «профессия». В кн.: Вопросы прикладной психологии. Новокузнецк: Новокузнецкий городской институт усовершенствования учителей, 1995. С. 51–60.
176. Дмитриева М.А. Психологический анализ системы «человек – профессиональная среда». Вестник Ленинградского университета. 1990. № 1. С. 82–90. (Сер. 6: Психология).
177. Суходольский Г.В. Метапсихология как новый подход к пониманию научной психологии. Вісник Харківського університету. 2000. № 498. С. 140–143.
178. Цимбалюк В.С. Науково-доктринальні положення щодо методологічних установок систематизації законодавства про інформацію. Інформація і право. № 2 (14). 2015. С. 76–82.

179. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на Європейську та Євроатлантичну інтеграцію: навч. посіб.-хрестоматія: у 2 ч. / уклад. і коментар: І.В. Артёмов, Д.В. Вітер, Л.І. Загайнова, О.М. Казакевич, О.М. Руденко. Ужгород: Ліра, 2007. Ч. II. 346 с.
180. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Миротворчі_місії_України (дата звернення 05.01.2020).
181. Про направлення національного персоналу для участі України в Багатопрофільній інтегрованій місії ООН зі стабілізації у Малі: Указ Президента України від 09.01.2019 № 6. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/62019-25886>
182. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних сил України: монографія. Харків: ХУПС, 2008. 342 с.
183. Стасюк В.В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування аеромобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: автореф. дис. ...д-ра психол. наук: 19.00.05. НАОУ Київ: 2005. 34 с.
184. Решетников М.М. Психология войны: от локальной до ядерной. Прогнозирование состояний, поведения и деятельности. СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 2011. 496 с.
185. Резолюція ООН № 2034 від 22.05.2000 (м. Женева) «Рамочна конвенція з надання допомоги в галузі цивільної оборони». URL: https://xn--80aagahqwyibe8an.com/tsivilnoji-organizatsiya-mijnarodna_968/ramochnaya-konventsija-okazaniyu-pomoschi--22615.html.
186. Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи: Указ Президента України від 28.10.1996 № 1005. URL: www.dsns.gov.ua

187. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24.12.2012 № 2012 URL: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>.
188. Операції з підтримання миру. Юридична енциклопедія [у 6 т.] ред. кол. Ю.С. Шемшученка (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: П. 720 с.
189. Лисенко А. Сотрясенная Индия. Экстремальная зона. Киевские ведомости. 15.02.2001. С. 8–9.
190. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1042/>
191. Макійчук І. Турецький розлом. Рятувальник. № 45 (107)-46 (108). 24–31.10.1999. – С. 6.
192. Сучасний стан організаційно-правового забезпечення державного управління пожежною безпекою в Україні: монографія / В.А. Андронов, С.М. Домбровська, О.М. Семків, В.Ю. Назаренко. Харків: ФОП Леонов Д.С., 2014. 230 с.
193. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Державний кордон України](https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_кордон_України)
194. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Perelik-mizhnarodnih-Ugod-u-sferi-kompetenciyi-MNS.html>.
195. Бойко О.А. Державне управління у сфері цивільного захисту: грані міжнародного співробітництва в контексті Євроінтеграції України / Ефективність державного управління. – 2019. ВИП. 1. (58). Ч.1. – С. 123–132.
196. Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України: Закон України від 21.06.2018 № 249-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 30. Ст. 329.
197. Про основи національної безпеки України: Закон України від 21.06.2018 № 2369. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 39. Ст. 351.

198. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 08.07.2018 № 2411-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2018. № 40. Ст. 527.
199. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / вст. ст. В.О. Татенко, Т.М. Титаренко. Вид. 3-тє. Київ: Либідь, 2017. – 1056 с.
200. Рубінштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2010. 713 с.
201. Леонтьев А.Н. Деятельность, Сознание, Личность / 2-е изд. – М.: Политиздат, 1977. 304 с.
202. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии; РПН, Ин-т психологии. М.: Наука, 1999. 350 с.
203. Актуальные проблемы психологии труда, инженерной психологии и эргономики. / под. ред. В.А. Бодрова и А.Л. Журавлева. – М.: Институт психологии РАН, 2009. 615 с. Вып. 1.
204. Актуальные проблемы психологии труда, инженерной психологии и эргономики / под. ред. В.А. Бодрова и А.Л. Журавлева. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 624 с. Вып. 2.
205. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – Київ: Либідь, 2012. – 296 с.
206. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенко. Київ: Либідь, 2006. 360 с.
207. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности: монография. М.: Наука, 1980. 334 с.
208. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. Київ: КММ, 2006. 240 с.
209. Петровський В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 512 с.
210. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: монография. М.: Школа-Пресс, 1995. 384 с.

211. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
212. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. М.: Наука, 1982. 184 с.
213. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта. М.: Институт психологии РАН, 1994. 109 с.
214. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека. Вопросы психологии. 2000. № 2. С. 118–127.
215. Сеченов И.М. Впечатления и действительность. Избр. произвед.: физиология и психология. М., 1952. Т. 1. С. 465–486.
216. Ухтомский А.А. Учение о доминанте. Собр. соч. Т. 1. Л., 1950. 330 с.
217. Бренштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. М., 1966. 349 с.
218. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід. Київ: Слово, 2013. 592 с.
219. Кирилюк В.В. Професійна діяльність та готовність до професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників: сутність та взаємозв'язок: зб. наук. пр. Педагогічні науки. Вип. 94, 2011. С. 137–142.
220. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / сост. В.А. Бодров. М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. 855 с.
221. Сарычев С.В., Логвинов И.Н. История психологии: в 2 ч. Ч. 1.: учеб. пособие для академического бакалаврата. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во Юрайт, 2019. 279 с.
222. Собольников В.В. Психология профессиональной деятельности в особых условиях: учеб. пособие для вузов. М.: Юрайт, 2019. 190 с.
223. Нуркова В.В., Березанская Н.Б. Общая психология: учеб. для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2018. 524 с.

-
-
224. Леонтьев А.Н. Проблемы деятельности в психологии. Психологические основы деятельности. Хрестоматия / под ред. Б.А. Бодрова, М.: ПЕР СЭ, 2007. С. 78–90.
225. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособ. для студ. вузов. 2-е изд., перераб., доп. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 336 с.
226. Малкова Т.М. Професійне становлення особистості (на прикладі навчальних закладів системи МВС України): монографія. Київ, 2012. 396 с.
227. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации человека. М., 1969. – 271 с.
228. Психология труда: учебник и практикум для академического бакалавриата / А.В. Карпов [и др.]; под ред. А.В. Карпова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во ЮРАЙТ, 2016. 364 с.
229. Максименко С.Д., Осьодло В.І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за заг. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 8. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С. 3–19.
230. Москалець В.П. Проблема вивчення поняття «готовність до професійної діяльності» у психології. Вісник Національного університету оборони України. 4 (41). 2014. С. 268–273.
231. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посіб.; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ: Центр навч. л-ри, 2008. 592 с.
232. Климов Е.К. Пути в профессионализм (Психологический взгляд): учеб. пособие. М.: МПСИ: Флинта, 2003. 320 с.
233. Шнайдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учеб. пособие. М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2004. 600 с.

234. Трусов Н.В., Ядов В.П., Кузьмина В.Я. Социально-психологические исследования когнитивных процессов (по материалам зарубежных экспериментальных работ) Л.: ЛГУ, 1980. 144 с.
235. Бодров В.А. Развитие системного подхода в исследованиях профессиональной деятельности. Психологический журнал. 2007. Т. 28. № 3. С. 23–28.
236. Митина Л.М., Ушакова М.А. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-психологических условиях. М.: Сентябрь, 1999. 190 с.
237. Поваренков Ю.В. Психология профессионального становления личности (основы психологической концепции профессионализации). Курск: Изд-во КГПИ, 1991. 13 с.
238. Фонарев А.Р. Психологическое обеспечение личности становления профессионала. М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2006. 560 с.
239. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Психология профессиональных деструкций: учеб. пособие [для вузов] М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. 240 с.
240. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. 312 с.
241. Корчагина Г.И., Поваренков Ю.В. Профессиональное самоутверждение личности: системогенетический подход. Киров: ВятГГУ, 2009. 130 с.
242. Прищак М.Д., Лесько О.Й. Психологія управління в організації: навч. посіб. [2-ге вид., перероб. і доп.]. Вінниця, 2016. 150 с.
243. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2. 280 с.
244. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности. Психологический журнал. 1981. № 2. С. 8–18.

-
-
245. Теплов Б.М. Избранные труды: в 2 т. Т. 1. М.: Педагогика, 1985. 328 с.
246. URL: https://stud.com.ua/64953/psihologiya/psihologiya_pratsi
247. Сірко Р.І. Методологічні підходи до вивчення професійної діяльності в екстремальних умовах. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (37), Issue: 75, 2015. P. 110–112. [www.seanewdim.com].
248. Шибрук О.В. Теоретичний аналіз проблеми «Я-концепції» рятувника. Особистість в екстремальних умовах: зб. матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Львів: ЛДУБЖД, 2013. Ч. I. С. 316–319.
249. Каламаж Р.В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2010. 440 с.
250. Суворова Г.А. Психология деятельности: учеб. пособ. для студ. психологических и педагогических вузов. М.: ПЕР СЭ, 2003. 176 с.
251. Давыдов В.В., Зинченко В.П., Талызина Н.Ф. Проблема деятельности в работах А.Н. Леонтьева. Вопросы психологии. 1982. № 4. С. 61–66.
252. Корольчук М.С. Історія психології: навч. посіб. для студ. вузів. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 248 с.
253. URL: <http://www.kdpu-nt.gov.ua/uk/print/65923>.
254. Макаренко М.В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, НДЦГП Збройних сил України. Київ, 2006. 395 с.
255. Овчинникова О.В. Эмоциональные состояния и работоспособность. Эргономика: принципы и рекомендации. М.: ВНИИТЭ, 1970. Вып. 1. С. 161–174.

256. Карпов А.В., Савин И.Г. Психологический анализ деятельности: учеб. пособие; Яросл. гос. ун-т. Ярославль: ЯрГУ, 2005. 114 с.
257. Тоом А.И. Психологическая комфортность диалога между человеком и компьютером. М.: Наука, 1996. 451 с.
258. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Советская энциклопедия, 1973. 847 с.
259. Психология: учебник для технических вузов / под ред. В.Н. Дружинина. СПб.: Питер, 2000. 608 с.
260. Жаданюк А.С. Психологические особенности динамики формирования личностных качеств в условиях профессионального стресса (на материале деятельности работников спецподразделений на Северном Кавказе): дис. ...канд. психол. наук. Ярославль: ЯГУ им. П.Г. Демидова, 2005. 195 с.
261. Психология катастроф: учеб. пособие для студ. вузов / П.И. Сидоров, И.Г. Мосягин, С.В. Маруняк; под ред. П.И. Сидорова. М.: Аспект Пресс, 2008. 414 с.
262. Толочек В.А. Современная психология труда: учеб. пособие / В.А. Толочек. СПб.: Питер, 2005. 479 с.
263. Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Профессиональная деятельность в особых и экстремальных условиях (психолого-акмеологические основы). М.: РАГС, 1998. 267 с.
264. Дмитриева М.А., Суходольский Г.В. Методы описания, анализа и оценки деятельности. Методология исследований по инженерной психологии и психологии труда. Ч. 1. Л.: ЛГУ, 1974. С. 12–118.
265. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2003. 256 с.
266. Александровский Ю.А., Лобастов О.С., Спивак Л.И. Психогении в экстремальных условиях. М.: Медицина, 1991. 177 с.

-
-
267. Стрельникова Ю.Ю. Структурно-динамическая модель личностных изменений специалистов профессий экстремального профиля: дис. ... д-ра психол. наук: 01.03.02. Киев, 2005. 582 с.
268. Колошук О.П. Психологические и психологические критерии оценки профессиональной пригодности специалистов, аттестуемых на статус спасателя международного класса: дис. ... на канд. психол. наук. 05.26.02 – Безопасность в чрезвычайных ситуациях (медицина катастроф). М., 2006. 179 с.
269. Вассерман Л.И., Березин М.А. Факторы риска психической дезадаптации у педагогов массовых школ: метод. пособие / Л.И. Вассерман. СПб.: СПб НИП-НИ им. В.М. Бехтерева, 1997. 52 с.
270. Марищук В.Л., Евдокимов В.И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб.: Сентябрь, 2001. 260 с.
271. Меерсон Ф.З., Пшенникова М.Г. Адаптация к стрессорным ситуациям и нагрузкам. М.: Медицина, 1993. 256 с.
272. Вассерман Л.И. Совладание со стрессом: теория и психодиагностика: учеб.-метод. пособие / под науч. ред. Л.И. Вассермана. СПб.: Речь, 2010. 2010. 192 с.
273. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности. М.: Политиздат, 1987. 286 с.
274. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии травматического стресса. СПб: Питер, 2001. 272 с.
275. Тарабрина Н.В. Психология травматического стресса: Теория и практика. М.: Институт психологии РАН, 2009. 304 с.
276. Соловьева С.Л. Психология экстремальных состояний. СПб.: ЭЛБИ-СПб, 2003. 128 с.
277. Шевченко В.Є., Котуза А.С. Сучасні організаційно-методичні аспекти психофізіологічного супроводу особового складу військових спецконтингентів: монографія. Київ: Науковий світ, 2010. 358 с.

278. Пергаменщик Л.А. Кризисная психология: учеб. пособие. Мн.: Віш. шк., 2004. 239 с.
279. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональных систем. М.: Наука, 1980. 197 с.
280. Сопов В.Ф. Психические состояния в напряженной профессиональной деятельности: учеб. пособие. М.: Академический проект; Трикста, 2005. 128 с.
281. Собчик Л.М. Введение в психологию индивидуальности. М.: ИПП-ИСП, 2000. 512 с.
282. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. М.: Наука, 1993. 368 с.
283. Стасюк В.В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: монографія. Київ: НАОУ, 2005. 232 с.
284. Караяни А.Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава Сухопутных войск в локальных военных конфликтах: дис. ... д-ра психол. наук / А.Г. Караяни. Москва, 1998. 355 с.
285. Кулаков Д.В. Коррекция дезадаптивного нервно-психического состояния у сотрудников ГПС МЧС России на основе аудиовизуального воздействия и биологической обратной связи: дис.... канд. психол. наук / Д.В. Кулаков. СПб.: СПб УГПС МЧС России, 2011. 156 с.
286. Стрельников А.А. Патогенез посттравматических стрессовых расстройств у ветеранов локальных военных конфликтов: автореф. дис.... д-ра мед. наук / А.А. Стрельников. СПб.: СПб ВМедА им. С.М. Кирова, 1998. 40 с.
287. Калмыков Е.С., Миско Е.А., Тарабрина Н.В. Особенности психотерапии посттравматического стресса. Психол. журн. 2001. Т. 22. № 4. С. 70–80.
288. Пушкарев А.Л., Доморацкий В.А., Гордеева Е.Г. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия. М.: Институт психотерапии, 2000. 128 с.

-
-
289. Alien A., Blom S.L. Group and family treatment of post-traumatic stress disorder. *The Psychiatric Clinics of North America* / Ed.D.A.Tomb. 1994. V.8. P. 425–438.
290. Pitman R.K. Post-traumatic stress disorder, hormones and memory. *Biological Psychiatry*. 1989. V. 26. P. 221–223.
291. Van der Kolk B.A. The psychological processing of traumatic experience: Rorschach patterns in PTSD / B.A. van der Kolk, C.P. Ducey // *J.of Traumatic Stress*. 1989. V.2. P. 259–274.
292. Колов С.А. Клинические, психологические и социальные характеристики участников боевых действий и их динамика в процессе групповой психотерапии: дис.... канд. психол. Наук. СПб.: СПб НИПНИ им. Бехтерева, 2007. 203 с.
293. Медико-психологическая коррекция специалистов «силовых» структур: метод. пособие / под. ред. А.Б. Белевитина. СПб.: Айсинг, 2010. 268 с.
294. Краткий психологический словарь / сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1985. 431 с.
295. Тюхтин В.С. Актуальные вопросы разработки общей теории. Система. Симметрия. Гармония / под ред. В.С. Тюхтина, Ю.А. Урманцева. М.: Наука, 1988. С. 10–38.
296. Петровский В.А. Феномен субъективности психологии личности: дисс....д-ра психол. наук, в виде научного доклада. М.: [б.и.], 1993. 70 с.
297. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. М.: Наука, 1997. С. 69.
298. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии. М.: ИНФРА-М, 1998. 528 с.
299. Петровский А.В., Петровский В.А. Категориальная система психологи. Вопросы психологии. 2000. № 5. С. 3–17.
300. Каган М.С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. М.: Политиздат, 1974. 328 с.

301. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. М.: Тривола, 1994. 304 с.
302. Ломов Б.Ф. Категории общения и деятельности в психологии. Вопросы философии. 1979. № 8. С. 34–47.
303. Слободчиков В.И. Выявление и категориальный анализ нормативной структуры индивидуальной деятельности. Вопросы психологии. 2000. № 2. С. 42–52.
304. Платонов К.К. О системе психологии. М.: Мысль, 1972. С. 23.
305. Леонтьев А.Н. Философия психологии. Из научного наследия / под ред. А.А. Леонтьева, Д.А. Леонтьева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. С. 212.
306. Брушлинский А.В. Вопросы методологии и теории субъекта. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Володиковой. М.: ПЕР СЭ, 2002. С. 9–33.
307. Абульханова К.А. Рубинштейновская категория субъекта и ее различные методологические значения. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Володиковой. М.: ПЕР СЭ, 2002. С. 34–50.
308. Брушлинский А.В. Деятельность, действие, психическое как процесс. Вопросы психологии. 1984. № 5. С. 17–29.
309. Анцыферова Л.И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия. Психологический журнал. 1993. № 2. С. 3–16.
310. Коржова Е.Ю. Развитие личности в контексте жизненной ситуации. Психологические проблемы самореализации личности / под ред. Е.Ф. Рыбалко, Л.А. Коростылевой. СПб.: Алетейя, 2000. С. 155–159.
311. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита. Психологический журнал. 1994. № 1. С. 3–16.

-
-
312. Мясищев В.Н. Психология отношений. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 1995. 356 с.
313. Брушлинский А.В. К проблеме субъекта в психологической науке. Гуманистические проблемы психологической теории / под ред. К.А. Абульхановой-Славской, А.В. Брушлинского. М.: Наука, 1995. С. 5–14.
314. Брушлинский А.В. Психология субъекта / отв. ред. В.В. Знаков. М.: Институт психологии РАН; СПб.: Алетейя, 2003. 272 с.
315. Брушлинский А.В. Мышление как процесс и проблема деятельности. Вопросы психологии. 1982. № 2. С. 29.
316. Мильман В.Э. Функциональный анализ деятельности. Вопросы психологии. 1991. № 1. С. 71–80.
317. Леонтьев А.Н. Избр. психол. произв.: в 2 т. М.: Педагогика, 1983. Т. 1. С. 169.
318. Суходольский Г.В. Метапсихология как новый подход к пониманию научной психологии. Вісник Харківського університету. Харків, 2000. № 498. С. 140–143.
319. Зиньковская С.М. Системное изучение человеческого фактора в опасных профессиях: автореф. дис. на соиск. науч. степени д.психол.н. спец. 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии. М., 2007. 40 с.
320. Крупнов А.И. Системно-диспозиционный подход к изучению личности и ее свойств. Весник РУДН. Психология и педагогика. 2006. № 1 (3). С. 63–73.
321. Крупнов А.И. Психологические проблемы исследования активности человека. Вопросы психологии. С. 25–33. URL: <http://www.voppsy.ru/issues/1984/843/843025.htm>].
322. Психологические проблемы деятельности в особых условиях: сб. науч. тр. / отв. ред. Б.Ф. Ломов, Ю.М. Забродин. М.: ИП АН СССР., НАУКА, 1985. 232 с.

323. Пряжникова Е.Ю. Психология труда: теория и практика: учеб. для бакалавров. М.: Юрайт, 2012. 520 с.
324. Гаврилов В.Е. Использование модульного подхода для психологической квалификации профессий в целях профориентации. Вопросы психологии. 1987. № 1. С. 111–117.
325. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособие для вузов. М.: ПЕР СЭ, 2001. 511 с.
326. Психология здоровья / Г.С. Никифоров, В.А. Ананьев, И.Н. Гуревич и др.; под ред. Г.С. Никифорова. СПб: Изд-во СПбГУ, 2000. 504 с.
327. Разумов А.Н., Пономаренко В.А., Пискунов В.А. Здоровье здорового человека Health of the healthy: (Основы восстановительной медицины). М.: Медицина, 1996. 413 с.
328. Голиков Ю.Я. Современные концепции автоматизации и подходы к человеку и технике. Психол. журн. 2002. Т. 23. № 1. С.18–30.
329. Лефтеров В.О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ: монографія: у 2 т. Т. I. Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. Донецьк: ДЮІ, 2008. 240 с.
330. Лефтеров В.О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ: монографія: у 2 т. Т. II. Психотренінг в ОВС: практичний досвід, організація проведення та перспективи подальшого впровадження. Донецьк: ДЮІ, 2008. 286 с.
331. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: монографія. Хмельницький: Вид-во Національної академії ДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2004. 323 с.

332. Про затвердження довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України: Наказ МНС України від 01.12.2009 № 808. МНС України. Київ, 2009. 127 с.
333. Иванова Е.М. Аналитическая профессиограмма как средство обеспечения профессиональной пригодности кадров. Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. 1989. № 3. С. 13–20.
334. Иванова Е.М. Психология профессиональной деятельности. М.: ПЕР СЭ, 2006. 382 с.
335. Кришталь М.А. Особливості ергономічного забезпечення підготовки пожежників: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.03 – психологія праці, інженерна психологія та ергономіка; Київський ун-т. ім. Т. Шевченка. Київ, 1997. 17 с.
336. Про заходи щодо вдосконалення державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій: Указ Президента України № 47/2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2003>
337. Мордюшенко С.М. Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників МНС: дис.... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2013. 191 с.
338. Гонтаренко Л.О. Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України: дис.... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2008. 219 с.
339. Снісаренко А.Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: дис.... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2011. 236 с.
340. Рядинська Є.М. Професіографічний аналіз діяльності фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби України: дис.... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2011. 250 с.

341. Поляков І.О. Професіографічний аналіз діяльності рятувальників державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів МНС України: дис.... канд. псих. наук: 19.00.09. Харків, 2011. 235 с.
342. Асоцький В.В. Діагностика та прогнозування професійно важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: дис.... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2013. 195 с.
343. Серета Ю.І. Професіографічний аналіз діяльності працівників служби психологічного забезпечення Державної служби України з надзвичайних ситуацій: дис.... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2015. 281 с.
344. Бут В.П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України: дис... канд. психол. наук: 19.00.09; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 255 с.
345. Вареник В.В. Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до Державної служби пожежної охорони України: дис... канд. психол. наук: 19.00.03 Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 219 с.
346. Євсюков О.П. Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: дис... канд. психол. наук: 19.00.09 Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2007. 190 с.
347. Лебедєв Д.В. Соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: дис... канд. психол. наук: 19.00.09; Університет цивільного захисту України. Харків, 2009. 174 с.
348. Фомич М.В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного

- захисту: дис...канд. психол. наук: 19.00.09; Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського. Київ, 2012. 160 с.
349. Ошанин Д.А. Концепция оперативности в инженерной и общей психологии. М.: Наука, 1977. С. 131–145.
350. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека. М.: Логос, 1996. 320 с.
351. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. 175 с.
352. Запорожцева Г.Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її удосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2002. 20 с.
353. Кретчак О. М. Психологічний аналіз професійної діяльності міліціонерів ДСО при МВС України та визначальні умови її удосконалення: дис.... д-ра психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2003. 224 с.
354. Кокур О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.02 «Психофізіологія». Київ, 2004. 31 с.
355. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2006. 536 с.
356. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. М.: Наука, 1980. 256 с.
357. Платонов, К.К. Вопросы психологии труда. М.: Воениздат, 1970. 264 с.
358. Щербатих Ю.В. Психология стресса. М.: Эксмо, 2008. 304 с.
359. Полякова О.Н. Стресс: причины, последствия, преодоление / под ред. А.С. Батуева. СПб.: Речь, 2008. 144 с.

360. Авакян А. Б., Истомина М.Н. Природные причины наводнений. Энергия. 2001. № 4. С. 27–31.
361. Акимов В.А. Безопасность жизнедеятельности. Новосибирск: НГТУ им. Р.Е. Алексеева, 2005. 44 с.
362. Медицина катастроф: виробниче видання / В.І. Кочін, Г.О. Черняков, П.І. Сидоренко; за ред. І.В. Кочіна. Київ: Здоров'я, 2008. 724 с.
363. Чавдырова Г.С. Проблемы стресса, психической дезадаптации и повышения стрессоустойчивости личности в условиях социальной изоляции. М.: Новый дом, 2000. 287 с.
364. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/povin._zakarpatty.2001].
365. Повінь у Польщі. URL: <https://www.dw.com/uk/83/a-5585624>
366. URL: <https://web.archive.org/web/20081123045905/greenfield.fortunecity.com/hunters/228/zakarpatt/vusnov.html>
367. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період воєнного конфлікту: навч.-метод. посіб. URL: https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/lastradasimiyi_z_ditmy_v_period_viysk_konfliktu.pdf
368. Гуманітарна катастрофа чи гуманітарна голка – дві сторони однієї медалі: доступ до гуманітарної допомоги в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, М.Г. Статкевич; за заг. ред. А.П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 54 с.
369. PPRD EAST2. EuropeAid/135314/C/SER/MULTI – Contract № 2014/352-249/ – Ключові характеристики країни: Україна. ДСНС України. 109 с. URL: <http://pprdeast2.eu/wp-content/uploads/2015/08/UA-Country-Profile-UA.pdf>
370. Tribute to R Adams Cowley, M.D., University of Maryland Medical Center, R Adams Cowley Shock Trauma Center

- URL: <https://www.umms.org/ummc/health-services/shock-trauma/about/history> [Дата звернення 07.01.2020].
371. Шалеев О.А. Социально-психологические характеристики личности спасателей и групп службы медицины катастроф в экстремальных условиях [Электронный ресурс]: дис.... канд. психол. наук: 19.00.05. Ярославль: РГБ, 2007. 188 с.
372. Основи управління в органах і підрозділах МНС України: навч. посіб. / за заг. ред. В.П. Садкового. Харків: УЦЗУ, Міська друкарня, 2009. 370 с.
373. Предупреждение, готовность и реагирование на природные и техногенные катастрофы в странах Восточной Европы. Информационный бюллетень. № 1. Апрель 2016. 5 с.
374. Поддержка принимающей стороны – как подход в рамках программы «PPRD EAST2». Информационный бюллетень. № 5. Апрель 2018. 6 с.
375. The State of the Humanitarian System / [A. Stoddart, A. Harmer, K. Haver and other]. London: ALNAP, 2015. 76 p.
376. E. Davey A history of the humanitarian system Western origins and foundations / E. Davey, with, J. Borton, M. Fole. London: Humanitarian Policy Group, 2013. 60 p.
377. Ткач Т.Я. Міжнародна гуманітарна система. Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. Вип. 105. С. 337–340.
378. Устав Международного движения Красного Креста и Красного Полумесяца // Ustav Mezhhdunarodnogo dvizhenija Krasnogo Kresta i Krasnogo Polumesjaca [Електронний ресурс]. ICRC. 2006. URL: https://www.icrc.org/rus/assets/files/red-cross-crescent-movement/movement_statutes_rus.pdf
379. Про затвердження «Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної

- служби цивільного захисту під час гасіння пожеж»: наказ МВС України від 26.04.2018 № 340. URL: www.dsns.gov.ua
380. Руководящие принципы и методология проведения международных поисково-спасательных операций. [Руководство консультативной группы по вопросам поиска и спасения (ИНСАРАГ)]. URL: https://www.insarag.org/images/stories/INSARAG_Guidelines_Sep2012_RUS_FINAL.pdf. 232 Р.
381. Программа PPRD EAST2: Успешное достижение поставленных целей. Информационный бюллетень. № 3. Июнь 2017. 10 с.
382. Про затвердження Положення про мобільний госпіталь, який належить до сфери діяльності МНС України: наказ МНС та МОЗ України від 20.12.2002 № 327/478 (zareєстровано у Мін'юсті 29.01.2003 № 68/7389). URL: www.dsns.gov.ua
383. Аварія на Фукусіма-1. URL: <https://zaxid.net/news/>
384. Основи виживання: заходи, що забезпечують життєдіяльність в умовах автономного існування при надзвичайних ситуаціях: навч. посіб. / С.М. Миронець, Г.Г. Роцін, Н.І. Іскра [та ін.]; за заг. ред. С.О. Гур'єва. ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦЕМД та МК МОЗ України. Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика. Київ, 2009. 209 с.
385. Практична психологія: навч. посіб. для студ. М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, Г.М. Ржевський, С.М. Миронець [та ін.]. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 728 с.
386. Миронець С.М. До питання психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремальних професій (на прикладі рятувальників МНС України): зб. наук. пр. № 41. Ч. II. Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. С. 228–230.

-
-
387. Миронець С.М. Ефективність засобів комплексного психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. пр. Харків: УЦЗУ, 2007. Вип. 1. С. 194–202.
388. Миронець С.М. Правові аспекти психологічної безпеки. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. пр. Вип. 3. (Ч. 2.) Харків: УЦЗУ, 2007. С. 40–51.
389. Синишина В.М. Психологический анализ структуры стрессоустойчивости спасателей. Психология и право. 2013. Т. 3 (№ 3) (Web of Science SC (ESCI)).
390. Ришко Г.М. Основні концептуальні теорії та підходи до вивчення феномена стресостійкості особистості. Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2013. Вип. 22. С. 493–509.
391. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): дис.. ... д-ра психол. наук: 19.00.06. Харків, 2003. 427 с.
392. Навчальний курс «Психологія здоров'я та здорового способу життя». Тема 5 (2) «Особистість і стрес». URL: <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/17594/1/%D0%9F%D0%97%D1%96%D0%97%D0%A1%D0%96-%20%D0%A25%282%29.pdf> 28 с.
393. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, Т.В. Зайчикової. Київ: Міленіум, 2004. 264 с.
394. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: теория и практика / под. ред. Г.С. Никифорова. СПб.: Речь, 2010. 816 с.

395. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. Психологія здоров'я людини: навч. посіб. Луцьк: Вежа, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.
396. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. М.: Речь, 2006. 523 с.
397. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика: учеб. пособ. М.: Юнити-дана, 2002. 607 с.
398. Взаимодействие опасных факторов пожара на психику пожарного-спасателя / К.В. Жиганов, П.В. Данилов, А.В. Пронин, Е.С. Титова. Пожарная и техносферная безопасность: проблемы и пути совершенствования: научный журнал. № 2(3). 2019. С. 64–68.
399. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/війна>
400. Державний стандарт професійно-технічної освіти [Іванов А.В., Осипенко С.І., Миронець С.М., Мельник В.В., Миропольський Ю.М. Партальян С.А. та ін.]. ДСПТО.ЛО.75.24–2009. Професія: Рятувальник. Кваліфікація: Рятувальник 3, 2, 1 класи, вища категорія. Код: 5159. ДСПТО.ЛО.75.24–2009. Затверджено Наказом МОН України від 28.10.2009 № 989.
401. Тофлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2004. 345 с.
402. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості: монографія / О.М. Кокун, В.В. Клименко, О.М. Корніяка, О.Р. Малхазов [та ін.]; за ред. О.М. Кокуна. Київ: Педагогічна думка, 2015. 297 с.
403. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу «людина-людина»: монографія / за ред. О.М. Кокуна. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 266 с.
404. Кучеренко С.М. Определение психологической готовности личности к профессиональной деятельности: дис... канд. психол. наук: 19.00.01; Университет внутренних дел. Харьков, 2000. 172 с.

405. Горностай П.П. Психологія рольової самореалізації особистості: дис... д-ра психол. наук: 19.00.05; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. Київ, 2009. 429 с.
406. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект); Національна академія внутрішніх справ України. Київ: Ніка-Центр, 2002. 296 с.
407. Матохнюк Л.О. Психологія інформаційної компетентності особистості (генеза онтологічного розвитку): автореферат. дис... д-ра психол. наук. Одеса, 2019. 38 с.
408. Іллін Є.П. Мотивація і мотиви; пер. з рос. мови Т.В. Тадеєвої. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 512 с.
409. Назаренко І.І. Особливості використання методу муляжування в системі цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. НАОУ. Київ, 2015. 180 с.
410. Портфоліо. Мобільний рятувальний центр ДСНС України: команда важкого класу з пошуку та порятунку в умовах міста. Зовнішня переатестація систем INSARAG. Київ: Мобільний рятувальний центр ДСНС України. 2019. 72 с.

Наукове видання

МИРОНЕЦЬ Сергій Миколайович

**ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ
МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Редактори: А. В. Кандилова, К. Я. Савчук, Т. В. Москалюк
Комп'ютерне верстання: С. К. Слизень, Л. І. Власова, К. М. Похилюк
Дизайн обкладинки Г. В. Поліщук

Підп. до друку 10.03.2020. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 36,78. Тираж 300 пр. Зам. 279.

Видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013 р.